

LATINITATE, ROMANITATE, ROMÂNITATE

CHIȘINĂU, 2021

**Universitatea de Stat din Moldova
Universitatea din Oradea
Universitatea din Padova
Centrul de Studii Interdisciplinare
„Silviu Dragomir” Chișinău – Oradea**

VOLUMUL CONFERINȚEI ȘTIINȚIFICE INTERNAȚIONALE

LATINITATE, ROMANITATE, ROMÂNITATE

Ediția a IV-a. 6-7 noiembrie 2020, Chișinău

Coordonator: Liliana ROTARU

Chișinău, 2021

CZU 082=135.1=161.1
L 26

Recomandat spre publicare de Consiliul științific al Facultății de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova (proces-verbal nr. 4 din 25 martie 2021)

Volumul cuprinde lucrările prezentate la cea de a IV-a ediție a Conferinței științifice internaționale *Latinitate, Romanitate, Românitare*, Chișinău, 6-7 noiembrie 2020 și apare în seria *HISTORIA Universitaria*. Responsabilitatea pentru punctele de vedere exprimate în articolele și studiile din volum aparțin exclusiv autorilor.

Coordonator:

Liliana ROTARU, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova

Referenți științifici:

Dan Octavian CEP RAGA, Dipartimento di Studi Linguistici e Letterari, Università degli Studi di Padova

Ion EREMIA, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova

Liliana ROTARU, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova

Sorin ȘIPOȘ, Facultatea de Istorie, Relații Internaționale, Științe Politice și Științele Comunicării, Universitatea din Oradea

Redactor: Antonina Dembițchi

Coperta: Sergiu Matveev

Tehnoredactare și tipar: Tipografia „Foxtrot” SRL

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții din Republica Moldova

„Latinitate, Romanitate, Românitare”, conferință științifică internațională (4 ; 2020 ; Chișinău). Latinitate, Romanitate, Românitare : Volumul conferinței științifice internaționale, Ed. a 4-a, 6-7 noiembrie 2020, Chișinău / coordonator: Liliana Rotaru ; referenți științifici: Dan Octavian Cepraga [et al.]. – Chișinău : CEP USM, 2021 (Tipogr. „Foxtrot”). – 355 p. : fig., tab. – (Historia Universitaria, ISBN 978-9975-3454-5-3).

Antetit.: Univ. de Stat din Moldova, Univ. din Oradea, Univ. din Padova [et al.]. – Texte : lb. rom., rusă. – Rez.: lb. rom., engl., fr., pol. – Referințe bibliogr. în subsol. – 60 ex.

ISBN 978-9975-89-226-1.

082=135.1=161.1

L 26

CUPRINS

CUVÂNT-ÎNAINTE	7
I. POLITICA ROMÂNITĂȚII ȘI ROMÂNITATEA SPIRITUALITĂȚII ÎN EVUL MEDIU	9
Alexandru BEJENARU Evoluția statutului politic al pârcălăbiei Hotinului în secolul XV. <i>The evolution of political statute of Hotin pârcălabs in the 15th Century</i>	10
Igor CERETEU Tiparul și cartea românească veche în sistemul de valori europene. <i>Old Romanian printing and book in the European values system</i>	21
Alina FELEA Prevederi privind impedimente de căsătorie în cazul rudeniei în Țara Moldovei în sec. al XVII-lea – înc. sec. al XIX-lea. <i>Provisions regarding marriage impediments in the case of kinship in Moldova XVIIth century – early XIXth century</i>	37
Ion CHEPTENE Personalitatea lui Albert Łaski în istoriografia poloneză. <i>Albert Łaski Łaski's personality in Polish historiography</i>	53
Sorin ȘIPOȘ Călători străini în Transilvania, Țara Românească și Moldova (1710-1810). Intrarea în Principatele Române a voiajorilor și mijloacele de călătorie utilizate. <i>Foreign travelers in Transylvania, Wallachia and Moldova (1710-1810). Voyageurs' entry into the Romanian Principalities and the means of travel used</i>	59
II. ROMANITATE, ROMÂNITATE ȘI MODERNITATE	81
Andrei EMILCIUC Circuitul de mărfuri și practici comerciale între Basarabia și restul spațiului românesc (1812-1859). <i>The circuit of goods and commercial practices between Bessarabia and the rest of Romanian space (1812-1859)</i>	82
Dinu POȘTARENȚU Difuzarea Bibliei în limba română din 1819. <i>Dissemination of the Bible in romanian since 1819</i>	98
Valentin TOMULEȚ Situația economică a gospodăriilor țărănești din ținutul Orhei conform statisticii militare ruse din 1825. <i>La situation économique des ménages paysans à Orhei, selon les statistiques militaires russes en 1825</i>	108
Александр ПОНОМАРЁВ Дельта Дуная в международных отношениях в 1876-1878 годах. <i>The Danube Delta in international relations 1876-1878</i>	133

Ion GUMENĂI	Dimitrie Sulima și politica sa în Eparhia Chișinăului și Hotinului între rusificare și tradiționalismul autohton. <i>Dimitrie Sulima and his politics in the diocese of Chisinau and Hotin between Russification and local traditionalism.</i>	151
Viorel BOLDUMA	Tentative de emigrare a populației din județul Akkerman în Extremul Orient în anii 1894-1895. <i>Attempts to emigration the population from Akkerman county in the Far East in the years 1894-1895</i>	164
Maxim MELINTI	Promovarea limbii române prin intermediul filiașoarelor misionare ale Frățimii Ortodoxe „Nașterea lui Hristos” din Chișinău. <i>Promotion of the Romanian Language through the missionary branches of the Orthodox Friendship „The Birth of Christ” in Chisinau</i>	173
III. REZISTENȚA ROMÂNITĂȚII CONTEMPORANE		178
Ion EREMIA	Problema lingvistică și etnonațională în opera lui Alexei Mateevici. <i>The linguistic and ethno-national problem in the work of Alexei Mateevici</i>	179
Gabriel MOISA	Pe teritoriul frontierei. Despre rolul elitei orădene românești la granița de vest în perioada interbelică. <i>On the border territory. About the role of the Romanian elite from Oradea at the Western border of Romania during the interwar period</i>	202
Alexandru MALACENCO	Cine activa în serviciul „spionajului moldovenesc” în anii 1944-1945? <i>Who was working in the "Moldavian espionage" in the period 1944-19445?</i>	213
Liliana ROTARU	O insulă a utopiei educaționale sovietice: Institutul Învățătoresc de la Soroca. <i>An island of the soviet educational utopia: the Teaching Institute in Soroca</i>	222
István BANDI	Influențarea pseudoistoriografică a structurilor de securitate ceaușiste asupra grupărilor național-populiste din cadrul exilului românesc. Studiu de caz: „Protocronismul” lui Iosif Constantin Drăgan. <i>The pseudo-historiographical influence of the Ceaușescu's security structures on the national-populist groups within the Romanian exile. Case study: The "Protochronism" of Iosif Constatin Drăgan</i>	246
Ruslan ȘEVCENCO	Supravegherea organelor de partid și de stat ale RSS Moldovenești asupra relațiilor moldo-române. <i>Supervision of party and state bodies of the Moldovan SSR on moldo-romanian relations</i>	259

IV. PATRIMONIUL ȘI MEMORIA ISTORICĂ	273
Ivan MOROZ Patrimoniul istorico-cultural în dezvoltarea turismului din bazinul cursului inferior al râului Nistru. <i>Historical-cultural heritage in the development of tourism in the lower course of the Dniester River</i>	274
Ion Valer XENOFONTOV, Lidia PRISAC Mănăstirea Hagimus: așezarea geografică și natura. <i>Hagimus Monastery: geographical location and nature</i>	286
Emanuel BĂLAN Despre Holocaust ca memorie a locurilor. <i>About the Holocaust as a memory of places</i>	296
Ion Valer XENOFONTOV, Lidia PRISAC Școala auto a Universității de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu” din Republica Moldova. <i>Driving school of the Medicine and Pharmacy „Nicolae Testemițanu” State University from Republic of Moldova</i>	308
V. LATINITATEA ȘI ROMÂNITATEA DIASPORELOR ȘI COMUNITĂȚILOR	314
Radu SĂGEATĂ Euroregiunile și comunitățile transfrontaliere românești din bazinul inferior al Dunării. <i>Euroregions and Romanian cross-border communities in the lower Danube basin</i>	315
Raisa MALIEROVA Momente istorice ale meleagurilor din interfluviul Dunăre, Prut și Nistru. <i>Historical moments of the region between the Danube, Prut and Dniester</i>	336
Cristina CHIRVAS Influența diasporei asupra evoluției nivelului de educație financiară din Republica Moldova. <i>The influence of diaspora on the evolution of financial education level in Republic of Moldova</i>	347

CUVÂNT-ÎNAINTE

Volumul conferinței științifice internaționale *Latinitate, Romanitate, Românitare* conține o parte din comunicările prezentate la cea de a IV-a ediție a acestei manifestări științifice, care și-a desfășurat lucrările în zilele de 6 și 7 noiembrie 2020, și intenționează să aducă în atenția cercetătorilor, dar și a publicului larg, rezultatele activităților de cercetare ale unor oameni de știință consacrați, precum și ale tinerilor cercetători care își fac intrarea în știință.

Conferința cu genericul *Latinitate, Romanitate, Românitare* a devenit o tradiție a toamnelor academice de la Universitatea de Stat din Moldova și își trage rădăcinile dintr-o frumoasă colaborare de mai bine de două decenii a istoricilor și filologilor de la Universitatea de Stat din Moldova, de la Universitatea din Oradea și cea de la Padova. Această cooperare științifică durează și a fructificat și în anul pandemiei datorită unor temerari ai Centrului de studii interdisciplinare „Silviu Dragomir” Chișinău-Oradea, care s-au ambiționat să depășească condițiile teribile și restricțiile și să scurteze distanțele dintre membrii comunităților academice, astfel ca aceștia să-și poată prezenta, disemina și promova rezultatele cercetărilor științifice, să deschidă căi, mai ales tinerilor, să lege relații și colaborări științifice, dar și strânse relații de prietenie.

Culegerea de studii și articole științifice este alcătuită din cinci compartimente și respectă ordinea tematică și cronologică a programului celei de a IV-a ediții a conferinței. În prima secțiune (și apoi capitol al volumului) s-au convocat istoricii medievști, care au abordat, analizat și reinterpretat diferite aspecte ale istoriei medievale a Românilor, ale politicii românității și românitarea spiritualității în Evul Mediu. Ținem să subliniem aici că alături de medievști cu autoritate, și-au făcut intrarea și doi colegi mai tineri de la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova, care se arată promițători în primele lor contribuții la Istoria Românilor.

În cea de-a doua secțiune a volumului, concepută sub genericul *Romanitate, românitare și modernitate*, istorici consacrați au tratat subiecte necunoscute sau controversate din istoria Basarabiei în secolul al XIX-lea și a teritoriilor românești aflate în zona de interes a Puterilor – tematici mereu actuale pentru toți cei interesați de soarta Românilor în secolul naționalităților. Pe lângă cercetările care ne propun noi abordări și interpretări ale unor aspecte ale istoriei Basarabiei în epoca modernizării, capitolul conține și anexe foarte valoroase, extrase din arhive și care, la rândul lor, pot induce alte căutări științifice.

Cel de-a treia secțiune a acestui volum este pusă sub conceptul rezistenței românității în secolul al XX-lea. Istoricii au abordat subiecte necunoscute ale istoriei Românilor în dramaticul „secol scurt” – de la rezistența Românilor la granița de vest în perioada interbelică până la rolul serviciilor de securitate românești în afara granițelor românești și politici de sovietizare și rusificare în RSSM, stăruind cu asiduitate și acribie asupra surselor celor dintâi din arhivele, care până nu demult erau interzise.

Semnalăm și deschiderea a două secțiuni noi la ediția din anul 2020 a conferinței *Latinitate, Romanitate, Românitare*. Cauzei colegilor-istorici „cu vechime” de participare la evenimentul științific li s-au alăturat cercetători ai altor domenii ale cunoașterii, care sunt conexe, de fapt, științei istorice. Pentru prima dată publicăm în secțiunea a patra a volumului studii și articole care pun în discuție rolul patrimoniului istorico-cultural și al celui geografic în conservarea și promovarea memoriei istorice. Iar ultima secțiunea a volumului conține studii și cercetări asupra latinității și românității diasporei și comunităților din afara granițelor românești, autorii readucând în discuția academică rezistența românismului în diaspora și comunitățile românești.

Nu în ultimă instanță, trebuie să menționăm faptul că studiile și articolele științifice din acest volum sunt semnate de autori de la Chișinău, Oradea, Suceava, București, Kiev, Budapesta și Ismail – cercetători consacrați sau în devenire, care întrevăd în experiența istorică o sursă pentru menținerea vie a românității în spațiile locuite de români și păstrarea ei în alte părți unde românii locuiesc compact.

Volumul de față este parte din seria colecțiilor de articole și studii ale conferințelor internaționale care au loc sub genericul *Latinitate, Romanitate, Românitare* și ne exprimăm speranța că vor urma și altele, astfel, încât contribuțiile efective și afective ale oamenilor de știință să mențină o relație apreciabilă între popoarele latine.

Conf. univ., dr. Liliana ROTARU

I. POLITICA ROMÂNITĂȚII ȘI ROMÂNITATEA SPIRITUALITĂȚII ÎN EVUL MEDIU

Alexandru BEJENARU, *Evoluția statutului politic al pârcălăbiei Hotinului în secolul XV*

Igor CERETEU, *Tiparul și cartea românească veche în sistemul de valori europene*

Alina FELEA, *Prevederi privind impedimente de căsătorie în cazul rudeniei în Țara Moldovei în sec. al XVII-lea – înc. sec. al XIX-lea*

Ion CHEPTENE, *Personalitatea lui Albert Łaski în istoriografia poloneză*

Sorin ȘIPOȘ, *Călători străini în Transilvania, Țara Românească și Moldova (1710-1810). Intrarea în Principatele Române a voiajorilor și mijloacele de călătorie utilizate*

Alexandru BEJENARU

EVOLUȚIA STATUTULUI POLITIC AL PÂRCĂLĂBIEI HOTINULUI ÎN SECOLUL XV

The evolution of political statute of Hotin *pârcălabs* in the 15th Century

The earliest mentions of Hotin pârcălabs amongst the members of the Moldavian prince's council from the beginning of the 15th Century put them on far more modest positions than their homologues from another northern Moldavian fortress of Țețina. One of the possible explanations for the far bigger importance of Țețina in the eyes of the princes could be the direct contact of the local pârcălab with the old section of Moldavian-Polish border, while Hotin controlled the border with Western Podolia – a peripheral region, that more recently became a part of Poland since 1394.

The ascension of Hotin pârcălabs happened in the middle of 15th Century due to the context of internal political struggle between the heirs of Alexander the Good and the rise of a new political factor in Podolia, represented by the Buczacki clan, whose members held key positions in Kamianets, Pocutia and Ruthenia, having become main intermediaries between the Polish Crown and the Moldavian princes. Because of that fact and of the close contact between the administrators of Hotin and Kamianets, the pârcălabs of the Moldavian fortress became as well important figures in the internal politics of Moldova and in the Moldavian-Polish relationships.

Keywords: Hotin; Moldova; Moldavian *pârcălabs*; borderlands.

În articolul dat se propune pentru discuție subiectul evoluției semnificației politice a funcției de *pârcălab* al Hotinului pentru arena politică internă a Țării Moldovei în secolul XV. În pofida informațiilor fragmentare despre *pârcălabii* Hotinului din această perioadă, analiza carierelor politice a mai multor persoane importante în această funcție denotă o ascensiune tot mai evidentă a dregătoriei date în cadrul rețelei politice interne a Moldovei. Utilizând analiza comparativă a locurilor ocupate de *pârcălabii* Hotinului cu statutul politic al altor *pârcălabi* și dinamica locurilor ocupate în Sfatul domnesc pe parcursul anilor, poate fi posibilă descrierea evoluției statutului politic al *pârcălăbiei* Hotinului pentru secolul XV.

Pentru primii 36 de ani ai secolului al XV-lea, mențiunile *pârcălabilor* Hotinului sunt destul de rare în actele domnești. În documentul din 28 iunie 1401 este menționat **Șandru de la Hotin**¹; în cel din 7 ianuarie 1403 apare **Horaeț de la Hotin**²; în cel din 21 aprilie 1436 îl găsim în calitate de *pârcălab* al Hotinului pe **Stanciul Hotnog**³; iar în actul jurământului de credință al boierilor lui Iliăș I față

¹ *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, vol. I (1384-1448), coord. Constantin Cihodaru, Ioan Caproșu și Leon Șimanschi, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1975, doc. 13, pp. 18-20 (în continuare, se va cita DRH, A, I ...).

² *Ibidem*, doc. 17, pp. 24-25.

³ *Ibidem*, doc. 148, pp. 203-205.

de regele Poloniei Vladislav al III-lea din 19 septembrie 1436, unde figurează **Stanciul „de Buhăiești”**, care este asociat cu sus-numitul Stanciul Hotnog⁴.

Luete în mod separat, aceste patru mențiuni aparent nu oferă posibilități evidente pentru aprecierea statutului politic al pârcălăbiei Hotinului în ierarhia politică a Țării Moldovei. Faptul dat devine posibil în momentul în care vom găsi un criteriu comparativ comun pentru majoritatea acestor mențiuni. Spre fericire, noi avem un astfel de reper în persoana dregătorilor cetății Țețina, a celeilalte fortificații majore de la hotarul de nord al Moldovei. Comparând pozițiile demnitarilor din cele două cetăți, observăm în *Anexa 1* o situație curioasă – pârcălăbii Țeținei sunt plasați mereu pe poziții mai înalte în Sfatul domnesc decât omologii lor din Hotin: **Hotco de la Țețina** este plasat mai sus în Sfatul lui Alexandru cel Bun decât **Șandru** și **Horaeț de la Hotin** între 1401-1403, iar la 6 august 1440 **Șteful de la Țețina** este plasat mult mai sus decât omologul său din Hotin **Manoil Grecul** în Sfatul lui Iliăș I⁵. O confirmare indirectă a acestei tendințe poate fi și actul jurământului de credință al boierilor lui Iliăș I față de regele Poloniei din 1436 – în cadrul lui, pârcălăbul Stanciul din Hotin este precedat de panul Mândrea al lui Jumătate, care este fratele lui Șteful de la Țețina din 1440 și membru înalt al Sfatului domnesc al lui Iliăș I.

Astfel, observăm că între 1401 și 1440 pârcălăbii Hotinului sunt precedați în scara ierarhică de către omologii lor din Țețina. Nu este exclus, că este vorba despre trei coincidențe la rând, când atât Hotco, cât și Șteful al lui Jumătate erau deja boieri foarte influenți din punct de vedere politic înainte de a primi funcția de administrator al Țeținei. Însă coincidențele repetate pot avea o cauză alternativă – valoarea strategică diferită la acel moment al cetăților Țețina și Hotin. Țețina era principala fortificație la hotarul Moldovei cu Polonia, mai exact pentru segmentul frontierei, care delimita teritoriile Țării Moldovei de cele ale fostului Cnezat Halici-Volânia, intrat la mijlocul secolului al XIV-lea în componența Regatului Poloniei⁶. Cetatea Hotinului însă era amplasată vizavi de Podolia de Vest, teritoriu care nu a intrat în componența Halici-Volâniei și a servit ca măr al discordiei între Polonia și Marele Ducat al Lituaniei timp de mulți ani. Doar după intrarea definitivă a Podoliei de Vest în componența Coroanei Poloneze și formarea Voievodatului Podoliei în 1434⁷, Hotinul a devenit la fel o cetate de hotar cu Regatul Poloniei.

Cu alte cuvinte, pârcălăbii Hotinului erau poziționați puțin mai jos în actele domnești decât omologii lor din Țețina, deoarece la acel moment Țețina era pentru o perioadă lungă de timp cetate de frontieră cu Polonia, fiind amplasată într-o regiune contestată periodic de către cele două state⁸. Consolidarea Coroanei Poloneze în regiunea Podoliei va avea repercusiuni majore asupra statutului politic al pârcălăbilor Hotinului în anii următori. Creșterea valorii politice a Hotinului pe arena politică internă a Moldovei coincide cu perioada luptelor active pentru putere între succesorii

⁴ Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Pârcălăbi de Hotin (secolul XIV-1714). Oameni, destine, fapte (I)*, în *Destin românesc*, Chișinău – București, 2003, nr. 2, p. 10.

⁵ DRH, A, I, doc. 205, pp. 290-291.

⁶ Виталий Михайловський, *Еластична спільнота. Подільська шляхта в другій половині XIV-70-х роках XVI ст.*, Темпора, Київ, 2012, сс. 49-50.

⁷ *Ibidem*, сс. 279-280.

⁸ *Материалы для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции в XIV-XVI вв.*, собранные В.А. Уляницким, Москва, 1887, №33, сс. 39-40.

lui Alexandru cel Bun și se reflectă bine în cariera politică a pârcălabului Manoil Grecul între anii 1438-1455.

În *Anexa 2*, putem observa dinamica locului ocupat de **Manoil Grecul** în Sfatul domnesc înainte și pe timpul exercitării funcției sale de pârcălab al Hotinului. În primul rând, remarcăm că numirea sa în această funcție nu a modificat imediat statutul său, păstrând relativ aceleași poziții în a doua jumătate a membrilor Sfatului domnesc. Însă momentul major, după care se începe ascensiunea ireversibilă a demnitarului spre locurile de frunte în Sfatul domnesc, reprezintă actul lui Iliăș I din 22 mai 1443. El era emis în condițiile refugierii fostului domn al Moldovei și al familiei sale în Podolia, fiind primit aici de către starostele Cameniței, Teodoryk Buczacki. Printre martorii acestui act se numără și Manoil Grecul – din acel moment, pârcălabul Hotinului a aderat la tabăra lui Iliăș I și a fiilor săi, Roman al II-lea și Alexandrel-vodă, ceea ce i-a permis ascensiunea politică până spre locurile de frunte în Sfatul domnesc. Datorită acestui fapt și implicațiilor active a lui Teodoryk Buczacki în luptele interne din Moldova, statutul politic al pârcălabului Hotinului a crescut foarte mult, devenind o figură-cheie în interiorul țării și în raporturile cu funcționarii din Polonia. Însă cât de mult acest statut se datora factorului personalității lui Manoil Grecul și cât de mult celui al importanței crescute al pârcălăbiei Hotinului?

Răspunsul la aceste întrebări ne poate oferi analiza carierelor succesorilor lui Manoil Grecul în Hotin. Un caz particular reprezintă istoricul carierei panului **Sin de la Hotin** în perioada anilor 1454-1456, reprezentată mai detaliat în *Anexa 3*. Acest pârcălab al Hotinului, care a deținut funcția dată între anii 1455-1456, apare pe poziții destul de modeste în Sfatul domnesc al lui Petru Aron (1455-1457) atât înainte, cât și după numirea sa în această dregătorie: în actul din 5 iunie 1456 Sin figurează pe locul 25 din cei 57 de boieri prezenți⁹. Ca și în cazul lui Manoil Grecul, observăm că pozițiile noului pârcălab în Sfatul domnesc după numirea sa în funcție nu s-au modificat semnificativ. În același timp, nu se poate vorbi despre o decădere a importanței pârcălăbiei Hotinului în anii domniei lui Petru Aron, dacă ținem cont atât de conflictul desfășurat la acel moment cu Regatul Poloniei pentru controlul cetății, dar și de actul domnesc din 8 iunie 1456, conform căruia Sin a primit în proprietate nouă sate concentrate în ținuturile Țețina și Hotin¹⁰.

Cu alte cuvinte, în perioada luptelor pentru putere dintre succesorii lui Alexandru cel Bun, importanța politico-militară a persoanei ce ținea sub control cetatea Hotinului și ținutul înconjurător a fost apreciată la justa sa valoare de pretendenții principali la scaunul Moldovei. Din aceste considerente, Petru Aron l-a înlocuit pe influentul la acel moment Manoil Grecul cu panul Sin, urmărind stabilizarea situației la nordul țării și speranța sa inițială de a păstra Hotinul în mâinile sale în contextul posibilului conflict de frontieră cu Coroana Poloneză. Soluționarea problemei apărute pentru controlul acestei cetăți de pe malul stâng al Nistrului nu a avut totuși loc în favoarea domnului Moldovei: printre condițiile jurământului de credință din 29 iunie 1456 regelui Cazimir al IV-lea al Poloniei, Petru

⁹ *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, vol. I II (1449-1486), coord. Leon Șimanschi, Georgeta Ignat și Dumitru Agache, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1976, doc. 58, pp. 85-87 (în continuare, se va cita *DRH, A, II* ...).

¹⁰ *Ibidem*, doc. 59, pp. 88-89.

Aron se obliga să cedeze Hotinul și Țețina în calitate de „zestre” doamnei Marena (ruda regelui polonez, văduva lui Iliș I și mama lui Roman al II-lea și Alexandrel-vodă)¹¹. Mai mult decât atât, în ajunul confruntării pentru scaunul țării cu Ștefan cel Mare, la 1 aprilie 1457 Petru Aron s-a adresat către Mujilo Buczacki, starostele de Sneatin, de Colomeea și de Coropeț, și către Bartoș Buczacki, starostele de Podolia, cu propunerea pentru cei doi funcționari polonezi de a alege din rândul boierilor moldoveni dregători la Hotin și Cernăuți. În pofida faptului venirii la putere a lui Ștefan cel Mare în Moldova, Hotinul a trecut sub ocupația militară poloneză până în primăvara anului 1464, când are loc retrocedarea cetății Moldovei în urma înțelegerii atinse moldo-poloneze și apar mărturii documentare ale apariției aici a unui nou dregător numit de către domnul Moldovei¹².

Succesorul lui Sin în funcția de pârcălab al Hotinului, cunoscut din actele domnești ulterioare, devine panul **Goian**, care a deținut această funcție în anii 1464-1467, pe timpul domniei lui Ștefan cel Mare. Spre deosebire de cazul lui Sin, care era un boier pe poziții secundare în Sfatul domnesc și despre activitățile căruia nu se cunosc multe detalii, Goian are o preistorie mai îndelungată – forma sintetizată a evoluției carierei acestui demnitar este prezentată mai detaliat în *Anexa 4*. În cadrul acestei diagrame, observăm o serie de fluctuații ale pozițiilor ocupate de către Goian în Sfatul domnesc pe parcursul anilor 1448-1457. O parte dintre aceste schimbări majore în pozițiile ocupate pot fi explicate prin schimbarea dregătoriilor ocupate: în actul din 15 iulie 1448¹³, în sfatul lui Petru al III-lea figurează pe ultimele locuri „Goian comis”, în timp ce în un „Goian ceașnic” apare deja între membrii sfatului lui Alexandru al II-lea al Moldovei în actele emise din 21 decembrie 1452¹⁴.

Există însă o altă explicație a variațiilor destul de considerabile a pozițiilor ocupate de viitorul pârcălab al Hotinului în anii luptelor pentru tronul Moldovei – trecerea sa în taberele diferiților pretendenți la scaunul țării. Primele mențiuni ale panului Goian în 1448 apar în perioada domniei lui Petru al III-lea (1448),¹⁵ după care acesta re apare în actul din 13 iunie 1451 deja în calitate de membru al Sfatului lui Bogdan al II-lea (1449-1451), ocupând locul 10 din cei 24 de martori prezenți conform documentului¹⁶. Ascensiunea sa politică neașteptată pare a fi redusă inițial, așa cum reiese din prima mențiune documentară a lui Goian printre membrii Sfatului domnesc al lui Alexandrel-vodă din 21 decembrie 1452, ocupând locul 20 dintre cei 21 de martori prezenți¹⁷. Progresul carierei panului Goian îl va repune pe poziții similare, ocupând deja locul 9 în Sfatul lui Alexandrel-vodă conform Actului din 7 septembrie 1453¹⁸, însă ca și în cazul domniei lui Bogdan al II-lea, ascensiunea

¹¹ Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova: a. 1324-1881*, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 531.

¹² Constantin Burac, *Ținuturile Țării Moldovei până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Editura Academica, București, 2002, pp. 81-82; A. Eșanu, V. Eșanu, *op. cit.*, pp. 13-14.

¹³ *DRH*, A, I, doc. 280, pp. 397-399.

¹⁴ *DRH*, A, II, doc. 22, pp. 26-27; doc. 23, pp. 27-29.

¹⁵ C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 505.

¹⁶ *DRH*, A, II, doc. 11, pp. 11-13.

¹⁷ *Ibidem*, doc. 22, pp. 26-27; doc. 23, pp. 27-29.

¹⁸ *Ibidem*, doc. 36, pp. 50-51.

politică a lui Goian a fost frânată și de această dată din cauza venirii la putere a lui Petru Aron.

Ținând cont de conlucrarea activă cu Bogdan al II-lea și Alexandrel-vodă (ambii fiind rivali ai lui Petru Aron), trecerea panului Goian de partea lui Ștefan cel Mare pare a fi un pas politic destul de așteptabil din partea acestui dregător, care intră astfel în cercul apropiat al noului domn al Moldovei și obține funcția de vornic către 8 septembrie 1457¹⁹. În anii domniei lui Ștefan cel Mare, Goian apare în mod constant în Sfatul domnului pe poziții înalte, pe care le-a păstrat în timpul exercitării atribuțiilor sale la Hotin între anii 1464-1467. Numirea sa în noua funcție la Hotin către 28 aprilie 1464²⁰ nu a modificat locul său în Sfatul domnesc.

Exercitarea prerogativelor de pârcălab al Hotinului de către Goian continuă până în anul 1467 – către 11 septembrie 1467 la Hotin acesta este succedat de către unchiul lui Ștefan cel Mare, **Vlaicu Pârcălab**²¹, care la fel era unul din sfetnicii principali ai domnului Moldovei, numiți pe poziția importantă a dregătoriei din Hotin. Perioada serviciului lui Vlaicu pârcălab la Hotin se remarcă prin apariția pentru prima dată a fenomenului dublării pârcălabilor acestei cetăți de pe Nistru – din 20 octombrie 1469 pe lângă Vlaicu în calitate de al doilea pârcălab al Hotinului a început să activeze fiul acestuia, Duma. Serviciul comun al celor doi demnitari în această cetate a nordului Moldovei până în anii marilor confruntări militare cu Imperiul Otoman – numărul mic de documente interne cunoscute după vara anului 1476 nu indică clar momentul numirii următorului pârcălab al acestei cetăți²². Fenomenul dat indică echivalarea importanței poziției pârcălabilor de Hotin cu cei din Chilia și Cetatea Albă, toate cele trei fortărețe împărțășind aceeași valoare politico-militară și comercială semnificativă, apreciată înalt de domnul țării.

Pentru desăvârșirea scopului propus de a descrie evoluția statutului politic al pârcălăbiei Hotinului în secolul XV, urmează să analizăm situația acestei dregătorii în anii mai târzii ai domniei lui Ștefan cel Mare. Din aceste considerente, o atenție deosebită poate fi acordată cazului carierei pârcălabului **Șteful** (reprezentată desfășurat în *Anexa 5* prin prisma locului ocupat de acest demnitar în actele domnești ale timpului), aflat în această funcție în Hotin între anii 1479-1491. Analizând primele sale mențiuni, ca și în cazurile lui Manoil Grecul și Sin se observă pozițiile inițial modeste ale acestui pârcălab al Hotinului în Sfatul domnesc până în 1486. Pe lângă implicația factorului începutului carierei politice a lui Șteful în amplasarea sa pe pozițiile secundare în Sfatul domnesc²³, o altă explicație posibilă poate servi contextul general al politicii domnești din anii respectivi – vorbim despre o perioadă a rivalității moldo-otomane active și, totodată, a scăderii tensiunilor la hotarul moldo-polonez în circumstanțele dezvoltării politicii externe a regelui Cazimir al IV-lea în alte regiuni. Din aceste motive, atenția generală a domnului Moldovei și cercurilor sale politice era concentrată pe frontierele sudice ale țării, fapt evidențiat de pozițiile modeste ale lui Șteful de Hotin în comparație cu pârcălabii

¹⁹ *Ibidem*, doc. 65, pp. 94-97.

²⁰ *DRH*, A, II, doc. 119, pp. 169-170.

²¹ *Ibidem*, doc. 148, pp. 215-216.

²² A. Eșanu, V. Eșanu, *op. cit.*, pp. 14-15.

²³ *Ibidem*, p. 15.

Chiliei, Cetății Albe, Neamțului și Cetății Noi a Romanului (situație neschimbată între anii 1479-1484)²⁴.

Din 14 septembrie 1486 se atestă o creștere semnificativă a rangului deținut de Șteful de Hotin, intrând de acum în rândul celor 10 cei mai influenți demnitari din Sfatul domnesc al lui Ștefan cel Mare²⁵. Creșterea pozițiilor lui Șteful după acest an se datorează în mare parte cuceririi otomane a Chiliei și Cetății Albe din 1484 și dispariției lui Vlaicu Pârcălab și a mai multor dregători din cele două cetăți pierdute. Acest fapt a propulsat din nou pârcălăbia Hotinului la un nivel înalt în ierarhia politică internă a statutului medieval est-carpatic, atrăgând totodată atenția domniei asupra necesității de reformare a funcției date după modelul cetăților pierdute la hotarele de sud. Doar astfel poate fi explicat un nou fenomen al dublării numărului de pârcălabi la Hotin între 21 noiembrie 1486-8 martie 1487, când sunt atestați doi pârcălabi la această cetate: Șteful și un anume pan Ion²⁶. Perioada dată însă a fost de scurtă durată – așa cum se poate de observat în *Anexa 5*, Șteful a rămas singurul responsabil asupra Hotinului până la încheierea serviciului său aici în 1491. După el, o scurtă perioadă de activitate la Hotin a avut-o pârcălabul **Mușat** (15 octombrie 1491-26 martie 1493). Acesta a fost ultimul pârcălab al Hotinului în secolul al XV-lea, care a activat de sine stătător în această funcție: succesorul său în funcția dată, pârcălabul **Toader** (26 octombrie 1493-5 decembrie 1508) va fi constant asistat de un al doilea pârcălab în exercitarea funcțiilor comune²⁷.

În concluzie, putem formula câteva observații generale despre evoluția statutului politic al Hotinului pe parcursul secolului XV:

1. Între anii 1401-1440, pârcălabii Hotinului, în pofida pozițiilor strategice importante ale cetății respective, din punctul de vedere al ierarhiei politice se aflau pe loc secund după cetatea Țeținei, care controla „vechiul” segment al hotarului moldo-polonez în Bucovina și Pocuția, apărând accesul spre capitala țării din această direcție.

2. Circumstanțele luptelor active pentru tronul Moldovei între anii 1442-1455 au ridicat importanța figurii pârcălabului Hotinului în ierarhia politică a țării, susținerea sa fiind necesară pentru fiii lui Iliăș I, Roman al II-lea și Alexandrel-vodă. Această creștere a statutului politic intern al pârcălabului Hotinului s-a manifestat în perioada aflării lui Manoil Grecul în această funcție între anii 1438-1455.

3. Odată cu finalizarea fazei active a luptelor interne din Moldova, domnii țării au apreciat semnificația politică ascendentă a pârcălăbiei Hotinului. Petru Aron a acordat funcția dată susținătorului său, Sin, înzestrându-l totodată cu mai multe proprietăți la hotarul de nord al țării, în timp ce Ștefan cel Mare a numit aici persoanele de seamă ale Sfatului său, cum erau Goian și Vlaicu pârcălab. Faptul dat subliniază păstrarea importanței majore a pârcălăbiei din punct de vedere politic și după sfârșitul perioadei de instabilitate politică internă în Moldova, postul fiind ocupat fie cu persoane apropiate domnului, fie cu persoane, care erau stimulate să se

²⁴ DRH, A, II, doc. 219, pp. 333-334; doc. 261, pp. 399-401.

²⁵ *Ibidem*, doc. 264, pp. 405-407.

²⁶ A. Eșanu, V. Eșanu, *op. cit.*, p. 15.

²⁷ *Ibidem*, p. 16.

în rădăcineze în nordul țării, datorând noua sa funcție și proprietățile primite domnului țării.

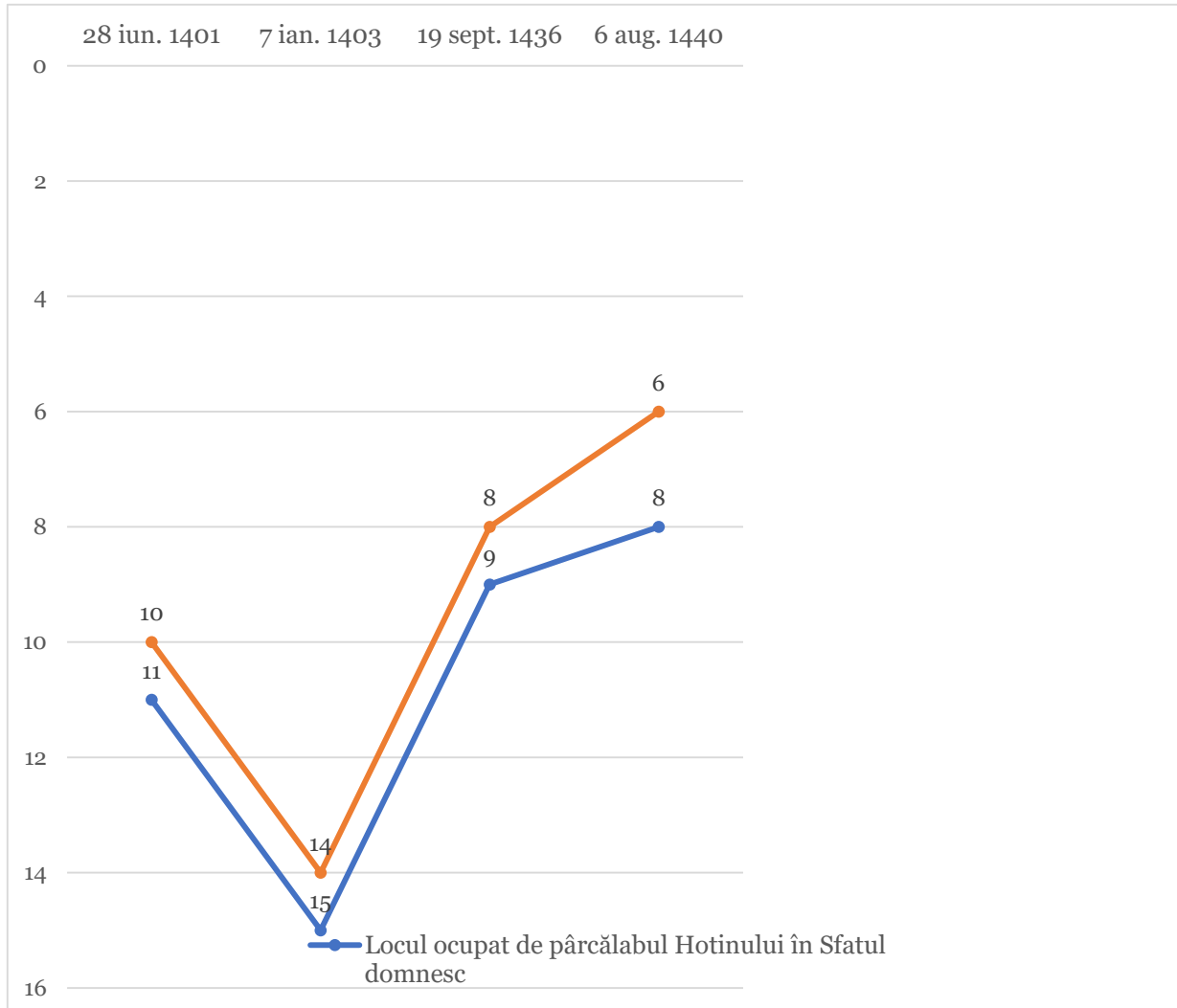
4. Statutul politic al pârcălăbiei Hotinului în anii 1479-1484 aparent trece pe poziții secundare în circumstanțele politicii antiotomane active a lui Ștefan cel Mare, stabilizării raporturilor bilaterale moldo-poloneze la acel moment și atenției majore acordate hotarelor de sud ale țării. Din momentul pierderii Chilie și Cetății Albe în anul 1484 și sistării ostilităților pe acest front, pârcălăbia Hotinului revine iarăși în cercul celor 10 mai înalți membri ai Sfatului domnesc, fenomen caracteristic atât pentru perioada prezenței în cetate a pârcălabului Șteful, cât și cea a pârcălabului Toader până la sfârșitul secolului al XV-lea.

Alexandru BEJENARU,
doctorand, Facultatea de Istorie și Filosofie,
Universitatea de Stat din Moldova
e-mail: alexmac9511@gmail.com

ANEXE

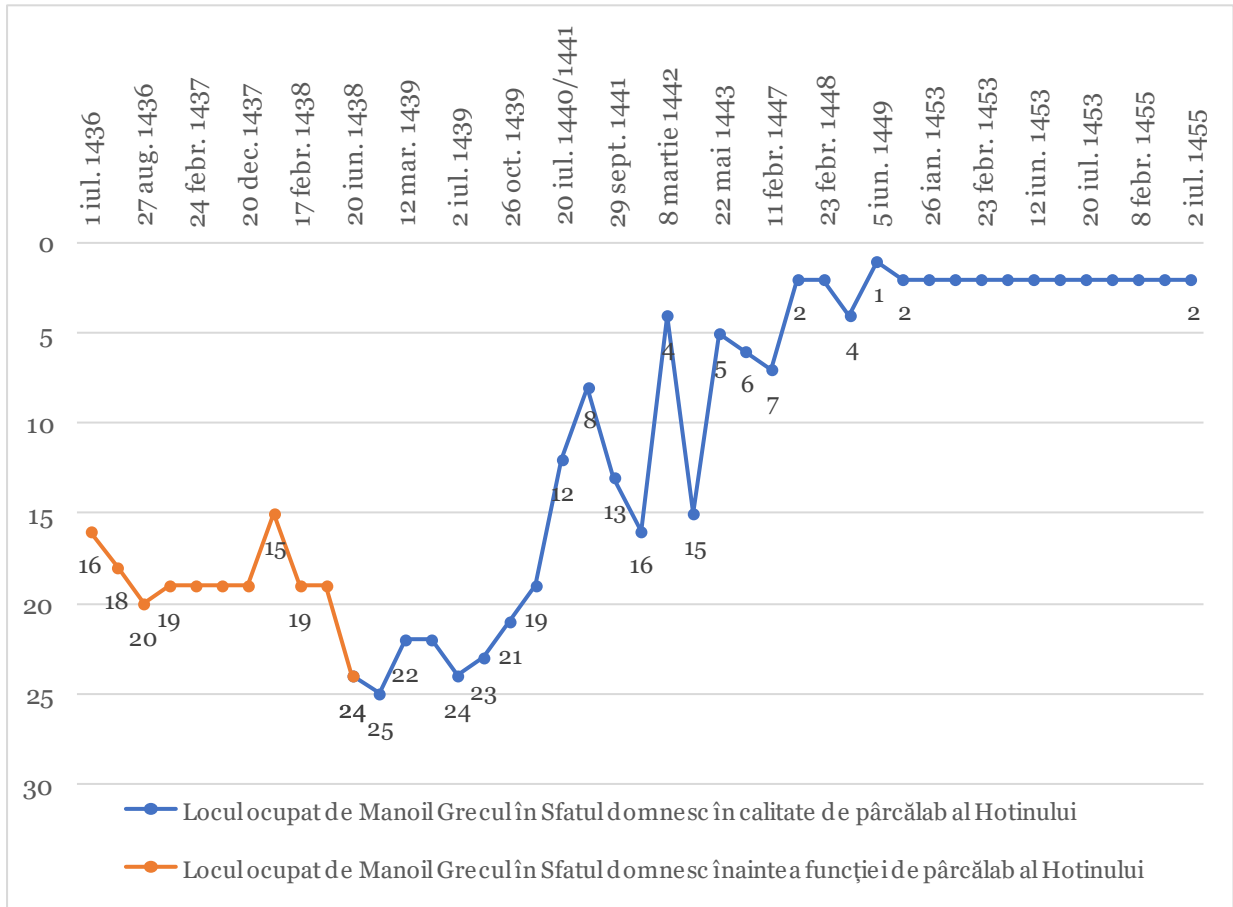
Anexa 1

Dinamica locului pârçălabului Hotinului în Sfatul domnesc (1401-1440)*

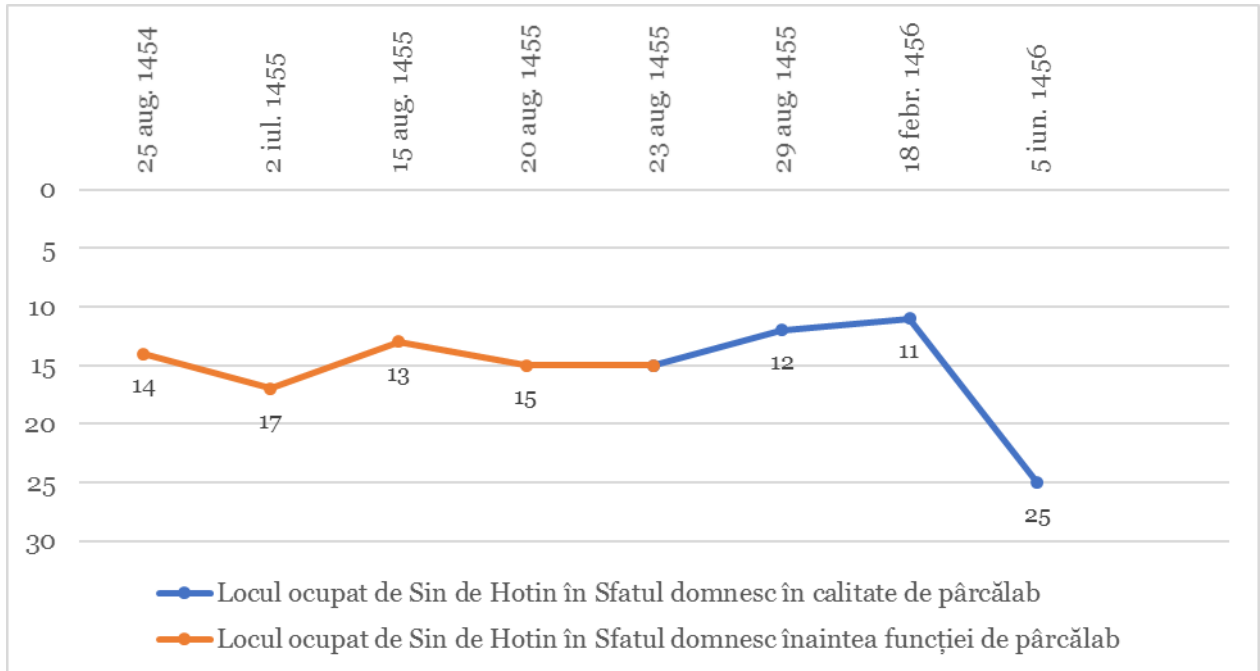

*Toate cele cinci Anexe prezentate au fost elaborate în baza mențiunilor dregătorilor indicați din volumele de documente *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, vol. I (1384-1448), coord. Constantin Cihodaru, Ioan Caproșu și Leon Șimanschi, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1975; *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, vol. II (1449-1486), coord. Leon Șimanschi, Georgeta Ignat și Dumitru Agache, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1976.

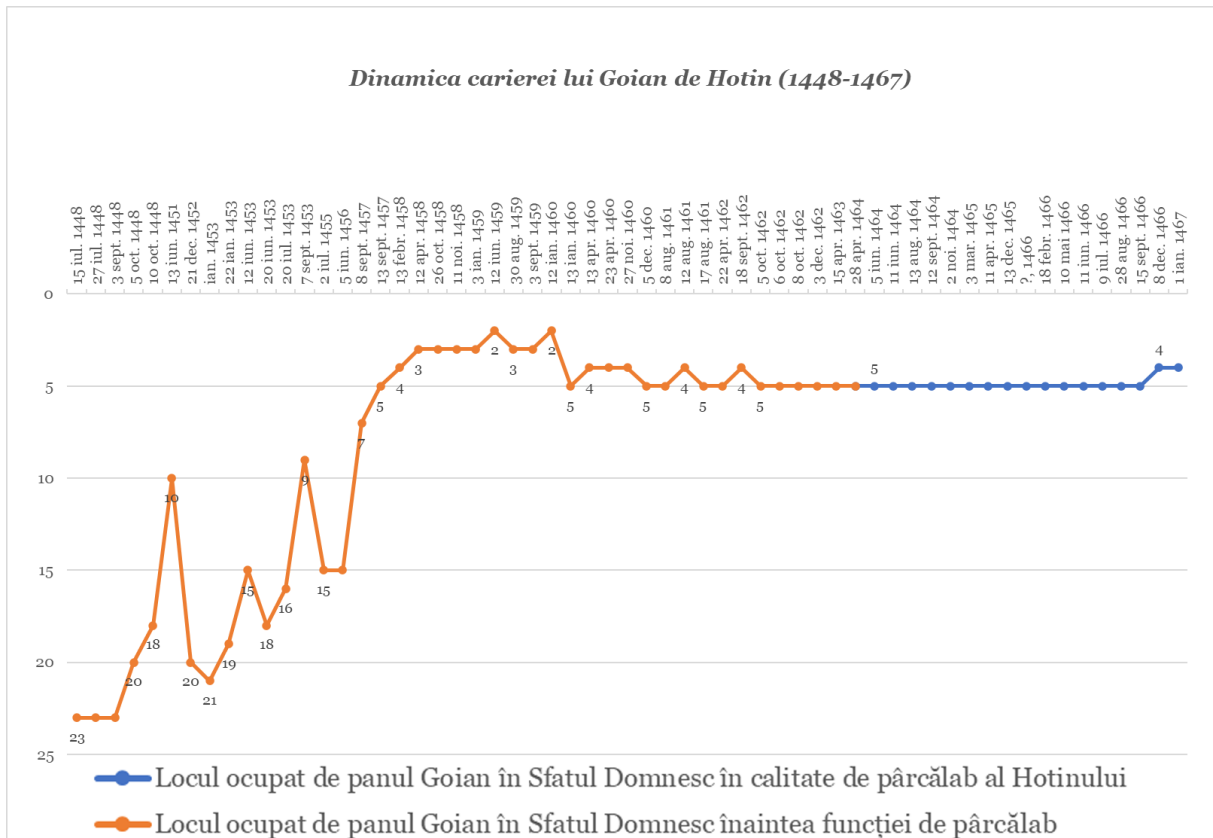
**Dinamica carierei lui Manoil Greul
(1436-1455)**

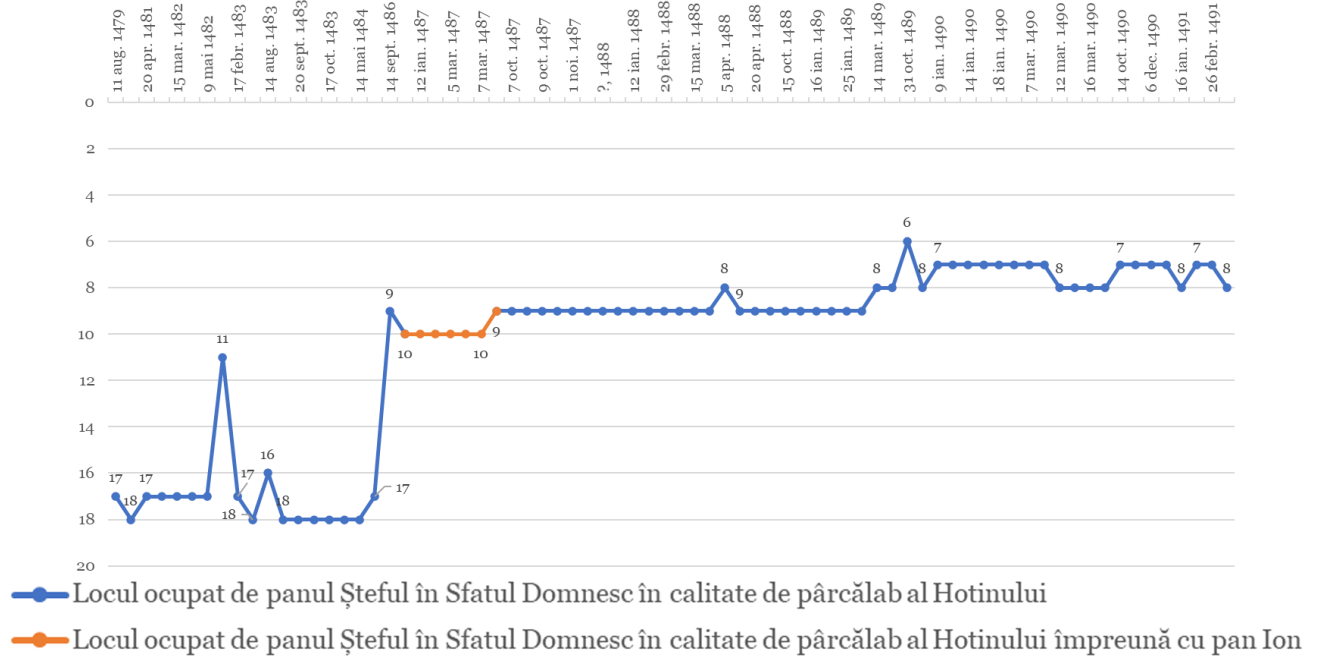
Dinamica carierei lui Sin de Hotin (1454-1456)

Dinamica carierei lui Goian de Hotin (1448-1467)

Dinamica carierei lui Șteful de Hotin (1479-1491)

Igor CERETEU

TIPARUL ȘI CARTEA ROMÂNEASCĂ VECHĂ ÎN SISTEMUL DE VALORI EUROPENE

Old Romanian printing and book in the European values system

The printing and the old Romanian book (1508-1830) entered the system of European values at the beginning of the 16th century. The Romanians introduced the printing with Cyrillic letters quite quickly in comparison with other European states. The printing press appeared firstly in the Wallachia in 1508, when the hieromonk Macarie printed a number of religious books in Slavonic language at Targoviste, for Orthodox Christian Romanians and Slavonic people of Europe. The printings in the Romanian language will enter the cultural circuit from the fifth decennium of the 16th century. The typographies of Transylvania printed at first books in the Latin and German languages, and in 1544 a Romanian Catechism appeared at Sibiu, which aimed at promoting the Lutheran ideas amongst Romanians. Sibiu and Brasov became the main centers of spreading the Lutheranism of Transylvania. There were printed in the typography of Brasov, founded in 1535 by Johan Honterus, during 1535-1557 over 50 works in Latin, Greek and German languages, spread in the countries of Europe. Once the deacon Coresi came to Brasov in the half of the 16th century, it was started the publication of books with Cyrillic letters in the Slavonic, Romanian and bilingual languages for the Orthodox Christians. The Romanian printing activity knew a stagnation period that lasted from the last decennium of the 16th century until the fourth decennium of the 17th century. It restarted its activity during the reign of Matei Basarab in the Wallachia (1632-1654) and Vasile Lupu (1634-1653) in Moldova. The printing was introduced in Moldova in 1942, and in comparison with the Wallachia and Transylvania, books in the Romanian language were preponderantly printed here, but over time, books in the Greek language destined for the Orthodoxies of Ottoman Empire were also printed. After 1812, the East side of Moldova was annexed to Tsarist Russia. In 1814, it was founded in Chisinau, the capital of this province, a printing house providing literature for the churches of the eparchy; some of them were identified in countries of Central and Western Europe or in culture centres of Ukraine and Russia. Therefore, the books printed in the Romanian Countries, mainly of religious purpose in Romanian, Slavonic, Latin, German and Greek languages, were used by the Christians of different countries of Europe, in the West and East sides.

Keywords: printing house; old Romanian book; Wallachia; Transylvania; Moldova; church literature; Europe.

Introducere. Inventarea tiparului a avut o importanță covârșitoare în dezvoltarea civilizației omenești, a marcat începutul schimbărilor profunde nu doar în istoria cărții, dar și în cea a civilizației creștine. În Europa tiparul apare în 1440, datorită lui Johannes Gensfleisch din Maienza, cunoscut ca Johannes Guttenberg, de la numele casei de reședință a familiei („zum Guttenberg”), care era parte a nobilimii orașului. Din documentele vremii se constată că a avut un caracter dificil, dar în același timp era preocupat de invenții tehnice deosebite¹. Invenția lui Guttenberg s-a

¹ Albert Flocon, *Universul cărților. Studiu istoric de la origini până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, trad. Radu Berceanu; cu o prefață de Barbu Theodorescu, București, Editura științifică și enciclopedică, 1976, pp. 138-140.

răspândit uimitor de repede în întreaga Europă, încât după moartea lui, survenită în anul 1468, mai multe orașe de pe continentul european aveau tiparnițe. În Italia teascul pentru tipar a fost instalat în anul 1465, în Franța și Elveția în 1470, în Spania, Flandra și Ungaria în 1473, în Danemarca, Austria și Suedia în anul 1482, în Portugalia în anul 1487 și pe pământurile sud-slave în 1493². Dacă înainte de 1470 existau doar 10 ateliere tipografice în Europa, în perioada 1470-1479 numărul lor a crescut până la 100. În secolul al XV-lea tiparul pătrunde și în unele state din Europa Centrală: în 1476 în Boemia, în 1473 în Polonia și Ungaria, în 1494 în Croația și în 1495 în Muntenegru³. Potrivit unor date estimative, spre sfârșitul secolului al XV-lea în 250 de orașe europene existau tipografii⁴. Dacă la începuturi erau tipărite cărți doar în limba latină, la mai puțin de jumătate de secol de la inventarea tiparului, au apărut cărți cu caractere ebraice, arabe, glagolitice și chirilice. În anul 1491 la Cracovia își desfășura activitatea prima tipografie cu caractere chirilice, cea a lui Swiepolt Fiol, care a fost închisă doi ani mai târziu, la insistența Bisericii Romano-Catolice. În 1493 a fost organizată o tipografie în orașul muntenegrean Cetinje a ieromonahului Macarie, în care au fost tipărite cărți cu caractere chirilice⁵. Pe pământ românesc tipărirea cărților a început în 1508, când ieromonahul Macarie a tipărit la Târgoviște *Liturghierul*, iar în anii următori alte două cărți în slavonă. Inventarea tiparului a contribuit la răspândirea cărții, a cunoștințelor și a ideilor.

Începuturile tiparului românesc. Activitatea tipografică în Muntenia.

Tipografia din Țara Românească este una dintre primele din Europa care a tipărit cu litere chirilice. A apărut la începutul secolului al XVI-lea prin contribuția voievodului Radu cel Mare (1495-1508), care îl implică în organizarea ei pe ieromonahul Macarie, care devine primul tipograf din Țările Române. Macarie a venit în Țara Românească pe la începutul secolului al XVI-lea și învățase meseria de tipograf la Veneția⁶. O altă etapă în evoluția activității tipografice în Țara Românească este legată de numele lui Dimitrie Liubavici și a lui Moise, care în perioada 1545-1551 au tipărit la Târgoviște cinci cărți⁷, atestate în bibliotecile mănăstirilor de la Sfântul Munte Athos, Moscova, Sankt Petersburg, Belgrad, Sofia⁸. În această perioadă începe activitatea tipografică la București, unde în a doua jumătate a secolului al XVI-lea a fost tipărit un *Tetraevanghel* slavon⁹.

² Andrei Eșanu, *Apariția și dezvoltarea tipăririi cărților în Moldova (sec. XVII – înc.sec. XIX)*, în: *Cartea Moldovei. Catalog general*, vol. I. Știința, Chișinău, 1990, p. 17.

³ Georgeta Chirilă, *Evoluția tiparului românesc în Țările Române în secolul al XVI-lea*, în: *LIBRARIA. Studii și cercetări de bibliologie*, Anuar. II, Târgu-Mureș, 2003, p. 186.

⁴ Andrei Eșanu, *op. cit.*, p. 17.

⁵ Lajos Demény, Lidia A. Demény, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea*. Studii, articole, comunicări. Introducere de Prof. dr. Dan Simonescu, Editura Kriterion, București, 1986, pp. 34, 39-41.

⁶ Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Tipăriturile lui Macarie în colecții europene*, în: *Clio în oglindiri de sine. Academicianului Alexandru Zub Omagiu*. Volum editat de Gheorghe Cliveti, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2014, p. 377.

⁷ Dan Simonescu, Gheorghe Buluță, *Scurtă istorie a cărții românești*. Cu un capitol despre Cartea românească în Basarabia de Iurie Colesnic. București: Demiurg, 1994, pp. 18-19.

⁸ Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, București: Editura științifică, 1968, pp. 35-36.

⁹ Dan Simonescu, Gheorghe Buluță, *Pagini din istoria cărții românești*, Editura Ion Creangă, București, 1981, p. 32; *Repertoriul tipografilor, gravurilor, editorilor cărților românești (1508-1830)*,

Acutizarea contradicțiilor dintre elitele politice românești și Poarta otomană, diferite conflicte politice din Europa în care sunt implicate și Țările Române au influențat negativ activitatea tipografică românească. În acest context, domnitorii români apelează pentru ajutor la țările vecine, în care activitatea tipografică se afla în plin proces de ascendență. Miron Barnovschi, Moise Movilă și Neagoe Basarab au subvenționat tipografia Stavropighiei ortodoxe din Lvov pentru tipărirea cărților liturgice slavone.

Activitatea tipografică în Țările Române a fost reluată în timpul lui Matei Basarab (1632-1654) în Țara Românească și a lui Vasile Lupu (1634-1653) în Moldova, perioadă marcată de o vădită creștere economică și culturală. În vederea reintroducerii tiparului în Țara Românească, voievodul s-a adresat mai întâi tipografului croat Rafael Levakovici, care avea o tipografie cu litere chirilice la Roma, însă din lipsă de interes nu a dorit să colaboreze cu domnitorul Țării Românești. În aceeași perioadă și-a făcut apariția ieromonahul Meletie Macedoneanul, venit din părțile rusești, și care potrivit unor presupuneri ar fi trimisul Mitropolitului Petru Movilă, care a venit drept răspuns cererii lui Matei Basarab¹⁰. Astfel, Mitropolitul Kievului a oferit tiparnița voievodului Țării Românești, care a fost instalată în Câmpung¹¹.

Activitatea tipografică în Țara Românească continuă la mănăstirea Govora, sub conducerea lui Meletie Macedoneanul, unde apar cărți și în limba română. În 1644 tipografia de la Govora a fost transferată la Târgoviște (1644-1652), oraș în care își aveau reședința domnitorul și mitropolitul. Prin contribuția mitropolitului Ștefan au fost tipărite cărți în slavonă, română și bilingve.

Cartea tipărită în prima jumătate a secolului al XVII-lea este marcată de tradiționalism, destul de accentuat în Țara Românească, unde în timpul lui Matei Basarab cărțile de ritual au fost tipărite în slavonă, iar în română apar doar cărți de predici și acest moment poate fi explicat prin faptul că domnitorul muntean, Matei Basarab, s-a postat pe bună dreptate ca apărător nu doar al creștinilor din țara sa, dar și a ortodocșilor din sudul Dunării, asupriți de otomani. Exemplare de cărți românești în limba slavonă au fost identificate nu doar în Moldova și Transilvania, dar și în unele țări din Peninsula Balcanică. În Moldova în această perioadă toate cărțile tipărite au fost doar în limba română¹². În perioada 1635-1656 producția de carte în tipografiile românești a crescut simțitor, au apărut 43 de cărți, dintre care 23 în limba română, 13 în limba slavonă, 5 în slavo-română și 2 în limba greacă¹³.

În Țara Românească activitatea tipografică a fost reluată pe la mijlocul anului 1678, când Mitropolitul Varlaam (1672-1679) instalează o tipografie în București sub patronajul său. Din predoslovie primei cărți tipărite în acest an, reiese că chiar mitropolitul a avut inițiativa de a instala o tipografie în capitala Țării Românești, cheltuielile fiind suportate de ierarh, el fiind și responsabilul care a adus tipografi.

ediția a II-a, revizuită și adăugită, coord.: Eva Mârza, Florin Bogdan, Astra Museum Techno Media, Sibiu, 2013, p. 180.

¹⁰ Mircea Tomescu, *op. cit.*, pp. 65-66.

¹¹ *Bibliografia Românească Veche*, tom I. 1508-1716, de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, Stabilimentul grafic I.V. Socecu, București, 1903, pp. 103-104.

¹² Mircea Tomescu, *op. cit.*, p. 69.

¹³ *Ibidem*, p. 68; Octavian Șchiau, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 49.

Mitropolitul Varlaam este nevoit să se retragă în favoarea mitropolitului Teodosie (1679-1708), în timpul căruia au fost tipărite două cărți de ritual în limbile română și slavonă și alte două cărți în limba română. Prin tipărirea celor două cărți în limba română (*Evangelhia* și *Apostolul*), datorite pe la toate bisericile țării, s-a făcut un nou pas spre introducerea limbii române în Biserica Ortodoxă din Țara Românească¹⁴. După tipărirea ultimei, tipografia mitropoliei a încetat să funcționeze și abia cinci ani mai târziu și-a reluat activitatea, însă deja sub patronajul domnului. Reluarea activității tipografiei din București sub patronaj domnesc are loc înainte de luna noiembrie 1688, când a început tipărirea *Bibliei*. O contribuție însemnată la tipărirea *Bibliei* (1688) a avut-o Mitrofan, fost episcop de Huși și cel care l-a sprijinit pe Mitropolitul Dosoftei în acțiunile sale de tipărire a cărților, înainte de plecarea lui în Polonia¹⁵.

În tipografia domnească în perioada 1678-1716 27 au fost tipărite de titluri de carte, dintre care doar șapte sunt în limba română, 15 în limba greacă și câte un titlu în limbile greacă și română, greacă și arabă (texte paralele), greacă și turcă scrise cu caractere grecești și două în română și slavă. Numărul mare de cărți în limba greacă poate fi explicat prin faptul că ele aveau misiunea de a susține ortodoxii din Imperiul Otoman în lupta împotriva influenței romano-catolice¹⁶. În anul 1709 la București a fost reactivată Tipografia Mitropoliei, în care s-a tipărit un *Ceaslov* în limbile română și slavonă, în titlul căruia apare numele lui Antim Ivireanul, care devine Mitropolit al Țării Românești¹⁷.

În mănăstirea Antim din București a existat în 1713 o tipografie, dotată cu secții în limbile română și greacă¹⁸, iar la Mănăstirea Sfântul Sava din București a fost înființată la sugestia unor ierarhi greci, a lui Constantin Brâncoveanu și a lui Antim Ivireanul, în perioada 1708-1714, o tipografie, care a tipărit o lucrare în limba greacă semnată de Dositeiu, *Istoria Patriarhilor Ierusalimului*, 1715¹⁹. Apariția tipografiilor grecești la începutul secolului al XVIII-lea este datorată instaurării domniilor fanariote în Țara Românească începând cu 1716, adică a membrilor familiilor aristocraților greci din cartierul Fanar al Constantinopolului.

Începuturile și activitatea tipografiei domnești de la Buzău sunt raportate la confruntările ortodocșilor din Imperiul Otoman cu prozelitismul reformat și catolic²⁰. Tipografia a fost înființată în a doua jumătate a anului 1691, după alegerea în scaunul episcopiei Buzăului a fostului episcop de Huși Mitrofan, cel care a condus tipografia domnească din București²¹. Activitatea lui Mitrofan la Buzău poate fi considerată

¹⁴ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, „Știința”, Chișinău, 1993, p. 216.

¹⁵ Doru Bădără, *Tiparul românesc la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, Muzeul Brăilei, Editura Istros, Brăila, 1998, p. 63.

¹⁶ *Ibidem*, p. 65.

¹⁷ Viorica Secărescu, *O carte românească veche necunoscută Ceasoslov, București, 1709*, în: *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Valorificare-cercetare*, Râmnicu Vâlcea, Muzeul județean Vâlcea, 1980, pp. 111-113.

¹⁸ Antim Ivireanul, *Învățăături pentru așezământul cinstitei mănăstiri a Tuturor Sfinților, adecă capete 32 întru carele să cuprind toată chiverniseala mănăstirii și rânduiala milelor ce s-au hotărât să se facă pre an la săraci și la lipsiți din venitul casei*, în: Antim Ivireanul, *Opere*, ed. G. Ștrempel, Minerva, București, 1972.

¹⁹ Doru Bădără, *op. cit.*, pp. 68-69.

²⁰ *Ibidem*, p. 70.

²¹ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 223.

fructuoasă, deoarece în această perioadă a tipărit 20 de cărți, dintre care 6 în limba română, celelalte sunt în slavonă și română²². Tipografia domnească de la Buzău și-a îndeplinit misiunea de asigurare cu tipărituri a bisericilor, atât pentru ortodocșii din spațiul istoric românesc, cât și pentru cei din alte țări din cadrul Imperiului Otoman.

Tipografia de la mănăstirea Snagov, sub patronaj domnesc, a apărut din necesitatea asigurării cu literatură ecleziastică a bisericilor din Țara Românească. Momentul înființării acestei tipografii este considerat ultimul deceniu al secolului XVII²³. Tipografia a fost constituită în momentul apariției la cârma mănăstirii Snagov a lui Antim Ivireanul, în anul 1694, de al cărui destin este legată în mare parte activitatea tipografică din Țara Românească²⁴. De sub teascurile acestei tiparnițe au ieșit cărți în diferite limbi, dintre care 6 sunt în limba română, 6 în limba greacă, câte o lucrare a fost tipărită în slavonă, în slavonă și română și una cu text paralel în greacă și arabă²⁵.

La 16 martie 1705 Antim Ivireanul a fost ales Episcop de Râmnic, unde a înființat în 1705 o tipografie, care a funcționat o perioadă scurtă, fiind închisă după 1707²⁶. În această perioadă scurtă, Antim Ivireanul a publicat 10 lucrări, dintre care 4 sunt în limba română și câte 3 în limbile greacă, slavonă și română²⁷. Deși, pe parcursul activității sale ca tipograf și traducător, Antim Ivireanul a tipărit cărți în limbile greacă, slavonă, arabă, el a depus mari eforturi pentru introducerea limbii române în slujbele bisericești.

La 27 ianuarie 1708 a decedat Mitropolitul Țării Românești Teodosie, iar în locul lui este ales Antim Ivireanul, care a fost instalat în scaun după ce Patriarhul ecumenic Ciprian și-a dat acordul la 21 februarie 1708²⁸. A înființat imediat după numirea sa ca mitropolit o tipografie la Târgoviște, cu secții de limbă greacă și de limbă română²⁹. În perioada de activitate a tipografiei din Târgoviște (1709-1715), au fost tipărite 21 de lucrări, dintre care 14 sunt în limba română, 5 în greacă și câte una în slavonă și română și în slavonă, română, greacă³⁰.

Tipografia de la Târgoviște și-a încetat activitatea în 1715, deoarece capitala țării este transferată la București, împreună cu utilajul tipografic. În anul 1715 Antim Ivireanul mai tipărește încă trei cărți, două în limba română și una în greacă, moment după care tipografia de la Târgoviște nu va mai funcționa³¹.

După alegerea lui Antim Ivireanul în scaunul Mitropoliei Țării Românești, locul său de episcop al Râmnicului a fost preluat de Damaschin Gherbest (1708-1725), fost episcop de Buzău, care a reorganizat tipografia de la Râmnic. În această perioadă s-au tipărit mai puține cărți. Episcopul Damaschin a fost înlocuit în 1725 de starețul Ștefan

²² Doru Bădără, *op. cit.*, pp. 72-74.

²³ Mircea Tomescu, *op. cit.*, p. 74.

²⁴ Eva Mârza, Florin Bogdan, *op. cit.*, pp. 173-174, 236-238.

²⁵ Doru Bădără, *op. cit.*, p. 76.

²⁶ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 223.

²⁷ Doru Bădără, *op. cit.*, p. 80.

²⁸ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 220.

²⁹ Dan Simionescu, Gheorghe Buluță, Victor Petrescu, *Târgoviște: vechi centru tipografic românesc*, Editura Bibliotheca, Târgoviște, 2008, p. 56.

³⁰ Doru Bădără, *op. cit.*, p. 82.

³¹ Dan Simionescu, Gheorghe Buluță, Victor Petrescu, *op. cit.*, p. 59.

al mănăstirii Govora, care a tipărit prima carte didactică din Țara Românească, numită *Întâia învățătură pentru tineri* (1726). A fost otrăvit și în scaunul episcopal a urcat în 1727 Inochentie, egumenul mănăstirii Brâncoveni. După preluarea funcției Inochentie a fost preocupat și de activitatea tipografică, chemându-l la Râmnic pe cunoscutul tipograf sibian Petru Barth, care în anul 1730 a restaurat tipografia a înzestrat-o cu un corp de litere chirilice noi³². În timpul aflării lui Inochentie la Râmnic au fost tipărite cărți în română și slavonă. A decedat la 1 februarie 1735 și la cârma eparhiei Râmnicului a venit episcopul Climent, care a continuat activitatea tipografică a predecesorilor săi. În anul 1738 tipografia de la Râmnic a ars în întregime, iar activitatea tipografică a fost reluată abia în anul 1741³³.

O altă personalitate marcantă a vieții religioase a românilor din secolul al XVIII-lea este Episcopul de Râmnic Grigorie Socoteanu (și mitropolit al Țării Românești în perioada 1770-1771), fost stareț la mănăstirea Cozia, în timpul căruia s-au tipărit 19 cărți, atât pentru români, cât și pentru ortodocșii din sudul Dunării. Prima carte este o *Bucoavnă*, menționată pentru prima dată de Vasilie Popp³⁴, urmată de alte titluri în limba română și ultima, tipărită în 1755 apare la Râmnic *Gramatica slavonă* în 1000 de exemplare, tipărită după ediția din 1721 de la Moscova a lui Meletie Smotrițki, la solicitarea Arhiepiscopului Carlovățului Pavel Nenadovici³⁵.

Urmează o pauză de trei ani, când tipografia de la Râmnic nu funcționează. Abia în anul 1758 a apărut o carte de rugăciuni în limba română. Dat fiind interesul mare pentru catavasiere, în anul 1759 se tipărește a patra ediție a acestei cărți, ca și celelalte ediții în grecește, slavonă și românește. În următorii ani apar cărți tipărite în limba română și una în limba slavonă, comandă a Mitropolitului sârb de la Carlovăț, intitulată *Pravilă de rugăciuni pentru sfinții sârbești*³⁶.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea în tipografia de la Râmnic, în special în timpul episcopilor Chesarie (1773-1780) și Filaret (1780-1792) s-au tipărit în tiraje mari cărți în limba română și au fost răspândite în țările române sau în localitățile cu populație românească din afara hotarelor istorice ale Moldovei, Transilvaniei și Țării Românești. Urmează o perioadă de incertitudine din cauza Războiului Ruso-Austro-Turc, care durează până în anul 1792, an când apar două cărți din timpul Episcopului Filaret³⁷.

După dispariția Episcopului Filaret și urcarea pe scaunul Episcopiei de Râmnic a lui Nectarie (1792-1812), activitatea tipografică din acest centru intră într-un declin, iar drept urmare se vor tipări mai puține cărți decât anterior. În timpul urmașului său, Galaction (1813-1824), fost stareț al mănăstirii Govora, au apărut câteva cărți valoroase pentru cultura și spiritualitatea românească. În anul 1816

³² Dorin Teodorescu, *Din istoria tiparului și cărții românești*, Editura Fundației „Universitatea pentru toți”, Slatina, 2008, pp. 46-49.

³³ *Ibidem*, pp. 52-57.

³⁴ Vasilie Popp, *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și învecinatele țări de la începutul lor până la vremile noastre. Sibiu 1838*. Studiu introductiv, ediție, note, rezumat și indice de Eva Mârza și Iacob Mârza, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995, p. 141.

³⁵ Dorin Teodorescu, *op. cit.*, pp. 60-61.

³⁶ *Bibliografia Românească Veche*, tom II. 1716-1808, de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, Atelierele Socec & Co. București, 1910, p. 157.

³⁷ Dorin Teodorescu, *op. cit.*, pp. 74-80.

declinul activității tipografice de la Râmnic este tot mai vădit și asta pentru că tipografia nu era în putere să tipărească cărți în tiraje mari, fără un sprijin financiar. În urma evenimentelor care s-au desfășurat în 1821 în Țările Române, Galaction pleacă la Sibiu, iar în anul 1824 a renunțat la scaunul episcopal al Râmnicului pe motiv de bătrânețe. Dintre tipografiile episcopale, cea de la Râmnic, întemeiată de Antim Ivireanul în anul 1705 a avut cea mai rodnică activitate până în 1825. Prin activitatea tipografică de la Episcopia Râmnicului s-a trecut de la cartea în limba slavă la cea în limba română.

Tipografia Mitropoliei din București, care stagnase în timpul lui Brâncoveanu, și-a reluat activitatea în 1742, prin efortul și ajutorul lui Dimitrie Pandovici, tipograf râmnician, cu material adus din Transilvania. Tipografia Mitropoliei, rămasă singură în București, era considerată una dintre cele mai înzestrate tipografii ale timpului³⁸. În această perioadă tipografia a trecut sub apanajul domnului Țării Românești. Tipografia Mitropoliei de la București și-a intensificat activitatea de tipărire a cărților în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, când au apărut numeroase cărți cu tematică diferită. Secția de limbă greacă a tipografiei bucureștene a fost înzestrată cu material nou, adus „din Franca”³⁹.

În ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea în Țara Românească frații Nicolae și Ioan Lazaru din Ianina, cunoscuți negustori greci de cărți, au înființat la București un atelier tipografic privat, care în perioada 1783-1789 au tipărit câteva cărți grecești⁴⁰. Tipografia grecească a fraților Lazaru a fost înzestrată cu utilaj tipografic variat și avea angajați salariați. Organizarea și activitatea primei tipografii laice în Țara Românească a fost periclitată de măsurile restrictive ale autorităților laice, care începând cu 25 iulie 1784 au impus, pe lângă cenzura bisericească și pe cea laică, fiind necesară nu doar binecuvântarea mitropolitului sau episcopului, dar și aprobarea domnitorului pentru tipărirea cărților, măsuri care au dus la zădărnicierea activității tipografice în Țara Românească⁴¹.

În atare împrejurări domnul Țării Românești Ioan Caragea (1812-1818) acordă doctorului Constantin Caracaș dreptul de a înființa o tipografie laică și interzice printr-un hrisov emis la 3 noiembrie 1817 înființarea altor tipografii în viitorii 20 de ani. Tipografia a fost instalată în casele domnești și tipărea cărți pentru școlile grecești și românești. În anul 1820 a fost înființată prima tipografie muzicală din lumea ortodoxă orientală⁴².

În tipografiile Mitropoliei din București și ale Episcopiei din Râmnic se tipăresc în această perioadă, în special, cărți de factură religioasă. Constatăm un alt moment interesant în activitatea tipografică din Țara Românească. Probabil, în scopul de a obține anumite beneficii financiare, tipografiile sunt închiriate de persoane laice, cum

³⁸ Mircea Tomescu, *op. cit.*, p. 97.

³⁹ *Ibidem*, p. 97.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 120.

⁴¹ *Ibidem*, p. 121.

⁴² *Ibidem*, p. 122.

ar fi frații Vlădescu⁴³. De fapt, tipografia fraților Vlădescu este tipografia Episcopiei din Râmnic, pe care au închiriat-o până după anul 1833⁴⁴.

Activitatea tipografică din Țara Românească în perioada 1508-1830 a fost destul de fructuoasă, însă au existat și perioade de declin, când în pofida unor fenomene sau evenimente istorice producția de carte românească este în scădere. Cartea tipărită în Țara Românească a fost difuzată în toate provinciile românești și în țările europene, fiind editată în tiraje, uneori foarte mari și un număr apreciabil de titluri. Potrivit unor calcule estimative, tipografia din București a tipărit 318 cărți, iar cea de la Râmnic 146 de tipărituri⁴⁵. Din lipsa informațiilor documentare, nu se poate calcula și stabili numărul total de cărți tipărite în aceste oficine, însă cert este că din cele 31 de centre tipografice românești, care au activat în această perioadă, cele de la București și Râmnic au tipărit cel mai mare număr de cărți, adică 464 de titluri religioase și laice în limbile română, slavonă, greacă, arabă, răspândite în întreaga Europă.

Activitatea tipografică în Transilvania. Apariția tiparului românesc în Transilvania este pusă în legătură cu orașul Sibiu și numele lui Filip Moldoveanul, originar din Moldova, stabilit la Sibiu prin 1521. Tipografia de la Sibiu a funcționat din prima jumătate a secolului XVI și tipărea preponderent cărți în limbile latină și germană, iar din 1544 Filip Moldoveanul a tipărit în română și slavonă⁴⁶. În tipografia de la Sibiu s-a tipărit în 1544 *Catehismul românesc luteran*, care avea menirea să răspândească ideile luteranismului printre români. Mai târziu, între 1551 și 1553, a fost tipărit *Evangheliarul slavo-român*, din care s-a identificat un fragment, care se află în prezent în Biblioteca Saltykov-Șchedrin din Sankt Petersburg⁴⁷ și alte două pagini au fost identificate de Eva Mârza printre foile unei cărți transilvănene din secolul al XVII-lea⁴⁸.

O prodigioasă activitate culturală desfășoară la Brașov diaconul Coresi din 1559, care s-a format ca tipograf la Târgoviște. În perioada 1560-1567 Coresi tipărește mai multe cărți, iar după unele estimări, acesta scotea de sub teasurile tiparului său din Brașov câte o carte în fiecare an. Aflându-se la Brașov, Coresi a tipărit cărți, fiind sprijinit de Johannes Benkner, însă după moartea acestuia activitatea tipografică a încetinit semnificativ. Cu toate acestea, el acceptă să tipărească cărți în limba română cu interes de propagandă luterană și calvină⁴⁹. În acest context, trebuie de precizat că atât la Târgoviște, cât și la Sibiu și Brașov au existat tiparuri care au editat cărți cu caractere chirilice în limba română⁵⁰. Activitatea lui Coresi este mult mai prodigioasă, însă ceea ce trebuie menționat în mod deosebit este că prin tipărirea ultimei sale cărți în 1583, un *Evangheliar*, acesta revine în convingerile sale religioase la ortodoxie. Lui

⁴³ BRV, II, p. 313.

⁴⁴ Mircea Tomescu, *op. cit.*, pp. 122-123.

⁴⁵ Alexandru Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII*, Editura pentru literatură, București, 1968, pp. 122-123.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Lajos Demény, Lidia A. Demény, *op. cit.*, p. 69.

⁴⁸ Eva Mârza, *Un fragment din Evangheliarul slavo-român de la Sibiu (1551-1553)*, în: *Limba Română*, București, 1979, nr. 2, pp. 173-175.

⁴⁹ N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, Editura Minerva, București, 1980, p. 101.

⁵⁰ Lajos Demény, Lidia A. Demény, *op. cit.*, p. 91.

Coresi i se atribuie meritul de a fi cel care a conferit unitate limbii române, iar drept răsplată a fost numit „părintele limbii literare românești”⁵¹.

Coresi a desfășurat și un rodnic comerț cu cărți. Cărțile diaconului Coresi au fost cumpărate și de domnul Moldovei Petru Șchiopu, pe care însă le-a luat cu el în exil, în Bolzen, în Tirol, unde după moartea sa în 1594 au fost atestate în lista sa de avere⁵² și care au fost răspândite în Europa. Exemplare din aceste cărți au fost identificate, atât în Transilvania, unde a activat diaconul Coresi, cât și în Țara Românească și Moldova. Un exemplu concludent în sensul circulației cărților coresiene pe întreg teritoriul populat de români este un *Apostol*, care în prima jumătate a secolului al XVII-lea se afla în Moldova, ulterior fiind atestat în Transilvania, iar în 1850 cartea se afla iarăși în Moldova⁵³.

În legătură cu activitatea diaconului Coresi la Brașov este și funcționarea în jurul anilor 1577-1780 a unei tipografii ambulante la Alba Iulia, înființată de diacul Lorinț și care nu se subordona în activitatea sa editorială politiciei religioase a curții de la Alba Iulia⁵⁴. Cu toate acestea, Vasilie Popp susține, însă fără o acoperire documentară, că în Alba Iulia a existat o tipografie încă în 1565, care tipărea cărți doar cu litere latine⁵⁵. Diacul Lorinț a înființat la Alba Iulia o tipografie cu o durată scurtă de activitate, a tipărit doar trei cărți, care au unele caracteristici comune⁵⁶.

În toată această perioadă, între țările române a existat întotdeauna un schimb de idei, de valori și de oameni, în cazul nostru, de oameni făuritori de cărți. Astfel, prin contribuția lui „popa Dobre”, trimis de Matei Basarab în Transilvania, a fost înființată, conform opiniei lui Vasilie Popp, în anul 1638 o tipografie românească la Alba Iulia, în care în 1641 a fost tipărită *Evanghelia cu învățătură*, care este o reeditare a *Evangheliei* diaconului Coresi din anul 1581⁵⁷. Tipografia românească de la Alba Iulia a tipărit în perioada 5-25 iulie 1640 sau 1642 un *Catehism calvinesc* în limba română, care avea menirea să transmită ideile calvinismului printre românii ardeleni. Aceste două tipărituri aparțin primei etape de activitate a tipografiei de la Alba Iulia, tipograful lor fiind Popa Dobre. Dacă prima tipăritură nu a fost influențată de principe și superintendent, a doua avea misiunea certă de a promova calvinismul printre românii din Transilvania⁵⁸.

Activitatea tipografică la Alba Iulia a fost reluată în timpul ierarhului Varlaam (1685-1692), care a tipărit la Alba Iulia patru cărți. O contribuție însemnată în această privință este atribuită protopopului Ioan Zoba din Vinț, care, calvin fiind, a tipărit cărți românești cu o mai puțină influență calvinească. După moartea Mitropolitului Varlaam activitatea editorială la Alba Iulia încetează și este reluată abia în 1699, când sunt tipărite două cărți românești, dintre care una didactică și alta religioasă. Ultima

⁵¹ Dan Simonescu, Gheorghe Buluță, *Pagini din istoria cărții românești*, Editura Ion Creangă, București, 1981, p. 34.

⁵² *Ibidem*, p. 32.

⁵³ Octavian Șchiau, *op. cit.*, p. 47.

⁵⁴ Eva Mârza, *Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba Iulia. 1577-1702*, Editura Imago, Sibiu, 1998, pp. 13-14.

⁵⁵ Vasilie Popp, *op. cit.*, p. 121.

⁵⁶ Eva Mârza, *op. cit.*, pp. 18-21.

⁵⁷ Vasilie Popp, *op. cit.*, pp. 121-123.

⁵⁸ Ev Mârza, *op. cit.*, pp. 30-33.

carte din tipografia Mitropoliei din Alba Iulia apare în anul 1702, concomitent cu desăvârșirea procesului de unire cu Roma și destinată credincioșilor greco-catolici. În tipografia Mitropoliei din Alba Iulia au fost tipărite 9 cărți, toate în limba română, dintre care șapte de literatură liturgică și două de catehetică calvină⁵⁹.

În această perioadă a funcționat o tipografie românească la Sibiu, de sub teascurile căreia au fost scoase doar două cărți românești⁶⁰. Oficina de la Blaj a funcționat începând cu anul 1747 și a tipărit cărți pentru românii greco-catolici⁶¹. Organizatorul acestei tipografii este Dimitrie Pandovici, care în 1737 lucra la Râmnic, iar în 1742-1743 activa la București. Tiparnița a funcționat în Mănăstirea Sfintei Treimi, iar tipografiile care au activat aici de la începuturile ei au fost Dumitru Râmniceanul și Mihail Becikerechi, cel din urmă venit de la Cluj⁶². Tipografia de la Blaj imprima cărți în limbile română și latină. În anul 1765 a fost tipărită *Evangelia*, de meșteri din Moldova și Țara Românească⁶³. Potrivit ultimelor cercetări, tipografia blăjeană a fost amplasată într-o clădire a curții episcopale, iar începând cu anul 1751 a fost transferată în Mănăstirea Sfânta Treime din Blaj⁶⁴. Cărțile tipărite la Blaj în perioada 1787-1821 erau de factură religioasă și didactică. Acestea au fost tipărite în tiraje care oscilau între 1212 și 1334 de exemplare, stocurile cărora se epuizau în 8-10 ani din momentul tipăririi lor⁶⁵.

În perioada anilor 1780-1830, cărți românești au fost tipărite la Viena și Buda. Tipografia din Viena a fost înființată în anul 1482, iar în anul 1770 Curtea împărătească i-a încredințat tipografului Iosif Kurczbök să instaleze o tiparniță pentru tipărirea cărților în alte limbi, printre care și în română. Importul de cărți din străinătate a fost interzis de la 6 octombrie 1770, iar dacă totuși erau importate se confiscau și nimiceau. Pentru a proteja piața de cărți din Austro-Ungaria, în anul 1775 a fost dată poruncă autorităților de graniță să oprească importul de cărți străine, pentru a nu face concurență tipografiei Kurczbök-iane. După moartea lui în 1792 tipografia a trecut în proprietatea agentului de curte Ștefan de Novacovich, împreună cu toate drepturile pe care le-a avut Kurczbek. În anul 1795 privilegiata tipografie a lui Ștefan Novacovici din Viena a fost comasată cu cea de la Buda⁶⁶.

Tipografia Universității din Buda a fost înființată în anul 1777. Cărțile apărute la Buda până în anul 1798 erau tipărite cu litere latine, iar din acest an au fost aduse și litere chirilice și a început o intensă activitate tipografică la Buda, tipărindu-se cărți românești cu caractere chirilice. În perioada 1791-1800 la Buda s-au tipărit 9 cărți, iar în 1811-1820 – 95 de cărți⁶⁷. Unul dintre meritele acestei tiparnițe este că a continuat politica de educare a tineretului, prin tipărirea manualelor, iar prin contribuția

⁵⁹ Doru Bădără, *op. cit.*, p. 96.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 98.

⁶¹ Gabriela Mircea, *Tipografia din Blaj în anii 1747-1830*, Editura Altip, Alba Iulia, 2008, p. 139.

⁶² Eva Mârza, Florin Bogdan, *op. cit.*, pp. 48, 91.

⁶³ Mircea Tomescu, *op. cit.*, pp. 99-100.

⁶⁴ Gabriela Mircea, *op. cit.*, pp. 149, 164.

⁶⁵ *Ibidem*, pp. 22-24.

⁶⁶ Emilian Micu, *Din istoria culturală a românilor din Austro-Ungaria. Contribuții fragmentare la istoria tipografiei Ilirice-Românești din Viena, 1770-1793 și 1795*, în: *Transilvania*, 1910, Anul XLI, nr. 1-2, ianuarie-aprilie, pp. 17-30.

⁶⁷ Mircea Tomescu, *op. cit.*, p. 124.

reprezentanților *Școlii ardelenе* cărțile de la Buda au fost răspândite în întregul spațiu românesc.

Pe teritoriul Transilvaniei pe parcursul Evului Mediu au activat numeroase centre tipografice, care au tipărit cărți pentru protestanți, romano-catolici, greco-catolici și ortodocși. Cărți destinate românilor au fost tipărite deopotrivă și în centrele tipografice europene, ca Viena și Buda. Producția de carte tipărită pentru români în Transilvania și în alte centre europene este întâlnită și în prezent în număr mare în bisericile și mănăstirile, bibliotecile și muzeele de la est și sud de Carpați. Pornind de la unele calcule elocvente, producția de carte din aceste centre tipografice în perioada 1508-1830 a fost destul de numeroasă ca titluri și ca număr de exemplare. Potrivit acestor date, în Buda au fost tipărite 200 de titluri, în Sibiu – 187, în Blaj – 164, Viena 94 și Brașov 68 de titluri de carte⁶⁸. Aria de răspândire a acestor tipărituri este destul de extinsă, fiind întâlnite în diferite părți ale spațiului românesc și în afara lui.

Cartea și tiparul în Moldova. Activitatea tipografică în Moldova a început în timpul domnitorului Vasile Lupu (1634-1653). Domnitorul moldovean era considerat de contemporani ca fiind foarte instruit și cult, a organizat și înființat în 1639-1640, prin ajutorul și sprijinul mitropoliților Varlaam al Moldovei și Petru Movilă al Kievului Academia slavo-greco-latină cu sediul în Biserica Trei Ierarhi din Iași⁶⁹. În lipsa unei tipografii la est de Carpați, cartea era importată la început din Țara Românească și Transilvania, iar mai târziu, din ultimul deceniu al secolului al XVI-lea și din teritoriile est-slave (Moscova, Lvov, Ostrog), tipărite de primul tipograf rus Ivan Fiodorov, care a vizitat Moldova, Valahia și Turcia în vara anului 1577 în căutarea traducerilor din greacă a *Bibliei*⁷⁰.

În acest context, Vasile Lupu s-a adresat, la fel ca și Matei Basarab, Mitropolitului Kievului Petru Movilă pentru a-i trimite utilaj tipografic în vederea instalării unei tiparnițe în capitala țării. În fruntea ei a fost numit ieromonahul Sofronie Pociatki, venit de la Kiev, personalitate marcantă a acelor timpuri. Literele chirilice și grecești au fost aduse de la Lvov⁷¹. În 1642 a fost tipărit *Decretul lui Partenie*, care este decizia Sinodului Ortodox de la Iași din 1642, organizat cu scopul de a condamna luteranismul și calvinismul, urmat în anul următor de *Cartea românească de învățătură* și în 1646 de *Pravila lui Vasile Lupu*, lucrări de mare importanță pentru cultura cărții⁷². Dacă prima este o carte religioasă, a doua este de factură juridică, tipărită cu cheltuiala domnitorului și are la bază un cod de legi bizantine, a fost tradusă din limba greacă, iar în predoslovia ei se menționează că

⁶⁸ Alexandru Duțu, *op. cit.*, pp. 122-123.

⁶⁹ Andrei Eșanu, *Cultură și civilizație medievală românească*, Editura ARC, Chișinău, 1996, p. 142.

⁷⁰ E.M. Russev, «De la Moscova lucește lucoare». În: *La obârșia prieteniei seculare*, Cartea moldovenească, Chișinău, 1983, p. 68.

⁷¹ *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV - начале XVIII в.* Документы и материалы в трех томах. Редакционная коллегия: член-корреспондент АН СССР Я. С. Гросул, академик А. К. Оцетя. Том II. 1633-1673, Москва, Издательство „Наука”, 1968, pp. 49-51.

⁷² Andrei Eșanu, *Cultură și civilizație*, p. 136; Idem, *Contribuții la Istoria Culturii românești*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1997, pp. 22-25.

autorul cărții, Eustratie logofătul, a fost ajutat de Miletis Siricios, cunoscut jurist din acea perioadă⁷³.

După o activitate fructuoasă în domeniul tipăririi cărților în țările române, marcată de contribuțiile lui Matei Basarab în Muntenia și a lui Vasile Lupu în Moldova, urmează o perioadă de stagnare de un sfert de veac. În această perioadă se constată o lipsă acută de cărți, iar pentru remedierea acestor neajunsuri Moldova apelează la cărțile tipărite în țările vecine⁷⁴.

O contribuție însemnată în viața culturală a tuturor românilor este atribuită implicării în viața culturală și religioasă a Mitropolitului Dosoftei, ridicat în treapta de mare ierarh al Moldovei în anul 1671, în timpul celei de-a doua domnii în Moldova a lui Gheorghe Duca (1668-1672). În această perioadă a fost organizată la Iași, în mănăstirea Cetățuia, prin contribuția Mitropolitului Dosoftei și a Patriarhului Ierusalimului Dositei, o tipografie grecească, care era considerată ca fiind a doua după cea de la Constantinopol, ce tipărea cărți în limba greacă. Utilajul tipografic a fost adus din Veneția, unde întotdeauna s-au tipărit cărți și în limba greacă. Asediul Vienei, în care s-a implicat de partea otomanilor și Duca vodă a dus la pierderea de către acesta a tronului Țării Moldovei, iar tipografia din mănăstirea Cetățuia a încetat să mai tipărească cărți. Tipografia și-a reluat activitatea în timpul domniei lui Constantin Cantemir (1685-1693) și tipărea cărți în grecește și românește⁷⁵.

Pe lângă aceste activități culturale, în capitala Moldovei s-a încercat redeschiderea tipografiei organizată de Vasile Lupu. Mitropolitul Dosoftei s-a adresat printr-o scrisoare la 15 august 1679 Patriarhului Moscovei Ioachim, pentru a-l ajuta să instaleze o tipografie în capitala țării⁷⁶. Conducător al tipografiei a fost numit ieromonahul Mitrofan de la mănăstirea Bisericieni, cel care a devenit ulterior Episcop de Huși, iar mai apoi și de Buzău⁷⁷. Tiparnița Mitropoliei din Iași a funcționat între 1679 și 1686, în care Mitropolitul Dosoftei și-a tipărit cele mai valoroase lucrări ale sale. În anul 1686 Ioan Sobiecki pătrunde în Moldova, în fruntea unei armate poloneze și staționează în Iași două săptămâni. După retragerea armatelor poloneze de pe teritoriul Moldovei, Mitropolitul Dosoftei a fost nevoit să-l urmeze pe Sobiecki din cauza că polonezii au luat cu ei tezaurul, arhiva și moaștele Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava, sperând la o revenire imediată. Ierarhul moldovean s-a aflat în timpul refugiului în castelul regal din Stryi de lângă Żolkiew. A decedat în 1693 în Żolkiew (în prezent Nesterov, din Ucraina) și a fost înmormântat în biserica din acest oraș⁷⁸. În anul 1697, după o perioadă de un deceniu este reînființată la Iași în timpul și prin contribuția voievodului Antioh Cantemir (1695-1700) tipografia domnească, care tipărește doar două cărți⁷⁹.

⁷³ V.Chiriac, *Cartea și tiparul în Moldova în secolele XVII-XVIII*, sub redacția lui Demir Dragnev, Cartea moldovenească, Chișinău, 1977, p. 47.

⁷⁴ *Исторические связи*, pp. 342-344.

⁷⁵ Mitrofan Băltuță, *Tipografia grecească de la mănăstirea Cetățuia*, în: *Cultură și credință în Moldova. III. Cultură creștină și simțire românească*, Editura Trinitas, Iași, 1995, pp. 32-38.

⁷⁶ E.N.Russev, *Op. cit.*, p. 59; Petru Rezuș, *Începuturile artei tipografice în Moldova*, în: *Cultură și credință în Moldova. III. Cultură creștină și simțire românească*, p. 14.

⁷⁷ Eva Mârza, Florin Bogdan, *op. cit.*, p. 204.

⁷⁸ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 211.

⁷⁹ Doru Bădără, *op. cit.*, p. 88.

În secolul al XVIII-lea intervine o situație dificilă în activitatea tipografică în Țările Române, explicată prin încorporarea Transilvaniei în Imperiul Habsburgic (1699) și instaurarea regimurilor fanariote în Moldova (1711) și Țara Românească (1716). În legătură cu aceste evenimente, constatăm un regres și în activitatea tipografică în Moldova, cu precădere în ceea ce privește tipărirea cărților în limba română, fenomen specific primei jumătăți a secolului XVIII. Potrivit unor estimări, dacă în Țara Românească în perioada 1717-1750 au fost tipărite 102 titluri de cărți, în Moldova doar 29, în Transilvania 6 și 15 titluri în afara teritoriilor românești, dar destinate românilor. În a doua jumătate a acestui secol, situația se redresează, iar numărul tipăririlor din Moldova este în creștere. Deși, în secolul al XVIII-lea limba cultă era greaca, în Moldova și Țara Românească apar un număr mai mic de cărți în această limbă: 24 de cărți în limba greacă, față de 42 în limba română⁸⁰.

În anul 1714 domnul fanariot Nicolae Mavrocordat a înființat la Mănăstirea Sfântul Sava din Iași o școală primară și o tipografie, aflate sub supravegherea Patriarhului Hrisant Notara al Ierusalimului și care au avut o durată scurtă de existență, dar care a tipărit în slavonă, română și greacă. În cadrul acestei tipografii s-a desfășurat o intensă activitate editorială în perioada 1744-1747, când au fost imprimate cărți pentru ortodocșii arabi din Asia Mică și Peninsula Sinai, prin contribuția directă a Patriarhului Silvestru al Antiohiei⁸¹. În primele decenii ale secolului al XVIII-lea se observă o preocupare specială pentru cărțile în greacă și arabă, ori cărțile respective au o arie de utilizare destul de restrânsă în societate. În perioada de la sfârșitul secolului XVII și până în anul 1726, în Moldova a fost tipărită doar o carte cu text bilingv: slavonesc și românesc, iar în anii următori apar cărți în română și slavonă, moment după care Tipografia Mitropoliei din Iași și-a încetat activitatea⁸².

În timpul Episcopului Varlaam (1735-1745) a fost înființată la Rădăuți o tipografie, care a imprimat trei cărți de slujbă, preocupare care a continuat în timpul Episcopului Iacob Putneanul (1745-1750)⁸³.

O activitate fructuoasă a desfășurat Duca Sotiriovici, un dascăl grec din Thasos, stabilit în Moldova, căruia domnitorul Constantin Mavrocordat i-a acordat condiții avantajoase pentru tipărirea cărților. Activitatea sa tipografică se înscrie în politica de reforme a lui Constantin Mavrocordat, inițiată cu scopul de a consolida statul și de a depăși declinul economic în care se afla țara. Este primul tipograf din Țările Române care a avut atelierul său propriu⁸⁴. Cunoscător a mai multor limbi (greaca, slavona și româna), Duca Sotiriovici a activat în cadrul tipografiei din Iași între 1743 și 1752 și a tipărit cel puțin 19 cărți⁸⁵. Activitatea tipografică a lui Duca Sotiriovici s-a aflat în dependență de stat și de Biserică, chiar dacă tiparnița sa funcționa pe principii comerciale.

⁸⁰ Mircea Tomescu, *op. cit.*, pp. 92-93.

⁸¹ Adrian Pricop, *Tiparnițe bisericesti în Iași în secolele XVII-XIX*, în: *Cultură și credință în Moldova. III. Cultură creștină și simțire românească*, Editura Trinitas, Iași, 1995, pp.23-24.

⁸² Chiriac, *op. cit.*, pp. 77-84.

⁸³ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 284.

⁸⁴ Elena Melinte, *Duca Sotiriovici tipograful de la Thasos – primul editor particular din Țările Române*, în: *Cercetări istorice. XVI (Serie nouă)*, Iași, 1997, p. 145.

⁸⁵ Eva Mârza, Florin Bogdan, *op. cit.*, pp. 251-253.

Tipografia Mitropoliei și-a reluat activitatea după anul 1749, prin contribuția Mitropolitului Iacob Putneanu (1750-1760). Au fost tipărite cărți religioase, însă în anul 1755 apare primul manual moldovenesc, tipărit prin contribuția directă a Mitropolitului Iacov⁸⁶. Tipărirea *Abecedarului*, a deschis cale liberă apariției mai târziu a altor cărți didactice: gramatica lui Toader Școleru, geografia lui Amfilohie Hotiniul și gramatica pregătită pentru tipar de preotul Macarie în 1770⁸⁷.

În timpul Mitropolitului Gavriil Callimachi (1760-1786) s-au tipărit la Iași peste 20 de cărți pentru slujbă și de învățatură pentru preoți. În anul 1762 a apărut în Moldova prima ediție a *Evangeliei*⁸⁸. În perioada Războiului Ruso-Turc din anii 1768-1774, în Moldova au fost tipărite manifestele feldmareșalului P.A. Rumeanțev, adresate populației principatului. O mare importanță asupra impulsivității activității tipografice din Moldova este atribuită editorului, tipografului și gravorului Mihail Strilbițchi, originar din orașul ucrainean Mirgorod și care s-a stabilit în Moldova pe la mijlocul secolului XVIII, unde a dedicat acestei activități 40 de ani din viață⁸⁹. Este atestat ca activând la Iași până în anul 1789, fiind proprietar de tipografie în acest oraș în anii 1791-1795, la Dubăsari în anii 1791-1795 și la Movilău pare să fi fost proprietar de tipografie în 1796-1800. Apare și pe cărțile tipărite la Mănăstirea Neamț în perioada 1806-1825, împreună cu fiul său Policarp⁹⁰.

Bibliotecile se prezintă în această perioadă ca un mijloc de difuzare a ideilor progresiste și sunt considerate ca loc de învățatură sau de promovare a culturii iluministe. În această ordine de idei, Mitropolitul Iacob Stamati emite în anul 1792 anaforaua, prin care îi obligă pe negustori să dăruiască bibliotecii din Iași câte un exemplar de carte aduse în țară cu scop de comerț⁹¹.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea apare un interes sporit pentru manualele școlare. În Țara Românească și Moldova școala, instituțiile de învățământ erau apanajul bisericii, din care cauză primele abecedare sau alte cărți destinate învățământului sunt influențate de Biserică. Activitatea tipografică a lui Mihail Strilbițchi la Dubăsari este marcată de tipărirea manualelor. În 1792 a ieșit de sub tipar un *Bucvar*, care diferă ca aspect grafic și conținut de cel tipărit la Iași, în 1755. Peste doi ani (1794) a apărut la Dubăsari un *Bucvar* slavonesc⁹². Cărțile tipărite de el sunt în limba română, cu excepția *Bucvarului* slavonesc din 1794. Începând cu anul 1796, Mihail Strilbițchi activează în orașul Movilău, unde și-a deschis o tipografie în care a tipărit ultima sa carte – *Bucvarul*, în 1800. În acest an vizitează Mănăstirea Neamț și a dăruit utilajul său tipografic acestei mănăstiri, astfel, aducându-și contribuția la înființarea tipografiei de la această mănăstire⁹³.

⁸⁶ Andrei Eșanu, *Primul manual moldovenesc tipărit („Bucvarul” din anul 1755)*, în: *Patrimoniul. Almanahul bibliofililor din Moldova*, vol. 2, Chișinău, 1988, pp. 118-124.

⁸⁷ V.Chiriac, *op. cit.*, pp. 87-88.

⁸⁸ Elena Chiaburu, *Carte și tipar în Țara Moldovei*, Ediția a doua revăzută și adăugită, Editura Universității „Universității Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2010, pp. 416-417.

⁸⁹ Andrei Eșanu, *Contribuții*, p. 142.

⁹⁰ Eva Mârza, Florin Bogdan, *op. cit.*, p. 262.

⁹¹ Mircea Tomescu, *op. cit.*, p. 109.

⁹² V.Chiriac, *op. cit.*, p. 93.

⁹³ *Ibidem*.

Un merit deosebit în promovarea cunoștințelor științifice aparține lui Amfilohie Hotiniul, considerat și precursor al învățământului laic în Moldova, care a elaborat în baza modelelor străine o lucrare, utilizată timp de decenii în școlile din Moldova, tipărită în anul 1795, adaptată și prelucrată după lucrarea lui P. Claude Buffier, cu un capitol despre geografia Moldovei și unele însemnări despre domnii Moldovei. În această perioadă apare tendința de studiere a limbilor străine, apare interes pentru juridică, medicină, comerț etc.

Tipografia de la Mănăstirea Neamț a fost organizată cu ajutorul acordat de Mihail Strilbițchi și de alte persoane interesate de îmbogățirea cu utilaje a acestei tiparnițe în perioada 1800-1807⁹⁴. Tiparnița de la Mănăstirea Neamț a tipărit în mare parte cărți în limba română, difuzate în întregul spațiu românesc.

Sfârșitul Războiului Ruso-Turc din 1806-1812 și încheierea păcii de la București din 16/28 mai 1812 a consfințit anexarea de Imperiul țarist a părții de est a Principatului Moldovei, numit ulterior Basarabia. În 1814 Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a înființat la Chișinău o tipografie, unde a tipărit cărți religioase și didactice în limba română⁹⁵.

Activitatea tipografică la Chișinău a continuat și în timpul Arhiepiscopului Chișinăului și Hotinului Dimitrie Sulima (1821-1844), care a preluat cârma eparhiei după moartea predecesorului său, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, în primăvara anului 1821. În timpul și prin contribuția acestui ierarh s-au tipărit la Chișinău mai multe cărți, însă activitatea editorială în timpul lui este mai puțin fructuoasă decât cea a lui Gavriil Bănulescu-Bodoni. Dacă în timpul celui din urmă au fost tipărite cărți liturgice de o mare valoare istorică și teologică, inspirate sau reproduse după edițiile românești, în timpul lui Dimitrie Sulima s-au tipărit cărți traduse după unele ediții slavonești, editate în centrele din Rusia⁹⁶. Cărțile tipărite la Chișinău au fost răspândite în biserici, biblioteci și muzee din Bulgaria, Grecia, Rusia, Ucraina, mai ales în localitățile cu populație românească⁹⁷.

Concluzii. Inventarea tiparului în Europa în secolul al XV-lea a dus la schimbări majore în toate sferele vieții. Românii s-au impus în sistemul de valori bibliofile europene la începutul secolului al XVI-lea, ori Țara Românească este considerată una dintre primele țări creștine, în care s-a tipărit cu litere chirilice. Cărțile tipărite în spațiul românesc în alte limbi, ca slavonă, greacă, latină, germană, arabă avea drept scop răspândirea și promovarea ideilor creștine în țările europene, în care în perioade diferite se constată fie influența culturală externă, fie cea politică a statelor din regiune asupra românilor. Din deceniul cinci al secolului al XVI-lea

⁹⁴ I. Ivan, *Din istoricul tiparniței de la Mănăstirea Neamț*, în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, nr. 7-9, 1969, p. 510-512; C. Voicescu, *Cărți de spiritualitate ortodoxă scrise în limba greacă, traduse în românește și tipărite la Mănăstirea Neamț în secolul al XIX-lea*, în: *MMS*, 1974, nr. 7-8, pp. 625-635.

⁹⁵ ANARM, Fond 205, inv. 1, d. 404, f. 1; Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Editura enciclopedică „Gheorghe Asachi”, Chișinău, 1992, pp. 35-36; Nicolae Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Museum, Chișinău: 2000, pp. 67-68.

⁹⁶ Igor Cereteu, *Cartea românească veche în Basarabia: istorie, circulație, valoare documentară*, Editura Academiei Române – Muzeul Brăilei „Carol I”, Editura Istros, București-Brăila, 2019, p. 137.

⁹⁷ Idem, *Unele considerații privind difuzarea cărții vechi tipărite la Chișinău*, în: *Tyragetia. Istorie. Muzeologie*, Serie nouă, vol. VI [XXI] nr. 2, 2012, p. 235.

constatăm o tendință vădită de trecere la cărțile tipărite în limba română, care se va perpetua și pe parcursul secolului al XVII-lea. Tipărițiile se vor impune în circuitul cultural românesc mai anevoios din cauza monopolului Bisericii asupra tiparului. Cărțile tipărite în limbile slavonă, română și greacă în tipografiile din Țara Românească erau destinate și creștinilor din sudul Dunării, aflați sub dominația Imperiului Otoman. Tipărițiile transilvănene în limbile latină și germană erau destinate romano-catolicilor și protestanților, atât din Transilvania, cât și din Europa de Vest. Tiparul în Moldova apare mai târziu, către mijlocul secolului al XVII-lea, unde s-au tipărit cărți în română, slavonă și greacă pentru creștinii ortodocși din această parte a Europei. Tipografia de la Chișinău, înființată după anexarea provinciei de Imperiul țarist în 1812 a tipărit la început preponderent în limba română, iar cărțile erau răspândite în întreaga eparhie, însă exemplare au fost întâlnite în întregul spațiu românesc, sau în localitățile cu populație românească de peste Nistru sau din sudul Dunării. Pe parcursul Evului Mediu au existat schimburi de valori, idei și persoane între români și alte națiuni europene, arta tiparului evoluând considerabil, or tipărițiile românești constituie adevărate opere de artă, de o înaltă valoare artistică și istorică. Mișcarea ideologică de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea conferă cărții românești un statut de instrument de educație și de luptă socială. Se constată o creștere substanțială a numărului cărților de caracter laic, iar centrul de greutate a producției tipografice se deplasează spre Transilvania, Ungaria și Austria, unde apar lucrări de caracter filologic și istoric. Un rol important în această perioadă l-a avut editarea manualelor școlare. De asemenea, sunt răspândite în întregul spațiu românesc calendarele și almanahurile tipărite la Sibiu și Buda, care au contribuit la trezirea conștiinței naționale a românilor. În ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, la Sibiu și Timișoara au apărut primele librării, în care se comercializau cărțile românești, iar la Iași și București acestea apar mai târziu, în primele decenii ale secolului al XIX-lea.

Igor Cereteu,
doctor habilitat, conferențiar universitar,
cercetător șt. principal,
șef de secție, Institutul de Istorie al MECC
e-mail: igor.cereteu@gmail.com

Alina FELEA

**PREVEDERI PRIVIND IMPEDIMENTE DE CĂSĂTORIE
ÎN CAZUL RUDENIEI ÎN ȚARA MOLDOVEI ÎN SEC. AL
XVII-lea – ÎNCEPUTUL SEC. AL XIX-lea**

**Provisions regarding marriage impediments in the case of kinship
in Moldova XVIIth century – early XIXth century**

In Moldova, in the XVII century - early XIXth century, a legitimate marriage from the point of view of the Orthodox Church and from the point of view of the state could be concluded in case of fulfilling the conditions imposed by canons and legislation. If the conditions are not met, impediments to marriage appear. The category of relative impediments includes those related to kinship, abduction, adultery, difference of religion, provocation to divorce.

In the legislation of Moldova, as well as in Wallachia, based on Orthodox canon law, marriages between relatives were considered illegitimate, fell into the category of those who mix blood, being part of crimes against family and morals. Provisions were contained in the Carte românească de învățătură and in the Îndreptarea Legii, being clearly stipulated the interdiction based on the relativity, but also the punishment. Provisions regarding the investigation of prohibited relations between blood relatives, alliance relatives and soul relatives are most often found in the records of the lords of Moldova, which proves that the issue was addressed at the level of rule, and case research and establishing the degree of guilt plus the application of canonical punishments was attributed to the ecclesiastical authorities, and to the notifications of the ecclesiastical authorities, both authorities overseeing the fulfillment of religious canons and the maintenance of the values of the Christian family.

Such an illustrative case will be presented for the Romanian space, which although it is one dated 1813, but also reflects the situation from the previous period. Mihalache, son of Simion Negruți, and Andriana, daughter of Dominte, from the village of Răcești, Soroca, who fell in love, decided to marry secretly, the girl being also pregnant, but they were spiritual relatives.

The marriage of some spiritual relatives, and even of their children, in the opinion of the contemporaries of the time, attracted the Divine punishment, a mentality that fit perfectly in the examined temporal segment, being characteristic of a deeply religious society. Such a case was registered in the family of Constantin Cantemir of Moldova. Safta, the youngest daughter of Constantin Cantemir, who married her father's spiritual son, died soon after the wedding.

Keywords: the marriage; family; spiritual relatives; canon law; Orthodox Church.

Unul dintre izvoarele principale de constituire a familiei în societatea tradițională a Țării Moldovei din perioada sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea a fost *căsătoria*, un fenomen cu implicații sociale ample. O căsătorie legitimă din punctul de vedere al Bisericii Ortodoxe și din punctul de vedere al statului se putea încheia în cazul îndeplinirii condițiilor impuse de canoane și legislație. În

situația când condițiile nu erau îndeplinite, apăreau impedimente la căsătorie, care în istoriografie sunt calificate drept piedici sau obstacole care se opun legalității încheierii unui mariaj¹.

În dreptul canonic ortodox, impedimentele referitoare la căsătorie se clasifică în impedimente absolute și impedimente relative². Cele absolute „împieică căsătoria unei persoane cu oricare altă persoană și atrag după sine nulitatea căsătoriei”³, iar cele relative „opresc o persoană să se căsătorească numai cu o anumită altă persoană, atrăgând după sine sancțiuni administrative”⁴. În categoria impedimentelor relative se încadrează cele legate de relațiile de rudenie, răpirea, adulterul, deosebirea de religie, provocarea la divorț⁵.

După cum am remarcat *supra*, un obstacol în calea căsătoriei era și prezența unei rudeni, fie cea consangvină, fie prin alianță, care apărea în urma Sfintei Taine a Nunții, și cea spirituală, care apare în urma săvârșirii Tainei Botezului și/sau Tainei Cununii, tradiție venită prin filiera bizantină.

În Bizanț, după instituirea practicii de a avea un martor/naș sau nașă la Botez, împăratul Justinian a interzis căsătoria între un naș și fin, explicând aceasta prin faptul că nașul este părinte spiritual, astfel că mariajul dintre un părinte și un fiu/fiică este interzis. *Ca și în cazul relațiilor de rudenie de sânge sau ale celor constituite prin alianță, asupra înrudirilor artificiale se răsfângeau interdicțiile încheierii căsătoriei*⁶ și „la asemenea rudenie legea oprește căsătoria până la a treia sau a patra spiță”⁷. *Canoanele bisericești interziceau strict căsătoria între rudele spirituale*: „De vreme ce rudenia (înrudirea) cea după suflet este mai mare decât legătura trupurilor, iar noi am aflat că în unele locuri unii primesc copii din sfântul și dătătorul de mântuire botez, și după aceea încheiau însoțire de nuntă (căsătorie) cu mamele văduve ale acelora, orânduim ca, de la (canonul) de față, nimeni să nu mai facă un lucru ca acesta. Iar dacă oarecare ar fi prinși făcând acest lucru, după canonul de față, unii ca aceștia să se lase (depărteze) mai întâi de la această însoțire nelegiuită, iar apoi să fie supuși certărilor (pedepselor) celor pentru desfrânați”

¹ Ioan N. Floca, *Impedimente la căsătorie și cununie*, în: MA, XXXIV, 1989, nr. 1, p. 30; *Idem*, *Rudenia ca impediment (piedică) la căsătorie și cununie*, în: Studii Teologice, 1992, nr. 1-2, p. 18; prof. Iorgu D. Ivan, *Căsătoria – Sfântă Taină a Bisericii și instituție juridică a Statului*, în: *Biserica Ortodoxă Română (BOR)*, CI, 1983, nr. 9-10, p. 740; Marieta Maria Soreată, *Dreptul familiei*, Editura Universitaria, Craiova, 2005, p. 58.

² N. Milaș, *Dreptul bisericesc oriental*, trad. rom. de D. I. Cornilescu și V. S. Radu, București, 1915, p.488; Ioan N. Floca, *Impedimente la căsătorie și cununie*, p.30; *Idem*, *Rudenia ca impediment la căsătorie și cununie*, p.18; Iorgu D. Ivan, *Căsătoria – Sfântă Taină a Bisericii*, în: *BOR*, 1983, nr. 9, 10, p.740; Mihai Valentin I. Vladimirescu, Iulian Mihai L. Constantinescu, *Rudenia fizică și ideea de paternitate în dispozițiile canonice ale Sfântului Vasile cel Mare (I)*, în: *Altarul Banatului*, 2010, nr. 1-3, pp.13-41; *Ibidem (II)*, în: *Altarul Banatului*, 2010, nr. 4-6, pp. 36-58.

³ Ioan N. Floca, *Impedimente la căsătorie și cununie*, p.30; *Idem*, *Rudenia ca impediment la căsătorie și cununie*, p.18.

⁴ *Ibidem*.

⁵ N. Milaș, *op.cit.*, p. 495.

⁶ M. Szekely, Maria Magdalena Szekely, *Structuri de familie în societatea medievală moldovenească*, în: *Arhiva Genealogică*, IV (IX), 1997, 1-2, p.105; L. Zabolotnaia, *Femeia în relațiile de familie din Țara Moldovei în contextul european până la începutul sec. al XVIII-lea: (Căsătorie, logodnă, divorț)*, Chișinău, 2011, p.82.

⁷ *Ibidem*.

(Canonul 53 Trulan). Deci, prin Canonul 53 al Conciliului Trulan, se interziceau căsătoriile între naș/nașă și un părinte al finului/finei.

În *Bazilica*, interzicerea căsătoriilor între persoanele de rudenie spirituale este de asemenea extinsă la gradul al treilea: nașul care a primit pe cineva din Sfântul Botez nu poate să se căsătorească cu această persoană (cu fina – *A.F.*), pentru că ea este fiica sa, nici cu mama ei sau fiica ei. Nici fiul nașului nu se poate căsători cu persoanele numite. Sinodul de la Constantinopol (1084-1111) a extins interdicția până la gradul 7 inclusiv, cum ar fi în relațiile de consangvinitate, dar aceste grade sunt determinate numai pe linia descendentă de la naș la fin, iar pe linia ascendentă numai în primul grad – mama finului și nașul.

În Țara Moldovei, ca și în Țara Românească, în sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea relațiile de rudenie erau stabilite în baza principiilor *consangvinității* (care are la bază actul de naștere), a *alianței*, numită și cuscrie, fiind de trei feluri: legitimă, închipuită și ilegitimă (cuscria legitimă este cea între soț și consângenii celuilalt soț; între consângenii unui soț și consângenii celuilalt soț; între trei familii prin două căsătorii succesive ale aceleiași persoane, căsătoria închipuită este cea apărută în urma logodnei), și a *relației spirituale* (care are la bază Sfânta Taină a Botezului și Sfânta Taină a Nunții, dar și actul înfierii). *Îndreptarea Legii* clasifica relațiile de rudenie în cinci grupe: „Întâi iaste de sânge. A doua iaste de cuscrie, adică de două neamuri. A treia iaste de-al treilea rudenie, care iaste și această cuscrie de trei neamuri. A patra iaste a sfântului botez. A cincia iaste de feciorii de suflet, care se cheamă copilul carele ia neștine cu sfintele molitve și-l face adevărat al său ca și copiii lui”⁸.

Legăturile de rudenie, conform *Syntagmei lui Matei Vlastares*, erau următoarele: „legătura de rudenie, așadar sau de sânge se împarte în ascendenți și descendenți și în colaterali. Ascendenții sânt cei ce ne-am născut, de pildă tatăl și mama, bunicul și bunica, și cei ce sânt deasupra acestora. Descendenți <sânt>cei pe care i-am născut noi, de pildă, fiul, fiica, nepotul, nepoata, strănepotul, strănepoata și cei ce urmează – la rând – acestora. Colateralii sânt acei care nici nu ne-au născut și pe care nici nu ni-am născut, dar care se trag din aceeași obârșie și strămoș cu noi, de pildă, fratele, sora, unchiul, mătușa, fiul și fiica fratelui, vărul, vara și cei ce urmează la rând – acestora”⁹. *Hexabibul lui Harmenopolos* se referea la relațiile prin alianță, stipulând: „iar cuscria este legătura ce vine din căsnicie, fără nici o rudenie de sânge”¹⁰.

În conformitate cu legislația Țării Moldovei, ca și cu cea din Țara Românească, care se bazau pe dreptul canonic ortodox, căsătoriile între rudele de sânge sau între rudele prin alianță, sau între rudele spirituale erau considerate ilegitime și se încadrau în categoria celor „ce fac sânge amestecat”. Fiind parte a infrațiunilor contra familiei și

⁸ *Îndreptarea legii*, ediție întocmită de Colectivul de Drept Vechi Românesc condus de Andrei Rădulescu, București, 1962, glava 190.

⁹ *Алфавитная синтагма Матфея Властьеря. Собрание по алфавитному порядку всех предметов, содержащихся в священных и божественных канонах*, Москва, 2006, vezi și pe https://azbyka.ru/otechnik/Matfej_Vlastar/Alfavitnaia_Sintagma/ (în continuare *Syntagma*), col. 1116-1117.

¹⁰ *Manualul legilor sau așa-numite CELE ȘASE CĂRȚI ale lui Constantin Harmenopolos*, trad. de Ioan Peretz, București, 1921 (în continuare *Hexabibul lui Harmenopolos*), Cartea IV, tit.VII, 9,10,12.

moralei, căsniciile dintre rude aveau grave consecințe atât pentru făptași (despărțirea, pedeapsa cu moartea, blestemul bisericesc), cât și pentru copiii acestora (n-aveau drept la moștenirea averii părinților).

Nomocanoanele aplicate în Țara Moldovei, cu referire la mariajele dintre rude, ofereau o explicație și le clasificau în căsătorii neîngăduite și cele care erau oprite, dar și stipulau gradele de rudenie până la care erau interzise mariajele dintre rude. Astfel, în *Hexabiblu* lui *Harmenopolos* se preciza: „Căsătoria neîngăduită este aceea, care se încheie între rude ascendente și descendente, iar oprită este aceea care se încheie între rude colaterale sau între cuscri”¹¹. Căsătorie îngăduită se numea cea „ce se încheie între rude de sânge – dacă trece de gradul al optulea”¹², iar în cazul rudelor colaterale de gradul al optulea căsătoria este permisă, „întrucât <numai> până la gradul al șaptelea <inclusiv > este oprită”¹³. Totodată, în *Syntagma* era exact remarcat: „Iar <căsătoria> ascendenților cu descendenții este oprită la infinit... căci nu se poate ca bunicul să se unească cu nepoata sa, printr-o căsătorie”¹⁴, „nimeni nu se poate căsători cu fiica vărului său”¹⁵. *Harmenopolos* venea și el cu precizări la acest capitol: „pentru căsătoriile oprite rânduim următoarele: cât privește rudele ascendente <și cele descendente>, căsătoria este oprită la infinit, chiar dacă <rudele> s-ar fi născut din căsătorie nelegiuită”, „și între rudele colaterale există opreliște la căsătorie”¹⁶. Interdicțiile se refereau și la rudele prin alianță: „Iar alte căsătorii sunt oprite, nu din pricina rudeniei, ci datorită cuscriei; ... Prin urmare, eu nu pot să mă însor cu fiica mea vitregă sau cu nora mea”¹⁷.

Pedeapsa pentru cei vinovați era stabilită în funcție de caz și în dependență de apropierea gradului de rudenie: „Cine încheie o căsătorie împotriva legii, acela pierde rangul său, avera lui se confiscă, iar el este exilat și dacă e de obârșie de jos, este lovit de o pedeapsă corporală”¹⁸. Cea mai gravă pedeapsă, cu moartea, se aplica în cazul căsniciei rudelor de sânge de gradele I și II, deoarece era clasificată drept incest: „Acei care se amestecă cu propriul lor sânge ... fie părinții cu copiii, fie copiii cu părinții sau frații cu surorile, sunt pedepsiți < cu moarte > prin sabie”¹⁹. Un alt tip de pedeapsă, bătaia sau tăierea nasului, era aplicată în cazul căsătoriei rudelor prin alianță de gradele cele mai apropiate: „Cei care – fiind într-o altă legătură de rudenie – au păcătuit împreună, precum tatăl cu nora sau fiul cu soția tatălui, adică cu mama vitregă sau tatăl vitreg cu fiica vitregă sau fratele cu soția fratelui ... acestora tuturor, dimpreună cu femeile cu care au păcătuit, li se taie nasul și sunt bătuți”²⁰.

În cazul în care căsătoria ilegală fusese depistată și desfăcută înainte de învinuire, cei vinovați erau scutiți de pedeapsă: „O căsătorie neîngăduită,

¹¹ *Ibidem*, tit.VII, 5 și 6.

¹² *Syntagma*, col.1116-1117.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Hexabiblu* lui *Harmenopolos*, Cartea IV, p. 323.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 325-326.

¹⁸ *Syntagma*, pp. 127-129.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

<incestuoasă>, nu se confirmă <ca valabilă> și de aceea, dacă a fost desfăcută înainte de învinuirea de incest, <părțile> se iartă de pedeapsă”²¹.

În aceeași linie de idei se înscrie și *Carte românească de învățătură*, care preciza tipurile de căsnicii ilegite din punct de vedere canonic și prevedea pedeapsa ce va fi administrată celor ce vor încălca principiile religioase ale încheierii unui mariaj: „...Nunțele ce să vor face *dentru sânge amestecat, ce să dzice den cuscrii sau den seminții ce vor pogorî dentr-un sânge sau den cumătrii ce vor fi din sfântul botez (subl. noastră – A. F.)*, acestea nunte să vor despărți, cum am și mai dzis, și nu vor pute acelea obraze după-ace să să mai căsătorească nice cu alte obraze străine [...] ...acela ce face sânge amestecat să să ceartă cu moarte [...] den afară de această [...] mestecătorul de sânge, încă-l afurisește și biserica. [...]. Copiii născuți din mestecătorii cei de sânge, nu vor putea moșteni averea părinților lor”²². Deci, căsătoria rudelor de sânge, a rudelor prin alianță și a rudelor sufletești, până la spițele prevăzute de lege, erau catalogate drept „sânge amestecat” și urmau a fi despărțite²³. Cei care încălcau aceste prevederi, după cum este remarcat mai sus, erau pedepsiți. Deși L.Zabolotnaia scrie: „...copiii născuți din căsătorii cu *sânge amestecat* la fel erau blestemați de biserică, nu se botezau” și erau lipsiți de dreptul la moștenire²⁴, ținem să remarcăm – copiii erau botezați, indiferent de gradul de vinovăție al părinților, deși purtau stigmatul vinei acestora, însă erau doar dezmoșteniți.

Îndreptarea legii, nomocanonul din Țara Românească, utilizat și în Moldova, a făcut precizări importante la acest capitol. Conform codului de legi, un mariaj încheiat fără respectarea impedimentelor prevăzute era ilegal – „făr’de leage”, și se califica drept „amestecare de sânge”: „...Pentru că nunta făr’de leage aceeaia nu iaste nici se chiamă nuntă, numai ce să chiamă amestecare de sânge”²⁵, iar legătura apărută „de sânge amestecat” era considerată drept „un păcat și greșeală mai rea și mai cumplită decât curvia”²⁶. Codul enumera prevederile referitor la impedimentele căsătoriei pentru rudele de sânge, în linie directă, care erau prevăzute și stipulează că acest tip de rudenie este impediment la căsătorie până în gradul șapte inclusiv, în cazul depistării încălcării fiind prevăzută despărțirea: „A șaptea spiță de sânge oprită iaste de tot, să nu se facă, ... deci, dă te va întreba cineva, să nu cumva să lași să se facă; iară de să va face, dăspărți-o de tot. Și preotul carele va blagoslovi acea nuntă să-i iai darul preoției lui de tot. Iară de-l vor fi înșelat cu viclenie și n-au știut,

²¹ *Syntagma*.

²² *Carte românească de învățătură (1646)*, ediție critică întocmită de Colectivul pentru Vechiul Drept Românesc al Academiei R.P.R. condus de Andrei Rădulescu, București, 1961, glava 212, p. 146.

²³ Încălcări ale regulilor privind interzicerea căsătoriei între rude în Țara Moldovei au avut loc în special în cazul familiilor domnitoare. A se vedea L. Zabolotnaia, L. Zabolotnaia, *op.cit.*, p. 69, în care cercetătoarea susține că „Rezolvarea problemelor politice interne sau interstatale, alianța politică erau mai presus decât reguli, canoane și indicații”. În istoria Țării Moldovei cele mai cunoscute cazuri sunt: căsnicia lui Alexandru cel Bun (1400-1432) cu Ryngalla-Anna, care s-a finalizat cu divorț, inclusiv în baza *gradului trei de rudenie*– Ryngalla era vară cu mama lui Alexandru cel Bun, sau mariajul fiicei lui Ștefan cel Mare. În ceea ce privește prezentarea mariajului lui Constantin Cantemir cu Anastasia drept căsătorie între rude, cercetătoarea L. Zabolotnaia probabil a apreciat greșit situația, deoarece Anastasia era vară cu domnul Moldovei Ghica și nu cu Cantemir.

²⁴ *Ibidem*, p. 98.

²⁵ *Îndreptarea legii*, glava 193.

²⁶ *Ibidem*, glava 211, p.216.

atuncea nu-i lua darul, ce-l canoneaște cum se cade, deaca vreama ce l-au înșelat. Iară câți au tocmit dă se-au făcut acea nuntă fără de lege, afurisește-i“²⁷.

Referindu-se la impedimentele pentru mariajul din rudenia prin alianță, numită „rudenia cuscriei“ sau „rudenia dăspre cuscrie“, *Îndreptarea legii* concretiza: „... spițele carele-s de cuscrie sânt anevoe ... Drept aceea trebuie să socotim bine ca să nu facem fărădelege”. În cazul încălcării prevederilor canonice, erau supuși pedepselor atât preotul care a săvârșit Sfânta Taină, fiind în cunoștință de cauză că cei ce se căsătoresc au impediment sau necunoscând acest fapt, cât și cei implicați. Astfel, preotul care a făcut cu bunăștiință slujba Încununării era pedepsit cu luarea sanului, iar dacă nu știa de impedimente – cu caterisirea: „... Iară pre popa carele va blagoslovi acea nuntă fără de lege, de va fi știut nunta că au fost fără de lege și o au blagoslovit, aceluia pravila-i ia darul popiei, iară de nu va hi știut, numai ce să canonește”²⁸. Enoriașii care s-au căsătorit cunoscând despre impedimente erau pedepsiți cu afurisirea, și puteau obține iertare doar în cazul în care căsnicia se desfăcea: „Și câți au tocmit dă se-au făcut acea nuntă fără de lege, pre aceia afuriseaște-i până vor face nevoiță și tocmire să se dăspartă; atuncea vor lua canon și iertăciune”²⁹.

În cazul rudeniei spirituale, în Țara Moldovei, ca și în Țara Românească, gradele de rudenie sunt enumerate exact ca și în cazul rudeniei de sânge³⁰, bazându-se și pe prevederile expuse în *Hexabiblu* lui *Harmenopolos*, care stipula: „La rudenia, care vine din Sfântul botez și din înfiere, trebuie private gradele întocmai ca și la rudenia de sânge, deoarece canonul al 53-lea al Soborului de la Trulla spune că rudenia sufletească e mai de seamă decât cea trupească, desi la asemenea rudenie legea oprește căsătoria până la a treia sau a patra spiță”³¹. Din acest considerent, anumite interdicții care erau caracteristice familiei nucleare (restrânse, conjugale) s-au extins și asupra relației nași-fini. Deși ca și în cazul relațiilor de rudenie de sânge sau a celor constituite prin alianță, asupra înrudirilor sufletești în Țara Moldovei, dar și în Țara Românească, se răsfrângeau interdicțiile încheierii căsătoriei până la a șaptea spiță, totuși cercetătorii consideră că în practică, în cazurile nașiei (atât la botez, cât și de la cununie), „legea oprește căsătoria până la a treia sau a patra spiță”³².

În societatea Țării Moldovei erau condamnate căsnicia și relația intimă a nașului cu fina sau a nașei cu finul, considerându-le ilegite, iar nașii în astfel de relații erau numiți preacurvari. Pedepsa aplicată în atare cazuri era prevăzută în codurile de legi și era destul de dură – moartea: „ ce-ș curvăresc ...cu finele lor, acesta se cheamă sânge amestecat (subl. noaștră – A.F.), acesta ver fi bărbat, ver muiare cu moarte să se cearte”³³. Totodată, erau condamnate și mariajele și relațiile

²⁷ *Ibidem*, glava 191.

²⁸ *Ibidem*, glava 193.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, glava 201.

³¹ *Hexabiblu* lui *Harmenopolos*, Cartea IV, tit. VIII, 6.

³² Maria Magdalena Szekely, *op.cit.*, p.105; L. Zabolotnaia, *op.cit.*, p.82; C. Mititelu, *Rudenie în „Pravila cea Mare“ (Târgoviște, 1652). Studiu juridico-canic*, în: *Studii juridice universale*, 2013, nr.3-4, p.125.

³³ *Carte românească de învățătură*, p.94.

între cumetri, iar *Carte românească de învățătură* prevedea și în cazurile de amestecare de sânge între cumetri o pedeapsă, pentru cei „ce-ș curvăresc ... cu cumătrele ..., aceasta se cheama sânge amestecat (subl. noastră – A.F.)”³⁴.

Îndreptarea legii, bazându-se pe Canonul 53 al Sinodului Trulan, a asimilat înrudirea spirituală provenită prin Taina Sfântului Botez cu rudenia de sânge, considerându-le egale, astfel că a extins impedimentul înrudirii sufletești până la gradul șapte între ascendenții și descendenții nașului și finului: „... Și pogorându-se, aceștia copii se socotesc ca și rudenia dă pre sânge și să opresc de împreunare întru nuntă pân’ce vin la a șaptea spiță. De-acia la a opta se dezleagă și să fac nuntă neaparat”³⁵. Totodată, codul de legi numit preciza că interdicțiile privind mariajul la înrudirea prin nășia de botez se referă doar la ascendenții și descendenții nașului și finului, fără rudele colaterale: „nu va putea neștine să ia pre ceaia ce o au luat de întru sfântul botez, nice pre mumă-sa sau pre fată, încă nice fiu-său și pentru ceale ce merg în sus și ceale ce să pogoară în jos, așa zicem ca și dă pre rudenia de sânge, iară despre cei ce sunt de laturi nicecum; și cei de laturi zicem pe frații și surorile nașilor, iar nu de cei ce să trag de în nași și de în fini”³⁶.

În *Îndreptarea legii* se făceau precizări și cu referire la nășia din cununie, prin care prevederi căsătoria între cumetri, între nași și copiii cumetrilor era interzisă: „iastă și altă rudenie dă pre cununie, carea să cheamă pre limbă proastă nășia sau finie și să apără numai de obrazele cumătrului și a nașului și de copiii lor, iar de altă rudă neapărată iaste și blagoslovită adică a să împreuna”³⁷.

Interdicțiile au avut și o „extensie dincolo de inșii implicați direct în relație, cuprinzând pe toți consangvinii direcți (frați, surori, copii)”³⁸. În acest sens, se interzicea căsătoria între toate rudele acestora. Astfel Pravilele stipulau: „Nice nașu-tău, suru-ta sau fratele, nice nașa frate-tău sau soră să se ia, că iaste sânge mestecat”. Asupra relațiilor între finii aceluiași naș, care la fel deveneau rude spirituale³⁹, la fel se răspândeau efectele interzicerii căsătoriei. *Îndreptarea legii* clar stipulează: „Câți se botează de un naș...aceia nu pot unii către alții să se ia”⁴⁰.

Interdicții referiror la căsnicia rudelor spirituale prin actul înfierii se conțin în glava 75 a codului *Îndreptarea legii*, în care se sublinia că, deoarece cei înfiați devin feciori sufletești, ei sunt la fel ca și cei trupești, egali în rudenie și în drepturile de moștenire, iar impedimentele sunt aceleași ca la rudenia de sânge, dar nu se răsfrâng și asupra rudelor colaterale, doar în linie directă ascendentă și descendentă: „... de va avea neștine fecior trupesc și fecior sufletesc, nu pot să se împreune întru nuntă până la al optulea spiță“, fiindcă „rudenia aceii feciorie de suflet se numără și se socotește până la opt spițe ca și a sfântului botez, numai spre ceale ce să sue și spre ceale ce să

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Îndreptarea legii*, glava 198.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, glava 188.

³⁸ Nicolae Constantinescu, *Relațiile de rudenie în societățile tradiționale. Reflexe în folclorul românesc*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1987, p. 89.

³⁹ Stahl Henri H., *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*. Ediția a doua, revăzută, vol.2. *Structura internă a satelor devălmașe libere*, studiu introductiv și ediție îngrijită de P.H. Stahl, Cartea Românească, București, 1998, pp. 325-329.

⁴⁰ *Îndreptarea Legii*.

pogoară, adică spre părinți și spre feciori, iar nu întru cei de laturi⁴¹. Astfel, mariajele cu rudele sufletești în linie directă nu erau admise: „... grăiaște Pravila că nu pot să iau fata moșului cea de suflet pentru că e soră sufletească tătăni-mieu. Pre fata fiu-mieu celui sufletesc nu o voi lua muiere; nice feciorul cel sufletesc pre muierea tatălui sufletesc, și altele. Și niminea nu va putea pre fie-sa feciorului său celui de suflet”⁴². Totodată, fiul de suflet era comparat cu finul de botez, astfel impunându-se aceleași interdicții: „Iară feciorii de suflet așa să se facă, ..., ca și la sfântul botez; și aceasta numai pe un obraz, adecă în sus și în jos, ce să zice întu tatăl și întru copii, iar nu întru frați și întru surori pe care zice Pravila că sunt de laturi, că acei frați și surori ai acelui fecior de suflet nu se amestecă între acea rudenie sufletească carea au făcut fratele lor cel trupesc, ce, de vor vrea, lua-vor neapărat pre acei frați sufletești ai fratelui lor. Copila care o voi boteza eu, pre aceia o va lua frate-mieu sau nepotu-mieu muiare. Iară eu voi lua muiare pre sora feciorului meu de suflet”⁴³. Deci, în cazul relației de rudenie spirituală din înfiere, pe linie colaterală mariajul era admis. Conform *Îndreptării legii*, înrudirea din înfiere, ca și cea din nășia de botez, constituia impediment la căsătorie doar pe linie directă, ascendentă și descendentă, până în gradul al II-lea inclusiv. Cu referire la tutelă, *Carte românească de învățătură* sublinia: „nu poate nici acesta, nice feciorul lui să o ia sie muiare pri ceaia ce o au hrănit și o au crescut acmu”⁴⁴.

După cum s-a remarcat deja, examinarea problemelor în domeniul căsătoriei și familiei ținea de competența Bisericii, fiind amintite în ordinele și înștiințările autorităților ecleziastice. La 17 ianuarie 1612, Ghervasie, egumenul de Putna, împreună cu „smerit sobor din mănăstire Putna” a înștiințat preoții din ținutul Suceava că au trimis pe călugărul Ioan să inspecteze bisericile din ținut cu scopul strângerii dărilor și „să aibă a cerceta și pentru cei ce viețuiesc fără de leage pentru amestecarea de sânge și pentru rudeni și pentru cumătrii și pentru necununii (subl. noastră – A.F.) și pentru alte fără de lege”⁴⁵. Este clar stipulat faptul că mariajele dintre rudeniile de diferit nivel sunt calificate în categoria celor „fără de leage”, această sintagmă, ca și întreg pasajul citat, repetându-se constant mai apoi în hrisoavele domnești. Porunca se referea la toate satele (domnești, boierești, mănăstirești), slobozii și orașe. În situațiile în care erau să fie descoperite astfel de cazuri, cei găsiți vinovați urmau să fie supuși pedepselor, menționându-se că în cercetarea încălcărilor prevederilor referitoare la căsnicii autoritățile ecleziastice din Țara Moldovei se conduceau de dreptul canonic ortodox: „după leage și după pravila sfinților apostolic și a purtătorilor de Dumnezeu părinți, după vechiul obiceiul”⁴⁶, astfel că pedepsele trebuiau să fie corespunzătoare nivelului de vinovăție determinată.

În perioada sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea, de cele mai dese ori prevederi referitoare la cercetarea relațiilor interzise între rudele de sânge, rudele

⁴¹ *Ibidem*, glava 195.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Carte românească de învățătură*, glava 212.

⁴⁵ *Documente bucovinene de Teodor Balan*, vol. 1 (1507-1633), Cernăuți, 1933, pp.146-147.

⁴⁶ *Ibidem*.

prin alianță și rudele sufletești se întâlnesc în hrisoavele domnilor Țării Moldovei, ceea ce dovedește că problema era abordată la nivel de domnie, iar cercetarea cazurilor și stabilirea gradului de vinovăție plus aplicarea pedepselor canonice erau puse în seama autorităților ecleziastice, ambele autorități veghind asupra îndeplinirii canoanelor religioase și menținerea valorilor familiei creștine. Domnii Țării Moldovei, poziționându-se ca apărători ai creștinătății, inclusiv prin păstrarea valorilor și moralei creștin-ortodoxe, repetau constant în hrisoave că chestiunile ce țin de morala creștină sunt de competența autorității ecleziastice. Astfel, Moise Movilă, la 25 ianuarie 1634, oferea mitropolitului și reprezentanților lui împuterniciri pentru a cerceta „încălcărilor dăunătoare de la legea creștină” și aplicarea pedepselor, motivând în felul următor: „pentru păstrarea credinței și a vieții curate”⁴⁷.

Problema cercetării cazurilor de încheiere a căsniciei între rude a apărut în vizorul domniei și din cauza conflictului dintre boierimea locală și cler în chestiunea atribuirii problemelor de căsătorie jurisdicției bisericești⁴⁸, dar și conflictul cu demnitarii, deoarece prin reglementările domnești ei nu puteau lua gloaba de pe cei vinovați, aceasta fiind prerogativa Bisericii. Pe timpul domniei lui Vasile Lupu, conflictul dintre boieri și instituția ecleziastică s-a agravat, astfel că domnul Moldovei a fost nevoit să convoace Sfatul Țării, pentru a stabili competențele demnitarilor civili și atribuțiile organelor ecleziastice⁴⁹. La 20 februarie 1649, Vasile Lupu, voievod, împreună cu Sfatul, a hotărât că de competența judecății bisericești țin chestiunile de căsătorii legitime și de cele ilegale, iar autoritățile civile nu se vor implica în asemenea chestiuni: „Pentru aceea, domniia mea poruncescu tuturor, împreună boiarilor celor mari și celor mici, părcălabilor și vătașilor de pre la ținuturi, și globnicilor, și deșugubinarilor, sau fiecine va fi din slugil(e) domniei mel(e), sau slugă boierească, sau fiecine va fi, de acmu înainte toți să știe cum s-au socotit și s-au tocmit cu sv(â)nta pravilă și cu tot Svatul domniei mele:, cu episcopii să aibă treabă mitropolitul cu toți ep(i)sc(o)pii a-l giudeca, iar(ă) cu călugări(i), și cu călugărițel(e), și cu preuții și cu diiaconii mirenești, și cu ț(â)rcovnicii, ca să aibă treabă a-i giudeca, și a-i certa, și a-i globi cineș(i) după dela sa”⁵⁰. Erau stabilite și regiunile în care își îndeplineau atribuțiile autoritățile ecleziastice, în conformitate cu împărțirea administrativă bisericească: „pre cei din eparhia mitropolitului să aibă treabă mitropolitul; pre cei din eparhia Romanului ep(i)sc(o)pul de Roman, pre cei din eparhia Radăuților, ep(i)sc(o)pul de Radăuți; pre cei din eparhia Hușilor ep(i)sc(o)pul de Huș(i). Altu(l) nime să nu aibă treabă nici cu unii de aceștia ce mai

⁴⁷ *Documenta Romaniae Historica (DRH)*. A. Moldova, vol. XXII (1634), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi. București, 1974, doc.36, pp.40-41.

⁴⁸ V. Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980, p.240.

⁴⁹ Melchisedec episcopul, *Cronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea numire*, București 1869, pp.118-119; Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești...*, pp.240-241.

⁵⁰ *Documente hușene*, vol. II (1648-1880). Volum întocmit de Costin Clit, Iași, Editura PIM, 2014, p.39-40, nr.1; *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva istorică centrală a statului*, vol.2: 1621-1652 (în continuare CDM), București, 1959, nr. 2004, p. 391; *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol.I. *Acte interne (1408-1660)*, editate de Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, Iași, 1999, nr. 353, pp. 423-424.

sus scriem, nici cu casele lor, măcar cine ce greș(e)ală va faci”. Urma pasajul cu referire la căsătorii, ce se repeta atât în hotărârile domnilor anteriori, cât și în ale celor posteriori: „... Așijdere și (de) încuscii și de cumătrii și de cununii și de singe amestecat (subl. noastră – A.F.), și de ceia ce petrec dinnafară de (l)eage, după obiceiul creștinescu, pre aceștia pre toți, ca să aibă a certa cu sv(â)nta pravilă părinții și rugătorii noștri vlădicii, ce mai sus scriu, cineș(i) eparhiia sa, carele ș(i) după dela lui fie în ce loc va fi, ori la oraș, ori la sat domnescu, ori boierescu, sau călugărescu, sau în slobodzie, sau fie în ce sat în țara domniei mel(e), altu nime să nu aibă treabă, a-i giudeca, și a-i certa”⁵¹.

La 26 octombrie 1666, Iliș Alexandru, voievod, reînnoiește porunca lui Vasile Lupu, adresându-se demnitarilor – vătafilor mari, pârcălabilor de la ținuturi, dregătorilor din târguri, globnicilor și deșugubinarilor, ca pe călugări și călugărițe, pe preoții mireni cu casele lor și cu feciorii lor neînsurați și pe năimiții lor să nu-i globească sau să-i judece ei, deoarece pe aceștia îi va judeca Serafim, Episcopul Hușului: „de oameni ce petrec făr(ă) de lege, cum nu să cade de singe amestecat, de cumătrii (subl. noastră – A.F.), de cununii și de alte fărdelege ... Și iarăș să aibă a socoti de cum să scrie, de cumătrii, de singi amestecat, oameni ci petrece făr de lege (subl. noastră – A.F.), și necununați, și de alte fărdelege”⁵². Deci, cei ce făceau „sânge amestecat”, considerați în afara legii, trebuiau să fie cercetați și pedepsiți de episcop, interzicându-se implicarea celorlalți demnitari.

Astfel de prevederi se refereau și la reprezentanții altor confesiuni, ceea ce demonstrează că problema căsătoriilor între rude era actuală și pentru comunitatea eterodocșilor. La 6 iunie 1669, Gheorghe Duca, domn al Țării Moldovei, s-a adresat „Arhiepiscopului de la episcopia cea unguerească din târg din Bacău”, poruncindu-i „a căuta și a cerceta în țara Domniei Mele după obiceiul lor pre la toți unгурii și sașii, carii sânt papistași, de lege, de cuscrie, și de cununie, și de sânge amestecat (subl. noastră – A.F.)”⁵³.

La 11 februarie 1673, Ștefan Petriceicu, domn al Țării Moldovei, la fel ca și Iliș Alexandru și Vasile Lupu, a atenționat boierii, dregătorii și slujitorii (vătafi mari, pârcălabi de ținuturi și dregători de târguri, globnici, deșugubinari și slugi boierești de prin târguri și ținuturi) de abuzurile față de călugării de la mănăstiri și metohuri, poslușnicii lor, preoții mirenești și casele lor, în materie de aplicarea gloabei și judecarea celor ce conviețuiau ilegal, argumentând că aceste chestiuni sunt sub jurisdicția Episcopului de Huși: „Iar voi opriți vecinii voștri di prin satele voastre și-i apărați, de nu poate svinția sa părintele și rugătoriul nostru Kir Ioan, ep(i)sc(o)pul de Huși a întări leagea lui Dumn(e)zeu și să socotiască în eparhia svinției sale de oamenii ce petrec făr(ă) de lege, cum nu să cade din singe amestecat de cumătrii, de cununii și de alte făr(ă)delege (subl. noastră – A.F.). ... ce cu dânșii să aibă treabă a-i giudeca și a-i învăța și a-i cerceta, carele după deala lui Svinția sa părintele și rugătoriul nostru carele mai sus scriem, după cum iaste leagea creștiniască, cu

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Documente hușene*, vol. IV (1631-1865). Volum întocmit de Costin Clit, Iași, Editura PIM, 2016, nr. 28, p. 49-50; *CDM*, vol. 3: 1653-1675, București, 1968, nr. 1400, p. 304.

⁵³ *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. I. *Socotelel Bistriței* (Ardeal); vol. II. *Acte relative la istoria cultului catolic în principate*, Editura Ministerului de Instrucție, București, 1901.

Sv(â)nta Pravilă, care vor hi în eparhia svinției sale, și iarăși să aibă a socoti de cum să scrie, *de cumătrie, de singe amestecat, oameni ce petrec făr(ă) leage (subl. noastră – A.F.)*, nime să n-aibă treabă a-i opri sau a-i giudeca, ce cu giudețele lui Dumn(e)zeu spre oameni ce vor petrea(ce) fără leage, ca să aibă treabă iar Svinția sa părintele și rugătorul nostru ce mai sus scriem”⁵⁴. Acest hrisov demonstrează că prevederile nu se respectau, boierii și dregătorii interveneau în globirea persoanelor vinovate de căsnicii ilegite, fiind clar interesul financiar, dar și că practica încălcării interdicțiilor referitor la căsniciile între rude era la ordinea zilei.

O poruncă similară a fost emisă la 22 aprilie 1674 de către Dumitrașco Cantacuzino, domn al Țării Moldovei: „Iar voi opriți vecinii voștri de prin satele voastre și-i apărați, de nu poate svinția sa părintele și rugătorul nostru kir Sofronie episcopul de Huși, a întări leagea lui Dumn(e)zău și să socotiască în eparhia sv(i)nții sale de oamenii ce petrecu fără de leage, cum nu să cade *din singe amestecatu și de cumătrie, de cununii (subl. noastră – A.F.)*, și de alte fărădelegi”⁵⁵, în care repetat se remarca faptul că cercetarea mariajelor ilegite sunt în competența episcopiei.

La 7 februarie 1679, Gheorghe Duca, domn al Țării Moldovei, a ordonat Episcopului Calistru să cerceteze în ținutul Fălciului, numind „ori protopop, ori popă, ori slugă”, care poate să judece „sânge amestecat la ținutul Fălciului, și cununii, și alte lucruri să aibă a le globi”⁵⁶. Domnul Țării Moldovei Constantin Duca a continuat politica domnilor precedenți în domeniul vieții de familie, cercetarea și examinarea încălcărilor fiind lăsate în jurisdicția organelor ecleziastice. La 6 octombrie 1694, Duca vodă a emis carte domnească către Episcopul Varlam prin care îi reconfirmă drepturile în materie de jurisdicție⁵⁷.

Practica a continuat și în sec. al XVIII-lea, fapt ce demonstrează că domnitorii se conduceau strict de pravilă și acționau în comun cu autoritățile ecleziastice în vederea depistării încălcărilor. La 15 mai 1741, Grigorie al II-lea Ghica a emis un hrisov în care erau specificate anumite competențe, inclusiv ale vornicilor și instituțiilor ecleziastice, în cazul comiterii crimei de sânge amestecat: „*Pentru rudenii, pentru cuscii, cumetrii, sânge amestecat de s-a tâmpla a făta, să ia vornicii gloaba pântecului, iar protopopul va lua ciobotele și să-i certe pe pravilă pentru sânge amestecat. Iar de să va-ntâmpla vro greșală fără pânțece, să nu fie a făta, de acești ce-or fi sânge amestecat, iar protopopul să-i judece cu pravila și să-i globească*”⁵⁸. Deci, în cazul când din asemenea relații ilegite se nășteau copii – „de s-a tâmpla a făta”, atunci, pe lângă pedepsele canonice, vinovații erau supuși pedepselor financiare atât de către dregătorii domnești, cât și de instanțele ecleziastice, plătind „gloaba pântecului” și „ciobotele”. În cazul când era dovedită vinovăția, dar nu s-au născut copii – „fără pânțece, să nu fie a făta”, atunci erau supuși pedepselor canonice și trebuiau să plătească gloaba doar instituțiilor ecleziastice.

⁵⁴ *Documente hușene*, vol.II, nr.15, p.52; *CDM*, vol. 3, nr. 2232, p. 466.

⁵⁵ *Ibidem*, vol.II, nr.18, p.56; *CDM*, vo.3, nr. 2361, p. 491.

⁵⁶ Melchisedec, *Cronica Hușilor*, p.143.

⁵⁷ *Ibidem*, pp.153-155.

⁵⁸ *Condica lui Mavrocordat*, vol. II, edit. de Corneliu Istrati, Iași, 2008, nr. 1333, pp. 569-570.

La fel și Constantin Mavrocordat, domn al Țării Moldovei, a emis în 1742 un hrisov prin care ordona să fie făcută cercetarea „pentru rudenii, pentru cuscrii, cumetrii, sânge amestecat”, iar în cazul când vor fi depistate astfel de situații, urma ca „protopopul să-i giudece cu pravila și să-i globească”, iar în caz că din această relație nelegitimă se năștea copil – „să ia vornicii gloaba pânticului, iar protopopul va lua ciobotele și să-i certe și să-i judece pe pravilă pentru sânge amestecat”⁵⁹.

În 1746, Ioan Nicolae Mavrocordat, domn al Țării Moldovei, a dat carte domnească Episcopului Ierotei pe care îl împuternicește să facă cercetarea călugărilor, călugărițelor, preoților și diaconilor mireni, feciorilor holtei și a fetelor mari, a clerului bisericesc necăsătorit și altele din localitățile ținuturilor Eparhiei Huși, conform Sfintei Pravile, fiind excluse cazurile de crimă și furt: „și iarăș(i) să mai cerce pentru cumătrii, și cuscrii și cununii, și pentru sânge amestecat, (subl. noastră – A.F.)..., și pentru toate care să facu afară din lege și di (î)nvățătura sfintii pravile, și pe unde s-ar afla greșele ca aceste(a), ori pe la mănăstiri, ori p(r)in sate domnești, ori bo(i)erești, ori călugărești, pre toți să aibă a-i giudeca și a-i certa, și a-i canonisi pe fieștecare cu sf(â)nta pravilă, iară alți nime să n-aibă triabă cu unii ca aceștie ce scrie mai sus, nici a-i giudeca, nici a-i globi, nici bo(i)eri, nici ispravnicii de pre la ținuturi, nici părcălabi, nici șugubinari, nici slugi bo(i)erești, nici nemesneci părcălăbești, ce numai sfinția sa episcopul va ave(a) triabă cu dânșii, de vream că pentru unii ca aceștie poroncește Sf(â)nta pravilă se nu se giudece cu giudețu mirenescu, ce să se giudece cu giudețu sufletescu”⁶⁰. Este clar subliniat faptul că problemele interdicțiilor mariajelor din cauza rudeniilor și cercetării cazurilor încheierii a astfel de căsătorii ține de competența Bisericii. Cu siguranță că astfel de cărți domnești erau adresate tuturor episcopilor.

La 27 martie 1758, Scarlat Grigorii Ghica, voievod, confirma competența instituțiilor ecleziastice de a examina cazurile de încălcare a prevederilor în problemele căsătoriei și ale familiei și a emis carte domnească Episcopului Inochentie al Hușilor și protopopilor prin care îi împuternicea să facă revizia prin ținuturi, poruncindu-le: „Așijdere, să cerce și pentru cumătrii, și cuscrii și cununii (subl. noastră – A.F.) și pentru cei ce șed necununați, și pentru sânge amestecat (subl. noastră – A.F.), și de toate câte să fac afară din lege, și unde s-a afla vine de greșali ca aceste(a), ori prin sate g(os)p(od), ori prin sate boi(e)rești, ori mănăstirești, pre toți să aibă sfinție sa ai giudeca cu giudețul sfintii pravili, canonindu-i pe fieștecare după vina greșalii sale, pre carii să-i și certe, iar nu să-i globa(e)scă”⁶¹.

Același tip de poruncă, pe numele Episcopului Inochentie al Hușilor și protopopilor din eparhia sa, a emis la 6 aprilie 1760 Ioan Teodor Callimachi: „Așijdere(a) să cerci și pentru cumătrii și cuscrii și cununii și pentru toate câte să fac afar(ă) din legi și din învățătura sfintei biserici (subl. noastră – A.F.), și undi s-ar afla vină de greșali ca acestea, ori pi la mănăstiri, ori p(r)in sate domnești sau

⁵⁹ *Ibidem*; *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol.6. Partea a II-a. Cărți domnești, zapise și răvașe, Tipărite în întregime sau ca regeste și întovărășite cu note explicative de N. Iorga, București, 1904, pp.273-274.

⁶⁰ *Documente hușene*, vol.III. Volum întocmit de Costin Clit, Iași, Editura PIM, 2014, nr.130, p.132; Melchisedec, *Cronica Hușilor*, pp.215-216.

⁶¹ *Documente hușene*, vol.III, nr.179, pp.167-168.

boi(e)rești sau mănăstirești, pre toți să aibă sfinție lor ai giudeca și ai cerceta cu giudețul sfintei pravile și să-i canoniască pe fieșticare după vina sa”⁶². Concluzionăm, problema amestecului de sânge, inclusiv a căsătoriilor între rudele de sânge, între rudele spirituale și între rudele prin alianță, era destul de acută, astfel că domnitorii permanent insistau asupra cercetării, depistării și examinării a astfel de încălcări, reieșind nu numai din normele morale ale societății, dar și din prevederile legislației țării. Totodată, instanțele ecleziastice aveau drepturi depline asupra pedepsirii canonice a celor vinovați, incasând și gloaba.

Sursele documentare sunt foarte sărace și laconice în prezentarea situațiilor de căsătorie între rude la nivel cotidian și în prezentarea etapelor de cercetare în identificarea căsătoriei nelegitime. Un astfel de caz este depistat la 23 septembrie 1797, când Veniamin Costache, Episcopul de Roman, a examinat un proces de divorț între Ștefan Mogâldea, mazil din Brăhășești, ținutul Tecuci, și soția lui Smaranda, cu care a trait 11 ani. Procesul a fost intentat de Ștefan, care s-a adresat episcopului, informându-l că mariajul lor este nelegitim, „fiind rudenie de aproape”. Episcopul a poruncit ca toți cei implicați să fie aduși pentru cercetare. După investigația făcută, în urma mărturiilor depuse de mama Smarandei, s-a constatat că Smaranda era vară primară cu tatăl lui Ștefan, astfel soții erau „a cincea spiță” de rudenie. Conform *Pravilelor*, episcopul a hotărât a-i despărți „de istov”, pentru ca „să nu mai aibă împreunare unul cu altul”. Ștefan a fost supus canonului „amestecării de sânge”, deoarece mama Smarandei a arătat că nu și-a dat acordul la această căsătorie, dar, în lipsa ei de acasă, Ștefan a fugit cu Smaranda „în părțile turcești”, unde și s-au cununat. La întoarcerea fugarilor, femeii i s-a făcut milă de fiică-sa și a înzestrat-o, însă în cei 11 ani viețuiți împreună numitul Ștefan a pierdut toată zestrea. Ștefan a trebuit să restituie zestrea pierdută din contul unei fărte de vie și a unei părți de moșie pe care le deținea, deși nu acoperea pierderile Smarandei. Femeia a primit carte de despărțenie și dreptul de a se recăsători⁶³. În acest caz, este vizibil că Ștefan dorea să se despartă de soția lui din alte motive decât cel invocat, altfel nu se autodenunța, fiind conștient de faptul că vor urma pedepse.

Un alt caz ilustrativ pentru spațiul românesc este unul datat cu 1813, dar care reflectă și situația din perioada anterioară. Mihalache, fiul lui Simion Negruți, și Andriana, fiica lui Dominte, din satul Răcești, ținutul Soroca, care s-au îndrăgostit (în opinia autorităților ecleziastice „s-au îngurluiet”), au hotărât să se căsătorească pe ascuns, deoarece erau rude spirituale, iar fata era însărcinată. Tinerii au fugit la rudele fetei în satul Molești, ținutul Hotărniceni⁶⁴. Protoiereul Onofrei Baltaga a inițiat o cercetare pe acest caz, trimițându-i pe un oarecare Timofti și pe dascălul Ioan să culeagă informații și să ia mărturii de la săteni. La 6 iulie 1813, locuitorii și preoții din satul Răcești, ținutul Soroca, au dat mărturie cu referire la gradele de rudenie dintre Mihalachi și Andriana⁶⁵, constatând că 1) mama lui Mihalache a botezat trei copii ai lui Dominte, tatăl Andrianei, deci pe trei frați ai fetei; 2)

⁶² *Ibidem*, nr.190, p.174.

⁶³ *Documente*, în: Ioan Neculce. *Buletinul Muzeului Municipal Iași*, 1925, fasc.5, p.214.

⁶⁴ *Documente privitoare la cotidian și viața de familie din Basarabia în secolul al XIX-lea*, vol. I. 1813, Ed. Teodor Candu, Alina Felea, Chișinău, 2019, nr. 175, pp.219-220.

⁶⁵ *Ibidem*.

Mihalache a botezat „o soră bună de pe tat(a) a Andreenei”; 3) Simion Negruți, era tatăl vitreg lui Mihalache, dar era frate cu Maria, „înma lui Domintei”⁶⁶. La 9 iulie 1813, Onofrei Baltaga l-a informat pe Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni despre acțiunile întreprinse, atașând și un raport⁶⁷, iar la 11 iulie Dicasteria Ecleziastică a dispus ca pe marginea chestiunii să se facă cercetare gradului de rudenie în care se află tinerii⁶⁸.

La 15 iulie protoiereul Baltaga a făcut un raport detaliat către mitropolit și către Dicasteria Exarhală a Chișinăului, în care comunică faptul că în urma cercetării gradului de rudenie s-a constatat: tinerii erau în relație de rudenie sufletească, deoarece Mihalache a botezat-o pe Maria, sora dreaptă a Adrianei, iar mama lui Mihalache, Maria, l-a botezat pe Simeon, fratele drept al Adrianei⁶⁹. Au fost aplicate prevederile pentru săvârșirea Sfântului Botez din *Kormceea Kniga*, care în partea a doua, filele 218 verso și 219 se sublinia: „tatăl duhovnicesc al celui botezat este fratele tatălui biologic și sunt rude de gradul doi; iar cu fiul, botezându-l, sunt rude de gradul întâi. Și cei botezați de el sunt în gradul trei de rudenie ca și fiii fratelui său, și fiii finului cu cei ce sunt botezați de el sunt în gradul doi de rudenie unul față de altul, ca și cum de la un tată s-ar fi născut. Alte persoane prin rudenie sufletească sunt de gradul patru de rudenie. Deci sunt fiii a doi frați”⁷⁰. Mai mult decât atât, drept rezultat al cercetării, s-a constatat că Mihalache este în dublu grad de rudenie sufletească: „1. În calitate de tată duhovnicesc al Mariei, surorii Adrianei, este în gradul trei de rudenie cu Adriana...2. În calitate de fiu al nașei de botez al lui Simion, fratele Adrianei, este cu Adriana în gradul patru de rudenie”⁷¹. Reacția Mitropolitului nu a întârziat să vină, căci în Rezoluția datată cu 15 iulie era stipulat: „Persoanele numite, ce au fugit pentru a se căsători cu cununie ascunsă, se interzice a le căsători din cauza rudeniei sufletești, a-i despărți supunându-i epitemiei bisericești”, deoarece acțiunea a fost catalogată drept preacurvie⁷², ceea ce se încadra în crimele contra familiei și moralei. La 26 august 1813, Dicasteria Exarhală a Chișinăului porunca lui Trofim, blagocin din ținutul Soroca, să transmită duhovnicului tinerilor pedeapsa ce le va fi aplicată „dându-le canon după pravilă”, astfel că „să-i puie supt canonul preacurvarilor, adică șapte ani să nu se împărtășească nici unul, nici altul, ce numai să mărturisască, și a-i aduce la bisărică de-apurare și a-i pune la rugăciuni, dar viind la întâmplare de moarte, atunci poate să-i împărtășească”⁷³. Totodată, duhovnicul urma să urmărească comportamentul celor doi tineri și în cazul unui comportament decent – „a pitreci în bune urmări și cât urmările lor vor fi bune, părăsându-să de urmări rele” – putea să le ușureze canonul, însă cu interdicția strictă de a se căsători între ei⁷⁴. Astfel, este vizibil că cercetarea începea în urma adresării în instanța ecleziastică, care dispunea

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*, nr.189, pp.236-237.

⁶⁸ *Ibidem*, nr. 199, pp. 245, 247.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*, pp.245-246, 247-247.

⁷¹ *Ibidem*, pp.246, 248.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*, nr.245, p. 295.

⁷⁴ *Ibidem*.

investigarea situației cu interogarea tuturor părților implicate: a tinerilor/soților, a părinților și a membrilor comunității, martori (rude, vecini, preoți). În urma confruntării datelor obținute, erau stabilite gradele de rudenie a făptașilor, respectiv se atribuia un anumit grad de vinovăție și pedeapsa cuvenită. Încălcarea interdicției de a se căsători fiind în relație de rudenie spirituală atrăgea după sine pedeapsă canonică dură.

Documentele de mărturie, în special la solicitarea hirotoniei preoților, subliniază explicit absența piedicilor de rudenie la încheierea căsătoriei persoanelor ce pretindeau să fie preoți. Așa a fost în cazul dascălului Nichita, fiul răposatului preot Gheorghe din Șărbaca, pentru care la 13 februarie 1809 au dat mărturie locuitorii satului Șărbaca, ținutul Hotin, remarcând că la căsătoria acestuia cu Irina n-a fost „nicio pedecă di rudeniei” și în cel al dascălului Ioan, fiul răposatului preot Ioan, pentru care la 28 februarie 1809 au dat mărturie locuitorii satului Horodiște, ținutul Hotin, subliniind că la căsătoria lui cu Todosia n-a avut „nicio pedecari di rudenie”⁷⁵.

Căsătoria unor rude, și chiar a copiilor acestora, în opinia contemporanilor epocii, atrăgea pedeapsa Dumnezeuască, mentalitate ce se încadra perfect în segmentul temporal examinat, fiind caracteristică unei societăți profund religioase. Astfel se întâmplă în cazul morții premature a fiicei domnului Țării Moldovei Constantin Cantemir. Safta, fiica cea mai mică a lui Constantin Cantemir, fusese logodită cu Pătrașco Costin, însă această logodnă a fost desfăcută drept rezultat al conflictului politic⁷⁶, după care a fost căsătorită cu Mihai Racoviță: „și ș-au ales din toți ficiorii de boieru pe Mihălachi, ficiorul lui Ion Racoviță vornicului, de l-au luat gineri”⁷⁷. Evenimentul a fost descris de cronicarul Ion Neculce, care relatează: „Numai n-au avut parte de dânsa, că n-au trăitu mult cu dânsu, și i-au murit fiică-sa”, cauza morții fiind explicată de cărturar în felul următor: „Cantemir vodă era cumătru cu cuscru-său Ion Racoviță, că-i botedzasă Cantemir-vodă un copil lui Ion Racoviță, mai mic decât ginere-său Mihălachi. Căce poate n-au răbdat Dumnedzău”⁷⁸. Deși, potrivit canoanelor creștine, copiii cumetrilor nu aveau voie să se căsătorească unii cu alții, deoarece prin Sfânta Taină a Botezului familia lui Constantin Cantemir s-a înrudit cu cea a lui Ion Racoviță, devenind rude sufletești, se pare că în acest caz nu s-a făcut o cercetare riguroasă a relațiilor de rudenie spirituală sau, ca și în alte cazuri legate de familia domnească, au fost permise tacit.

În concluzie, legislația din Țara Moldovei, ca și cea din Țara Românească, în problemele dreptului matrimonial s-a inspirat din legislația bizantină și dreptul canonic ortodox, adaptându-le la contextul local. Respectarea impedimentelor provenite din raporturile de rudenie de sânge, de cuscrie și spirituală au influențat direct legitimitatea căsătoriei încheiate.

⁷⁵ *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în perioada Războiului Ruso-Turc (august 1808- iunie 1809)*, volum întocmit de Demir Dagnev, Larisa Svetlicinâi (coord. și editori), Teodor Candu, Tudor Ciobanu (editori), București-Brăila, 2017, nr. 329, 344, pp.466, 487.

⁷⁶ A. Eșanu, V.Eșanu, *Fiicele lui Constantin-vodă Cantemir*, în: *Dinastia Cantemireștilor. Secolele XVII-XVIII*. Coord. și red. științific acad. A. Eșanu, Chișinău, Știința, 2008, p.95.

⁷⁷ I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabîja-Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Maurocordat*, în: *Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, 1990, p.324.

⁷⁸ *Ibidem*.

În Țara Moldovei, ca și în Țara Românească⁷⁹, în sec. al XVII-lea – înc. sec. al XIX-lea s-au constatat cazuri de căsătorii ilegite „cu amestecare de sânge” din relații de rudenie. În asemenea cazuri, intervenea atât autoritatea civilă, cât și Biserica. Era efectuată o cercetare amănunțită a cazurilor, căsătoria era desfăcută și declarată ilegitimă, iar persoanelor implicate li se aplicau pedepse.

Alina FELEA,
doctor în istorie, conferențiar universitar
Institutul de Istorie al MECC
afelea44@gmail.com

⁷⁹ C. Vintilă-Ghițulescu, *În șalvari și cu ișlic. Biserica, sexualitate, casatorie și divort în Tara Românească a secolului al XVIII-lea*, ed. Humanitas, București, 2016, pp.132-134.

Ion CHEPTENE

PERSONALITATEA LUI ALBERT ŁASKI ÎN ISTORIOGRAFIA POLONEZĂ

Albert Łaski's personality in Polish historiography

This article tells about the appreciation of the personality of the magnate Albert Łaski in Polish historiography. Polish historians have created over time, under the influence of the Polish political context, the image of the magnate as an adventurer whose purpose in political action was to solve his financial problems. Even if the given image was fought by some historians, the cliché of an adventurer is found in the appreciations of the historiographical environment until now. We come to systematize Polish historiographical visions of Łaski and also emphasize the need for a reconsideration of the analysis of the magnate's correspondence with the Polish court, as well as the use of archive materials, to present the real image of the biography and activity of the Polish tycoon who played an important politics role in Moldova in the 16th century.

Keywords: Polish historiography; magnates; Sieradz Voivodeship; adventurer; Principality of Moldavia; diplomacy; Noble Republic.

Personalitatea nobilului polonez Albert Łaski (1536-1605), acel care l-a instalat în scaunul Țării Moldovei pe Iacob Heraclid Despot (18 noiembrie 1561-5 noiembrie 1563), a intrat în vizorul istoriografiei poloneze în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Primele mențiuni, ale respectivei personalități, cărora li se pot atribui caracterul științific apar în anii 1850-1883, când ia avântul identificarea eroilor națiunii asuprite de țarism, tendință ce capătă amploare în rândul intelectualității polone. Primul studiu care abordează relațiile lui Łaski cu Iacob Eraclide și implicarea acestora în treburile politice din Țara Moldovei se intitula „Jakób H Eraclide s i Olbracht Łaski ustęp z dziejów polskich w XVI wieku”¹ (Iacob Eraclide și Albert Łaski: un pasaj din istoria Poloniei din secolul al XVI-lea) ce a fost publicat în 1858 de către Mikołaj Malinowski (1799-1865), articol în care Łaski este reprezentat drept un magnat ce în mod pragmatic se implică în treburile Țării Moldovei pentru a-și rezolva propriile probleme financiare, cât și aspirațiile politice. Studiul deși abordează doar un aspect al activității magnatului nu face deraparea de a-l reprezenta drept un aventurier în goană după faimă². Timp de câteva decenii percepția despre această personalitate se modifică considerabil.

Prima monografie dedicată vieții și activității magnatului este scrisă de către Alexander Kraushar (1842-1931) publicist și jurist care manifesta un puternic interes față de istoria Poloniei, fiind de asemenea membru al *Towarzystwo Historyczne we Lwowie* (Societatea istorică poloneză) fondată în 1886³. Asemeni colegilor săi,

¹ Mikołaj Malinowski, *Jakób H Eraclide s i Olbracht Łaski ustęp z dziejów polskich w XVI wieku*, în: *Teka Wileńska*, Wilno, 1858, no. 3, pp. 135-198. Disponibil: <https://polona.pl/item/jakob-h-eraclide-s-i-olbracht-laski-ustep-z-dziejow-polskich-xvi-wieku,Njc4NjQzNzY/67/#index> (accesat: 15.09.2020).

² *Ibidem*, pp. 196-198.

³ Membrul societății respective Ksawery Liske a fondat prima revistă istorică poloneză „*Kwartalnik Historyczny*”, unde își publica articolele și studiile Alexander Kraushar.

autorul tindea de a promova istoria polonezilor, totodată, păstrând caracterul publicitar pentru a capta atenția publicului larg. Astfel, apare în anul 1882 monografia sa *Olbracht Łaski, wojewoda sieradzki*⁴ (Albert Łaski, voievodul din Sieradz) în două volume. Lucrări care trasează linia de percepție în istoriografie a magnatului polonez drept un aventurier ce tindea de a obține faima prin realizarea tentației sale, cucerirea tronului Țării Moldovei. În formarea percepției de „aventurier” al acestui personaj istoric a jucat un rol esențial și literatura artistică ce în perioada formării identității naționale poloneze sub guvernarea țarismului căuta proprii eroi în trecutul istoric. În această ordine de idei, se încadrează și lucrările, de sorginte artistice, scrise de Henryk Sienkiewicz în 1881 care cataloga această personalitate drept „regele Sărbătorilor” pentru care „Moldova și tronul său a fost un vis” în obținerea faimei. Este important să menționăm acest aspect odată ce Kraushar în propriile lucrări științifice face referință la respectivele mențiuni. Chestiunea dată ne aduce la ideea că istoriografia poloneză din secolul XIX a căzut cel puțin la aspectul abordat, sub o puternică influență a curentului romantic din literatură, fapt ce nu e de mirare odată ce vorbim de o națiune aflată sub controlul politic al țarismului și era prezentă cererea socială spre identificarea „eroilor națiunii” care să demonstreze și să glorifice trecutul, cât și independența, acea „*niezależność*” pierdută de polonezi odinioară. Din această perspectivă, sub influența cerințelor timpului, literaturii artistice și jurnalisticii ce reprezentau „*pulsul națiunii ce dorește independența*”, figura istorică a lui Albert Łaski devine foarte populară în istoriografia poloneză.

Mult mai categorice și decisive în formarea unei aprecieri istoriografice asupra personalității lui Albert Łaski au fost reflecțiile lui Kazimierz Jarochowski (1828-1888) istoric și redactor al Jurnalului Polon din Poznań, cât și membru al Asociației Prietenilor Științei din același oraș (fond. 1857). Kazimierz Jarochowski devine cercetătorul care atribuie întregului neam Łaski clișeu de aventurieri, întrucât tatăl său Hieronim era un călător prin Flămândă, unchiul Jan un vizitator înrăit al cârciumelor, iar descendentul Albert Łaski a devenit, în interpretarea lui Jarochowski, un moștenitor demn al caracterului de neam cu tentația de a se goni după avere și tronul Țării Moldovei⁵. Ținem să remarcăm că sub influența respectivelor lucrări se conturează aprecierile principalelor momente din biografia lui Łaski la care se vor referi istoricii poloni când vor aborda activitatea acestuia. În atare sens, ținem a le nominaliza: relațiile apropiate cu Habsburgii, tentația sa spre ocuparea tronului Moldovei, rolul lui Łaski în perioada interregnum-urilor poloneze și caracterul vizitei lui Albert Łaski în Anglia.

Pornind de la acest fapt, în prima jumătate a secolului al XX-lea, conjunctura politică în care a existat noul stat polon a făcut ca interesul istoriografiei poloneze

⁴ Alexander Kraushar, *Olbracht Łaski wojewoda sieradzki, Wizerunek historyczny na tle dziejów Polski XVI wieku*, vol. 1, Varșovia, ed. Gebethner i Wolff, 1882, 272 p.; Idem, *Olbracht Łaski wojewoda sieradzki. Wizerunek historyczny na tle dziejów Polski XVI wieku*, vol.2, Varșovia, ed. Gebethner i Wolff, 1882, 300 p. Disponibil: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/show-content/publication/edition/82452?id=82452>, accesat: 10.09.2020.

⁵ Idem, *Nowe przyczynki do dziejów żywota i spraw Olbrachta Łaskiego, wojewody sieradzkiego: (1533-1605)*, Cracovia, ed. Gebethner i Wolff, 1906, pp. 27-30.

față de respectiva personalitate să dispară parțial: Printre monografiile din această perioadă care abordează activitatea magnatului, putem nominaliza lucrarea aceluiași Alexander Kraushar *Nowe przyczynki do dziejow zywota i spraw Olbrachta Łaskiego wojewody sieradzkiego (1533-1605)* (Noi contribuții la viața și activitatea lui Olbracht Łaski, voievodul lui Sieradz) apărută în 1906. În respectiva lucrare, autorul recunoaște că în monografiile publicate în 1882 a utilizat calea romantică de prezentare a magnatului, chestiune ce urma să o repare prin respectiva apariție editorială⁶. Cu toate acestea, pornind de la contextul istoric în care a fost scrisă lucrarea, A. Kraushar nu a respectat propriile intenții, căci A. Łaski e reprezentat drept cavaler și aventurier polonez care întruchipează sufletul Poloniei⁷. Urmărind acest scop, întreaga sa biografie e abordată prin prisma rătăcirii veșnice pe la curțile europene și revenirea, în cele din urmă, în slujba intereselor coroanei și Regatului Poloniei prin refuzarea mitei din partea solului lui Ivan cel Groaznic pentru a trece de partea țarului în Războiul Livonian (1558-1583)⁸.

Începând cu a doua jumătate a secolului XX, în istoriografia poloneză apar câteva lucrări în care este analizată tangențial sau direct personalitatea magnatului. Interesul major față de respectiva personalitate se axează de data aceasta pe două direcții ale activității sale, implicarea în treburile politice din Țara Moldovei începând cu 1559, cât și vizita sa în Anglia din anul 1583. Lucrări însemnate ce analizează prima zonă de interes istoriografic au fost scrise de Zdzisław Spieralski *Awantury moldawskie*⁹ (Aventurile moldovenești), apărută în 1967 și Juliusz Demel, *Historia Rumunii* (Istoria României) din 1986. În respectivele monografii magnatul polonez este apreciat drept un aliat a împăratului Ferdinand I, care îndeplinind voința imperială ajută pe aventurierul grec Iakub Eraclide să-l înlăture pe Alexandru Lăpușneanu din tronul Țării Moldovei în 1561, primind drept recompensă Hătmănia Hotinului. Dacă Demel înlătură definitiv aspectul aventurier al personalității magnatului, atribuindu-l doar viitorului domn al Țării Moldovei Iakub Eraclide, venit din Imperiul Otoman¹⁰, atunci istoricul Spieralski evidențiază, deși nu ferm și categoric, respectivul caracter specific al magnatului polon, cât și tentația acestuia de a ocupa singur tronul Moldovei¹¹. Spre deosebire de predecesori, istoricul evidențiază interesul pragmatic al acestei tentații, drept urmare a problemelor financiare cu care se confrunta Łaski, care și-a lăsat zălog moșiile cu scopul finanțării campaniei militare.

În lucrările istorice recente, interesul magnatului față de Țara Moldovei a fost studiat mai aprofundat de istorici, precum Bartosz Sutkiewicz¹² și Dariusz Milewski. Cel din urmă a revenit la studierea relațiilor dintre viitorul domn Despot Vodă și Albert Łaski. Abordând activitatea acestora, în contextul rivalității politice dintre statele din sud-estul european, istoricul marca „... cei doi au apărut pe arena istoriei

⁶ *Ibidem*, pp. 3-4.

⁷ *Ibidem*, pp. 5-7.

⁸ *Ibidem*, pp. 37-54.

⁹ Zdzisław Spieralski, *Awantury moldawskie*, Varșovia, ed. Wiedza Powszechna, 1967, p. 216.

¹⁰ J. Demel, *Historia Rumunii*, ediția a 2-a, Wrocław, ed. Ossolineum, 1986, p. 142.

¹¹ Zdzisław Spieralski, *op. cit.*, pp. 122-128.

¹² Bartosz Szutkiewicz, *Polska a Mołdowia w latach 1551-1572*, în: Białostockie teki Historyczne, 2009, t. 7, pp. 11-24.

polono-moldovenești drept (personalități – *n.n.*) zdrobitori vrednici, a căror soartă i-a adus împreună la pacoste și rău atât în Polonia, cât și în Moldova”. Interesul major l-a constituit un document din ianuarie 1563 prin care magnatul devenea moștenitorul tronului Țării Moldovei după moartea lui Despot vodă¹³. Istoricul polon marca că cearta celor doi a avut loc pe fundalul cererii Porții de a i se ceda Hotinul, care era promis magnatului, noul domn preferând să fie îngăduitor cu otomanii în defavoarea respectivului. În acest context, istoricul polon interpretează emiterea acestui act drept tentativa noului domn al Țării Moldovei de a rupe alianța lui Łaski cu un alt pretendent la tronul moldav D. Wiśniowiecki. În acest scop, la 15 ianuarie 1563 la Suceava, el a emis un document prin care l-a făcut pe Albert Łaski drept succesor al său în cazul în care el însuși moare, fără să lase descendenți. Istoricul marchează ideea că în cazul respectiv acest gest a fost perceput drept o slăbiciune a lui Despot vodă, astfel magnatul Łaski a grăbit campania în Moldova și doar circumstanțele răscoalei boierești și ulterior abilitățile militare a lui Ștefan Tomșa l-au impedit pe magnat să devină domn al Țării Moldovei sau cel puțin să impună la tronul Moldovei pe Wiśniowiecki. Istoricul polonez Bartosz Szutkiewicz de asemenea acordă atenție sporită analizei dorinței lui Łaski de a ocupa tronul domnesc, caracterizându-l pe magnat drept un aventurier, respectiva catalogare este argumentată prin lipsa unei înțelegeri sau binevoiri din partea regelui polon Sigismund August, argumentare care pare a fi îndoielnică odată ce magnatul polon era concomitent vasal al habsburgilor și acționa cu sprijinul acestora.

Vizita lui Łaski în Anglia din 1583 a constituit ce-a de a doua zonă de interes pentru istoriografia poloneză începând cu a doua jumătate a secolului al XX-lea. Rafał T. Prinke a supus analizei respectivul episod ca urmare a apariției în istoriografie a ipotezei precum că poetul englez Philip Sydney ar fi fost promovat drept candidat la tronul polonez în ajunul morții regelui Bathory¹⁴, iar magnatul ar fi promovat în timpul vizitei ideea dată la curtea reginei Elizabeta. Ipoteza respectivă formulată de Kontantin Żantuan în articolul său „Olbracht Łaski in Elizabethan England: An episode in the history of culture¹⁵” se baza pe neclaritatea cauzei vizitei lui Łaski în Anglia. Această dispută în mediul istoriografic polon a generat cercetarea mult mai pragmatică a biografiei magnatului polonez, astfel în monografiile lui Henrich Zink *Polska w oczach Anglików XIV-XVI w.*¹⁶ (Polonia în ochii englezilor în secolele XIV-XVI), apărută în 1974, și în speță în monografia scrisă de Ryszard Zieliński, Roman Żelewski *Olbracht Łaski: Od Kieźmarku do Londynu*¹⁷ (Olbracht Łaski: De la Kieźmark la Londra) apărută în 1982, magnatul încetează de a fi

¹³ Dariusz Milewskii, *Przywilej Jana Jakuba Basilikosa H Eraclide sa dla Olbrachta Łaskiego*, în: *Saeculum Christianum: pismo historyczne* 21, Varșovia, 2014, p. 291-295.

¹⁴ Rafał T. Prinke, *Mit o kandydaturze sir Philipa Sidneya (1545-1586) do tronu Rzeczypospolitej i okoliczności jego wizyty w Polsce*, în: *Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej*, Kórnik, nr. 33, 2016, pp. 87-114. Disponibil: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/514362/edition/417711/content>, accesat: 21.09.20.

¹⁵ Konstanty Żantuan, *Olbracht Łaski in Elizabethan England: An episode in the history of culture*, în: *The Polish Review*, New York City, 1968, no.4, pp. 3-22.

¹⁶ Henryk Zins, *Polska w oczach Anglików XIV-XVI w.*, Varșovia, ed. Państw. Instytut Wydawniczy, 1974. 308 p.

¹⁷ Ryszard Zieliński, Roman Żelewski, *Olbracht Łaski: Od Kieźmarku do Londynu*, Varșovia, ed. Czytelnik, 1982, pp. 82-122.

reprezentat drept aventurier dornic de faimă. Acțiunile sale capătă prin monografiile respective o analiză mult mai detaliată cu corelarea spre realitățile sociopolitice ale secolului XVI în sud-estul Europei. Astfel, catalogate ca aventură, implicațiile sale în treburile politice din Țara Moldovei au fost abordate ca o tentativă de a-și rezolva problemele sale financiare prin controlul asupra Hotinului și obținerea unei dregătorii. Sprijinul acordat de magnat candidaturii lui Henrich Valois se datora acordului regelui Franței Carol al IX-lea să militeze la Poartă prin solul din Veneția asupra candidaturii magnatului la tronul Țării Moldovei¹⁸, fapt confirmat prin lipsa acestuia în delegația venită cu noul rege în Polonia, A. Łaski fiind în deplasare spre Veneția pentru a promova mai departe ideea ocupării tronului Moldovei. Totodată, sprijinul respectiv din partea Franței ar fi favorizat sultanul să accepte candidatura celui care nu a susținut reprezentantul Habsburgilor pentru ocuparea coroanei poloneze. Ce ține de vizita sa în Anglia, ipotezele privind interesul pentru alchimie, chestiune ce ar fi corespuns ipostazei de aventurier, capătă contur pragmatic, de ordin politic. Vizitele în Anglia sunt analizate de Ryszard Zieliński și Roman Żelewski drept tentativă de contracarare a intenției țarului Ioan cel Groaznic de a încheia alianță cu regina Elisabeta prin căsătoria țarului cu regina sau în cazul refuzului cu Mary Hastings, rudă a reginei Angliei. Poziția lui Albert Łaski care refuză să accepte propunerea solului rus Teodor Pisemski de a trece de partea țarului, în respectiva lucrare, nu e percepută ca revenire în slujba intereselor polone, dar e interpretată drept magnatului de a evita să fie perceput ca trădător, trădarea fiind posibil cea mai gravă crimă în perioada medievală. În această perioadă, istoriografia poloneză, prin lucrările menționate, combate ipoteza formulată în lucrările științifice din secolul XIX, precum că magnatul ar fi fost prototipul unui personaj din opera lui Sheakespeare, lucru ce s-ar fi corelat unui spirit aventurier și nicidecum unui om politic a secolului XVI.

În concluzie, putem să evidențiem că imaginea de aventurier a magnatului Albert Łaski s-a format în perioada secolului XIX, când parametrul romantic și publicistic al prezentării istoriei i-a conferit respectivei personalități însușirile ce ar fi avut priză mare la public. În această ordine de idei, istoricii poloni în spirit pozitivist au receptat informațiile din cronicile lui Bielski sau Gr. Ureche, lăsând fără vedere descrierea realizată de Mikolaj Rej în 1567 a personalității date, unde magnatul posedă o descriere care nici pe departe nu ar corespunde șablonului de aventurier. Ulterior, studiile polone scrise de Prinke, Ryszard Zieliński și Roman Żelewski au știrbit considerabil din această imagine creată în istoriografie, ca în cele din urmă în studiile recente scrise de Milewski și Sutkiewicz, Albert Łaski să recapete caracteristicile unui aventurier care a distrus situația politică favorabilă Poloniei în rapoartele polono-moldo-otomane instalată pe timpul lui Alexandru Lăpușneanu. Aventurierul promovând pe cont propriu o politică „irațională”. Albert Łaski reprezintă un caz interesant al omului politic din secolul al XVI-lea. Aprecierile istoriografice poloneze ale „aventurilor” sale, adesea, ghidate de tendința demonstrării „prejudiciilor” aduse coroanei polone, ascund contextul istoric în care a activat această personalitate, dezideratul istoricilor din Polonia de a aborda politica

¹⁸ *Ibidem*, pp. 82-84.

internațională a statului polonez din secolul al XVI-lea, prin prisma unui concept anacronic al „interesului de stat” a generat o subestimare a personalității magnatului Albert Łaski. Cu certitudine, putem spune că în momentul actual este nevoie de o reconsiderare a analizei corespondenței magnatului cu curtea polonă, cât și valorificarea materialelor de arhivă, pentru a fi prezentată imaginea reală a biografiei și activității magnatului polon care a jucat un rol important pentru evoluția politică a spațiului sud-est european și în speță al Țării Moldovei, istoriografia polonă având carențe la acest capitol.

Ion CHEPTENE,
doctorand, asistent universitar,
Facultatea de Istorie și Filosofie,
Universitatea de Stat din Moldova,
e-mail: ioncheptene85@gmail.com.

Sorin ȘIPOȘ

CĂLĂTORI STRĂINI ÎN TRANSILVANIA, ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA (1710-1810). INTRAREA ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE A VOIAJORILOR ȘI MIJLOACELE DE CĂLĂTORIE UTILIZATE

Foreign travelers in Transylvania, Wallachia and Moldova (1710-1810). Voyageurs' entry into the Romanian Principalities and the means of travel used

The foreign travelers chose the means of transportation for crossing the Romanian space depending on the direction by which they entered the Romanian Principalities and on their financial possibilities. If the entry to the Principalities was made by crossing the Danube or another waterway located on the border, the voyageurs used the boat, skiff or ferry. If, on the contrary, the entry to the country was made on land, then this was carried out in a stagecoach, carriage or on horse in mountainous areas, due to the precarious and difficult means of communication. It was in fact much more dangerous to cross from Transylvania to the extra-Carpathian Romanian Principalities, and maybe that's one of the reasons why few descriptions of the passes that connect these two countries were kept. The vast majority of the accounts limit themselves to the description of the route, including the pass through which the travelers crossed the Carpathian Mountains, obviously with an emphasis on the dangers encountered. But maybe the most important thing is that most travelers describe their experiences during the crossing of the Carpathian Mountains with great emotion.

High-ranking personalities that reached the Romanian Principalities, if we refer to the number of voyageurs that made records, are few and enjoy the support of the reign. The crossing of the country, generally, and of the border, particularly, turned into true force scenarios. Through the solemn receptions made by the country's voivodes, they aimed to highlight the importance of to the countries the travelers were coming from. In addition to this, the political power in the Principalities was interested in ensuring that the ambassador's or senior official's voyage be perfect. The voivodes of the Romanian Principalities, on their own initiative, by order of the sultan, or at the suggestion of the ambassador accredited by the High Porte, made sure that the representatives of the great powers enjoyed their support. In exceptional circumstances, even if they used modern means of travel, when floods or snowfalls started or if they crossed the Carpathian passes, the situation of the peregrines could complicate a lot. The records made by the travelers reflect their mood in those moments.

Keywords: *Foreign travelers; Transylvania; Wallachia; Moldova; means of travel.*

Introducere. La finele secolului al XVII-lea asistăm la o redesenare a hărții Europei în frontierele sale sudice și estice în urma înfrângerilor suferite de Imperiul Otoman. Evident, asemenea evenimente au suscitat atenția oamenilor politici, a militarilor, fețelor bisericești și a savanților interesați de realitățile din spațiile recent recuperate pentru creștinătate. Țările Române, precum și statele din vecinătatea lor, au reintrat în atenția marilor puteri europene pe măsură ce teritoriile ocupate de turci

au fost eliberate de armatele Imperiului Habsburgic¹. Asistăm la o redesenare și redimensionare a Europei prin includerea în frontierele statului austriac a provinciilor care aparținuseră anterior Ungariei. Încet, încet Europa recâștigă, după câteva secole, teritorii care, prin originea locuitorilor, prin limbă și tradiție aparțineau acestui spațiu. Problema care se pune este dacă locuitorii acestor teritorii se mai simțeau atașați de cultura și civilizația Europei Occidentale, după o perioadă de dominație otomană. Pentru a răspunde la această întrebare, vom apela la sursele documentare externe, la consemnările făcute de călătorii străini despre Țările Române. Ne interesează în această lucrare să vedem cum era percepută lumea românească din cele trei principate, prin ochii și prin mintea călătorilor străini.

În lucrare urmărim, la modul general, să surprindem maniera în care realitățile din spațiul românesc sunt reflectate în relatările călătorilor străini care au traversat Țările Române². În cercetarea de față, încercăm să identificăm și să analizăm, într-o primă etapă, locurile prin care voiajorii străini pătrund în spațiul românesc și mijloacele de călătorie utilizate³.

Înainte de a prelucra și analiza informațiile din memoriile, jurnalele, rapoartele și corespondența călătorilor străini, suntem datori să precizăm metodologia de cercetare, laboratorul de lucru. Într-un prim nivel al cercetării, ne-am propus să-i identificăm pe călătorii care au străbătut spațiul românesc și ne-au lăsat consemnări documentare. Prin noțiunea de *călători*, îi avem în vedere atât pe cei care au avut ca punct final al călătoriei lor Țările Române, cât și pe cei care doar au tranzitat spațiul românesc, dar care ne-au lăsat consemnări despre lumea românească.

Din perioada de timp analizată, anume cea dintre anii 1710-1810, au fost identificate relatări de călătorie de la un număr de 171 de călători care au străbătut spațiul românesc. După analiza acestor mărturii documentare, am reușit să stabilim și locul pe unde acești voiajori au intrat în Principatele Române.

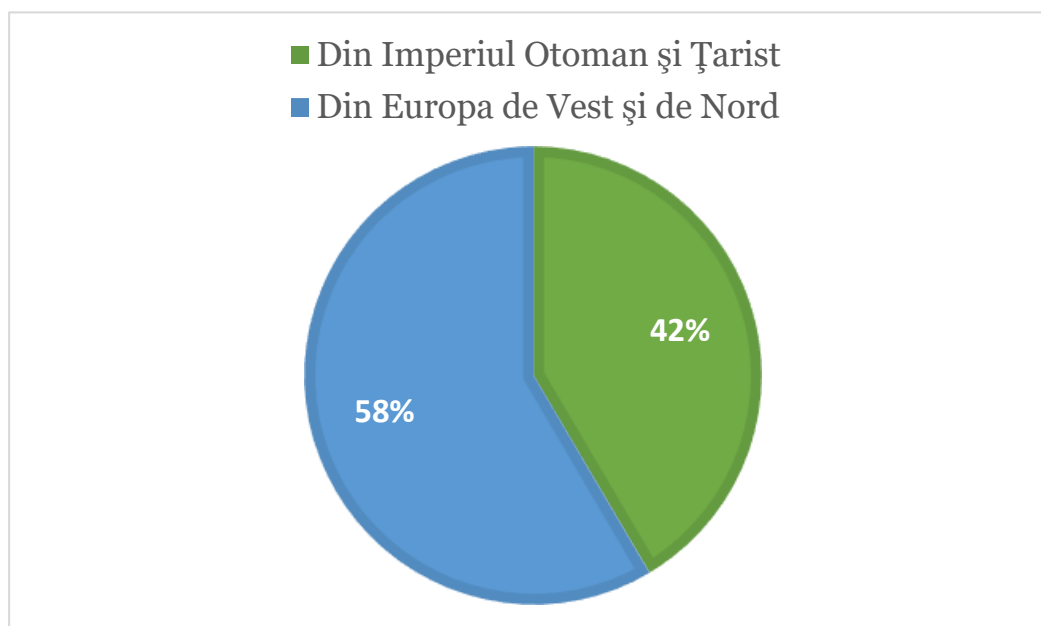
Considerăm, de asemenea, ca fiind importantă pentru investigația noastră, întru a înțelege atitudinea pe care călătorii și-o formează la traversarea frontierei, și direcția prin care ei pătrund în spațiul românesc și din ce zonă a Europei călătoresc. În privința locului de unde și-au început călătoria și a direcției de intrare în Țările

¹ Vezi Călin Felezeu, *Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană (1541-1688)*, Cluj-Napoca, 1996, pp. 107-119; David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, 1984, p.134; Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, Cluj, 1994, p. 87.

² Vezi analiza deosebită realizată de Sorin Mitu privind direcțiile de cercetare și principalele contribuții asupra cercetărilor de imagologie din România, în Sorin Mitu, *Transilvania mea. Istorie, mentalități, identități*, Iași, 2013, pp. 93-98.

³ O interesantă descriere a tipurilor de frontiere din Europa, e drept pentru realitățile contemporane nouă, la Mircea Brie, Ioan Horga, „Le frontiere europees – espressioni dell’identità“, în *Transylvanian Review*, vol. XXIII, supplement, no. 1, 2014. *Categorie europees. Rappresentazioni Storiche e Letterarie del «Politico»*, edited by Sorin Șipoș, Federico Donatiello, Dan Octavian Cepraga, Aurel Chiriac, Cluj, 2014, pp. 202-216. Mai aproape de tema noastră de cercetare este volumul coordonat de Romanița Constantinescu, *Identitate de frontieră în Europa lărgită. Perspective comparate*, Iași, 2008. 349 p. Vezi, de asemenea, Robert Muchembled, „Introduction: Frontières vives: la naissance du Sujet en Europe (XVe–XVIIe) siècle“, în: *Frontiers of Faith. Religious Exchange and the Constitution of Religious Identities 1400-1750*, edited by Eszer Andor and István György Tóth, Budapest, 2001, pp. 1-8.

Române, avem un număr de 93 de voiajori care vin din vestul și nordul Europei și 66 dintre călători din Imperiul Otoman și din Imperiul Țarist.

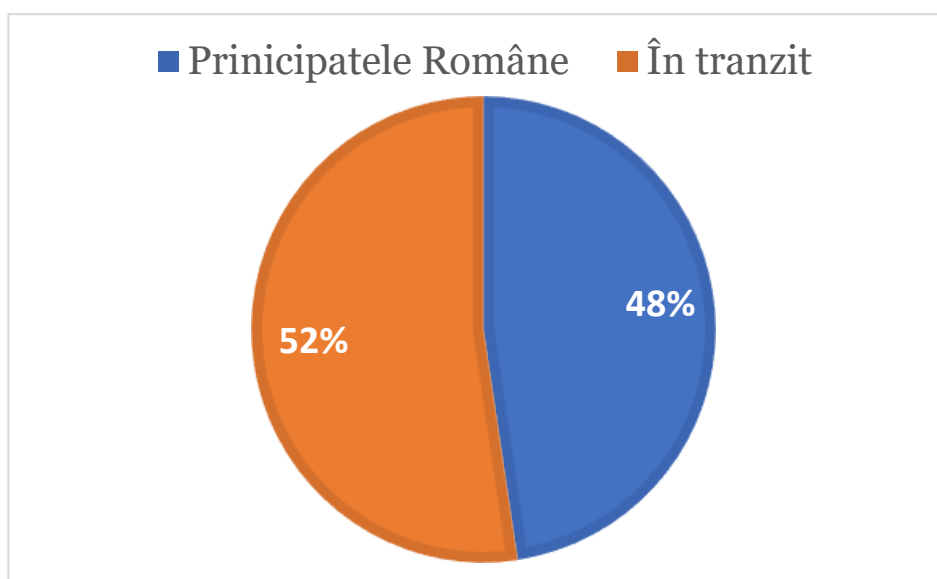
Graficul 1. Direcția de intrare a călătorilor străini în Principatele Române⁴

Rezultatul pe care îl avem reflectă, într-o oarecare măsură, raportul de forțe dintre marile puteri și interesul acestora pentru spațiul românesc în perioada cercetată. Majoritari sunt voiajorii care vin din vestul și nordul Europei. Raportul acesta reflectă și interesului statelor din Europa Occidentală și din Europa Centrală pentru spațiul românesc⁵. Dar pentru noi este relevantă și direcția de intrare în Țările

⁴ Analiza s-a realizat îndeosebi pe baza următoarelor surse documentare: *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, volum îngrijit de Maria Holban (redactor-responsabil), Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983; *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, volum îngrijit de Maria Holban (redactor-responsabil), Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 1997; Petre P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930; Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Adrian Angheliescu, București, 1981; *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor-responsabil), Editura Academiei Române, București, 2000; *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea II, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor-responsabil), Editura Academiei Române, București, 2001; *Călători străini despre Țările Române*. Serie nouă, vol. I (1801-1821), volum îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Maria Stroia (secretar de volum), redactor-responsabil Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 2004; *Călători străini despre Țările Române*, Supliment I, Ștefan Andreescu (coordonator), Editura Academiei Române, București, 2011; *Călători străini despre Țările Române*, Supliment II, Ștefan Andreescu (redactor responsabil), Editura Academiei Române, București, 2016; Ioan Horga, Sorin Șipoș, *De la „Mica la Marea Europă“ Mărturii franceze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea despre frontiera răsăriteană a Europei. Studii și documente. De la „Petite“ à la „Grande Europe“ Témoignages français de la fin du XVIIIe et du début du XIXe siècle sur la frontière orientale de l'Europe. Études et documents*. Traducerea textelor. Traduction des textes: Delia-Maria Radu, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2006.

⁵ Andrei Oțetea, *Scrieri istorice alese*, prefață de acad. David Prodan, ediție și studiu introductiv de Florin Constantiniu și Șerban Papacostea, Cluj-Napoca, 1980, pp. 69-176. Vlad Georgescu, *Mémoires*

Române. Trebuie precizat că, dintre cei 171 de călători despre care avem informații până în momentul de față, 89 dintre aceștia doar au tranzitat spațiul românesc, iar 81 au avut ca destinație Țările Române.

Graficul 2. Destinația călătorilor străini⁶

Este important a face această precizare, fiindcă relațiile celor care doar au tranzitat lumea noastră sunt, cel puțin teoretic, subiective și superficiale. Iar

et projets de réforme dans les Principautés roumaines, 1769-1830, București, 1970; Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote*, trad. din franceză de Aurelia Dumitrașcu, ediția a II-a integrală și revizuită, București, 2000, pp. 176-198; Jean Nouzille, „La diplomatie française et les Principautés au début du XIXe siècle“, în *Revue Roumaine d'Histoire*, tome XXXVIII, no. 1-4, janvier-décembre 1999, p. 3-36.

⁶ Analiza s-a realizat îndeosebi pe baza următoarelor surse documentare: *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor-responsabil), Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983; *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, volum îngrijit de Maria Holban (redactor-responsabil), Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 1997; Petre P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930; Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Adrian Anghelăscu, București, 1981; *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor-responsabil), Editura Academiei Române, București, 2000; *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea II, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor-responsabil), Editura Academiei Române, București, 2001; *Călători străini despre Țările Române*. Serie nouă, vol. I (1801-1821), volum îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Maria Stroia (secretar de volum), redactor-responsabil Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 2004; *Călători străini despre Țările Române*, Supliment I, Ștefan Andreescu (coordonator), Editura Academiei Române, București, 2011; *Călători străini despre Țările Române*, Supliment II, Ștefan Andreescu (redactor responsabil), Editura Academiei Române, București, 2016; Ioan Horga, Sorin Șipoș, *De la „Mica la Marea Europă“ Mărturii franceze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea despre frontiera răsăriteană a Europei. Studii și documente. De la „Petite“ à la „Grande Europe“ Témoignages français de la fin du XVIIIe et du début du XIXe siècle sur la frontière orientale de l'Europe. Études et documents*. Traducerea textelor. Traduction des textes: Delia-Maria Radu, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2006.

consemnările reprezentanților marilor puteri, care au rezidat în Țările Române o perioadă mai îndelungată de timp, ar trebui să aibă mai multă substanță și să fie obiective în raport cu primele note de călătorie. Este adevărat că analiza tuturor acestor surse documentare ne-a demonstrat că teza de mai sus nu a fost verificată în toate cazurile.

Intrarea călătorilor străini în Principate și mijloacele de călătorie folosite. În opinia doamnei Georgeta Filitti, ruta de călătorie cea mai obișnuită, care străbătea Transilvania și Țara Românească, în drum spre Istanbul, trecea prin orașele Cluj – Alba Iulia – Sibiu, de unde se diviza în două artere spre București. Una traversa Carpații prin trecătoarea Turnu Roșu, coborând spre capitală prin Râmnicu Vâlcea și Pitești, iar cealaltă prin Brașov – trecătoarea Rucăr – Câineni – Câmpulung – Târgoviște, sau pe Valea Prahovei prin Ploiești, ambele trasee trecând prin București⁷. Dacă călătorii veneau dinspre Banat, atunci urmau itinerarul Timișoara – Lugoj – Hunedoara – Alba Iulia – Sibiu și de acolo drumul obișnuit spre capitala Țării Românești, sau coborau de la Timișoara spre Cerneți la Dunăre, iar apoi prin Craiova – Slatina – Pitești spre București. Peregrinii care străbăteau Moldova coborând spre Marea Neagră utilizau axal Cernăuți – Siret – Suceava (prin Bucovina ocupată de austrieci) – Iași – Fălciu – Galați, urmând apoi calea Dunării până la vărsare; când călătoreau spre Țara Românească, ei foloseau ruta Iași – Roman – Bacău – Adjud – Focșani, iar spre Transilvania treceau Carpații prin pasurile Oituz și Bârgău, respectiv spre Târgu Secuiesc, Brașov sau Bistrița; către Rusia foloseau calea Iași – Ungheni – Chișinău⁸. Voiajorii care utilizau calea Dunării, îmbarcându-se pe vasele cu aburi fie la Viena, fie la Pesta, făceau o transbordare la Porțile de Fier, apoi la Cerneți – Calafat – Corabia, unde urmau cursul fluviului până la Giurgiu (de aici spre București), ori își continuau drumul până la Galați (pentru Moldova) sau treceau prin Deltă (prin brațul Sulina) către Odesa sau Istanbul. Aceleași rute erau valabile și pentru drumeții ce se întorceau din Turcia și luau calea Europei Centrale, spre Viena ori se îndreptau către Rusia⁹. În linii generale, observațiile Georgetei Filitti sunt corecte, însă drumurile urmate de voiajorii străini prin Principate erau mai diverse și mai numeroase¹⁰. Drumurile dintre cele trei principate erau în legătură directă cu

⁷ *Călători străini despre Țările Române*, serie nouă, vol. I (1801-1821), volum îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Marian Stroia (secretar de volum), redactor-responsabil Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 2004, p. 16. (În continuare: *Călători străini despre Țările Române*, serie nouă, I).

⁸ *Ibidem*, pp. 16-17.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Pentru căile de comunicații și mijloacele de călătorie din Principate a se vedea următoarele lucrări: Dragoș Mîndrescu, *Drumuri și trecători peste Carpați – primele reprezentări în cartografie*, în *Miscellanea Historica et Archaeologica. In honorem Professoris Ionel Cîndea septuagenarii*, edit Costin Croitoru, Editura Academiei Române/Editura Istros, București, Brăila, 2019, pp. 486-521; Laurențiu Rădvan, *Drumuri de țară și drumuri de oraș în Țara Românească în secolele XVII-XVIII*, în: Laurențiu Rădvan, Laurențiu Rădvan (editor), *Orașul din spațiul românesc între Orient și Occident. Tranziția de la medievalitate la modernitate*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2007, 67-113; Pavel Mircea Florea, *Transporturile în Țara Românească (secolul XIV-XIX)*, București, Editura Academica, 2002, pp. 25-57; 158-179; Marius Chelcu (*Drumuri și orașe în Moldova secolelor XVI-XVIII. Câteva observații, în Civilizația urbană din spațiul românesc în secolele XVI-XVIII. Studii și documente*, volum editat de Laurențiu Rădvan, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 2006, pp. 145-170; Alexandru Cebuc, *Din istoria transportului de călători în București*, București, 1962, pp. 32-52.

pasurile din Munții Carpați, iar unele dintre locurile de trecere au fost modernizate de autoritățile imperiale, pentru a putea fi traversate mai ușor de căruțe și în perioada de iarnă.

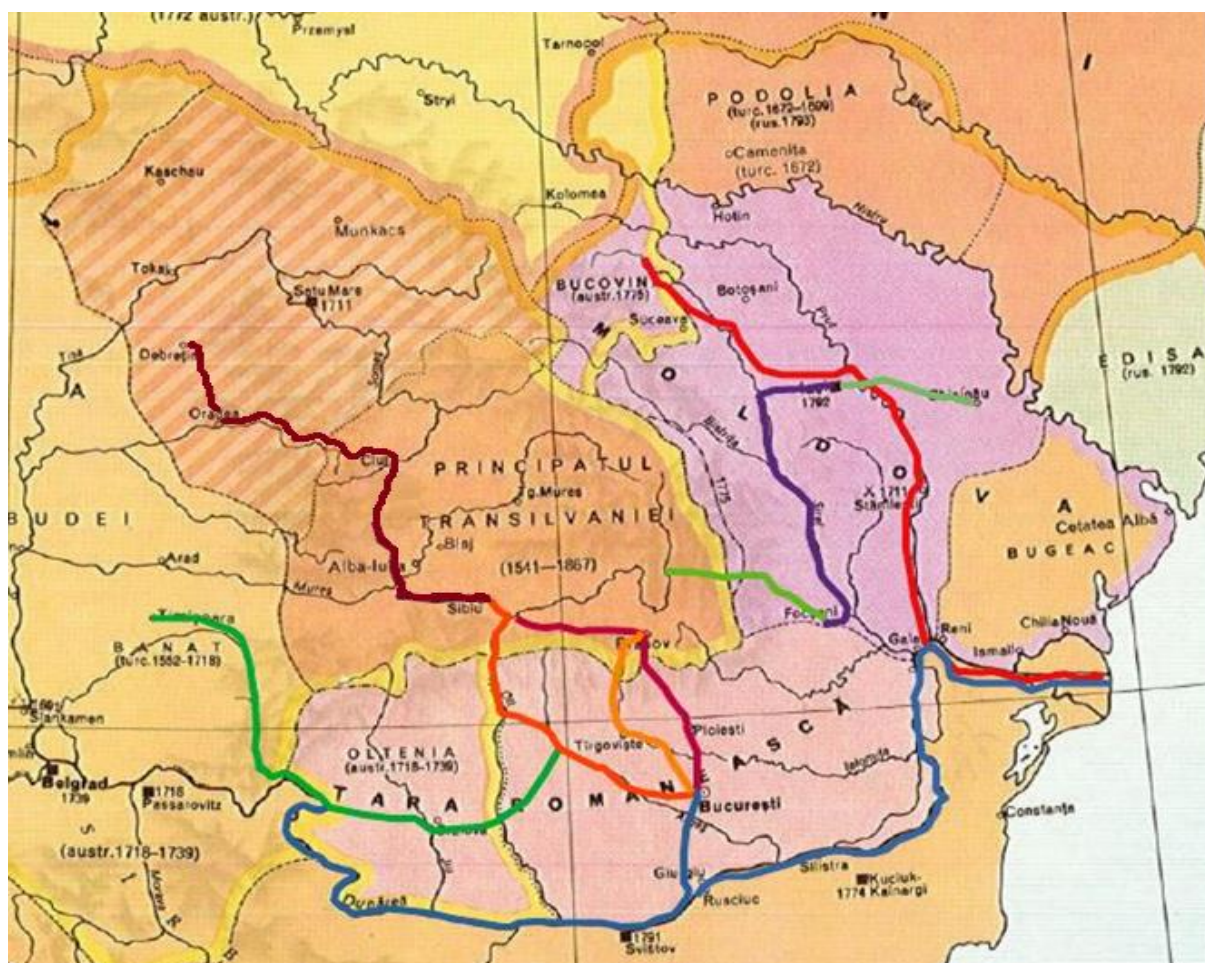

Fig. 1. Principalele rute folosite de călătorii străini în Principatele Române

Voiajorii urmând rutele de călătorie amintite se confruntau în spațiul românesc cu numeroase probleme de la precaritatea și slaba întreținere a drumurilor, la lipsa locurilor de cazare, de la calitatea îndoielnică a mijloacelor de transport, la riscurile pe care le ridicau traversarea trecătorilor din Munții Carpați. Ne vom concentra în studiul nostru pe descrierile lăsate de călătorii străini despre traversarea și mijloacele de călătorie folosite în Principatele Române. Locurile prin care pătrund voiajorii în Principate și mijloacele cu care străbat spațiul nostru sunt importante pentru orice călător, deoarece dacă ele sunt funcționale, călătorii ajung în siguranță la destinație. Prezența sau, dimpotrivă, absența lor ne arată gradul de modernizare al societății românești, puterea statului de a construi și a întreține un sistem de drumuri eficient și locuri de cazare, unde călătorii să poată rămâne peste noapte. Relatările călătorilor străini ne oferă informații despre drumurile din Principate, mijloacele de transport, timpul parcurs dintr-o parte în cealaltă a Principatelor Române și despre locurile de cazare.

Călătorii și-au structurat însemnările în funcție de traseul pe care l-au urmat, respectiv: pătrunderea în Principatele Române, mijloacele de călătorie, trecători și drumuri, locuri de popas și populația cu care au intrat în contact. Aceștia sunt atenți și consemnează în rapoarte sau jurnale lucrurile importante ca: momentul intrării în Principatele Române, audiența la domnul țării, dar și orice alte evenimente sau întâmplări care le pot periclita viața sau le pun sub semnul întrebării finalitatea călătoriei lor. Din cea din urmă categorie făcea parte și ceea ce ținea de mijloacele de transport, căile de comunicație și locurile de cazare. În funcție de mijlocul de transport ales de voiajor depindea, în bună măsură, siguranța drumului și comoditatea de care beneficia pe parcursul călătoriei. Alegerea mijlocului de transport era condiționată de multe ori de drumurile din Principatele Române și de traseele alese de voiajorii străini. Nu în ultimă instanță, un rol decisiv în opțiunile de călătorie în lumea românească îl aveau mijloacele financiare ale peregrinilor sau raporturile stabilite cu domnii Principatelor Române și guvernatorul Transilvaniei.

În funcție de direcția prin care intrau în Țările Române și de posibilitățile financiare, călătorii străini își alegeau mijloacele de transport în care traversau spațiul românesc. Dacă intrarea în Principate se făcea prin traversarea Dunării sau a unui alt curs de apă aflat pe frontieră, voiajorii utilizau vasele mari, șeicele, barca, luntrea sau bacul¹¹. Dacă, dimpotrivă, intrarea în țară se făcea pe uscat, atunci acest lucru se făcea într-o diligență, trăsură, caretă sau căruță¹², călare sau pe jos, în zonele montane, datorită precarității și dificultății căilor de comunicații din zonele înalte. Din relatările unora dintre voiajori avem informații privind mijloacele de călătorie și stațiile de poștă din Țările Române, unde se schimbau caii, iar călătorii se odihneau. Nu dispunem de informații numeroase consemnate de voiajori care descriu călătoriile realizate în Transilvania și în cele două Principate Românești extracarpătice. Avem în schimb, aproape la fiecare călător, informații despre mijloacele de călătorie și drumurile străbătute. De aceea, în studiu ne-am propus să descriem modalitatea de călătorie în Țările Române, să surprindem trăirile și stările de spirit ale voiajorilor, în raport cu mijloacele de transport și cu drumurile din Principate. Prezentarea relatărilor călătorilor am realizat-o cronologic, pornind de la intrarea în Principate spre locul de destinație, pentru ca cititorul să poată surprinde continuitățile, respectiv discontinuitățile existente în spațiul românesc. Pentru ca cititorul să intre în atmosfera epocii, am introdus în text citate din relatările călătorilor pe care le-am comentat, uneori cu o prea mare acribie. Nu toți călătorii au simțit nevoia să descrie locurile pe unde au pătruns în Principate și mijloacele de călătorie utilizate. De aceea, acolo unde am găsit informații le-am utilizat la maxim.

Trăsurile, rădvanele, caleștile și caretele sunt folosite în special de reprezentanții marilor puteri capabili să achite costul ridicat al acestora, sau care

¹¹ Pavel Mircea Florea, *Transporturile în Țara Românească (secolul XIV-XIX)*, Editura Academica, București, 2002, 167.

¹² *Călători străini despre Țările Române*, Serie nouă, I, p. 15; Pavel Mircea Florea, *Transporturile în Țara Românească (secolul XIV-XIX)*, Editura Academica, București, 2002, pp. 158-179; Marius Chelcu *Drumuri și orașe în Moldova secolelor XVI-XVIII. Câteva observații*, în *Civilizația urbană din spațiul românesc în secolele XVI-XVIII. Studii și documente*, volum editat de Laurențiu Rădvan, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 2006, p. 159.

beneficiau de generozitatea domnilor fanarioți atenți cu reprezentanții diplomați care le traversau țările¹³. Voiajorii care nu aveau resurse financiare consistente utilizau căruța poștei sau caii de poștă pentru traversarea Țărilor Române¹⁴.

Așa este cazul cu însemnările lui Stephan Ignaz Raicevich, care a rezidat câțiva ani în Principate și la care găsim informații despre felul în care se călătorea în Țara Românească și Moldova. Potrivit acestuia: „În amândouă Principatele poștele sunt așezate la distanțe de câte patru ceasuri și trebuie să aibă cai mulți din ordinul Porții și pentru înlesnirea dregătorilor ei, care nu plătesc nimic și care, pentru cea mai mică întârziere sau din capriciu, stâlcesc în bătai pe căpitanii de poștă și pe poștalioni, silindu-i să fugă cu disperare. Când trece câte o persoană de seamă, domnul este obligat să-i dea carete bune și un număr mare de trăsuri. Fiecare servitor ia una pentru el și alta pentru șeaua și boceaua lui, astfel că în asemenea împrejurări se folosesc 70 până la 80 de cai. În fiecare poștă, în afară de caii anume hotărâți, pe care trebuie să-i schimbe în fiecare an, domnul mai ia cai de la țărani pe preț de nimic și astfel se înmulțește numărul violențelor și asupririlor¹⁵“. Sistemul poștelor din cele două Principate Române era diferit de ceea ce exista în Transilvania. Ele erau poziționate la distanțe de câteva ore unele de altele, cât să reziste caii unui marș forțat¹⁶. Adesea, poștele deserveau drumetii în funcție de capriciul și arbitrariul funcționarilor domnești care se comportau cu brutalitate. Nu de puține ori, dacă nu existau cai de schimb la poștă, funcționarii domnești sau cei otomani îi confiscau de la țărani¹⁷.

De înlesniri speciale din partea domniei se bucurau trimișii marilor puteri și persoanele apropiate principelui. În asemenea situații, funcționarii domnești făceau tot ce le stătea în putință ca să ducă călătorul la destinație și în siguranță, pe drumurile în marea lor majoritate neamenajate, din cele două principate.

Informații mult mai cuprinzătoare despre mijloacele de călătorie din Transilvania le găsim în datele lui Johann Lehmann (Christopher Seipp) care descrie modalitatea de călătorie dintre Pressburg și Sibiu. Directorul de teatru a făcut numeroase călătorii în Părțile Vestice și în Transilvania de-a lungul anilor, fiind familiarizat cu drumurile, mijloacele de transport și locurile de cazare. În plus, descrierile făcute de el sunt pertinente, echilibrate și redactate într-o formă clară și într-un limbaj plăcut. Chiar dacă este o descriere pentru un segment din spațiul analizat de noi, credem că este importantă în economia lucrării, deoarece vedem cum se călătorea din regiunile Centrale ale imperiului spre cele din Est, și să facem comparație cu organizarea poștelor în Principatele extracarpătice.

„Folosirea poștei speciale este ca peste tot, cea mai comodă, mai rapidă și mai ieftină [pentru că se folosesc mai puțin hanurile]. De la Pressburg la Sibiu sunt 50 de

¹³ Pavel Mircea Florea, *op. cit.*, p. 167.

¹⁴ *Ibidem*, p. 177.

¹⁵ Ignatz Stephan Raicevich, *Osservazioni Storiche, Naturalia e Politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788, pp. 215-216; *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea a I-a, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor-responsabil), Editura Academiei Române, București, 2000, p. 507. (În continuare *Călători străini despre Țările Române*, X₁).

¹⁶ Alexandru Cebuc, *Din istoria transportului de călători în București*, București, 1962, p. 26.

¹⁷ Pavel Mircea Florea, *op. cit.*, p. 229.

stații de poștă (100 de mile). [Călătoria se poate face în 8 zile. De fiecare cal se plătește cu bacșiș cu tot 1 gulden]“. Dincolo de Tisa, în Banat, te poți folosi de *Cambiatură*. Acest fel de poștă este foarte ieftin: dacă ai un ordin scris, plătești pentru un cal la o stație 17 creițari. Dacă nu ai asemenea ordin, plătești 24 de creițari de cal și un bacșiș de 7, 10, 20 de creițari, după cât ești de mulțumit de rândașul de poștă. Această poștă are următoarea particularitate umilitoare: că vizitiul nu are corn de suflat și trebuie, deci, să se dea în lături de câte ori întâlnești un altul cu corn și, pe deasupra, și neplăcută că se capătă caii cei mai răi. [...] Diligența merge doar o dată pe lună, direct de la Pressburg la Sibiu. Când e vremea rea, merge și mai rar. De două ori pe lună, merge la Timișoara. Puțini călători se folosesc de acest fel de călătorie rapid și comod, din cauză că merge și ziua, și noaptea și este într-adevăr costisitor. Diligențele locale sunt atât de multe pe acest drum, că poți în orice anotimp să le ai la îndemână aproape în fiecare zi până la Timișoara. [...] De la Timișoara până la Sibiu, te poți folosi de diligența locală doar vara și nici atunci chiar întotdeauna [În această diligență încap 7 persoane. E preferabil de schimbat diligența locală la Timișoara]. Vizitiile din Timișoara cunosc mai bine munții, caii lor puternici suie mai bine și mai sigur. Mai există și un alt mod mai economic de călătorie pentru călătorii singuri, de la Pesta la Sibiu și Brașov, cu căruțași români. Mulți oameni, îndeosebi negustori greci, călătoresc foarte economic, după vechiul obicei. Ei tocmeșc căruțași români. Aceștia își acoperă căruțele cu (coviltire) rogojini și le apără în felul acesta de ploie. Îi costă foarte puțin, și nu obișnuiesc deloc să tragă la hanuri. Hrana de prânz o dau cailor și și-o iau și ei sub cerul liber, în apropierea unui sat, unde obișnuiesc să poposească, popasul lor de noapte e tot astfel. Călătorul pe care îl conduc ei, își ia cu el mâncare, băutură și patul său și călătorește pe o distanță mare cu o cheltuială foarte mică. Negustorii de obicei își iau cu ei și câte un mic cort și vase de gătit. Cei mai mulți călătoresc de cele mai multe ori împreună și cunosc bine regiunea¹⁸“.

Așa cum se poate observa, organizarea sistemului de poște din Imperiul Habsburgic este diferită de cea care exista în Principatele Române extracarpatice. În Transilvania erau mijloace de călătorie mai diverse. În funcție de rapiditatea cu care doreai să te deplasezi, de confortul pe care și-l dorea călătorul și de banii de care dispunea putea să aleagă cu ce să călătorească. Pe lângă poșta rapidă, se foloseau diligențele care veneau din Pressburg la Sibiu, o dată pe lună, iar de la Pressburg la Timișoara, de două ori pe lună. Pe ruta Timișoara – Sibiu se puteau utiliza diligențele locale care circulau aproape în fiecare zi.

Directorul de teatru ne oferă informații despre trăsuri și vizitii, numărul de persoane care puteau intra într-o trăsură sau diligență, timpul în care ajungea de la Pressburg la Sibiu sau Timișoara, distanța în mile și prețul unei călătorii. Printre particularitățile descrise de Johann Lehmann remarcăm și felul în care se anunța diligența rapidă, prin sunatul cornului, când toate celelalte mijloace de transport trebuiau să-i facă loc. Așa a circulat prin Banat în Transilvania, Christin Reinhard în

¹⁸ Johann Lehmann, *Johann Lehmanns Reise von Preßburg nach Hermannstadt in Siebenbürgen, Dünkelspiel u. Leipzig, 1785*, pp. 41-42; *Călători străini despre Țările Române*, XI, pp. 559-560.

anul 1806¹⁹. Potrivit lui Johann Lehmann (Christopher Seipp), de la Timișoara la Sibiu erau 17 stații de poștă. Chiar din Timișoara pornesc două drumuri, care se întâlnesc la Lugoj. Unul e drumul poștei, celălalt e drumul de care. Amândouă sunt în stare destul de proastă²⁰.

Printre mijloacele de călătorie utilizate, îndeosebi de negustori și oamenii cu venituri modeste, se număra și căruța cu coviltir a românilor, buni cunoscători ai drumurilor din Transilvania. Pentru acest tip de călătorie, cheltuielile erau minime, mesele și dormitul erau în aer liber, nu la hanurile și locurile de popas, de pe marile rute de călătorie. Exceptând Dunărea, restul călătoriilor în Principate se făceau pe uscat. Dintre drumeții despre care avem informații că au traversat spațiul românesc doar unul singur a făcut-o exclusiv pe Dunăre. La rândul său, viitorul rege și împărat Iosif al II-lea în călătoriile sale din Transilvania a preferat să folosească caii atunci când făcea inspecțiile în zonele înalte și dificil de străbătut din Transilvania și Banat²¹.

În cele două principate extracarpaticе, organizarea poștelor și transportul de călători era diferită de ceea ce exista în Transilvania. Ținând cont de importanța pe care o aveau mijloacele de transport pentru siguranța călătoriei, numeroși voiajori prin Moldova și Țara Românească descriu organizarea poștelor de aici. Fedor Karacsáy animat de dorința de-a pune la dispoziția călătorilor minime informații despre organizarea sistemului de transport și drumurile din Principatele extracarpaticе scria următoarele: „În ambele Principate, călătorul este foarte bine și iute servit pe drumurile mari de poștă. La fiecare stațiune de poștă sunt 3-400 de cai. În locul de plecare se da o țidulă de poștă, numita podorojna, în schimbul sumei convenite pentru călătoria întreagă sau cel puțin până la granița țării, și apoi trebuie doar arătat acest ordin. La stațiunile de poștă se afla un administrator al grajdului (chehaia), un scrib (logofat) și acolo, unde primul lipsește, un ciauș. Prețul unui cal este de 10 parale pe ceas, adică un piastru pentru patru cai, căci mai puțin nu se înhamă. Trăsurile proprii trebuie să ia mai mulți cai, după greutatea lor și starea drumului. Surugiului i se dau, cu bacșiș, 10 parale, iar chihaii sau ciaușului 5 parale²²“. Sumele erau plătite diferențiat în funcție de statutul social. Dacă curierii și călătorii domnești plăteau 10 bani pe oră pentru cal, boierii cu caftan 15 bani, iar negustorii, 20 bani²³.

În Principatele Române nu existau curse regulate, călătorii puteau să circule la orice oră din zi sau din noapte cu ajutorul cailor din stațiile de poștă. Drumețul la prima stație de poștă achita contravaloarea călătoriei, iar la următoarele stații avea

¹⁹ „Echipajele ne asteptau; opt cai erau înhămați pe două rânduri la fiecare trăsură și mânați de un singur surugi care suna în același timp din corn. Oamenii aceștia își fac foarte bine datoria. Totuși, mârțoagele costelive înaintau încet și drumul fiind desfundat de ploaie am ajuns târziu la Orăștie“. *Lettres de Madame Reinhard a sa mère, 1798-1815: une femme de diplomate / traduites de l'allemand et publiées pour la Société d'histoire contemporaine, par la Baronne de Wimpffen, née Reinhard, sa petite-fille, Paris, 1901*, pp. 190-191; *Călători străini despre Țările Române*, Serie nouă, I, p. 282).

²⁰ *Călători străini despre Țările Române*, X₁, pp. 559-560.

²¹ *Ibidem*, pp. 135-136.

²² *Călători străini despre Țările Române*, Serie nouă, I, p. 56.

²³ Alexandru Cebuc, *Din istoria transportului de călători în București*, p. 36.

posibilitatea să-și schimbe caii, să se odihnească, să mănânce²⁴. În practică, lucrurile nu funcționau de fiecare dată, fie nu erau cai, fie stațiile de poștă nu aveau locuri de cazare sau de odihnă, drumeții preferând să doarmă sub cerul liber. Administratorul grajdului se numea (chehaia), iar la poștele bine organizate mai erau scribul și ciaușul. Cel care mâna caii înhămați la căruță se numea surugiu. În majoritatea cazurilor, căruțele folosite la transportul călătorilor erau modeste, dar foarte rapide și potrivite pentru drumurile din țară. Călătorii așa cum se poate vedea din relatarea lui Fedor Karacsáy puteau să-și cumpere o trăsură mai sigură și mai confortabilă din Iași sau București și doar să se folosească de caii de la stațiile de poștă, a căror preț de închiriere era foarte mic. Avantajul stațiilor de poștă era că aici în medie 60-80 de cai disponibili, pentru a fi înhămați, în funcție de importanța și dificultatea traseului. Avem și cazuri documentate de voiajori care preferau să-și achiziționeze trăsura și să plătească surugiul, până la ieșirea din Moldova sau Țara Românească.

Domenico Sestini vine în Țara Românească din Istanbul în 24 septembrie, încurajat de chemarea făcută de domnul Alexandru Ipsilanti, că va primi o funcție la curte. Din Pera și până la București preferă să facă drumul călăre, însoțit de cihodarul domnului și de un chirigiu turc. La prima stație de poștă din Muntenia, la Daia, schimbă caii de poștă și își continuă călătoria spre București pe vechiul drum de poștă, cu o schimbare a cailor la Copăceni. Ajunge în capitală în dimineața zilei de 4 octombrie, după ce trece pe lângă Mănăstirea Văcărești²⁵. Deși primit în audiență de domn în ziua următoare sosirii la București, nu a primit slujba de secretar pe care și-o dorea atât de mult nici după opt luni de zile. În consecință, Domenico Sestini decide să părăsească Muntenia când i se oferă o oportunitate. Aflând de plecarea spre casă a fiilor ambasadorului Regatului Neapole la Constantinopol, îi solicită acestuia din urmă un pașaport pentru călători la Viena, alături de fii săi. Domenico Sestini la sosire s-a folosit în voiajul său de caii de poștă, la plecarea spre Viena călătorește alături de Carlo de Ludolf într-o caretă, urmând drumul de poștă până la Sibiu. Întreaga călătorie de la București la frontieră a fost suportată de domnul Țării Românești. La Turnu Roșu, Domenico Sestini și-a închiriat căruțași sași care să-l ducă la Sibiu, iar aici, se desparte de fiii ambasadorului, tocmindu-și un vizitiu român care să-l ducă până la Pesta, pentru 9 țechini²⁶.

O călătorie privilegiată a avut-o și Stephan Ignaz Raicevich numit de Curtea Vieneză, într-un post de agent comercial și diplomatic în Principate²⁷. O dată anunțată domnului Țării Românești numirea lui Raicevich în Principate, principele fanariot îi comunică generalului, Preis comandantul trupelor din Transilvania,

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Viaggio curioso, scientifico, antiquario per la Valachia, Transilvania e Ungheria fino a Viena fatto da Domenico Sestini*, Firenze, 1815, pp. 2-3; 337-338. (În continuare *Călători străini despre Țările Române*, X₁).

²⁶ *Viaggio curioso, scientifico, antiquario per la Valachia, Transilvania e Ungheria fino a Viena fatto da Domenico Sestini*, Firenze, 1815, p. 94; *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea a I-a, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor-responsabil), Editura Academiei Române, București, 2000, p. 353, 363.

²⁷ *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu Hurmuzaki, vol. XIX. Corespondență diplomatică și rapoarte consulare austriece (1782-1797)*, publicate după copiile Academiei Române de Ion I. Nistor, București, 1922, p. 14.

disponibilitatea de-a se ocupa de călătoria agentului comercial și diplomatic la București²⁸. În drumul spre București, noul atașat pleacă din Sibiu spre Turnu Roșu, locul în care este așteptat de trimisul principelui Alexandru Ipsilanti, în 20 iulie 1782²⁹. Reprezentantul principelui muntean îl așteaptă pe agentul comercial al Imperiului Habsburgic cu o escortă de călăreți, cu căruțe și cai și numeroși alți însoțitori. În locuri anevoioase escorta lui Stephan Ignaz Raicevich va folosi și boi, ca să tragă căruțele. Oricum, pe traseul poștei, Stephan Ignaz Raicevich se va bucura de sprijinul domniei, care îi oferea pe lângă însoțitori, gratuitate la transport, cazare și la masă. Generozitatea domnului va rămâne și după ce reprezentatul Curții vieneze ajunge în București, unde este cazat într-o casă dinainte pregătită, fiind vizitat imediat după sosire de secretarul principelui³⁰.

Daniel Clarke, cunoscut călător, colecționar de antichități și mineralog, aflat pe drumul de întoarcere de la Constantinopol, în anul 1802, descrie traseul urmat din Imperiul Otoman spre Țara Românească. Daniel Clarke, neputând pleca pe mare de la Constantinopol spre Anglia, așa cum își propusese la un moment dat, profită de plecarea soliei solemne otomane în Franța, la 1 aprilie 1802, în frunte cu un emisar special, pentru semnarea tratatului de pace de la Amiens, spre a i se alătura delegației otomane³¹. Daniel Clarke vorbește despre traversarea din Imperiul Otoman spre Țara Românească, în raport de confort pe care ți-l oferă călătoria într-o trăsură și de un anumit tip de mentalitate prezentă la turci. „În ziua de 16 aprilie“, – consemnează Daniel Clarke – am trecut Dunărea. Pe malul celălalt trăsurile domnului Țării Românești. [.....]. Unii dintre turci nu șezuseră niciodată până atunci în vreun vehicul cu roate și când s-au pus în mișcare trăsurile și-au scos capetele bărboase pe ferestre, aruncând privirile cele mai jalnice ce se pot închipui. [.....]. Și pentru noi, schimbarea nu era mai puțin memorabilă, căci trecuse un an și jumătate de când părăsisem Rusia și tot acest timp îl petrecusem călătorind fără a fi avut o singură dată la dispoziția noastră o trăsură cu roate”³².

În situații excepționale, chiar dacă dispuneai de mijloace moderne de călătorie pentru vremea respectivă, dacă se declanșau inundațiile, situația peregrinilor devenea foarte complicată. Așa i s-a întâmplat lui Daniel Clarke după traversarea Dunării, deoarece teritoriul de la nord de fluviu era inundat din cauza ploilor torențiale, iar drumul era înecat în noroi. Situația nu era inedită, deoarece în fiecare primăvară, după topirea zăpezilor, râurile și pârâurile creșteau în mod semnificativ, inundând totul în calea lor. Oficialul englez, în fața acestei situații, se lasă cu totul la dispoziția autorităților din Țara Românească. Probabil situația excepțională trăită de el și de membrii din suita ambasadorului otoman l-a determinat pe Daniel Clarke să consemneze experiența trăită, în următorii termeni: „Pe malul celălalt trăsurile domnului Țării Românești îl așteptau pe ambasador să-l ducă la București. Era și o trăsură pentru noi trimisă de domnul Summerer. [...] Înainte de a ajunge la Adunații

²⁸ *Ibidem*, p. 15.

²⁹ *Ibidem*, p. 19-20: *Călători străini despre Țările Române*, Serie nouă, I, p. 508.

³⁰ *Ibidem*, p. 20; *op. cit.*, pp. 509-510.

³¹ *Călători străini despre Țările Române*, Serie nouă, I, p. 55.

³² Edward Daniel Clarke, Edward Daniel Clarke, *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa*, vol. 8, London, p. 251; *Călători străini despre Țările Române*, Serie nouă, vol. I, p. 56.

Copăceni, am fost opriți pe loc în ploaie din cauza ruperii unui pod care fusese luat de torent cu o jumătate de oră înainte de sosirea noastră. [...]. După aceea, neavând aproape nici un fel de loc în trăsură, care era toată pătrunsă de apă, s-a făcut rost de un adăpost într-una din colibe, dar bagajele aflându-se toate în partea cealaltă a râului și ploaia neoprindu-se, așa că nu se putea umbla cu ele, nu rămânea altceva de făcut decât să stăm până dimineața pe podeaua goală scoțând aburi din hainele ude. Azi dimineață, cu ajutorul unor luntre, aduse din alte părți ale râului și a unui pod provizoriu, toată ambasada împreună cu bagajele a fost trecută de partea cealaltă și am fost din nou în stare să ne continuăm drumul³³.

Oficialul englez și suita trimisului special otoman sunt la un pas de a-și pierde viața din cauza viiturii produse de ploile abundente. Râul Neajlov s-a umflat, a ieșit din matcă și a distrus totul în calea lui, făcând imposibilă continuarea drumului spre capitala țării. Eforturile slujitorilor domnești s-au dovedit exemplare, pentru salvarea călătorilor prinși de torentul de apă.

Călătorul nostru, după audiența la Mihail Șuțu, își continuă drumul către Transilvania, pe la trecătoarea de la Turnu Roșu, iar, apoi, spre Sibiu. La fel ca și la intrarea în țară, pe la Giurgiu, domnul țării îi pune la dispoziție lui Daniel Clarke un număr important de cai de la poștele aflate pe traseu. Acest lucru l-a determinat pe oficialul englez să-l consemneze în jurnalul călătoriei sale: „Chiar înainte de Pitești, am trecut râul Dâmbovița, cu ajutorul unei luntre. Domnul ne dăduse un ordin pentru patruzeci și trei de cai și mai poruncise, fără știrea noastră, ca toți juzii satelor să se îngrijească de buna noastră găzduire și ospățare. Așadar, datorită acestui fapt, am fost vizitați la sosirea noastră în Pitești de cinci sau șase din locuitorii săi cei mai de seamă. Am fost surprinși de acest fapt și încă și mai mult când ne-au rugat să le arătăm dorințele noastre, zicând că au primit ordin de la domn să ne aprovizioneze cu tot ce ne-ar trebui³⁴. Sprijinul oferit de domn a fost generos, datorită faptului că împreună cu suita lui Daniel Clarke călătorea și trimisul special al sultanului, însoțit de un număr mare de supuși.

Louis Allier de Hauteroche și-a notat informațiile privind mijloacele de călătorie folosite de la Rusciuk la București. Călătorul francez traversează Dunărea cu barca, debarcă la Giurgiu, în 9 octombrie 1805. De aici călătorul nostru, împreună cu un tovarăș de drum, se folosesc fiecare de o căruță, la care sunt înhămați patru cai. Până la București singurul incident pe care l-au avut a fost o roată care s-a rupt, la trecerea râului Argeș, ce nu a putut fi reparată³⁵. Din București călătorul nostru pleacă în 13 octombrie spre Sibiu, cu o trăsură trasă de șase cai. Aceștia, între Pripoare și Titesti, Căineni și Turnu Roșu, fiind o zonă de munte, au făcut drumul călare³⁶. Louis Allier de Hauteroche și-a notat toate cheltuielile pe care le-a făcut în călătoria de la Sibiu la Timișoara, între 20 octombrie și 9 noiembrie 1805. Din însemnările făcute de voiajor au fost cheltuiți 318 florini pentru plata cailor, a boilor, pentru provizii și cazare. Din această sumă s-au plătit șapte reparații la căruță, a

³³ *Călători străini despre Țările Române*, Serie nouă, vol. I, p. 57.

³⁴ *Ibidem*, p. 66.

³⁵ *Ibidem*, pp. 193-194.

³⁶ *Ibidem*, p. 196.

îmbrăcămintei, dar și darurile făcute cu diverse ocazii, în acest voiaj³⁷. Drumul dintre București și Sibiu a durat patru zile, între 13-16 octombrie. În cele două centre administrative existau 13 stații de poștă, mai importante fiind Pitești, Curtea de Argeș, Câineni, ultima stație din Muntenia și Turnu Roșu, prima din Transilvania. În zonele de câmpie și de deal distanța dintre stațiile de poștă se parcurgea între două ore, două ore și jumătate. În schimb, timpul dintre stațiile de poștă din zonele înalte era și de 6 ore³⁸.

Diplomații și ofițerii superiori se bucurau de sprijinul domnilor din Principatele Române pentru a tranzita țara în bune condiții. Pentru siguranță erau evitate călătoriile iarna între Principatele Române, din cauza dificultăților pe care le presupunea traversarea trecătorilor din Munții Carpați. Au existat situații când voiajorii, datorită importanței misiunii lor, s-au încumetat să traverseze Carpații iarna, când trecătorile erau blocate de nămeți. Marchizul des Alleurs, trimisul regelui Franței la Constantinopol, descrie cum a trecut din Maramureș spre Moldova, în iarna anului 1710, în drumul său spre Imperiul Otoman. Ajuns la Bender, la începutul lunii martie, marchizul des Alleurs trimite un raport către Ministerul Afacerilor Externe în care descrie dificultățile întâmpinate la traversarea Munților Carpați³⁹. Ambasadorul Franței a fost nevoit să traverseze în plină iarnă trecătoarea Prislop din Carpați, care făcea legătura dintre Maramureș și Moldova, dintre Borșa și Câmpulung Moldovenesc, evident într-o acțiune riscantă și plină de pericole, deoarece Prislopul este cea mai înaltă trecătoare din Carpații Orientali. Pentru traversarea pasului Prislop a fost ajutat de 300 de români din Maramureș, puși la dispoziția sa din ordinul principelui Transilvaniei, care s-au ocupat de eliberarea potecilor și de aprovizionarea delegației franceze.

Altă recomandare făcută de cunoscători pentru cei care călătoreau în țări străine era de a evita noaptea. Motivele erau numeroase și variau în funcție de țară, însă multe sugestii erau valabile pentru toate țările. Noaptea riscul era mult mai mare ca călătorii să fie atacați de hoți sau de soldații aflați în retragere; de asemenea, creștea posibilitatea de-a se produce accidente sau de-a te rătăci într-o țară necunoscută. Voiajorii care îndeplineau misiuni de stat, pentru a evita asemenea situații, caută diferite formule pentru a circula noaptea în siguranță. Jean Claude Flachet, un pasionat călător care a vizitat o parte din țările Europei: Olanda, Germania, Italia și Ungaria, descrie călătoria din Muntenia. Din Ungaria, la îndemnul unor negustori greci, întâlnește la Bratislava, a călătorit în tovărășia lor spre Orient, trecând prin Țara Românească. Jean Claude Flachet este primit de Constantin

³⁷ *Ibidem*, pp. 192-193.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ „Vă fac o scurtă descriere a felului cum am trecut prin munții din Maramureș în Moldova. Înainte de a intra (în Moldova) am văzut cum în fața ochilor mei dispărea sub gheața unui râu având 12 sau 15 picioare de apă o căruță trasă de 6 cai, despre care nu am mai aflat niciodată nimic și în care se afla tot ce aveam eu mai bun, ceea ce a redus într-o clipă la 4 mici valize bagajele domnului ambasador, care s-a văzut silit să ia cu sine 300 de țărani dintre care 200 descurcau drumul și 100 cărau pâine pentru mine și furaj pentru caii mei, care de altminteri jumătate s-au și prăpadit în zăpadă. În sfârșit timp de 5 zile nu am văzut nici cer, nici pământ, nici apă“ – în *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, volum îngrijit de Maria Holban (redactor-responsabil), Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 377. (În continuare: *Călători străini despre Țările Române*, VIII).

Mavrocordat, la București, după care urmând drumul spre Oltenița, trece pe pământ turcesc⁴⁰. El descrie cu lux de amănunte călătoria pe timp de noapte, între București și Oltenița⁴¹. Sigur, nu trebuie preluate ca fiind veridice toate informațiile pe care ni le-a lăsat acesta. Bunăoară, între localitățile traversate nu existau masive muntoase, așa cum a lăsat autorul să se înțeleagă. Se călătorea și pe timpul nopții, dar în condiții speciale. Voiajorii se organizau într-un număr mare și beneficiau de pază numeroasă, pentru a face față eventualilor hoți. Apoi, pentru a nu rătăci drumul și a nu se produce accidente, se folosea masala, o torță rudimentară, foarte eficientă. Caravana era numeroasă, peste 100 de persoane de diferite națiuni, plus numeroase căruțe cu bagaje și diferite mărfuri pe care Jean Claude Flachet dorea să le comercializeze pe piața constantinopolitană. Așa se explică, poate și frica de hoți, și tonul apăsător în care este descrisă călătoria, precum și riscurile la care s-ar expune călătorii, dacă s-ar îndepărta de convoi. Spaima care răzbate din text este exagerată, în condițiile în care domnul i-a pus la dispoziție călăuze și oșteni. În final, rămâne călătoria, foarte detaliat prezentată, a unei caravane de la București spre Dunăre și riscurile la care erau expuși călătorii.

Traversarea munților dinspre Transilvania spre Principatele Românești extracarpatiche, era foarte riscantă, poate și de aceea ni s-au păstrat puține descrieri despre trecătorile dintre aceste țări. Ni s-a păstrat o descriere a unui călugăr franciscan de la mănăstirea din Glatz, care ajunge în Transilvania⁴². El a vizitat în 1738 principalele așezăminte ale franciscanilor și a aflat informații despre drumurile și pasurile care legau Transilvania de cele două principate extracarpatiche. Potrivit relatării călugărului franciscan, care a preluat, la rândul său, informația de la fostul părinte provincial, între Transilvania și Țara Românească, Moldova, Banat

⁴⁰ *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, volum îngrijit de Maria Holban (redactor-responsabil), Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 1997, p. 253. (În continuare: *Călători străini despre Țările Române*, IX).

⁴¹ „După ce s-a adunat, caravana a ieșit din București însoțită de o escortă. Ar fi greu să te poți lipsi de ea: călătorul e veșnic hărțuit de tâlharii români, turci și unguri. Acești hoți sunt foarte numeroși; e foarte primejdios să te depărtezi singur de oraș. A trebuit să trecem mai mulți munți (!), am petrecut zile întregi în codri mari și întunecoși fără a lăsa armele din mână. Nu știam unde vom găsi găzduire, noaptea n-aveam drept călăuză decât o masala, pe care un om din caravană o purta înaintea noastră. Aceasta este un grătar mare de fier, oval sau rotund, care se afla în vârful unei prăjini lungi înzestrate cu două cârlige care se vâra în două susținătoare de piele legate de șaua calului, întocmai ca și steagurile. Seara se umple cu mai multe fitiluri de călți sau de călți muiate într-un lichid făcut din ulei și rășini. Vântul și mișcarea lichidului aduse de mersul calului ațâță mereu flacăra. După ce s-a aprins bine, ploaia n-o mai poate stinge. Răspândește o lumină puternică printre gratii. Oricât de întunecoasă ar fi noaptea, niciodată nu se întâmplă ca vizitii să greșescă drumul pe care trebuie să meargă. La nevoie se poate aprinde repede un foc în pădure, când sunt călătorii nevoiți să poposească aici, în lipsa unor hanuri, care nu sunt nici bune, nici sigure, nici des întâlnite. [...]. Mâncare, nu se dă. Fiecare e silit să meargă să cerșească alimente, care se plătesc foarte scump. Am fost doisprezece zile pe drum. Nimic nu ne despăgubea de oboseala prin care am trecut și de plictiseala care ne consuma. Eram peste o sută de oameni, greci, români, turci și ieniceri, toți bine înarmați, cu toate acestea eram întotdeauna cu ochii în patru, ceea ce nu era de prisos, căci acești tâlhari au avut în mai multe rânduri îndrăzneala să ne hărțuiască la trecători (!) ale căror poteci le cunoșteau mai bine ca noi. Noi mergeam în grup strâns. Carele noastre erau mereu înconjurate de călătorii care urmau pe jos. Era vai de cel care ar fi făcut greșeala să se depărteze de ele. Niciodată nu mi s-a părut o călătorie atât de lungă“ *Ibidem*, p. 258.

⁴² *Ibidem*, p. 208.

și Oltenia erau trecători primejdioase, unde, pe lângă nenumărate poteci erau și drumuri de căruță⁴³.

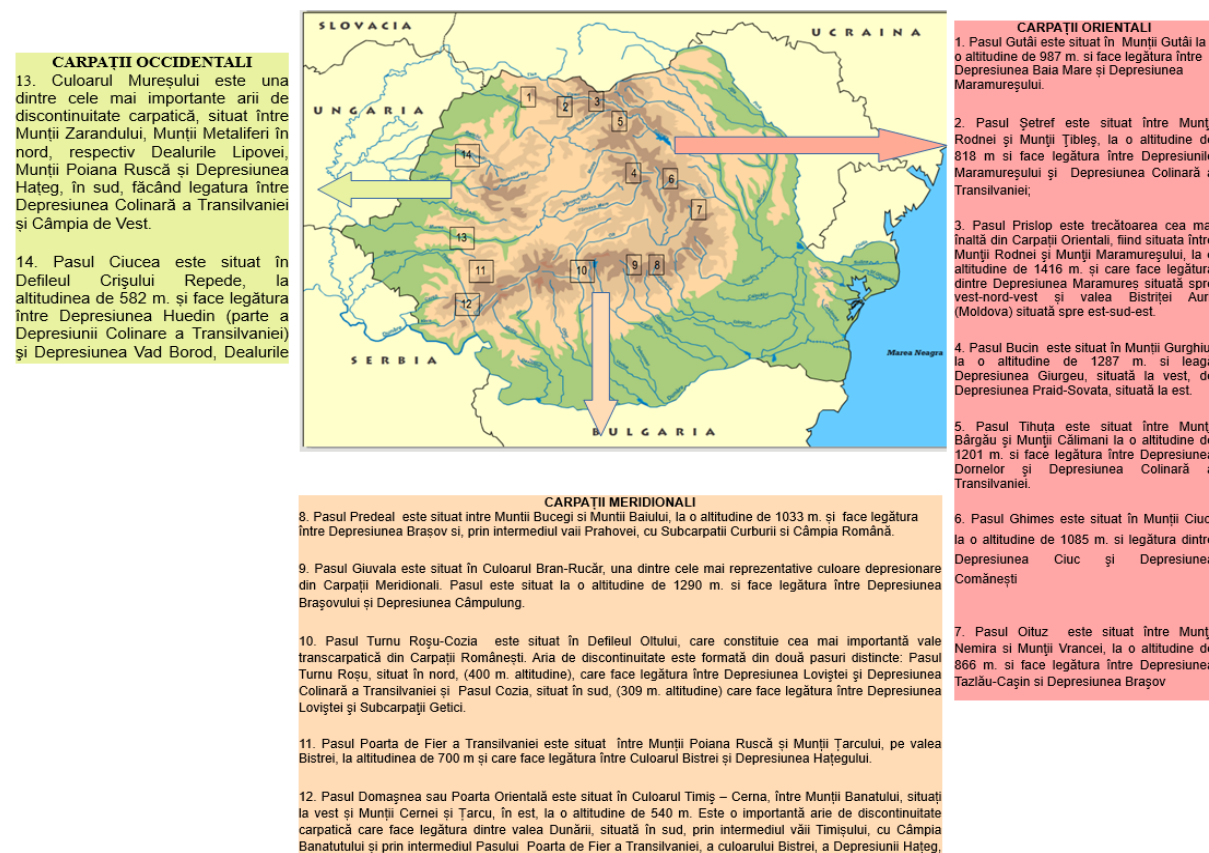

Fig. 2. Trecătorile din Munții Carpați, prin care se traversa din Transilvania în Muntenia și Moldova

Și Iosif al II-lea a făcut o descriere amănunțită a locurilor de trecere între provinciile Imperiului Habsburgic și Țara Românească și Moldova, în urma călătoriei sale prin Banat, Transilvania și Maramureș, în anul 1773. Aflat la Sibiu, Iosif al II-lea a redactat între 1-10 iulie *Raportul final asupra călătoriei în Transilvania*, în care amintește, printre altele, și trecătorile dintre provinciile imperiului pe care le-a vizitat. Importanța descrierii rezidă și în faptul că autorul le-a străbătut personal și a putut să vadă cu exactitate cum puteau fi ele traversate și care era starea lor în 1773.

Ludwig von Stürmer, fiul lui Ignatz Lorenz von Stürmer (1752-1825), internunțiu la Istanbul, a traversat pe la Turnu Roșu când a trecut din Transilvania în Țara Românească. În toamna anului 1816, el a părăsit Viena pentru a-l vizita pe tatăl său la Constantinopol. În cursul acestei călătorii, Ludwig von Stürmer a străbătut Ungaria, îndreptându-se, prin Banat, spre Timișoara. A trecut rapid prin Transilvania, fără să se oprească la Sibiu, iar pe la Turnu Roșu și Căineni a intrat în Țara Românească⁴⁴. El descrie cu foarte multe amănunte traversarea frontierei, mijloacele

⁴³ *Ibidem*, p. 233.

⁴⁴ *Călători străini despre Țările Române*, Serie nouă, I, p. 698.

de transport folosite; de asemenea ne vorbește despre sistemul de organizare al poștelor din Transilvania și din Țara Românească. Iată un pasaj mai lung din descrierea lui Ludwig von Stürmer la traversarea Carpaților: „Suntem acum la granița Transilvaniei. Drumul se înconvoaie peste munții prăpăstioși, care pot fi considerați ca o prelungire a Carpaților și, din cauza acestor greutăți necurmuate pe care natura le opune drumurilor prin Transilvania, la poștalion se înhamă aici câte 4 cai, dar care nu costă mai mult decât doi în Ungaria [...]. În sfârșit, am ajuns la Sibiu. [...]. N-am petrecut aici decât câteva ceasuri până s-au pregătit toate, la poștă, pentru plecare, căci celui care vine de la Viena, Sibiul nu-i poate spune mare lucru. [...]. De la Sibiu am plecat pe o vreme minunată, am trecut în goană prin satele plăcute Șelimbar și Veștem, unde am văzut grăniceri în garnizoană și am schimbat caii în Tălmăciu, un târgușor săsesc plăcut. Eram încă la un ceas de pasul Turnu Roșu. Au și apărut uriașele stânci în măreția lor înfricoșătoare. [...]. Acolo unde se despică pereții lor a fost săpat în stâncă un drum care, șerpuiind peste înălțime, coboară apoi în Țara Românească”⁴⁵.

Ludwig von Stürmer a călătorit prin Transilvania cu poștalionul tras de patru cai. Sibiul este ultimul centru important din Transilvania, unde călătorii se pregătesc pentru a traversa Carpații. Pe traseul spre Turnu Roșu călătorul trece prin satele săsești Șelimbar, Veștem, Tălmăciu, ultima stație de poștă din Transilvania, unde s-au schimbat caii, iar într-un ceas erau la pasul Turnu Roșu. Mai departe, autorul descrie cu multe amănunte și cu note personale intrarea în Țara Românească⁴⁶. Pentru acest voiajor trecerea în Țara Românească aduce cu sine o schimbare în privința mijlocului de transport, o căruță obișnuită din lemn pentru o singură persoană, adaptată drumurilor din zona înaltă de munte și potrivită pentru drumurile dificile din Țara Românească. Cum era trăsura, așa erau înhămați și caii, patru la număr, cu un harnașament rudimentar, iar pe unul călărea fără șa sau pătură, un surugiu, cu un bici în mână. Înaintarea se realiza în șir indian, datorită drumului îngust, iar surugiii strigau și pocneau din bici pentru a conduce caii. Mai departe, Ludwig von Stürmer descrie prima stație de poștă din Țara Românească, cea de la Căineni: „[...] După o jumătate de ceas am ajuns la Căineni. Este prima stațiune de poștă românească. Această localitate pretinde unii că ar fi numită Căineni. Cel care stă în fruntea ei se numește vătaf. El are slugi numeroase, stă într-o casă bunicică și este de fapt un funcționar. Am plătit aici nu numai stațiunea făcută, ci toate cele 11 stațiuni următoare ce duc spre București, pentru care ni s-a dat chitanță, ce trebuia

⁴⁵ *Ibidem*, p. 702.

⁴⁶ „În ziua următoare am trecut granița. Trebuie să mai notez că aici ni s-au trimis înainte caii de la poșta românească următoare, Căineni. Era dis de dimineața când am ieșit din carantină. Urcarea în căruță se face în lazaretul de jos, care este situat către partea românească și este închis printr-o poartă. M-am așezat în vehiculul exotic cu totul neobișnuit pentru mine. Este un amărât de car cu loitre, înalt de un cot și jumătate, poate tot atât de lung și nici de un cot de lat, în care nu poate șede decât o persoană, ghemuită pe paie. Mi-am dat multă osteneală să observ o bucățică de fier pe roate sau în altă parte, dar zadarnic. Patru cai sprinteni, dintre care pe unul, fără pătură și șa, călătorește un român cu un bici în mână, sunt înhămați cu sfori la căruță. Toate acestea au fost pentru mine o priveliște ciudată. Înainte călărea unul dintre subofițerii însoțitori, după mine urma căruța cu bagajele și în urma se ținea celălalt subofițer. Surugiii scoteau niște țipete groaznice, prin care înlocuiau cornul de poștă și plescăiau din gura și plesneau din bici de răsună până departe. Zburam parcă-am fi avut aripi [...] Călătorind așa, am ajuns curând la un râu mic, care constituie granița între monarhia austriacă și țara în care ne repezim acum. Pe malurile lui locuiesc răspândiți grănicerii. Nu mult mai departe am și zărit o santinelă română. Acum sunt în Turcia“. *Ibidem*, p. 703.

numai arătată la locurile respective. Domnii întrețin pentru curierii de stat și pentru călători un număr mare de cai de poștă. De obicei se primesc patru cu un vehicul ușor, care îngăduie o călătorie mai rapidă. Eu însă am folosit pentru călătoria mea la București, de fiecare dată, nu mai puțin de 16 asemenea animale, măcar că în orice altă parte mi-ar fi fost de ajuns doi. De aceea și tainul cailor este foarte neînsemnat. Eu am plătit calul cu 8 parale (două parale fac un creișar de argint) și surugiul după voie, totuși nu mai puțin de 20 de parale. Stațiunile sunt de obicei la o depărtare una de alta, de patru ceasuri bune, în stațiunea de poștă românească. Patru inși joacă un rol de seamă: capudanul, logofătul, ceaușul și rotarul. Primul este șeful poștei propriu-zise, al doilea este secretarul lui, al treilea este argatul șef, iar al patrulea cel ce drege (?) căruța. La unele poște se afla peste 80 de cai, de aceea nu se aud niciodată plângeri din cauza lipsei lor, cum se întâmplă în Ungaria. Ei sunt mici ce e drept, dar vioi și rezistă la eforturi foarte mari⁴⁷.

Din descrierea voiajorului reiese că deși mijlocul de călătorie era rudimentar, a parcurs foarte rapid drumul spre București. La stație de poștă de la Căineni s-a plătit pentru întreaga călătorie până la București, adică pentru 11 stații de poștă, și pentru un număr mare de cai. Voiajorul nostru și-a permis luxul de-a închiria un număr mare de cai, datorită prețului mic, în comparație cu cele din Ungaria sau Transilvania. Distanța dintre stațiile de poștă din Țara Românească era de aproximativ patru ore, iar la fiecare stație se găseau 80 de cai mici, dar iuți și foarte rezistenți, pentru a se face schimbul de cai pentru călători. Din relatarea lui Ludwig von Stürmer, mai aflăm că poștele erau deservite în general de patru persoane: de șeful poștei, de un secretar, un argat, însărcinat cu aducerea și înhămarea cailor, și un rotar, care se ocupa de repararea căruțelor.

William Wittman, medic militar aflat în armata britanică, aflat și el în tranzit prin spațiul românesc în drumul dinspre Constantinopol spre patrie, descrie felul în care a călătorit de la Galați spre Anglia. „Procurându-ne trei harabale și doisprezece cai pentru călătoria noastră, am părăsit orașul Galați la ora cinci în dimineața zilei de 10 iunie și la șapte și jumătate am sosit în satul Pechea, primul popas, parcurgând o distanță de aproape douăzeci de mile. Caii din partea locului sunt mărunți, dar sprinteni și pe timpul unor asemenea călătorii sunt ținuti tot timpul în galop”⁴⁸. Autorul descrie harabaua, mijlocul de călătorie folosit, ca fiind o căruță mare de transport cu lavițe înauntru, predecesoarea diligențelor, desemnată cu un cuvânt turcesc araba, la care erau înhămați două perechi de cai. Caii, deși mărunți, sunt foarte rapizi, deplasarea se face în galop, încât au reușit să parcurgă distanța dintre Galați și localitatea Pechea, de aproape 32 kilometri, în două ore și jumătate.

Cristine Reinhard și-a însoțit soțul pentru a-și prelua postul de consul în Moldova, a lăsat mărturii valoroase despre călătoria ei prin Banat și Transilvania și, mai apoi, prin Țara Românească și Moldova. Din mărturiile sale se degajă o mare sensibilitate și grijă pentru siguranța călătoriei, deoarece cu ea erau și copii. Sensibilitatea Christinei Reinhard se reflectă și în textul corespondenței sale, dar nu scade cu nimic din frumusețea și obiectivitatea situațiilor descrise. Istoricul trebuie să

⁴⁷ *Ibidem*, p. 703.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 135.

interpreteze informațiile în funcție de contextul în care au fost consemnate de o mamă ajunsă într-o țară aflată la periferia Occidentului. Pentru intensitatea momentelor trăite de soția consulului, dar și pentru a reconstitui traversarea pasului de la Turnu Roșu, redăm câteva pasaje din textul scrisorilor sale „Peripețiile și greutățile nu ne-au lipsit. Odată am rămas împotmoliți într-o groapă mocirloasă de unde n-am reușit să ieșim decât cu ajutorul cailor împrumutați de la căruțele sașilor pe care am avut norocul să-i întâlnim. A doua zi am fost sfătuiți ca pe lângă cai să atelăm și boi, pe care trebuia să-i găsim la poalele munților; eram bucuroși să-i avem, dar la locul indicat nu erau. Surugiii noștri se hotărâra să se lipească de ei și, ca să ușurăm trăsurile, am pornit înainte pe jos. A trebuit să urcăm, mereu; urcușul nu se mai termina și caldura era înăbușitoare. Ajunși în vârf, sleiți de puteri, ne-am odihnit la umbră, privind cum trecea un șir de trăsuri mari trase de cai zdraveni, numai trăsurile noastre nu mai soseau. Între timp s-a înnoțit, ploaia amenința să înceapă și am fost fericiți să putem încredința bona și copiii sașilor prevenitori cărora cu o seară înainte le rămăseserăm obligați și care le-au oferit adăpost sub coviltirul căruței lor, făgăduindu-ne că-i vor duce până la popasul următor. Noi înșine am plecat să ne căutam trăsurile, care în cele din urmă au sosit. Oamenii noștri au avut ideea ingenioasă să înhame toți caii la câte o singură trăsura pe rând și, prin eforturi astfel repetate, au reușit să treacă peste obstacole și să ne ajungă din urmă. Coborâtul a fost pe atât de repede pe cât a fost urcușul de anevoios”⁴⁹.

Descrierea din fragmentul prezentat s-a petrecut în apropiere de Sibiu, după ce voiajorii traversaseră drumul anevoios de la Orăștie, prin Sebeșul Săsesc și Mercurea, înainte de a ajunge la Sibiu. Provocările călătoriei sunt numeroase, de la calitatea slabă a drumurilor, unde rămân adesea blocați datorită ploilor abundente, a cailor numeroși înhămați la căruțe, dar slabi, până la dificultatea călătoriei pe drumurile de munte, unde caii nu reușesc să tragă căruțele, decât după ce sunt înhămați toți la câte o căruță. De fiecare dată, voiajorii se bucură de ajutorul oferit de călători aflați în drum spre Sibiu, în cazul de față negustorii sași care îi ajută să iasă din balta în care au rămas blocați, iar la urcarea muntelui le preiau copii și bona în căruțele lor cu coviltir. Cu câteva zile înainte de a ajunge la Sibiu, Charles Frédéric Reinhard și familia lui au rămas peste noapte la Dobra⁵⁰.

Din nefericire, la dificultățile drumurilor s-au adăugat și locurile de cazare din hanurile aflate pe traseu, cel mai adesea improprii, astfel încât familia consulului general a căutat soluții pentru ieșirea din impas. Fiind două persoane instruite soții Reinhard au căutat să depășească inconvenientele unei călătorii de trei luni din Hamburg, unde reprezenta Franța, până la Iași, prin micile bucurii oferite de peisajul din Principatele Române. În consecință, dincolo de inerentele dificultăți întâmpinate

⁴⁹ *Lettres de Madame Reinhard à sa mère, 1798-1815: une femme de diplomate*, traduites de l'allemand et publiées pour la Société d'histoire contemporaine, par la Baronne de Wimpffen, née Reinhard, sa petite-fille, Paris, 1901, pp. 191-192; *Călători străini despre Țările Române*, Serie nouă, I, p. 283.

⁵⁰ „Dobra era un sat amărât, unde hangiul ne-a făcut rost de o singură cameră fără paturi; saltelele noastre au fost așezate pe fân și servitorii au rămas în trăsuri ca să le păzească. Drumul străbătut a doua zi a fost și mai rău; din fericire, frumusețea peisajului ne-a ajutat să suportăm mai ușor încetineala mersului”. *Ibidem*, p. 189-190; *Călători străini despre Țările Române*, Serie nouă, I, p. 281.

pe parcursul călătoriei familia Reinhard a căutat să se bucure la maximum de lucrurile întâlnite, de peisajul sălbatic al țării, de întâmplările prin care au trecut, unele riscante, și de oamenii, pe care i-au luat așa cum erau, pentru a putea colabora cu ei. Traversarea din Transilvania în Țara Românească s-a făcut prin trecătoarea de la Turnu Roșu cu ajutorul căruțelor trase de cai. Deși, au înhămat câte patru perechi de cai pentru fiecare căruță, drumul greu și abrupt, dovedindu-se dificil de traversat pentru călătorii mai puțin obișnuiți cu realitățile din aceste părți ale Europei. În consecință, pentru a ușura munca surugilor voiajorii coboară din căruțe și traversează pe jos trecătoarea, dar sunt pândiți de tot felul de pericole, de la arșița soarelui, la oboseală și ploaia, și vijelia care s-a pornit.

Nu toți călătorii s-au bucurat de ajutorul autorităților politice ale țărilor pe care le traversau. Călugărul franciscan de la mănăstirea din Glatz, din Silezia, călătorește cu ajutorul poștei prin Austria și Ungaria, după care intră în Transilvania, în anul 1738. Ajungând în Bihor, la Săcuieni, el trece prin Marghita, iar în seara zilei de 26 martie poposește la Dolea. Să-l lăsăm pe călugărul franciscan să prezinte experiențele pe care le-a avut în călătoria sa prin Transilvania: „Cum domnul poștar avea drum la Șimleu, am făcut drumul împreună și am ajuns la hotarul Transilvaniei. După ce am umblat o sută unsprezece mile, în aceeași zi mai încă patru în Transilvania și am ajuns pe la 11, la Șimlău. Aici, s-a cazat la o măicuță văduvă care nu știa unguerește și numai decât am fost poftit de ea să luăm o gustare. Peste noapte au fost ospătați și cazați la administratorul salinei. În 29 martie, dimineața, la șase și jumătate, plecând de la Șimleu, am urmat drumul cu o căruță țărănească până la orele unsprezece a amiezii, când am luat o gustare frugală cu pâine și vin pe câmp, lângă un pârâiaș, și am mai rămas acolo un ceas ca să poată paște caii; după toate acestea, pornind din nou la drum, ne-a apucat o furtună în câmp deschis, cu o ploaie de turna cu gălețile. Ploaia a ținut aproape trei sferturi de ceas, amestecată și cu grindină, ce nu era mai mică decât mărimea bobului de mazăre, din care cauză am fost udați leorcă din creștet până în tălpi de această baie neașteptată. La această mizerie s-a mai adăugat alta nu mai mică, fiindcă din pricina șuvoiului groaznic de ape din munți, am rămas cu carul nostru împotmolit în fundul unei bălți, din care cauză am fost siliți să coborâm și ne-am mânjit cu totul picioarele și hainele încă dinainte de ploaie. În cele din urmă, vizitiul a ridicat roata ce se înfundase în timp ce părintele comisar îndemna caii cu un băț din stânga, iar eu cu biciul din dreapta, și după ce a fost despotmolit carul, ne-am grăbit cât am putut mai mult spre țelul misiunii noastre, anume spre castelul unui conte maghiar care avea o capelă particulară și un franciscan din Cluj drept capelan, cu gândul de a sluji acolo a doua zi, adică în Duminica Floriilor și de a porni mai departe”⁵¹.

Scena descrisă de călător pare veridică și se regăsește la majoritatea voiajorilor care au străbătut spațiul românesc și nu au beneficiat de ajutor din partea autorităților politice. Toți cei care își închiriază sau folosesc sistemul public de transport trec prin asemenea situații, anume: drumuri pline de apă, mijloace de transport care rămân în noroi, călători obligați să coboare pentru a scoate căruța, iar peste toate acestea asupra călătorilor planează nesiguranța într-o țară necunoscută și

⁵¹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, p. 211.

grija permanentă pentru găsirea unor locuri de cazare acceptabile, unde să servească și masa. Din păcate, pentru delegația de călugări, la locul unde sperau că vor găsi cazare nu au fost primiți, datorită orei târzii la care au ajuns. În consecință, sunt nevoiți să rămână peste noapte în condiții improprie și să se mulțumească cu o masă frugală⁵². Imaginea descrisă este una reprezentativă pentru realitățile din Transilvania. Călugărul a fost cazat într-o casă cu o singură cameră în care locuiau numeroase persoane. De aceea, locul de cazare a fost considerat de voiajori ca fiind mizerabil și impropriu de locuit.

Concluzii. Călătorii străini, în funcție de direcția prin care intrau în Țările Române și de posibilitățile financiare, își alegeau mijloacele de transport în care traversau spațiul românesc. Dacă pătrunderea în Principate se făcea prin traversarea Dunării sau a unui alt curs de apă aflat pe frontieră, voiajorii utilizau barca, luntrea sau bacul. Dacă, dimpotrivă, intrarea în țară se făcea pe uscat, atunci, acest lucru se făcea într-o diligență, căruță, călare sau pe jos, în zonele montane, datorită precarității și a dificultății căilor de comunicații.

Era mult mai periculos de traversat din Transilvania spre Principatele Române extracarpatiche, poate și de aceea ni s-au păstrat puține descrieri despre trecătorile care fac legătura dintre aceste țări. Marea majoritate a relatărilor se rezumă la descrierea traseului urmat, inclusiv a pasului prin care au traversat Carpații, evident, insistându-se asupra pericolelor întâlnite. Dar poate lucrul cel mai important este că majoritatea călătorilor descriu cu multă emoție experiențele avute la traversarea Munților Carpați.

Traversarea frontierei dintre Țara Românească și Moldova, pe de o parte, și Transilvania, pe de alta, se realiza în cu totul alte condiții și cu mare dificultate. Aceasta datorită faptului că între cele două principate extracarpatiche și Transilvania

⁵² „Și când mulțumind lui Dumnezeu că ne-a scăpat de toate nenorocirile prin care trecusem în timpul călătoriei de azi (deși eu mari neplăceri și o groaznică oboseală, totuși fără nici o vătămare și nenorocire), stăm înaintea porților reședinței înconjurată cu zid împreună cu căsuțele învecinate și ne rugăm să ne lase să intrăm și să, petrecem noaptea acolo, ni s-a răspuns, cum nu ne așteptam, că în ceea ce privește înnoptarea nu e nici o speranță în seara aceasta, deoarece domnul care ține cheile la el s-a culcat și ca sit nu fin]. nevoid să petrecem noaptea, sub cerul liber, ar trebui să mergem la jude, să ne faca rost de găzduire. Astfel după unele lămuriri date vizitiului în limba, maghiară ne-am îndreptat între speranța și frica pentru găsirea unui adăpost peste noapte la judele calvin, la care totuși am fi ajuns fără îndoială abia înainte de miezul nopții în acest sat foarte întins și la o foarte mare depărtare de reședința contelui. (Cu atât mai mult cu cât vizitiul întrebând la o căsuța oarecare pe o femeie eretică sau cel puțin schismatică greacă despre locuința judeului, fusese îndreptat spre dreapta, când ar fi trebuit să, o luăm pe drumul din stânga), dar ne-a ieșit în cale unul dintre jurații săteni și ne-a lămurit că trebuie neaparat să ne întoarcem din nou pe drumul lung pe care venisem, mai adăugând că se îndoiește că judele ne va găzdui la, el, ci să așteptăm cu carul în locul pe care ni-1 arată, căci voia să se ducă el însuși la jude și să vorbească cu el ca să se îngrijească de gazduire pentru noi, ceea ce a și făcut: iar judele venind el însuși, fără a ne primi însă la el, ne-a dus la cea mai apropiată colibă țărănească, plină de mizerie și săracie în loc de prânz și de copii în loc de mobilă. Intrând în odaia principală și totodată dormitorul acestui palat, am văzut că abia puteam sta în picioare și încă și mai cu greu. ședea, jos și nu ne puteam nicidecum culca : în jurul cuptorului abia stăteau îngrămădiți copiii tolăniți de jur împrejur ca vitele, într-un colț zăcea o femeie bolnavă; locul rămas din cămaruța îl ocupau trei copii mai mari împreună cu mama lor, care era de credința grecească și vorbea o limbă cu totul deosebită; nu se zărea nici o masă și încă și mai puțin ce-ar fi putut, se aducă și să se pună pe ea pentru potolirea stomacului lătrând de foame, după, o zi și jumătate de ajunare. O singură lavița te îndemna să-ți odihnești pe ea madularele obosite. Dar în aceasta situație trebuia să ne plecăm timpului, împrejurărilor și mai ales voinței lui Dumnezeu”. *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, p. 211.

era un lanț muntos dificil de străbătut. Totuși, unii dintre voiajori, neavând o altă opțiune, sunt nevoiți să traverseze pasurile din munți.

Personaje de rang înalt care ajungeau în Țările Române, dacă ne raportăm la numărul voiajorilor care au făcut însemnări, sunt puține și se bucură de sprijinul domniei. Traversarea țării, în modul general, și a frontierei, în mod special, se transformau în adevărate scenarii de forță, care aveau menirea de a arăta forța țării din care provenea călătorul. De asemenea, puterea politică din Principate era interesată ca voiajul ambasadorului sau al înaltului funcționar să fie desăvârșit. Domnii Țărilor Române din proprie inițiativă, la ordinul sultanului, sau la sugestia ambasadorului acreditat la Poartă, aveau grijă ca reprezentantul marilor puteri să se bucure de sprijinul autorităților domnești.

În situații excepționale, chiar dacă dispuneai de mijloace moderne de călătorie, dacă se porneau inundațiile sau ninsorile sau traversai pasurile Carpaților, situația peregrinilor putea să se complice mult, însemnările făcute de călători reflectă starea lor în acele momente.

Sorin ȘIPOȘ,
doctor habilitat, profesor universitar
directorul Școlii Doctorale de Istorie,
Directorul Centrului de Studii
Interdisciplinare,
Universitatea din Oradea
e-mail: ssipos@uoradea.ro

II. ROMANITATE, ROMÂNITATE ȘI MODERNITATE ÎN SEC. XVIII-XIX

Andrei EMILCIUC, *Circuitul de mărfuri și practici comerciale între Basarabia și restul spațiului românesc (1812-1859)*

Dinu POȘTARENȚU, *Difuzarea Bibliei în limba română din 1819*

Valentin TOMULEȚ, *Situația economică a gospodăriilor țărănești din ținutul Orhei conform statisticii militare ruse din 1825*

Александр ПОНОМАРЁВ, *Дельта Дуная в международных отношениях в 1876-1878 годах*

Ion GUMENÂI, *Dimitrie Sulima și politica sa în Eparhia Chișinăului și Hotinului între rusificare și tradiționalismul autohton*

Viorel BOLDUMA, *Tentative de emigrare a populației din județul Akkerman în Extremul Orient în anii 1894-1895*

Maxim MELINTI, *Promovarea limbii române prin intermediul filișoarelor misionare ale Frății ortodoxe „Nașterea lui Hristos” din Chișinău*

Andrei EMILCIUC

CIRCUITUL DE MĂRFURI ȘI PRACTICI COMERCIALE ÎNTRE BASARABIA ȘI RESTUL SPAȚIULUI ROMÂNESC (1812-1859)

The circuit of goods and commercial practices between Bessarabia and the rest of Romanian space (1812-1859)

The border imposed as a result of the Treaty of Bucharest of 16/28 May 1812 split Moldova and severely harmed domestic economic relations. The traditional circuit of goods between the territory between the Prut and the Dniester and the rest of Romanian space will have to deal with prohibitive duties and various sanitary-customs restrictions, especially after 1822. However, due to the fact that the territories across the Dniester could not cover the needs of essential goods of the province, the trade with the Romanian Principalities, but also the Romanian territories within the Habsburg Empire – Bucovina and Transylvania, will resist and will know an important development in the first half on the 19th century.

First of all, it was salt, an essential product for those times, which was transported from old times from the salt mines from Târgu Ocna. The tsarist authorities created various impediments to its import, establishing a customs duty of 3-5 times higher than the import price and that of the salt produced at the salt lakes in Bugeac. The stated goal was to protect local and Crimean producers. The import spruce and pine wood from Austrian Bucovina also had an important role in the commercial circuit. Wood shortages determined the tsarist authorities to adopt a policy to encourage this import, which consequently experienced an ascending development.

In addition to imported goods, Bessarabia kept in the rest of Romanian space a market for its own products. Thousands of cattle from Bessarabia were sent every year to Sadagura fair in Bukovina, from where they were purchased partly by Bukovinian industrialists, and partly by entrepreneurs from Galicia, Moravia and other regions of the Habsburg Empire. Various animal derivatives, as raw hides and furs were exported in the 1830s and 1840s, to cover the needs of Transylvanian industrialists.

The merchants who maintained these historical ties had different ethnicities - Armenians, Jews, Russians, Romanians, etc., as they only were taking advantage of the demand and supply that existed on the regional market, which formed objectively despite the borders imposed by the great European powers. In order to overcome the difficulties of the restrictions, they resorted to various commercial practices, both legal and illicit, covering the needs of economic development of the Romanian territories from the Tisza to the Dniester.

Keywords: *Bessarabia; Romanian Principalities; Bukovina; Transylvania; trade; commercial policy; trade balance; wood trade; livestock trade; salt trade.*

Prin Tratatul de la București din 16/28 mai 1812 Principatul Moldovei fusese lipsit de teritoriul dintre Prut și Nistru, anexat la Imperiul Rus și denumit impropriu Basarabia. Cu aproape patru decenii anterior, în anul 1775, Principatul Moldovei pierduse și partea sa de nord-vest, botezată Bucovina ca urmare a anexării la Imperiul Austriac. Cele două hotare ce au scindat Moldova istorică în trei părți au prejudiciat grav relațiile economice interne, ce s-au format pe parcursul secolelor.

Circuitul de mărfuri tradițional în teritoriul dintre Prut și Nistru și restul spațiului românesc a trebuit să facă față taxelor și diferitelor restricții sanitaro-vamale, impuse de guvernul țarist. Acestea au afectat grav schimburile comerciale tradiționale, mai ales după aplicarea în Basarabia, începând cu 30 octombrie 1823, a tarifului vamal rus din 1822, care avea un caracter prohibitiv-protecționist. Restricțiile au persistat în mare parte până în anul 1850, când autoritățile țariste au delăsat cursul protecționist, adoptând un nou tarif vamal conform tendințelor europene. În aceste condiții, negustorii au apelat în dese rânduri la practici comerciale informale, precum contrabanda. Însă, nu doar restricțiile de ordin tarifar afectau legăturile comerciale cu alte teritorii locuite de români. Astfel, spre exemplu, chiar dacă le-a permis păstorilor ardeleni să-și continue pentru un timp practica aducerii la iernat a vitelor în teritoriul dintre Prut și Nistru, autoritățile ruse le-au impus treptat respectarea unor proceduri vamale riguroase, care i-au determinat pe aceștia să-și limiteze practica transumanței până la hotarul de la Prut¹.

La începutul secolului al XIX-lea, de altfel, exportul de animale și derivate animaliere continua să dețină cea mai înaltă pondere în comerțul Principatelor Române, alcătuiind între 50-80% din valoarea totală a exporturilor. La nivelul animalelor vii, bovinele și ovinele aveau numeric și valoric cea mai mare importanță, iar dintre derivate – un rol important îl aveau pieile, lâna, seul, untul, iar din secolul al XVIII-lea brânzeturile, pastrama și cervișul. Dacă comerțul cu ovine era asociat prioritar cu cererea din partea Porții Otomane, acel cu bovine – cu cea din Europa Centrală, chiar dacă piața otomană atrăgea și ea un număr considerabil de cornute mari. Acest comerț la distanță medie (și chiar mare) cu bovine vii, spre Europa Centrală, a luat naștere încă din a doua jumătate a secolului al XV-lea, devenind una dintre ramurile semnificative ale negoțului Europei continentale în toată epoca modernă timpurie. După reculul din secolul al XVII-lea, conjunctura central-europeană a devenit din nou favorabilă pentru comerțul cu bovine vii în secolul al XVIII-lea, iar creșterea numărului de bovine exportate și a veniturilor obținute a continuat până în primele decenii ale secolului al XIX-lea².

Bucovina, datorită poziției geografice favorabile, reprezenta încă din trecut centrul de tranzit al acestui comerț, unde animalele erau adunate și selectate pentru distribuție mai departe spre Europa Centrală. După 1775, pentru a oferi o organizare mai practică acestui comerț, autoritățile austriece au întemeiat localitatea Sadagura, chiar în imediata apropiere a orașului Cernăuți. La începutul secolului al XIX-lea funcționau într-acolo deja cinci iarmaroace anuale: la 27 iulie, 29 august, 1 și 27 octombrie și 16 noiembrie. Către începutul anilor '40, numărul de iarmaroace organizate pe parcursul anului în această localitate avea să ajungă la opt, dintre care principalele în lunile august-noiembrie. Pe durata celor opt zile cât dura de regulă fiecare iarmaroc, mii de capete de bovine din Basarabia, Principatul Moldovei, dar și gubernia Podolia și într-o măsură mică din Regatul Poloniei, aflat sub dominația

¹ A se vedea Andrei Emilciuc, Transumanța comercială în Basarabia (1812-1853), în: *Tyragetia. Revista Muzeului Național de Istorie a Moldovei*, Serie nouă, vol. XI (XXVI), nr. 2, Istorie și Muzeologie, Chișinău, 2017, pp. 61-83.

² Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Polirom, București, 2010, pp. 44-47.

rusă, ajungeau să fie comercializate³. Astfel, Sadagura a reprezentat principala destinație primară a animalelor exportate din Basarabia pe parcursul întregii perioade de referință.

În cea mai mare parte animalele erau achiziționate pentru export de la iarmaroacele din Bălți, care erau organizate în așa fel ca animalele să poată ajunge la timp la iarmaroacele din Sadagura, deoarece fiecare zi de întreținere a animalelor necesita cheltuieli suplimentare. Animalele erau aduse la iarmaroacele din Bălți chiar și din județele de sud, în cirezi de 150-200 de capete, de către diverși proprietari de pământuri și antreprenori. La Bălți animalele erau cumpărate de negustori angroșiți armeni și evrei, în special supuși austrieci, și alături de cirezile cumpărate din județul Hotin erau exportate în Imperiul Habsburgic prin Noua Suliță, unde erau trecute procedurile vamale și achitate taxele de export rusești. În partea austriacă vămuirea animalelor importate avea loc în localitatea Boian, situată la circa 12 verste de Noua Suliță și totodată la aproximativ aceeași distanță de Sadagura⁴.

Într-o oarecare măsură, Sadagura reprezenta și locul de strigare pentru derivate animaliere. Dar, de regulă, negustorii preferau să comercializeze aceste mărfuri direct industriașilor din Bucovina, Galiția și chiar Transilvania. Spre această din urmă provincie românească, aflată și ea sub dominație habsburgică, era direcționat cu precădere exportul de piei netăbăcite⁵. Prelucrarea pieilor avea o organizare superioară în Transilvania, în manufacturi și chiar fabrici. În Basarabia, pe de altă parte, prelucrarea pieilor continua a se face în special în cadrul atelierelor meșteșugărești, și chiar în condiții casnice, prin metode rudimentare.

Exportul derivatelor animaliere creștea în special în anii când erau impuse restricții sanitare la hotarul austriac, pentru prevenirea răspândirii epizootiilor, dar existau și excepții. Astfel, exportul de piei netăbăcite de bovine era stopat, atunci când era interzis exportul bovinelor din motive sanitar-epidemiologice, acestea fiind considerate un mediu propice pentru transmiterea molimei, fiind admis doar exportul pieilor netăbăcite de cal și de berbec. Pe lângă piei, un produs important de export era seul de bovine, folosit pentru producerea de săpun și lumânări. Acesta era exportat mai cu seamă prin Noua Suliță spre fabricile din Bucovina, dar și Galiția austriacă, cantitățile exportului crescând în special când partea austriacă interzicea importul de vite⁶. Perioada de 21 de zile de carantină, impusă de regulă de autoritățile austriece în timpul epizootiilor, era totuși mai ușoară pentru mărfuri, decât pentru animalele vii, întreținerea cărora în carantină era foarte costisitoare.

Chiar dacă restricțiile afectau mai puțin produsele prelucrate, sacrificarea unui număr mare de animale în provincie nu era rațională, deoarece pentru păstrarea cărnii erau necesare cantități mari de sare, iar transportarea ei devenea prea costisitoare. Astfel negustorii preferau a-și mâna cirezile spre alte vămi, prin tranzitul Principatului Moldovei, fapt ce le crea cheltuieli suplimentare, dar oricum le asigura profituri substanțiale. Uneori își mâneau vitele prin Basarabia în Imperiul Habsburgic și negustorii din guberniile Podolia, Kiev sau Volînia. Spre exemplu, în anul 1841

³ *Gazeta Lwowska*, 14 lutego 1848, Ner. 19, s. 169.

⁴ *Коммерческая газета*, №97, 15 августа 1833, с. 382.

⁵ *Ibidem*, №76, 1 июля 1843, с. 229.

⁶ *Ibidem*, №102, 29 августа 1846, с. 406.

exportul de animale vii, dar și piei netăbăcite prin vama de la Noua Suliță a crescut în virtutea redirectionării fluxurilor marfare spre Noua Suliță dinspre Husiatin și Isăcăuți, unde au fost impuse restricții din cauza cazurilor de molimă înregistrate în gubernia Podolia. În 1842 s-au redus, deoarece s-a revenit la căile de export tradiționale. De altfel, prin Noua Suliță erau exportate în mod normal doar animale din Basarabia, deoarece crea cheltuieli suplimentare gospodarilor din guberniile învecinate, în virtutea măririi itinerarului de deplasare⁷.

Tabelul 1

Volumul valoric al exportului de animale și derivate animaliere din Basarabia și ponderea acestuia în exportul de mărfuri prin vama de la Noua Suliță în Imperiul Habsburgic (1838-1850)

Anul	Animale vii					Derivate animaliere					Alte mărfuri		Total
	Bovine mature	Oi, capre	Cai	Cumulat	În %	Piei netă-băcite	Lână	Seu	Cumulat	În %	Pește, cereale, lăptoare etc.	În %	
1838	436118	-	67884	504002	89,2	7062	27656	-	34718	6,1	26546	4,7	565266
1839	782166	-	71557	853723	91,2	12069	55223	-	67292	7,2	15521	1,7	936536
1840	835975	-	71899	907874	88,6	61291	39313	-	100604	9,8	15738	1,5	1024216
1841	733709	-	75458	809167	87,1	4902	37607	-	42509	4,6	77763	8,4	929439
1842	847749	-	90368	938117	89,8	18498	77997	-	96495	9,2	10019	1,0	1044631
1843	1206638	5554	54625	1266817	92,0	23716	74336	-	98052	7,1	11847	0,9	1376716
1844	641156	3743	44650	689549	86,2	24313	69490	-	93803	11,7	16870	2,1	800222
1845	89095	6651	67110	162856	54,5	3289	84508	-	87797	29,4	48074	16,1	298727
1846	715390	7871	40300	763561	81,2	56940	67851	-	124791	13,3	51800	5,5	940152
1847	512925	16758	21285	550968	74,9	51749	65844	-	117593	16,0	67136	9,1	735697
1848	1380	5883	7540	14803	8,8	28868	61002	-	89870	53,3	63788	37,9	168461
1849	746460	16842	13682	776984	76,3	30531	144777	26434	201742	19,8	39360	3,9	1018086
1850	353467	9212	22120	384799	64,4	40636	119491	13080	173207	29,0	39131	6,6	597137
1851	347280	14115	6720	368115	57,7	40675	165845	12850	219370	34,4	50901	8,0	638386
1852	523080	18205	29370	570655	55,3	45980	181920	1200	229100	22,2	232808	22,5	1032563
1853	542545	16340	21285	580170	61,4	19270	128860	1891	150021	15,9	214252	22,7	944443
Total	9315133	121174	705853	10142160	77,7	469789	1401720	55455	1926964	14,8	981554	7,5	13050678

Surse: Arhiva Istorică de Stat din Rusia (în continuare AISR), F. 19, inv. 3, d. 953, f. 92-92 verso; d. 955, f. 106; d. 958, f. 190 verso; d. 959, f. 198 verso, 211 verso; *Коммерческая газета*, №58, 14 мая 1840, с. 231; №63, 30 мая 1842, с. 249; №76, 1 июля 1843, с. 229; №56, 13 мая 1844, с. 221; №45, 14 апреля 1845, с. 179; №102, 29 августа 1846, с. 406; №71, 15 июня 1848, с. 249; №100, 26 августа 1850, с. 397; №47, 24 апреля 1851, с. 185-186.

Problemele legate de răspândirea epizootiilor și restricțiile impuse de autoritățile austriece au determinat intrarea în declin spre sfârșitul anilor '40 a comerțului cu animale vii, din cauza reducerii șeptelului, dar și scăderea profiturilor generate. Potrivit calculelor lui A. Zașciuk, în perioada 1844-1854 din Basarabia erau exportate în medie pe an în Austria – 700 de cai, 24.000 de vite cornute, 8.000 de piei netăbăcite și tăbăcite, 41.300 puduri de lână de oaie, 5.200 puduri de seu

⁷ *Ibidem*, №76, 1 июля 1843, с. 229.

(începând cu 1847)⁸.

După cum se poate observa din datele Tabelului 2, exportul reprezenta grosul comerțului Imperiului Rus prin vama de la Noua Suliță.

Tabelul 2

Volumul valoric al comerțului prin vama Noua Suliță de la hotarul Basarabiei cu Bucovina (1834-1856)

Anul	Export	Ponderea, în %	Import	Ponderea, în %	Total	Ponderea per an, în %
1834	559785	65,4	296496	34,6	856281	3,1
1835	829673	94,9	44711	5,1	874384	3,2
1836	698974	97,3	19220	2,7	718194	2,6
1837	665947	95,8	29546	4,2	695493	2,6
1838	561348	92,5	45771	7,5	607119	2,2
1839	936474	94,6	53649	5,4	990123	3,6
1840	1024012	95,0	54264	5,0	1078276	4,0
1841	929417	95,6	42559	4,4	971976	3,6
1842	1044327	94,4	61860	5,6	1106187	4,1
1843	1376956	96,0	56882	4,0	1433838	5,3
1844	800222	90,8	80776	9,2	880998	3,2
1845	298727	87,5	42492	12,5	341219	1,3
1846	940152	95,8	41637	4,2	981789	3,6
1847	735697	94,1	46323	5,9	782020	2,9
1848	168461	82,9	34813	17,1	203274	0,7
1849	1018086	95,9	43536	4,1	1061622	3,9
1850	597137	91,8	53395	8,2	650532	2,4
1851	638386	88,0	86934	12,0	725320	2,7
1852	1032563	93,2	74948	6,8	1107511	4,1
1853	944443	90,7	96397	9,3	1040840	3,8
1855	801865	81,0	188385	19,0	990250	3,6
1856	1443867	88,3	191813	11,7	1635680	6,0
1857	1445658	88,7	183531	11,3	1629189	6,0
1858	1562125	89,8	177252	10,2	1739377	6,4
1859	1482947	90,7	151776	9,3	1634723	6,0
1860	870552	81,4	198648	18,6	1069200	3,9
1861	1278164	89,4	151448	10,6	1429612	5,2
Total	24685965	90,6	2549062	9,4	27235027	100,0
Media anuală	914295	90,6	94410	9,4	1008705	100,0

⁸ А. Защук, *Материалы для географии и статистики России. Бессарабская область*, СПб., 1862, ч. 1, сс. 353-354.

Surse: AISR, F. 19, inv. 3, d. 960, f. 225; d. 961, f. 193; d. 962, f. 152; Ф.К. Брун, *О внешней торговле Новороссийского края и Бессарабии с 1834 по 1843 год*, в *Новороссийский календарь на 1845 год*, Одесса, 1844, сс. 319-322; *Коммерческая газета*, №102, 29 августа 1846, с. 406; №71, 15 июня 1848, с. 281; №97, 18 августа 1849, с. 386; №100, 26 августа 1850, с. 397; №47, 24 апреля 1851, с. 185.

Din datele Tabelului 2 reiese că, în perioada 1834-1861, exportul a constituit peste 90% din volumul valoric total al comerțului Imperiului Rus prin vama Noua Suliță. În cealaltă direcție legăturile Basarabiei cu Bucovina erau predominante de comerțul cu lemn, mai cu seamă pe cursul râului Prut, dar și pe cel al râului Nistru. Acesta din urmă era încărcat de regulă la Zalișciîkî, unde datorită adâncimii cursului râului Nistru, se putea transporta o greutate mai mare. Lemnul din Bucovina era adus la Zalișciîkî prin căraușie, reprezentând scânduri de la fabricile de cherestea din Jadova, Lucavăț, Berhomet și Panca, șindrila de aceeași lungime, dranițe, cu o lungime de 5, 7, 10 și 12 palme, care erau aduse de la Mihova, Berhomet, Lucavăț, Banila Rusească și parțial din Jadova. Bușteni de plută din Bucovina erau aduși rar, doar când exista lipsă mare la Zalișciîkî, deoarece livrarea acestora prin căraușie costa mai mult decât de la Kaluș și Halîci. Cherestea și buștenii de plută din cauza livrării prin căraușie la 6-10 verste distanță de Zalișciîkî, erau puțin mai scumpi și nu erau la fel de buni ca cei transportați din Halîci; totuși din Bucovina la Zalișciîkî era adus foarte mult material de acest gen, în virtutea faptului că era nevoie nu doar de plutele din Halîci pentru o încărcare mai mare, dar și de antreprenorii de la Zalișciîkî, specializați în comerțul cu lemn. Cei din urmă comandau lemnul să le fie adus iarna sau în luna mai. Plute sosite din Kaluș și Halîci, și zdrobite în Zalișciîkî, erau expediate spre Rusia începând cu primăvara devreme, imediat ce gheața se retrăgea, iar malurile se curăteau, și pe toată durata verii până la sfârșitul toamnei, oprindu-se când debitul apei pe Nistru scădea. De obicei, la cârma unei plute erau puși doi bărbați, și fiecare dintre ei era plătit de la Kaluș sau Halîci până la Zalișciîkî cu câte trei florini, și cu tot atâta de la Zalișciîkî până la localitatea Okopî, la hotarul cu Rusia⁹.

Lemnul importat din Bucovina austriacă pe Prut era înregistrat în evidențele biroului vamal Noua Suliță, care ținea administrativ de Basarabia, față de cel de la Isăcăuți, de pe Nistru, care ținea de gubernia Podolia. Transportarea lemnului pe Prut avea dificultățile sale, din cauza condițiilor hidrografice mai inferioare ale râului. În virtutea acestui lucru, pe râul Prut se puteau transporta doar arbori de specii de lemn ușor. Chiar și după 1831, circa o treime din lemnul de construcție importat prin Noua Suliță necesita a fi transportat pe calea uscatului în localitatea Otaci de pe Nistru, din apropierea târgului Hotin, pentru a putea fi transportat spre regiunile centrale și sudice ale provinciei pe calea Nistrului. Acest fapt ridica prețul lemnului de import cu 10-20%. Restul de circa două treimi din volumul lemnului importat prin Noua Suliță erau transportat mai departe pe însuși râul Prut. Cea mai convenabilă perioadă de transportare o reprezentau lunile mai-iulie¹⁰. Transporturile de lemn porneau pe râul Ceremuș de la Vijnița, unde lemnul ajungea pur și simplu plutind din Jasionów din circumscripția Colomeea și alte locuri muntoase din Bucovina austriacă, ajungând până la Nepolocăuți de pe râul Prut, în care se revarsă Ceremușul. Acolo, la cumpăna

⁹ *Gazeta Lwowska*, 12 maja 1832, Ner. 57, ss. 339-340.

¹⁰ Г. Неболсин, *Статистические записки о внешней торговле России*, часть II, СПб., 1850, с. 222.

anilor '20-'30, un comerț important cu lemn era dus de un oarecare Gorecki, care dispunea de depozite importante. Acesta parțial exporta lemnul spre Basarabia pe Prut, parțial îl transforma în plute, iar restul îl vindea cu bucata¹¹.

Tabelul 3

Volumul valoric al importului de material lemnos și de alte mărfuri prin vama de la Noua Suliță, în ruble argint (1835-1861)

Anul	Volumul valoric al lemnului importat	Raportul, în %	Volumul valoric al altor mărfuri importate	Raportul, în %	Volumul valoric total al importului
1835	15407	25,6	44711	74,4	60118
1836	19168	49,9	19220	50,1	38387
1837	9057	23,5	29546	76,5	38603
1838	16750	26,8	45771	73,2	62521
1839	16407	23,4	53649	76,6	70057
1840	26378	32,7	54264	67,3	80642
1841	12142	22,2	42559	77,8	54701
1842	17959	22,5	61860	77,5	79819
1843	24555	30,2	56882	69,8	81437
1844	35144	30,3	80776	69,7	115920
1845	37611	47,0	42492	53,0	80103
1846	35586	46,1	41637	53,9	77223
1847	54850	54,2	46323	45,8	101173
1848	50578	59,2	34813	40,8	85391
1849	41183	48,6	43536	51,4	84719
1850	62618	54,0	53395	46,0	116013
1851	63927	42,4	86934	57,6	150861
1852	64635	46,3	74948	53,7	139583
1853	34425	26,3	96397	73,7	130822
1855	70240	27,2	188385	72,8	258625
1856	123284	39,1	191813	60,9	315097
1857	83141	31,2	183531	68,8	266672
1858	83299	32,0	177252	68,0	260551
1859	63738	29,6	151776	70,4	215514
1860	72427	26,7	198648	73,3	271075
1861	57197	27,4	151448	72,6	208645
total	1191707	34,6	2252566	65,4	3444273

Surse: AISR, F. 19, inv. 3, d. 952, f. 101 verso; d. 953, f. 91; d. 954, f. 117; d. 955, f. 108; d. 956, f. 92-92 verso; d. 957, f. 110; d. 958, f. 191 verso – 192; d. 959, f. 198-198 verso; d. 960, f. 225; d. 961, f. 193; d. 962, f. 152., Ф.К. Брун, *О внешней торговле Новороссийского края и Бессарабии с 1834 по 1843 год*, в: *Новороссийский календарь на 1845 год*, Одесса, 1844, сс.

¹¹ *Gazeta Lwowska*, 12 maja 1832, Ner. 57, s. 339.

319-322; *Коммерческая газета*, №47, 18 апреля 1835, с. 182-183; №35, 21 martie 1836, с. 137; №48, 21 апреля 1838, с. 182; №62, 25 мая 1839, с. 241-242; №58, 14 мая 1840, с. 231-232; №63, 30 мая 1842, с. 250; №76, 1 июля 1843, с. 229-230; №56, 13 мая 1844, с. 221-222; №45, 14 апреля 1845, с. 179-180; №102, 29 августа 1846, с. 406; №71, 15 июня 1848, с. 281-282; №97, 18 августа 1849, с. 386-387, №100, 26 августа 1850, р. 397-398; №47, 24 апреля 1851, с. 185; №52, 8 мая 1854, с. 205.

După cum se poate observa din datele Tabelului 3, importul de lemn prezenta mari fluctuații de la an la an. Totodată, putem constata că lemnul în Basarabia, constituia un produs important în volumul valoric al importului prin vama de la Noua Suliță, reprezentând în perioada 1835-1861 în medie peste $\frac{1}{3}$ din acesta. Necesită a fi menționat faptul că datele incluse în Tabelul 3 nu conțin cifrele importului de produse din lemn. Spre exemplu, valoarea vaselor de lemn importate prin Noua Suliță a alcătuit 4.092 ruble argint în anul 1841; 4.908 ruble în 1842¹²; 1.690 ruble în 1843¹³; 2.390 ruble în anul 1846 și 4.217 ruble în 1847¹⁴.

Dezvoltarea comerțului cu lemn, adus din Bucovina în anii '40, a fost încurajată de Hotărârea Comitetului de Miniștri din 15 aprilie 1841, prin care supușilor ruși și străini, inclusiv evrei, li s-a permis timp de trei ani să realizeze pe tot cursul râului Prut tranzacții comerciale angro și cu amănuntul cu material forestier de import. Această prevedere nu-i scutea de plata taxelor vamale conform Tarifului Vamal, dar îi scutea de taxele pentru activitatea comercială, ei nefiind obligați a se înscrie în gildele comerciale în calitate de oaspeți¹⁵. Termenul de trei ani a fost prelungit consecutiv de două ori. Inițial prin rescriptul din 29 septembrie 1842 pe o durată de 4 ani¹⁶, iar ulterior prin rescriptul din 8 aprilie 1847 pe o perioadă de încă 6 ani, până în anul 1853¹⁷. Prin rescriptul imperial din 11 octombrie 1847, pentru facilitarea comerțului pe hotarul terestru cu Austria, s-a dispus să fie eliminate taxele vamale la importul arborilor, cherestelei și scândurilor de ulm, frasin. De asemenea, au fost reduse taxele vamale la importul ramelor pentru ferestre și uși (50 copeici pentru 100), a produselor de tâmplărie și veselei din lemn (1,5 ruble pentru un pud). Schimbările urmau a intra în vigoare începând cu 19 noiembrie/1 decembrie 1847¹⁸. Tariful vamal din 13/25 octombrie 1850 a extins de la 1 ianuarie 1851 scutirile de taxe și pentru lemnul de molid, precum și pentru importul de cherestea, grinzi, bârne, scânduri, șindrilă și alte articole de lemnărie pentru vămile terestre ale Basarabiei și portuare de la Marea Neagră și Marea Azov și Dunăre¹⁹. La începutul anilor '50, Ministerul rus de Finanțe a facilitat regimul de intrare în Basarabia pentru antreprenorii austrieci, permițându-le să treacă hotarul fără înscrișuri consulare, cu pașapoartele lor naționale²⁰. După cum preciza *Ziarul Comercial*, sporirea importului

¹² *Коммерческая газета*, №76, 1 июля 1843, сс. 229-230.

¹³ *Коммерческая газета*, №56, 13 мая 1844, сс. 221-222.

¹⁴ *AISR*, F. 19, inv. 1, d. 952, f. 100 verso.

¹⁵ *Полное собрание законов Российской Империи* (în continuare *ПСЗРИ*), собр. 2, т. XVI, 1841, отд. I, СПб., 1842, №14457, с. 307.

¹⁶ *ПСЗРИ*, собр. 2, т. XVII, 1842, отд. I, СПб., 1843, №16044, с. 914.

¹⁷ *ПСЗРИ*, собр. 2, т. XXII, 1847, отд. I, СПб., 1848, №21084, с. 288.

¹⁸ *ПСЗРИ*, собр. 2, т. XXII, 1847, отд. 1, СПб., 1848, №21582, с. 716, отд. 2, Штаты и Табели, сс. 266-267.

¹⁹ *ПСЗРИ*, собр. 2, т. XXVI, 1851, отд. 2, СПб., 1852, Штаты и Табели, №24533, сс. 173, 182.

²⁰ *AISR*, F. 19, inv. 3, d. 959, f. 208 verso.

de lemn se datora acordării de facilități în cauză pentru importatorii de lemn de-a lungul râului Prut²¹. Odată cu izbucnirea Războiului Crimeii, prelungirea dreptului comerțului liber cu lemn din Austria a fost târăgănată, survenind abia la 23 mai 1861, pentru o perioadă de încă șase ani²², iar în 1867 – pentru încă 3 ani²³.

Dezvoltarea importului de lemn a determinat constituirea pe teritoriul provinciei a unui șir de depozite de lemn. Pe cursul râului Prut depozite importante de material lemnos au fost deschise inițial în târgul Noua Suliță (de unde lemnul parțial era transportat spre târgul Otaci de pe Nistru), la Coiuceni (de unde se transporta spre Fălești și Bălți), precum și la Sculeni, Leova, Cahul și Reni, oraș situat la 3 km în aval de vărsarea Prutului în Dunăre²⁴. Odată cu dezvoltarea navigației pe Prut, depozite de lemn vor fi instituite și la Lipcani, precum și în satele Negrinți, Șirăcăuți, Corpaci, Fundulica, Bărboieni, Cuzmeni și Avrămeni. În târgul Sculeni, funcționau în 1860 trei depozite de materiale lemnoase, în fiecare din care se regăseau 27.000 de bușteni de diferite lungimi, 14.000 de scânduri, 12.000 leațuri, 200.000 dranițe, 16.000 bucăți de tinichea. În județul Chișinău, în satul Bărboieni se găseau în același an 450 de grinzi de pin, 2000 de bușteni, 2.000 de bucăți de cherestea, 26.000 scânduri, 4.000 bucăți de tinichea și 800.000 dranițe. În depozitele din localitățile Cuzmeni și Avrămeni ale județului Iași în 1860 se găseau 28.000 de bușteni de pin, 14.500 de scânduri, 516.000 dranițe, 62.000 leațuri și 250.000 șindrile²⁵.

Pe lângă Bucovina austriacă, o anumită cantitate de lemn era importată în Basarabia în perioada de referință și din Principatul Moldovei. Importul acestuia se făcea cu precădere pe calea apei. Judecând după datele autorităților districtului vamal Ismail, din portul Galați se exporta în Basarabia cu precădere lemn prelucrat, precum scânduri, cherestea, dranițe etc., spre deosebire de debarcaderele otomane Isaccea, Tulcea și Măcin, din care se importa doar material lemnos neprelucrat, provenit din Delta Dunării. Este totuși dificil a stabili ponderea exactă a Principatului Moldovei în importul de lemn prin vămile districtului vamal Ismail. În perioada 1842-1846 prin vama din Ismail și postul vamal din Reni a fost importat lemn de construcție în sumă de 192.297 ruble argint, iar lemne de foc în sumă de 10.925 ruble argint, valoarea totală a importului ridicându-se la 316.201 ruble argint²⁶. Astfel, importul mediu anual de lemn prin aceste două porturi se ridica la 40,6 mii ruble, iar cota importului de lemn constituită în medie 64,2% din întreg volumul valoric al importului. Gr. Nebolsin scria în 1850 că „În Principatele Române se aflau păduri masive, din care putea fi exportat material lemnos pe calea apei; însă până în prezent acest comerț nu este substanțial. Pe lângă lemnul de construcție și de foc, transportat

²¹ *Коммерческая газета*, №47, 24 апреля 1851, сс. 185-186.

²² *ПСЗРИ*, собр. 2, т. XXXVI, 1861, отд. I, СПб., 1863, №37039, сс. 779-780.

²³ *ПСЗРИ*, собр. 2, т. XLII, 1867, СПб., 1869, отд. 2, №44996, с. 109.

²⁴ *Военно-статистическое обозрение Российской империи*, Том XI, часть 3, Бессарабская область, СПб., 1849, с. 51.

²⁵ А. Чиж, *Статистическое описание лесов Бессарабской области в 1861 году*, в: *Записки Бессарабского областного статистического комитета* (под. ред. А. Егунова), том первый, Кишинев, 1864, с. 221.

²⁶ М.П. Мунтян, *Экономическое развитие дореформенной Бессарабии*, в: *Ученые записки Кишиневского университета*, т. 117 (ист.). 1971, с. 349.

pe calea Dunării în Basarabia, din Moldova prin Galați se exportă catarge, doage și scânduri, în mare parte în Turcia. Odată cu dezvoltarea comerțului european în această regiune, exportul de lemn pe Dunăre, probabil va spori²⁷. Dar evoluția valorică a importului de lemn în anii 50, prin porturile districtului vamal Ismail nu denotă o anumită schimbare în acest sens. În anul 1851 prin vămile acestui district a fost importat lemn de construcție și de foc în valoare de 72.853,5 ruble, în 1852 – în valoare de 47.561,1 ruble²⁸, în 1857 – în valoare de 45.752 ruble, iar în 1858 – în valoare de 25.922 ruble²⁹, fapt ce indică mai degrabă spre o tendință descendentă.

O anumită cantitate de lemn era importat din Principatul Moldovei și prin vămile terestre. Conform datelor valorificate de istoricul M.P. Muntean, prin vama de la Sculeni în perioada 1836-1840 a fost importat material lemnos în sumă de 94.990 ruble asignate, iar lemn de construcție în valoare de 21.306 ruble, sau în total – 116.296 ruble asignate, sau 32.945 ruble argint la cursul mediu de schimb pentru acești ani de 3,53:1. Totodată, volumul valoric al importului a constituit 1.078.066 ruble asignate, astfel importul de lemn a avut o pondere de 10,8%³⁰. În perioada 1841-1845 prin vama Sculeni au fost importate din Principatul Moldovei materiale lemnoase în sumă de 36.542 ruble argint, iar lemn de construcție în sumă de 3.996 ruble argint, sau în total – 40.538 ruble argint, ceea ce reprezintă o creștere de 18,0% față de perioada anterioară. Totodată, volumul valoric total al importului în această ultimă perioadă a constituit 341.277 ruble argint³¹, astfel că importul de lemn a avut o pondere de 11,9% și o creștere de 1,1% față de perioada anterioară.

În perioada ulterioară, totuși importul de lemn prin vămile terestre din Principatul Moldovei cunoaște o diminuare importantă. Astfel judecând după datele Tabelului 4, în perioada 1846-1856 (cu excepția anului 1854, pentru care datele lipsesc complet din cauza acțiunilor militare), volumul valoric al lemnului importat din Principatul Moldovei a constituit 14.275 ruble argint, ceea ce reprezenta doar 1,9% din volumul valoric total al importului de 767.514 ruble argint. Totodată, față de perioada similară anterioară, când volumul valoric al importului de lemn din Principatul Moldovei în Basarabia prin vămile terestre alcătuit 73.303 ruble argint, constatăm o diminuare de peste cinci ori, una majoră chiar dacă luăm în calcul că comerțul a fost afectat de războiul ruso-turc.

Prin vămile terestre se importau în special lemne de foc, dar găsim multiple cazuri de import ale produselor finite din lemn, precum căzi, lopeți, bărci etc. Registrele vamale, care ar putea să ne ofere un tablou integrat asupra acestui comerț sunt foarte dispersate, iar examinarea lor ne oferă informații doar pentru perioade relativ scurte. Astfel, spre exemplu, datele, pe care am reușit să le depistăm și valorificăm, arată pentru perioada 1841-1844 că prin vama Lipcani au fost importate 52.000 de dranițe, 69 de stânjani cubi de lemne de foc (inclusiv în 1841 – 4 stânjani cubi, în 1842 – 45, în 1843 – 20), 985 bușteni de molid (inclusiv în 1841 – 46, în 1842

²⁷ Г. Неболсин, *Статистические записки о внешней торговле России*, часть I, СПб., 1850, с. 185.

²⁸ AISR, F. 19, inv. 1, d. 957, f.

²⁹ AISR, F. 19, inv. 3, d. 960, f. 241.

³⁰ М.П. Мунтян, *Экономическое развитие дореформенной Бессарабии*, с. 341.

³¹ *Ibidem*.

– 39 și în 1843 – 900)³². Prin vama Sculeni, în anul 1850 evidențele vamale arată că importul de lemn a fost alcătuit din 92 bușteni de molid, în sumă de 180 de ruble, 2906 scânduri de molid, în valoare de 648 de ruble, 950.000 dranițe, în valoare de 2.373 ruble³³. Examinarea datelor, cuprinse în registrele vamale, indică clar că importul de lemn și produse din lemn prin vămile de uscat era, cu mici excepții, unul mărunț, și se realiza cu precădere de un grup restrâns de mici antreprenori evrei, de pe ambele maluri ale Prutului. Reiterăm faptul că lemnul reprezenta un produs voluminos și greu, fapt care făcea transportarea lui pe calea uscatului la distanțe mari dificilă și costisitoare în condițiile perioadei de referință. Totuși, anumite transporturi de mare capacitate se efectuau și pe uscat și implicau negustorii de gildă din Basarabia, precum negustorul de gilda a doua din Chișinău Josea Cogan³⁴.

Tabelul 4

Importul de mărfuri din Principatul Moldovei prin vama de la Sculeni și posturile vamale Leova și Lipcani

Anul	Lemn	în %	Nuci	în %	Sare	în %	Pietre de moară	în %	Turbă	în %	Piei de micii	în %	Alte mărfuri	în %	Total
1846	2577	3,5	1860	2,6	30180	41,5	7812	10,8	7135	9,8	13646	18,8	9450	13,0	72660
1847	1065	1,9	2828	5,1	15254	27,7	8777	15,9	3790	6,9	6843	12,4	16500	30,0	55057
1848	-	-	2266	3,0	24632	32,5	5500	7,3	2105	2,8	11321	14,9	30033	39,6	75857
1849	357	0,6	8354	13,0	17733	27,6	6087	9,5	4595	7,2	11930	18,6	15084	23,5	64140
1850	3201	6,8	2739	5,8	17483	37,0	8904	18,8	5430	11,5	2756	5,8	6802	14,4	47315
1851	4190	6,9	4010	6,6	24829	40,7	9816	16,1	6000	9,8	380	0,6	11773	19,3	60998
1852	1893	2,6	4788	6,6	52254	71,5	4775	6,5	2830	3,9	-	-	6547	9,0	73087
1853	992	1,3	2412	3,1	31990	40,6	6949	8,8	3020	3,8	-	-	33483	42,5	78846
1855	-	-	-	-	5272	98,3	-	-	-	-	-	-	90	1,7	5362
1856	-	-	16936	7,2	107575	45,9	1980	0,8	-	-	-	-	107701	46,0	234192
Total	14275	1,9	46193	6,0	327202	42,6	60600	7,9	34905	4,5	46876	6,1	237463	30,9	767514

Surse: *ALSR*, F. 19, inv. 3, d. 957, f. 110; d. 958, f. 191 verso – 192; *Коммерческая газета*, №62, 25 мая 1839, с. 241-242; №62, 25 мая 1839, с. 241-242; №58, 14 мая 1840, с. 231-232; №76, 1 июля 1843, с. 229-230; №56, 13 мая 1844, с. 221-222; №45, 14 апреля 1845, с. 179-18; №63, 30 мая 1842, с. 250; №71, 15 июня 1848, с. 282; №97, 18 августа 1849, с. 387.

După cedarea de către Imperiul Rus, conform Tratatului de pace de la Paris din 18/30 martie 1856, a unei părți din sudul Basarabiei, inclusiv a orașelor-porturi Ismail și Reni, la hotarul terestru nou instituit cu Principatul Moldovei se instituie circumscripția vamală Cubei. Aceasta era alcătuită din trei vămi – în colonia bulgară Cubei, în Tatarbunar și localitatea Beștemac, și două posturi vamale – la Leova și Akkerman. Din fostul centru al comerțului din sudul Basarabiei, orașul-port Ismail, lemnul ajungea în provincie pe calea uscatului prin aceste vămi. Astfel, în anul 1861, prin circumscripția vamală Cubei, cu excepția postului vamal maritim din Akkerman, au fost importate în Basarabia 35.720 de bucăți de cherestea³⁵, în condițiile în care

³² *Arhiva de Stat din Regiunea Odesa* (în continuare *ASRO*), F. 3, inv. 1, d. 78, f. 14 v., 15.

³³ *ASRO*, F. 3, inv. 1, d. 74b, f. 64 v.

³⁴ *ANRM*, F. 2, inv. 1, d. 4508, f. 64.

³⁵ A. A. Скальковский, *Внешняя торговля по сухопутной Бессарабской границе и при Аккерманском порте в 1861-1862 гг.*, в: *ASRO*, F. 147, inv. 1, d. 19, f. 60.

întreg importul de lemn pe hotarul terestru a alcătuit în acel an 57.411 bucăți de cherestea³⁶, ceea ce ar reprezenta 62,2%. Importul de lemn în provincie pe calea apei, pe de altă parte, s-a redus substanțial. Astfel, dacă în anul 1853 în debarcaderele Basarabiei au acostat 925 plute încărcate cu lemn, atunci în 1859 doar 218³⁷. Prin districtul vamal Cubei importul de lemn de construcție a constituit în 1860 – 22.172 ruble, iar în 1861 – 47.565 ruble³⁸.

Un rol important în importul de mărfuri din Principatul Moldovei, după cum putem observa din datele Tabelului 5 îl ocupa sarea. Importul de sare însă a cunoscut în perioada de referință fluctuații substanțiale determinate de politica comercial-vamală protecționistă a Imperiului Rus, conjugată cu monopolul existent la exportul de sare din Moldova prin schelele de la Prut³⁹. Astfel, după aplicarea începând cu anul 1823 în Basarabia a tarifului protecționist din 1822, importul sării din Moldova s-a diminuat substanțial. Revenirea acestuia a fost facilitată de creșterea exportului de animale, pentru care sarea în drobi era mai preferată decât cea de lac. Astfel, dacă în perioada 1827-1831 au fost importate din Moldova în Rusia în medie pe an 85.728 puduri de sare, atunci în 1832-1836 – 123.049 puduri, în anii 1837-1841 – 106.530 puduri, în 1842-1846 – 51.568 puduri⁴⁰. Evoluția importului de sare din Principatul Moldova pe parcursul anilor '40 este prezentată în Tabelul 5.

Tabelul 5

Dinamica importului de sare prin vămile districtului vamal Sculeni (1840-1850)

Anul	Cantitatea* (în puduri)	Valoarea* (în ruble argint)	Prețul mediu de import (ruble/pud)
1840	196584	79881	0,41
1841	116549	29112	0,25
1842	1718	978	0,57
1843	2559	870	0,34
1844	58327	19831	0,34
1845	66423	23248	0,35
1846	93316	30180	0,32
1847	46609	15254	0,33
1848	72076	24632	0,34
1849	57168	17733	0,31
1850	53287	17483	0,33
Total	764616	259202	0,35

* Cantitățile și sumele sunt rotunjite până la unități

Surse: *Коммерческая газета*, №63, 30 мая 1842, с. 250; №63, 1 июля 1843, с. 230; №56, 13 мая 1844, с. 222; №45, 14 апреля 1845, с. 180; №102, 29 августа 1846, с. 406; №100, 26 августа 1850, с. 397.

În anul 1850, lacurile sărate din județul Akkerman au fost inundate și devastate complet. În acest context, importul de sare din Moldova cunoaște o creștere importantă. Rezervele existente în provincie au menținut redus importul în

³⁶ ASRO, F. 147, inv. 1, d. 19, f. 15.

³⁷ ASRO, F. 1, inv. 215, 1856, d. 16, f. 62; inv. 219, 1859, d. 209, f. 83.

³⁸ AISR, F. 19, inv. 3, d. 962, f. 182 verso.

³⁹ D. Vîțcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, Universitatea "Al. I. Cuza", Iași, 1987, p. 188.

⁴⁰ Гр. Неболсин, *Статистические записки о внешней торговле России, часть I*, СПб., 1850, с. 211.

anul 1850, prin vama de la Sculeni fiind importate în Basarabia din Moldova 31.802 puduri 10 pfunzi de sare, în valoare de 10.359 ruble argint⁴¹, prin Lipcani – 20.397 puduri, în valoare de 6.370 ruble argint⁴², iar prin Leova – 1.088 puduri în valoare de 734 ruble⁴³. În total, au fost importate din Principatul Moldovei 53.287 puduri, în valoare de 17.483 ruble⁴⁴. Dar epuizarea acestora au determinat Comitetului de Miniștri să admită la 17 iulie 1851 importul sării cu taxa vamală redusă de 23 copeici de pud, față de 40 copeici de pud prevăzute prin Tariful Vamal din 1850, prin vămile Ismail, Reni, Noua Suliță, Sculeni, și posturile vamale Lipcani și Leova, până la 1 ianuarie 1853⁴⁵. Ca urmare în anul 1851, potrivit datelor lui Nicolae Suțu, secretarul particular al domnitorului Grigore al V-lea Ghica, din Principatul Moldovei au fost exportate în Basarabia 1,5 mil. de ocale de sare (în jur de 115,3 mii puduri) în sumă de 487.500 lei⁴⁶. Cea mai mare cantitate fusese exportată în Basarabia pe la Sculeni – 920.000 ocale de sare (70,8 mii puduri), la prețul de 32 de lei de suta de ocale, în sumă de 294.400 lei, iar profitul curat al antreprenorului care deținea ocnele a alcătuit 42.000 lei. Cantitatea de sare exportată prin Lipcani s-a ridicat la 575.000 ocale (44,2 mii puduri), la prețul de 36 lei pentru o sută de ocale, în total 207.000 lei, profitul curat alcătuiind 36.000 lei, prin același contract de export al antreprenorului. Diferența de preț era determinată de cheltuielile mai mari suportate de antreprenor⁴⁷. Prețul sării la Sculeni, după curățarea vamală, a constituit 5,50 ruble pentru 100 de ocale, sau 69 copeici pentru un pud, în Lipcani – 0,8 ruble/pud⁴⁸.

În noile condiții, în anul 1852 antreprenorul ocnelor moldovenești Al. Vilara și-a manifestat în fața autorităților de la Iași nemulțumirea pentru câștigul tot mai mic pe care îl obținea din concesionarea desfacerii sării peste Prut. Arătându-se deranjat că profitul său din acest export devenise neînsemnat în raport cu noul preț al sării la ocnă (fixat, începând de la 15 septembrie 1850 la 20 lei / 100 ocale) și cu cheltuielile de transport, vamă și înmagazinare, el a solicitat desființarea dreptului de monopol asupra exportului sării în Rusia cu începere de la 1 ianuarie 1853. El considera că acesta urma a fi egalat cu vânzarea sării pentru consumul intern, acordându-se astfel libertatea pentru orice cumpărător de sare de la Tg. Ocna „să o transporte pe uscat și să o vândă ori în țară, ori peste Prut, pe la orice loc va fi îngăduit de stăpânirea rosieniască, afară numai de Galați”. Era vizată în acest mod și anihilarea comerțului clandestin cu sare, practicat de negustorii evrei din zonele limitrofe. Măsura a fost avizată favorabil de către Vistierie, care a și făcut-o cunoscută în țară, fiind salutăată neîntârziat și de către consulatul rus din Iași, care cerea doar cârmuirii să „păstreze pe vremea viitoare o așa dreptate pentru sloboda transportare a sării în Rusia”. În legătură cu moartea lui Alexandru Vilara, măsura preconizată a fost pusă în aplicare de către următorul concesionar al veniturilor

⁴¹ ASRO, F. 3, inv. 1, d. 74b, f. 64 v.

⁴² *Ibidem*, f. 41 v. - 42.

⁴³ *Ibidem*, f. 48.

⁴⁴ AISR, F. 19, inv. 3, d. 955, f. 110.

⁴⁵ ПСЗРП, собр. 2, том XXVI, 1851, отд. 1, СПб., 1852, №25423, с. 549.

⁴⁶ N. Suțu, *Notițe statistice asupra Moldovei*, trad. Teodor Codrescu, Iași, 1852, p. 181.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 171.

⁴⁸ AISR, F. 19, inv. 1, d. 957, f. 110-111.

ocnei – maiorul sârb Miša A. Anastasijević. Ca urmare, după 1 ianuarie 1853, un număr sporit de negustori evrei din regiunile limitrofe ale Moldovei, profilați până atunci pe comercializarea internă a unor mărfuri, cer autorităților certificate pentru a exporta sare în Basarabia⁴⁹.

Evoluția cantitativă a importului de sare prin districtele vamale ale Basarabiei în anii 1851-1861 este prezentată în Tabelul 6.

Tabelul 6

Importul sării prin districtele vamale ale Basarabiei (1851-1861)

Anul	Sculeni	Ismail	Cubei	Total	Raport în %
1851	74953	13316	-	88269	3,6
1852	155931	117606	-	273537	11,1
1853	83068	264780	-	347848	14,2
1854	-	-	-	-	0,0
1855	61801	423389	-	485190	19,8
1856	261222	138272	-	399494	16,3
1857	147820	10536	-	158356	6,4
1858	153783	7593	-	161376	6,6
1859	134610	-	89311	223921	9,1
1860	138950	-	50986	189936	7,7
1861	78625	-	50063	128688	5,2
Total	1290763	975492	190360	2456615	100
Raportul în %	52,5	39,8	7,7	100	

Surse: ASRO, F. 3, inv. 1, d. 74b, f. 64 v. 41 v. – 42, 48; AISR, F. 19, inv. 3, d. 955, f. 110; d. 957, f. 110-111, 164; d. 958, f. 202 v.; d. 959, f. 200, 203 v., 208 v.; d. 960, f. 230- 231; d. 961, f. 204 v., 196 v.; d. 962, f. 155 v. 156, f. 182 v. *Коммерческая газета*, №62, 30 мая 1853, с. 246.

După cum se poate observa din datele Tabelului 6, în anul 1853 importul de sare prin districtul vamal Ismail a continuat să progreseze rapid, alcătuind 264.780 puduri, adică dublu față de anul 1852⁵⁰. Datorită faptului că costurile transportării pe calea apei erau mai mici, prețurile de import ale sării în vămile districtului vamal Ismail s-au apropiat rapid de cele existente în vămile terestre și chiar au trecut sub nivelul acestora. Dacă în 1851 acesta a variat între 42-50 copeici, atunci în 1852 – între 35-45 copeici⁵¹, iar în 1853 – între 16-30 copeici⁵². Progresele se datorau și faptului că la 24 februarie 1853 guvernul rus a hotărât să prelungească până la 1 februarie 1854, importul sării, prin toate vămile de pe uscat ale Basarabiei, cu plata unei taxe vamale reduse, de această dată de 27 copeici argint per pud⁵³.

Izbucnirea Războiului Crimeii a întârziat restabilirea industriei saline din Basarabia⁵⁴. Acțiunile militare vor periclita și importurile de sare de peste Prut, în anul 1853, în pofida eforturilor autorităților de ocupație rusești, din Moldova au fost importate prin districtul vamal Sculeni doar 83.068 puduri⁵⁵. În condițiile

⁴⁹ D. Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, pp. 161, 194-195.

⁵⁰ AISR, F. 19, inv. 3, d. 958, f. 202 v.

⁵¹ AISR, F. 19, inv. 1, d. 957, f. 164.

⁵² AISR, F. 19, inv. 1, d. 958, f. 204.

⁵³ ПСЗРИ, собр. 2, том XXVIII, 1853, отд. I, СПб., 1854, №27044, с. 72.

⁵⁴ Я. С. Гроссул, И. Г. Будаков, *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861)*, Картя молдовеняскэ, Кишинев, 1967, с. 300.

⁵⁵ *Коммерческая газета*, №52, 8 мая 1854, с. 205.

deficienței acute de sare în provincie, taxa diminuată la importul de sare a fost mai întâi prelungită, prin rescriptul din 5 ianuarie 1854⁵⁶, apoi, prin rescriptul din 25 decembrie 1855, a fost redusă la 19 copeici argint per pud, până la 1 ianuarie 1857, pentru toate vămile de pe uscat ale Basarabiei, precum și pentru vama din orașul-port Odesa⁵⁷.

După cum arată datele Tabelului 4, pe lângă sare și lemn, de regulă se importau din Principatul Moldovei nuci, pietre de moară, turbă, piei de miei. Pe lângă aceasta în dependență de conjunctura pieței se importau cereale (fie din cauza recoltei proaste în Basarabia, sau a prețului scăzut la cereale peste Prut), perle și pietre prețioase, vin, mărfuri manufacturiere, hârtie etc. Este adevărat că nu toate mărfurile importate de peste Prut aveau ca destinație finală Basarabia, parțial ele ajungeau și pe piața internă a guberniilor ucrainene și velicoruse. La rândul său, o parte din mărfurile incluse în balanța comercială a Principatului Moldovei, aveau ca destinație sau origine Țara Românească, în baza convențiilor de tranzit încheiate între ambele principate.

Analiza datelor cu privire la comerțul cu Principatul Moldovei prin vămile Basarabiei (Tabelul 7), relevă faptul în balanța comercială era una pozitivă pentru Imperiului Rus și una negativă pentru Principatele Române.

Tabelul 7

Volumul valoric al comerțului Imperiului Rus prin vămile Sculeni, Leova și Lipcani de la hotarul Basarabiei cu Principatul Moldovei (1832-1853)

Anul	Valoarea exportului		Valoarea importului		În total, în ruble argint	Cota anuală, în %
	În ruble argint	Raportul, în %	În ruble argint	Raportul, în %		
1832	279737	70,8	115437	29,2	395173	5,4
1833	266454	71,4	106527	28,6	372981	5,1
1834	282828	72	110090	28	392919	5,3
1835	274940	76,9	82391	23,1	357330	4,9
1836	252987	67,6	121113	32,4	374100	5,1
1837	249427	68,8	112958	31,2	362385	4,9
1838	266961	73,9	94044	26,1	361004	4,9
1839	253581	75,3	83257	24,7	336838	4,6
1840	177328	57,2	132561	42,8	309889	4,2
1841	239386	56,1	187462	43,9	426848	5,8
1842	152144	60,4	99818	39,6	251962	3,4
1843	140292	67	69040	33	209332	2,8
1844	156244	56,3	121189	43,7	277433	3,8
1845	188201	75,8	60146	24,2	248347	3,4
1846	285967	79,7	72660	20,3	358627	4,9
1847	338121	86	55057	14	393178	5,4
1848	386192	83,6	75857	16,4	462049	6,3
1849	213065	76,9	64140	23,1	277205	3,8
1850	252590	84,2	47315	15,8	299905	4,1
1851	258348	80,9	60998	19,1	319346	4,3
1852	150523	67,3	73087	32,7	223610	3
1853	256793	76,5	78846	23,5	335639	4,6

⁵⁶ ПСЗРИ, собр. 2, том XXIX, 1854, отд. 1, СПб., 1855, №27835, с. 8.

⁵⁷ ПСЗРИ, собр. 2, том XXX, 1855, отд. 1, СПб., 1856, №29980, с. 748.

Total	5322108	72,4	2023993	27,6	7346101	100
În medie	241914	72,4	92000	27,6	333914	100

Surse: *Коммерческая газета*, №47, 18 апреля 1835, с. 182-183. №100, 26 августа 1850, с. 397-398; №62, 25 мая 1839, с. 242; №58, 14 мая 1840, с. 232; №56, 13 мая 1844, с. 222; №102, 29 августа 1846, с. 406; №52, 8 мая 1854, с. 205; №48, 21 апреля 1838, с. 182; №35, 21 марта 1836, с. 137.

Astfel, datele Tabelului 7 denotă faptul că după valoarea lor, mărfurilor exportate în Principatele Române prin Sculeni, Leova și Lipcani în perioada 1832-1853, le-au depășit pe cele importate cu 3.298.115 ruble, sau în medie cu circa 150 mii ruble anual. Din Basarabia se exportau în Principatele Române prin vămile terestre de la Prut cantități nu prea mari de lână, pește și icre, cai, ceară și lumânări din ceară, blănuri, cereale etc., iar din restul Rusiei produse din fontă, cupru, fier, produse manufacturiere etc. Rusia, de altfel, va întreprinde diverse măsuri, cu precădere de natură noneconomică, pentru a transforma Principatele Române în piață de desfacere pentru mărfurile sale industriale și manufacturiere, care nu puteau face față celor occidentale în condiții de concurență liberă.

Ca urmare a analizei datelor de arhivă inedite, a studiilor și lucrărilor cu caracter monografic, putem concluziona că în perioada 1812-1859 teritoriul dintre Prut și Nistru a menținut legăturile comerciale cu spațiul românesc. Cu toate acestea, în virtutea faptului că teritoriile de peste Nistru nu puteau acoperi necesitățile de mărfuri esențiale ale provinciei, relațiile comerciale cu Principatele Române, dar și teritoriile românești din cadrul Imperiul Habsburgic – Bucovina și Transilvania, au cunoscut o dezvoltare importantă în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

În primul rând, era vorba de sare, un produs esențial pentru acele timpuri, care era transportat din vechi timpuri de la salinile de la Târgu Ocna. Un loc important în circuitul comercial îl va juca, de asemenea, lemnul de molid și pin, importat din Bucovina austriacă. Pe lângă mărfurile de import, Basarabia va găsi în restul spațiului românesc o piață de desfacere pentru propriile produse. Spre iarmarocul din Sadagura din Bucovina luau calea în fiecare an mii de capete de bovine din Basarabia, de unde erau achiziționate în parte de industriașii bucovineni, iar în parte de antreprenorii din Galiția, Moravia și din alte regiuni ale Imperiului Habsburgic. Diverse derivate animaliere, precum piei netăbăcite și blănuri, erau exportate în anii '30-'40 ai secolului al XIX-lea, pentru a satisface necesitățile industriașilor din Transilvania.

Negustorii care mențineau aceste legături istorice erau de diferită etnie – armeni, evrei, ruși, români ș.a., ei doar făcând profit din cererea și oferta ce exista pe piața regională, care s-a constituit obiectiv în pofida hotarelor impuse de marile puteri europene. Pentru a depăși greutățile restricțiilor, ei au apelat la diverse practici comerciale, inclusiv informale, acoperind necesitățile de dezvoltare economică a teritoriilor românești de la Tisa până la Nistru.

Andrei EMILCIUC

doctor în istorie, cercetător științific superior,
Institutul de Istorie,
MECC al RM
email: emilan@live.com

Dinu POȘTARENCO

DIFUZAREA BIBLIEI ÎN LIMBA ROMÂNĂ DIN 1819

Dissemination of the *Bible* in Romanian since 1819

The article mentions the distribution within the borders of Bessarabia, the Principality of Moldavia and Wallachia of the New Testament (1817 and 1819 editions) and of the Bible (1819 edition), printed in St. Petersburg. The Biblical Branch of the Russian Bible Society had the mission of widely distributing these books of worship.

Keywords: Bessarabia; Principality of Moldavia and Wallachia; the New Testament; Bible.

Biblia de la Sankt Petersburg din 1819¹, tipărită în limba română de către Societatea Biblică Rusă², a constituit un eveniment cultural de excepție pentru români, fiind cea de a treia ediție integrală cunoscută în spațiul românesc³. Fără îndoială, a consemnat Ștefan Ciobanu, ea „a adus foloase neprețuite culturii românești din Basarabia“, fiind una dintre cărțile românești care s-au păstrat prin bisericile basarabene „până în ultimul timp“⁴. Și Mircea Păcurariu a afirmat că *Noul Testament* (edițiile separate din 1817⁵ și 1819⁶) și *Biblia* din 1819, scoase în capitala Imperiului Rus, împreună cu alte cărți sfinte în limba română, imprimate la tipografia din Chișinău sub pătoria Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni și, apoi, cea a Arhiepiscopului Dimitrie Sulima, au contribuit la consolidarea culturii românești și la menținerea conștiinței naționale în Basarabia înstrăinată⁷.

În conformitate cu statutul propriu, Filiala din Basarabia a Societății Biblice Ruse, înființată la 27 septembrie 1817, avea misiunea să acorde Societății Biblice Ruse suportul necesar în vederea distribuirii pe scară largă a *Bibliei*, care, fiind tipărită la Sankt Petersburg, urma să fie pusă în vânzare⁸.

¹ Despre *Biblia* de la Sankt Petersburg din 1819, Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chișinău, Editura Enciclopedică „Gheorghe Asachi“, 1992, pp. 42-6; Mircea Păcurariu, *Basarabia. Aspecte din istoria bisericii și neamului românesc*, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1993, pp. 59-60; Maria Danilov, *Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia. 1812-1918 (între tradiție și politica țaristă)*, Chișinău, 2007, pp. 54-68.

² Lucrări referitoare la Filiala basarabeană a Societății Biblice Ruse: A. Балцатеску, *Бессарабское Отделение Российского Библейского Общества*, în *Кишиневские епархиальные ведомости*, Chișinău, 1872, nr. 7, pp. 210-219; nr. 8, pp. 238-244; nr. 11, pp. 339-354; Sergiu Valcov, *Din istoria Filialei basarabene a Societății Biblice Ruse*, în *Revista de istorie a Moldovei*, Chișinău, anul IV, 1993, aprilie-iunie, nr. 2 (14), pp. 32-40.

³ Maria Danilov, *op. cit.*, p. 54.

⁴ Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 46.

⁵ *Noul Testament*, Tipografia Sfântului Sinod, Sankt Petersburg, 1817 (Igor Cereteu, *Cartea bisericească în mănăstirile din Republica Moldova*, Chișinău, 2016, p. 151).

⁶ *Noul Testament*, Tipografia lui Nic. Greacea, Sankt Petersburg, 1819 (Igor Cereteu, *op. cit.*, p. 173).

⁷ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 60.

⁸ A. Балцатеску, *op. cit.*, nr. 8, pp. 239-240.

La începutul anului 1818, intenționând să extindă zona geografică de difuzare a *Noului Testament* și a *Bibliei*, Comitetul Filialei din Basarabia a Societății Biblice Ruse a socotit de cuviință să traducă în limba română broșura despre scopul Societății Biblice Ruse și, tipărind-o, s-o răspândească nu numai în Basarabia, dar și în Principatele Române. Pe lângă aceasta, Comitetul a mai hotărât să adreseze mitropolitului grec Grigore al Irinupoleosului și Vatopedului⁹, domiciliat în Iași, și consulului general rus de la București Aleksandr A. Pini rugămintea să-și aducă aportul la propagarea informației despre scopul Societății Biblice Ruse¹⁰.

Primind de la Sankt Petersburg 2.295 de exemplare ale *Noului Testament*, directorii Comitetului Filialei din Basarabia a Societății Biblice Ruse au anunțat locuitorii Basarabiei despre punerea lor în vânzare în două localuri din Chișinău: casa mitropolitană și prăvălia negustorului de gilda a doua Vasile T. Ceaplîghin, acesta din urmă fiind unul dintre directorii Comitetului sus-menționat. În plus, pentru a răspândi mai repede în Basarabia aceste exemplare, s-a luat decizia de a acorda fiecărui preot și diacon hirotonit câte o carte, aceștia urmând să achite prețul ei. De asemenea, s-a mai prescris de a trimite tuturor protopopilor ținutali și stareților mănăstirilor câte câteva zeci de cărți, spre a fi vândute fețelor bisericesti din subordinea lor¹¹.

La sfârșitul lunii septembrie 1818, Comitetul Societății Biblice Ruse de la Sankt Petersburg a expediat Comitetului filialei sale din Basarabia o serie de exemplare ale *Noului Testament* și ale *Bibliei* în limbile ebraică, greacă, latină, slavă, italiană, germană, franceză și armeană, pentru a fi vândute în Basarabia și în țările limitrofe¹².

Potrivit raportului de activitate al Comitetului Filialei din Basarabia a Societății Biblice Ruse pe anul 1818, *Noul Testament* în limba română a fost distribuit prin vânzare nu numai printre locuitorii basarabeni și cei din stânga Nistrului, dar și în dreapta Prutului, deopotrivă slujitorilor altarului și mirenilor¹³.

⁹ Grigore al Irinupoleosului și Vatopedului (n. 23 ianuarie 1764, insula grecească Efes – d. 3 ianuarie 1846, Chișinău), mitropolit grec. Hirotonisit ca mitropolit al Irinupoleosului și Vatopedului în ziua de 18 ianuarie 1802, la Sf. Munte Athos, ceremonialul fiind săvârșit de către Patriarhul Constantinopolului Grigore al V-lea (1797-1798). Trimis la Iași, în 1806, în calitate de egumen al mănăstirii Golia, închinată mănăstirii Vatoped de pe Muntele Athos. În mai 1813, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a intervenit pe lângă ober-procurorul Sinodului Bisericii Ortodoxe Ruse Aleksandr N. Golițîn în privința acordării supușeniei ruse unor fețe ecleziastice din Principatul Moldovei, printre care se număra și Mitropolitul Grigore al Irinupoleosului și Vatopedului. Drept urmare, autoritățile ruse i-au satisfăcut solicitarea mitropolitului Gavriil. Declanșându-se revolta eteristă din 1821, mitropolitul Grigore părăsește Principatul Moldovei și, trecând Prutul împreună cu valul de refugiați, se stabilește la Chișinău, unde a locuit până la decesul său (A. Балцарецький, *op. cit.*, nr. 11, p. 339-340, notă la subsol; Constantin N. Tomescu, *I. Catagrafia Basarabiei din 1817. Ținutul Hotinului. II. Catagrafia numerică din Moldova, Valahia și Basarabia din 1810*, Chișinău, 1928, p. 52; Vlad Mischevca, Florin Marinescu, *Mitropolitul Grigorie Irinupoleos (23.I.1764–3.I.1846)*, în: *Raporturile moldo-grece în contextul relațiilor internaționale: probleme și perspective*, Chișinău, 2002, pp. 106-107; Vlad Mischevca, *Mitropolitul Grigorie Irinupoleos (240 de ani de la naștere: 1764–2004)*, în: *Analele Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova*, Anuar istoric 5, Chișinău, Pontos, 2004, pp. 34-37).

¹⁰ A. Балцарецький, *op. cit.*, nr. 11, pp. 339-340.

¹¹ *Ibidem*, pp. 340-341.

¹² *Ibidem*, p. 341; Sergiu Valcov, *op. cit.*, p. 36.

¹³ A. Балцарецький, *op. cit.*, nr. 11, p. 342.

Mitropolitul Grigore al Irinupoleosului și Vatopedului a înștiințat Comitetul Biblic din Basarabia că locuitorii din Principatul Moldovei, aflând de la el despre intenția de a trimite peste Prut *Noul Testament*, s-au arătat a fi interesați să-l cumpere. Ca urmare, Comitetul și-a propus să trimită inițial la Iași 500 de exemplare. Comunicându-i, prin adresa din 28 mai 1818, președintelui Departamentului al II-lea al Guvernului Regional al Basarabiei Constantin Catacazi¹⁴, care la fel era unul dintre directorii acestui Comitet, despre hotărârea de a expedia la Iași acest lot de cărți, Mitropolitul și exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni l-a rugat să dea dispoziție Vămii de la Sculeni să permită trecerea peste Prut a cărților¹⁵.

Conform aceluiași raport pe anul 1818, doar în orașul Iași, pe parcursul a cinci luni, cu ajutorul mitropolitului Grigore, au fost vândute 700 de exemplare, iar la sfârșitul acestui an, acest mitropolit a cerut să i se expedieze un nou lot de cărți¹⁶.

În timpul trecerii cărților peste hotarul de la Prut apăreau și unele impedimente. Astfel, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni al Chișinăului și Hotinului i-a adus la cunoștință rezidentului plenipotențiar al Basarabiei Aleksei N. Bahmetev că Mitropolitului Grigore din Iași i-au fost expediate prin Sculeni 600 de exemplare ale *Noului Testament*, însă Vama de aici nu a fost de acord să permită trecerea cărților fără perceperea taxei vamale. La 24 mai 1819, Bahmetev a dispus Vămii de la Sculeni să nu perceapă taxă pentru trecerea peste Prut a acestor cărți¹⁷.

Consultând documentele referitoare la activitatea Comitetului Biblic din Basarabia, Alexandru Bălțătescu¹⁸ a constatat că difuzarea în Basarabia a *Sfintei Scripturi* a avut un caracter specific, și anume: multe persoane cumpărau cartea nu atât din convingere, cât pentru a le face pe voia directorilor Comitetului, fiind figuri influente. Luând fiecare un număr mare de exemplare, directorii îi impuneau pe unii subalterni ai lor să le cumpere¹⁹.

În raportul de activitate al Comitetului Biblic din Basarabia pe anul 1819 se menționează că în decursul acestui an au fost vândute 2.678 de exemplare ale *Noului Testament*, mai mult decât în 1818. Această carte sfântă o posedau nu numai maturii, dar și aproape fiecare elev al Seminarului Teologic din Chișinău²⁰.

Raportul conține laude la adresa Mitropolitului Grigore al Irinupoleosului și Vatopedului din Iași, care a răspândit în Principatul Moldovei mai mult de 1.000 de exemplare ale *Noului Testament* în limba română, reușind să transmită Comitetului suma de bani pe care o datora, în pofida împrejurărilor nefavorabile ce au intervenit din cauza agravării situației epidemiologice. Cu excepția cărților vândute la Iași de

¹⁴ De fapt, Constantin Anton Catacazi exercita, din noiembrie 1817, funcția de guvernator civil al Basarabiei.

¹⁵ *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (în continuare se va cita ANRM), F. 2, inv. 1, d. 570, f. 4.

¹⁶ A. Балцарецьку, *op. cit.*, nr. 11, p. 342.

¹⁷ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 596, f. 839v.

¹⁸ Alexandru Bălțătescu (n. 1843 – d. ?), protoiereu. Fiul paracliserului Vasile Bălțătescu din satul Volintiri, județul Akkerman. În 1869 a absolvit Seminarul Teologic din Chișinău. La 13 mai 1873 a fost hirotonit preot pentru catedrala Schimbarea la Față a Domnului din orașul Bender (Tighina), unde a slujit ani în șir. Totodată, de la 23 iunie 1881, a deținut și funcția de protopop al circumscripției I din județul Bender, pe care o exercita și în 1898. Ridicat la treapta de protoiereu. Preot, din 1912, la Biserica Sf. Petru și Pavel din orașul Bender, unde activa și în 1922.

¹⁹ A. Балцарецьку, *op. cit.*, nr. 11, p. 342.

²⁰ *Ibidem*, p. 347.

către mitropolitul Grigore, Comitetul Biblic din Basarabia a expediat cărți spre vânzare în Principatele Române și prin intermediul altor persoane: la sfârșitul anului 1818, negustorul Ivan Balacean, unul dintre directorii Comitetului Biblic din Basarabia, venind la București, a transmis Mitropolitului Dionisie al Țării Românești 400 de exemplare ale *Noului Testament* în limba română și 80 de exemplare în limba greacă, iar în 1819, Comitetul a trimis Mitropolitului Veniamin Costache al Moldovei 1.050 de exemplare ale *Noului Testament*²¹.

Transportarea acestor cărți bisericești în dreapta Prutului a devenit dificilă după introducerea restricțiilor sanitar-epidemiologice impuse în legătură cu declanșarea în iunie 1819, în orașul Iași, a epidemiei de ciumă. Executând porunca imperială, A.N. Bahmetev a dat dispoziție să fie închise toate carantinele de la Prut și Dunăre. Curând, ciuma a început să bântuie și în câteva sate din ținuturile Hotin și Iași. Drept urmare, măsurile sanitar-epidemiologice au fost menținute până în luna mai a anului următor.

În 1820, Comitetul Biblic din Basarabia deținea 13.447 de cărți ale *Sfintei Scripturi* în diferite limbi, o parte dintre care erau rămase din 1819, iar o altă parte au fost primite în 1820. Din numărul acestor cărți, 4.600 de *Biblii* și 7.036 de exemplare ale *Noului Testament* erau în limba română. Cărțile erau destinate spre a fi împărțite locuitorilor Basarabiei, Principatului Moldovei, Țării Românești și celor de peste Nistru²².

Aceste cărți sfinte erau puse în vânzare într-o odaie a Seminarului Teologic din Chișinău. Concomitent, din ordinul Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, care avea rolul de vicepreședinte al Comitetului Biblic din Basarabia, au fost trimise *Biblii* în limba română protopopilor, pentru a le răspândi prin intermediul tagmei duhovnicești. O mână de ajutor în acest sens a acordat guvernatorul civil al Basarabiei Constantin Catacazi, trimitând în scris îndemnări din partea sa către polițiile orașenești și ispravnicii ținuturilor să participe la difuzarea cărților sfinte²³.

Și în raportul de activitate al Comitetului Biblic din Basarabia pe anul 1820 este notat că mitropolitul „Grigorie Ierapoleos”²⁴, purtând corespondență cu episcopul-vicar Dimitrie Sulima, a arătat o îngrijire fără preget „spre împărțirea cărților vieții vecinice în scaunul cnejei Moldaviei” și în împrejurimile Iașilor. Conform raportului, el a vândut 300 de *Biblii* în limba română, în afară de *Noul Testament*, iar la sfârșitul anului a mai cerut 100 de *Biblii*, care i-au fost trimise. Totodată, mitropolitul Grigore a expediat de la Iași la București, cu propria cheltuială, 393 de *Biblii* și 200 de exemplare ale *Noului Testament*, rânduite de Comitetul Biblic din Basarabia pentru capitala Țării Românești. La difuzarea în București a cărților sfinte trimise de Comitetul Biblic din Basarabia contribuia funcționarul Kotov de la Consulatul Rusiei de aici²⁵.

²¹ *Ibidem*, pp. 347-348.

²² Paul Mihail, Zamfira Mihail, *Acte în limba română tipărite în Basarabia. I (1812–1830)*, Editura Academiei Române, București, 1993, p. 236.

²³ *Ibidem*, pp. 236-237.

²⁴ Conform sursei.

²⁵ Paul Mihail, Zamfira Mihail, *op. cit.*, p. 237.

Potrivit altei surse, în 1820, Mitropolitului Grigore al Irinupoleosului și Vatoopedului i-au fost livrate 200 de *Biblii* și 500 de exemplare ale *Noului Testament*, iar consulului Aleksandr A. Pini din Valahia – 200 de *Biblii* în limba română²⁶.

După cum se precizează în raportul de bilanț pe anul 1820, pe parcursul acestui an au fost vândute sau date pe datorie 5.623 de exemplare, astfel că, din cele 13.447 de exemplare indicate mai sus, Comitetului Biblic din Basarabia îi rămăseseră 7.824 de exemplare de cărți ale *Sfintei Scripturi* în limba română și în alte limbi²⁷.

La 19 iulie 1820, Sinodul Bisericii Ortodoxe Ruse i-a ordonat Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni să prezinte lista bisericilor și a mănăstirilor din Eparhia Chișinăului și Hotinului care nu posedau biblii, urmând ca locașurile enumerate să fie înzestrate cu aceste cărți sfinte de către Societatea Biblică Rusă²⁸. Drept consecință, la 18 august 1820, Dicasteria Duhovnicească din Chișinău a poruncit protopopilor să-i comunice câte *Biblii* în limbile română și rusă urma să repartizeze bisericilor din subordinea acestora.

Protoiereul ținutului Akkerman Fiodor Maleavinski a raportat că el supraveghează activitatea a 50 de biserici, dintre care în 31 de biserici serviciile divine se oficiază în limba română, iar în 19 biserici – în limba rusă²⁹. Iar protoiereul părții de nord a ținutului Hotin³⁰ Gheorghe Rodostat a informat, la 25 septembrie 1820, Dicasteria Duhovnicească că el are sub autoritatea sa 57 de biserici rusești și 28 moldovenești³¹.

Prin raportul din 29 octombrie 1820, protoiereul Simion Mahovski a înștiințat Dicasteria că pentru bisericile din ținutul Bender erau necesare 42 de *Biblii* în limba română și 2 în limba rusă³².

Lista prezentată de către Cârmuirea Duhovnicească din Tiraspol cuprinde 60 de biserici din stânga Nistrului, cu excepția bisericilor din județul Olviopol, întrucât protopopul acestui județ nu furnizase informații în privința numărului lor³³.

Acumulând datele solicitate, Dicasteria Duhovnicească din Chișinău a întocmit următorul tablou cu privire la locașurile sfinte care nu aveau *Biblii* și *Noul Testament*³⁴:

²⁶ ANRM, F. 208, inv. 2, d. 3360, f. 42v.

²⁷ Paul Mihail, Zamfira Mihail, *op. cit.*, p. 238.

²⁸ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 2876, f. 1.

²⁹ *Ibidem*, f. 24.

³⁰ Ținutul Hotin era divizat în două părți din punct de vedere administrativ-bisericesc.

³¹ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 2876, f. 33.

³² *Ibidem*, f. 49.

³³ *Ibidem*, f. 56-58.

³⁴ *Ibidem*, f. 59.

Protopopia	Rusești		Românești		Grecești	
	Bibliei	Noul Testament	Bibliei	Noul Testament	Bibliei	Noul Testament
Protopopul Șerban	–	–	75	75	–	–
Protoiereul Ioan Dimitriu	–	–	11	11	–	–
Protoiereul Nichita Glizean	25	23	12	11	4	4
Protoiereul Fiodor Karaev	1	1	–	–	–	–
Protopopul asupra mănăstirilor și schiturilor din ținutul Orhei ieromonahul Arsenie	1	1	1	1	–	–
Arhimandritul Gavriil	–	–	1	1	–	–
Protoiereul Fiodor Maleavinski	19	19	31	31	–	–
Protoiereul Isai Șișcanu	–	–	13	13	–	–
Protopopul asupra mănăstirilor și schiturilor egumenul Onisifor	8	–	–	–	–	–
Protoiereul Gheorghe Batcu	–	–	24	24	–	–
Protoiereul Gheorghe Rodostat	57	57	28	28	–	–
Protoiereul Alexei Dubski	6	6	4	4	–	–
Protoiereul Moisei Cerneavski	1	1	–	–	–	–
Protoiereul Ioan Rodeus	8	–	–	–	–	–
Protoiereul Stavarachi Costin	14	14	82	82	–	–
Protoiereul Simion Mahovski	2	2	94	94	–	–
Protoiereul Constantin Fiodorovici	–	–	71	71	–	–
Protoiereul Piotr Loncikovski	38	38	61	61	–	–
Cârmuirea Duhovnicească din Tiraspol	60	59	–	–	–	–
În total	240	221	508	507	4	4

Într-un raport adresat Sinodului Bisericii Ortodoxe Ruse, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a indicat numărul de exemplare de care aveau nevoie bisericile și

mănăstirile din Eparhia Chișinăului și Hotinului. *Biblii*: în limba rusă – 240, în limba română – 488 și în limba greacă – 4. *Noul Testament*: în limba rusă – 221, în limba română – 487 și în limba greacă – 4. În total: 732 de *Biblii* și 712 de exemplare ale *Noului Testament*. Răspunzându-i, la 22 ianuarie 1821, în privința acestor cifre, Sinodul, mai întâi, l-a informat pe mitropolit că Tipografia Sinodală din Moscova a tipărit 3.000 de *Biblii* și 2.400 de exemplare ale *Noului Testament*. Având în vedere numărul solicitat de cărți, Sinodul a decis să elibereze Eparhiei Chișinăului și Hotinului 100 de exemplare ale *Bibliei* și tot atâtea ale *Noului Testament* dintre cărțile tipărite la Moscova, iar restul din tirajele Societății Biblice Ruse, și anume: 140 de *Biblii* în limba rusă și 488 în limba română, 121 de exemplare ale *Noului Testament* în limba rusă și 487 în limba română, plus câte 4 de fiecare în limba greacă³⁵.

În 1820, protoiereului Piotr Loncikovski i-au fost repartizate 25 de *Biblii* în limba română și 25 în limba slavă; protopopului Teodor Șerban – 134 de *Biblii* în limba română; protoiereului Vasile Baltag din Lozova – 38 de *Biblii*; protoiereului Stavarachi Costin – 182 de *Biblii* în limba română și 25 în limba slavă; protoiereului Calinic Sericov – 145 de *Biblii* în limba română și 25 în limba slavă; protoiereului Gheorghe Batcu – 70 de *Biblii* în limba română; protoiereului Isai Șișcanu – 37 de *Biblii* în limba română; protopopului preot Vasile Băț din Bravicea – 50 de *Biblii* în limba română; protopopului Ioan Negară – 30 de *Biblii* în limba română; protoiereului Constantin Fiodorovici din ținutul Bălți³⁶ – 152 de *Biblii* în limba română; protoiereului Nichita Glizean – 35 de *Biblii* în limba română; protoiereului Ioan Dimitriu – 20 de *Biblii* în limba română; protoiereului Simion Mahovski – 55 de *Biblii* în limba română și 5 în limba slavă; protoiereului Sofronie din Tiraspol – 10 *Biblii* în limba română și 10 în limba slavă. În continuare, sunt enumerate persoanele care au cumpărat câte 1-10 exemplare³⁷.

Potrivit informației de care dispunea Dicasteria Duhovnicească din Chișinău în iunie 1821, în Eparhia Chișinăului și Hotinului erau: biserici parohiale române – 675, rusești – 328, grecești – 4; mănăstiri și schituri rusești de călugări – 11, române – 7; mănăstiri și schituri rusești de călugărițe – 4, române – 3; plus 2 mănăstiri grecești în Ismail³⁸.

Între timp, circulația peste Prut a cărților religioase trimise de la Chișinău a fost împiedicată de o altă circumstanță neprielnică, creată în Principatele Române după izbucnirea, la sfârșitul lunii februarie 1821, a revoltei eteriste.

Pentru a-i îndemna pe eventualii cumpărători să devină posesori ai *Bibliei*, Comitetul Societății Biblice Ruse a scos, în 1820, o „sfătuire“, prin care se propaga un asemenea îndemn. Textul acestei „sfătuirii“, tălmăcit în „moldovenește“, a ieșit, în 1821, și de sub teasurile Tipografiei Exarhicești a Basarabiei³⁹.

Periodic, protopopii ținutali transmiteau Dicasteriei Duhovnicești din Chișinău sumele de bani încasate în urma vânzării *Bibliei* și a *Noului Testament*. Bunăoară, la 28 septembrie 1821, protoiereul Nazar Ghinculov din ținutul Orhei a raportat că din

³⁵ *Ibidem*, f. 61.

³⁶ De fapt, ținutul Iași.

³⁷ ANRM, F. 208, inv. 2, d. 3360, f. 43-47.

³⁸ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 2876, f. 62.

³⁹ Paul Mihail, Zamfira Mihail, *op. cit.*, pp. 251-252.

numărul de 82 de *Biblii* și tot atâtea exemplare ale *Noului Testament*, predate lui la 22 iunie 1821, au fost vândute 9 *Biblii* și 9 exemplare ale *Noului Testament*, pentru care s-au încasat 175 de lei și 20 de parale. Suma respectivă a transmis-o Dicasteriei⁴⁰. La 4 octombrie 1821, același protoiereu Nazar Ghinculov a anunțat că au fost vândute 8 *Biblii* și 8 exemplare ale *Noului Testament*, pentru care s-au încasat 156 de lei⁴¹.

Dicasteria Duhovnicească din Chișinău, la rândul său, transmitea sumele de bani adunate Filialei din Basarabia a Societății Biblice Ruse. Predând Comitetului Biblic din Basarabia 120 de ruble asigurate și 715 lei și 21 de parale, Dicasteria a specificat pentru câte cărți au fost acumulate aceste sume de bani. Dintre cărțile repartizate bisericilor, protoiereii au predat următoarele sume: al ținutului Akkerman Fiodor Maleavinski – 90 de ruble pentru 9 *Biblii* în limba română și 30 de ruble pentru 9 exemplare ale *Noului Testament*; al sectorului Leova Simion Mahovski – 120 de lei pentru 8 *Biblii* în limba română și 36 de lei pentru 8 exemplare ale *Noului Testament*; al ținutului Bender Grigore Glijinski – 180 de lei pentru 12 *Biblii* în limba română și 54 de lei pentru 12 exemplare ale *Noului Testament*; al ținutului Ismail Nichita Glizean – 180 de lei pentru 12 *Biblii* în limba română, 49 de lei și 20 de parale pentru 11 exemplare ale *Noului Testament* și 96 de lei și 1 para pentru 23 exemplare ale *Noului Testament*⁴².

Activitatea Societății Biblice Ruse a fost suspendată prin Decretul din 12 aprilie 1826 al împăratului Nicolae I⁴³.

Pregătindu-se actele de lichidare a Filialei din Basarabia a Societății Biblice Ruse, a fost întocmită lista datornicilor pentru cărțile luate pe datorie, în care este indicat numărul cărților neachitate de fiecare datornic. Spicuim câteva nume din lista respectivă⁴⁴:

Datornicul	Prețul unui exemplar		Numărul cărților
	Ruble	Copeici	
Mitropolitul Dionisie al Țării Românești			
Noul Testament în limba română	3	50	61
Noul Testament în limba greacă	3	–	60
Protoiereul ținutului Akkerman Fiodor Maleavinski	10	–	6
Biblia în limba română	4	–	1
Noul Testament în slavo-rusă	2	50	1
Noul Testament în limba franceză	1	50	5
Psaltire în limba rusă			
Funcționarul Kotov			
Biblia în limba română	10	–	2
Biblia în limba germană	5	–	28
Biblia în limba armeană	12	–	2

⁴⁰ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 2876, f. 137.

⁴¹ *Ibidem*, f. 141.

⁴² *Ibidem*, f. 149.

⁴³ ANRM, F. 208, inv. 2, d. 3360, f. 3.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 32-35.

Biblia în limba evreiască	12	–	2
Noul Testament în limba română	3	–	91
Noul Testament în limba germană	3	50	15
Noul Testament în limba franceză	2	50	16
Noul Testament în limba greacă	3	–	85
Protoiereul Calinic Sericov			
Biblia în limba română	10	–	33
Biblia în limba slavă	6	–	1
Noul Testament în slavo-rusă	4	–	5
Psaltirea în limba rusă	1	–	4
Schitul Răciula			
Biblia în limba slavă	6	–	2
Protoiereul Crâjanovschi			
Biblia în limba română	10	–	61
Negustorul Vasile Ceaplîghin			
Biblia în limba română	10	–	3
Guvernatorul Basarabiei Constantin Catacazi			
Biblia în limba română	10	–	7
Biblia în limba armeană	12	–	10
Biblia în limba evreiască	12	–	13
Biblia în limba greacă	12	–	19
Biblia în limba latină	10	–	2
Noul Testament în limba greacă	7	50	7
Psaltirea în limba rusă	1	50	1
Protopopul Ioan Pintilie			
Biblia în limba română	10	–	9
Noul Testament în limba română	3	–	10
Dicasteria Duhovnicească din Chișinău			
Biblia în limba română	10	–	51
Biblia în limba slavă	11	–	1
Biblia în limba slavă ⁴⁵	6	–	43
Noul Testament în slavo-rusă	4	–	2
Noul Testament în limba română	3	–	105
Noul Testament în limba slavă	2	70	5
Directorul Ghidenșanț			
Biblia în limba română	10	–	5
Biblia în limba germană	5	–	1
Biblia în limba germană ⁴⁶	6	–	54
Noul Testament în limba română	3	–	5
Noul Testament în limba greacă	3	–	5
Noul Testament luteran	2	50	25
Colonelul Arvanataki			
Biblia în limba română	10	–	4
Noul Testament în limba română	3	–	4
Funcționarul Andreevski			
Biblia în limba română	10	–	4
Biblia în limba armeană	12	–	10
Noul Testament în limba română	3	–	5

⁴⁵ Conform sursei.

⁴⁶ Conform sursei.

Noul Testament armeano-turcesc	3	–	10
Noul Testament în limba greacă	3	–	3
Protoiereul Luchian din Briceni, primite de la maiorul Carol Ghidenșanț			
Biblia în limba română	10	–	10
Biblia în limba slavă	6	–	2
Biblia în limba armeană	12	–	1
Noul Testament în limba română	3	–	3
Noul Testament în limba slavă	2	70	1
Negustorul Vasile Bacal			
Biblia în limba română	10	–	1
Noul Testament în limba română	3	–	1
Protoiereul Nazar Ghinculov			
Biblia în limba slavă	6	–	1
Noul Testament în slavo-rusă	3	50	2
Noul Testament în slavo-rusă	4	–	2
Psaltire în limba rusă	1	50	1
Psaltire în limba rusă	1	–	5
Profesorul de limbă greacă Sava Tombievski			
Biblia în limba greacă	12	–	1
Noul Testament în limba română	3	–	1
Directorul Stavri Dimu			
Noul Testament în limba greacă	4	50	6

În continuare, lista include alte zeci de persoane care datorau pentru 1-2 exemplare.

Așadar, *Noul Testament* (edițiile din 1817 și 1819) și *Biblia* (ediția din 1819), tipărite la Sankt Petersburg, au fost aduse la Chișinău, de unde, prin intermediul membrilor Comitetului Filialei din Basarabia a Societății Biblice Ruse, protopopilor ținutali, a unor funcționari, au fost difuzate printre preoți și alți cărturari din Basarabia, iar o parte din aceste tiraje s-a trimis în Principatul Moldovei și Țara Românească. Ambele cărți de cult au căpătat o răspândire largă pe tot cuprinsul Eparhiei Chișinăului și Hotinului.

Dinu POȘTARENCU,
 doctor în istorie, cercetător științific coordonator,
 Institutul de Istorie, MECC
 e-mail: dpostarencu@yahoo.com

Valentin TOMULEȚ

SITUAȚIA ECONOMICĂ A GOSPODĂRIILOR ȚĂRĂNEȘTI DIN ȚINUTUL ORHEI, CONFORM STATISTICII MILITARE RUSE DIN 1825¹

La situation économique des ménages paysans à Orhei, selon les statistiques militaires russes en 1825

Selon les statistiques militaires russes de 1825, trouvées dans les fonds des Archives historiques militaires d'État Russe (Moscou), l'auteur analyse les changements survenus dans la situation socio-économique du comté d'Orhei au milieu des années '20 du XIX-ème siècle. Les statistiques établissaient avec une grande précision le nombre de logements et contenaient des informations détaillées sur la situation économique des différentes catégories sociales au moment de l'établissement des statistiques. Cette information était d'une nécessité vitale pour les institutions impériales, en particulier lorsque l'Empire russe était engagé dans divers affrontements militaires dans les Balkans et que la Bessarabie, en tant que territoire frontalier ou de transit, devait fournir à l'armée russe tout le nécessaire.

Mots-clés: Bessarabie; Empire russe; comté d'Orhei; statistiques démographiques; catégories sociales; propriétaires terriens – maushieri; razeshi; paysans ou tsarani.

Formularea problemei. Problema necesității unei evidențe riguroase și constante a populației² și a resurselor de care dispunea provincia nou-anexată a fost sesizată de autoritățile imperiale imediat după anexarea în 1812 a Basarabiei la Imperiul Rus. În instrucțiunile date de amiralul P.V. Ciceagov, comandantul-șef al armatei ruse de la Dunăre, șeful suprem al flotei de pe Marea Neagră și seful Administrației Generale a Moldovei și Țării Românești, adresate la 23 iulie 1812 guvernatorului civil Scarlat Sturdza privind organizarea teritoriului dintre Prut și Nistru, se sublinia necesitatea efectuării unei statistici riguroase în Basarabia pentru a o putea governa cât mai eficient³. Drept rezultat, la 2 februarie 1813, în cadrul Guvernului Provizoriu al regiunii Basarabiei a fost constituit Departamentul doi, cu Expediția statistică, condus de Matei Crupenschi⁴. Grație activității acestei expediții, dar și activității instituțiilor administrative care au urmat, în Arhiva Națională a Republicii Moldova, precum și arhivele din Federația Rusă, s-au păstrat mai multe informații statistice privind situația

¹ Articol realizat în cadrul proiectului de cercetare „Evoluția istorică a Moldovei din antichitate până în epoca modernă în contextul civilizației europene. Basarabia în cadrul Imperiului Rus. Sinteză academică, studii, documente și materiale”. Partea I, cifrul 20.80009.0807.36.

² Prin noțiunea de *populație* subînțelegem mulțimea de oameni care ocupă un anumit teritoriu sau numărul de locuitori într-o anumită arie geografică sau localitate.

³ *Arhiva Istorică de Stat din Rusia (AISR)*, Fond (F.) 19, inventar (inv.) 3, dosar (d.) 125, fila (f.) 50-54 verso.

⁴ *Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM)*, F. 1, inv. 1, d. 3995, f. 11-14; *Записки Бессарабского Статистического Комитета (ЗБСК)*, Кишинев, 1868, т. III, сс. 113-116.

social-economică din Basarabia în acea perioadă de timp⁵. Însă lipsa de personal calificat (*un expeditor și doi funcționari de birou*) a făcut existența acestei structuri neeficientă și în 1816 ea a fost suprimată în urma reformei Guvernului, funcțiile de evidență fiind transferate Departamentului financiar-economic. Acesta întocmea, către data de 1 ianuarie a fiecărui an, rapoarte despre numărul populației pe familii și apartenența lor socială⁶, iar la necesități prezenta și alte informații. Aceste informații s-au păstrat doar fragmentar în fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova.

Astfel, problema legată de studiul evidenței populației, inclusiv al diferitelor categorii sociale și situația lor economică, în baza statisticii populației, în cazul nostru, pentru ținutul Orhei în baza statisticii militare ruse din 1825 prezintă un mare interes. În plus, subiectele legate de studiul situației social-economice a populației în baza datelor statistice, adunate de administrația imperială rusă cu diferite scopuri și ocazii pe parcursul secolului al XIX-lea prezintă un interes deosebit, deoarece ne permit să stabilim schimbările de ordin demografic, social-economic și nu numai care au avut loc în această perioadă pe teritoriul Basarabiei sub dominație țaristă, în cazul nostru legat de cunoașterea detaliată a situației economice a gospodăriilor țărănești din ținutul Orhei, cel mai mare și mai dens populat ținut din Basarabia la început de secol.

Statistica – izvor în cercetarea proceselor istorice. În studierea trecutului o sursă importantă, de primă necesitate, strict obligatorie, o constituie izvoarele istorice, în special cele statistice. Aceasta din simplul considerent că existența statului a fost permanent dependentă și interesată de cunoașterea, acumularea și sistematizarea cât mai exactă și detaliată a informațiilor privind propriile resurse materiale și umane, astfel încât mecanismele sale fiscale, aflate în arsenalul și subordinea administrației centrale (și nu numai), trebuiau să funcționeze eficient și continuu pentru asigurarea veniturilor necesare acoperirii cheltuielilor statului. Acest obiectiv avea o importanță deosebită, în special, la periferiile de apus ale Imperiului Rus, antrenat încă din secolul al XVIII-lea în expansiunea teritorială în Balcani, care urma să asigure armata rusă de ocupație cu toate resursele necesare pentru buna ei funcționare. Cunoscuții cercetători români Cătălin Turliuc, Mihail-Ștefan Ceaușu și Dumitru Vitcu, în partea introductivă a lucrării dedicate izvoarelor statistice privind mutațiile demografice la est de Carpați în secolele XIX-XX, scriu în această privință că „documentele sau informațiile statistice, în general, catagrafiile fiscale, în speță, întocmite în numele și interesul unei (unor) autorități, politico-administrative sau locale, potrivit unor reguli, cerințe sau criterii corespunzătoare momentului istoric căruia i se raportează constituie – dincolo de orice îndoială, rezervă sau controversă – surse de primă importanță, adesea indispensabile

⁵ А. Розейлон-Сошальский, *Военно-статистическое описание Бессарабской области 1821-1826 гг.* (Arhiva Istorică Militară de Stat din Rusia / AIMSР, F. Arhiva Militaro-Științifică / АМШ, d. 18589, inv. I, f. 1-12 v.); С.Корнилович, *Статистическое описание Бессарабской области собственно так называемой, или Буджака с приложением карты* (AIMSR, F. АМШ, d. 18582); М.Дараган, *Военно-статистическое обозрение Бессарабской области* (AIMSR, F. АМШ, d. 18599); Idem, *Военно-статистическое обозрение Бессарабской области*, СПб., 1849; Idem, *Военно-статистическое обозрение Российской империи*, т. XI, ч. III. Бессарабская область, СПб., 1858.

⁶ Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). Собр. II, т. I, 1826, № 444, СПб., 1830, сс. 658-659; А.Защук, *Материалы для военной географии и военной статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Военное обозрение Бессарабской области*, СПб., 1863, сс. 147-150.

oricărui analist preocupat de recuperarea istoriografică a trecutului mai îndepărtat sau mai apropiat, de cunoașterea și aprofundarea variilor aspecte de natură economică, socială, juridică, demografică, etnică etc., privity într-un orizont mai larg, național, sau mai restrâns, local”⁷.

În plus, statistica oferă posibilități reale de a obține informații veridice referitoare la gospodăriile populației și potențialul lor economic, precum și la fondul locativ și condițiile de locuit ale populației. Posedarea acestor informații de către instituțiile imperiale ruse, făcea posibilă proiecția evoluției populației, ca estimare a dimensiunii viitoare a acesteia, pe baza căreia țarismul putea întocmi strategii politico-sociale, economico-financiare/fiscale și, în anumită măsură, pentru perioada estimată, educaționale și sanitare. Manifestând un interes sporit și constant pentru sud-estul Europei, administrația rusă era interesată de cunoașterea potențialului economic și uman al teritoriilor limitrofe sau al țărilor pe unde urma să treacă și să se hrănească armata rusă.

Însemnătatea acestor categorii de surse documentare, în demersul amplu și complex al cercetării istorice, derivă și din faptul că ele permit a înțelege mai profund și mai clar acele schimbări care au intervenit în Basarabia sub regim de dominație țaristă, deschid posibilități mult mai largi pentru descătușarea științei istorice de dogmele paradigmei marxiste și ale ideologiei regimului totalitar-comunist și pun în fața cercetătorului sarcina de a studia fenomenele istorice prin prisma metodelor științifice general-umane și de a cerceta, în baza acestor metode, problemele ce țin de metamorfozele care au avut loc în satul și orașul basarabean în această perioadă de timp.

Pentru a pătrunde mai ușor în esența problemei, să facem la început o caracteristică succintă a statisticii militare ruse din 1825, a modalităților de adunare și selectare a informațiilor statistice privind populația pe care administrația imperială le-a utilizat pe parcursul secolului al XIX-lea în Basarabia.

Caracteristica statisticii militare ruse din 1825. La sfârșitul anilor '20 ai secolului trecut, statistica la care ne referim, însă datată cu anul 1820, a fost depistată, studiată și publicată de cercetătorul român Constantin N. Tomescu. Lucrând asupra editării primei catagrafii, alcătuită în Basarabia sub stăpânirea rusească la 1817 (editând datele cu referire la ținuturile Hotin și Soroca), și căutând în fondurile Arhivei Statului din Chișinău datele pentru ținutul Iași, C. Tomescu a dat întâmplător „peste alt ținut și din alt an, sub titlul *Statisticeasca știință a ținutului Orheiului. 1820 anul*, o condică în folio, cu 445 file, scrise pe ambele fețe”, pe care o publică în 1929-1930 în *Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău*⁸. Analizând catagrafia de la 1820 pentru ținutul Orhei, C. Tomescu constată că informațiile din această catagrafie, alcătuită după trei ani de la cea din 1817, sunt mult mai bogate și prezintă un mai mare interes pentru științele istorice⁹. Dar cercetătorul nu publică integral catagrafia ținutului Orhei de la 1820 în forma inițială de tabel, prevăzută de instituțiile imperiale ruse, dar o

⁷ *Izvoare statistice privind mutațiile demografice la est de Carpați în secolele XIX-XX*, ediție de Cătălin Turliuc, Mihail-Ștefan Ceaușu, Dumitru Vitcu, Iași, 2011, p. 11.

⁸ Constantin N. Tomescu, *99 sate din ținutul Orheiului la 1820*, în: *Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău*, Chișinău, 1929, vol. XIX, pp. 316-168; Idem. *Catagrafia Basarabiei la 1820. 132 sate din ținutul Orheiului*, Chișinău, 1930, pp. 1-56.

⁹ Constantin N. Tomescu, *99 sate din ținutul Orheiului la 1820*, p. 316.

expune în formă simplă de text, iar compartimentul „Așăzatul norodului”, „nu-l transcrie cu toate știrile de amănunt, dar lasă la o parte împărțirea sufletelor pe 6 etăți și ia doar numărul lor total”. Însă pentru a prezenta forma inițială a documentului (conținutul tabelului), totuși transcrie în întregime datele statistice pentru târgușorul Hâncești în formă de text, și nu de tabel, cum era documentul în original¹⁰.

Deși documentul a fost publicat în 1929-1930, puțini cercetători au pus în circuitul științific datele acestei importante statistici. Ea nu se regăsește în lucrările de sinteză scrise privind istoria modernă a Basarabiei. Doar informații sumare întâlnim în unele lucrări dedicate istoriei locale, atunci când autorii s-au referit la un sat sau altul din ținutul Orhei.

În fondul Guvernului Regional al Basarabiei din Arhiva Națională a Republicii Moldova (F. 5, inv. 2, d. 398, p. I-III, f. 1-522) s-au mai păstrat date similare cu referire la ținutul Hotin, perfectate după aceeași modalitate ca datele pentru ținutul Orhei și datele cu același an 1820 (deși din titlul dosarului nu se poate constata acest lucru, din lipsa lui), nedepistate, la timpul său, de Constantin N. Tomescu, dar nici de alți autori. Ele includ trei volume și conțin date importante pentru 145 de sate din ținutul Hotin, publicate de noi într-o monografie dedicată acestui ținut¹¹.

Aceste statistici au o tangență directă cu statistica militară rusă din 1825, depistată, la timpul său, în fondurile AIMSР, de cercetătorul Mihail Muntean (și noi) și publicată fragmentar împreună cu cercetătorul Teo-Todor Marșalcovschi¹². Însă, lucrarea conține multe inexactități, statistica nu este publicată integral, unele compartimente lipsesc complet, iar multitudinea de cifre și metodele manuale de calcul din anii '70 ai secolului trecut au cauzat mai multe greșeli de calcul.

Urmează să constatăm că o asemenea statistică, dar referitoare la ținutul Hotin, datată cu același an **1825**, a fost depistată în același fond de arhivă¹³ și publicată de noi¹⁴, în care au fost adunate, selectate și generalizate informații destul de prețioase despre numărul total de persoane de sex masculin și de sex feminin pentru următoarele categorii sociale – țărani, clerici, mazili, țigani și evrei și despre starea economică a satelor la momentul elaborării statisticii. Presupunem că statistica, ca și cea pe care o vom analiza în articolul de față, a fost efectuată de ofițerii departamentului militar, susținuți de administrația ținutală și regională, probabil în frunte cu ofițerul Cartierului General A. Rozeilon-Soșalski, concomitent cu selectarea materialului pentru *Descrierea militaro-statistică a Basarabiei*¹⁵, alcătuită în 1826 și rămasă în variantă de manuscris până în prezent.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin în surse statistice rusești din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Chișinău: Editura „Lexon-Plus”, 2018 (1056 p.), p. 270-445, 681-844.

¹² М.П. Мунтян, Ф.Я. Маршалковский, *Развитие сельского хозяйства на резеских и царанских землях Бессарабии в 20-х гг. в. (на материалах Оргеевского уезда). Социально-экономическое развитие Бессарабии в XIX в.*, в: *Вопросы истории. Межвузовский сборник*, Кишинев, 1977, сс. 18-47.

¹³ *Ведомость о местных способах Бессарабской области Хотинского цыгунта, составленная в 1825 году*, în: AIMSР, F. АМŞ, d. 18593, p. a III-a, f. 1-24.

¹⁴ Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin în surse statistice rusești din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, p. 909-932.

¹⁵ А. Розейлон-Сошальский, *Военно-статистическое описание Бессарабской области 1821-1826 гг.* в: AIMSР, F. АМŞ, d. 18589, p. I-II.

Despre modalitatea perfectării statisticii de la 1825 pentru ținutul Orhei¹⁶, ca și cea pentru ținutul Hotin la 1825, nu dispunem de informații concrete. Dosarul de arhivă conține doar statistica, fără a oferi informații suplimentare. Caracteristica celor cincisprezece compartimente ale statisticii, compartimentate pe secțiuni, cuprinse în 24 de file, scrise pe ambele părți, constituie următorul tablou:

I. Denumirea localităților: include denumirile cătunelor, odăilor¹⁷, cășlelor¹⁸, sloboziilor, moșiilor, satelor, schiturilor, mănăstirilor și târgurilor cu specificarea cui aparținea moșia satului: moșierilor (boierilor), mănăstirilor, răzeșilor, moșierilor și răzeșilor sau altor categorii sociale deținută în proprietate privată. Izvorul indică de cele mai multe ori rangul nobiliar rusesc confirmat de instituțiile imperiale sau cel moldovenesc.

II. Numărul de case de locuit: **1.** bune pentru încartiruirea ostașilor ruși; **2.** rele.

III. Numărul de mori: **1.** de apă; **2.** de vânt; **3.** râșnițe.

IV. Numărul locuitorilor: **1. de sex masculin:** **a.** bărbați/țărani; **d.** fețe bisericești; **c.** mazili; **d.** țigani; **e.** evrei; **2. de sex feminin:** **a.** femei/țărance; **d.** fețe bisericești; **c.** mazilce; **d.** țigănce; **e.** evreice (cu regret, aceste compartimente, din considerente necunoscute, au rămas necompletate).

V. Numărul total de care.

VI. Numărul total de vite: **1. vite cornute mari:** **a.** boi; **b.** vaci; **c.** viței; **2. vite cornute mici:** **a.** oi; **3. cai:** **a.** cai de ham; **b.** mânji.

VII. Varietatea de cereale cultivate, recoltate, consumate și rămase (în chile) **1. Cantitatea cultivată:** **a.** secară; **d.** grâu; **c.** orz; **d.** ovăz; **e.** mei; **f.** porumb. **2. Cantitatea recoltată:** **a.** secară; **d.** grâu; **c.** orz; **d.** ovăz; **e.** mei; **f.** porumb. **3. Cantitatea consumată:** **a.** secară; **d.** grâu; **c.** orz; **d.** ovăz; **e.** mei; **f.** porumb. **2. Cantitatea rămasă:** **a.** secară; **d.** grâu; **c.** orz; **d.** ovăz; **e.** mei; **f.** porumb (compartimentul dat va fi analizat separat în cadrul altui articol)

VIII. Suprafața loturilor (desetine): **1.** pământ arabil; **2.** pârloagă.

IX. Pășuni: **1.** suprafața (desetine); **2. fân:** **a.** obținut; **b.** folosit.

X. Prisăci: **1.** stupi; **2.** miere și ceară (în puduri).

XI. Livezi: **1.** suprafața (desetine); **2.** fructe (puduri).

XII. Viță-de-vie: **1.** suprafața (desetine); **2.** vin (vedre).

XIII. Păduri (desetine): **1.** lemn de construcții; **2.** lemn de foc.

XIV. Fabrici.

XV. Uzine.

Specificarea acestor compartimente ale statisticii denotă faptul că administrația imperială avea deja o experiență destul de bogată în efectuarea unor asemenea

¹⁶ Ведомость о местных способах Бессарабской области Оргеевского цынута, составленная в 1825 году. În: AIMS, F. AMȘ, d. 18593, p. a II-a, f. 1-24.

¹⁷ *Odaie* – așezare improvizată în câmp, munți sau în păduri, pentru adăpostul vitelor în perioada pășunatului. Cu timpul, termenul *odaie* a căpătat o anumită stabilitate, constituind puncte permanente de gospodărire a turmelor de oi sau a cirezilor de vite. După alte surse – așezare gospodărească izolată de sat, fermă mică, târlă de vite sau gospodărie organizată pe câmp departe de sat (Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituții, regulamente, termeni)*, ediția a III-a, revăzută și adăugită, Editura „Tipografia Moldova”, Iași, 2014, p. 415).

¹⁸ *Câșlă* – așezare bazată pe creșterea vitelor. Alte surse atestă despre câșlă ca despre un loc de iernare, construcții pentru adăpostul vitelor în timpul iernării (*Ibidem*, p. 155).

evidențe, care includea un volum destul de mare de subiecte ce, de fapt, urmau să includă întreaga informație despre starea umană și economică a gospodăriilor țărănești și nu numai. Aceste informații erau de o necesitate vitală pentru instituțiile imperiale antrenate des în confruntări militare în Balcani, iar Basarabia ca teritoriu limitrof, „spate al frontului”, urma să asigure armata rusă de ocupație cu toate cele necesare.

Imperfecțiunea statisticii ruse din 1825. Cum constatăm *supra*, statistica nu conține informații despre numărul populației compartimentat pe sexe și categorii sociale, cum este indicat în compartimentul indicator. În plus, datele statistice, în special cele care se referă la compartimentul *Varietatea de cereale cultivate, recoltate, consumate și rămase* (**a.** seară; **d.** grâu; **c.** orz; **d.** ovăz; **e.** mei; **f.** porumb) nu totdeauna coincid sumar, pentru unele localități, la compartimentul cereale recoltate, consumate și rămase. Lasă de dorit primul compartiment, care nu totdeauna ne indică numele deplin al proprietarilor moșiilor și suprafața loturilor deținute de aceștia. Din lipsa informațiilor cu privire la fabrici și uzine, n-au fost completate ultimele două compartimente ale statisticii, care n-au fost incluse în Anexă. Din considerentul că documentul îl avem în formă de fotocopie, unele denumiri de localități, nume de familii sau cifre au fost greu de a le descifra.

În pofida acestui fapt, statistica de la 1825 este una destul de detaliată, prezintă un interes deosebit atât pentru studierea formelor de proprietate existente în primele decenii după anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus, cât și pentru studierea situației sociale și economice a ținutului în general.

În pofida lipsei compartimentului *Numărul locuitorilor* și compoziția etnică, documentele de epocă, emise de administrația locală din Basarabia în primii ani după anexarea ei la Imperiul Rus, atestă proveniența autohtonă a majorității covârșitoare a populației ținutului Orhei, care s-a format și s-a dezvoltat pe teritoriul în care aceasta trăiește și, la momentul perfectării statisticii, avea rădăcini străvechi pe acest teritoriu și valori comune, cum ar fi originea etnică, limba, credința, tradițiile, datinile etc. Serdăria Orhei scria, spre exemplu, într-un raport din 26 iulie 1816 președintelui Comitetului Provizoriu al Basarabiei, guvernatorului de Ekaterinoslav, I.H. Kalagheorghe: „Niamuri di oameni să află în ținutul acesta ce mai multă parti di nație moldovenească, care sânt adivărați lăcuiitori de aicea statorniciți (subl. n.)”¹⁹, după care urmează veneticii: rușii, sârbii, armenii, lipovenii, țiganii și jidovii.

Situația economică a gospodăriilor țărănești conform statisticii din 1825. Statistica militară rusă din 1825 ne permite să analizăm în amănunte situația economică a diferitelor categorii de țărani pentru toate localitățile din ținutul Orhei – deținute de moșieri; moșieri, răzeși și mănăstiri în proprietate privată separat în cadrul moșiei și moșii care aparțineau moșierilor. Datele ce descriu situația economică a gospodăriilor țărănești din ținutul Orhei reflectată în statistica militară rusă din 1825 sunt sistematizate în Anexă și Tabelul 1.

Datele Anexei și Tabelului 1 atestă că în ținutul Orhei erau înregistrate 364 de localități²⁰ ce întruneau 2.1741 case de locuit, inclusiv **14.532 (66,8%)** bune pentru

¹⁹ ANRM, F. 4, inv. 1, d. 44, p. I, f. 137-137 verso.

²⁰ La 1817, din numărul total de 1.179 de localități înregistrate de recensământ efectuat de administrația imperială, ținutului Orhei îi reveneau 326 (27,7%) de localități și un număr de 164

încartiruire, adică într-o stare bună și 7.209 (33,2%) într-o stare rea, gospodării țărănești a căror situație economică era precară. Din acest număr total de 21.741 case de locuit, **6004 (27,6%)** aparțineau răzeșilor, inclusiv: mazililor și ruptașilor, dintre care 4008 (66,8%) bune pentru încartiruire și 1996 (33,2%) – într-o stare rea, adică neacceptate de administrația militară pentru încartiruire; **2.486 (11,4%)** – ce aparțineau răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor, inclusiv: 1676 (67,4%) – bune pentru încartiruire și 810 (32,6%) – într-o stare rea și **13.251 (61%)** – ce aparțineau moșierilor (sate moșierești), inclusiv: 8.848 (66,8%) – bune pentru încartiruire și 4.403 (33,2%) – într-o stare rea. Analizate prin prisma datelor prezentate de administrația rusă (case bune și rele pentru încartiruirea ostașilor ruși), datele Anexei și Tabelului 1 nu atestă o discrepanță mare între gospodăriile ce aparțineau răzeșilor – pătura cea mai înstărită din satul basarabean, gospodăriile ce aparțineau răzeșilor, nobililor și mănăstirilor și gospodăriilor care aparțineau moșierilor, unde locuia pătura cea mai săracă și oropsită a populației – țăranii moșierești.

În pofida faptului că statistica de la 1825 nu ne prezintă informații despre numărul total al populației din ținutul Orhei, știind numărul gospodăriilor țărănești și aplicând multiplicatorul demografic folosit pentru această perioadă, putem afla, deși cu aproximație, numărul populației, cel puțin, pentru mediul rural țărănesc și cele câteva târguri, date ce includeau, în fond, contribuabilii. Dacă aplicăm multiplicatorul demografic 5, cel mai frecvent utilizat în demografia istorică, obținem cca 108.805 persoane, iar dacă aplicăm multiplicatorul 4, utilizat de ofițerul Cartierului General A.Rozeilon-Soșalski, obținem 87.044 de persoane, inclusiv: 30.020/24.016 persoane – pe moșiile răzeșești, 12.430/9.944 persoane – pe moșiile ce aparțineau răzeșilor, nobililor și mănăstirilor și 66.255/53.004 persoane – pe moșiile care aparțineau moșierilor. Din cele 93 de moșii ce aparțineau răzeșilor, doar **15 (16,1%)**, ce constituiau 2236 de case/gospodării (1514 sau 67,7% – bune de încartiruire și 722 sau 32,3% – rele), depășeau cifra de 100 de case/gospodării: Nisporeni cu 201 de case (126/75), Peresecina – 201 (130/71), Ciuciuleni – 190 (140/50), Băraiacu – 183 (124/59), Băcioi – 173 (110/63), Cojușna – 165 (110/55), Trușeni – 148 (98/50), Buiucani – 145 (90/55), Bravicea – 138 (103/35), Isacova – 135 (100/35), Ialoveni – 133 (74/59), Chipirceni – 110 (85/25), Costești – 108 (60/48), Cornova – 104 (94/10) și Sireți cu 102 (70/32) case/gospodării.

Din cele 29 de moșii deținute de moșieri, răzeși și mănăstiri în proprietate privată în cadrul moșiei, **11 (37,9%)**, ce întruneau 1462 de case/gospodării (1014 sau 69,4% – bune de încartiruire și 448 sau 30,6% – rele), depășeau cifra de 100 de case/gospodării: Mașcăuți cu 216 case (158/58), Vărzărești – 181 (117/64), târgul Criuleni – 157 (122/35), Sîpoteni – 121 (80/41), Milești – 119 (68/51), Olișcani – 118 (93/25), Susleni – 117 (100/17), Iurcenii – 112 (49/63), Onișcani – 110 (90/20), Ghidighici – 110 (80/30) și Morozeni cu 101 (57/44) case/gospodării.

(22,2%) de sate țărănești și 106 sate răzeșești, ceea ce constituia 57,3% din numărul total de așezări răzeșești din Basarabia. Din numărul total de 92.946 de gospodării înregistrate de recensământ, 25.922 (27,9%) reveneau ținutului Orhei (T.Porucic, *Regiunile naturale dintre Prut și Nistru*, în: *Viața Basarabiei. Revistă lunară*, editată de Asociația culturală „Cuvânt Moldovenesc”, Chișinău, 1933, august, anul II, nr. 8, p. 419).

Multe din aceste localități ce aparțineau răzeșilor, moșierilor și altor categorii sociale, erau populate și de mazili care era pătura cea mai înstărită, care se bucura de mare autoritate în rândul celorlalte categorii de țărani.

Iar din cele 241 de localități, moșiile cărora aparțineau moșierilor, doar **30 (21,1%)** depășeau cifra de 100 de case/gospodării, ce constituiau 4533 de case/gospodării (3130 sau 69% – bune de încartiruire și 1403 sau 31% – rele): târgul Orhei cu 320 de case (180/140), târgul Hâncești – 232 (200/32), târgul Tuzara – 148 (96/52), Lăpușna – 276 (240/36), Cineșeuți – 222 (148/74), Bujor – 201 (112/89), Lozova – 175 (115/60), Șișcani – 173 (140/33), Drăgușeni – 161 (100/61), Volcineț – 158 (107/51), Cărpineni – 153 (100/53), Visterniceni – 152 (120/32), Seliște – 146 (100/46), Vadul lui Vodă – 143 (100/43), Bălburești – 137 (97/40), Boghiceni – 135 (85/50), Strășeni – 128 (80/48), Logănești II – 126 (100/26), Seliște – 125 (75/50), Molovata – 124 (100/24), Sârcova – 124 (82/42), Bodești – 120 (85/35), Sipoteni – 112 (82/30), Vorniceni – 109 (59/50), Izbiște – 109 (60/49), Echimăuți – 107 (80/27), Țibirica – 107 (77/30), Buțeni – 106 (90/16), Horodiște – 104 (60/44) și Tătăraști cu 100 (60/40) case/gospodării.

Dacă am suma numărul localităților populate de răzeși și cele deținute de răzeși, moșieri și mănăstiri în proprietate în cadrul moșiei, ce depășeau numărul de 100 de locuitori, acestora le-ar reveni cota cea mai mare.

În proprietatea și în folosința țăranilor erau 285.449 desetine de pământ arabil și 27.326 desetine de pârloagă. Aceste suprafețe de pământ erau repartizate, după cum urmează: **pământ arabil:** 66.458 (23,3%) desetine constituia proprietatea răzeșilor, 28.588 (10%) – proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor și 190.403 (66,7%) desetine – proprietatea moșierilor; **pârloagă:** 5.588 (20,4%) desetine constituia proprietatea răzeșilor, 2.422 (8,9%) – proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor și 19.316 (70,7%) desetine – proprietatea moșierilor. Analiza acestor date ne permite să constatăm că în medie fiecărei familii de răzeși îi revenea 11,1 desetine de pământ arabil și 0,9 desetine de pârloagă; țăranilor care munceau pe proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor – 11,5 desetine de pământ arabil și cca o desetină de pârloagă, și țăranilor moșierești – 14,4 desetine de pământ arabil și 1,5 desetine de pârloagă. Numărul mai mare de desetine ce se afla în folosința țăranilor moșierești este unul convențional, din considerentul că de fapt moșiile erau proprietatea moșierilor, iar țăranii aveau pământul moșieresc sau cel mănăstiresc și dețineau în folosință veșnică doar așa-numitul *pământul obștii satești*, pentru care îndeplineau boierescul și plăteau diferite impozite. Convenționalitatea acestor date mai este dictată și de faptul că hotărnicia loturilor răzeșești, moșierești, mănăstirești și celor ce aparțineau altor categorii sociale nici pe departe nu era finalizată.

În plus, în proprietatea și în folosința țăranilor erau 29.203 desetine de pășuni, folosite pentru pășunatul vitelor și obținerea fânățului pentru iernatul animalelor. Răzeșii dețineau 5.889 (20,2%) desetine de pășune, moșierilor, răzeșilor și mănăstirilor care dețineau în proprietate privată pământul în cadrul moșiei le revenea 1.520 (5,2%) desetine și țăranilor moșierești – 21.749 (74,6%) de desetine.

Izvorul indică și cantitatea de fân obținută și folosită la data perfectării statisticii: răzeșii au obținut 424.270 (21,4%) puduri și au folosit 439.300 (23,3) puduri de fân, țărani care munceau pe proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor au obținut 121.960 (6,2%) și au folosit 116.860 (6,2%) puduri și țărani moșierești au obținut 1.433.065 (72,4%) și au folosit 1.330.995 (70,5%) puduri de fân. Datele statisticii atestă că aproape întreaga cantitate de fân obținută era folosită pentru hrana animalelor, fapt pentru care în Anexă și în Tabel n-a fost inclusă cantitatea de fân rămasă, din considerentul că în majoritatea satelor acest compartiment era gol. Importanța acestor date ne permite să înțelegem mult mai profund situația creată în satul basarabean în perioada cantorii armate ruse în provincie, în special în timpul războaielor ruso-turce, când locuitorii erau obligați să asigure trupele de ocupație cu furaje, când situația locuitorilor se complica până la maximum. Lipsite de furaje, animalele slăbeau, pierdeau capacitatea de tracțiune, ceea ce influența negativ productivitatea gospodăriilor țărănești.

O parte din populația ținutului Orhei se ocupa cu creșterea livezilor și a viței-de-vie. Conform statisticii, în ținut erau înregistrate 9052 desetine de livezi, inclusiv: 3.267 (36,1) desetine aparțineau răzeșilor, 3.745 (41,3%) – țărănilor care munceau pe moșiile care se aflau în proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor și 2.040 (22,5%) desetine – în proprietatea țărănilor moșierești.

Fructele proaspete și uscate, strugurii și vinul erau produse destul de solicitate în guberniile ucrainene și ruse, fapt ce contribuia la atragerea gospodăriilor țărănești, în special a păturilor înstărite ale răzeșilor și ale mazililor, în relațiile de piață. Datele statistice atestă că răzeșii au obținut din livezile pe care le dețineau în proprietate 50.352 (40,9%) puduri de fructe, țărani care munceau pe moșiile care erau în proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor – 4.514 (3,7%) și țărani moșierești – 68.297 (55,5%). În medie fiecărei gospodării, răzeșii îi reveneau 8,4 puduri, țărănilor care munceau pe moșiile care se aflau în proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor – 1,8 puduri și țărănilor moșierești – 5,2 puduri de fructe.

În proprietatea răzeșilor erau 3.092 (23,8%) desetine de viță-de-vie, țărănilor care munceau pe moșiile aflate în proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor – 3.402 (26,2%) desetine și în proprietatea țărănilor moșierești – 6.513 (50,1%) desetine. De pe aceste suprafețe de viță-de-vie răzeșii au obținut 130.311 (42%) vedre²¹ de vin, țărani care munceau pe moșiile ce erau în proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor – 25.482 (8,2%) și țărani moșierești – 154.836 (49,8%) de vedre de vin. Raportate, în medie la fiecare gospodărie, răzeșilor le reveneau 21,8 vedre, țărănilor care munceau pe moșiile care se aflau în proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor – 10,3 vedre și țărănilor moșierești – 11,7 vedre. Aceste date ne demonstrează destul de elocvent despre randamentul mai mare al gospodăriilor răzeșii, atrase în relațiile de piață.

²¹ **Vadră** – unitate de măsură moldovenească, egală cu 8 ocale. Potrivit altor surse, o vadră moldovenească era egală cu 1,2 vedre rusești, sau cu 15 litri (Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituții, regulamente, termeni)*, p. 636).

Statistica din 1825 conține informații prețioase despre suprafața păturilor aflate în proprietatea acestor categorii de proprietari²². În proprietatea răzeșilor erau 28.820 (44,1%) de desetine de pădure cu lemn de construcții și 14.426 (28,1%) de desetine cu lemn de foc, în proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor – 2.402 (3,7%) desetine de pădure cu lemn de construcții și 4.473 (8,7%) de desetine cu lemn de foc și în proprietatea moșierilor – 34.066 (52,2%) de desetine de pădure cu lemn de construcții și 32.384 (63,1%) de desetine cu lemn de foc. Aceste date atestă că în mâinile mazililor erau concentrate suprafețe însemnate de pădure.

Una din ocupațiile de bază ale populației ținutului Orhei, ca și a majorității populației Basarabiei, era creșterea animalelor, care le asigura nu doar existența, hrana de toate zilele, forța de tracțiune pentru prelucrarea loturilor agricole, dar și posibilitatea de a comercializa o parte din animale și produse animaliere, pentru a câștiga bani și a putea plăti impozitele. Conform statisticii în proprietatea răzeșilor erau 15.670 (28,8%) de boi, 14.129 (26,5%) de vaci, 7.295 (19,1%) de viței și 35.013 (25%) oi; țăranilor care munceau pe moșiile care se aflau în proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor le aparțineau: 6.478 (11,9%) de boi, 5.603 (10%) vaci, 3.562 (9,3%) de viței și 14.780 (10,6%) de oi și țăranilor moșierești – 32.297 (59,3%) de boi, 33.496 (62,9%) de vaci, 27.393 (71,6%) de viței și 90.132 (64,4%) de oi. Stabilind datele medii pentru o singură gospodărie, obținem următorul tablou: gospodăriile răzeșești dispuneau de câte 2,6 boi, 2,4 vaci, 1,2 viței și 5,8 oi; gospodăriile țăranilor care munceau pe moșiile ce se aflau în proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor le reveneau câte 2,6 boi, 2,3 vaci, 1,4 viței și 5,9 oi și gospodăriilor ce aparțineau țăranilor moșierești respectiv: 2,4 boi, 2,5 vaci, 2,1 viței și 6,8 oi. Prin urmare, aceste date ne demonstrează, ca și în celelalte cazuri, că între cele trei tipuri de gospodării nu exista o discrepanță mare cu privire la această ramură economică.

Deși forța de muncă de bază erau boii, în gospodăriile țăranilor din ținutul Orhei erau și mulți cai, care serveau atât ca mijloc de transport, cât și ca forță de muncă. În proprietatea răzeșilor erau 4.250 (26,4%) de cai de ham și 1521 (24,9%) de mânji; țăranilor care munceau pe moșiile ce se aflau în proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor le aparțineau 1.926 (12%) de cai de ham și 1984 (32,5%) de mânji, iar în proprietatea țăranilor moșierești erau 9.911 (61,6%) de cai de ham și 2.596 (42,6%) de mânji. Datele medii pentru fiecare gospodărie ne prezintă următorul tablou: gospodăriile răzeșești dispunea de câte 0,7 cai de ham și 0,3 mânji; gospodăriile țăranilor care munceau pe moșiile ce se aflau în proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor – 0,8 cai de ham și 0,8 mânji și gospodăriilor ce aparțineau țăranilor moșierești – 0,7 cai de ham și 0,2 mânji. Și în cazul dat, nu avem o discrepanță mare între cele trei tipuri de gospodării, excepție făcând numărul scăzut de mânji din gospodăriile țăranilor moșierești, o parte din care probabil au fost comercializați în timpul verii.

Analizând raportul forței de tracțiune – boi și cai, pentru cele trei tipuri de gospodării, obținem următorul rezultat: în gospodăriile răzeșilor 73,1% boi și 26,9

²² În ținuturile Orhei, Iași și Hotin pădurile aparțineau proprietarilor (ANRM, F. 5, inv. 3, d. 747, f. 169).

cai; gospodăriile țăranilor care munceau pe moșiile ce se aflau în proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor – 77,1% boi și 22,9 cai și în gospodăriile ce aparțineau țăranilor moșierești – 76,5% boi și 23,5 cai.

La dispoziția țăranilor erau 13.631 de unități de transport/căruțe, care erau proprietatea lor: 3.965 (29,1%) aparțineau gospodăriilor a căror proprietari erau răzeșii, 1.529 (11,2%) – gospodăriilor ce aparțineau răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor și 8.137 (59,7%) – gospodăriilor, moșiile cărora aparțineau moșierilor. Aceste date denotă faptul că doar 0,6% din gospodăriile țărănești dispuneau de unități de transport, ce atestă starea economică grea a multor gospodării țărănești. Prin urmare, unei gospodării răzeșești îi revenea în medie câte 0,7 căruțe, gospodăriilor ce aparțineau răzeșilor, moșierilor și altor categorii sociale – 0,6 și țăranilor moșierești câte 0,6 unități de transport.

Statistica conține informații prețioase și cu privire la morile care funcționau în ținutul Orhei la data perfectării ei. Răzeșii dețineau în proprietate 90 (22,9%) de mori de apă, 57 (52,8%) de mori de vânt și 120 (44,1%) de râșnițe; gospodăriile ce aparțineau răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor – 63 (16%) de mori de apă, 14 (13%) mori de vânt și 38 (14%) de râșnițe, iar gospodăriile aflate pe pământurile moșierești – 240 (61,1%) de mori de apă, 37 (34,3%) de mori de vânt și 114 (41,9%) râșnițe, marea majoritate a morilor de apă și de vânt fiind proprietatea moșierilor.

Concluzii. Cele relatate *supra* ne permit să concluzionăm că statistica militară rusă din 1825, alcătuită în scopul determinării situației economice și fiscale a populației din Basarabia (în cazul nostru, a populației din ținutul Orhei), prezintă o sursă importantă pentru studierea problemelor de istorie modernă a Basarabiei, inclusiv de istorie locală.

Statistica atestă că la mijlocul anilor '20 ai secolului al XIX-lea schimbări esențiale în sistemul de proprietate, relațiile agrare și activitățile economice dintre cele trei tipuri de gospodării (**1.** ce aparțineau răzeșilor; **2.** gospodăriilor aflate în proprietatea moșierilor, răzeșilor și mănăstirilor deținută separat în cadrul moșiei și **3.** celor ce aparțineau moșierilor) n-au avut loc, păstrându-se o tendință de întăietate, aflată în creștere a gospodăriilor răzeșești, pe care am observa-o în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea în Principatul Moldovei.

Această tendință se observă, în special, în încercarea gospodăriilor răzeșești de a se încadra în relațiile de piață, prin creșterea suprafețelor și a randamentului la producerea fructelor proaspete și uscate, strugurilor și a vinului, cele mai solicitate pe piețele din guberniile ucrainene și ruse. Anumite schimbări de ordin calitativ sunt observate și în gospodăria/ramura cerealieră a răzeșilor, comparativ cu alte categorii de țărani, dar care vor fi examinate de noi în cadrul altui articol.

Valentin TOMULEȚ,
doctor habilitat, profesor universitar,
Facultatea de Istorie și Filosofie,
Universitatea de Stat din Moldova
e-mail: tomuletvalentin@yahoo.ro

Situația economică a gospodăriilor țărănești din ținutul Orhei, conform statisticii militare ruse din anul 1825*

Numărul total de case de locuit	Inclusiv:		Numărul total de mori			Numărul total de căruțe	Numărul total de vite cunoscute				Cai		Suprafața loturilor (desetine)		Pășuni		Prisăci		Livezi		Viță-de-vie		Păduri (desetine)			
	Bune pentru încărțuire	Rele	De apă	De vânt	Rășnițe		Boi	Vaci	Viței	Oi	Cai de ham	Mânji	Arabii	Pârloagă	Suprafața (desetini)	Obținut	Fân (puduri)	Folosit	Stupi	Miere, ceară (puduri)	Suprafața (desetine)	Fructe (puduri)	Suprafața (desetine)	Vin (vedre)	Lemn de construcții	Lemn de foc
6004	4008	1996	90	57	120	3965	15670	14129	7295	35013	4250	1521	6648	5588	5889	4270	439300	12552	6297	3267	50352	3091,8	130311	28820	14426	
Moșii care aparțineau răzeșilor (inclusiv: mazișilor și ruptașilor)																										
9824	1676	810	63	14	38	1529	6478	5603	3562	14780	1926	1984	28588	2422	1520	121960	116860	3358	1577	3745	4535	3401,5	25482	2402	4473	
Moșii care aparțineau răzeșilor, moșierilor și altor categorii sociale																										
15231	8848	4403	240	37	114	8137	32297	33496	27393	90132	9911	2596	190403	19316	21794	143306	133096	34510	8175,5	20397,5	68297	6513	154836	34066	32384	
Moșii care aparțineau proprietarilor funciari (sate moșieresti)																										
17412	14532	7209	393	108	272	13631	54445	53228	38250	139925	16087	6101	285449	27326	29203	197295	188755	50420	16049,5	9051,75	123162,5	13006,3	310629	65288	51283	

* AJMSR, F. AMȘ, d. 18593, p. a II-a, f. 2-23.

Situția economică a gospodăriilor țărănești din ținutul Orhei, conform statisticii militare ruse din anul 1825*

Nr. c/o	Denumirea localităților	Numărul total de case de locuit			Inclusiv:		Numărul total de mori			Numărul total de vite cornute				Cai		Suprafața loturilor (desetine)		Pășuni		Prisăci		Livezi		Viță-de-vie		Păduri (desetine)		
		3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	
Moșii care aparțineau răzeșilor (mazililor și ruptașilor)																												
1.	Alcedar	77	67	10	-	-	1	46	190	195	100	171	76	7	980	24	-	-	-	120	66	10	120	0,5	200	-	-	500
2.	Bărăiacu	183	124	59	-	2	1	186	620	214	214	1350	125	67	980	90	370	3600	3600	450	225	399	3000	258	7000	420	538	
3.	Băcioi	173	110	63	1	6	4	140	300	600	160	2000	100	40	1800	-	-	-	-	200	100	-	-	100	3000	-	-	
4.	Căt. Boboceasa	1	1	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	762	-	20	2100	-	-	-	-	-	-	-	-	78	-
5.	Butuceni	145	90	55	-	1	3	80	210	145	44	320	40	10	1010	30	-	-	120	60	30	1400	30	6000	-	-	-	
6.	Bardar	56	30	26	-	-	2	43	224	56	25	500	30	20	625	20	55	6000	6000	-	-	60	30	14	600	25	2200	
7.	Butuceni	20	8	12	1	-	-	40	40	18	16	-	8	4	15	100	20	500	500	20	1	2	-	-	-	-	100	
8.	Bravicea	138	103	35	12	2	2	115	292	193	187	435	60	10	1900	100	292	6000	6000	-	-	34	55	39	4270	92	290	
9.	Budei	66	36	30	-	-	1	18	148	214	109	802	52	10	160	50	150	6000	6000	56	10	11	276	7	370	-	10	
10.	Bălăurești	43	16	27	-	1	2	18	54	87	43	40	20	9	68	19	-	-	-	35	1	6	60	11	700	-	-	
11.	Bălănești	93	62	31	-	-	-	55	120	105	120	350	50	4	210	-	-	-	200	30	10	90	5	1000	-	60		
12.	Biești	51	35	16	2	-	-	63	150	145	114	258	99	22	548	-	-	-	78	42	0,5	7	1	62	-	-		
13.	Vărzărești	72	40	32	-	-	-	40	140	200	50	300	30	20	450	200	30	500	500	150	25	80	9800	80	2300	-	250	
14.	Vîprova	52	32	20	2	1	-	22	102	56	81	320	41	25	300	10	-	-	66	20	3	20	4	9000	-	200		
15.	Ghidereni	32	10	22	-	-	1	12	103	131	15	455	5	1	625	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
16.	Horăști	52	23	29	1	2	-	20	163	132	72	500	29	8	1200	450	-	-	-	-	-	17	8	-	-	-	420	
17.	Hulboaca	56	40	16	2	1	-	28	100	90	45	500	41	20	40	-	40	1000	1000	200	20	5	23	11	2000	8	40	
18.	Ghetlova	57	30	27	6	1	1	12	54	41	41	200	22	6	120	80	100	2000	2000	6	1	2	15	3	800	200	120	
19.	Hirova	84	32	52	-	1	2	55	200	252	105	580	75	24	885	50	50	1000	1000	132	20	3	-	12	600	-	25	
20.	Hirișeni	65	39	26	-	1	3	61	162	173	74	560	99	24	800	40	25	500	500	296	50	60	30	8	750	100	-	

21.	Hodjinești	48	39	9	-	-	2	39	138	289	44	265	55	38	330	-	102	4000	4000	103	25	14	200	16	1000	155	-
22.	Hârtop	115	70	45	1	1	2	21	300	317	83	1000	76	24	200	2000	40	2000	2000	85	11	10	-	12	300	-	400
23.	Schitul Hârtop	24	5	19	-	-	-	5	34	40	29	20	3	-	-	-	-	-	-	15	1	1	1	1	40	-	-
24.	Căt. Grezliceni	12	8	4	-	-	-	10	48	26	20	-	22	10	280	50	25	3000	3000	-	-	4	250	2	400	-	60
25.	Hodorogea	24	17	7	1	-	-	38	110	103	52	58	55	16	450	-	-	-	-	72	30	-	-	-	-	-	1
26.	Căt. Grecenii de Sus	9	5	4	-	-	-	7	34	24	17	-	15	5	730	-	-	-	-	26	15	-	-	-	-	-	4
27.	Grecenii de Jos*****	6	4	2	-	-	-	5	14	8	7	-	6	1	720	-	-	-	-	9	5	-	-	-	-	-	6
28.	Durlești	100	70	30	-	-	-	30	300	200	100	400	60	6	400	-	40	5000	-	300	1000	1000	2000	50	1000	11	60
29.	Căt. Drăgușeni	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	870	40	170	1700	1700	200	100	-	-	-	-	-	-
30.	Dereneu	82	82	-	2	-	2	50	236	173	135	830	100	30	200	-	400	8000	8000	287	50	15	43	15	235	600	-
31.	Slob. Dahnovici	14	9	5	-	-	2	25	62	48	77	409	31	-	60	-	35	1600	1600	24	3	2	-	5	-	45	
32.	Căt. Dealul Înalt	5	4	1	-	-	-	3	30	70	10	100	3	-	620	-	-	-	-	10	6	-	-	-	-	-	5
33.	Zămbreni	50	30	20	-	4	3	40	200	140	68	808	30	15	300	250	30	500	2500	100	10	4	-	4	400	-	220
34.	Zubrești	89	59	30	1	-	2	56	180	96	95	80	26	18	750	-	80	7000	7000	200	100	5	250	13	700	-	840
35.	Zahoreni	25	20	5	-	-	1	19	74	69	44	123	32	6	580	50	-	-	-	30	22	4	60	8	600	-	-
36.	Slob. Zăhăicani	16	13	3	-	-	1	21	142	118	45	200	42	12	650	125	-	-	-	177	100	-	-	0.25	30	-	-
37.	Isacova	135	100	35	1	1	1	30	160	250	120	1200	20	30	700	-	40	5500	5500	400	100	20	40	40	1500	8	12
38.	Nisporeni	201	126	75	-	1	5	193	480	270	320	771	83	23	170	-	20	1000	1000	400	20	600	580	300	6000	-	140
39.	Ignăței	82	65	17	3	1	-	47	174	204	94	500	50	12	1000	25	-	-	-	40	28	3	48	-	-	-	10
40.	Slob. Izvoare	36	27	9	-	-	2	25	103	70	37	89	41	5	380	15	-	-	-	64	20	-	-	1.5	56	-	25
41.	Cornova	104	94	10	1	-	3	38	208	296	114	589	50	28	300	50	150	2000	2000	52	10	2	30	13	150	150	150
42.	Coropceeni	55	55	-	-	-	-	50	70	87	60	215	30	20	250	50	100	5000	5000	50	10	-	-	-	-	-	20
43.	Chitușca	35	20	15	1	-	-	17	107	50	30	100	40	10	640	58	100	-	30	20	100	8	500	300	100	-	-
44.	Costești	108	60	48	2	1	4	60	367	234	95	854	46	19	1000	100	-	-	-	300	60	12	300	25	1600	-	35
45.	Cartășa	15	8	7	-	2	-	12	28	20	8	-	3	-	872	73	-	-	-	-	-	2	200	4	360	-	232
46.	Cojușna	165	110	55	1	1	2	150	500	250	120	150	80	30	1250	100	500	4000	4000	30	15	40	400	966	7000	150	150
47.	Cobâlna	90	60	30	-	-	-	59	194	186	90	230	32	13	2200	680	400	3000	3000	400	50	30	1900	70	4000	-	800
48.	Căt. Capineta	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	800	170	120	1000	1000	520	560	-	-	-	-	-	-
49.	Cuiușăuca	69	60	9	-	-	3	42	338	278	127	839	144	26	2312	30	-	-	-	102	85	4	15	2.5	200	-	245
50.	Chipeșca	49	25	24	4	-	-	29	115	99	72	230	36	8	935	30	-	-	-	46	25	27	50	27	1500	-	200
51.	Cruglic	37	20	17	-	-	1	35	174	145	85	137	9	26	780	40	-	-	-	312	180	16	40	1.5	350	-	10

52.	Chipirceni	110	85	25	-	3	4	127	366	351	202	904	201	36	1600	-	-	-	-	141	70	30	40	6	200	-	10
53.	Leușeni	35	25	10	-	1	1	24	86	70	75	100	20	10	180	-	360	4000	4000	50	60	-	-	-	-	-	-
54.	Lipeni	60	42	18	2	-	-	44	173	149	62	235	77	5	525	184	-	-	-	109	55	9	820	-	-	-	30
55.	Meleșeni	77	43	34	1	-	2	51	152	823	100	340	72	41	450	150	56	3000	3000	168	40	10	10	100	20	23000	100
56.	Mănoilești	63	43	20	2	-	3	55	140	57	30	223	30	23	256	10	-	-	310	155	-	-	-	23	1352	-	120
57.	Marinici	38	12	26	-	-	2	26	82	74	38	620	22	5	22	-	-	-	-	30	2	1	15	4	226	-	-
58.	Slob. Mărzești	17	12	5	-	-	1	17	44	42	29	78	26	7	425	10	-	-	14	8	-	-	-	-	-	-	90
59.	Mereni	162	135	27	-	4	7	22	679	633	308	1525	252	30	2200	100	-	-	352	180	35	1580	7	2000	-	-	
60.	Căt. Movileni	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	820	-	-	-	65	40	0.5	5	6	700	-	10	
61.	Neliști	56	30	26	-	2	2	50	220	100	50	400	30	25	635	-	20	2520	2520	60	30	40	-	5	400	-	15
62.	Nișcani	50	30	20	2	2	-	70	110	130	50	200	50	20	870	120	110	1200	1200	560	280	20	2000	30	2000	720	-
63.	Onișcani	88	55	33	1	1	2	70	300	364	139	600	98	18	600	-	100	4000	4000	451	100	20	199	45	20000	400	500
64.	Onești	50	35	15	2	-	-	32	102	80	60	130	20	15	270	60	200	2400	2400	200	100	14	1608	13	2800	-	120
65.	Orghinești	80	65	15	1	1	-	58	161	126	64	270	68	11	1600	10	-	-	25	15	4	3	-	-	-	-	600
66.	Pocșești	13	6	7	-	-	-	6	16	12	12	-	2	1	300	45	29	3600	3600	10	5	-	-	5	300	8	-
67.	Peresecina	201	130	71	-	2	5	133	790	445	345	670	87	95	450	180	30	3600	3600	890	400	125	6000	150	9000	140	1398
68.	Slob. Pripiceni	19	13	6	-	-	2	8	85	85	9	-	25	6	620	5	-	-	-	18	12	2	10	0.5	-	-	-
69.	Căt. Pictorugani	5	2	3	-	-	-	5	36	42	23	120	4	-	720	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
70.	Rădeni	82	66	16	1	1	3	57	188	136	134	845	46	32	300	-	400	8000	8000	330	55	12	125	13	2450	150	150
71.	Căt. Răcituța	15	10	5	-	-	-	8	40	35	18	60	3	-	160	30	25	300	300	27	13	-	-	4	200	-	-
72.	Roșcani	68	48	20	1	-	-	39	200	160	60	400	100	50	1860	30	-	-	-	150	75	5	260	13	2300	-	25
73.	Recea	92	68	24	-	-	-	52	284	178	85	-	46	17	1870	200	200	2400	2400	380	160	13	3000	71	2300	-	150
74.	Rezeni	80	50	30	-	5	2	50	256	240	30	600	30	15	1775	20	200	2400	2400	57	18	-	-	12	60	-	400
75.	Căt. Revaca	12	4	8	1	-	-	7	69	81	15	87	6	2	1620	-	-	-	-	120	80	-	-	-	-	-	-
76.	Sipoteni	17	10	7	-	-	-	8	28	26	16	160	8	3	690	100	10	1200	1200	30	150	3	600	5	200	-	-
77.	Sireți	102	70	32	-	1	2	87	480	420	200	162	118	25	2800	-	-	-	-	150	75	180	6000	20	3000	-	200
78.	Stolniceni	92	50	42	1	-	2	35	110	36	40	180	20	11	290	15	50	2600	1000	23	1	2	-	3	60	15	300
79.	Tudorovca	20	14	6	-	-	-	13	48	36	16	40	16	-	320	-	-	-	-	220	110	-	-	5	4000	160	80
80.	Trușeni	148	98	50	-	-	2	84	296	230	120	250	49	5	2420	130	100	1200	1200	168	84	120	3000	20	2000	-	250
81.	Căt. Tohatin	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
82.	Ulmu	94	64	30	17	-	-	82	260	191	68	200	27	45	1895	220	50	6000	6000	300	150	20	3000	21	600	200	360
83.	Frăsănești	21	15	6	-	-	-	5	18	26	23	-	6	-	100	4	30	1600	1600	30	2	2	20	2	-	-	-

84.	Tântăreni	44	34	10	1	-	-	32	88	195	80	303	35	16	150	60	50	2000	2000	81	7	-	-	1	60	-	-	1426	
																													3
85.	Țipala	56	41	15	-	-	3	40	15	178	56	200	20	10	850	-	30	7200	7200	60	30	2	150	3	300	-	120		
86.	Țareuca	84	62	22	2	-	-	40	202	148	71	520	79	14	850	100	-	-	-	64	30	5	96	-	-	-	500		
87.	Ciocălteni	68	49	19	-	1	3	31	235	201	180	760	65	40	250	300	60	5000	5000	40	10	-	-	2	200	-	-		
88.	Ciuculenii	190	140	50	6	-	7	120	470	389	400	1620	80	60	225	-	250	1600	1600	58	10	25	490	30	3000	60	170		
89.	Ciutești	50	20	30	-	-	-	35	100	30	35	120	30	10	15	-	-	-	-	30	2	10	90	35	600	-	185		
90.	Cihoreni	55	40	15	2	-	2	40	162	130	109	108	88	18	1250	50	-	-	-	73	40	15	80	15	150	-	10		
91.	Ceteeni	12	10	2	-	-	1	19	57	73	60	75	21	6	250	10	-	-	-	-	-	-	0.5	15	-	-	5		
92.	Șendreni	28	15	13	-	-	-	10	40	30	10	50	5	2	100	-	15	150	150	25	1	-	-	2	200	-	25		
93.	Ialoveni	133	74	59	-	2	2	63	300	120	60	550	50	30	248	46	-	-	-	180	90	-	-	5	400	-	120		
Numărul total		6004	4008	1996	90	57	120	3965	15670	14129	7295	35013	4250	1521	66458	5588	5889	424270	439300	12552	6297	3267	50352	3091,8	130311	28820	14426		
Moșii care aparțineau răzeșilor, moșierilor și altor categorii sociale																													
1	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	
1.	Bălăești	28	18	10	-	-	1	5	60	40	20	125	19	7	380	220	20	600	600	40	3	1	40	1	50	-	37		
2.	Bogzești	48	48	-	1	1	3	30	100	200	80	300	20	10	300	50	-	-	-	-	30	15	200	8	1000	25	-		
3.	Văseni	71	38	33	16	-	5	65	320	390	160	366	17	1200	160	24	240	400	-	15	10	400	15	2000	1000	600	-		
4.	Vărzărești	181	117	64	1	2	1	117	595	315	340	920	55	15	200	-	104	6640	6640	175	7	7	570	10	2300	-	963		
5.	Gălești	93	54	39	-	-	1	57	120	60	19	300	11	9	1450	40	250	14800	14800	40	25	3000	20	220	300	200	-		
6.	Ghidighici	110	80	30	2	1	1	86	348	390	120	650	40	25	1800	-	80	11760	11760	300	150	9	500	20	1400	-	240		
7.	Gârla	49	25	24	-	2	2	25	128	107	57	315	40	31	225	65	-	-	-	15	2	-	-	-	-	4	350		
8.	Horodiște	93	65	28	11	-	-	83	278	220	163	663	135	32	1882	144	-	-	-	110	50	1	70	18	500	-	225		
9.	Dănceni	51	35	16	2	-	1	57	400	300	180	300	200	40	1100	200	40	2000	2000	100	10	4	-	4	200	-	420		
10.	Jevreni	42	23	19	-	1	-	5	64	52	32	220	32	11	100	50	-	-	-	30	4	6	18	-	-	-	50		
11.	Curleni	45	29	16	-	-	2	35	120	18	57	207	52	8	1800	30	-	-	-	158	85	8	48	7	600	-	115		
12.	Târgul Criuleni	157	122	35	1	-	3	166	355	243	192	426	189	38	2100	106	-	-	-	218	140	7	358	8	1200	-	25		
13.	Mașcauți	216	158	58	2	-	1	25	392	203	203	770	32	54	106	211	-	-	-	123	25	-	-	15	4000	15	26		
14.	Morozeni	101	57	44	9	-	-	49	128	310	185	475	48	11	150	50	60	5000	300	37	20	12	100	13	1430	400	40		
15.	Milești	119	68	51	-	1	1	44	200	200	192	1030	30	8	425	12	-	-	-	200	60	6	50	4	57	8	60		
16.	Odaia Mârzoaia	8	-	8	-	-	-	1	4	2	2	100	1	-	30	-	30	1600	1600	-	-	1	156	1	120	80	79		

17.	Negrești	23	13	10	-	-	-	20	72	40	20	30	12	10	2800	120	100	12000	12000	7	4	-	-	2	150	-	-
18.	Olișcani	118	93	25	4	1	-	86	542	459	272	705	224	87	2800	130	90	12000	12000	237	190	10	580	-	-	255	500
19.	Onișcani	110	90	20	-	-	3	105	308	275	208	1005	150	29	2750	100	100	3500	3500	290	180	10	600	6	200	-	33
20.	Puținței	48	39	9	-	1	-	10	50	42	28	50	20	2	80	50	18	200	200	50	16	3	20	3	200	-	25
21.	Pașcani	85	60	25	1	-	1	44	188	136	167	716	71	36	85	-	55	4000	4000	40	3	-	-	3,5	380	-	-
22.	Răculești	67	28	39	-	-	1	6	120	83	45	259	15	10	100	50	-	-	-	80	20	2	20	-	-	-	4
23.	Rusești	63	50	13	1	-	3	52	188	201	81	231	43	25	1810	160	65	6660	6660	116	58	14	120	35	2200	-	395
24.	Râșpopeni	83	50	33	1	1	-	60	343	288	174	1716	123	24	2200	50	-	-	-	102	55	16	80	-	-	-	200
25.	Sipoteni	121	80	41	7	-	4	89	400	350	120	290	28	20	2600	-	-	-	-	400	250	10	400	20	120	120	26
26.	Susleni	117	100	17	-	1	2	119	325	319	180	531	249	24	220	50	-	-	-	325	180	8	150,5	-	450	-	600
27.	Trebujeni	63	47	16	3	-	-	8	80	50	45	200	20	8	100	60	60	4000	4000	20	-	-	-	-	-	-	50
28.	Cigârleni	64	40	24	-	1	-	30	200	150	80	600	20	10	700	450	128	14000	14000	-	-	-	-	1	200	450	-
29.	Iurceni	112	49	63	1	1	2	50	140	140	140	100	30	10	85	-	80	4800	4800	100	15	10	590	10	5000	270	10
Numărul total		2486	1676	810	63	14	38	1529	6478	5603	3362	14780	1926	1984	28388	2422	1520	121960	116860	3358	1577	3745	4513,5	3401,5	25482	2402	4473
Moșii care aparțineau proprietarilor funciari (sate moșieresti)																											
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
1.	Bellești	70	60	10	1	-	1	80	220	110	50	200	20	7	900	15	70	17200	17200	-	-	11	370	4	300	120	-
2.	Budei	44	16	28	1	-	1	26	60	100	35	43	20	5	1500	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.	Căt. Bălăurești	2	2	-	1	-	-	3	8	15	15	-	8	-	970	-	50	79000	79000	160	80	-	-	2	300	-	188
4.	Brănești	39	24	15	3	-	-	8	94	45	45	100	4	2	193	25	23	500	500	10	10	-	-	-	-	-	150
5.	Breanova	30	20	10	-	2	-	27	94	128	58	160	80	13	321	30	-	-	-	-	26	13	2	20	6	200	-
6.	Buhorda	10	10	-	2	-	-	9	34	18	13	30	19	5	350	-	70	250	250	-	-	-	-	-	-	200	-
7.	Bravățeni	98	68	30	-	-	1	36	384	510	750	980	180	48	450	50	50	7000	7000	100	20	-	-	-	-	-	25
8.	Bujor	201	112	89	-	-	2	150	600	300	599	3000	150	30	380	20	179	1430	1430	50	3	0,5	3	1	-	-	
9.	Buda	24	16	8	-	-	-	12	34	30	16	80	5	3	-	-	12	1440	1440	60	30	4	800	2	170	120	96
10.	Câșta Bujorului	2	-	2	-	-	-	-	16	10	8	-	5	3	120	-	190	13000	13000	-	-	-	-	-	-	-	-
11.	Barboieni	29	20	9	-	-	-	10	46	39	39	125	13	5	100	-	60	400	400	12	-	3	60	1	-	-	
12.	Buțeni	106	90	16	-	3	5	95	416	720	50	800	70	10	303	-	400	3000	3000	-	-	1	4	5	700	50	300
13.	Boghiceni	135	85	50	-	-	1	86	410	335	112	2683	150	25	235	-	89	4800	4800	135	12	2	50	20	2000	-	90
14.	O. Bădrăsoaia	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	120	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

15.	Bălburești	137	97	40	1	-	-	81	304	250	280	1015	60	20	810	100	260	18080	18080	340	60	7	500	8	1500	12	40
16.	Boceșeni	17	7	10	1	-	-	8	20	25	15	500	12	10	129	20	245	3000	3000	30	65	-	-	-	-	90	-
17.	Brătuleni	83	43	40	2	-	-	40	170	150	150	750	50	10	395	20	260	4800	4800	80	8	1	60	1	100	400	300
18.	Bolsun	80	45	35	3	-	1	25	60	100	73	300	15	7	120	20	40	3200	3200	-	-	-	-	-	-	60	60
19.	Odata Băzdăga	4	2	2	-	-	-	2	18	60	50	100	7	1	19	-	-	-	-	-	-	-	-	0,5	200	-	60
20.	Slob. Bolcian	29	10	19	-	-	-	17	40	19	30	-	4	3	162	-	40	4200	4200	-	-	-	-	-	-	-	60
21.	Bravățeni Vechi	17	10	7	2	-	-	6	47	15	34	342	8	1	617	4	100	7800	7800	5	3	-	-	-	-	-	-
22.	Bravățeni Vechi	4	-	4	1	-	-	2	47	68	17	-	15	4	1000	7	60	4800	4800	-	-	-	-	-	-	-	-
23.	Bușauca	44	29	15	-	-	1	37	21	182	55	787	102	25	560	17	-	-	-	50	40	13	48	-	-	40	
24.	Boșernița	31	23	8	3	-	-	16	37	24	20	69	15	4	120	31	-	-	-	-	-	0,5	-	-	-	162	
25.	Buciușca	63	40	23	3	-	-	26	192	163	84	325	76	13	507	96	-	-	-	75	30	15	20	1	160	385	
26.	Berezlogi	61	50	11	-	-	1	60	136	110	82	332	82	23	1250	5	28	2400	2400	55	30	-	-	-	-	-	-
27.	Bălăiești	92	67	25	-	-	-	50	140	110	100	6	14	4	*****	*****	-	-	-	41	24	-	-	-	-	-	-
28.	Bodești	120	85	35	-	1	6	123	354	283	199	640	148	41	3800	93	-	-	-	252	150	-	-	5	2000	-	52
29.	Bubueci	57	40	17	-	-	-	43	160	94	80	382	31	7	3530	200	-	-	-	116	80	-	-	-	-	-	-
30.	Başcani	46	38	8	2	-	-	58	176	171	95	460	97	25	*****	*****	-	-	-	226	120	3	50	10	800	-	-
31.	Bălăbănești	51	28	23	-	-	-	30	59	56	49	100	22	6	*****	*****	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
32.	Volcineț	158	107	54	8	-	1	107	270	400	170	210	57	42	1300	33	-	-	-	120	60	60	4000	150	5000	180	70
33.	Visterniceeni	152	120	32	-	-	-	120	293	195	63	963	23	9	3000	367	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
34.	Valuseni	50	30	20	2	-	-	30	80	40	20	30	20	6	460	120	25	2460	2460	150	75	20	1000	6	600	56	-
35.	Voinova	47	37	10	1	-	-	35	12	110	50	300	20	12	360	56	60	7200	7200	100	11	400	4	860	900	250	-
36.	Vorniceni	109	59	50	2	-	-	56	250	350	80	400	60	20	880	40	600	7200	7200	150	75	50	2500	4000	2900	-	2000
37.	Vișneveț	79	49	30	-	-	-	49	100	60	60	200	20	16	1200	220	300	4900	4900	150	20	19	800	8	1000	500	200
38.	Valea Popii	12	10	2	1	-	-	5	14	27	24	-	3	-	30	20	300	300	300	-	-	-	-	4	400	40	30
39.	Vatici	50	25	25	1	-	-	26	52	66	40	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
40.	Văsteni	65	55	10	-	-	-	20	83	95	60	362	26	20	350	50	180	6000	6000	95	16	3	50	6	1700	300	-
41.	Slob. Vinicu	20	13	7	-	-	-	15	30	35	67	-	-	-	69	-	45	1660	1660	-	-	-	-	-	-	-	70
42.	Valea Trăisteni	55	28	27	-	-	-	22	60	106	112	450	8	4	460	60	40	2400	2400	100	20	2	300	1	170	29	-
43.	Voroteț	73	53	20	1	-	-	77	24	213	95	421	102	30	610	165	-	-	-	197	100	7	400	8	800	-	165
44.	Vâșcăuți	66	52	14	1	-	-	52	170	118	97	88	54	12	320	15	-	-	-	204	116	15	450	2	400	-	350
45.	Vădeni sau Critcova	68	50	18	1	-	-	79	257	158	88	546	93	12	952	11	-	-	-	345	200	-	-	-	-	-	12
46.	Vadul lui Vodă	143	100	43	1	-	-	120	536	310	287	1155	110	20	11000	220	-	-	-	391	200	-	-	12	2500	-	350

47.	Mănăst. Hârjauca	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	450	250	-	-	-	-	-	-	2	200	3	120	-	250
48.	Hârjauca	26	6	20	-	-	5	13	10	5	-	-	-	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
49.	Greblești	37	21	16	-	-	20	150	190	50	125	13	6	970	150	320	2000	60	30	-	-	-	-	12	4000	200	100
50.	Căt. Bulboaca	8	5	3	-	-	8	60	89	30	-	5	-	1700	-	-	-	-	100	-	-	-	-	8	400	-	60
51.	Horodca	16	10	6	1	-	8	26	40	12	-	5	-	178	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1000
52.	Hansca	32	20	12	-	-	15	38	70	35	50	8	3	1200	100	35	3775	3775	20	10	6	-	-	6	15	-	650
53.	Horodiște	104	60	44	-	-	100	100	152	113	800	117	21	575	-	50	6000	6000	59	29	54	7000	63	700	-	25	
54.	Mănăst. Hârbovăț	46	26	20	-	-	10	108	64	30	20	15	-	150	6	-	-	68	15	7	100	5	250	50	40	40	
55.	Slob. Hogiinești	45	35	10	-	-	32	76	25	15	45	10	-	50	5	-	-	18	12	2	150	1	50	-	-	25	
56.	Ghermănești	57	42	15	-	-	21	84	136	58	130	25	-	320	20	140	9000	9000	85	17	9	80	12	1700	-	-	
57.	Găureni	42	17	25	1	-	12	24	20	28	80	5	2	50	-	18	800	800	-	-	6	480	1	80	20	35	
58.	Târș. Hâncești	232	200	32	2	1	7	179	390	470	2820	70	20	200	-	1600	8000	8000	280	40	15	300	21	5000	300	600	
59.	Grozești	23	8	15	-	-	9	14	25	26	50	6	3	65	7	50	2250	2250	10	-	-	-	-	-	-	-	-
60.	Schit. Hâncului	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
61.	Ghiduleni	44	29	15	-	-	17	147	118	76	474	43	15	680	16	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
62.	Cogâlniceni	34	45	19	2	-	16	103	99	38	320	44	10	1180	24	-	-	28	22	0.5	3	0.25	10	135	270	270	
63.	Glinjeni	56	40	16	2	-	34	187	142	100	102	70	33	560	110	-	-	92	40	2	24	-	-	-	-	270	
64.	Hârbova	9	6	3	-	-	10	29	27	10	30	15	5	*****	*****	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
65.	Slob. Hâjdieni	22	14	8	-	-	10	30	26	26	24	-	-	350	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
66.	Holercani	86	70	16	-	-	55	262	184	184	530	97	23	693	18	-	-	357	190	18	700	9	2000	-	-	270	
67.	Goian	46	36	10	2	-	55	117	111	79	485	62	7	2398	60	-	-	47	35	0.5	15	13	750	-	-	198	
68.	Hrușova	70	60	10	1	-	58	184	193	102	185	21	5	1520	275	-	-	146	85	2	60	3	400	-	-	60	
69.	Dolna	55	45	10	2	-	45	190	260	70	130	18	7	760	170	-	-	30	15	4	250	3	800	2600	-	-	
70.	Slob. Doamnei	55	45	10	-	-	5	100	60	60	500	8	-	400	-	40	2000	2000	40	20	10	-	15	800	500	20	
71.	Dâșcova	69	54	15	-	-	45	138	100	100	131	31	15	800	200	50	3000	3000	26	13	2	40	5	300	-	-	
72.	Drașoveni	161	100	61	1	-	32	120	153	80	800	90	23	240	-	15	480	480	60	3	8	50	10	3000	-	229	
73.	Moșta Dancului	5	-	5	-	-	3	6	8	8	-	3	-	220	-	230	16000	100	13000	-	-	-	-	-	-	-	152
74.	Dobruja	18	10	8	4	2	-	10	243	164	101	1269	145	30	340	-	-	300	150	12	1600	7	800	-	-	260	
75.	Îndărățnici	50	25	25	-	-	45	152	264	81	500	51	14	400	100	50	2000	2000	15	2	-	-	-	-	-	-	-
76.	Echimăuți	107	80	27	1	-	77	355	294	129	103	187	32	800	20	-	-	280	150	18	1352	3.5	270	250	100	100	
77.	Jeloboc	55	45	10	2	-	20	84	190	78	910	19	12	300	-	200	10000	10000	105	12	-	-	2	100	-	100	
78.	Jora de Sus	46	30	16	-	-	2	35	134	82	67	276	69	26	-	-	-	27	80	12	580	1	90	-	-	-	

79.	Jora de Mijloc	49	35	14	2	-	1	33	144	97	72	330	97	25	7200	250	-	-	-	-	28	15	20	750	1	20	-	550	
80.	Jora de Jos	77	57	20	-	-	2	72	227	210	133	480	119	35	-	-	-	-	-	-	29	50	18	600	-	-	-	-	
81.	Zameciogi	24	20	4	1	-	-	20	76	29	20	-	-	-	600	40	30	6600	6600	-	-	-	-	-	-	-	-	80	
82.	Zahaicani	35	30	5	-	-	-	8	72	125	40	420	12	5	290	40	20	3000	3000	25	4	-	-	6	260	-	-		
83.	Zberoia	73	48	25	1	-	1	30	120	130	123	490	35	20	225	6	80	5000	5000	30	2	-	-	2	409	-	60		
84.	Zahorna (mănaș)	11	-	11	2	-	-	2	28	33	20	200	8	6	45	25	-	-	-	-	50	30	1	28	2	300	-	35	
85.	Zahorna (moș.)	71	54	17	-	-	-	32	198	111	70	388	74	7	250	50	-	-	-	-	65	30	15	40	0,5	50	-	600	
86.	Izbiște	109	60	49	-	-	1	10	368	660	192	206	209	86	300	306	200	5000	5000	100	10	15	40	3	200	-	360		
87.	Ivancea	45	21	24	3	-	-	20	40	50	50	-	4	-	2000	200	20	600	600	20	2	-	-	-	-	100	100		
88.	Crăsnășeni	88	72	16	1	1	-	50	152	159	50	495	27	3	230	40	-	-	-	-	132	20	2	40	4	120	-	-	
89.	Câșta Hulboaca	20	-	20	-	-	-	10	59	29	26	-	-	-	1000	-	-	-	-	-	150	75	-	-	-	-	1000	-	
90.	Curluceni	93	48	45	1	-	-	50	200	240	60	400	10	10	500	700	120	1440	1440	200	200	3	300	31	6000	295	-	-	
91.	Mănăst. Căpriana	-	-	-	5	-	-	22	48	10	1	1077	6	-	781	850	245	12420	12420	260	130	40	200	12	700	2409	1939	-	
92.	Chicera	23	13	10	-	-	-	4	16	8	5	-	-	-	530	20	20	1440	1440	130	65	4	400	16	2000	-	300		
93.	Camenea	74	54	20	-	-	1	32	100	80	40	217	10	6	800	300	90	5500	5500	30	5	12	90	20	500	25	26		
94.	Căpriana sat	70	40	30	-	-	-	40	140	70	40	100	12	4	140	140	130	6000	6000	100	50	3	600	5	1500	-	-		
95.	Căprianca	26	16	10	1	-	-	20	50	60	25	-	-	-	720	160	36	3700	3700	-	-	-	-	-	-	240	150		
96.	Cusacea Condrița	13	8	5	-	-	-	20	22	8	8	-	4	-	140	100	-	-	-	-	-	-	8	200	2	75	-	-	
97.	Calmațui	68	40	28	-	-	2	25	85	85	900	400	30	10	200	-	220	17000	17000	80	10	3	60	3	590	-	-		
98.	Slob. Cotul Morii	68	40	28	-	-	2	38	90	120	180	600	17	5	1470	-	158	8000	8000	-	-	-	-	-	-	60	-	-	
99.	Cărpineni****	153	100	53	1	2	2	90	460	418	350	1700	70	18	767	50	760	5000	5000	400	50	-	-	10	330	-	460		
100.	Cațaleni	27	7	20	1	-	-	20	24	40	46	300	10	2	260	-	150	8000	8000	-	-	-	-	-	-	60	-	-	
101.	Costuleni	73	21	52	-	-	1	26	160	140	220	1220	36	15	570	60	320	2000	2000	-	-	-	-	6	600	160	40	-	
102.	Cristești****	59	24	35	3	-	-	25	60	80	85	200	18	10	185	-	600	3000	3000	200	30	6	300	6	1660	100	100	-	
103.	Odaia Catura	2	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	18	-	340	2000	2000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
104.	Costinești	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	260	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
105.	Cucuruzeni	24	15	9	-	-	1	12	279	204	87	153	111	22	3400	80	-	-	-	-	80	50	-	-	-	-	-	-	
106.	Căt. Crucești I	1	-	1	-	-	-	3	8	13	10	-	2	-	300	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
107.	Căt. Crucești II	8	-	8	-	-	-	2	16	20	8	-	4	-	280	23	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
108.	Slob. Chetrosu	14	9	5	1	-	-	6	22	15	14	30	3	2	600	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
109.	Căt. Chircărești	1	-	1	2	-	-	-	35	86	15	-	10	-	350	15	-	-	-	-	20	10	1	10	-	-	-	28	-
110.	Mănaș. Curățura	20	10	10	-	-	-	7	26	46	18	50	2	-	*****	*****	-	-	-	-	3	-	2	30	-	-	-	-	-

111.	Căt. Cobălna	9	6	3	-	-	-	-	12	34	15	14	400	8	-	620	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	50
112.	Slob. Coşerniţa	15	10	5	1	1	-	10	32	32	29	72	10	-	750	5	270	270	15	-	-	-	-	-	-	-	15	
113.	Culiceni, slobozia Duşca	64	50	14	1	-	3	65	217	224	192	830	33	53	1700	-	3	200	200	168	95	13	500	6	900	10	15	
114.	Căt. Chirca	22	12	10	-	-	-	10	42	33	23	100	9	1	850	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
115.	Leuşeni	82	46	36	1	-	1	50	260	376	110	900	76	26	450	-	150	9000	209	50	25	2400	75	6000	9	110		
116.	Lozova	175	115	60	7	-	1	159	620	640	160	450	120	85	670	-	175	3000	470	235	40	3000	85	3500	720	-		
117.	Logăneşti I	52	26	26	1	-	1	17	32	55	55	200	20	-	380	200	50	800	800	-	-	-	-	-	-	-		
118.	Căt. Lopatna	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
119.	Logăneşti II	126	100	26	1	-	5	63	234	197	107	435	68	13	269	-	260	18400	16000	34	1	2	30	4	1000	100	29	
120.	Lăpuşna	276	240	36	-	3	5	159	824	1600	8000	7000	300	100	1700	-	2300	17600	17600	400	50	500	120	15000	865	-		
121.	Căş. Iusni Dilari	16	8	8	1	-	-	5	22	36	38	50	150	40	170	-	600	48000	40000	500	60	-	-	-	-	-		
122.	Lalova	53	33	20	-	-	-	30	180	188	78	151	104	66	****	****	-	-	-	108	60	1	35	-	-	-		
123.	Lopatna	24	17	7	-	-	1	20	60	47	43	6	29	9	****	****	-	-	-	19	20	2	12	-	-	-		
124.	Slob. Mana	13	11	2	-	-	-	6	13	16	30	-	1	-	100	50	20	160	160	-	-	-	-	2	200	650	-	
125.	Mitoc	20	14	6	-	-	-	15	58	55	32	570	9	2	50	-	250	6000	6000	-	-	-	-	-	-	-		
126.	Mişeni	85	59	26	-	-	-	48	60	164	61	613	53	20	220	60	150	9000	9000	-	-	1	70	1	150	-	-	
127.	Mălăeşti	28	20	8	-	-	-	14	28	84	35	250	16	5	700	100	200	1000	1000	-	-	-	-	-	-	-		
128.	Modeala	32	17	15	1	1	-	15	103	131	15	23	13	6	850	-	32	3840	3840	-	-	-	-	-	-	-	200	
129.	Mândra	19	10	9	1	-	1	10	45	26	10	30	6	1	225	500	-	-	5	2	-	-	-	1	80	2000	180	
130.	Micleşti	86	60	26	1	-	-	53	120	50	49	220	18	4	900	200	200	36000	36000	200	100	8	450	3	200	300	100	
131.	Mărtineşti	22	12	10	1	-	-	8	30	35	10	5	-	-	320	100	40	4000	4000	10	5	-	-	-	-	120	-	
132.	Malcoci	30	18	12	-	-	-	19	85	120	60	40	8	1	400	70	60	6120	6120	-	-	4	200	5	6900	65	-	
133.	Munceşti	48	24	24	1	-	-	30	124	130	70	454	10	2	1250	-	60	7200	7200	-	-	-	-	-	-	-	-	
134.	Căt. Măgdişeni	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	300	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	200	
135.	Miclaşeni	63	35	28	1	-	-	28	60	40	25	240	12	18	800	36	-	-	-	60	30	15	1240	6	800	400	-	
136.	Merşeşeni	90	60	30	-	-	1	12	183	242	100	360	23	2	225	-	269	2880	800	-	-	1	18	6	-	-	39	
137.	Odaia Măcăreşti	55	40	15	-	-	-	12	30	38	37	220	14	4	129	10	115	8000	8000	200	18	4	200	16	1700	-	150	
138.	Odaia Mireşti	4	1	3	-	-	-	1	22	56	15	40	6	-	11	-	50	700	700	-	-	-	-	1	60	-	110	
139.	O. Medehicerului	3	-	3	-	-	-	2	22	83	20	-	2	-	700	-	260	3000	3000	-	-	-	-	-	-	-	-	
140.	Mitoc	50	30	20	-	-	-	25	74	58	50	300	20	4	160	-	70	4800	4800	-	-	-	-	-	-	-	100	
141.	Minceni	41	30	11	-	2	-	18	84	170	35	155	25	4	1500	16	-	-	-	-	-	0,25	2	8	140	-	50	

142	Slob. Minceni	9	7	2	-	-	-	1	5	28	20	19	-	29	9	850	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	360	
143	Mateuți	78	60	18	4	-	-	-	45	284	217	127	457	178	29	8200	160	-	-	-	111	50	3	40	-	-	-	250	
144	Mihuleni	40	30	10	1	-	-	-	37	365	182	80	58	55	4	650	110	-	-	-	107	56	15	40	0.5	50	-	5	
145	Molovata	124	100	24	-	-	-	3	148	326	245	768	830	172	26	1620	270	-	-	-	269	150	18	660	18	2500	-	50	
146	Marcăuți	46	35	11	-	-	-	1	35	178	127	96	396	59	12	310	50	-	-	-	36	20	3	120	10	2000	-	10	
147	Malutohatin	75	55	20	-	-	-	1	91	215	220	142	1066	93	20	****	****	-	-	-	479	280	12	250	0.5	150	-	-	
148	Negrești	62	58	4	1	-	-	-	35	100	33	24	100	4	2	270	820	60	7000	7000	6	200	-	-	-	-	300	-	
149	Nicăuți	66	46	20	2	-	-	1	22	120	150	60	90	9	6	820	70	60	7200	7200	30	15	2	300	3	250	-	-	
150	Nisporeni	35	18	17	2	-	-	-	29	92	63	33	135	9	3	1280	200	65	7800	7800	-	-	15	600	34	1200	800	700	
151	Căt. Noroi	6	4	2	1	-	-	-	6	30	42	21	-	3	-	1020	-	50	6000	6000	176	80	-	-	3	290	85	-	
152	Odaia Negrea	15	-	15	-	-	-	-	9	38	32	58	-	5	5	90	-	70	4800	4800	-	-	-	-	-	-	-	35	
153	Onești	24	17	7	2	-	-	-	21	42	28	18	26	15	1	230	40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8	6	
154	Căt. Ocnița	1	-	1	-	-	-	-	1	103	135	9	-	4	2	1080	15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
155	Oxentia	57	40	17	-	-	-	2	60	178	134	56	378	98	20	325	10	-	-	-	123	75	3	330	2	360	-	140	
156	Ohrincea	54	30	24	1	-	-	-	22	132	95	76	202	26	3	2200	500	45	1800	1800	290	150	7	80	1	120	-	150	
157	Târgul Orhei	320	180	140	-	-	-	3	50	300	450	750	800	80	-	1200	-	100	1400	1500	19	5	-	-	-	-	-	-	
158	Slob. Pivnița	33	27	6	1	-	-	-	7	30	43	32	52	-	-	70	10	-	-	-	10	2	-	-	-	-	50	-	
159	Pohorniceni	64	44	20	1	1	-	-	31	140	153	82	207	23	9	500	-	20	500	500	70	15	-	-	-	-	-	-	
160	Piatra Tare	63	43	20	-	-	-	-	30	128	80	86	150	35	18	500	500	50	1000	1000	70	25	-	-	-	-	-	-	
161	Pojăreni	48	38	10	1	1	2	-	25	100	60	40	170	30	10	650	-	200	2400	2400	200	100	14	1600	13	2000	-	120	
162	Peticu	35	20	15	1	-	-	-	20	46	63	32	36	7	2	1300	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	360	-	
163	Pașcani	39	25	14	1	-	-	1	15	89	42	42	165	10	-	1460	200	66	1600	1600	36	18	-	-	-	-	600	500	
164	Pârjolteni	71	46	25	1	-	-	-	41	87	78	46	173	24	15	720	70	40	4200	-	50	25	6	3000	4	800	45	20	
165	Petricani	13	10	3	-	-	-	-	12	48	54	32	-	4	-	-	-	26	3720	3720	-	-	-	-	-	-	-	-	
166	Căt. Pânăsești	5	5	-	-	-	-	-	6	12	29	16	10	8	-	400	20	-	-	-	-	-	8	600	12	650	-	170	
167	Palanca	37	10	27	-	-	-	-	10	21	16	9	20	-	-	120	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	70	60	
168	Pulbereni	26	17	9	-	-	-	-	10	56	46	67	80	8	2	365	-	250	16000	10000	1	-	1	5	-	-	300	200	
169	Odaia Ciuta	7	-	7	-	-	-	-	4	8	7	9	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
170	Căt. Polina Mare	6	-	6	3	-	-	-	6	12	6	6	60	-	-	155	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
171	Pereni I	60	32	28	3	2	-	-	44	110	72	100	900	20	8	-	-	-	-	-	50	5	3.5	8	8	70	290	-	
172	Pâncești	52	22	30	1	-	-	-	23	80	90	90	150	30	20	60	10	59	3200	3200	35	3	-	-	36	150	-	-	
173	Pânăsești	52	32	20	1	-	-	-	21	80	100	15	432	18	3	185	-	185	1300	1300	111	19	5	105	3	609	II	180	

174.	Pereni II	51	40	11	-	-	-	-	42	338	589	83	700	62	10	2700	100	-	-	-	40	30	40	200	-	-	-	-	-
175.	Slob. Pripiceni	14	7	7	-	-	-	-	9	45	49	17	-	71	12	700	5	-	-	-	10	6	-	-	-	-	-	-	50
176.	Peciște	91	64	27	1	1	-	-	51	438	472	157	1050	110	28	2800	20	-	-	-	115	60	8	30	2	152	-	350	
177.	Poiana	50	32	18	2	-	-	-	33	156	143	71	365	84	15	600	70	-	-	-	113	62	3	130	3	570	-	150	
178.	Parcani	50	38	12	2	-	-	-	42	185	130	57	716	103	20	670	200	-	-	-	107	56	1,5	40	0,5	50	-	10	
179.	Popăuți	57	39	18	4	-	-	-	38	150	117	56	244	66	5	500	150	-	-	-	88	45	5	425	-	-	-	450	
180.	Pohrebeni	84	60	24	1	1	-	-	61	357	316	129	464	111	27	2350	-	-	-	-	43	24	5,5	350	10,5	120	-	1000	
181.	Căt. Chetrosu	1	-	1	-	-	-	-	2	30	60	25	350	18	4	500	150	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
182.	Râșcova	33	20	13	-	-	-	-	12	40	20	15	-	3	-	3200	300	-	-	-	-	-	30	210	-	-	1700	-	
183.	Râciula I	-	-	-	1	-	-	-	7	27	12	12	-	2	-	25	-	10	1200	-	60	30	-	-	-	-	-	30	
184.	Râciula II	13	7	6	-	1	-	-	5	45	24	13	-	4	-	24	-	13	1560	-	15	7	-	-	-	-	27		
185.	Rădeni	64	52	12	1	-	1	-	36	210	240	120	200	12	3	780	130	20	1000	-	156	6	150	3	180	600	-	-	
186.	Căt. Roșcana I	1	-	1	-	-	-	-	-	24	244	14	300	25	-	450	10	-	-	-	18	10	-	-	-	-	-	-	
187.	Căt. Roșcana II	1	-	1	-	-	-	-	-	12	193	3	-	3	-	420	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
188.	Târguț Rezina	86	64	22	-	-	-	-	40	100	102	74	10	40	6	*****	*****	-	-	-	40	22	1	60	0,5	30	-	-	
189.	Seliște	125	75	50	2	1	1	1	25	240	180	70	450	40	20	60	30	40	3000	-	150	50	50	100	40	1000	200	500	
190.	Sipoteni	112	82	30	1	-	1	-	95	368	673	176	2500	151	23	300	158	300	24000	-	30	6	-	-	-	-	100	60	
191.	Secăreni	96	76	20	3	-	-	-	79	392	225	125	-	25	5	1200	78	50	60000	-	225	113	14	2500	60	2200	-	621	
192.	Sadova	98	68	30	3	-	-	-	62	380	460	130	1200	120	40	1460	-	180	2600	-	170	85	14	8000	13	1809	-	260	
193.	Suruceni	60	32	28	1	-	3	-	42	120	870	100	220	38	-	1620	120	200	24000	-	300	15	6	1600	70	8000	-	300	
194.	Sângeră	117	77	40	1	-	2	-	77	220	580	96	1020	35	12	1700	50	300	36000	-	50	25	-	-	-	-	-	-	
195.	Scurta	13	10	3	-	-	-	-	7	20	15	10	80	2	-	280	-	22	2400	-	30	15	-	-	-	-	-	-	
196.	Stețcani	64	44	20	-	-	1	-	48	300	150	70	160	25	10	670	240	85	3000	-	100	50	3	120	2	280	-	400	
197.	Stana	60	43	17	2	-	1	-	37	160	80	25	-	10	4	384	35	40	5780	-	100	50	4	230	2	600	800	60	
198.	Strășeni	128	80	48	-	-	1	-	80	380	320	120	250	50	15	1200	40	50	60000	-	200	100	20	2000	25	500	60	70	
199.	Săicani	28	8	20	1	-	-	-	10	20	29	56	40	5	2	45	5	60	5400	-	-	-	-	-	-	3	-	-	
200.	Odăia Sultănești	12	3	9	-	-	-	-	3	114	180	135	1025	100	30	700	-	200	14000	-	20	3	-	-	-	-	-	130	
201.	Secăreni	69	30	39	1	-	1	-	30	68	80	109	600	14	3	188	-	98	9600	-	48	3	1,5	70	1	36	70	40	
202.	Spărieți	29	20	9	-	-	1	-	12	58	34	42	230	19	5	170	-	360	2200	-	124	18	0,5	18	-	-	-	82	
203.	Slob. Sălăgeni	2	-	2	-	-	-	-	1	12	10	16	45	1	-	60	-	100	6400	-	400	60	20	190	10	3400	130	1659	
204.	Seliște	146	100	46	3	-	-	-	110	316	140	164	2000	106	30	795	-	275	20800	-	400	60	20	600	10	3000	109	1668	
205.	Sirota	30	20	10	-	-	1	-	14	90	160	35	256	16	4	1200	50	-	-	-	10	8	-	-	-	-	-	-	

26.	Sămășcani I	46	27	19	4	-	-	32	230	204	96	572	81	12	1200	-	-	-	-	-	13	7	-	-	2	40	-	250
27.	Sămășcani II	52	32	20	6	-	-	31	186	160	75	296	65	21	330	-	-	-	-	-	45	30	-	-	1	10	-	300
28.	Solonceni	47	39	8	-	-	-	35	125	87	57	67	54	2	1250	20	-	-	-	-	144	75	-	-	0,25	50	-	350
29.	Stohnaia	29	20	9	-	-	-	12	71	44	45	145	26	3	1200	200	-	-	-	-	49	26	1	25	-	-	-	300
20.	Sărcova	124	82	42	4	-	-	105	252	176	179	733	144	37	1200	5	-	-	-	-	180	100	20	350	-	-	60	220
21.	Stodolna	41	30	11	1	-	-	38	100	80	45	153	49	15	1600	200	-	-	-	-	33	10	10	580	8	345	-	250
22.	Tabăra	13	13	-	-	-	-	12	32	15	13	70	7	4	20	10	20	500	500	34	4	-	-	-	1	160	100	150
23.	Târzieni	42	30	12	1	-	-	15	60	205	33	190	18	9	-	-	60	1500	1500	40	10	-	-	2	200	-	-	
24.	Tătăraști	100	60	40	1	1	1	70	210	180	90	680	20	6	1420	200	60	9600	9600	40	20	8	300	3	350	200	40	
25.	Timiliuți	39	29	10	2	-	-	25	90	38	27	-	7	2	1220	26	120	5200	5200	-	-	-	-	-	-	-	2200	-
26.	Târgul Tuzara	148	96	52	2	1	-	32	89	178	120	-	16	-	2800	-	20	24000	24000	-	8	400	4	200	-	-	-	-
27.	Teleșau	47	32	15	3	1	1	32	130	96	52	150	12	5	1700	-	-	-	-	-	220	110	5	340	5	7000	1600	80
28.	Slob. Toporu	24	10	14	-	-	-	28	24	21	-	4	1	15	39	-	85	5600	5600	-	-	-	-	-	-	-	-	-
29.	Tânjălești	35	15	20	2	-	-	11	210	44	59	250	9	3	140	-	240	1600	1000	-	-	-	-	-	4	600	-	-
20.	Trifești	47	30	17	-	-	-	32	78	105	55	330	56	15	935	3	-	-	-	-	10	5	3	20	-	-	-	-
21.	Târasova	54	41	13	1	-	-	39	149	130	28	222	61	9	1635	165	-	-	-	-	159	85	-	-	0,25	90	-	500
22.	Ustia	96	76	20	1	-	2	80	320	213	134	568	149	42	950	30	-	-	-	-	162	85	36	1600	2	6	-	350
23.	Slob. Fărlădeni	11	6	5	-	-	-	6	30	46	45	50	13	6	115	-	115	8000	8000	3	-	-	-	-	-	-	18	-
24.	Fundul Galbinei	70	50	20	1	2	6	27	12	60	80	1050	30	10	187	-	115	8000	8000	50	5	3	250	30	4000	-	170	
25.	Fuzăuca	64	46	18	5	-	-	45	104	87	84	199	58	10	800	30	-	-	-	-	49	50	15	10	-	-	-	10
26.	Făurești	57	42	15	1	-	-	38	125	92	119	46	14	3	500	50	-	-	-	-	14	10	-	-	-	-	-	30
27.	O. Hurmuzachi	9	-	9	-	1	-	5	26	100	20	640	80	15	155	-	110	9000	9000	20	1	-	-	-	-	-	-	115
28.	Țibritica	107	77	30	1	-	1	62	252	407	115	652	68	19	3300	3500	200	1600	1600	205	50	33	200	17	2500	4000	-	-
29.	Țăgănești	88	52	36	4	-	-	50	137	164	108	70	6	-	700	200	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1500	-
30.	Țahnauți	96	68	28	1	-	-	65	336	203	77	445	109	12	750	50	-	-	-	-	137	72	10	240	-	-	-	630
31.	Țăbuleuca*****	23	13	10	1	-	1	10	69	52	39	186	18	3	250	50	-	-	-	-	34	40	-	-	1	70	-	50
22.	Cioarești	85	65	20	12	-	-	78	207	144	105	100	57	20	960	120	360	3600	3600	150	75	20	1500	5	200	25	-	-
23.	Căt. Ciocora	1	1	-	-	-	-	2	12	20	15	-	-	-	1700	200	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	320
24.	Odaia Cișnea	22	16	6	-	-	-	15	58	55	32	570	9	2	1500	-	30	2000	2000	30	4	-	-	-	-	-	-	-
25.	Ciorna	52	40	12	3	-	-	24	133	99	61	139	64	10	350	50	-	-	-	-	-	-	3	269	-	-	-	150
26.	Cinișeuți	222	148	74	3	2	-	132	472	272	224	488	90	16	2350	200	-	-	-	-	228	110	8	800	1	100	320	1000
27.	Cinișeni	62	50	12	-	-	1	64	100	121	116	257	48	9	200	287	-	-	-	-	49	30	-	-	-	-	-	12

238	Șișcani	173	140	33	-	2	1	131	462	404	308	2300	141	96	1355	29	809	4000	4000	200	50	1	40	27	880	-	900
239	Șoldănești	60	30	30	1	-	-	32	266	210	59	559	29	7	1700	35	-	-	-	39	22	-	-	125	120	-	20
240	Șipca	55	40	15	8	-	-	36	307	302	140	135	226	34	1550	50	-	-	-	75	45	1	80	3	200	-	-
241	Șărcani	15	35	19	1	-	-	40	251	159	64	190	107	10	550	09	-	-	-	107	96	-	-	-	-	-	-
	Numărul total	13251	8848	4403	240	37	114	8137	32297	33496	27393	90132	9911	2596	190403	19316	21794	1433065	1887153	34510	8175,5	2039,75	68297	6513	154836	34066	32384
	Numărul total 361 de localități	21741	14532	7209	393	108	272	13631	54445	53228	38250	139925	16087	6101	285449	27326	29203	1979295	1887153	50420	16049,5	9051,75	123162,5	13006,3	310629	65288	51283

* **AJMSR, F. AMSȘ, d. 18593, p. a II-a, f. 2-23.**

** În Tabel n-a fost inclusă cantitatea de fân rămasă, din considerentul că în majoritatea satelor acest compartiment era gol.

*** În satul Durelești locuitorii aveau 400 de oi de rasă spaniolă, Văsieni – 46, Dâșcova – 31, Camenca – 17, Cărpineni și oadaia Mânzului – 180, Leușeni – 200, Mucești – 24, Pohrebeni – 250, Rădeni – 100, oadaia Sultănești - 400, slob. Seledzeni – 20, Fundul Galbenei – 50, oadaia Hurmuzachi – 500, slobozia Toporu – 4 și Tânjălești – 50 de oi.

**** Suprafața moșiei satului **Bălăiești** este inclusă împreună cu cea a moșiei din Jora de Jos, ce este corp comun cu alte două moșii – Bulăești (nr. 41 – conform sursei) și Lopatna (nr. 189) și constituie 7.200 desetine pământ arabil și 250 desetine – păltoagă.

***** Suprafața moșiei satului **Başcani** este inclusă împreună cu cea a moșiei din Vadul lui Vodă, proprietar supusul turc Constantin Cazimir, ce este corp comun cu alte două moșii – Bălăbănești (nr. 44) și Malutohatin (nr. 215) și constituie 11.000 desetine pământ arabil și 220 desetine – păltoagă.

***** Suprafața moșiei satului **Hârbova** este inclusă împreună cu cea a moșiei din Stodolna (nr. 312), proprietar Constantin Razu, ce este corp comun cu moșia – Lalova (nr. 188) și constituie 1.600 desetine pământ arabil și 200 desetine – păltoagă.

***** Suprafața moșiei mănăstirii (schitului) **Curătura** este inclusă împreună cu cea a moșiei din Târasova (nr. 326), proprietar general-maiorul Hromov și constituie 1.635 desetine pământ arabil și 165 desetine – păltoagă.

***** Suprafața moșiei satului **Lalova** este inclusă împreună cu cea a moșiei din Stodolna (nr. 312), proprietar Constantin Razu și constituie 1.600 desetine pământ arabil și 200 desetine – păltoagă.

***** Suprafața moșiei satului **Lopatna** este inclusă împreună cu cea a moșiei din Jora de Jos (nr. 122), proprietar supusul turc Egor Vârnăv și constituie 7.200 desetine pământ arabil și 250 desetine – păltoagă.

***** Suprafața moșiei satului **Malutohatin** este inclusă împreună cu cea a moșiei din Vadul lui Vodă (nr. 64), proprietar supusul turc Constantin Cazimir și constituie 11.000 desetine pământ arabil și 220 desetine – păltoagă.

***** Cărpineni și oadaia Mânzului, proprietatea moșteresei Safta Bogdaneasa.

***** **Variante de denumiri de localități:** Greenii de Jos sau Colonița; Bravicienii Vechi sau slobozia Ocnița (21); Bravicienii Vechi sau slobozia Ocnița de Jos (22); Țăbuleuca sau slobozia mănăstirii Horodiște, Mitropolia Chișinău.

Александр ПОНОМАРЁВ

ДЕЛЬТА ДУНАЯ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ В 1876-1878 ГОДАХ

The Danube Delta in international relations 1876-1878

The paper constitutes the knowledge on the status of the Danube Delta before and during the Russo-Turkish War of 1877-1878 for the first time in Ukrainian historiography and also it treats on the diplomatic efforts to give the Danube Delta over the Romania by the Sublime Porte in 1876. The article touches upon the issue of the Romania's struggle in 1876 for revision of the delimitation of Russo-Turkish borders in the area of the Lower Danube and the changeover of the part of Delta under the Romanian jurisdiction. And it also analyses the Russo-Romanian relations before and after the Russo-Turkish War of 1877-1878 and it deals with the issue of the changing of borders in Russia and Romania. It was shown that the proposals' evolution of Russian diplomat Nelidov for the status of Delta in the Russian position for Bessarabian borders. The role of Ignatiev's diplomacy for solution to the problem of the affiliation the islands of Delta and negotiation with Romanians for the changing the borders between Southern Bessarabia and Dobruzha with Delta before the San-Stefano Treaty was evaluated. The work of Russo-Romanian commission headed by Polivanov for acceptance and handover the Southern Bessarabia and what connected with delineation of body of water in the area of Danube delimitation is especially emphasized.

Keywords: Danube Delta; Kilia Arm; border delineation; thalweg; Bessarabian question; Southern Bessarabia; San-Stefano Treaty; M. Kogălniceanu; A. Horchakov; A. Nelidov; N. Ignatiev.

*Центр притяжения Европы – Нижний Дунай.
Талейран*

После подписания Парижского трактата 1856 г. геополитическая конфигурация в Юго-Восточной Европе изменилась, не только из-за установления над Дунайскими княжествами коллективной гарантии великих держав, но и вследствие потери Российской империей Южной Бессарабии и Дельты Дуная. Если Россия владела землями Пруто-Днестровского междуречья по решениям Бухарестского мирного договора 1812 г., то острова дунайской Дельты отошли к ней лишь в 1829 г. по Адрианопольскому мирному договору. Таким образом, континуитет владения указанными территориями оказался различным, впрочем, как и их судьба.

Южнобессарабские уезды, а точнее узкая полоска земли вдоль Прута и Дуная лишь в марте 1857 г. были переданы Молдавскому княжеству, а Дельта после короткого и формального пребывания во власти последнего, еще в январе 1857 г. перешла непосредственно под юрисдикцию Блистательной Порты. Эта переуступка была зафиксирована Парижским трактатом „относительно разграничения в Бессарабской области” от 7 июня 1857 г., который подписали великие державы. Вторая статья этого трактата определяла

принадлежность Дельты к Высокой Порте, а третья статья, ссылаясь на то, что Парижский трактат 1856 г. «хранил молчание о Змеином острове», признавала «более соответственным считать этот остров принадлежащим к Дельте Дуная»¹, т.е. передавала его во владение султана. С мая 1856 г. Дунай приобретает статус международной реки, а сама река и ее Дельта находится под пристальным контролем Европейской Дунайской комиссии² (далее – ЕДК), а значит и великих держав, которые не желали усиления позиций России в этом регионе. Особенно непоколебимой в этом отношении была позиция Австрии и Великобритании.

В результате Восточной (Крымской) войны 1853-1856 гг. Россия была лишена права держать военный флот в Черном море; права покровительствовать христианам Османской империи; лишалась протектората над Дунайскими княжествами; права судоходства по Дунаю, ввиду утраты выхода на эту водную артерию, вместе с отторжением Южной Бессарабии (а точнее юго-западных уездов общей площадью 3647,8 км кв. и населением 127.451 чел.³), которая являла собой бесперспективные земли для развития промышленности и ведения сельского хозяйства. Формально эта территория отошла к Молдавскому княжеству, в то же время к Турции отходили все острова дельты Дуная, контроль над которым осуществляла ЕДК.

Российская общественность весьма болезненно восприняла утрату бессарабских земель. «Что за часть Бессарабии уступается», – писал славянофил М. Погодин митрополиту Иннокентию, – «Неужели с Измаилом? А тень Суворова?»⁴. Во время получения Румынией независимости встанет вопрос о принадлежности Южной Бессарабии и устья Дуная в российско-румынских отношениях, испортив их на длительный срок.

После поражения России в Восточной войне 1853-1856 гг. слабостью страны не преминули воспользоваться соседи, что само по себе было закономерным, ведь решения Бухарестского мирного договора 1812 г. зияли незаживающей раной на теле Румынских княжеств. После удачного слияния княжеств в Объединенные Принципаты Молдовы и Валахии в декабре 1859 – январе 1862 гг., это новое государственное образование начало последовательную дипломатическую борьбу за право владения Дельтой. Особенно четко эти тенденции проявились в период Восточного кризиса 1875-1878 гг., когда Румыния ощутила в себе силы вести борьбу за свою независимость.

¹ *Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917*, сост. И.В. Козьменко, Москва, Госполитиздат, 1952, с. 45.

² ЕДК была основана великими державами согласно решениям Парижского трактата 1856 г. как временная организация (сроком на 2 года) для проведения дноуглубительных работ. Однако лишение России выхода к реке по решению того же трактата и превращение ЕДК по истечении 2 лет в постоянную комиссию с расширенными полномочиями свели роль представителей официального Петербурга в ЕДК практически к нулю.

³ *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Бессарабская область*, сост. А. Зашук, СПб., 1862, сс. 15, 23; *Географическо-статистический словарь Российской империи*, сост. П. Семенов, т. 1, СПб., 1863, с. 251.

⁴ М.Н. Покровский, *Дипломатия и войны царской России в XX столетии*, London, Overseas Publications Interchange Ltd, 1991, p. 176.

Для России проблема владения Дельтой была неразрывно связана с *бессарабским вопросом*, когда Дельта наряду с Добруджей рассматривалась в качестве «обменной карты», т.е. еще накануне русско-турецкой войны 1877-1878 гг. указанные территории предполагалось обменять на утраченные земли Южной Бессарабии⁵.

Руководство Румынии, стараясь извлечь из сотрудничества с Россией максимум выгоды, все же остерегалось того, что в случае увеличения очагов восстания на Балканах или войны с Турцией, княжество может стать театром военных действий. Исходя из этого 26 июня 1876 г.⁶ министр иностранных дел М. Когэлничану⁷ выступил в румынском Парламенте с речью о создании парламентской комиссии, с которой правительство будет консультироваться по вопросам внешней политики. По его мнению, комиссия должна была защищать усилия МИД Румынии по соблюдению статуса нейтралитета. В то же время румынская дипломатия прилагала значительные усилия, чтобы Дельта была передана княжеству мирным путем.

К докладу был приложен обширный меморандум, состоящий из восьми пунктов, два из которых касались территориальных проблем⁸. Последний пункт меморандума гласил о неоправданном владении Портой Дельтой Дуная, как следствия делимитации границы между Румынией и Турцией, совершенной согласно протокола от 6 января 1857 г.⁹.

В меморандуме, разосланном великим державам, также выдвигалось требование пересмотра решений ЕДК относительно Румынии от 27 мая 1861 г.¹⁰. Однако статс-секретарь МИД России Н. Гирс¹¹ заявил по этому поводу, что эти мероприятия не соответствуют текущему моменту и являются либо преждевременными, либо запоздалыми.

⁵ Царский дипломат и генерал Н. Игнатъев относит актуализацию проблемы возврата Россией Южной Бессарабии ко времени отмены европейскими державами статуса нейтрализации Черного моря, отмечая в своих мемуарах, что „неоднократно... европейские кабинеты и сама Турция в 1870 году подсказывали нам, чтобы мы возвратили себе отчужденную часть Бессарабии, но государь не желал приобрести оную, не предупредив румын и не доставивши им соответствующего вознаграждения. Его величество предпочел снести с князем..., предлагая ему вознаграждение не только достаточное, но и несравненно выгоднейшее, так как **Добруджа с Дунайскою дельтою составляют земельную площадь вдвое большую, нежели Измаильский уезд, и сверх того обладают морским портом, которого доселе Румыния была лишена**”. (Н.П. Игнатъев, *Сан-Стефано*, в: *Исторический вестник*, 1915, № 2, сс. 396-397).

⁶ Здесь и далее даты даются по старому стилю.

⁷ Когэлничану Михаил (1817-1891), румынский общественный и политический деятель, министр иностранных дел в апреле-июле 1876 г., и с апреля 1877 по ноябрь 1878 гг.

⁸ В четвертом пункте меморандума, озаглавленном «Нарушение румынской территории и необходимость новой делимитации островов Дуная» шла речь о том, что с 1860 г. румынское правительство настойчиво заявляло о необходимости делимитации Дуная, и что этот вопрос стал источником непонимания и конфликтов между властями Румынии и Порты. В качестве примера приводились многочисленные вылазки турок на румынскую территорию, с целью вырубки фруктовых деревьев. Здесь речь шла об отрезке Нижнего Дуная от Железных Ворот до Галаца, в который не входили острова Дельты. (М. Kogălniceanu, *Opere*, vol. IV, Oratorie III, part. IV, București, 1978, p. 192).

⁹ *Ibidem*, p. 193.

¹⁰ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, București, 1954, vol. I, p. II, p. 205.

¹¹ Гирс Николай Карлович (1820-1895), российский дипломат, министр иностранных дел в 1882-1895 гг.

В дальнейшем активные действия Румынии в разгар Восточного кризиса приведут ее к разрыву дипломатических отношений с Османской империей¹², вследствие чего румынский дипломатический агент Я. Гика¹³ оставит Константинополь, и тогда же в марте 1877 г. будет назначен на аналогичную должность в Петербурге¹⁴. Позже (24 марта (5 апреля) 1878 г.) он озвучит ноту МИД Румынии канцлеру А. Горчакову¹⁵ заявив, «что **одной из главных претензий, которые подтолкнули нас к вступлению в войну**¹⁶ **против Турции... было бесспорное притязание на устья Дуная** (здесь и далее выделено нами. – А.П.), которые, в течение веков принадлежав нам, были незаконно отчуждены Турцией по Бухарестскому и Адрианопольскому договору, и будучи нам вновь возвращены по договору о мире 1856 г., были опять у нас отобраны по протоколу от 6 января 1857 г.»¹⁷.

В 1876 г. Восточный вопрос на Балканах, с точки зрения официального Петербурга требовал скорейшего разрешения, причем возможно и военным путем. Поэтому Румыния оказалась важным партнером в дипломатических играх, а ее географическое положение вынуждало Россию искать к своему бывшему протезе особый подход. Однако и румыны были заинтересованы в налаживании отношений с Россией, стараясь воспользоваться создавшимся положением на Балканах для соблюдения своих интересов.

Во время визита румынского премьера И.-К. Брэтиану¹⁸ в Ливадию для встречи с императором Александром II, осенью 1876 г. представителями России был поднят вопрос о проходе российской армии через территорию Румынии, и о возможном участии румынских войск, в предстоящей войне. Рассматривалась также вероятность передачи Румынии Добруджи и Дельты Дуная, в случае территориальных изменений Порты¹⁹, подразумеваясь, что это будет совершено в обмен на южнобессарабские уезды. Эта тема обсуждалась

¹² Причиной разрыва отношений послужила попытка турок весной 1877 г. захватить дунайский о. Дину неподалеку Джурджу, в результате чего 2 османских воинов были убиты, а 13 – взято в плен. Стамбул отказывался признавать румынскую юрисдикцию острова, на что Бухарест отвечал, что будет действовать „силой против силы” (*Istoria Românilor*, vol. VII, tom. I, București, Editura Enciclopedică, 2003, pp. 648-649).

¹³ Гика Янку (1829-1891), генерал, дипломат, министр иностранных дел Румынии в 1866 г., в 1891 г. – посланник в Лондоне. В российской историографии зачастую пишется как Гика И[оан], а в румынской Ghika I[oan] (Iancu) Gr. Al. Использование инициалов создает путаницу, из-за возможного отождествления его с Ионом Гикой (1817-1897) – ярким русофобом, занимавшим, как и Янку Гика, различные руководящие посты в государстве. Так, например, первый руководил МИД Румынии в 1862-1863 гг., а последний в 1866 г.

¹⁴ *Istoria Românilor*, pp. 648-649.

¹⁵ Горчаков Александр Михайлович (1798-1883), российский дипломат, министр иностранных дел в 1856–1882 гг., канцлер Российской империи в 1867-1883 гг.

¹⁶ О вступлении Румынии в войну, а также действиях России по вовлечению её в активную фазу русско-турецкой войны 1877-1878 гг. Смотрите подробнее: О. Пономарьов, *Залучення Румунії до участі у війні 1877-1878 рр.*, в: *Часопис української історії*, 2009, вип. 15, с. 109-113.

¹⁷ *Государственный архив Российской Федерации* (в дальнейшем: ГАРФ), Ф. 730, оп. 1, д. 1286, л. 6.

¹⁸ Брэтиану Ион-Константин (1821-1891), видный румынский общественный и политический деятель, премьер-министр с июля 1876 г. по март 1881 г.

¹⁹ *Бессарабия на перекрестке европейской дипломатии: Документы и материалы*, сост.: В.Н. Виноградов, Н.Д. Ерещенко, Л.Е. Семенова, Т.А. Покивайлова, Москва, Изд-во Индрик, 1996, с. 148.

окружением царя с румынской делегацией, прибегая к недомолвкам и умолчаниям, т.е. когда вещи не назывались своими именами. Причем делалось это в неформальной обстановке, чтобы максимально расположить к себе Румынию. Даже позже, в ноябре 1877 г. военный министр Д. Милютин обсуждал *бессарабский вопрос* не как царский сановник, а как частное лицо²⁰.

Касательно *бессарабского вопроса*, уже позже, накануне войны, 2 (14) марта 1877 р. российский генконсул Д. Стюарт снова затронул болезненную для румын тему. После беседы с румынским премьером он докладывал канцлеру А. Горчакову, что И. Брэтиану «признает, что поездка в Ливадию совершенно убедила его в том, что Бессарабия впредь потеряна для Румынии и что Россия не упустит случая при первой же возможности вернуть себе этот маленький участок земли, столь ей необходимый...»²¹.

Румынская сторона, в силу своего географического положения, была посвящена Россией в свои планы, которые напрямую затрагивали и судьбу Румынии. Речь шла о предстоящей войне с Турцией 1877-1878 гг. По воспоминаниям военного министра Д. Милютина во время ливадийского свидания И.-К. Брэтиану выдвинул условие о том, чтобы великие державы дали согласие на вступление России в войну, чем вызвал раздражение российского канцлера. Осознав неуместность своего условия, И. Брэтиану уже в разговоре с Д. Милютиным старался загладить свою вину²².

Тогда же были совершены консультации с румынской стороной на предмет выведения Румынии из нейтрального статуса, путем подготовки, подписания и применения военно-политической конвенции. Она станет важной вехой в развитии российско-румынских отношений, однако из-за сложной внутри- и внешнеполитической обстановки, румынские государственные мужи отнюдь не спешили с ее подписанием²³.

Вскоре после ливадийского свидания, в октябре 1876 г. царский дипломат А. Нелидов²⁴ был отправлен в Бухарест для переговоров по

²⁰ Постановка вопроса относительно возврата Бессарабии вызывала в Румынии бурю эмоций в парламенте и прессе, но в частных разговорах с российскими представителями румынская сторона остерегалась открыто противостоять России. Д. Милютин в разговоре с И.-К. Брэтиану еще в ноябре 1877 г. отметил, «что отторжение от России в 1856 году означенного клочка Бессарабии означает для всякого русского человека чувствительную рану, которая настоящая война должна залечить». На что румынский премьер ответил «очень уклончиво, что лично он несколько бы не сожалел о возвращении нам этого клочка земли, с населением, не сочувствующим Румынии; но что иначе судит большинство нации; что подобное со стороны России требование может произвести в крае весьма тяжелое впечатление, тогда как для самой России всего важнее привязать к себе население Румынии», в: *Дневник Д.А. Милютина. 1876-1877*, под ред. П.А. Зайончковского, т. 2, Москва, 1949, с. 239.

²¹ Цит. по: В.Н. Виноградов, *Балканская эпопея князя А.М. Горчакова*, Москва, Наука, 2005, сс. 216-217.

²² *Дневник Д.А. Милютина*, с. 92.

²³ Подготовительная работа по согласованию конвенции длилась с октября 1876 г. по апрель 1877 г. Она была подписана за восемь дней до войны, а именно 4(16) апреля 1877 г., а ратифицирована через четыре дня после войны, соответственно после ввода войск в княжество, что создало известную напряженность в российско-румынских отношениях.

²⁴ Нелидов Александр Иванович (1835-1910), российский дипломат. В 1874-1877 гг. советник российского посольства в Константинополе. Во время русско-турецкой войны 1877-1878 гг. начальник дипломатической канцелярии Главнокомандующего на Балканском полуострове

конвенции, которые, однако, не увенчались успехом. Среди прочего А. Нелидов выдвинул ряд требований, которые не были прописаны в проекте конвенции. «Если бы Румыния не удовольствовалась пассивным участием (в войне – А.П.), а заняла бы силою Тульчу, Дунайскую Дельту и даже часть Добруджи, – предлагал дипломат, – то мы готовы бы были признать ее завоевания, но при непременном условии восстановления нашей границы до 1856 г. по р. Пруту и Дунаю», дав понять условия России для совершения территориальной перемены²⁵.

Таким образом, осенью 1876 г. Петербург не собирался уступать кому-либо Дельту в случае войны с Турцией и четко давал понять намерения России касательно животрепещущего для нее *бессарабского вопроса*. Предлагаемое Румынии завоевание Добруджи и Дельты говорило бы о ее помощи в овладении стратегическими пунктами, что в действительности и имело место весной 1877 г. (например, охрана и захват Барбошского моста на Дунае, минирование реки на подходах к мосту), а не захвате территории, которая будет ей принадлежать. Однако, накануне самой войны, в апреле 1877 г., А. Нелидов, учитывая меняющуюся политическую обстановку, предложил несколько вариантов территориального обмена Южной Бессарабии, при которых Дельта уже уступалась Румынии, а Добруджа Болгарии.

Накануне русско-турецкой войны 1877-1878 гг., руководствуясь соображениями стратегического характера, А. Нелидов писал в аналитический записке о необходимости «сохранения прямого сообщения с Болгарией, чтобы не быть вынужденными и в дальнейшем... проходить по территории **Румынии, которая станет независимой и, возможно, мало расположенной к нам...** На этом основании Добруджу не следует отделять от Болгарии»²⁶. Рассмотрение вопроса о передаче Добруджи было взаимосвязано проблемой владения Дельтой, относительно которой дипломат в то же время считал, что «от присоединения к новому Болгарскому государству островков Дельты и от оставления в его руках устьев Дуная могут воспоследовать политические неудобства...»²⁷.

Первой, кто выступил бы с протестом против принадлежности Дельты Болгарии, была бы Австро-Венгрия, с которой предварительно эта проблема не обсуждалась. В январе 1877 г. в Будапеште между Российской империей и Дунайской монархией была достигнута договоренность лишь по *бессарабскому вопросу*. Поэтому А. Нелидовым был предположен вариант при котором оставление за Россией Килийского рукава, а за Румынией – Дельты сможет обеспечить интересы обеих сторон²⁸.

В официальном порядке впервые *бессарабский вопрос* был поставлен на повестку дня уже в конце русско-турецкой войны 1877-1878 гг. Так, 12 января

великого князя Николае Николаевича (старшего). Разработчик условий перемирия с Портой, на основе которых был подписан Сан-Стефанский договор.

²⁵ ГАРФ, Ф. 730, оп. 1, д. 1059, л. 2 об.

²⁶ Бессарабия на перекрестке... с. 148.

²⁷ Там же.

²⁸ Там же, сс.148-149.

1878 г. состоялось закрытое заседание Совета Министров (А. Горчаков, Д. Милютин, Н. Игнатъев) в присутствии императора Александра II, на котором рассматривался вопрос о независимости и территориальных компенсациях Румынии. Канцлер А. Горчаков, якобы заявил: «Мы не обязаны добиваться гарантий для Румынии. Потому что самое лучшее обеспечение есть наша дружба, основанная на традициях; наших общих интересах в отношении христианского народа и на независимости Румынии»²⁹.

14 января 1878 г., исходя из довоенных рекомендаций А. Нелидова не передавать Дельту Болгарии, и руководствуясь стремлением не обострять отношения с официальным Бухарестом, при встрече дипломатического агента в Петербурге Я. Гики с Александром II и А. Горчаковым, румынской стороне был предложен обмен южнобессарабских уездов на Дельту Дуная и Добруджу³⁰. Отметим, что основной акцент разговора с Я. Гикой ставился на *бессарабском вопросе*, а Дельта, уже даже не рассматривалась, как территория, которая могла бы отойти к России. Такой неравноценный обмен для России означал то, что великие державы придавали Дунаю большое значение, предпочитая оставить Дельту за Румынией, представлявшей меньшую опасность для них, нежели Россия. Более того, Румыния, не желая быть в дальнейшем ареной боевых действий, постоянно настаивала на нейтрализации своей страны, по примеру Бельгии или Швейцарии, в чем находила поддержку со стороны Европы.

* * *

Во время своего визита в Бухарест для непосредственного решения *бессарабского вопроса* в январе 1878 г. Н. Игнатъев³¹ имел несколько встреч с высшим руководством страны. Беседы с князем Каролем, премьер-министром И.-К. Брэтиану и министром иностранных дел М. Когэлничану были для Н. Игнатъева тяжелым бременем, разрешить которое можно было еще в ходе войны, о чем не раз заявлял дипломат. Российский канцлер, будучи ещё в 1877 г. в румынской столице около полугода, не стал заниматься *бессарабским вопросом*. Вместо этого, он предоставил возможность убеждать румынскую сторону о политической и экономической важности Южной Бессарабии для России Н. Игнатъеву³². Это лишний раз свидетельствовало о несогласованности действий руководства российского МИДа в решении важнейших проблем, когда личные отношения с подчиненными, окрашенные

²⁹ M. Stroia, *Probleme teritoriale și de statut internațional ale sratului român până la sfârșitul anului 1878*, în: *Revista Institutului Diplomatic Român*, An. III, nr. II (VI), sem. II, 2008, pp. 116-117.

³⁰ Бессарабия на перекрестке...*Op. cit.*, с. 149.

³¹ Игнатъев Николай Павлович (1832–1908), российский государственный деятель, военный и дипломат. В 1867-1877 гг. посол в Константинополе, с 1877 г. член Государственного Совета. Вместе с А.И. Нелидовым разработал и подписал Сан-Стефанский договор.

³² О переговорах Н. Игнатъева с румынским правительством в Бухаресте в январе-марте 1878 г. смотрите подробнее: В.М. Мордвинцев, О.М. Пономарьов, *Загострення російсько-румунських взаємин у січні-березні 1878 року і місія генерала М.П. Ігнатъєва до Бухаресту*, в: *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. (Історія)*, 2009, вип. 96, сс. 24-33.

уязвленным самолюбием канцлера и его амбициями, превалировали над государственными проблемами.

Н. Игнатьев, исходя из рекомендаций, полученных в Петербурге, во время переговоров в Бухаресте акцентировал внимание румынских чиновников на экономических преимуществах получения Добруджи и Дельты. Он советовал изучить статистические обзоры этого края, «посредством которых весьма легко доказать что одни доходы Сулина и Кюстенджи (Констанцы. – А.П.), а равно и железных дорог превышают все источники богатств возвращающейся к нам местности (Южной Бессарабии – А.П.). **С приобретением Дунайских гирл и двух даровых портов черноморское значение – политическое и финансовое – Румынии возвысится в Европе** и т. д.»³³.

В ответ на предложение России вернуть Южную Бессарабию, румынские министры выдвинули требование, которые сводились к признанию полной независимости страны, возвращения ей устьев Дуная, срытия турецких крепостей на Дунае, а также выплаты Румынии компенсации как воюющей стороне³⁴.

Особенно настаивали румынские дипломаты на выплате денежной контрибуции, в целом недоверчиво отнесясь к территориальным обменам, о чем вовсю трубила бухарестская пресса весной-летом 1878 г. В свою очередь Н. Игнатьев не считал требования Румынии стоящими внимания, исходя из того, что недавний васал Порты не должен был выдвигать слишком серьёзные претензии к России, притом не будучи ещё субъектом международного права. Относительно Южной Бессарабии Н. Игнатьев был уверен, что Россия сможет обменять её на Добруджу, оставив при этом себе стратегически важную дунайскую Дельту. 28 февраля (11 марта) 1878 г. Н. Игнатьев отправил Д. Стюарту письмо вместе с копией Сан-Стефанского договора³⁵. Из письма видно, что царский дипломат и генерал мало доверял румынской стороне, хотя сделал всё для того, чтобы основные требования и

³³ Н.П. Игнатьев, *Походные письма 1877 г. Письма к Е.Л. Игнатьевой с балканского театра военных действий*, Москва, Российская политическая энциклопедия, 1999, с. 148.

³⁴ Н.П. Игнатьев, *Сан-Стефано*, с. 382.

³⁵ «Вам вполне известны мои переговоры в Бухаресте с румынским министром, а поэтому нет надобности объяснять вам причины, заставившие меня соблюдать большую сдержанность во время мирных переговоров по вопросам, относящимся до Румынии... Но так как князь Кароль не прислал Главную квартиру своего представителя, с которым бы я мог посоветоваться, а с другой стороны, мне было известно, что румынское правительство настоятельно желает вести переговоры непосредственно и самостоятельно с Портою, без участия России, то я счел долгом ограничиться постановкою лишь общих оснований для будущего соглашения, могущего их развить. Тем не менее, я успел, однако же, достигнуть принятия Портою в принципе всего того, что было упомянуто в инструкциях князю Гике, которые мне сообщил Брэтиану в Бухаресте, а именно независимости Румынии, права на денежное вознаграждение, приобретения для румынских подданных равноправности с европейскими иностранными подданными, срытия дунайских крепостей и проч. **Что же касается Тульчинской области, то она целиком, вместе с Дунайскими островами уступлена России, которая оставила за собою право выменять оную на Бессарабию, отделенную по договору 1856 года и граничащую на юге руслом Килийского рукава.** Таким образом, от румынского правительства зависит вступить в соглашение по этому предмету с императорским правительством». (Н.П. Игнатьев, *Сан-Стефано*, сс. 60-61).

условия румынского правительства были выполнены. Но, несмотря на это, по мере завершения переговоров в Сан-Стефано, а затем и в Берлине, требования официального Бухареста становились всё настойчивей. Особенно напряжёнными были российско-румынские отношения в период между Сан-Стефано и Берлином, что впору было вспомнить довоенные прогнозы А. Нелидова о несклонности Румынии к России. Не удовлетвоваввшись решениями Сан-Стефанского мирного договора Румыния стала апеллировать к Австро-Венгрии и Германии, возмущившись на этот раз содержанием статей VIII, по которой Россия имела право прохождения войск через Добруджу при возврате своей армии из Болгарии. Царской дипломатии стоило значительных усилий отстоять это право.

Однако вернёмся к вопросу о дунайской Дельте, который как видно из вышеизложенного был неразрывно связан с *бессарабским вопросом* и уступкой Румынии Добруджи. Накануне подписания перемирия между Россией и Турцией в Адрианополе в феврале 1878 г., туда прибыл полковник Е. Арион, который был проинструктирован М. Когэлничану относительно требований Румынии перед Портой. Эти требования, предъявленные Н. Игнатьеву, почти совпадали с предыдущими, за исключением срытия крепостей на Дунае, что доказывало неизменность позиции Румынии. Вскоре российский дипломат отбыл в Сан-Стефано, где ему предстояло проделать громадную работу с турецкой стороной относительно подписания мирного договора.

Кроме вопроса о передачи островов Дельты под румынскую юрисдикцию, как планировалось в Петербурге, 8 февраля 1878 г. Н. Игнатьев в разговоре с Савфет-пашой поднял вопросы о компенсации Турции для восстановления судоходства в Сулинском гирле и вознаграждении частных лиц за потери, понесенные во время войны. Турки предлагали внести 250 тыс. франков для решения первого вопроса, из суммы должной Порте ЕДК, и решительно отказывались рассматривать второй³⁶.

Канцлер А. Горчаков, на запросы Н. Игнатьева не давал разъяснений, как действовать далее. Когда же Савфет-паша, боясь увеличения суммы со стороны Австро-Венгрии, решил увеличить размер компенсаций до 500 тыс. франков, чтобы «пакетом» решить финансовые претензии прибрежных держав, то официальный Петербург все равно медлил с ответом, ставя русского уполномоченного в затруднительное положение³⁷.

На следующий день после заключения Сан-Стефанского договора, т.е. 20 февраля 1878 г., Н. Игнатьев получил письмо, в котором МИД так и не дало определённого ответа по размеру сумм необходимых для восстановления судоходства в Сулинском гирле. Советы статс-секретаря Н. Гирса сводились к тому, чтобы Н. Игнатьев обратился за помощью к главнокомандующему армией великому князю Николаю Николаевичу³⁸.

³⁶ Там же, 1915, № 5, с. 424.

³⁷ Там же, 1915, № 6, сс. 795-796.

³⁸ Там же, 1915, № 9, с. 735.

Итогом работы российского уполномоченного стало то, что статья XIII Сан-Стефанского договора закрепила за Портой обязанность восстановить судоходство в Сулинском гирле Дуная, что подразумевало прочистку этого гирла, с выделением на работы полумиллиона франков³⁹. Контроль за взысканием суммы был возложен на российского консула в Галаце, который был членом ЕДК. Также руководство МИД обязало генерального консула России в Бухаресте Д. Стюарта⁴⁰ «принять зависящие меры...», чтобы из суммы, предназначенной турецкому правительству «были удержаны 500 тысяч франков для употребления их по назначению»⁴¹.

Статьей XIX определялось, что «вопрос о разделе вод и рыбных ловель имеет быть решением русско-румынской комиссией в годовой срок со времени ратификации мирного трактата»⁴².

3 марта 1878 г. Н. Игнатъев передал канцлеру А. Горчакову пояснительную записку относительно всех статей Сан-Стефанского мирного договора. Разъясняя некоторые положения XIX-й статьи, он писал, что «граница возвращаемой нам Бессарабии обозначена руслом Килийского рукава (тальвег) и Старо-Стамбульским устьем, с целью обеспечить за нами обладание селениями Вилково и Очаков... **Проведение этой граничной линии обеспечивало нам обладание Очаковским проходом, находящимся севернее Старо-Стамбульского устья и который естественным образом год от году углубляется и может впоследствии служить гораздо лучшим, доступным более глубоко сидящим судам сообщением с морем, нежели Сулинский канал, на который европейская комиссия потратила столько средств и технических усилий**»⁴³. Такое уточнение границы по Дунаю и предложение об отводе островов Дельты между Старо-Стамбульским и Очаковским устьями было предпринято дипломатом самостоятельно после бесед с местными старообрядцами.

Н. Игнатъев, связанный по рукам и ногам министерскими инструкциями относительно возврата России Южной Бессарабии, при составлении Сан-Стефанского договора все же счел необходимым отклониться от упомянутых предписаний, с целью обезопасить российское правительство от возможных просчетов. Опасения дипломата были не напрасными, т.к. напряженные отношения с Румынией вылились в начале февраля 1878 г. в обращение румынских представителей к турецкому правительству, в котором они требовали признать независимость (*sic!*) их страны.

Исходя из этого, писал Н. Игнатъев, «в вопросе низовья Дуная уполномоченные (здесь и далее Н. Игнатъев называет себя в третьем лице. – А.П.) признали необходимым... вместо уступки этой местности прямо

³⁹ *Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917*, сост. И.В. Козьменко, Государственное издательство политической литературы, Москва, 1952, с. 167.

⁴⁰ Стюарт (Стуарт) Дмитрий Федорович (1838-1902), российский дипломат. В 1878 г. генеральный консул в Бухаресте.

⁴¹ *Архив внешней политики Российской империи* (в дальнейшем: *АВПРИ*), Ф. 149, оп. 502/1, д. 2495, л. 9.

⁴² *Сборник договоров России....*, с. 170.

⁴³ Н.П. Игнатъев, *Сан-Стефано*, сс. 86-87.

Румынии, присоединение оной к России, с предоставлением лишь нам права передачи... Такую предосторожность уполномоченные считали совершенно необходимою, ... чтобы лишить Румынию возможности, по вступлении во владение островами и Дельтою Дуная, отказать нам в возврате части Бессарабии...»⁴⁴.

Эта предосторожность, зафиксированная в Сан-Стефано не только выявила намерения Румынии не возвращать Южную Бессарабию, но и вызвала шквал возмущения официального Бухареста, где были разочарованы узнав, «что согласно Сан-Стефанского договора, Россия отделила от Османской Империи Дельту Дуная, но не для того, чтобы вернуть ее Румынии, которой её должно было вернуть по праву, но для того чтобы присвоить ее себе, расквитавшись в обмен на Бессарабию, той части нашей земли, единственно могущей обеспечить свободный и эффективный контроль над великой рекой»⁴⁵. Особое недовольство румынской дипломатии вызвал тот факт, что содержание договора они узнали из петербургских газет, что унижало их как воюющую сторону.

Расчет Н. Игнатьева удержать Дельту в случае отказа румын совершать обмен на Южную Бессарабию был полностью оправдан. Не имея прямого сообщения с левобережным Придунавьем, румынская сторона продолжала бы нести убытки, как это было в 1856-1878 гг. Накануне Сан-Стефано российский консул в Галаце А. Романенко⁴⁶ доносил Н. Игнатьеву, что «с торговой точки зрения Измаильский порт, находясь на левом берегу Килийского рукава, в стороне... от главного Дунайского пути, по которому совершается общее пароходное движение от Сулина до Галаца и вверх по Дунаю, со времени Парижского трактата... потерял всю важность своего торгового значения. Грустные последствия Восточной войны тягостно отозвались не только на Измаильском порту, слывшим до нее по вывозным и привозным своим операциям в числе не последних дунайских портов, но и на весь прилегающий к нему отошедший к Молдавии участок Бессарабии»⁴⁷.

Однако с каждым днем после подписания перемирия с Турцией Петербург утрачивал инициативу победившей стороны. Более того, Россия показала себя приверженцем дипломатии «европейского концерта», когда, опасаясь международной изоляции, под давлением Великобритании и Австро-Венгрии она отказалась признать решения Сан-Стефано как окончательные. Канцлер А. Горчаков предложил Н. Игнатьеву обозначить этот документ словом «прелиминарный», что дало право современникам назвать Сан-Стефано «актом, который в лучшем случае, был ударом кнута в воздухе»⁴⁸. Сарказм царского дипломата вполне понятен, поскольку все положения Сан-Стефано пришлось рассматривать и отстаивать заново в Берлине. По словам военного историка «Россия пошла в Берлин извиняться

⁴⁴ Там же, 1915, № 9, сс. 72-73.

⁴⁵ ГАРФ, Ф. 730, оп. 1, д. 1286, л. 9-9 об.

⁴⁶ Романенко Александр Степанович, российский дипломат. В 1856-1878 гг. консул в Галаце.

⁴⁷ ГАРФ, Ф. 730, оп. 1, д. 1047, л. 6.

⁴⁸ Ю.С. Карцов, *За кулисами дипломатии*, в: *Русская старина*, 1908, т. 135, с. 10.

за свою победу»⁴⁹. Сам же Н. Игнатъев вследствие своих требований перед руководством российского МИД не пересматривать решения Сан-Стефано был вынужден уйти в отставку, находясь еще на вершине карьеры, но уже понимая, что опалы ему не избежать⁵⁰.

Румынские министры, делегированные на Берлинский конгресс, несмотря на отказ включить их как полномочных представителей для участия в работе этого международного форума, все же добились права выступить на одном из заседаний для объявления официальной точки зрения правительства своей страны. Так, 19 июня 1878 г. И.-К. Брэтиану и М. Когэлничану среди требований признать независимость Румынии и выплатить ей военную контрибуцию, а главное не нарушать ее территориальной целостности, заявили о праве княжества на «полное владение островами и устьями Дуная, включая о. Змеиный, так как было предусмотрено первоначально в 1856 году»⁵¹.

Подобный демарш румынских властей объяснялся их недоверием к великим державам, стремившимся без представителей Черногории, Сербии, Болгарии и Румынии решить судьбу этих стран. Конгресс не изменил редакцию Сан-Стефанского мирного договора относительно Румынии, и таким образом, российско-румынская граница по Дунаю была закреплена с поправками, внесенными Н. Игнатъевым.

Однако, сам процесс передачи Южной Бессарабии и части Дельты⁵² под российскую юрисдикцию был сопряжен со значительными трудностями. 5 октября 1878 г. делегат от России Д. Поливанов и от Румынии – Н. Катарджи, подписали предварительный протокол, определявший общий порядок приема и сдачи упомянутой территории. Румынские делегаты упорно настаивали на

⁴⁹ А.А. Керсновский, *История русской армии*, т. 2, Москва, Голос, 1993, сс. 245, 246.

⁵⁰ «В конце войны Игнатъеву было поручено составить текст мирного договора с Турцией. В основу его посол положил свою программу решения балканского вопроса, отражавшую во многом чаяния балканских христиан. Согласно договору, заключенному 3 марта 1878 г. (н. с.) в Сан-Стефано, близ Константинополя, Сербия, Черногория и Румыния получали независимость... По требованию европейских держав договор был пересмотрен и существенно урезан. Хотя текст Сан-Стефанского договора был утвержден Александром II и Горчаковым, надеждавшимся на поддержку союзников – Германии и Австро-Венгрии, в пересмотре его обвинили одного Игнатъева, и он весной 1878 г. ушел в отставку», (Хевролина В.М., *Деятельность Министерства иностранных дел России в 1856–1878 гг.*, в: *Новая и новейшая история*, 2002, № 4, с. 61.

⁵¹ M. Stroia, *Probleme teritoriale și de statut internațional ale statului român până la sfârșitul anului 1878*, în: *Revista Institutului Diplomatic Român*, Anul III, nr. II (VI), sem. II, 2008, pp. 129-130. Сравните: Д.Г. Анучин, *Берлинский конгресс 1878 года*, в: *Русская старина*, 1912, кн. XI, с. 233.

⁵² Ст. XLV Берлинского трактата предусматривала проведение границы между Россией и Румынией на западе по Пруту и на юге по «руслу Килийского рукава и устью Старого Стамбула», а XLVI статья гласила о передаче Дельты, о. Змеинового и Тульчинского санджака Румынии. Таким образом, острова в плавнях Дельты, прилегающие к посаду Вилково, которые отошли к России исходя из духа и буквы Берлинского трактата, Дельтой не считались, что, конечно же, не соответствовало действительности. Килийское устье разделяясь у Вилково на Очаковское и Старостамбульское гирла, образуют сеть мелких и крупных островов, не считая о. Белгородского и той материковой части, являющейся продолжением о. Салмановский на которых стоит Вилково. Аналогично обстояло дело с островами, расположенными на правом берегу Георгиевского гирла. Это объясняется тем, что в XIX ст. под Дельтой понимали острова между Килийским и Георгиевским гирлами, сейчас, в связи с постоянным увеличением размеров Дельты, это значение трактуется шире.

том, чтобы в акте передачи «не заключалось бы никакой фразы, удостоверявшей их согласие на передачу»⁵³. Только после предъявления румынской стороне ноты и.о. министра иностранных дел Румынии И. Кымпиняну⁵⁴, гласившей о согласии передачи уступаемой территории протокол был подписан в надлежащем виде.

Приемка началась повсеместно 9 октября в 10 часов утра и к 12 октября была закончена⁵⁵. Однако эта процедура касалась лишь относительно материковой части Бессарабии, острова Дельты, отходившие к России, не были приняты. Наиболее активное противодействие со стороны Румынии происходило по вопросу делимитации границы по Дунаю, которая была для них очевидна, а поэтому проведение ее на местности они считали излишним. Соответственно, связанная с этой проблемой передача России части Дельты откладывалась.

Сначала, как отмечал, в своем рапорте министру внутренних дел уполномоченный по вопросам приемки и делимитации „отчлененного участка” Д. Поливанов, «румынские делегаты настойчиво заявляли, что правительство их не может уступать того, чем оно не владело, ссылаясь при этом на... решение международной европейской комиссии и на то, что т.к. в редакции... статьи [XLV Берлинского] трактата румынское правительство не участвовало, то оно и не может принять на себя ответственность в неправильности ее редакции»⁵⁶.

Поэтому российские делегаты, обязанные по инструкции, принять территорию, «de jure не могли сего исполнить по неимению перед собой другой стороны, которая бы совершила передачу, ибо делегатов Турецкой империи, которой Килийский рукав с его Дельтою фактически принадлежал, налицо не было и не ожидалось, принуждать же румын сдавать его не было ни возможности, ни основания»⁵⁷.

Российская сторона, видя патовую ситуацию, создавшуюся при приемке-передаче островов Дельты, исключила вопрос о дунайской границе между государствами. Вскоре в Измаил прибыл полковник российского Генштаба А. Тугенгольд, который получил от бессарабского губернатора, главного уполномоченного комиссии по приемке, генерала Г. Шебеко поручение «отправиться на место и исследовать **какой именно из протоков Килийского Дуная может быть почитаем тальвегом** этой реки, непосредственно соединяющимся с устьем Старого Стамбула»⁵⁸.

⁵³ *АВПРИ*, Ф. 145, оп. 498, д. 817, л. 125 об.

⁵⁴ Ион Кымпиняну, румынский дипломат и политический деятель, был назначен исполняющим обязанности министра иностранных дел Румынии (октябрь 1878 г.) вместо Михаила Когэлгичану на период передачи Румынии Добруджи, а России – Южной Бессарабии. Это назначение было сделано с целью обезопасить Когэлгичану от нападков общественно-политических сил Румынии, которые были недовольны уступкой России южнобессарабских уездов.

⁵⁵ *АВПРИ*, Ф. 145, оп. 498, д. 817, л. 127.

⁵⁶ *Там же*, лл. 128-128 об.

⁵⁷ *АВПРИ*, Ф. 145, оп. 498, д. 817, л. 128 об.

⁵⁸ *Там же*.

Произведенное полковником А. Тугенгольдом, на основании топографических данных, изыскание наглядно доказывало, что вопрос об установлении пограничной черты по Дунаю не так прост, как старалось показать румынское правительство. Более того, исследование убеждало, что в Бухаресте заранее было решено устранить проведение этой границы одновременно с передачей бессарабского участка, о чем сообщал в рапорте на имя министра внутренних дел Д. Поливанов.

У Д. Поливанова не возникало сомнений в принадлежности России выхода в Черное море устьем Старого Стамбула, так как это было четко определено статьей XLV Берлинского трактата, независимо от того, кто будет передающей стороной. Он высказывал опасения, что «затруднение окажется в определении тальвега Килийского рукава на протяжении более 60 верст между Измаилом и Вилковым... ЕДК, желая всеми мерами облегчить судоходство по среднему Сулинскому рукаву Дуная и изолировать Килийский, **устроила, при разделе вод этих двух рукавов, весьма большой брикватер**⁵⁹, [с] помощью которого воды верхнего Дуная отклонены от естественного их течения в Килийский рукав и направлены искусственно в рукав Сулинский⁶⁰. Только осмотрев на месте это сооружение можно убедиться, какую оно имеет важность, и уже в настоящее время быстрота течения в Сулинском рукаве, почти в 2 ½ раза более чем в Килийском, а т.к. Дунай несет в своих водах весьма много ила, осаждающегося тем легче чем тише течение, то ясно, что наиболее быстрое и серьезное обмеление будет происходить в тех протоках Килийского рукава, которые лежат далее от Сулинского, или лежат севернее... Посему вся будущность развития нашей торговли по Дунаю находится в зависимости от того, по которому из протоков Килийского рукава определяется граница и весь интерес Румынии заключается в том, чтобы оттеснить нас к самому северному, наиболее мелкому (Белгородскому. – А.П.). Вот причина, по которой они, в надежде, конечно, на заступничество европейских держав, всемерно уклонялись от точного определения границы, выставляя текст ст. XLV только юридическим к сему предлогом. Справедливость этого предложения доказывается и тем, между прочим, что в Бухаресте продаются новые карты Добруджи в состав, которой введены и все протоки Килийского рукава, кроме самого северного»⁶¹.

⁵⁹ Брикватер, брекватер (от англ. breakwater) – волнолом, плотина, насыпь или другое гидротехническое сооружение для защиты от волн. В данном случае брекватер использовался для изменения водного потока реки и отвода ее в другое русло.

⁶⁰ Мощностъ и направление водного потока в Дунае, в зависимости от ряда природных факторов, нередко менялась. Подобное изменение водного потока зафиксировано еще в начале XIX в., причем без вмешательства со стороны человека. Так, в октябре 1820 г., командир военного брандвахтенного поста при Килийских гирлах, лейтенант Левицкий доносил, что „Килийский Дунай по своему течению направление взял по оному (Стамбульскому. – А.П.), прочие же рукава Килийских гирл, как то: Белгородской, Ачаковской, Анкудинов, Крымской, Средний и Попов; приметно засыпают; из коих кроме Среднего, прочие все почти совсем обмелели, Стамбульской же углубел, расширился и усилился”, в: *Государственный архив Одесской области* (в дальнейшем: ГАОО), Ф. 1, оп. 214, д. 23 (1816), л. 120 об.

⁶¹ АВПРИ, Ф. 145, оп. 498, д. 817, л. 129.

Попутно отметим, что Россия еще в 1827-1832 гг. видела необходимость в расчистке Сулинского гирла, которое было фактически под ее юрисдикцией. Однако, по-настоящему, важность судоходства по этому гирлу царское правительство осознало лишь накануне Восточной войны 1853-1856 гг., когда времени на расчистку уже не оставалось⁶².

Делимитация водного пространства привела к тому, что государственная граница была установлена по среднему течению Килийского рукава, «причем на нашей стороне остались малые необитаемые острова: возле города Килии, у самого моря, ниже посада Вилкова...». Также было «определено передать все острова и протоки дунайского устья до Стамбульского гирла посаду Вилково, с тем чтобы десятисаженное пространство на берегу моря не было застраиваемо»⁶³. Окончательное разграничение Дуная и установление права пользования незаселенными островами Дельты (Чатал, Летя и Татару), которые использовались жителями Килии, Измаила и Вилково для заготовки сена, камыша и дров, состоялось лишь в 1880–1881 гг.

Напряженная ситуация вокруг Дельты и установления тальвега реки выглядит парадоксальной, не только исходя из приведенных свидетельств Д. Поливанова, но и учитывая вышеупомянутый меморандум румынского правительства от 26 июня 1876 г. Тогда Румыния, отстаивая свои права на право владения Дельтой, стремилась установить такую же границу с Турцией, какую она не захочет проводить с Россией. То есть позиция Румынии в этом вопросе до и после войны 1877-1878 гг. была диаметрально противоположной⁶⁴.

⁶² ГАОО, Ф. 1, оп. 214, д. 12 (1832), л. 1-14. Публикация предложения и.о. новороссийского губернатора графа П.И. Палена за 1832 г. смотрите: А. Пономарёв, Вопрос о «прочищении устьев Дуная» в 1832-1833 годах, в: *Суворовские чтения*, Измаил, 2012, Вып.7, сс.159-165.

⁶³ Записка по вопросу об устройстве воссоединенного края Бессарабии (представленная б[ывшим] бессарабским губернатором, генерал-майором Янковским от 4 июля 1881 г., за № 5560), с. 18. (Отдел редкой и старой книги Национальной библиотеки Республики Молдова).

⁶⁴ Приводим обширную выдержку из 8 пункта меморандума М. Когэлничану от 26 июня 1876 г.: «Те же границы существовали для Молдовы „с древности“ на Нижнем Дунае, с того времени как даже уступка Бессарабии, которая в 1812 г. стала результатом Бухарестского трактата, имела место на основании принципа, который и сейчас регламентирует национальную принадлежность в тех частях которые относятся к румынской территории. Это утверждение разъясняется содержанием 4-й статьи Бухарестского трактата, которая устанавливает четкую границу части Молдовы, уступленной тогда России, границу которая, от устья Прута считала Дунай в качестве границы двух империй и предусматривала, что острова Дуная, начиная, от Измаила до Черного моря будут российскими... **Таким образом, прибрежные коммуны Измаил, Некрасовка, Кислица, Килия и Вилков владели и должны были бы владеть еще и всеми островами, окруженными водами рукавов Иванешть, Степового и Старого Стамбула, рукав который был судоходным путем (тальвегом) до устья речной секции Килии и должен был бы служить в качестве границы Румынии.** Несомненно, что державы-подписанты Протокола от 6 января 1857 года не могли иметь намерения лишить своим решением естественной границы страну, существование которой они гарантируют; и если представители власти договорились о том, что острова находящиеся между различными островами Дуная всей дельты должны принадлежать Турции, то становится ясным, что выражение „дельтообразующий остров“ может применяться только по отношению к территории, которая действительно формирует дельту, основа которой выходит к морю, а стороны, которой достигают судоходного пути (тальвега) двух внешних веток Дуная, т.е. между границей принятой сначала Турцией посредством статьи 4 трактата 1812 года и границей установленной Адрианопольским трактатом 1829 года, статьей 3. Следовательно, дельта могла

Хотя в 1876 г. румынская дипломатия не достигла своих целей в изменении статуса Дельты в свою пользу, она показала себя активной стороной в международных отношениях, даже не будучи еще *de jure* субъектом международного права. Россия, наоборот, на протяжении всего 1878 г., обладая прерогативами в решении подобных вопросов, постоянно шла на уступки, демонстрируя отсутствие твердой и последовательной позиции.

Выводы. Российская империя, проведя в 1806-1878 гг. серию длительных и изматывающих войн с Высокой Портой и ее союзниками, в территориальном аспекте вернулась в Бессарабии к исходным позициям 1812 г. Независимо от желания Петербурга европейской дипломатией был воплощен принцип *uti possedetis*⁶⁵ относительно бессарабских земель и дунайской Дельты по состоянию дел, имевшему место перед русско-турецкой войной 1828-1829 гг. Семьдесят лет колоссальных финансовых затрат и истощения человеческих ресурсов со стороны России изменили *status quo* Османской империи на Балканах, способствовал, при этом, появлению независимых государств, а в Бессарабии ей удалось лишь ликвидировать позорную «канавку»⁶⁶, отделявшую империю от Дуная.

В основании таких дипломатических неудач лежало изменение системы международных отношений после Венского конгресса 1815 г., в результате чего территориальные изменения в Евразии рассматривались великими державами. Так, вопрос о Дунайских княжествах был признан в Эрфурте в октябре 1808 г. двусторонним делом между Россией и Турцией, и впоследствии Бухарестский договор 1812 г. не оспаривался ни Турцией, ни Европой. Но уже ни Парижский 1856 г., ни Берлинский 1878 г. конгрессы уже не позволили Петербургу единолично решать судьбу балканских народов.

Берлинский конгресс 1878 г. стал очередным рубежом в отношениях России и Европы. Если во время Парижского конгресса 1856 г., Европа имела дело с Россией, как с побеждённой страной, то на Берлинском конгрессе великие державы объединились с целью уменьшить завоевания России. Н. Нарочницкая, усматривала в действиях европейских дипломатов в Берлине своеобразный сговор с целью уменьшения авторитета России, которая будто бы руководствовалась исключительно альтруистическими побуждениями.

бы ограничиться судоходным путем рукавов Иванешть, Степовой и Старый Стамбул с одной стороны, а с другой стороны судоходным путем рукава Святого Георгия; в итоге: территория которую охватывают острова Татарский, Лети, Чатал, Алджани и остров Святого Георгия, со всеми островками, которые являются ее (дельты) составной частью... Когда река имеет три важнейших гирла, которые служат для впадения вод Дуная в Черное море, разве справедливо чтобы со всеми историческими традициями, со всеми прецедентами которые регламентируют устья всех рек и течения вод, со всеми трактатами которые устанавливают границы провинции, чтобы все три гирла принадлежали только одной из прибрежных стран, в то время как другая будет полностью лишена тех преимуществ, которыми природа наделила их территории, польза которую международное право предоставляет любой нации, а частное право – преимущества любому участнику этого процесса». М. Kogălniceanu, *Opere*, vol. IV. Oratorie III. Part. IV, Bucureşti, 1978. pp. 204-205).

⁶⁵ *Uti possedetis* (латин.) – исходя из принципа довоенного владения территорией.

⁶⁶ Так иронично называлась во второй половине XIX в. сухопутная граница в Южной Бессарабии, существовавшая в 1856-1878 гг.

«Именно против России, пишет Н. Нарочницкая – Европа впервые проявила себя как единое политическое целое. Против России, которая оплатила своей кровью независимость славян, единым фронтом стали титаны европейской дипломатии – Андраши, Солсбери, Бисмарк, Дизраэли, которые «судили Россию», обвинивши её в захватничестве, хотя **единым призом в этой войне... была Добруджа, которую Россия отдала Румынии взамен на... часть Бессарабии**»⁶⁷.

В ответ на это можно было бы заметить, что начиная с неудачного Прутского похода 1711 г. русско-турецкие войны постоянно происходили на территории Дунайских княжеств, затрагивая их территориальную целостность, одновременно истощая демографические, природные и экономические ресурсы. Реакцией восточных романцев, хотя и несколько запоздалой, стало требование румынского правительства оплатить все расходы по транспортировке войск через территорию страны звонкой монетой, а также признать Румынии воюющей стороной. Освобождая христиан Балканского полуострова из-под турецкой власти, Россия не скрывала своего желания овладеть Стамбулом–Константинополем, а значит и всем регионом.

Видя подобные тенденции Европа, благодаря геополитическим изменениям в XIX в. сформировала устойчивый противовес России на Балканах путём возведения на престолы в Греции (1832 г.), Румынии (1866 г.) и Болгарии (1879 г.) представителей германских правящих династий, в чем их протекторы усматривали залог коллективной безопасности на континенте.

Распалая экспансионистскими аппетитами, Россия не сумела вовремя остановиться, она продолжала свое движение к Проливам, тогда как войны 1853-1856 гг. и 1877-1878 гг. были совершенно излишними для неё с любой точки зрения. Россия еще в конце первой трети XIX в. отмечала определенную территориальную насыщенность на своих юго-западных границах (т.е. в направлении Балкан), о чем заявляли ее государственные мужи, но их голос не был решающим⁶⁸.

Имперская политика Петербурга, сочетавшая желание территориального расширения и увеличения геополитического влияния на Балканы с желанием освободить их народы от османского владычества, не выдержала проверки временем. После 1878 г. балканские страны, входя в фазу политической модернизации, а особенно Румыния и Болгария, даже не желали слушать о российском влиянии. Нарастающая напряженность в

⁶⁷ Н.А. Нарочницкая, *Россия и русские в мировой истории*, Москва, Международные отношения, 2005, с. 164.

⁶⁸ После русско-турецкой войны 1828-1829 гг. секретный Комитет Государственного Совета рассматривал различные варианты дальнейшей судьбы проигравшей стороны – Порты. В отличие от 1807-1812 гг., когда раздел Турции был на повестке дня во внешней политике России, в 1829 г. в Петербурге проводили политику поддержания «самого больного человека Европы». Комитет одобрил предложение Д.В. Дашкова, который отмечал, что России «нужны не новые приобретения, не распространение пределов, но безопасность оных и распространение ее влияния между соседственными народами...». Цит. по: Е.П. Кудрявцева, *Основные направления балканской политики России в первой половине XIX века, в: Геополитические факторы во внешней политике России: вторая половина XVI - начало XX века: к столетию академика А.Л. Нарочницкого*, Москва, Наука, 2007, с. 207.

отношениях между государствами Юго-Восточной Европы, требовала новых арбитров, которыми становились Германия и Австро-Венгрия. России оставалось лишь сожалеть о щедро раздаваемых землях Добруджи и Дельты Дуная, истинное значение которых ее правящие круги не смогли предвидеть.

А.М. ПОНОМАРЁВ,
кандидат исторических наук,
ведущий научный сотрудник отдела
древних актов ЦГИАК Украины
mihalych1878@gmail.com

Ion GUMENĂI

**DIMITRIE SULIMA ȘI POLITICA SA ÎN EPARHIA
CHIȘINĂULUI ȘI HOTINULUI ÎNTRE RUSIFICARE ȘI
TRADIȚIONALISMUL AUTOHTON***

**Dimitrie Sulima and his politics in the diocese of Chisinau and Hotin between
Russification and local traditionalism**

The personality and activity of Archbishop Dimitrie Sulima, unlike his predecessor Metropolitan Gavriil Bănulescu-Bodoni, still remains the subject of study of specialists in history, many aspects regarding his personality being still unexplained. We believe that he is interested not only in his activity as bishop of the Diocese of Chisinau and Hotin, but also in his capacity as vicar bishop, which he had previously had, as well as the circumstances in which he was appointed head of the diocese.

In our opinion, the guidelines of its activity within the diocese are of interest, starting first of all from its administrative-ecclesiastical organization in the spirit of adjustment to the existing model in the Russian Empire. In this sense, we refer to the problem regarding the vicar bishop, the territorial and numerical reduction of the diocese, the transformation of the Dicastery into a Consistory, the centralization of the decision-making power, the role given to the archpriests and blessings, etc. Undoubtedly, the policy towards the clergy itself is of interest, where accents can also be observed, which aimed at aligning with the Russian model, first by trying to create a distinct spiritual tag.

He raises a series of questions and his activity in the field of educational instruction, when the bishop on the one hand requested teachers who know Romanian, and on the other hand insisted that in classes and breaks in educational institutions to speak in Russian. Is the intervention of this personality special in the opening of state and parish schools, but will make an analysis of the ultimate goal it pursued - the training of the population or its Russification through these tools?

Obviously, Dimitrie Sulima's activity in the Bible Society is also of interest, but also as a promoter of Orthodox missionary work.

Keywords: *Dimitrie Sulima; Diocese of Chisinau and Hotin; Holy Synod; Bessarabia.*

Chiar dacă în ultima perioadă, deschiderea către tematica istoriei confesionale este tot mai largă, iar numărul celor care abordează acest subiect a crescut, totuși subiectul privind Biserica Ortodoxă din Basarabia în secolul al XIX-lea mai are multe subiecte și teme care necesită a fi cercetate, cu atât mai mult, este cazul conducătorilor Eparhiei Chișinăului și Hotinului, activitatea cărora sau a fost elucidată parțial sau părtinitor și tendențios.

Pe de altă parte, tratarea unilaterală și fără un suport documentar și o analiză atentă a fenomenelor și evenimentelor, din cadrul istoriei ecleziastice și a istoriei biografice

a unor personalități cu pondere semnificativă pe scara ierarhică clericală, creează interpretări duble și uneori chiar opuse cu referire la diferite subiecte și subiecți.

Un exemplu elocvent în acest sens este predecesorul subiectului propus de către acest articol, și anume Gavriil Bănulescu-Bodoni.

Așa, de exemplu, în 2013 se organiza expoziția *Gavriil Bănulescu-Bodoni (1746-1821) – un ierarh ortodox apărător al culturii și limbii române*, deci evidențiindu-se rolul important de păstrător al tradiției române.

Pe de altă parte, după cum arată cercetătorul Dinu Poștarencu făcând trimitere la Ghenadie al Râmnicului, acesta este calificat ca un parvenit, un intrus și o coadă de topor care a identificat prea mult națiunea cu persoana sa și în loc să-și pună inteligența și știința în serviciul națiunii, el s-a pus în serviciul Rusiei¹.

Moartea Mitropolitului și Exarhului (de fapt, Gavriil Bănulescu-Bodoni, fiind singurul ierarh din fruntea eparhiei basarabene care a avut aceste titluri), a iscat o nouă problemă, și anume s-a început lupta pentru scaunul arhieresc din Chișinău. Arhiepiscopul Ekaterinoslavului și al Tauridei Iov (Potiomkin), rudă a contelui Potiomkin, roagă insistent Sfântul Sinod să i se încredințeze Eparhia Basarabiei. Membrii Sinodului însă au o altă opinie și la 11 iunie 1821 apare Decretul despre numirea în acest post a lui Dimitrie Sulima, unul dintre ajutorii și discipolii Mitropolitului Gavriil.

Este necesar de menționat că numirea acestuia, în calitate de arhiepiscop al Chișinăului și Hotinului, în mare parte s-a datorat și susținerii pe care a avut-o de la namestnikul Basarabiei I. Inzov, și a scrisorii adresate de către acesta contelui I.A. Kapodistrias, prin care argumenta numirea lui Dimitrie Sulima prin cunoașterea, pe de o parte, a situației din eparhie, iar pe de alta, prin susținerea pe care o avea din partea tuturor tagmelor din Basarabia².

Daniil Sulima s-a născut în 1772, în localitatea Novaia Vodolga din gubernia Harkov. Neamul Sulima era cunoscut în Malorosia, pentru actele de vitejie din campaniile militare de altădată.

Educația a primit-o în colegiul de la Harkov și la seminarul teologic de la Ecaterinoslav. În 1795 absolvă cursurile seminarului și este numit în această instituție profesor. În 1798 este ridicat la postul de prefect, un an mai înainte fiind uns ca preot.

În anul 1800 este ridicat la rangul de protoiereu și transferat la Soborul Boguslavsk din Eparhia Kiev. În 1806 este transferat la Soborul amiralității din Nikolaev cu numirea sa în calitate de profesor de drept în școala de navigație din același oraș. În aceeași perioadă este însărcinat cu diferite misiuni în Principatele Române, cu precădere la Iași. Către 1811 este ales ca membru al consistoriului.

După moartea soției, din același an, Daniil Sulima este prezentat pentru a fi numit în calitate de episcop al Benderului și Akkermanului, vicariat al Mitropoliei Moldovei. La 17 aprilie 1811 a fost numit episcop, iar în luna mai a fost tuns în

*Articol realizat în cadrul proiectului cu cifrul: 20.80009.0807.36.

¹ Ghenadie al Râmnicului, *Exarhul Gavriil*, în *Revista noua*, București, 1888, nr. 10, p. 396.

² <https://orasulmeuchisinau.wordpress.com/2011/03/09/mitropolitul-dimitrie-sulima/> vezi și Alexandr Silin, *Dimitrii Arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului (Prelungire)*, în: *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1868, № 19, c. 728.

călugărie cu numele de Dimitrie, ca la 13 iunie să fie desemnat, iar la 16 iunie hirotonit în calitate de episcop.

Și-a continuat activitatea alături de Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni în eparhia creată de acesta pe tot parcursul vieții acestuia³.

Dacă este să ne oprim asupra problemei numirii lui Daniil ca episcop vicar, este necesar să atragem atenția asupra faptului că Gavriil Bănulescu-Bodoni odată numit în calitate de Mitropolit al Moldovei și exarh al Moldo-Valahiei se adresează încă în 1808 către Sfântul Sinod, cerându-i permisiunea să-și aducă ca ajutoari o serie de fețe bisericești instruite, cunoscătoare a rânduielilor bisericești ruse, dar și cunoscători de limbă și tradiții grecești și valahe. În acest sens, a fost invitat Petru Kunițki, pe care exarhul îl cunoștea și care urma să se preocupe de problema instruirii, precum și pe Fiodor Maleavinski ce a fost însărcinat cu problemele din Basarabia.

Totuși și după aceasta Gavriil Bănulescu-Bodoni explica faptul că, pe de o parte, nu are încă o persoană ce i-ar ajuta pe direcția vieții monahale, iar pe de alta, urma să-l înlocuiască în Moldova, când acesta efectua vizite în Țara Românească, pentru aceasta fiind nevoie de un episcop vicar. Astfel, exarhul înainta la 28 octombrie 1810 un demers către Sfântul Sinod prin care arăta că printre arhimandriții moldo-valahi nu există candidaturi potrivite, solicitând ca în această funcție să fie numit Daniil Sulima – Episcop de Bender și Akkerman, vicar al Eparhiei Moldovei. Primea denumirea de Bender și Akkerman, deoarece, după cum explica Gavriil, el singur a fost numit și a primit această denumire în precedentul război ruso-turc, reședința fiindu-i stabilită la mănăstirea Golia.

La 11 aprilie 1811, Sfântul Sinod va da curs cererii lui Gavriil Bănulescu-Bodoni, numindu-l în funcția de episcop vicar pe Daniil Sulima, care urma să se conducă în activitatea sa în conformitate cu regulamentul existent pentru această funcție în Rusia⁴. În același an la 3 iulie Sulima va ajunge la Iași.

După ce a fost călugărit, Gavriil Bănulescu-Bodoni, îi va trimite o scrisoare prin care îl instruia în ceea ce privește îndatoririle și obligațiile sale. Astfel noul episcop numit urma să preia coordonarea conducerii Bisericii din Basarabia după exemplul vicarului Mitropoliei Kievului, episcopului de Cighirin, în care sens au fost date dispoziții Dicasteriei și protopopului Maleavinski, ca în orice probleme să se adreseze direct lui Dimitrie Sulima, și totodată, în toate bisericile din acest teritoriu după amintirea numelui exarhului să fie amintit și numele episcopului vicar. Episcopul Benderului și Akkermanului urma să conducă Biserica din Basarabia în conformitate cu canoanele bisericești și dispozițiile și regulamentele imperiale, sinodale și dispozițiile exarhului. Urma să rezolve toate problemele interne, dând dispoziții și rezoluții imediate care erau remise Consistoriului Duhovnicesc al Mitropoliei Moldovei, afară de cele mai importante probleme pe care urma să le consemneze părerea sa, urmând să aștepte hotărârea definitivă din partea exarhului.

Fiind vicar al Eparhiei Moldovei, urma în afară de orele de serviciu divin să intervină în activitățile arhieresti, să urmărească comportamentul funcționarilor

³ https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/20594/Димитрий.

⁴ Иеромонах Севастьян, *Жизнь и деятельность преосвященного Димитрия Сулимы до вступления его в самостоятельного управления Кишиневской епархии*, в: *Записки Одесского Общества Истории и Древности*, том 26, 1906, сс.145-146.

spirituali și a îndatoririlor acestora, să primească rugăminți să le analizeze și să le hotărască într-un mod convenit.

Cu precădere, va activa în acest sens, atunci când exarhul va lipsi fie din cauze de boală, fie din cauza anumitor deplasări fie din alte motive, având dreptul de semnătură a documentelor și a Sfintelor Antimise⁵.

Și într-adevăr, încă în perioada de până la semnarea păcii de la București, vicarul prelua funcțiile lui Gavriil Bănulescu-Bodoni, atunci când acesta plecase la Sfântul Sinod. În acest sens, ne servește drept exemplu corespondența dintre Dimitrie Sulima și Veniamin Costache. La 22 februarie 1812, la Dicasteria Exarhală venea o scrisoare, aceasta fiind semnată de Mitropolitul Moldovei, Veniamin Costache, care intervenea pe lângă mitropolitul Gavriil ca Ioanichie Conachi ieromonah să fie lăsat să viețuiască la mănăstirea Neamț, în care și mai înainte vreme a stat. Totodată, mitropolitul Veniamin descria cum acest fiu de boier a fost tuns în călugărie pe timp când era în fruntea Bisericii din Moldova. Deși scrisoarea era adresată mitropolitului Gavriil, întrucât acesta se afla la Sfântul Sinod din Sankt Petersburg, episcopul vicar al Mitropoliei Moldovei, titular al Benderului și Akkermanului Dimitrie Sulima, scrie personal rezoluția prin care cere să fie alcătuit în numele său către preasfințitul Veniamin răspuns cu privire la cererea făcută de acesta în favoarea lui Ioanichie, arătând că nu poate schimba hotărârea făcută de exarh. Totodată, cerea să fie dată poruncă starețului mănăstirilor Neamț și Secu să fie trimis acest ieromonah la Dicasterie. La 7 martie 1812, arhimandritul Ioan scria răspuns Dicasteriei prin care informa că Ioanichie Conachi a fost trimis la Iași, și prin urmare la 13 martie aceasta îl trimitea la Divan, totodată cerând ca după încheierea cercetării pricinii ieromonahul Ioanichie să fie trimis înapoi la Dicasterie cu informație din partea Divanului⁶.

Este evident și faptul că odată cu semnarea păcii de la București și retragerea exarhului în Basarabia, lucru care se întâmplă în septembrie 1812, și unde Gavriil Bănulescu-Bodoni va începe procesul de creare a noii eparhii, va fi implicat și Dimitrie Sulima.

Astfel în luna ianuarie, P. Kunițki, din însărcinarea mitropolitului va prezenta un proiect privind modul de funcționare a celor două clase ale viitorului seminar teologic. Acest proiect va fi redirecționat către vicar, care urma să analizeze documentul și să introducă modificări, în cazul în care este necesar. Episcopul a mai adăugat nouă puncte la proiectul lui Kunițki și cu aceste adausuri a fost acceptat de către Gavriil Bănulescu-Bodoni⁷.

Mai mult, pentru munca sa desfășurată în cadrul amenajării și construcțiilor clădirilor necesare pentru administrarea eparhiei, Mitropolitul îl va propune, iar în mai 1818 împăratul Alexandru I, după vizita sa la Chișinău, îl va decora cu panaghia împodobită cu diamante⁸.

⁵ *Ibidem*, pp. 150-151.

⁶ Cf. Teodor Candu, *Corespondența cu privire la eliberarea permisului de venire la Iași a ieromonahului Ioanichie Conachi*, în: *Revista de Istorie a Moldovei*, 2008, nr. 3, pp.139-150.

⁷ Иеромонах Севастьян, *op. cit.*, pp. 160-161.

⁸ *Ibidem*, p. 164.

Referindu-se la activitatea vicarului Dimitrie Sulima, autorii locului consemnau: „În protocoalele Consistoriei vremii de atunci rar se întâmplă rezoluții, scrise de mâna Mitropolitului, și pre care El obișnuit le rostea într-o așa felie de formă: «Să fie după aceasta», dar mai mult aflați pe protocoale înșămări și îndreptări de mâna Vicariului lui. Această puțin, în delile Consistoriei ce păstrează scrisori proaste, din prilejul agonisirii pentru Mitropolie nemișcătoarei averi, scrisori în ciornă către Ministrul lucrurilor dinăuntru, către Gheneral Gubernator Novo-rosienesc, și către alte fețe stăpânitoare, ces alcătuite și prescrise de Preasfințitul Dimitriei”⁹.

Deci se poate conchide, că încă de când era vicar, Sulima, dat fiind anii înaintați a lui Gavriil Bănulescu-Bodoni, precum și deplasările acestuia la Sfântul Sinod de la Sankt Petersburg, participa activ la administrarea eparhiei noi formate, astfel evident luând cunoștință și chiar cunoscând foarte bine situația de pe loc.

În afară de activitățile de ordin administrativ și de îndeplinire a îndatoririlor de ordin religios, Episcopul de Bender și Akkerman, într-un fel asigura și front de lucru Tipografiei eparhiale din Chișinău. Acesta s-a ocupat de traducerea din limba rusă în limba română a unei serii de cărți necesare în biserică pentru serviciul religios. Astfel Dimitrie Sulima până la numirea sa în calitate de episcop al Eparhiei Chișinăului și Hotinului a tradus *Mineiul de obște*, *Missahul* sau *Liturghierul*, *Psaltirea* și *Trebnicul*. Este evident că această poate fi văzută ca o acțiune benefică, dacă luăm în considerație, lipsa de carte de cult în Basarabia.

Totuși este necesar de luat în considerație și un alt factor. Toate traducerile făcute de către vicar se făceau din rusă și slavonă în stilul și tradiția rusă. Așa, de exemplu, este introdus *Mineiul de obște*, care nu era cunoscut Bisericii Ortodoxe din Țara Moldovei, care pentru necesitățile sale se folosea de *Antologhiconul* grecesc. Această lucrare este un produs al Bisericii Ortodoxe Ruse fiind alcătuit de către Inochentie Ghizel de la Lavra Pecerska în anul 1680, și care încorporează toate textele ce se foloseau în cadrul bisericii ruse, multe din aceste texte nefiind cunoscute în acest spațiu.

Un alt exemplu este și traducerea *Trebnicului* după cel rus, astfel încât la cel moldovenesc mai sunt adăugate 33 de capitole, fiind schimbată și ordinea capitolelor¹⁰.

Prin urmare, se profilează ideea conform căreia traducerile lui Dimitrie Sulima erau îndreptate spre înlocuirea literaturii de sorginte românească prin cea rusească, iar prin aceasta ordonarea și alinierea la tradiția, organizarea și uniformizarea Instituției Bisericii Ortodoxe pruto-nistrene cu cea rusă.

Fiind numit în funcție la 11 iunie 1821, Dimitrie Sulima, pe lângă alte probleme a avut de înfruntat și situația creată în urma mișcării eteriste. Este cunoscut că drept reacție la această mișcare, la 10 aprilie 1821, a fost executat Patriarhul de Constantinopol, urmând o amplă teroare din partea otomanilor asupra fețelor bisericesti ortodoxe. În felul acesta și Veniamin Costache, Mitropolitul Moldovei, care în faza inițială a susținut această mișcare, a fost nevoit să se retragă în Basarabia pe

⁹ Alexandr Silin, *Dimitrie Arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului (Prelungire)*, în: *Кишиневские Епархиальные Ведомости*, 1868, № 16, c. 573.

¹⁰ Иеромонах Севастьян, *op. cit.*, cc. 165-177.

moșia Colincăuți din ținutul Hotin, moșie a Mitropoliei Moldovei¹¹, unde a stat între mai 1821 și februarie 1823¹².

Este evident că pe lângă Mitropolit s-a retras și o parte din anturajul său, dar și preoțimea și călugării. Preoții și călugării mănăstirilor din nordul și centrul Moldovei s-au refugiat prin vămile din Noua Suliță, Sculeni și Lipcani, iar cei din sud prin Leova, Ismail și Reni. Mitropolitul Moldovei Veniamin Costache adresează la 26 septembrie 1821 o rugămintă autorităților de la Chișinău să permită trecerea la moșiile mănăstirii Neamț din Basarabia a circa 200 de călugări de la mănăstirile Neamț și Secu. Același ierarh a trimis la 6 decembrie 1821 o adresare autorităților ecleziastice de la Chișinău ca venitul de pe moșiile mănăstirilor Moldovei din Basarabia să fie folosit exclusiv pentru întreținerea celor 120 de călugări dintre cei 200 trimiși de el și stabiliți aici. Ceilalți au plecat la rude în Bucovina și în Transilvania. Mulți dintre aceștia s-au stabilit pentru restul vieții în Basarabia, așa cum este cazul ierodiaconului Nazarie de la mănăstirea Secul, care a cerut la 16 noiembrie 1821 lui Dimitrie Sulima permisiunea de a se strămuta la una dintre mănăstirile din Basarabia. Pentru o mai ușoară permisiune din partea autorităților bisericești de la Chișinău, acesta obține la 9 decembrie 1821 o caracteristică din partea Mitropolitului Veniamin Costache. În cele din urmă, a fost acceptat, iar în luna ianuarie 1822 a depus jurământul de credință¹³.

Arhiepiscopul Dimitrie s-a implicat și le-a oferit tot sprijinul și ajutorul, apoi a insistat pe lângă Guvernul rus de la Sankt Petersburg ca să le acorde fiecăruia câte o pensie pentru a viețui aici în liniște.

Arhiepiscopul Dimitrie a corespondat intens cu Mitropolitul Veniamin, pe care îl cunoștea încă din perioada aflării sale la Golia. Din scrisorile sale aflăm că Arhiepiscopul a permis unora dintre preoții români (care i-au solicitat acest lucru) să officieze serviciul divin în bisericile din localitățile unde se refugiaseră. Că a găsit loc de refugiu la Schitul Tabăra pentru sora mitropolitului, shimonahia Elisaveta cu ucenicele sale. În una din scrisori îi mulțumește mitropolitului anticipat pentru niște cărți foarte rare ce i-au fost promise spre copiere.

La rândul său, Mitropolitul Veniamin a fost mișcat de mărinimia Arhiepiscopului Dimitrie pe care o remarcă în scrisorile de răspuns: „Iaste cu adevărat Înalt Preaosfințite și al meu prea dorit frate, ca la împrejurările nenorocirii, care au întins din toate părțile săgețile cele otrăvitoare asupra mea, bunătatea sufletului și dragostea cea frățească a înalt Preaosfinției Tale, cunoscute mie, mi-au fost ca o îngrădire apărătoare năvălirii aceloră”¹⁴.

¹¹ Eudoxiu de Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, Vol. X, București, 1897, p. 563; Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a Catedralei Mitropolitane de la Iași*, Tipografia Cărților București, București, 1888, pp. 110-111.

¹² Mirela Biguni, *The returning of The Metropolitan Veniamin Costachi from the exile caused by Eterria*, in: *Journal of Romanian Literary Studies*, 2019, no. 17.

¹³ Igor Cereteu, *Difuzarea cărții românești vechi în estul Moldovei în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea*, în: *Studia Universitatis Moldaviae*, 2018, nr.4, p.95.

¹⁴ Codreanca Lidia, *Dimitrie Sulima l-a salvat de eniceri pe Veniamin Costache*, în: *Literatura și arta*, 2013, 10 oct., p. 8. pe <https://orasulmeuchisinau.wordpress.com/2013/10/10/dimitrie-sulima-l-a-salvat-de-ieniceri-pe-veniamin-costache/> (accesat 12. 12. 2020).

Deci, pe lângă faptul că prin stabilirea în Basarabia a fost complinit corpul personalului preoțimii și al călugărilor români, un alt factor important a fost și completarea fondului de carte religioasă în limba română conform tradiției străvechi, fiindcă fețele bisericești refugiate au adus cu sine și o parte din cărțile ce le dețineau la lăcașurile sale de cult unde oficiau serviciul divin. Un exemplu în acest sens este chiar Veniamin Costache. Refugiindu-se pe moșia din Colicăuți, s-a oprit pentru un timp în satul Costuleni de pe partea stângă a Prutului și a dăruit bisericii cu hramul Sfântul Dumitru mai multe cărți bisericești: *Strastnic* (Blaj, 1804), *Antologhion* (Iași, 1806), *Triodion* (Blaj, 1813), *Apostol* (Blaj, 1814), *Penticostarion* (București, 1820)¹⁵.

În același sens este și cazul greului Dimitrie Govdelas (1780-1831), profesor la Academia Domnească din Iași, „doctor în filozofie”. El a reușit să aducă de la Iași o bună parte din biblioteca sa particulară. Subliniem că impunătoarea colecție de carte a lui Dimitrie Govdelas (2.723 de volume) – majoritatea fiind din sec. XVIII-sec. XIX, era în diferite limbi: greacă, germană, franceză, latină etc.¹⁶.

Odată devenit ierarh al noii eparhii, Dimitrie Sulima în linii mari a continuat liniile directorii trasate de către predecesorul său care se axau pe definitivarea organizării și ajustarea eparhiei la modelul administrativ-bisericesc existent în Imperiul Rus, și continuarea politicii de lentă rusificare a toată populația ortodoxă din Basarabia.

Dacă este să ne referim la primul liniament, se profilează o primă schimbare chiar în momentul numirii lui Sulima în fruntea Eparhiei Chișinăului și Hotinului, când este suprimată funcția de episcop vicar. Această problemă este ridicată din nou în 1834, când Sfântul Sinod îl însărcinează pe arhiepiscop să găsească locul de reședință și sursele de existență pentru un nou episcop vicar. Respectiva problemă însă va fi amânată, iar din 1837, când este înființată Eparhia Hersonului, iar bisericile dintre Nistru și Bug sunt scoase de sub administrarea Episcopiei Chișinăului și Hotinului și sunt puse sub ascultarea noii entități bisericești¹⁷, reînființarea acestei funcții este scoasă de pe ordinea de zi, dat fiind diminuarea teritorială și numerică a eparhiei.

O serie de schimbări, cu caracter administrativ au fost luate și în privința blagocinilor. Conform dispoziției Sfântului Sinod, în primul rând acestora le este schimbată titulatura, astfel încât din „protoierei ținutali” deveneau „blagocini superiori”.

În vederea supunerii față de conducerea eparhială, precum și a stabilirii normelor în cadrul relațiilor blagocinilor superiori cu blagocinii inferiori și cu tot clerul subaltern același sinod îl însărcina pe Dimitrie Sulima să întocmească un nou regulament privind îndatoririle acestora.

Regulamentul a fost elaborat și pus în funcțiune în 1832, și conform acestuia conducerea eparhială conducea clerul prin intermediul blagocinilor inferiori sau de cerc, care aveau sub supravegherea sa între 10-15 biserici, și care, la rândul lor, se supuneau blagocinilor superiori sau ținutali și erau aleși de către membrii consistoriului și întăriți de arhiepiscopul eparhial. În acest mod, blagocinii superiori

¹⁵ Igor Cereteu, *op. cit.*, p.95.

¹⁶ Maria Danilov, *Mărturia ieșene în Chișinăul de altădată: carte, eterie și cenzură (primele trei decenii ale veacului al XIX-lea)*, în: *Identități chișinăuene*, Chișinău, 2015, pp.76-77.

¹⁷ *Труды Бессарабской Церковно-историко-археологического общества*, том. V, сс.1-2.

deveneau veriga de legătură dintre conducerea eparhiei și blagocinii inferiori și cler. Astfel pe o direcție aceștia anunțau inferiorii de hotărârile luate de consistoriu și de către arhiepiscop, făceau anchete, eliberau bisericilor registre, supravegheau adunarea ofrandelor, controlau pașapoartele clericilor și călugărilor.

Pe direcția inversă – transmiteau registrele bisericești consistoriului, raportau veniturile și cheltuielile bisericilor, predau toate dărilor puse pentru casa arhierască, pentru școli etc.¹⁸.

Analiza acestor dispoziții introduse în 1832 demonstrează clar că, pe de o parte, se uniformiza structura administrativă a bisericii din Basarabia cu cea din imperiu, iar pe de altă parte, începe un proces de centralizare, continuat ulterior și de arhiepiscopii și episcopii ce au urmat în scaunul Eparhiei Chișinăului și Hotinului.

Doi ani mai târziu, la 18 mai, urmare a decretului Senatului din porunca imperială, sunt transformate în Consistorii, Dicasteriile Duhovnicești din eparhiile Chișinăului, Kievului și Cernigovului, iar pentru o mai bună funcționare a acestora în 1841 este adoptat Regulamentul Consistoriilor Duhovnicești, care, cu mici modificări în 1883, a devenit principala lege a acestui organ bisericesc¹⁹.

Pentru organizarea vieții monahale, chiar la începutul păstoririi sale este tradusă și repartizată în mănăstiri *Îndatoririle mutuale ale vieții călugărești comune*, tipărită în tipografia sinodală din Petersburg în 1816. Din 1830, în spiritul predecesorului său, Gavriil Bănulescu-Bodoni, pentru organizarea vieții monahale, va introduce obligativitatea vieții de obște în toate mănăstirile.

Totuși, situația mănăstirilor, din punct de vedere financiar rămânând încă foarte gravă, arhiepiscopul va închide schiturile: Rezina, Rudi (de frați), Lomanova, Soroca și Cărătura și două mănăstiri: Horodiște și Cosăuți²⁰.

Referindu-ne la fețele bisericești ale cultului ortodox, constatăm și aici o copiere și impunere a modelului rus. Încă din 1823 se prevedea ca în locul preoților decedați să fie numiți fiii lor. Dacă erau minori, li se rezervau parohiile având obligația întreținerii văduvilor și orfanilor de preoți (aceeași obligație o aveau și preoții străini, dacă erau numiți în parohii în care existau văduve sau orfani de preoți). Însuși arhiepiscopul sfătuia pe tineri care urmau să între în cler să ia în căsătorie numai fete „din tagma duhovnicească”²¹. Astfel clerul ca și în restul Rusiei devenea o tagmă distinctă care se bucura de anumite privilegii în privința tuturor condițiilor vieții sociale. Baza acestei clase, deci nu era proprietatea sau activitatea economică, ci doar privilegiile. Acest segment cuprindea pe toți descendenții clericilor și diaconilor, și chiar dacă nu făceau parte efectivă din cler, se bucurau totuși la intrare în funcții și servicii de privilegiile clasei duhovnicești.

Starea materială a preoților, de asemenea, era una relativ bună. Printr-o dispoziție din anul 1829 s-a ordonat ca toate parohiile din Imperiul Rus care aveau un preot și un cântăreț să primească în folosință un lot de pământ de cel puțin 33 de

¹⁸ Nicolae Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia în secolul al XIX-lea sub ruși. Din negura trecutului, crâmpei de amintiri*, Chișinău, Museu, 2000, pp. 43-44.

¹⁹ Cf. *Устав духовных консисторий*, Санкт-Петербург, Синодальная типография, 1843, 7 с.

²⁰ Nicolae Popovschi, *op.cit.*, pp. 79-80.

²¹ Mircea Păcuraru, *Basarabia. Aspecte din istoria Bisericii și a neamului românesc*, Editura Moldovei și Bucovinei, Iași 1999, p.67.

desetine de pământ. În Basarabia, în urma acestei legi, bisericile din satele de pe domeniul statului au fost înzestrate cu câte 99, 120 sau chiar 240 de desetine. Nu aceeași situație s-a produs însă și în satele stăpânite de către boieri²².

Totodată, prin anumite acțiuni, Dimitrie a reușit și o îmbunătățire a stării financiare a clerului. În acest sens, în 1832, acesta anulează pentru preoți impozitul numit „ploconul episcopal”, precum și impozitul pentru școli.

În 1842 este emis decretul țarului Nikolai I, prin care în bugetul statului va fi vărsată anual suma de 100 000 de ruble ce urmau a fi întrebuințate pentru salarizarea preoțimii. Arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului, bazându-se pe această lege, a reușit să obțină salarizarea pentru 23 de preoți a celor mai sărace parohii din Basarabia²³.

Activitatea în domeniul instructiv-educativ a lui Dimitrie Sulima a fost la fel de fecundă ca și a predecesorului său. Acesta își continuă preocupările privind învățământul lancasterian, de care se ocupa încă în perioada de aflare în postura de episcop vicar. Ajungând la o înțelegere cu ministrul Afacerilor Interne Kociubei, a trimis la Sankt Petersburg trei fețe bisericești din eparhie (Ghinculov, Bobeico și Kunițchi) pentru ca aceștia să preia experiența sistemului educațional lancasterian și pentru întreținerea cărora s-a cheltuit suma de 1675 de ruble.

Arhimandritul a ținut sub control această formă de învățământ până în 1836 când aceste școli au trecut sub administrarea curatorului districtului educațional al Odesei²⁴.

O situație specifică a existat în cazul Seminarului Teologic de la Chișinău care a fost reorganizat în 1823, după *Regulamentul școlilor duhovnicești din Rusia*. Deoarece o bună parte din elevi erau români arhiepiscopul cerea ca atât la seminar cât și în alte școli să fie numiți profesori ce cunoșteau limba română. Pe de altă parte, însă aceeași persoană cerea ca în timpul lecțiilor și în pauză elevii să vorbească în limba rusă. Cu toate stăruințele lui Dimitrie Sulima, prin *Regulamentul privind funcționarea seminarelor* din 1840, țarul Nikolai I, obliga ca toate obiectele să fie predate în limba rusă²⁵, iar prin aceasta toate cerințele arhiepiscopului au fost reduse la zero.

Referindu-ne în continuare la același segment, este necesar de amintit că Dimitrie Sulima s-a implicat și la procesul de deschidere a „școlilor ținutale”, început în 1829, și care au fost deschise în Chișinău, Akkerman, Bender, Bălți, Ismail și Hotin, precum și la deschiderea în 1833 a liceului regional de la Chișinău.

Din 1839, datorită conceptului educațional adoptat în Imperiul Rus, încep deschiderea școlilor parohiale, ce urmau să fie un sprijin esențial al sistemului imperial educațional care erau puse sub îndrumarea unui preot diacon sau chiar cântăreți. Este evident că și Eparhia Chișinăului și Hotinului a fost inclusă acestui proces, Dimitrie Sulima continuând să-și mențină poziția privind predarea în aceste instituții în limba „moldovenească”²⁶.

²² Mircea Păcuraru, *op. cit.*, p. 66.

²³ Nicolae Popovischî, *op. cit.*, p. 48.

²⁴ A. Silin, *Arhiepiscopul Dimitrie Sulima*, în: *Кишиневские Епархиальные Ведомости*, 1868, № 20, c. 454.

²⁵ N. Chifăr, *op. cit.*

²⁶ Mircea Păcuraru, *op. cit.*, pp. 64-65.

Dimitrie Sulima totuși nu a putut rezolva problema privind ridicarea nivelului și numărului preoților instruiți din parohia sa. Dorința de a avea în eparhie, cât mai curând, preoți instruiți îl făcea pe acest arhiereu să se adreseze consistoriilor din vecinătate, din Podolia și Ekaterinoslav, cu rugămintea de a recomanda absolvenților seminariilor din localitate, ca, în cazul când vor consimți, să vină să ocupe parohii în Basarabia. Trebuie adăugat că, în chestiunea aceasta, stăpânirea eparhială basarabeană era ajutată de sinodul rus, care, prin corespondența specială, comunica arhiereului numele absolvenților liberi ai seminariilor din alte localități.

În cazul în care erau hirotoniți la rang de preoți candidați din rândul clerului inferior, atunci însăși Dimitrie Sulima îi examina la așa obiecte, precum citirea, cântarea, tipicul bisericesc și catehismul. De asemenea, pentru a-i instrui pe candidați în chestiuni privitoare la îndatoririle preoțești, cum și pentru a-i atrage la o viață interioară creștină la nivelul convenit, a fost pus arhimandritul Irineu, iar grija, mai de aproape, pentru pregătirea candidaților la preoție, o aveau blagocinii superiori²⁷.

Dacă este să ne referim la celelalte laturi ale activității culturale ale lui Dimitrie Sulima. În timpul și prin contribuția acestui ierarh s-au tipărit la Chișinău mai multe cărți, însă activitatea editorială în timpul lui este mai puțin fructuoasă decât cea a lui Gavriil Bănulescu-Bodoni. Dacă cel din urmă a tipărit cărți liturgice de o mare valoare istorică și teologică inspirate sau reproduse după edițiile românești, în timpul lui Dimitrie Sulima s-au tipărit cărți traduse după unele ediții slavonești, editate în centrele din Rusia. În perioada aflării la cârma eparhiei a lui Dimitrie Sulima au mai fost tipărite până la 1830: *Pentru datoriile presviterilor de popor* (1823), *Urmarea cântării de rugăciune pentru surparea zurbalii* (1826), *Slujba pentru victoria împotriva șvezilor* [1826], *Slujba Sfântului Proroc Zaharia și a Sfintei Elizaveta* [1826], *Rânduiala panhidei* (1827), *Instrucția blagocinilor bisericilor* (1827), *Instrucția blagocinului mănăstirilor* (1828), *Instrucție pentru starostii bisericilor* (1829), *Cântare de rugăciune pe vreme de epidemie* (1830), *Scurtă păstorească îndemnare pentru hultuirea apărătorului vărsat de vaci* (1830)²⁸.

Spre deosebire, însă de predecesorul său, Sulima ia ca modele tot mai mult și mai mult tipăriturile din Imperiul Rus, publicând și o serie de lucrări ale ierarhilor ruși, precum Gheorghe Koninski, Partenie Sopkovski sau Filaret Drozdov²⁹.

Pe direcția complinirii fondului de carte bisericească, în perioada lui Dimitrie Sulima ia naștere și un alt fenomen. Din corespondența acestuia cu administrația Tipografiei Sinodale din Moscova (depozitată în arhivele Consistoriului Duhovnicesc) constatăm că autoritățile ecleziastice imperiale expediau permanent loturi de carte rusească pentru completarea fondurilor bibliotecilor din Basarabia. De exemplu, în 1832 tipografia sinodală din Moscova expedia către Consistoriul din Chișinău 25 de registre-catalog cu oferte ale titlurilor de cărți propuse spre achiziție pentru bibliotecile parohiale din Basarabia. Documentele aduse în discuție consemnează, mai întâi, că aceste preocupări ale conducerii tipografiei sinodale reprezentau o

²⁷ Nicolai Popovaci, *op.cit.*, p. 40.

²⁸ Igor Cereteu, *Cartea românească veche în estul Moldovei (sec. XVI-XIX)*, teza de doctor habilitat, Chișinău, 2018, pp. 95-96.

²⁹ Paul Mihailovici, *Tipăriturile românești în Basarabia de la 1812 până la 1918*, în: *Monitorul Oficial și imprimăriile statului*, Imprimeria națională, București, 1940, p. 4.

practică mai veche, de până la emiterea ucazului amintit din 1832. Liste-catalog erau expediate Consistoriului din Chișinău începând cu anul 1828. Consistoriul duhovnicesc emitea dispoziții speciale la adresa preoților din parohii, aceștia fiind rugați să caute mijloace financiare în scopul procurării literaturii religioase. După cum rezultă din rapoartele adresate Consistoriului (1828), preoții-parohi, în marea lor majoritate, solicitau cărțile pentru parohiile din satele locuite de bulgari sau ruși.

Preoții din parohiile românești refuză asemenea oferte pe motiv că „nu s-a aflat niciun doritor să procure cărțile propuse de tipografia sinodală”. Bineînțeles că motivul pentru care erau refuzate cărțile sinodale era și necunoașterea limbii ruse de către mireni, dar și de către clerul moldovean la acea vreme. De opinia acestora din urmă însă, nu mai ținea nimeni cont, iar cărțile rusești continuau să fie aduse și distribuite în mod centralizat în parohii³⁰.

O situație deosebită se întâmpla însă în cazul cărților aduse din stânga Prutului. Grigorie IV, Mitropolitul Ungrovlahiei, care s-a aflat la Chișinău aproape trei ani (1829-1832), văzând că „frații de aicea (din Basarabia)... de cea bisericească (știință) sânt lipsiți, mai vârtos cei ce nu înțeleg limba rusească”, a făgăduit arhiereului Dimitrie Sulima să-i comande „în dar” mai multe cărți bisericești, măcar că nu știa de le va vedea „că nu iaste slobod a intra cărți străine aicea”. Cărțile nu puteau fi aduse decât cu aprobarea autorităților superioare. Primirea cărților duhovnicești de obicei se făcea la carantină de către o comisiune de trei membri; cărțile călătorilor și lista lor se trimitea la Consistoriul din Chișinău, de aici treceau la seminar pentru a fi controlate din punctul de vedere al doctrinei ortodoxe, dacă nu-s vătămătoare³¹.

În același context, în 1823-1825 este chemat la Sankt Petersburg în Sfântul Sinod, unde pe lângă alte însărcinări, este numit și șeful secțiunii „Societății Biblice” pentru Basarabia. În această calitate primește un număr mare de exemplare a *Bibliei* și *Noului Testament* în limbile română, slavonă, bulgară, armeană, franceză, poloneză și turco-armeană pentru a fi repartizate în Basarabia. Exemplarele erau repartizate gratis pentru cei săraci, iar pentru cei înstăriți cu prețul de 2,85 ruble pentru *Biblie* și 85 de copeici pentru *Noul Testament*³².

În timpul lui Dimitrie Sulima a fost ridicată și finisată Biserica Catedrală episcopală cu hramul Nașterii Domnului și clopotnița, astfel încât a fost îndeplinit încă un vis al predecesorului său. Aceasta a fost ridicată în stil bizantin după planurile arhitectului Melnicov, fiind pictată de către pictorul rus Kovsarov.

În afară de construcția catedralei, arhiepiscopul, ca de fapt și toți cei ce s-au aflat în această funcție, au participat la reconstrucția sau construcția de noi locașuri de cult, astfel în timpul lui Dimitrie Sulima fiind construite peste 40 de biserici de piatră noi³³.

³⁰ Maria Danilov, *Carte, cenzură și biblioteci în Basarabia. Inventarierea surselor (secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)*, Chișinău, Reclama 2016, pp. 212-213.

³¹ C. N. Tomescu, *Mitropolitul Grigorie IV al Ungrovlahiei*, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, Chișinău, 1927, pp. 67-70.

³² A. Silin, *op. cit.*, nr. 21, 1868, pp. 496-497.

³³ Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 90.

Cât privește activitatea misionară. La 12 noiembrie 1836, Dimitrie Sulima primește ordinul Sfântului Sinod privind învățământul primar de la sate cu referire la gubernia Oloneț, care urma să fie aplicat în toate guberniile Imperiului. Conform ordinului, acest proces trebuia început prin atragerea copiilor ortodocși și apoi și prin aducerea copiilor staroverilor, ca să învețe împreună. Drept urmare, toți blagocinii trebuiau să prezinte localitățile și parohiile unde sunt lipoveni și să fie desemnate fețe bisericești responsabile de asemenea școli. Blagocinul de Orhei Baltaga răspunde că lipoveni sunt în localitățile Sârcova, Fuzovca, Telenești și Orhei, dar nimeni din personalul bisericesc nu dorește să se ocupe de problema respectivă. Ca reacție a Consistoriului Duhovnicesc a fost o dispoziție care cerea fie desemnarea persoanelor capabile de activitate în școlile bisericești primare, fie strămutarea lor din parohii. În consecință, au fost desemnați diecii Dimitrii Lușchevici (Orhei), Ivan Muranevici (Sârcova), Zinovi Zalețchi (Fuzovca), Andrei Timoșevki (Telenești). Dintre ei numai cel din urmă a absolvit cursuri la Seminarul teologic din Chișinău, restul fiind instruiți la nivelul școlii primare sătești. În ținutul Soroca, Grigori Petrițchi protoiereu anunța că Luca Miziumski, care își asumase răspunderea pentru funcționarea școlilor în Poiana-Cunicea, după scurt timp, și-a abandonat activitatea, sub pretextul că în Poiana, în care locuiau numai lipoveni, copiii nu mai frecventează această școală. Ca urmare, Dimitrie Sulima ordona ca respectivul să-și reia activitatea școlară chiar în casa sa, sub supravegherea blagocinului, iar dacă nu o va relua, atunci să fie transferat în altă parohie în post de diacon, iar în cartea de evidență să i se consemneze că nu este apt de a fi preot. Ultimul exemplu demonstrează foarte bine atitudinea pe care o avea și importanța pe care o acorda Dimitrie Sulima procesului educațional în politica de readucere a ortodocșilor de rit vechi în sânul Bisericii Ortodoxe oficiale. Dar exemplele citate arată și atitudinea preoțimii din Basarabia față de problemă, iar de aici și rezultatele care puteau fi obținute astfel, precum și faptul că lipovenii nu prea erau deranjați de către preoți în problema reeducării copiilor lor³⁴.

O altă modalitate de luptă contra lipovenilor a fost confiscarea literaturii lor religioase, poliția acționând așa în mod curent în guberniile interne ale Imperiului Rus. Pentru cazul Basarabiei o astfel de acțiune este amintită abia în 1834. Cronologic, următoarea confiscare este din anul 1842 și apoi din perioada arhiepiscopului Irinarh, în 1846.

Ca o contrapondere la produsul literar lipovenesc, între 1826 și 1837, în Basarabia au fost aduse din Rusia lucrări pentru răspândirea, inclusiv în rândurile rascolnicilor, a învățăturii corecte a Bisericii Ortodoxe (Complementar, în 1837 a fost abrogată legea lui Alexandru I prin care se interziceau disputele cu rascolnicii, acum fetelor bisericești permițându-li-se cu orice ocazie să intre în discuții polemice cu lipovenii). Dintre cele mai cunoscute lucrări care au fost aduse și au circulat pe teritoriul Basarabiei pentru combaterea cultului de rit vechi erau „Învățătura de a combate pe schismatici «după religie»”, „Convorbiri despre harul arhieresc și cel

³⁴ Ion Gumenâi, *Comunitățile romano-catolice, protestante și lipovenești din Basarabia în secolul al XIX-lea*, Chișinău, Editura Institutul de Studii Enciclopedice, 2013, pp. 214-215.

preoțesc”, „Convorbiri despre manuscrise vechi îndeosebi despre culegerea lui Sveatoslav”, „Convorbiri către așa zisul staroobreadeț” ș. a.

Oricum, pe acest tărâm Dimitrie Sulima, de fapt ca și urmașii săi la scaunul Eparhiei Chișinăului și Hotinului nu au putut obține succese semnificative.

Materialul documentar și analizele efectuate ne permit să ajungem la anumite concluzii. Chiar dacă Onisifor Ghibu afirma că Biserica basarabeană continuă în mod firesc tradiția moldovenească în toată vremea arhipăstoriei ardeleanului Gavriil Bănulescu, precum și a urmașului acestuia, Dimitrie Sulima, care deși rus de origine, a învățat bine limba moldovenească, fiind un promotor al ei nu numai în biserică, ci și în școală, ne vom permite să nu fim de acord cu această afirmație.

Totuși chiar dacă tradiția românească a continuat, se observă un fenomen latent, dar continuu, de încadrare a enoriașilor ortodocși autohtoni și din punct de vedere moral, dar și din punct de vedere administrativ modelului ortodox rus.

Este corect că Dimitrie Sulima a fost unicul ierarh de origine slavă al episcopiei Chișinăului și Hotinului, care a cunoscut limba română, fapt ce i-a permis o înțelegere și apropiere față de tradiția și obiceiurile populației autohtone.

Totuși, Sulima a făcut parte din șirul episcopilor eparhiei basarabene care au promovat politica tradițională a Imperiului Rus a cnutului și turtei dulci (политика кнута и пряника).

În funcția de poziționare, urma o politică lentă și domoală de încadrare a Bisericii Ortodoxe din Basarabia celei ruse, sau era dusă o politică de maximă presiune și rusificare, fiind folosite orice metode, inclusiv de strămutare sau exilare a celor ce nu se supuneau.

Dimitrie Sulima a fost un promotor și executor fidel și loial al politicii imperiale confesionale ruse în spațiul pruto-nistean.

Cercetătorii operei lui Dimitrie Sulima subliniau că acesta se conducea de opinia că era necesar ca acești străini (moldovenii) să fie alipiți la organismul poporului rus printr-o unire de dragoste, important fiind ca propovăduitorul să folosească orice împrejurare, ca să descopere acestui popor moldovenesc, isprăvile bune ale țarului rus față de el.

Prin urmare, acțiunile lui Dimitrie Sulima urmează a fi interpretate și văzute pornind de la opinia și scopul său, astfel încât acestea se încadrează nu atât în respectarea tradiției și obiceiurilor populației autohtone, ci mai curând a încadrării acestui spațiu lumii ortodoxe ruse și supunerii față de autocratorul rus.

Ion GUMENĂI,
doctor habilitat, conferențiar universitar,
cercetător științific principal,
Institutul de Istorie, al MECC
email: gumenai@gmail.com

Viorel BOLDUMA

TENTATIVE DE EMIGRARE A POPULAȚIEI DIN JUDEȚUL AKKERMAN ÎN EXTREMUL ORIENT ÎN ANII 1894-1895

Attempts to emigration the population from Akkerman country in the Far East in the years 1894-1895

In this article, based on archive materials and published works, the author analyzes attempts to emigration of the population from the Akkerman county in the Amur/Priamur region, in the years 1894-1895. The main cause of population emigration is to be identified in the demographic processes that took place in the province in the first half century, in the policy of colonization and denationalization promoted by the Russian imperial administration, in the consequences of the agrarian reform of 1868, frequent droughts, epidemics and raising taxes. The imperial authorities practically did not stand in the way of granting permission for the emigration of the population. The main condition was to comply with the circulars and regulations issued, according to which emigration was allowed.

Keywords: Bessarabia; Russian Empire; Amur; Priamur; Ussuriysk; Akkerman; reform; legislation; emigration; peasants; land.

Formularea problemei. Din momentul anexării Basarabiei la Imperiul Rus, în 1812, interesul pentru istoria provinciei, în general, și pentru problemele majore ce țin de politica social-economică a țarismului, la periferiile naționale ale Imperiului, în special, constituie un subiect actual și necesar de cercetare.

Subiectul pus în discuție are tangență cu înțelegerea problemelor majore legate de aplicarea în Basarabia a politicii de colonizare și deznaționalizare, reformei agrare din 14 iulie 1868 și efectele ei asupra diferitelor categorii de țărani din Basarabia. În acest context, vom analiza migrația populației din Basarabia în Extremul Orient, prin prisma acestor aspecte, luând ca bază documente care n-au fost puse în circuitul științific până în prezent.

Astfel, după anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus, o parte a populației a fost forțată să emigreze peste Prut, în Principatul Moldovei, de teama transformării țăranilor liberi în țărani iobagi¹. Situația economică a țăranilor s-a înrăutățit și mai mult odată cu implementarea politicii de colonizare, cu populație alogenă (bulgari, găgăuzi, germani, elvețieni, evrei ș.a.), care s-a bucurat de diverse înlesniri și privilegii din partea autorităților imperiale, la începutul secolului al XIX-lea.

Problema emigrației² populației din Basarabia în Caucaz, Crimeea, nordul Mării Negre și Extremul Orient/Siberia a fost elucidată sporadic atât în literatura de

¹ D. Poștarencu, *Exodul populației peste Prut după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus*, în: *Revista de istorie a Moldovei*, nr. 1-2, Chișinău, 2003, pp. 93-99; V. Tomuleț, *Exodul populației din Basarabia în Moldova de peste Prut (anii 1812-1828)*, în: *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 2, Chișinău, 2012, pp. 55-78.

² **Migrațiune/emigrațiune de populație** – deplasarea în masă, de pe un teritoriu pe altul, dintr-o regiune în alta, a unor popoare sau a unor grupuri de populație, determinată de diverși factori: economici, sociali, politici, confesionali etc. În legătură cu anexarea Basarabiei la imperiul Rus, pot fi

specialitate din perioada țaristă³ și sovietică rusă și moldovenească⁴, cât și în literatura de specialitate din Republica Moldova după obținerea independenței⁵.

În pofida acestui fapt, mai multe aspecte ale subiectului pus în discuție au continuat să rămână neelucidate (antecedentele și consecințele reformelor agrare din 1868; procesele sociale din satul basarabean după reformă; migrările populației în afara guberniei etc.), necesitând o abordare specială și detaliată, iar altele au fost cercetate tendențios și unilateral (tulburările țărănești în anii implementării reformelor agrare și în perioada postreformă etc.), sub impactul factorilor ideologici, necesitând o reexaminare, o abordare critică și obiectivă, în baza unor noi izvoare inedite, ceea ce ne permite să punem în discuție tema dată.

Cauzele și tentative de emigrație a populației. Documentele depozitate în Arhiva Națională a Republicii Moldova (F. 2, *Cancelaria guvernatorului Basarabiei* și F. 8, *Oficiul gubernial pe probleme țărănești din Basarabia*) ne oferă posibilitatea să afirmăm că primele manifestări ale emigrației populației din Basarabia s-au produs încă în anii '40 ai secolului al XIX-lea, atunci când sunt atestate primele cereri ale populației din provincie de a emigra în Crimeea și Caucaz⁶. Asemenea cereri au urmat să parvină în anii 1860 și 1861 de la țărani din județele Hotin, Bălți și Chișinău⁷.

Analiza documentelor edite, supuse reevaluării, și a celor inedite, de arhivă, ne permite să constatăm că odată cu aplicarea în Basarabia a reformei agrare din 14 iulie 1868, care a agravat și mai mult situația economică a țăranimii, insuficiența de pământ, dar și secetele frecvente și creșterea impozitelor, au constituit cauzele

delimitate mai multe tipuri de migrație: **1.** migrația spontană a populației, care se petrecea în taină, fără acordul și susținerea instituțiilor guvernamentale; **2.** migrația organizată, susținută de administrația imperială sau regională; **3.** migrația, sau colonizarea, moșierească (В. Зеленчук, *Население Бессарабии и Поднепровья в XIX в. (Этнические и социально-демографические процессы)*, Кишинев, 1979, сс. 114-115).

³ П. Батюшков, *Бессарабия. Историческое описание*, СПб., 1892, сс. 15-161; П. Крушеван, *Бессарабия. Географический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный справочник*. Москва, 1903, с. 41-71; Н. Лашков, *Бессарабия – к столетию присоединения к России 1812-1912 гг. Географический и историко-статистический обзор состояния края*, Кишинев, 1912, сс. 2-63.

⁴ *Istoria RSS Moldovenești din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, Chișinău 1984, p. 208-235; И. Анцупов, *Государственная деревня Бессарабии (1812-1870)*, Кишинев, 1966 passim; Я. Гросул, *Крестьянская реформа 1868 г. и ее особенности*, в: *Ученые Записки Кишиневского государственного университета*, т. II (Кишинев, 1949), сс. 79-115; Я. Гросул, *Крестьяне Бессарабии (1812-1861 гг.)*, Кишинев, 1956, сс. 37-104; Я. Гросул, И. Будак, *Крестьянская реформа 60-70 годов XIX века в Бессарабии*, Кишинев, 1956, сс. 92-96; Я. Гросул, И. Будак, *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1861-1905)*, Кишинев, 1972, сс. 330-350; В. Зеленчук, *Население Бессарабии и Поднепровья в XIX в. (Этнические и социально-демографические процессы)*, Кишинев, 1979, с. 121.

⁵ N. Ciubotaru, *Fenomenul migrației țăranilor basarabeni în regiunile îndepărtate ale Rusiei în secolul XIX – încep. secolului XX*. În: *Probleme ale științelor socio-umane și modernizării învățământului*, vol. 3, Chișinău, 2012, зр. 58-64; I. Jarcuțchi, *Unele considerente privind migrarea țăranilor din județul Tiraspol în Siberia la finele secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea*, în: *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 4, Chișinău, 2005, pp. 96-109; V. Scutelnic, *Migrațiunea țăranilor din Basarabia în Caucaz, Kuban, Siberia și Extremul Orient (a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)*, în: *Destin Românesc*, nr. 3-4, Chișinău, 2007, pp. 115-132; V. Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituții, regulamente, termeni)*, ediția a III-a, revăzută și adăugită, Iași, 2014, passim.

⁶ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1860, f. 1-6; F. 2, inv. 1, d. 1841, f. 1-24.

⁷ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7142, f. 6-7, 9-10.

principale care au generat emigrarea populației din Basarabia în Caucaz, Crimeea, nordul Mării Negre, Extremul Orient/Siberia.

Amintim că, în baza Regulamentului din 14 iulie 1868, suprafața lotului de împroprietărire a variat între 8 și 13,5 desetine, sau, în medie, țărani au primit câte 7,39 desetine. Mărimea lotului depindea de așezarea geografică și fertilitatea solului. Pentru județele Hotin, Soroca, Chișinău și Bender au fost stabilite două categorii de loturi, iar pentru județele Iași, Orhei și Akkerman – o singură categorie. Cele mai mari loturi de pământ au primit țărani din județul Bender – 10,5-11,5 desetine⁸ și din județul Akkerman – 13,5 desetine, iar cele mai mici loturi (8-8,5 desetine) – țărani din județul Hotin⁹. După aplicarea reformei agrare, situația majorității țăranilor a rămas practic neschimbată, ba în unele județe s-a înrăutățit cu mult. Nu toți țărani au primit pământul potrivit legii. În general, peste 100.000 de țărani din Basarabia aveau cel mult câte un hectar de pământ în proprietate, 200.000 de țărani dețineau câte 3,5 hectare, numai 150.000 peste 8 hectare de pământ¹⁰.

Menționăm că încercări de emigrare a populației în Extremul Orient au fost și anterior. Astfel, într-un raport adresat guvernatorului Basarabiei din 23 februarie 1861, ispravnicul județului Chișinău, Botean, scria că, printre locuitorii plasei Hâncești, satele Logănești, Pulbereni, Stolniceni, Spărieți, este lansat zvonul precum că guvernul țarist îndeamnă țărani să emigreze în Crimeea, Caucaz și în regiunea Amur. Ispravnicul menționa că acest zvon este lansat de fostul funcționar de birou Evsevi Hrșjonstovski, stabilit la Chișinău din gubernia Podolia¹¹. Totodată, un ex-funcționar rus din orașul Hotin, Kubarkin, este învinuit că instigă, prin promisiuni false, țărani satelor Babin și Rucșin, din județul Hotin, să-și vândă averea și să emigreze în Crimeea, Amur¹².

Izvoarele confirmă că, până în anii '90 ai secolului al XIX-lea, direcția principală de emigrare a țăranilor a fost Crimeea și Caucaz, care geografic erau cele mai aproape de Basarabia¹³.

Odată cu adoptarea legii din 13 iulie 1889 *Despre migrarea locuitorilor rurali și mici-burghezilor pe pământurile domeniiale*¹⁴, procesele migraționiste din

⁸ **Desetină** (*desetină de stat*) – măsură a suprafeței în Rusia, egală cu 2.400 de stânjeni pătrați (1,09 hectare) sau cu 240 de stânjeni în lungime și 10 în lățime. Stânjenul este egal cu 3 arșini. Un stânjen pătrat este egal cu 3 arșini în lungime, 3 arșini în lățime și 3 arșini în înălțime. Desetina ca măsură a suprafeței a fost introdusă în Basarabia după lichidarea unităților de măsură românești – falcea, prăjina, pasul, palma etc. potrivit Regulamentului despre țărani sau agricultorii liberi în Basarabia din 24 ianuarie 1834 (V. Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituții, regulamente, termeni)*, ediția a III-a, revăzută și adăugită. Iași, 2014, p. 279).

⁹ Я. Гросул, И Будак, *Крестьянская реформа 60-70 годов XIX века в Бессарабии*, сс. 60, 198-222; V. Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituții, regulamente, termeni)*, pp. 502-503; V. Scutelnic, *Regulamentul despre relațiile agrare ale țăranilor regiunii Basarabia*, în: *Revista de istorie a Moldovei*, nr. 1, Chișinău 2007, pp. 60-78.

¹⁰ Șt. Purici, *Istoria Basarabiei*, București, 2011, pp. 104-105.

¹¹ *История Молдавии. Документы и материалы*, т. 4: *Положение крестьян и общественное движение в Бессарабии (1861-1895 годы)*, сост.: I. Г. Будак; под ред. Я. Г. Гросула (отв. ред.) и др., Кишинев, 1964, pp. 18-20.

¹² *Ibidem*, p. 20.

¹³ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8633, f. 18-18 v., 21, 45, 65-65 v., f. 69; *Ibidem*, F. 2, inv. 1, d. 8662, f. 16-16 v., 44-48, 51-52; *Ibidem*, F.8, inv. 2, d. 2087, f. 16, 20-29, 31-36.

¹⁴ *Полное собрание законов Российской империи*, Собр. Третье, т. IX, 1889, № 6198, СПб., 1891, сс. 535-538.

Basarabia cresc atât în intensitate, cât și se diversifică geografic, în evidență ieșind Siberia/Extremul Orient.

Un impuls, ce i-a determinat pe țăranii din Basarabia să emigreze, a fost și mortalitatea înaltă din această perioadă. Anul 1892 poate fi considerat culminant în privința mortalității, în ambele medii de trai înregistrându-se 63.235 de decese. Din cauza bolilor molipsitoare, au decedat 5.592 de locuitori ai Basarabiei, cei mai mulți dintre care (1754 sau 31,4%, inclusiv 722 sau 41,1%, din orașe) au pierit de holeră, această molimă bântuind din luna august până la sfârșitul anului în toate județele provinciei. La creșterea numărului de decese au contribuit și recoltele proaste din anii anteriori, care au influențat asupra situației economice a locuitorilor și au provocat, în perioada premergătoare epidemiei de holeră, slăbirea puterii vitale a populației. După dispariția unor cauze generatoare ale crizei de mortalitate, numărul deceselor, până la sfârșitul secolului al XIX-lea, a fost într-o ușoară scădere. Cu o cotă mai înaltă se evidențiază în anul 1896, când au încetat din viață 52.106 persoane, cazurile de deces mai frecvente, față de anii anteriori și ulteriori, producându-se în mediul rural (44.232 de oameni)¹⁵.

Legislația migraționistă. Pentru a reglementa emigrarea populației, autoritățile imperiale, în funcție de regiune, au emis un șir de regulamente. Astfel, la 8 noiembrie 1860 a fost adoptat *Regulamentul privind popularea pământurilor aflate în posesiune din Crimeea de către imigranți străini*. Conform acestui Regulament, emigranții se bucurau de un șir de privilegii, printre care scutirea de serviciu militar pe viață și impozite pe un termen între 5 și 20 de ani¹⁶.

Emigrarea populației în Caucaz se realiza în conformitate cu *Regulamentul din 10 mai 1862 privind așezarea în fața de vest muntoasă caucaziană a cazacilor din Kuban și alți imigranți din Rusia*¹⁷ iar emigrația populației în districtul Cernomorsk, era reglementată prin *Regulamentul privind popularea districtului Mării Negre și gestionarea acestuia din 10 martie 1866*¹⁸.

În vederea realizării procesului de emigrare a populației în regiunea Amur și Primoria (Extremul Orient), autoritățile țariste au emis *Regulamentul privind așezarea rușilor și străinilor în regiunile Primoria și Amur ale Siberiei de Est*¹⁹. Legea respectivă, adoptată la 20 martie 1861 pentru o perioadă de 20 de ani, a fost prelungită cu anumite completări în anul 1882, pentru o perioadă de încă 10 ani²⁰, apoi în anul 1892 iar cu 10 ani²¹.

Prin urmare, scopul autorităților imperiale era de a popula și a valorifica aceste pământuri anexate încă din secolele precedente și a crea o bază socială solidă, formată din populație preponderentă de origine slavă, similar cum a procedat în Basarabia, după anexarea acesteia la Rusia.

Emigrația populației din județul Ismail în regiunile Amur/Primorie/Ussuriysk. Documentele depozitate în Arhiva Națională a

¹⁵ D. Poștarencu, *Mișcarea natural a populației basarabene în perioada țaristă*, în: *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 4, Chișinău, 2013, p. 21.

¹⁶ *ПСЗРИ*, Собр. II, т. XXXV. 1860, отд. второе, № 36298, СПб., 1862, сс. 224-226.

¹⁷ *ПСЗРИ*, Собр. II, т. XXXVII, 1862, отд. первое, № 58256, СПб., 1865, сс. 406-425.

¹⁸ *ПСЗРИ*, Собр. II, т. XLI, 1868, отд. первое, № 45093, СПб., 1868, сс. 237-241.

¹⁹ *ПСЗРИ*, Собр. II, т. XXXVI. 1861, отд. первое, № 36928, СПб., 1863, сс. 682-685.

²⁰ *ПСЗРИ*, Собр. III, т. XXXVI. 1882, отд. третье, № 633, СПб., 1886, сс. 26-27.

²¹ *ПСЗРИ*, Собр. III, т. II, 1892, № 8755, СПб., 1895, сс. 477-478.

Republicii Moldova²², (F. 329, inv. 3), ne oferă posibilitatea să afirmăm că, în perioada 1894-1895, un număr mare de cereri ale țăranilor de a emigra în regiunile Amur și Primorie, parvin din județele sudice ale Basarabiei – Akkerman și Ismail.

Documentele incluse în aceste dosare/fond, reprezintă corespondența dintre autoritățile țariste/centrale și funcționarii locali din Basarabia cu privire la cererile/tentative de emigrare a țăranilor, pe pământurile statului, din județele Basarabiei, inclusiv din județul Akkerman, în Extremul Orient. Totodată, dosarele conțin listele țăranilor dornici să emigreze, starea economică a acestora, cauzele emigrării, precum și încercările autorităților locale de a reglementa acest proces.

Astfel, la 5 iulie 1894, 81 de familii din județul Akkerman (400 de persoane), localitatea Turlaciș, alte sate din apropiere, au depus cereri de emigrare în regiunile Amur și Primorie. În cereri se menționa că o parte dintre cei dornici să emigreze sunt mici burghezi rămași fără pământ. Din această cauză, ei, care fac parte din „poporul rus dominant” sunt nevoiți să arendeze teren agricol de o fertilitate proastă, de la marii latifundiați la un preț de 8-12 ruble desetina pe an. Pe lângă aceasta, secetele din anii 1891, 1892 și 1894 au înrăutățit și mai mult situația lor economică²³. În urma examinării cererilor depuse de țărani, autoritățile imperiale au respins 36 de cereri la 18 martie 1895 pe motiv că nu au suficiente resurse pentru emigrare, i-ar alte 45 de cereri, chiar dacă întruneau condițiile pentru emigrare, tot au fost respinse pe motiv că situația lor materială, după cum considerau autoritățile, le permite să ducă un trai decent fără să emigreze²⁴. Prin urmare, autoritățile imperiale respingeau cererile de emigrare, chiar dacă erau întrunite condițiile necesare, probabil din considerentul că nu doreau să piardă pătura mijlocie, respectiv decizia era la discreția autorităților locale.

Un alt grup de țărani din mai multe localități ale județului Akkerman, compus din 91 de familii (377 de persoane), au depus la 15 ianuarie 1895 o cerere comună pentru emigrare în regiunea Amur/Primorie, Extremul Orient, din contul statului. În adresare, aceștia menționau că se află într-o situație economică precară, fiind nevoiți să achite câte 8-10 ruble pentru arenda unei desetine de pământ pe an. Din aceste motive, locuitorii nu mai reușesc să iasă din datorii și unica salvare o vedeau în emigrarea în regiunea Amur/Primorie. Ca și în alte cazuri, autoritățile au respins toate cererile. Motivul era același – statul nu acoperea cheltuielile de deplasare în Extremul Orient. Emigrarea se realizează din contul celor dornici să emigreze²⁵.

Pe parcursul anului 1895 au fost depuse cereri de emigrare în regiunile Amur/Primorie și Ussuriysk din Extremul Orient, de către locuitori ai mai multor sate din județul Akkerman²⁶. (Tabelul). În cereri țăranii și mic-burghezii motivau dorința de emigrare prin condițiile de viață foarte proaste, apărute din cauza lipsei acute de teren agricol, secetelor frecvente abătute asupra județului Akkerman, lipsei

²² A se vedea: ANRM, F. 329, Oficiul gubernial din Basarabia.

²³ ANRM, F. 329, inv. 3, d.140, f. 27.

²⁴ *Ibidem*, f. 69.

²⁵ *Ibidem*, f. 70-75; 130.

²⁶ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 140, f. 1-464; d. 194, f. 1-10; d. 195, f. 1-6; d. 196, f. 1- 22; d. 197, f. 1-15; d. 198, f. 1-6; d. 199, f. 1-3; d. 200, f.1-6; d. 201, f. 1-6; d. 219, f. 1-18; d. 229, f. 1-21; d. 247, f. 1-11; d. 261, f. 1-76; d. 266, f. 1-17; d. 271, f. 1-14; d. 274, f. 1-12.

unei piețe de desfacere a producției, de unde și prețul foarte mic, costul arendeii între 7-12 ruble pentru fiecare desetină pe an etc.

În urma analizei situației economice a fiecărei familii în parte, autoritățile au respins aceste cereri, pe motiv că după vânzarea bunurilor pe care țărani le dețineau nu puteau să adune sumele necesare pentru emigrare.

Totodată, din cauza lipsei de bani, țărani cereau să li se permită emigrarea din contul statului, promițând că vor achita datoria ajunși la destinație treptat. Autoritățile imperiale accentuau în răspunsul dat la cererile țăranilor că emigrarea se permite numai din contul celor dornici să emigreze²⁷.

O altă cauză e emigrației invocată în cererile depuse de către țărani, constituia criza terenului agricol ca rezultat al creșterii demografice. Astfel, țărani satului Ermoclia în cererea lor de emigrare subliniau că în localitate sunt 300 de gospodării, iar în momentul înzestrării lor cu teren agricol, erau 74 de gospodării. Prin urmare, ei menționau dacă li se va permite să emigreze în regiunea indicată, celor rămași la baștină le vor reveni mai mult teren agricol²⁸.

Totuși, existau și cazuri când autoritățile permiteau emigrarea. Astfel, într-un raport către Gubernatorul Basarabiei, din 22 septembrie 1895, întocmit de ispravnicul județului Akkerman, aflăm că permisiunea de a emigra în regiunea Primorie la data de 15 aprilie 1895 a primit mic-burghezul Evsei Boicenko (5 persoane) din localitatea Turlaci, care la 17 august același an a și ajuns în regiunea Primorie²⁹. La fel, la 15 mai 1895 au fost acceptați pentru emigrare în regiunea Primorie, familiile mic-burghezilor Arcadie Albul, care în urma vânzării bunurilor sale a obținut suma de 500 ruble și familia lui Andrei Badiuk, care a acumulat suma de 1000 ruble. Ambele familii fiind din satul Karnaleevka, județul Akkerman³⁰.

De asemenea, ispravnicul județului Akkerman, într-un raport adresat autorităților centrale din 8 noiembrie 1895, menționează că la 27 iulie 1895 în regiunea Primorie au plecat mic-burghezii din orașul Akkerman, Grigorie Macarov Golovcenko (5 persoane), Ivan Macarov Golovcenko (8 persoane) și Iosif Macarov Golovcenko (8 persoane), care în urma vânzării bunurilor pe care le dețineau au obținut sumele necesare pentru emigrare: respectiv câte 500; 600; 500 ruble de familie³¹. La fel, în luna iulie 1895 a mai obținut permisiunea pentru a emigra în regiunea Primorie și mic-burghezul din localitatea Plahteevca, Avacum Manzur (8 persoane), care în urma vânzării bunurilor sale obținuse suma de 500 de ruble³².

După ce au primit toate actele necesare (permis de călătorie) din partea autorităților, bilete cu preț redus pentru călătorie cu trenul, unde era indicată componența familiei, aceștia urmau să parcurgă un drum lung și anevoios. Astfel, țărani din județul Akkerman, ce au ales calea ferată, urmau să se deplaseze pe traseul: Odesa-Samara-Ufa, până la Omsk, regiunea Akmolinsk. Apoi, de acolo,

²⁷ ANRM, F. 329, inv. 3, d.219, f. 1.

²⁸ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 247, f. 2-3.

²⁹ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 140, f. 416, 419.

³⁰ *Ibidem*, pp. 384-389.

³¹ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 272, f. 23, 24.

³² ANRM, F. 329, inv. 3, d. 275, f. 5-15.

urmas să ajungă la stația *Obi*, calea ferată Siberiană, de unde, pe râurile Siberiei, până la orașul Blagoveschensk, regiunea Amur, parcurgând peste 10 mii de verste³³.

Termenele acestor deplasări puteau dura de la 4-5 luni până 2-3 ani, dacă, desigur, nu se întâmpla nimic pe parcurs. Însă, nu toată lumea putea să ajungă în regiunea Amur, cineva se îmbolnăvea și rămânea pe drum, cineva murea, cineva nu a avut forța și resursele necesare de a ajunge la destinație, așa că mulți emigranți s-au stabilit în Siberia și în ținutul Transbaikal³⁴.

Țăranii din toate guberniile imperiului, inclusiv din Basarabia, care alegeau calea maritimă, urmau să se deplaseze din portul Odesa, cu vaporul până la Vladivostok, ajungând acolo în decurs de 50 de zile³⁵. Aceștia urmau să, achite: pentru un matur – 90 ruble; copiii între vârsta de 2-10 ani – 45 ruble; copiii care nu au împlinit vârsta de 2 ani – 22 ruble 50 copeici³⁶.

În conformitate cu prelungirea termenului cu încă 10 ani a *Regulamentului cu privire la așezarea rușilor și străinilor în reg. Primorie și Amur ale Siberiei de Est*, adoptat la 18 iunie 1892, țăranii ajunși la destinație se bucurau de un șir de înlesniri. Ei urmau să primească 100 desetine de teren agricol de cap de familie, în folosință de la stat, pe un termen de 20 de ani cu drept de răscumpărarea la prețul de 3 ruble desetina. Noii veniți erau eliberați de toate impozitele pe un termen de 3 ani. În ceea ce privește satisfacerea serviciului militar, aceștia urmau să se supună normelor și rigorilor stabilite în ținutul dat, ca și localnicii³⁷. Ajunși la destinație, țăranii mai puteau beneficia de un ajutor de stat în valoare de 250 de ruble pentru a-și întemeia noua gospodărie³⁸.

Numărul localităților și familiilor din județul Akkerman, care au depus cereri și au fost respinse, pentru a emigra în reg. Amur/Primorie sunt sistematizate în Tabel 1.

Datele tabelului confirmă că pentru a emigra în reg. Amur/Primorie în anul 1894 au depus cereri doar 81 de familii (400 de persoane) din satul Turlaci, iar în anul 1895 au depus 882 de familii, cu un număr de 4.321 de persoane, din alte 25 de localități ale județului Akkerman. Cele mai multe fiind din satul Turlaci, 81 de familii, ce reprezintă 400 de persoane. Subliniem faptul că existau mai multe cazuri când țăranii din câteva localități formau o listă comună (Țariceanca, Plahteevca, Alexandrovca, Ermoclia, Karnaleevka, Popovca, Bairameca, Volontirovka; Volontirovka, Răscăeți, Marienfeld, Stepanovca, Răileanca, Țariceanca, Caplani, Antonovca, Palanca, Alava, Tudora, Moldavca). Menționăm că din aceleași localități au depus cereri pentru emigrare mai multe grupuri de țărani în diferite luni ale anului 1895 (Volontirovca, Cornoleuca, Alexandrovca, Ermoclia).

³³ *Ibidem*, f. 16.

³⁴ В. Редчун, *К. вопросу об особенностях переселенческой политики Российского правительства на Дальнем Востоке во второй половине XIX-века: правовой аспект*, в: *Культура и наука Дальнего Востока*, Хабаровск, 2017, №2 (22), сс. 89-90.

³⁵ *Ibidem*, p. 91.

³⁶ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 210, f. 85.

³⁷ ПСЗРИ, Собр. III, Т. XII, 1892, № 8755, СПб, 1895, с. 478.

³⁸ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 210, f. 85 verso.

Tabel 1

Lista localităților din județul Akkerman din care locuitorii au depus cereri și au fost respinse pentru a emigra în Extremul Orient (Amur/Primorie în anii 1894-1895*

Nr. crt.	Localitatea	Anul	Numărul de familii	Numărul de persoane	Statutul familiilor dornice să emigreze	Regiunea unde urma să emigreze
1.	Turlaci	1894	81	400	Fără pământ/arendași	Amur/Primorie
2.	Țariceanca, Plahteevca, Alexandrovca, Ermoclia, Karnaleevka Popovca, Bairamcea, Volontirovka	1895	91	377	Fără pământ/arendași	Amur/Primorie
3.	Alexandrovca	1895	40	125	Fără pământ/arendași	Amur/Primorie
4.	Karnaleevka, Uspenskoie, Bairamcea	1895	33	102	Fără pământ/arendași	Amur/Primorie
5.	Copceac, Volontirovka	1895	34	186	Fără pământ/arendași	Amur/Primorie
6.	Nicolaevca	1895	51	240	Fără pământ/arendași	Amur/Primorie
7.	Akkerman	1895	65	330	Fără pământ/arendași	Amur/Primorie
8.	Volontirovka	1895	16	63	Fără pământ/arendași	Amur/Primorie
9.	Ivanovca - Russkaia	1895	16	94	Fără pământ/arendași	Amur/Primorie
10.	Bairamcea	1895	30	133	Fără pământ/arendași	Amur/Primorie
11.	Ermoclia	1895	24	100	Fără pământ/arendași	Amur/Primorie
12.	Volontirovka, Răscăeți, Marienfeld, Stepanovka, Răileanca, Țariceanca, Caplani, Antonovka, Palanca, Alava, Tudora	1895	365	2000	Fără pământ/arendași	Amur/Primorie
13.	Semenovca	1895	59	295	Fără pământ/arendași	Amur/Primorie
14.	Olănești	1895	16	72	Fără pământ/arendași	Amur/Primorie
15.	Frumușica – Veche	1895	42	204	Fără pământ/arendași	Amur/Primorie
Total – 26 localități		1894/95	963	4721	Fără pământ/arendași	Amur/Primorie

* ANRM, F. 329, inv. 3, d. 140, f. 1-10, 70-75; d. 194, f. 1-10; d. 195, f. 1-6; d. 196, f. 1-22; d. 197, f. 4-10, 13-14, d. 198, f.5-7; d. 199, f. 3-4; d. 200, f. 5-6; d. 201, f. 5-6; d. 219, f. 2-4; d. 229, f. 2; d. 247, f. 4; d. 261, f. 31-65; d. 266, f.1; d. 271, f. 2; d. 274, f. 9-12.

Totodată, observăm că o bună parte de cererile depuse de țărani/mic-burghezi pentru emigrare erau din plasele de pe domeniile statului: Volontirovca, Plahteevca, Palanca, Ivanovca-Russkaia, Alexandrovca³⁹.

Din datele tabelului mai observăm că toate cererile au fost respinse de autorități, deoarece țărani, fiind fără pământ și fără bani, cereau ca statul să acopere

³⁹ Памятная книжка Бессарабской области на 1862 год, Кишинев, 1862, сс. 269-272; S. Cornea, Organizarea administrativă a Basarabiei sub ocupație țaristă (1812-1917), Istros, Brăila, 2019, p. 172.

toate cheltuielile de drum, ceea ce contravenea *Regulamentului cu privire la așezarea rușilor și străinilor în reg. Primorie și Amur ale Siberiei de Est*, adoptat la 18 iunie 1892, care stipula că fiecare solicitant urma să ajungă pe cont propriu la destinație. Toate aceste familii, chiar vânzând bunurile lor, nu adunau sumele minime necesare pentru emigrare⁴⁰.

De altfel, în conformitate cu circulara nr. 11 din 19 februarie 1893, emisă de către Ministerul de Interne, cei dornici să emigreze în Extremul Orient trebuiau să nu aibă datorii către stat, să dețină suma minimă de 375-475 de ruble (în funcție de traseul selectat), pentru o familie compusă din 6 persoane⁴¹.

Concluzii. Din cele expuse, conchidem că după anexarea, în 1812, a Basarabiei la Imperiul Rus, o parte a populației a fost forțată să emigreze peste Prut, în Principatul Moldovei, de teama transformării țăranilor liberi în țărani iobagi. Situația economică a țăranilor s-a înrăutățit și mai mult odată cu implementarea politicii de colonizare și de deznaționalizare practică de autoritățile imperiale, pe parcursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, cu populație alogenă (ruși, ucraineni, bulgari, găgăuzi, germani, elvețieni, evrei etc.), care a beneficiat de anumite înlesniri și privilegii.

Cauza principală a emigrației populației din Basarabia, în Caucaz, Crimeea, nordul Mării Negre, Extremul Orient/Siberia urmează a fi identificată în procesele demografice care s-au produs în provincie în prima jumătate de secol, în politica de colonizare și de deznaționalizare promovată de administrația imperială rusă, în consecințele reformei agrare din 1868, secetele, epidemiile frecvente și creșterea impozitelor.

În perioada anilor 1893-1895, au parvenit un număr mare de cereri din partea locuitorilor județului Akkerman, de a emigra în regiunea Amur și Primorie, drept cauză fiind lipsa de pământ agricol. Autoritățile imperiale, practic, nu puneau piedici în vederea acordării permisiunii pentru emigrarea populației. Condiția principală era să se respecte circularele și regulamentele emise, conform cărora era permisă emigrarea. Însă necesitatea de a se deplasa la noul loc de destinație din cont propriu i-a impus pe mulți țărani să se dezică de intenția dată.

Astfel, din cauza lipsei mijloacelor proprii pentru a ajunge la destinație, cu mici excepții (fuseseră acceptate doar 7 familii de mic-burghezi din localitățile Plahteevca, Turlaci, Karnaleevka și Akkerman), toate cererile au fost respinse de către autorități.

Viorel BOLDUMA,
doctorand USM, lector universitar,
UPS „Ion Creangă” din Chișinău
boldumaviorel1974@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2111-3701

⁴⁰ *ПСЗРП*, Собр. III, Т. XII, 1892, № 8755, СПб., 1895, с. 477.

⁴¹ *ANRM*, F. 329, inv. 3, d. 211, f. 54.

Maxim MELINTI

PROMOVAREA LIMBII ROMÂNE PRIN INTERMEDIUL FILIȘOARELOR MISIONARE ALE FRĂȚIMII ORTODOXE „NAȘTEREA LUI HRISTOS” DIN CHIȘINĂU

**Promotion of the Romanian Language through the missionary branches of the
Orthodox Friendship „The Birth of Christ” in Chisinau**

By Decision of April 5, 1900 of the Synod of St. Petersburg of the Orthodox Brotherhood „Birth of Christ” in Chisinau was allowed the publication of books, brochures and filaments, with moral-spiritual content, with Russian-Romanian bilingual text. The fraternity started publishing the series, with a circulation of 5,100 copies, some 6,000, 10,000 or 15,000 copies. There were small pamphlets of 4, 6, or 8 pages each, with various teachings of faith, speeches, lives of saints, and more. By 1916, 629 issues had appeared, to which were added another 90 additional issues between 1906 and 1915.

The fraternity argues the need for the appearance of these files: „The editing of these bilingual missionary bulletins comes in the desire to satisfy the request of Bessarabian Moldovans, who do not know Russian.” Indeed, the lack of spiritual literature, service books and sermons in Romanian contributed to the removal of the parishioners, which favored the emergence of the schismatic current of innocence. Innocentie de la Balta attracts hundreds of Bessarabians, because he speaks Romanian and understood by ordinary people. In addition to weekly sermons, Christian parishioners and believers could order or procure directly from the publishing house and other sheets with missionary-catechetical content: sermons on every Sunday of the year, about drunkenness, about swearing and other passions, how to spend Christian holidays in Christian, about prayer, about the remembrance of the sleeping, about the sign of the cross and crucifixion, about the Mother of God and angels, about the holy mysteries and much more.

The prodigious work in the catechesis and guidance of Bessarabian Christians was carried out with much perseverance by the famous leaders of the Bessarabian Church, who met in a special Commission.

Keywords: *Bessarabia; Romanian culture; Orthodox spirituality; the Church; missionary work.*

Într-o zi am dat de o broșură veche, care conținea o cuvântare în română cu caractere slave și în rusă, așa precum a început a fi practicat în Biserica din Basarabia la începutul sec. XX. Este vorba despre așa-nimite fițișoare, sau buletine misionare, menite să învețe creștinii din Basarabia, să îi dezânvețe de practici păgâne și să îi protejeze de numeroase provocări ale vremii.

Prin Hotărârea din 5 aprilie 1900 a Sinodului de la Sankt Petersburg, Frațimii Ortodoxe „Nașterea lui Hristos” din Chișinău i s-a permis tipărirea publicațiilor în limba „moldovenească”.

Buletine, numite și fițișoare, cu cuvântări duhovnicești și predici apăreau săptămânal și se imprimau la început, conform unor înțelegeri, la diferite tipografii,

iar începând cu 26 octombrie 1906 a fost redeschisă (după ce a fost închisă în 1883) Tipografia Eparhială, situată în Chișinău, str. Haralampie, 42¹.

Prima filioară vede lumina tiparului la 12 decembrie 1900, înainte de a trece toate etapele de cenzură eparhială. Filioare se tipăreau cu text paralel, în limbile „moldovenească” și rusă, cu un tiraj de peste 5.000 de exemplare și distribuite fiecărei parohii a câte 100 de exemplare și câte 50 – mănăstirilor². Aceste filioare aveau menirea să devină materiale didactice în cadrul lecțiilor de catehizare cu păstorii, fiind răspândite în bibliotecile bisericești, școli parohiale și lectorii publice³. Prețul unui exemplar era 2 copeici, iar pentru 100 exemplare posesorul plătea 1 rublă și 50 de copeici, cu expediere – 1 rublă și 70 de copeici. Pentru comparație, menționăm că în 1913 un funt de hrișcă (0,4 kg) a costat 10 copeici.

Reamintim, că conform Statutului, sarcina primordială a Frățimii Ortodoxe „Nașterea lui Hristos” din Chișinău era desfășurarea activităților moral-spirituale, educative și misionare. Aceasta se manifesta prin alcătuirea, tipărirea și distribuirea unor foi cu conținut misionar, dogmatic și antisectar, având ca scop învățarea creștinilor în Cuvântul Scripturii, Reguli bisericești și tradiții ale Bisericii Ortodoxe; combaterea păgânismului și viziunilor antireligioase, precum învățăturile lui Marx, Engels, Tolstoy, Renan, și altora; stoparea practicilor vicioase, precum fumatul și beția. Un alt scop, la fel de stringent, a fost stoparea și dezrădăcinarea prozelitismului sectar din satele Basarabiei, care tot mai mult a fost supusă unor invazii și explozii sectare. Erau mici broșuri de câte 4, 6 sau 8 pagini fiecare, cu diferite învățături de credință, cuvântări, vieți de sfinți și altele. Până în 1916 au apărut 629 de numere, la care se adaugă alte peste 90 de numere suplimentare, între anii 1906-1915⁴.

Munca prodigioasă la catehizarea și îndrumarea creștinilor basarabeni a fost realizată cu multă perseverență de către renumiții corifei ai Bisericii Basarabene, care s-au întrunit într-o *Comisie specială*, care, de-a lungul anilor a avut următoarea componență: ieromonahul Gurie Grosu, viitorul mitropolit al Basarabiei, preoții Gheorghe Dângă, Mihail Plămădeală, Constantin Popovici, Vladimir Baltaga, Mihail Ciachir, Constantin Parfeniev, Macarie Untul, Mitrofan Ignatiev, Iustin Ignatovici, Grigorie Constantinescu și alții.

Pe lângă predici săptămânale, parohii și bine-credincioși creștini puteau comanda sau procura direct de la editură și alte foi cu conținut misionar-catehetic: predici la toate duminicile de peste an, despre beție, despre înjurături și alte patimi, cum să petreci creștinește sărbătorile bisericești, despre rugăciune, despre pomenirea celor adormiți, despre semnul crucii și răstigniri, despre Maica Domnului și îngeri, despre sfintele taine și multe altele.

¹ Liubovi Malahova, *Foi volante editate de Frațimea Ortodoxă „Nașterea lui Hristos” din Chișinău (1899-1918)*, în: *Tyragetia*, 2002, XI, p. 187.

² *Кишиневское православное Христо-Рождественское братство*, в: *Церковные ведомости*, 1903, № 38, с. 1445.

³ Алексей Арвентьев, *К вопросу о борьбе с антирелигиозной литературой*, в: *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1907, № 16-17, с. 555.

⁴ Mircea Păcurariu, *Basarabia – Aspecte din istoria Bisericii și a neamului românesc*, București, 2012, p. 168.

Premise pentru promovarea literaturii duhovnicești în română. De unde s-a pornit alfabetizarea și râvna de a învăța lumea, dincolo de serviciul divin?

Iată ce ne arată cronică eparhială. În anul 1876, *Kișineovskie eparhialinîe vedemosti* tipărește istoria bisericii din s. Gălești, jud. Orhei (azi r-nul Strășeni). Prin intermediul revistei eparhiale, autorul anonim descrie localitatea, așezarea satului, clima⁵, apoi biserica, odoarele, cimitirul și starea socială a sătenilor⁶. Vorbind despre serviciul divin, autorul declară: „Serviciul divin este oficiat în limba moldovenească, deoarece locuitorii satului Gălești – moldoveni din talpă, sunt sincer devotați religiei și cred în Mântuitorul lumii, Evanghelia și Învățătura Sa, însă consideră, că introducerea altei limbi în cultul divin, decât cel moldovenesc, poate duce la modificări în învățatură și respectarea canoanelor și rânduielilor, pe care ei au moștenit de la strămoși”⁷.

Frățimea argumentează necesitatea apariției acestor fițișoare: „Editarea acestor buletine misionare bilingve vine în dorința de a satisface solicitarea moldovenilor basarabeni, care nu cunosc graiul rusesc”⁸.

Dar și această inițiativă nu a fost suficientă, după părerea lui Gurie Grosu. În anul 1907, având funcția de misionar eparhial, ieromonahul Gurie declară pe paginile *Kișinevskie eparhialinîe vedemosti*, că Biserica din Basarabia este supusă unei presiuni anticreștine și antireligioase, iar fițișoarele tipărite de către Frățimea Ortodoxă „Nașterea lui Hristos”, practic unica literatură care stă în prezent la dispoziția moldovenilor, nu este suficientă⁹.

Într-adevăr, lipsa de literatură duhovnicească, cărți de slujbă și predică în română a contribuit la îndepărtarea enoriașilor, faptul care a favorizat apariția curentului schismatic *inochentism*. Inochentie *de la Balta* atrage sute de basarabeni, deoarece le vorbește românește și pe înțelesul oamenilor de rând.

Ca rezultat al tendinței rusești de a strămtora limba moldovenească în serviciul divin, mărturisește Ștefan Ciobanu, a fost reacțiunea poporului de jos sub forma Inochentismului, care apare ca o sincopă destul de grea în adevărata credință a unora din moldovenii atât basarabeni cât și transnistrieni¹⁰.

Astfel au răspuns țărani români din Basarabia la o politică oarbă de nesocotire a deosebirilor locale, la lipsă de suficientă cultură națională românească în această provincie, menționează Alexandru V. Boldur. Curentul inochentist a demonstrat, înaintea lumii întregi, incapacitatea Bisericii Ruse de a-și păstori turma și incapacitatea guvernelor ruse de a conduce Basarabia, încheie Boldur¹¹.

⁵ *Приходъ селенія Галешть Оргъевскаго уьзда*, в: *Кишиневские Епархиальные Ведомости*, 1876, № 16, сс. 583-590.

⁶ *Приходъ селенія Галешть Оргъевскаго уьзда*, в: *Кишиневские Епархиальные Ведомости*, 1876, № 17, сс. 617-623.

⁷ *Ibidem*, 618.

⁸ *От Совета Кишиневскаго Православного Христо-Рождественскаго Братства*, в: *Кишиневские Епархиальные Ведомости*, 1905, № 15, с. 368.

⁹ Гурий Гросу, *Духовный журнал на молдавском языке – насущная потребность Кишиневской паствы*, в: *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1907, № 16-17, сс. 556-557.

¹⁰ Ștefan Ciobanu, *Basarabia. Monografia*, Chișinău, 1926, p. 330.

¹¹ Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei*, București, 2016, p. 110.

Toate aceste fenomene s-au dezvoltat datorită factorilor bineștiuți: oficierea serviciului divin în limba slavă, respectiv nefiind înțeleasă de către populație și lipsa cărților liturgice în limba română, după care ar fi putut sluji clericii.

Timp de aproape trei decenii, mai exact după anul 1871, în Basarabia, nu a fost tipărită nicio carte în limba română. Lipsa cărților bisericești s-a resimțit către a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când măsurile restrictive de frontieră privitor la intrarea cărții „străine”, adică a cărții românești, în Basarabia erau deosebit de drastice, ceea ce complica mult pătrunderea acestora din alte zone ale tiparului românesc¹².

Necesitatea unui misionarism pe înțelesul oamenilor și folosirea limbii române în Biserica Basarabiei o susține și Preasfințitul Iacob Piatnițki, Episcop de Chișinău și Hotin, care menționează în demersul său către Sinodul de la Sankt Petesburg, cu numărul 1366 din 23 martie 1900, că „marea majoritate a populației din Basarabia sunt moldovenii, iar în unele localități locuiesc, în exclusivitate, numai moldoveni ce cunosc doar limba moldovenească și defel pe cea rusească, de aceea literatura existentă în limba rusă este inaccesibilă majorității”¹³.

Pe lângă pericolul sectar, Biserica din Basarabia tot mai mult face reacții vizavi de curente socialiste, care dau buzna peste basarabeni prin intermediul presei scrise. Preotul Alexii Arventiev constată că propagandă tipărită a devenit tot mai îndrăgită în rândul oamenilor neșcoliți și neinformați, lucru de care profită în prezent partide revoluționare. Datorită modificărilor legislative cu privire la editură și cenzură, partidele revoluționare inundează piața cu cărți, broșuri și fișoare cu caracter negativ. Pe paginile lor, revoluționarii atâță creștinismul, văzând în el pe un vrăjmaș cel mai periculos, „ei s-au revoltat contra Domnului Dumnezeu”¹⁴.

Mari speranțe erau pe seama fișoarelor misionare ale Frățimii.

După cum am menționat mai sus, fișoarele erau repartizate în fiecare parohie și mănăstire, așa încât toți clericii trebuiau să le procure de la Chișinău și să le realizeze printre enoriași.

Dar aici a jucat factorul uman – lenea și lipsa de responsabilitate. Într-un alt raport al Frățimii Ortodoxe „Nașterea lui Hristos”, Consiliul a constatat că sarcina pusă de către Frățime nu este îndeplinită cu seriozitate de unii preoți. Astfel Consiliul menționează: „nu toți preoții sunt atașați cu seriozitate în privința distribuirii fișoarelor, expediate de Frățime, nu le impart creștinilor, nu le vând, și nici măcar nu le oferă gratuit”¹⁵.

De aceea, la finele anului 1908, Consiliul Frățimii vine cu o recomandare preoților din cuprinsul Eparhiei: „A se recomanda clerului să întrețină convorbiri cu poporul după terminarea serviciului divin, pe parcursul cărora să-l familiarizeze cu conținutul foilor volante expediate de către Consiliul Frățimii și, întrucât din cauza

¹² Maria Danilov, *Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia. 1812-1918 (între tradiție și politica taristă)*, Chișinău, 2007, p. 95.

¹³ Гурий Гросу, *Главнейшие моменты в истории молдавского книгопечатания в Бессарабии*. в: *Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества*, 1909, 1910, т. 2, с. 12.

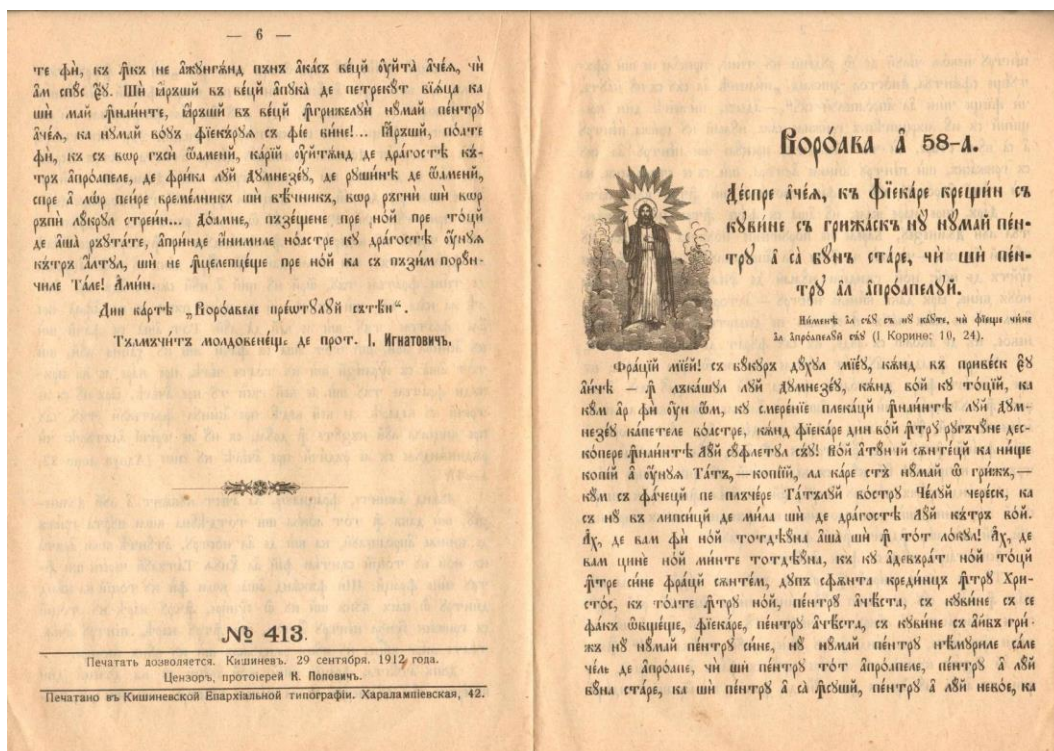
¹⁴ Арвентьев Алексей, Священник, *op. cit.*, p. 553.

¹⁵ *Отчет Кишиневского Православного Христо-Рождественского Братства за 1908 год*, в: *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1910, № 8.

sărăciei enoriașii nu-și pot permite să le procure, să fie distribuite în mod gratuit, din contul bisericilor”¹⁶.

La inițiativa și insistența Frățimii Ortodoxe, mai multe biserici din Basarabia, îndeosebi, cele din Chișinău, organizau lecții catehetice în zile de duminică și sărbători, oferind creștinilor învățături dogmatice și istorice în baza articolelor publicate în filișoare.

Concluzii. Din modesta prezentare, putem constata că buletinele misionare cu texte bilingve – moldovenească, cu caractere slave și ruse, numite și filișoare, erau tipărite și difuzate prin intermediul Frățimii Ortodoxe „Nașterea lui Hristos” din Chișinău. Acestea aveau misiune importantă pentru promovarea valorilor creștine ortodoxe, apărarea dogmelor și tradiției Bisericii Ortodoxe și dezrăbăcinarea practicilor păgâne și anticreștine.

Unul din exemplarele filișoarei misionare ale Frățimii.

Sursa: Arhiva personală.

La fel am observat că sarcina, anevoiasă, realizată cu mare dăruire de către un grup de preoți din cadrul Frățimii, nu a fost suficientă pentru perioada respectivă, dar, mai ales, din cauza neglijenței din partea unor clerici, nu au fost citite în biserici și distribuite enoriașilor.

Maxim MELINTI,
doctor în istorie, preot Biserica s. Ghidighici,
e-mail: mmelinti@yahoo.com

¹⁶ Ibidem.

III. REZISTENȚA ROMÂNITĂȚII CONTEMPORANE

Ion EREMIA, *Problema lingvistică și etnonațională în opera lui Alexei Mateevici*

Gabriel MOISA, *Pe teritoriul frontierei. Despre rolul elitei orădene românești la granița de vest a României în perioada interbelică*

Alexandru MALACENCO, *Cine activa în serviciul „spionajului moldovenesc” în anii 1944-1945?*

Liliana ROTARU, *O insulă a utopiei educaționale sovietice: Institutul Învățătoresc de la Soroca*

István BANDI, *Influențarea pseudo-istoriografică a structurilor de securitate ceaușiste asupra grupărilor național-populiste din cadrul exilului românesc. Studiu de caz: „protocronismul” lui Iosif Constantin Drăgan*

Ruslan ȘEVCENCO, *Supravegherea organelor de partid și de stat ale RSS Moldovenești asupra relațiilor moldo-române*

Ion Valer XENOFONTOV, **Lidia PRISAC**, *Școala auto a Universității de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițeanu” din Republica Moldova*

Ion EREMIĂ

PROBLEMA LINGVISTICĂ ȘI ETNONAȚIONALĂ ÎN OPERA LUI ALEXEI MATEEVICI

The linguistic and ethno-national problem in the work of Alexei Mateevici

This study examines the process of evolution of Alexei Mateevici's concept on the issues of ethnicity and language spoken by the native inhabitants of Bessarabia, a process in which we can distinguish two stages. The year 1913, when A. Mateevici completed his studies at the Theological Academy in Kiev, clearly appears as a distinctive year of these two stages, he marks his professional maturity in the complicated problems he examines. During this period of time, the "Moldovan language" no longer appears as a language distinct from the Romanian language, and the Moldavian-Bessarabians are recognized as a component part of the Romanian nation. The synchronic use of the phrases "Moldovan language" and the Romanian language to designate the language spoken by the inhabitants of Wallachia, Transylvania, Moldavia and Bessarabia, means nothing to A. Mateevici other than the linguistic and ethnic unity of the inhabitants, a unit expressed quite concisely in the speech given at the Teachers' Congress in Bessarabia in May 1917, when he unequivocally mentioned that the Moldovans in Bessarabia are Romanian, and the language they speak is Romanian.

Keywords: Alexei Mateevici; Moldovan language; Romanian language; Bessarabia; Moldovans; Romanians; Russian Empire.

Introducere. „Dacă moldovenii noștri pân-în vremea de astăzi au stat obijduiți în întuneric, apoi asta din pricină că au fost atât de chinuiți în traiul lor, atât de lipsiți de cele mai trebuincioase trupului, inimii și minții, că nici n-au știut că mai este ceva pe lume, afară de bordeiele lor sărace și pustii. Ei nici n-au auzit de bunurile învățaturii în limba mamă, nici nu ș-au putut închipui ce plăcere simți când citești o carte scrisă în limba care-o auzi și o vorbești din leagăn. Iar despre drepturile cetățenești nici nu-i de grai. Toate acestea un lung șir de ani au fost pentru el necunoscute”¹.

Sunt cuvintele Alexei Mateevici scrise în articolul *Datoria noastră* (1906). Tânărul învățăcel a crescut și a fost educat anume în acest mediu. La momentul când a scris aceste rânduri el era produsul acelei societăți în care locuitorii Basarabiei își duceau trista viață în „bordeiele lor sărace și pustii”, fiind „lipsiți de cele mai trebuincioase trupului, inimii și minții”, de învățătura în „limba mamă”.

Studiile la Seminarul Teologic din Chișinău, unde se promova o politică acerbă de rusificare a preoților care erau aici pregătiți, practic, nu lărgea orizontul elevilor în problemele pe care le aborda tânărul seminarist Alexei Mateevici referitoare la limba pe care o vorbea, la originea poporului din care provenea și el, obiceiurile și datinile acestuia. De aceea, în articolele publicistice pe care începe să le publice Al. Mateevici în presa periodică din Basarabia de prin anul 1906, la vârsta de 18 ani, fiind elev la

¹ Alexei Mateevici, *Datoria noastră*. Disponibil: <http://www.moldovenii.md/section/literature-document/sectionId/473/id/1876> (accesat: 15.09.2020).

Seminarul teologic, așezut orizont limitat despre istoria poporului din care își trăgea și el obârșia și despre limba vorbită de el, și-a lăsat amprenta corespunzătoare. A. Mateevici folosea acele noțiuni pentru desemnarea poporului și limbii vorbite de acesta cu sintagmele care erau în uz în Basarabia țaristă, popor (neam, nație, norod) „moldovenesc”, „limbă moldovenească”².

Istoriografia din fosta RSS Moldovenească a căutat insistent să demonstreze existența „națiunii moldovenești” deosebită de națiunea română și a utilizat la maximum aceste articole publicistice ale tânărului Al. Mateevici și afirma că el vorbea în numele moldovenilor ca în numele unei comunități naționale, care s-a constituit pe deplin și în mod independent. Se considera absolut întemeiat ca Alexei Mateevici să fie apreciat drept „reprezentantul tipic al națiunii moldovenești de la începutul acestui secol (XX – I.E.)”³. Mai mult chiar, absolut fără nici un temei se afirma că „poziția lui A. Mateevici pe problema națională a rămas consecventă până la sfârșitul vieții sale”⁴, afirmație respinsă categoric chiar de Alexei Mateevici. Exemplul istoriografiei din perioada sovietică este urmat cu fidelitate de „moldoveniștii” actuali.

„Sunt român din Basarabia” și îmi fac studiile la Academia Teologică din Kiev din anul 1910, „când am absolvit Seminarul din Chișinău”⁵ – sunt primele cuvinte din scrisoarea lui Alexei Mateevici⁶ cu data de 10 aprilie 1913 adresată lui Ioan Bianu⁷ (1856-1935), cunoscut filolog și bibliograf român, din anul 1902 membru titular al Academiei Române. Scrisoarea respectivă atestă cu lux de amănunte că Al. Mateevici, născut în comuna Căinari, județul Tighina din Basarabia, se considera pe sine român, parte a neamului românesc. În același timp, sintagmele „românilor noștri”, „ediții rusești și românești din Basarabia”, „am văzut în Basarabia, într-o casă de buni români”, „românilor basarabeni”, dar și exprimarea intenției autorului de a tipări viitoarea teză de licență „în rusește în Kiev și românește în Basarabia”, atestă fără putință de tăgadă că Alexei Mateevici se considera român, așa „ca

² Alexei Mateevici, *Lupta moldovenilor pentru drepturi* Disponibil: <http://www.moldovenii.md/section/literature-document/sectionId/473/id/1879> (accesat: 15.09.2020); Alexei Mateevici, *Datoria noastră*. Disponibil: <http://www.moldovenii.md/section/literature-document/sectionId/473/id/1876> (accesat: 15.09.2020); Alexei Mateevici, *Ce ne trebuie nouă?* Disponibil: <http://www.moldovenii.md/section/literature-document/sectionId/473/id/1872> (accesat: 15.09.2020); Alexei Mateevici, *Preoțimea și poporul nostrum*. Disponibil: <http://www.moldovenii.md/section/literature-document/sectionId/473/id/1881> (accesat: 15.09.2020).

³ *Формирование молдавской буржуазной нации*, Кишинев, Штиинца, 1978, c. 135.

⁴ *Ibidem*, c. 136.

⁵ *Alexei Mateevici: Genealogii. Iconografie. Evocări* /ed. Întocmită și îngrijită, st.introd., bibliogr. de Vlad Chiriac, Chișinău, Știința, 2003, p. 64.

⁶ O schiță biografică a lui Alexei Mateevici a se vedea: Gheorghe Baciu, *Alexei Mateevici (1888-1917) – preot militar, poet și patriot*, în: *Revista Militară*, 2014, nr.2, pp. 137-145; A se vedea și Dumitru Irimia, *A. Mateevici – autorul celui mai profund poem închinat limbii române*, în: *Limba română, Revistă de știință și cultură*, 2015, nr. 5-6, pp. 341-349.

⁷ O scurtă schiță biografică a acestuia a se vedea: Dina Paladi, *Bibliologi celebri*, p. 64. Disponibil: http://www.bibnat.ro/dyn-img/publicatii/Revista_BNR_1_2008-COMPLETA.pdf (accesat: 05.11.2020); Vasile Secieru, *Ioan Bianu – părintele bibliologiei românești*. Disponibil: http://dspace.usarb.md:8080/jspui/bitstream/123456789/3620/1/Secieru_V_I_Bianu.PDF (accesat: 07.11.2020); Mihaela Vladu, *Ioan Bianu și contribuția colaboratorilor săi la Bibliografia românească veche*. Disponibil: http://www.bcut.ro/dyn_img/lecturn5/Lecturn5.Pagina8-14.Vladu.pdf (accesat: 07.11.2020).

românii din regat”, iar „limba mumă”⁸ pentru el era limba română. Utilizarea în scrisoarea din 8 mai 1913 către Artur Gorovei (1864-1951)⁹ a sintagmei „moldovenii basarabeni” și în scrisoarea către Simion Murafa¹⁰ din 5 aprilie 1913 a sintagmei „basarabenilor noștri”¹¹, nicidecum nu semnifică faptul că Al. Mateevici nu-i considera pe aceștia români.

Informându-l pe Ioan Bianu că anterior a mai „scris câte ceva prin ediții rusești și românești din Basarabia”, Al. Mateevici sublinia în mod deosebit că „nevoia cea mare mi-a fost” lipsa de „cărți trebuincioase spre călăuză”, că „chiar un Eminescu popular e *rara avis* în Basarabia. Foametea de cărți în limba mumă la noi e de nedescris”¹². Această lipsă s-a manifestat din plin în una din primele publicații ale tânărului Al. Mateevici, în care el aborda complicata problemă a limbii și națiunii băștinașe din Basarabia. De fapt, la această etapă nu putem aștepta prea mult de la autor. Era anul 1910, dânsul abia absolvise Seminarul Teologic din Chișinău, unde se promova o profundă politică de rusificare. Evident, lipsa totală a literaturii de specialitate în limba română, dar și cunoștințele obținute la Seminarul Teologic în problemele pe care Al. Mateevici și le propune pentru cercetare erau prea modeste pentru a răspunde la întrebările pe care el încercase să le trateze.

La început de cale. În numărul 45 al *Buletinului Eparhiei Chișinăului* din anul 1910 Alexei Mateevici publica în limba rusă prima parte a unui articol cu titlul *Momentele influenței bisericești în geneza și dezvoltarea istorică a limbii moldovenești* (Моменты церковного влияния в происхождении и историческом развитии молдавского языка). Articolul începea cu constatarea că acele forme în care s-a statornicit „limba moldovenească” a serviciului divin sunt, în esență, tipice și pentru graiul popular al moldovenilor din Basarabia, situația fiind apreciată de autor ca o „fericire rară”, fiindcă acum, adică la 1910, sublinia el, este dificil de găsit o națiune creștină, care ar asculta în biserică limba sa vie. Această din urmă afirmație este argumentată cu limba serviciului divin a rușilor, bulgarilor și sârbilor, care este limba slavă-bisericească, a grecilor, limba vorbită a căroră, neogreaca, se deosebește radical de limba serviciului divin, dar și limba bisericii romane, care este latina.

Alexei Mateevici făcea o remarcă foarte esențială, anume că în Occident, cu excepția protestanților, căroră cu greu le-a reușit să obțină recunoașterea limbii materne pentru oficierea serviciului divin, slujba religioasă se realiza într-o limbă străină. Dar această remarcă a rămas fără a fi dezvoltată în continuare, cel mai probabil, din cauză că în acest moment, adică în anul 1910 când Al. Mateevici a publicat articolul respectiv, autorul nu avea cunoștințe mai profunde în problema respectivă. Fiindcă, dacă urmărim atent, aceea ce a formulat autorul în titlul articolului său, anume *momentele influenței bisericești în geneza și dezvoltarea istorică a limbii moldovenești*, trebuie să atenționăm asupra faptului că primele cărți

⁸ Alexie Mateevici: *Genealogii. Iconografie. Evocări*, pp. 64-65.

⁹ Detalii despre biografia acestuia a se vedea: Loretta Gandrabura, *Artur Gorovei – 150 ani de la naștere*. Disponibil: [https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/23.-p.118-120-Artur Gorovei – 150 ani de la naștere.pdf](https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/23.-p.118-120-Artur%20Gorovei%20-%20150%20ani%20de%20la%20naștere.pdf) (accesat: 18.10. 2020).

¹⁰ Detalii despre biografia acestuia a se vedea: Gheorghe Baci, *Simion Murafa (24.V.1887 – 20. VIII. 1917), un ofițer basarabean*, în: *Revista Militară*, 2015, nr. 1, pp. 100-103.

¹¹ Alexie Mateevici: *Genealogii. Iconografie. Evocări*, pp. 66-67.

¹² *Ibidem*, p. 64.

scrise și tipărite în *limba română* au apărut la românii din Transilvania. Ele au fost tipărite la mijlocul secolului al XVI-lea sub influența protestantismului, dar cu caractere slavone. Locuitorii băștinași din Transilvania și-au identificat apartenența etnică în acele cărți religioase cu termenul *român*, iar limba cărților în care au fost tipărite, cu sintagma *limba română*¹³. Autorul studiului examinat aici, adică Al. Mateevici, în materialul publicat în anul 1910, a trecut cu vederea aceste realități, cel mai probabil, după cum recunoștea singur în scrisoarea prezentată mai sus, din lipsa cărților „trebuincioase spre călăuză”.

Autorul trece apoi la prezentarea situației din România, unde, ține el să sublinieze, relativ nu demult, serviciul divin se oficia pe aceleași „cărți bisericești moldovenești”, care sunt și la noi, în Basarabia. Acum însă, adică în anul 1910, menționa în continuare Al. Mateevici, în România locul acestora a fost luat de cărți noi, tipărite cu caractere latine într-o limbă nouă creată de filologii-novatori, limbă schimonosită radical și adusă sub șablonul limbii literare române, înzestrată din belșug cu latinisme, franțuzisme și alte „barbarisme” de origine europeană occidentală, limbă absolut neînțeleasă de masele populare. Această limbă, încheia autorul gândul său, lasă o impresie tristă, prin necorespunderea totală a scopurilor urmărite de serviciul divin¹⁴.

Așadar, ce reținem noi din aceste afirmații ale autorului? În primul rând, „limba moldovenească”, până la un moment ar fi fost comună și pentru România, și pentru Basarabia. Are perfectă dreptate Al. Mateevici, atunci când menționează *limba comună*, în care se oficia serviciul divin în biserica românească din România, iar până la Unirea din anul 1859, din Țara Românească, Moldova, Basarabia (după 1812), dar și din Transilvania. În aceste cărți, după cum se indică limpede în ele, fie că au fost tipărite în orașele din Țara Românească, Transilvania, Moldova¹⁵ sau chiar Rusia¹⁶ se menționează fără echivoc că ele au fost tipărite în *limba românească*. Așa a scris mitropolitul Moldovei Varlaam în a sa *Carte românească de învățătură la dumenecele de preste an și la praznice împărătești și la svânți mari*¹⁷, așa a scris

¹³ *Texte românești din secolul al XVI-lea*. I. Catehismul lui Coresi. II. Pravila lui Coresi. III. Fragmentul Todorescu. IV. Glosele Bogdan. V. Prefețe și epiloguri. Ediții critice de Emanuela Buză, Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu; Ion Gheție; Alexandra Roman Moraru, Florentina Zgraon. Coordonator Ion Gheție, Editura Academiei republicii Socialiste România, București, 1982, pp. 101, 104, 529, 555-571.

¹⁴ Ал. Матвеевич, *Моменты церковного влияния в происхождении и историческом развитии молдавского языка*// Кишиневские Епархиальные Ведомости (în continuare KEB), 1910, № 45, сс. 1593-1594.

¹⁵ Spre exemplu, în *Octoih*-ul tipărit la Iași în 1749 și *Îndreptarea păcătoșilor* tipărit tot la Iași la 1768 se indică limpede că aceste cărți au fost tipărite „pre limba românească” (Vasile Arvinte, *Român, românesc, România. Studiu filologic*. Ediția a III- a, definitivă, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2008, p. 43).

¹⁶ În *Biblia* publicată la Sanct Petersburg în anul 1819 se indică limpede că a fost tipărită „de pe tălmăcire românească”, care mai întâi a fost tipărită în Transilvania, iar acum s-a tipărit cu „cheltuiala Rossieneșii Societăți a Bibliei”. Pagina reprodușă a originalului. Disponibil: <https://il.bidspirit.com/ui/lotPage/source/catalog/auction/11349/lot/123118/Первое-издание на молдавском/zoom/4/zoom/5?lang=ru> (accesat: 07. 11. 2020).

¹⁷ *Carte românească de învățătură la dumenecele de preste an și la praznice împărătești și la svânți mari, cu dzisa și cu cheltuiala lui Vasilie, Voievodul și Domnul Țării Moldovei, din multe scripturi tălmăcită din limba sloviniască pre limba românească de Varlaam Mitropolitul de Țara Moldovei*, Editura Academiei R.S. România, București, 1966, p. 3.

mitropolitul Dosoftei în a sa *Dumnezăiasca Liturghie*, subliniind că aceasta, „acum întâi tipărită rumânește, cu multă osârdie, să-n-țăleagă toț spasenia lui Dumnezeu”¹⁸. Așadar, această *limbă comună* în care se oficia serviciul divin al Bisericii Creștine Ortodoxe în Țara Românească, Moldova de peste Prut (din 1859 Principatele Unite, apoi România), Transilvania și Basarabia până prin anii 60-70 ai secolului al XIX-lea a fost *limba română*. Această realitate este demonstrată și de cărțile religioase care se aflau în bisericile și mănăstirile din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea, tipărite în *limba română* la Buda, Buzău, Târgoviște, București, Sibiu, Iași etc.

În al doilea rând, această „limbă moldovenească”, scria Al. Mateevici, a rămas numai în Basarabia, în România ea s-ar fi „barbarizat” prin introducerea latinsmelor și franțuzismelor etc. Aici autorul are dreptate, dar numai în sensul că în Basarabia, aflată în cadrul Imperiului Rus, limba nu s-a dezvoltat, aici a rămas acea limbă română arhaizată supusă permanent procesului de rusificare. În același timp, în Moldova de peste Prut, limba română s-a dezvoltat, fiind influențată de procesele lingvistice din Muntenia și Transilvania. După cum bine se cunoaște, Gheorghe Asachi (1788-1869), începând cu 1 iunie 1829 tipărea ziarul politic și literar „*Albina Românească*”. Tot în anii 30-40 a secolului al XIX-lea, în Moldova de peste Prut mai apăreau „*Alăuta Românească*” și „*Arhiva Albinei pentru arheologie română și industrie*”. Prezentând în anul 1833 un *Referat asupra „Gramaticii” lui Gh. Săulescu*¹⁹, Gh. Asachi se pronunța pentru îmbogățirea limbii române prin introducerea cuvintelor din limbile latină, italiană și franceză, dar și utilizarea vechilor cuvinte autohtone²⁰. Drept consecință, după cum sublinia Vasile Arvinte, „după 1840, expresia *limba moldovenească* este definitiv părăsită de intelectualii progresiști, datorită tradiției mai vechi din Moldova, influenței limbii scrise de români din celelalte provincii și datorită, în mare măsură, și curentului latinist”²¹.

În Basarabia însă, limba nu a rămas aceeași pe care o vorbeau locuitorii până la anexarea din anul 1812. Procesul de rusificare lingvistică s-a început imediat după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus. Examinarea documentelor privitoare la cotidian și viața de familie din Basarabia pentru anul 1813 demonstrează destul de grăitor acest lucru. Actele respective, scrise în limba română, includ un număr de 18 cuvinte rusești, care, treptat, au intrat în vocabularul cotidian al populației locale rumânești. Este vorba de cuvintele *blagocin* (rus. благочин²²)²³, *blagocinie* (rus. благочиние²⁴)²⁵, adică bisericile asupra căruia își exercita funcțiile *blagocinul*; *răzăluție*²⁶

¹⁸ Dosoftei, *Dumnezăiasca Liturghie*. 1679. Ediție critică de N.A. Ursu. Cu un studiu introductiv de Înalt Prea Sfințitul Teoctist, Arhiepiscop al Iașilor și Mitropolit al Moldovei și Sucevei, Iași, 1980, p. 3.

¹⁹ Titlul exat al lucrării: *Grammatică românească seau Observații grammaticești asupra limbei românești pentru scoalele normale și ghimnaziale*. Compusă de D. Gheorghie Seulescul, profesorul filologiei în ghimnazia națională din Mănăstirea S[finții] O. Tri-Erarhi. Partea I-ia Etimologică. Iași. În Tipografia S[finții] Mitropolii. 1833.

²⁰ *Asachi Gheorghe*, în: *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, Editura Academiei RSRomânia, București, 1979, p. 58.

²¹ Vasile Arvinte, *op. cit.*, p. 73.

²² În administrația bisericească ortodoxă, preot, ajutorul episcopului, care îndeplinea obligații administrative față de câteva biserici cu parohiile lor.

²³ *Documente privitoare la cotidian și viața de familie din Basarabia în secolul al XIX-lea*, ed.: Teodor Candu, Alina Felea, Chișinău, S.n., 2019 (Tipogr. „lexon-Prim”), pp. 43, 151, 209, 218, 242.

²⁴ Câteva biserici cu parohiile lor aflate sub autoritatea unui blagocin.

(rus. резолюция) cu variantele (*rezeluții*²⁷, *rezoluție*²⁸, *rezăluții*²⁹, *răzăluții*³⁰, *răzaluția*³¹); *gubernator* (rus. губернатор) și variantele *gubernatorului*, *gubernie*, *gubernatorului*³²; *cilen* (rus. член)³³ cu semnificația *membru*; *pretenția* (pretenzii) (rus. претензии)³⁴; *răportuiesc* (рус. рапортую)³⁵; *cvartirie* (rus. квартира) (au șăzut la *cvartirie* un săldat³⁶), cu sensul de *gazdă*; *soobșcenia* (*săobșcenie*, *săobșenie*) (rus. сообщение)³⁷, cu sensul de *informație*; *cinovnicul*³⁸ (rus. чиновник) cu sensul de *dregător*, *doclad*³⁹ (rus. доклад), aici cu sensul de *raport rezumativ*; *ștraf* (rus. штраф), cu sensul de *amendă*⁴⁰; *pricaz*⁴¹ (rus. приказ), cu sensul de *ordin*; *potoșnicul*⁴² (rus. помощник), cu sensul de *persoană care acordă ajutor*; *ucaz*⁴³ (rus. указ), cu sensul de *decret*; *dejurnoi*⁴⁴ (rus. дежурный), cu sensul de *persoană de serviciu*; *von*⁴⁵ (rus. вон), cu sensul „*ieși afară!*”; *pahot*⁴⁶ (rus. поход), cu sensul de *mişcare a unui detașament militar*. Unele dintre aceste rusisme au rămas în limba română până astăzi. Chiar zilele acestea de început de noiembrie 2020 o cetățeană din Republica Moldova declara la un post de televiziune că pentru o mică abatere a fost „*ștrăfuită*” de autoritățile locale și acum trebuie să plătească acest „*ștraf*”. Altel cuvinte, pe parcursul timpului, au fost înlăturate din vocabularul locuitorilor. În același timp, introducerea a latinsmelor și franțuzismelor etc., adică a cuvintelor din *familia limbilor romanice*, în procesul de dezvoltare și modernizare a limbii române în cadrul României, nici pe departe nu a însemnat „barbarizarea” limbii.

În al treilea rând, conform tânărului Al. Mateevici, această limbă modernizată nu ar corespunde scopurilor urmărite de serviciul divin. În legătură cu această afirmație a autorului apare întrebarea, absolut legitimă, oare chiar „șablonul limbii literare române”, limbă creată prin eforturile lui Vasile Alecsandri, Ion Creangă, Mihai Eminescu etc., clasicii limbii literare române, să nu corespundă „scopurilor urmărite de serviciul divin”? Evoluția evenimentelor a demonstrat că asemenea afirmații nu au nimic comun cu realitatea, limba literară română corespunde întrutotul „scopurilor urmărite de serviciul divin”.

²⁵ *Documente privitoare la cotidian și viața de familie din Basarabia în secolul al XIX*, p. 187.

²⁶ *Ibidem*, p. 85.

²⁷ *Ibidem*, p. 181.

²⁸ *Ibidem*, p. 188.

²⁹ *Ibidem*, p. 197.

³⁰ *Ibidem*, p. 86.

³¹ *Ibidem*, p. 100.

³² *Ibidem*, pp. 84, 98, 99, 295, 147.

³³ *Ibidem*, pp. 86, 99, 141, 143, 146, 159, 169, 171, 173, 181, 184, 188, 189, 197, 211, 257, 258, 259, 298, 329.

³⁴ *Ibidem*, pp. 92, 101.

³⁵ *Ibidem*, p. 100.

³⁶ *Ibidem*, p. 146.

³⁷ *Ibidem*, pp. 147, 171, 295.

³⁸ *Ibidem*, pp. 173, 273, 296, 316.

³⁹ *Ibidem*, p. 179.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 243.

⁴¹ *Ibidem*, p. 272.

⁴² *Ibidem*, p. 288.

⁴³ *Ibidem*, p. 317.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 331.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 331.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 146.

Sublinierea de către Al. Mateevici a faptului că numai în Basarabia a rămas această limbă a strămoșilor, în care s-au scris „vechile cronică”, *actele oficiale* (грамоты) și *decretele* (указы) domnilor din Moldova⁴⁷, nici pe departe nu este un element de laudă, de satisfacție, fiindcă el atestă nu progresul, nu lumina, ci întunericul în care țarismul a ținut Basarabia după anul 1812, rusificarea lingvistică la care a fost supusă populația. Această situație a fost recunoscută chiar în perioada sovietică, atunci când istoricii și lingviștii au declarat că „limba literară moldovenească” a fost creată peste Prut, în România, iar creatorii acesteia au fost Ion Creangă, Vasile Alecsandri, Mihai Eminescu.

În continuare, Al. Mateevici merge pe o pistă totalmente eronată, chipurile, ar fi bine cunoscut faptul că „nu în fiecare limbă se pot înălța rugăciuni”. Formulările eronate continuă: „dacă limba moldovenească față de limbile altor națiuni, prioritar a devenit limba bisericii, atunci, este limpede că această limbă, înafară de faptul că este accesibilă poporului, în același timp posedă și calitățile necesare de a înălța rugăciuni”⁴⁸. Da, dar aici iarăși este necesar de precizat că limba pe care Al. Mateevici o numește „limba moldovenească”, în realitate era *limba română* arhaizată: de la jumătatea secolului al XVI-lea în biserica românilor din Transilvania s-a utilizat *limba română*, nu o închipuită „limbă moldovenească”. În biserica din Țara Moldovei limba română pătrunde mai târziu, iar spre mijlocul secolului al XVII-lea ea este legiferată în biserică prin eforturile mitropolitului Varlaam, acțiune continuată de un alt mitropolit cărturar, Dosoftei, a eforturilor domnului Moldovei Vasile Lupu și altor domni care au urmat după el. Toate acestea demonstrează că înalții prelați și domnii din Moldova, într-adevăr, nu au considerat limba română o limbă mai puțin accesibilă „pentru a înălța rugăciuni decât limba slavă bisericească”⁴⁹.

Referindu-se la începutul etapei de „curățire” a limbii moldovenești de elementele slave și introducerea în locul acestora a elementelor latine, franceze, italiene etc., Al. Mateevici credea că deja la 1812 această etapă era la un stadiu important de dezvoltare, care, în cele din urmă, au dus la schimonosirea limbii poporului și lipsirea ei de „fizionomia națională”⁵⁰, dar care totuși, în opinia sa, s-a menținut numai la moldovenii basarabeni. Așadar, conchide autorul, elementele componente ale limbii moldovenești basarabene sunt baza latină și „ingredientele” slave, grecești și turce, cele din urmă, în cărțile bisericești, practic lipsesc. Aceasta ar fi, în opinia autorului esența „limbii moldovenești”, iar particularitățile ei țin exclusiv de graiul poporului, și, într-un sens mai strâns, *de pronunțare*. Aceasta a devenit pentru moldoveni atât de caracteristic, specifică Al. Mateevici, încât ei pot fi imediat deosebiți de români. Autorul explică aceasta prin cuvintele *bine, piron, vin, fin, miere, cer*, pe care moldoveanul le va pronunța *ghini, chiron, jin, nieri, șier*. Acest fenomen credea autorul, se explică probabil, prin influența turcească asupra limbii vorbite⁵¹.

⁴⁷ Ал. Матвеевич, *Моменты церковного влияния в происхождении и историческом развитии молдавского языка*, в: *КЕВ*, 1910, № 45, с. 1594.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 1594.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 1595.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 1596.

⁵¹ *Ibidem*, p. 1596.

În legătură cu exemplele invocate de Al. Mateevici, este necesar să apelăm și la cele scrise anterior de către Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei*, lucrare la care Al. Mateevici ar fi avut acces. D. Cantemir, de asemenea, indica pronunțarea deosebită a unor cuvinte de către locuitorii din Moldova și din Țara Românească. Subliniind că limba vorbită de locuitorii Valahiei și Transilvaniei este identică cu „moldovenească”, D. Cantemir atenționa asupra faptului că totuși pronunțarea lor este mai aspră, cuvântul *Dziur* valahul îl va pronunța *zur*, *Dumnedzeu*, valahul va zice *Dumnezeu* etc. Evident acestea nicidecum nu atestă faptul că ar exista două limbi diferite ori, în textele vechi românești din secolul al XVI-lea cu indicarea clară că sunt „scoase pre limbă rumânească”, întâlnim formele *Domnezeu*⁵², *Domnedzeu*⁵³, *Dumnedzeu*⁵⁴.

De asemenea, în lucrarea mitropolitului Țării Moldovei Varlaam, *Răspunsul împotriva Catihismusului calvinesc*, întâlnim forma *Dumnezeu*, dar și formele *Dumnedzău*, *Dumnedzeu*⁵⁵, ceea ce, desigur, nu înseamnă că lucrarea dată a fost scrisă de mitropolitul-cărturar concomitent în două limbi, „moldovenească” și română. Dimpotrivă, exemplele invocate atestă faptul că limba română, ca de altfel și alte limbi din acea perioadă, încă nu avea o ortografie bine determinată.

Dar să vedem ce ne spune Dimitrie Cantemir la subiectul legat de *pronunțarea* unor cuvinte. Cărturarul domn afirma că pronunțarea femeilor moldovene se deosebește de pronunțarea bărbaților, ele modifică silabele *bi* și *vi* în *gi* și drept rezultat ele modifică *bine* în *gine*, *vie* în *gie*, *piatră* în *kiatră*, iar acei bărbați, care au această pronunțare ca și femeile, sunt numiți feciori de babă. Urmând logica diferențierii limbilor după pronunțare, ar trebui trasă concluzia că în Țara Moldovei bărbații vorbeau o limbă, iar femeile alta. D. Cantemir afirma limpede că limba locuitorilor Valahiei și Transilvaniei este aceeași cu limba locuitorilor Moldovei, doar că pronunțarea primilor era mai brutală, invocând unele exemple printre care și exemplul invocat mai sus, valahii pronunțau *Dumnezeu*, moldovenii *Dumnedzeu*⁵⁶ etc. Însă chiar nici D. Cantemir nu respectă această „ortografie”, fiindcă în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, „întăi pre limba lătinească izvodit, iară acmu pre limba românească scos”⁵⁷, se întâlnește forma *Dumnădzău*⁵⁸.

În studiul său, Al. Mateevici mai formulase și două întrebări interesante: 1. Când, în ce mod și de ce „limba moldovenească” a intrat în utilizarea bisericii; 2. Care au fost condițiile care au contribuit la menținerea ei în utilizarea de către popor în Basarabia?⁵⁹ Dar în prima parte a articolului publicat în acest număr al *Buletinului Eparhiei Chișinăului* nu găsim încă răspunsul.

⁵² *Texte românești din secolul al XVI-lea*, p. 557.

⁵³ *Ibidem*, pp. 567-568.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 570.

⁵⁵ Varlaam, *Răspunsul împotriva Catihismusului calvinesc*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mirela Teodorescu, București, Editura Minerva, 1984, pp. 185, 196-197.

⁵⁶ Кантемир Димитрие, *Описание Молдавии*, Нестор-Истрия, Санкт-Петербург, 2011, с. 283.

⁵⁷ Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, I, Ediție îngrijită, studiu introductiv, glosar și indici de Stela Toma, București, Editura Minerva, 1999, p. 1, 133 etc.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 3 etc.

⁵⁹ Ал. Матвеевич, *Моменты церковного влияния в происхождении и историческом развитии молдавского языка*, в: *КЕВ*, 1910, № 46, с. 1753.

În numărul 49 al *Buletinului Eparhiei Chișinăului*, publicarea articolului privitor la *momentele influenței bisericești în geneza și dezvoltarea istorică a limbii moldovenești* a continuat cu întrebarea cum a apărut „limba moldovenească” și unde sunt temelile ei bisericești? Încercând să răspundă la problemele formulate, Al. Mateevici pornea de la premisa eronată că, anterior, Basarabia și Moldova prezentau provincia romană Dacia, populată de legionarii împăratului Traian. Din elementele romane și locale dacice, opina el în continuare, treptat se constituia „națiunea moldovenească”, din aceleași elemente se constituia treptat și limba, liberă încă de influențe străine⁶⁰. Conform opiniei exprimate de Al. Mateevici, romanizarea limbii dacice a fost destul de profundă și, în limba moldovenilor, de la ea aproape că nu au rămas elemente. Concomitent, Al. Mateevici menționa că și limba latină, care a influențat limba dacă, nu a fost limba lui Vergiliu, Horațiu, Ciceron sau Tacit, aceasta a fost limba săracilor, a claselor truditoare, care împărtășeau și creștinismul. Anume acest dialect al poporului simplu roman a stat la baza „limbii moldovenești”, așa ca și la baza altor limbi romanice, conchidea Al. Mateevici. Trecând la examinarea „elementelor limbii moldovenești”, autorul începe cu termenul *Dumnezeu* (*Dominus-Deus*)⁶¹. Da, dar termenul este scris de Al. Mateevici în *limba română*, nu în „limba moldovenească”, fiindcă D. Cantemir, cum s-a indicat ceva mai sus, a afirmat limpede că moldovenii scriu *Dumnezeu*.

Așadar, conform tânărului Al. Mateevici, chiar de la bun început, în virtutea răspândirii creștinismului, s-a făcut ca „limba moldovenească” să fie adaptată pentru utilizarea în oficierea serviciului divin, și în această privință, „limba moldovenească” este similară limbii slave, influența căreia în secolele următoare, când „națiunea moldovenească” a aparținut Bisericii bulgare ortodoxe, în limbă au pătruns mai multe cuvinte slave, ceea ce a completat și a consolidat după ea calitățile ei de limbă de oficiere a cultului⁶². Atunci însă, când a sosit vremea revenirii „poporului moldovenesc” la viața bisericească națională, el avea deja formată o limbă a bisericii, iar traducerea ulterioară a *Bibliei* și a cărților religioase în limba națională a semnat epoca existenței „limbii moldovenești” independente pentru oficierea serviciului divin și a pus bazele scrisului moldovenesc bisericesc⁶³.

Al. Mateevici considera că chiar în epoca dominației limbii slavone în biserică, nu putem să ne închipuim că în acest timp „limba moldovenească” a fost complet alungată din biserică. El considera că rolul limbii slave era doar predominant, iar practica serviciului divin admitea și limba poporului, fiindcă opina el, „numai în aceste condiții din ea (din limba poporului *I.E.*) se putea dezvolta un tip desăvârșit de limbă bisericească”⁶⁴. Foarte stranie interpretare era dată de A. Mateevici și faptului că titulatura domnului Moldovei scrisă în actele din Țara Moldovei începând cu secolul al XVII-lea era aproape întotdeauna pe jumătate în slavă, pe jumătate în „limba moldovenească”: „atât de adâncă era stima poporului moldovenesc față de

⁶⁰ *Ibidem*, № 49, p. 1753.

⁶¹ *Ibidem*, p. 1755.

⁶² *Ibidem*, pp. 1756-1760.

⁶³ *Ibidem*, p. 1761.

⁶⁴ *Ibidem*, nr.52, p. 1924.

limba sfântă, care atâta timp a fost limba bisericii moldovenești”⁶⁵. Să nu uităm, Basarabia în care scria Al. Mateevici se afla în componența Imperiului Rus.

În continuare, Al. Mateevici caută să răspundă la întrebarea referitoare la cauzele care au determinat trecerea serviciului divin din limba slavă la serviciul divin în limba „națională”, exprimată și în amplificarea procesului de tipărire și răspândire a cărților religioase în limba maternă. Conform lui Al. Mateevici, „nemții” (sașii – *I.E.*) din Transilvania, care au aderat la luteranism, în dorința lor de a-i alipi la biserica lor și pe „moldo-valahi” supuși lor, i-au silit, conform principiului protestanților, să-și traducă cărțile lor sfinte în „limba moldovenească”. În așa fel, conform lui Al. Mateevici, propaganda luterană a fost în Transilvania cauza principală a introducerii „limbii moldovenești” în locul celei slavone în practica serviciului divin⁶⁶.

Alexei Mateevici evită cu o insistență de invidiat termenul *român*. Chiar și atunci când, scrie el, otomanii au cucerit Constantinopolul, o mare mulțime de greci „au inundat țările moldovenești”⁶⁷. Această sintagmă, după cum se va menționa mai jos, nu este rodul efortului intelectual al lui Al. Mateevici, ea a fost introdusă, din câte am reușit să identificăm, de A. Stadnițchi⁶⁸, dacă acesta nu a împrumutat-o cumva de pe la careva dintre istoricii din Imperiul Rus.

Mai departe, la Al. Mateevici, tot atât de interesant: grecii au găsit refugiu și adăpost „în țările moldovenești de aceeași credință”. În continuare, Al. Mateevici încurcă rău de tot lucrurile: cât de mare era în acel timp numărul clericilor greci în Moldova, afirma el, vorbește faptul că la sfințirea cunoscutului sobor de la Curtea de Argeș, au participat peste 1 000 de clerici, majoritatea cărora aparțineau la națiunea greacă⁶⁹. Dar se știe foarte bine că orașul Curtea de Argeș a fost întotdeauna în Țara Românească. Desigur, apare întrebarea, de ce Al. Mateevici prezenta lucrurile atât de eronat? Răspunsul este în continuare același pe care îl prezenta Al. Mateevici în scrisoarea menționată mai sus adresată lui Ioan Bianu – lipsa cărților „trebuincioase spre călăuză”.

Alexei Mateevici menționează și influența limbii grecești în Moldova și Valahia, dar, considera el, dominația limbii grecești nu a fost atât de puternică în Basarabia, deoarece, în opinia autorului, ea prezenta în sine o periferie și în limitele sale a văzut puțini reprezentanți ai clasei superioare, care considerau pentru ei o deosebită onoare să discute în limba greacă⁷⁰. Pentru a ne convinge că Basarabia, așa cum o înțelegea Al. Mateevici, teritoriul dintre Nistru și Prut, nu era o periferie a Țării Moldovei, dar era o jumătate din teritoriul ei, trebuie pur și simplu să privim la harta Țării Moldovei din epoca medievală. Dar Al. Mateevici scrie toate acestea pe care le-am prezentat mai sus pentru ca să poată trage concluzia neîntemeiată referitoare la specificul Basarabiei. „De aceea, scrie el, limba moldovenilor basarabeni

⁶⁵ *Ibidem*, p. 1926.

⁶⁶ *Ibidem*, pp. 1927-1928.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 1928.

⁶⁸ Авксентий Стадницкий, *Меры о развитии просвещения в Бессарабии по присоединении ее к России в 1812 году*, в: *КЕВ*, 1889, № 5, с. 215.

⁶⁹ Ал. Матвеевич, *Моменты церковного влияния в происхождении и историческом развитии молдавского языка*, в: *КЕВ*, 1910, № 52, с. 1928.

⁷⁰ *Ibidem*, pp. 1928-1929.

a păstrat comparativ mai mult puritatea față de elementele grecești”. Totuși, în opinia sa, anume limba greacă a dat impulsul pentru introducerea „limbii moldovenești” în oficierea serviciului divin în Moldova și Basarabia⁷¹.

Și încă ceva. Referirea lui Al. Mateevici, pentru perioada de până la 1812 la Moldova și Basarabia, la Moldova, Valahia și Basarabia⁷², ca la unități administrativ-teritoriale distincte, nu are absolut niciun temei. Regiunea dintre Nistru și Prut, cu excepția teritoriilor ocupate de otomani și tătari, era parte componentă a Țării Moldovei și ea nu era în niciun fel delimitată de restul țării. Prutul nu a constituit un hotar între care să delimiteze din punct de vedere administrativ-teritorial Țara Moldovei. Un exemplu strălucit în acest sens este ținutul Iași, care includea localități nu numai din partea dreaptă a Prutului, ci și din partea stângă a râului, denumirea de ținutul Iași menținându-se și în Basarabia țaristă până spre sfârșitul secolului al XIX-lea. Abia pe 6 martie 1887 țarul a „binevoit” să redenumescă ținutul Iași în ținutul Bălți⁷³. Este greu de spus, de ce țarismul a continuat să numească un ținut din Basarabia anexată la Imperiu cu numele unui oraș din Moldova de peste Prut, apoi din România, posibil că guvernul de la Petersburg mai spera la instaurarea hotarelor sale la Carpați și Dunăre. Indiferent de aseste intenții ale țarismului, este foarte posibil că și această „întârziere”, într-un anume fel, a contribuit la menținerea conștiinței unității etnice și lingvistice ale locuitorilor Basarabiei cu locuitorii din dreapta Prutului, devenită la 1859 parte componentă a Principatelor unite, apoi a României.

Concomitent, este de subliniat că și teritoriile ocupate de otomani și tătari de la Țara Moldovei, adică Basarabia de până la 1812, dar și ținutul Hotin din partea de nord a regiunii, erau considerate teritorii pierdute și clasa politică a Țării Moldovei, pe parcursul secolelor, a căutat prin toate mijloacele să refacă integritatea teritorială a țării⁷⁴.

Trezește nedumerire și afirmația lui Al. Mateevici că din timpul decretului lui Matei Basarab referitor la introducerea cărților „moldovenești” tipărite în serviciul divin, în mod oficial s-a început cea de a treia perioadă a istoriei „limbii moldovenești” a serviciului divin, perioada existenței independente a „limbii moldovenești”⁷⁵. Pentru Basarabia, această etapă, conform lui Al. Mateevici, se prelungește până în timpul său, adică până la începutul secolului al XX-lea. Insistând iarăși asupra faptului că Basarabia ar fi fost o periferie a Țării Moldovei, aici, scria dânsul, s-a format o situație relativ mai stabilă pentru păstrarea particularităților

⁷¹ *Ibidem*, p. 1929.

⁷² *Ibidem*, p. 1929.

⁷³ *KEB*, 1887, nr.8, p. 291.

⁷⁴ Detalii a se vedea Ion Eremia, *Conștiința statal-teritorială a elitei politice din Țara Moldovei (mijlocul secolului al XVII-lea – secolul al XVIII-lea)*, în: *Retrospecții medievale: in onorem Professoris emeriti Ioan Caproșu*, ed.: Victor Spinei, Laurențiu Rădvan, Arcadie M. Bodale, Iași, Editura Universității „Alexandru Iona Cuza”, 2014, pp. 205-228.

⁷⁵ Actualmente, cu titlu de ipoteză destul de temeinică se consideră că „până la naționalizarea serviciului divin (pe la 1680 în Moldova și pe la 1713 în Țara Românească) biserica ortodoxă română s-a aflat în faza «hibridismului liturgic», recurgând la soluția de compromise a liturghiei bilingve pentru a satisface nevoile spirituale ale unei populații care nu înțelegea limba consacrată a cultului” (Dragoș Moldovanu, *Finalitatea textelor slavo-române intercalate din Evul Mediu românesc*, p. 119. Disponibil: <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A10/pdf> (accesat 31.10.2020).

naționale. De aceea, susținea Al. Mateevici, în limba moldovenilor din Basarabia, influența externă nu a găsit un teren atât de favorabil ca în limba moldovenilor de peste Prut. Aceasta, conform autorului, a și fost cauza purității relative și apropierii graiului poporului de limba textelor cărților religioase, moldovenii locali au fost mai capabili să-și mențină originalitatea limbii lor și a modului de viață. Autorul, absolut fără niciun temei, căuta să convingă cititorul că utilizarea „limbii moldovenești” în biserica din Basarabia este mult mai veche decât în Moldova de peste Prut⁷⁶.

Într-un mod nu mai puțin ciudat explica Al. Mateevici pierderea de către „românii actuali” a limbii strămoșilor lor, pe când moldovenii-basarabeni, consolidându-se sub scutul bisericii, și-au păzit limba cu râvnă, ca pe un obiect sfânt național⁷⁷.

Din toate acestea, în conformitate cu cerințele politice ale timpului în care a trăit, tânărul Al. Mateevici trăgea concluzia că alipirea Basarabiei la Rusia s-a dovedit a fi „un act de salvare atât a limbii moldovenești”, cât și a serviciului divin în „limba moldovenească”, pe când acțiunile românilor, care s-au străduit să formeze din română o oarecare nouă limbă latină, pasionați de această idee naționalistă, a dus la aceea că limba română a serviciului divin în mod natural a ajuns la „moartea sa națională” (к своей национальной гибели). Basarabia, conform autorului, a fost salvată de această „tragedie a existenței sale naționale și de oficiere a serviciului divin” de către Rusia în anul 1812⁷⁸.

În numărul 42 al *Buletinului Eparhiei Chișinăului* din anul 1911 Al. Mateevici răspundea la o recenzie la articolul său *Momentele influenței bisericesti în geneza și dezvoltarea istorică a limbii moldovenești* (Моменты церковного влияния въ происхождении и историческомъ развитіи молдавскаго языка), recenzie cu titlul «Нечто отъ филологии», publicată în numărul 172 al ziarului *Бессарабская Жизнь* din anul 1911, semnată S. Ci.-ana (С. Ч –ана)⁷⁹. Al. Mateevici pretindea că trebuie să răspundă la recenzia dată, răspuns necesar, scria el, din „interesele adevărului științific”. În răspunsul oferit de A. Mateevici el ține să precizeze că articolul său ținea nu de filologie, ci de istoria bisericii și îl prezenta drept o schiță de popularizare a istoriei bisericesti, iar problemele „lingvisticii moldovenești” sunt abordate tangențial, doar atât cât se referă la problemele istorice bisericesti⁸⁰. În continuare A. Mateevici pretindea că în articolul său *Momentele influenței bisericesti în geneza și dezvoltarea istorică a limbii moldovenești* (Моменты церковного влияния въ происхождении и историческомъ развитіи молдавскаго языка), se face o caracteristică generală a *dialectului basarabean* (subl. – I.E.) din Basarabia centrală și de nord, dar nu din noua (Basarabie – I.E.), ținutul Ismail, unde, specifica el, *se vorbește românește* (subl. – I.E.). Așadar, Al. Mateevici, se pare, înțelegea dialectul basarabean ca pe un *dialect al limbii române*. Referindu-se la referatul lui I. Bianu

⁷⁶ Ал. Матвеевич, *Моменты церковного влияния в происхождении и историческом развитии молдавского языка*, в: *КЕВ*, 1910, № 52, сс. 1931-1932.

⁷⁷ *Ibidem*, pp. 1932-1933.

⁷⁸ *Ibidem*, pp. 1933-1934.

⁷⁹ Recenzia nu ne-a fost accesibilă.

⁸⁰ Ал. Матвеевич, *Послесловие к статье: „Моменты церковного влияния в происхождении и историческом развитии молдавского языка”*. (По поводу рецензии «Нечто от филологии», опубликованной в № 172 газ. «Бессарабская Жизнь» за 1911 год), в: *КЕВ*, 1911. № 42, сс. 1477-1478.

„Despre introducerea limbii românești în biserica românilor” (1904), Mateevici scrie că profesorul Bianu „tratează problema rolului limbii moldovenești în biserică (subl. – Al.M.)”, pe când el, Al. Mateevici, are în vedere istoria influenței bisericii asupra limbii. De aceea, conchidea Al. Mateevici, este absolut normal că articolul său se încheie cu aceea cu ce numai se începe referatul lui Ioan Bianu, adică cu introducerea limbii naționale în biserica din Moldova și Valahia⁸¹. Astfel, I. Bianu vorbește de *limba română*, Al. Mateevici de „*limba moldovenească*”. În final, Al. Mateevici rămâne pe pozițiile sale referitor la „puritatea limbii basarabene moldovenești față de limba română”⁸².

Evident, teza este profund eronată, or, tânărul Al. Mateevici încerca să asocieze procesul de stagnare a limbii locuitorilor din Basarabia aflați sub regim țarist cu menținerea așa-numitei „purități a limbii” vorbite de locuitorii regiunii dintre Nistru și Prut. Dar am putea noi oare afirma despre „puritatea” limbii ruse din secolele XVI-XVII, față de limba rusă a lui Mihail Lomonosov și Aleksandru Pușkin, și trebuie oare să insistăm ca anume în limba secolelor trecute să se vorbească, fiindcă aceea este mai „curată?”. Limba lui Lomonosov și Pușkin era și ea, într-un anumit fel, o limbă artificială, față de limba secolelor trecute din Rusia, dar aceasta nu însemna lupta împotriva ei și reîntoarcerea la limba „strămoșilor” anteriori secolului al XVIII-lea.

Maturitatea științifică. A doua etapă în evoluția opiniilor lui Alexei Mateevici începea cu apropierea de finalizarea studiilor la Academia Teologică din Kiev. Aici autorul a avut posibilitatea să ia cunoștință și de alte opinii decât acelea care erau inoculate la Seminarul Teologic din Chișinău. Drept consecință, urmează adresările lui Al. Mateevici din aprilie-mai 1913 către specialiști notorii din România de la începutul secolului al XX-lea cum erau Ioan Bianu și Artur Gorovei. Scrisorile cu pricina indică limpede modificarea opiniilor pe problema etnică și lingvistică a locuitorilor băștinași din Basarabia, subliniind, printre multe alte momente, care au fost prezentate mai sus, și dezinteresul științei rusești față de studierea obiectivă a Basarabiei. „Știința rusească, sublinia Al. Mateevici, ce se interesează de limba și cântecele «ciuvașilor» și «calmâcilor» de la Ural și a mongolilor din Rusia asiatică, nici nu-și bate capul de «moldovenii» basarabeni (cuvântul «român» la noi nici nu se mai întrebuițează: rușii cred că «români» și «moldoveni» sunt două vițe cu totul deosebite), ce sunt pentru dânsa o adevărată «țară necunoscută», care nu este nici vrednică pentru cercetări sistematice. Tot ce s-a scris despre noi în rusește, sunt câteva dări de seamă statistice, câteva lucrări întâmplătoare de slavistică română și de istorie bisericească, și acelea se datoresc nu rușilor, ci românilor basarabeni”⁸³.

Afirmația lui Al. Mateevici referitor la aceea că termenul „român” la noi, adică în Basarabia de la începutul secolului al XX-lea, nici nu se mai întrebuițează și rușii consideră că „români” și „moldoveni” ar fi „două vițe cu totul deosebite”, de asemenea atestă profundul proces de dezbinare a neamului românesc de pe cele două maluri ale Prutului. Spre exemplu, Gheorghe Asachi (1788-1869) fixa o situație destul

⁸¹ *Ibidem*, pp. 1478-1480.

⁸² *Ibidem*, p. 1487.

⁸³ *Alexie Mateevici: Genealogii. Iconografie. Evocări*, p. 65.

de interesantă, anume că prin anii 1820-1830 „boierii moldoveni și oamenii din clasa mijlocie preferau să-și spună lor *moldoveni*, în timp ce țărani îi spuneau lor înșiși *români*”⁸⁴. Evident, aceeași era situația la începutul secolului al XIX-lea și în regiunea dintre Nistru și Prut. Având în vedere că masa principală a locuitorilor din Țara Moldovei o alcătuiau țărani, putem conchide că în momentul anexării Basarabiei de către Imperiul Rus (1812), această majoritate se desemna cu termenul *român*, dar pe parcursul unui secol de dezbinare, așa cum atestă Al. Mateevici, termenul *român*, practic fusese înlăturat din vocabularul țăranilor, locuitorii fiind priviți de către autoritățile țariste doar moldoveni, un alt popor decât românii.

În numărul 30 al *Buletinului Eparhiei Chișinăului* din anul 1913 era publicat articolul lui Al. Mateevici, *Creștinismul în Basarabia (Schiță istorico-bisericească)* [Християнство въ Бессарабіи. (Церковно-исторический очеркъ)]. Chiar în prima notă din subsol, Al. Mateevici indica la *Literatura* utilizată, în primul rând *Românească* (1. Румынская) printre care, alături de studii semnate de specialiști din România (N. Dobrescu, N. Iorga, C. Erbiceanu, Petrescu) în grafie latină, se număra și un articol semnat de Al. Mateevici (*Ал. Мат-чй, студ. ал акад. дин Киев. Кънд ши кум с-ау ынкрецинат молдовеній? (Ку прилецул де о сутъ де ані де ла алътураря Басарабіей кътре Русія). «Луминъторюл», май, іуніе, іуліе ши август 1912*). Deci, nu trezește nicio îndoială faptul că Alexei Mateevici recunoștea că articolul său publicat în grafie chirilică în anul 1912 în revista *Luminătorul*, care se edita la Chișinău, a fost scris în *limba română*. A doua categorie de lucrări utilizate de Al. Mateevici au fost lucrările în limba rusă⁸⁵. Ceea ce trebuie de remarcat aici, este faptul că Al. Mateevici nu indica în lista literaturii utilizate și articolul său din anul 1910, pe care l-am examinat mai sus, semn limpede că el nu mai împărtășea opiniile expuse în acel studiu referitoare la limba și la locuitorii din Basarabia.

În studiul publicat în anul 1913, Alexei Mateevici scrie despre cea mai veche populație a Basarabiei, moldovenii, care formează o ramură a *neamului românesc*. În afară de Basarabia și România, mai scrie autorul, românii locuiesc în Bucovina, Transilvania, Banat, Macedonia Turcească, Tesalia, Epir, Serbia, Bulgaria și Grecia⁸⁶. Al. Mateevici era absolut conștient de situația că problema genezei poporului român încă nu este rezolvată, dar, în opinia sa, este sigur faptul că românii, după cum indică însuși numele acestui popor, aparțin grupei romanice și sunt urmașii coloniștilor romani, transferați de Traian în Dacia cucerită de el, dar și a populației dacice băștinașe⁸⁷. Așadar, Al. Mateevici nici nu pune problema originii moldovenilor, ci problema originii românilor, moldovenii fiind considerați o ramură a neamului românesc.

În continuare, Al. Mateevici sublinia că teritoriul actual al României nu este chiar atât de mare, iar soarta istorică a românilor din Valahia și Moldova până la

⁸⁴ Vasile Arvinte, *op. cit.*, p. 69.

⁸⁵ Ал. Матвеевич, *Християнство в Бессарабии (Церковно-исторический очерк)*, в: *КЕВ*, 1913, № 30, сс. 1211-1212.

⁸⁶ *Ibidem*, pp. 1218.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 1219.

formarea statelor nu este chiar atât de speciale pentru a-i putea deosebi în timp și în modul de acceptare a creștinismului⁸⁸.

Alexei Mateevici scrie și despre formarea la daco-romani a unei limbi deosebite latine noi, care în opinia sa „este limba română”. Din timpul formării acestei limbi latine noi, sau cum o mai numește el, „limba veche românească”⁸⁹, se poate de vorbit și despre români, ca despre o „unitate etnică”⁹⁰. Odată cu formarea tipului etnic românesc, conchidea el, este strâns legată și înflorirea vieții bisericești românești la nord de Dunăre⁹¹.

Amintind de transferul de populație de către hanul bulgar Krum (802-814) pe malul stâng al Dunării⁹², Al. Mateevici era ferm convins că printre prizonierii creștini erau și un număr important de „daco-romani sau români”⁹³.

Referindu-se la alte populații care au trecut pe teritoriul Basarabiei, Al. Mateevici îi amintea pe slavi și pe bulgari și observa că creștinarea bulgarilor și slavilor care locuiau de-a lungul Dunării și Nistrului în limitele Basarabiei, a mers mână în mână cu asimilarea lor de către populația autohtonă, care, în opinia sa, poate fi numită cu tot dreptul *română* sau *moldo-valahă*⁹⁴.

Până la sfinții Kiril (826-869) și Metodiu (815-885), considera Al. Mateevici, noii creștini dintre bulgari și slavi, desigur se foloseau de serviciile preoților greci și latini, *adică daco-romani*, ține să precizeze autorul în paranteze. De asemenea, ei ascultau oficierea serviciului divin fie în greacă, fie în latină, daco-romană, *română*, preciza iarăși Al. Mateevici între paranteze. Anume prin aceasta explica dânsul existența în limba bulgară a elementelor de terminologie românească bisericească și nu numai⁹⁵.

Amintind despre Primul țarat bulgar (680-1018), Al. Mateevici scria că în componența acestuia erau și un număr însemnat de români, de unde și denumirea acestui stat⁹⁶. Concomitent, el sublinia legătura strânsă dintre românii de pe cele două maluri ale Dunării⁹⁷.

În ce privește organizarea bisericii din Moldova, Al. Mateevici considera că sunt destule argumente pentru a admite existența pe teritoriul ei a unei instituții bisericești, cu toate că, la început, nu prea bine organizată, dar cu episcopi, care numeau preoți dintre „locuitorii autohtoni, *adică români*”, dar nu dintre rușii din Galiția, cum cred unii⁹⁸. Referindu-se la perioada de după formarea statelor

⁸⁸ *Ibidem*, nr. 31 și 32, p. 1237.

⁸⁹ *Ibidem*, 1914, nr. 31, p. 1309.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 1301.

⁹¹ *Ibidem*, p. 1302.

⁹² Mai nou a se vedea Laurențiu Nistorescu, *Instituții protostatale daco-române din epoca migrațiilor (I). Un ducat de la gurile Dunării*. Disponibil: <http://www.laurilucus.ro/bibliotheca-lucus/reconstructe-istorice/dacoromania-sec-vii-xiii-dhr/institutii-protostatale-daco> (accesat: 31.10.2020); Ion Barnea, *Dobrogea în secolele VII-X*, p. 2098. Disponibil: <http://revistapeuce.icemtl.ro/wp-content/uploads/Arhiva-Peuce-Serie-veche/02-Peuce-SV-II-1971/15-Barnea.pdf> (accesat: 30.10.2020).

⁹³ Ал. Матвеевич, *Христианство в Бессарабии (Церковно-исторический очерк)*, в: *КЕВ*, 1915, № 1 и 2, с. 11.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 11.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 12.

⁹⁶ *Ibidem*, 1915, nr.5, p. 152.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 153.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 156.

medievale la sud și est de munții Carpați la jumătatea secolului al XIV-lea, Al. Mateevici scrie deja de biserica moldovenească, manuscrise slavone cu scris moldovenesc, vorba populară moldovenească, care predomină în Basarabia, poporul moldovean. Tot în acest context, Al. Mateevici amintește și de acea limbă latină din care s-a format „limba moldovenească”, limbă care nu era limba lui Vergilui, Horațiu Ciceron sau Tacit, ci era limba claselor truditoare sărace. Între aceste limbi, probabil exista o mare diferență, conchidea Al. Mateevici⁹⁹.

Este de înțeles, scria Al. Mateevici, că acest dialect particular al poporului roman simplu a constituit baza „limbii moldovenești” actuale, precum și a altor limbi romanice. De aceea, credea el, cuvintele latine folosite în discursul literar nu au dat corespunzătorul termen în „moldovenește”, în același timp sinonimele din limba poporului simplu au nimerit aproape complet în *limba moldo-valahă*¹⁰⁰.

Cu alte cuvinte, în conceptul lui Al. Mateevici, „limba moldovenească” este limba moldo-valahă, iar limba moldo-valahă este limba română. Spre deosebire de articolul publicat în anul 1910, în articolul examinat aici, Al. Mateevici nu mai scrie despre deosebirile dintre „limba moldovenească” și limba română, ambele sintagme sunt utilizate în calitate de sintagme interschimbabile, fără ca autorul să înțeleagă prin ele limbi diferite.

În septembrie 1915, *Buletinul Eparhiei Chișinăului* începea publicarea unui alt studiu al lui Al. Mateevici, consacrat tiparului bisericesc din Moldova. Chiar de la bun început autorul utilizează expresia „circumstanțele vieții politice și bisericești ale țărilor române”¹⁰¹, semn clar al recunoașterii de către dânsul a faptului că și Moldova a fost o Țară Românească. Al. Mateevici utiliza în acest studiu și sintagma „limba moldovenească” dar, în conceptul lui, nicidecum nu reiese că aceasta ar fi o altă limbă decât *limba română*. Al. Mateevici scria că dacă noi întâlnim pentru o perioadă îndelungată de timp tipărituri ale Cărții Sfinte în „limba moldovenească”, editate numai pentru lecturi instructive, dar nu pentru scopuri liturgice, aceasta ar demonstra acea stimă profundă de care se bucura la moldoveni limba bisericii, limba sfântă, dar și acea stare, care silea clerul moldovean să privească cu frică la introducerea în practică oficierea cultului divin în limba poporului, numită de Al. Mateevici „limbă proastă, limbă rumânească”. Așadar, Al. Mateevici era absolut convins că limba poporului din Moldova este limba română. Totuși, este necesar de remarcat că tipărirea cărților sfinte în limba română se făcea nu numai pentru lecturi instructive, ci pentru oficierea serviciului divin în biserică.

Al. Mateevici oferea și o explicație asupra termenului *rumân*, care credea el, inițial, se utiliza și cu sensul de *rob*, iar acum, preciza el, „la moldovenii noștri”, *român* înseamnă *om*¹⁰². Cât privește termenul *rumânesc*, conform lui Al. Mateevici,

⁹⁹ *Ibidem*, nr.6, pp.191-193.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p.193.

¹⁰¹ Свящ. А. Матвеевич, *Молдавское церковно-богослужбное книгопечатание в основных моментах его истории*, в: *КЕВ*, 1915. № 39, с. 1021; Sintagma *Țările române* a fost utilizat încă de Dimitrie Cantemir. A se vedea: Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, I, Editura Minerva, București, 1999, p. 168; II, Editura Minerva, București, 1999, p. 33.

¹⁰² A se vedea și observațiile lingvistice ale lui Vasile Arvinte, care, de asemenea, semnala utilizarea termenului român pentru desemnarea bărbatului, soțului, dar în acete cazuri, termenul “are și sensul generic ‘om’” (Vasile Arvinte, *op. cit.*, pp. 46-47, 55-56, 57).

el însemna *de jos, rob, lipsit de noblețe*¹⁰³. Această explicație oferită de Al. Mateevici nu are nimic comun cu realitatea. Se cunoaște foarte bine că sintagma *Țara Rumânească* este utilizat într-o scrisoare originală, scrisă în șimba română în anul 1521. Evident, nici vorbă nu poate fi de o țară a „robilor”, ci de o țară a *românilor*, termenul exprimând sensul etnic al locuitorilor și nu sensul social. În continuare, termenul *rumân, român*, a fost utilizat în tipăriturile eclesiastice din Transilvania secolului al XVI-lea, în tipăriturile din Moldova din secolul al XVII-lea, dar niciodată cu sens social, ci numai pentru a indica apartenența locuitorilor băștinași din Transilvania și Moldova la neamul românesc.

Menționând faptul că primele tipărituri „în limba moldovenească” au fost realizate „nu în limitele statelor românești”, ci în Transilvania, la românii care se aflau sub dominație străină, Al. Mateevici conchidea că „tiparul național a fost impus românilor din afară”, de nemții luterani și ungurii calvini¹⁰⁴. Evident, și în acest caz, Al. Mateevici utiliza sintagma „limba moldovenească” în calitate de sintagmă interschimbabilă cu sintagma *limba română*, fiindcă nicio publicație din Transilvania realizată începând cu jumătatea secolului al XVI-lea nu indică că s-a tipărit în „limba moldovenească”, ci întotdeauna, atunci când a fost cazul, se specifică că tipăritura s-a realizat în *limba românească*.

În același timp, Al. Mateevici nu exludea posibilitatea traducerii cărților în limba română în Țara Moldovei încă în timpul lui Ștefan cel Mare (1457-1504). Al. Mateevici se referea la actele de danie ale domnului Moldovei acordate mănăstirii Humor și înființarea a altor patru mănăstiri în Bucovina – Putna, Pătrăuți, Sfântul Ilie și Voroneț. În conceptul lui Al. Mateevici, anume aceste mănăstiri au pus începutul „activității cărțurărești *românești*”. Ținând cont de faptul, sublinia Al. Mateevici, că „tinerii călugări **români**”, care s-au adunat într-un număr destul de mare la aceste mănăstiri, nu cunoșteau limba slavonă, anume aici, după cum se presupune, călugării au făcut încercarea de a traduce cărțile sfinte „în limba moldovenească”¹⁰⁵.

Către această perioadă de timp, Alexei Mateevici cunoștea deja faptul că prima carte tipărită în limba țăranilor care locuiau în regiunile Amlaș și Seliște din Transilvania românească a fost *Întrebare creștinească*, tipărită la Sibiu în anul 1544 și a fost răspândită printre „românii transilvăneni”. Și tot în legătură cu această tipăritură, Al. Mateevici scrie despre atitudinea suspectă a românilor din Transilvania față de această tipăritură, pentru ca tot despre acești români din Transilvania să afirme că „înzestrând țăranii moldoveni ortodocși cu cateizisul tipărit în limba lor maternă, nemții au început tipărirea cărților sfinte tot în aceeași limbă”, indicând la alte tipărituri realizate în Transilvania în a doua jumătate a sec al XVI-lea¹⁰⁶. Evident că românii din Transilvania (Amlaș și Seliște), nicidecum nu puteau fi „țăranii moldoveni”. Probabil, utilizarea termenului *moldoveni* pentru a desemna pe *românii* din Transilvania nu era altceva decât o metodă de a afirma că locuitorii băștinași din

¹⁰³ Свящ. А. Матвеевич, *Молдавское церковно-богослужбное книгопечатание в основных моментах его истории*, в: *КЕВ*, 1915. № 39, с. 1022.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 1023.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 1024.

¹⁰⁶ *Ibidem*, pp. 1026-1027.

Transilvania și din Moldova sunt în realitate părți componente ale unuia și aceluiași popor, românii, care însă locuiesc în entități statale diferite.

Mai mult chiar, Alexei Mateevici aduce un fragment, în limba originalului, din *Evanghelia* tipărită de Coresi¹⁰⁷ la 1560 în care acesta adresa lucrarea sa „popilor rumânești să înțeleagă și să învețe rumânii, cine-s creștinii”, dar ceva mai jos comentează pasajul în sensul că Coresi s-ar fi adresat „clirului moldovenesc”¹⁰⁸. Cu alte cuvinte, Al. Mateevici punea semnul egalității între sintagmele „popilor rumânești” și „clirului moldovenesc”, care, evident, semnifica un singur popor.

Mai mult chiar, în acest articol, ca și în acel publicat în anul 1910, în câteva rânduri Al. Mateevici utiliza și sintagma „țările moldovenești” (молдавскихъ господарствъ)¹⁰⁹, expresie împrumutată de dânsul, cel mai probabil de la Arsenie Stadnițchi¹¹⁰, care, într-un studiu publicat în anul 1889 oferea basarabenilor o adevărată lecție de românism¹¹¹. A. Stadnițchi menționa că învățământul în „țările române Valahia și Moldova (în componența celei din urmă intra și Basarabia)” se afla în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea într-o stare foarte proastă, știința de carte învățându-se în „limbile slavă, greacă și română”. Autorul amintea și de școlile deschise de Grigore Ghica în prima sa domnie (1727-1733) de limbă elină, slavă și română (румынского)¹¹². Referindu-se la domnia fanarioților, A. Stadnițchi menționa decăderea conștiinței naționale și religioasă a românilor, limba română, sublinia el, era ignorată cu totul și era considerată limbă care se utiliza numai în biserică și de către poporul simplu, în celelalte locuri se auzea doar limbile franceză și greacă. A. Stadnițchi îl amintea pe mitropolitul Moldovei Veniamin Costachi (1768-1846), care depunea toate eforturile pentru a trezi conștiința națională a românilor¹¹³. În opinia autorului, dese războaie dintre Rusia și Turcia, de asemenea era o cauză a decăderii „cnezatelor moldovenești” (молдавскихъ княжествъ)¹¹⁴. De aceea și învățământul în Basarabia, ca și în țările române (румынскихъ господарствахъ), în componența cărora ea intra, era într-o situație foarte rea¹¹⁵. Așadar, A. Stadnițchi

¹⁰⁷ Despre sursele românești ale tipăriturilor lui Coresi a se vedea: Otilia Urs, *Sursele românești manuscrise ale tipăriturilor lui Coresi*, în: *Școala Ardeleană*, III, 240 de ani de la moartea marelui arhiepiscop și luptător național Ioan Inochentie Micu-Klein (1768-2008), volum coordonat de Ioan Chindriș și Ciprian Ghișa, Editura „Episcop Vasile Aftenie”, Oradea, 2009, pp. 306-310.

¹⁰⁸ Свѣщ. Ал. Матвеевич, *Молдавское церковно-богослужбное книгопечатание в основных моментах его истории*, в: *КЕВ*, 1915, № 39, с. 1028.

¹⁰⁹ *Ibidem*, nr. 41, pp. 1099, 1101.

¹¹⁰ Detalii a se vedea Tatiana Varta, *Mitropolitul Arsenie [Stadnițchi] – viața și opera. 50 de ani de la naștere*. Disponibil: [https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Mitropolitul Arsenie stadnițchi – viața și opera. 150 de ani de la naștere.pdf](https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Mitropolitul_Arsenie_stadnițchi_-_viata_si_opera.150_de_ani_de_la_nastere.pdf) (accesat: 3.11.2020).

¹¹¹ Avxenti Gheorghe Stadnițchi era originar din satul Comarova, ținutul Hotin. Studiile primare le obține la școala teologică din Edineț. După încheierea studiilor la Seminarul Teologic din Chișinău, a fost repartizat la școala din Edineț, învățător de geografie, cânt bisericesc și caligrafie. În anii 1881-1883 învață la Academia Teologică din Kiev și obține gradul de doctor în teologie, ulterior, cadru didactic la Seminarul Teologic din Chișinău (1885-1895), unde predă limba greacă, apoi pleacă la Petersburg. Alte detalii a se vedea: *Проводы преподавателя Семинаріи Авксентія Георгіевича Стадницкаго, переизбраннаго на должность инспектора Новгородской духовной Семинаріи*, в: *КЕВ*, 1896, № 2, сс. 53-54.

¹¹² Авксентій Стадницкий, *Меры о развитіи просвещенія в Бессарабіи по присоединеніи ея к Россіи в 1812 году*, в: *КЕВ*, 1889, № 5, с. 212.

¹¹³ *Ibidem*, p. 214.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 215.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 215.

utiliza sintagmele „cnezatelor moldovenești” (молдавскихъ княжествъ) și „țările române” (румынскихъ господарствахъ) în calitate de sintagme interschimbabile.

Alexei Mateevici mai indica la aceea că în Valahia la introducerea „tiparului moldovenesc” a contribuit în mod esențial Udriște Năsturel (cca 1596-1659), care era apreciat drept „frumusețea și mândria științei de carte românești a vremii”, acesta reușind să găsească „catehizul calvinesc tipărit în limba română”¹¹⁶. Este vorba de acel *Catehizis* de orientare calvină, tipărit în Transilvania, la care mitropolitul Moldovei Varlaam a dat renumitul *Răspunsul împotriva Catihismusului calvinesc* tipărit la Iași în anul 1645.

Amintind de prima carte în limba română editată la Govora pe timpul lui Matei Basarab¹¹⁷ și de *Carte românească de învățătură*, editată de asemenea în limba română¹¹⁸, Al. Mateevici se grăbește să scrie și despre „ultima carte moldovenească”, tipărită în epoca lui Matei Basarab, tipăritură care, în opinia sa, atestă cerința din ce în ce mai mare de cărți religioase românești¹¹⁹. Evident că la Govora nicidecum nu putea fi tipărită o carte în „limba molodvenească”.

Referindu-se la activitatea domnului Țării Românești Matei Basarab și a domnului Țării Moldovei Vasile Lupu, Al. Mateevici considera că împreună cu tiparul, acești doi domni au introdus „limba moldovenească” în oficierea cultului divin¹²⁰, pentru ca puțin mai jos să afirme că acuma noi știm că înființarea tipografiilor naționale a fost chestiunea conștiinței personale și a voinței libere a lui Lupu și Basarab, că „oficial ei nu au declarat limba română, limba bisericii și în oficierea cultului divin nu au introdus-o pe deplin¹²¹. Și urmează formidabila concluzie a lui Al. Mateevici: „Nici unul, nici celălalt nu au avut absolut niciun motiv de a introduce limba moldovenească în cult, deoarece această limbă a fost de mult timp folosită în egală măsură cu limba slavă, iar în ultimul timp, cu greaca, chiar dacă numai în calitate de „copil adoptiv” al bisericii”¹²². Așadar, Al. Mateevici utiliza sintagmele „limba moldovenească” și limba română în calitate de sintagme interschimbabile, limba ca atare fiind una singură.

Conform lui Al. Mateevici, cărțile tipărite erau destinate nu numai locuitorilor Valahiei și Moldovei, ci „pentru toți românii”, atât din cnezate, cât și din țări străine, despre care fapt, sublinia autorul, atestă în *Predosloviile* sale mitropolitul Varlaam. Limba acestor cărți, concluziona Al. Mateevici, este de *obște românească* (общерумынский), lipsită de stratificări străine și particularități, este, preciza el, limba în care vorbesc moldovenii din raioanele centrale și de nord, limba ținuturilor vechi moldovenești ale Basarabiei noastre¹²³.

¹¹⁶ Свящ. А. Матвеевич, *Молдавское церковно-богослужбное книгопечатание в основных моментах его истории*, в: *КЕВ*, 1915, № 41, с. 1101.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 1102.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 1107.

¹¹⁹ *Ibidem*, nr. 43, p. 1191.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 1191.

¹²¹ *Ibidem*, p. 1193.

¹²² *Ibidem*, p. 1193.

¹²³ *Ibidem*, pp. 1196-1197.

Un alt mare cărturar al Moldovei a fost Dosoftei, care, conform lui Al. Mateevici, cunoștea limbile „latină, greacă, română și poloneză”¹²⁴. Toate lucrările sale Dosoftei le-a tipărit când era mitropolit al Moldovei și Sucevei, lucrări în limba română care ar fi rămas în manuscris, constata Al. Mateevici, nu au fost descoperite¹²⁵. În anul 1679 Dosoftei a tipărit prima *Liturghie* „în limba moldovenească”, în anul 1683 a urmat a doua ediție a ei, iar în anul următor Dosoftei a tipărit *Psaltiria slavo-română*, „textul românesc al acesteia a servit pentru a sa *Psaltirie* în versuri”¹²⁶.

Alexei Mateevici ține să sublinieze că cea mai importantă tipăritură *valahă* a acestei epoci este „Biblia în limba moldovenească”¹²⁷. Al. Mateevici avea în vedere *Bibilia* tipărită la București în anul 1688, dar este limpede că ea nicidecum nu a fost tipărită în „limba moldovenească”, ci în *limba română*, la care fapt se indică chiar în titlul acesteia: *Biblia, adecă Dumnezeiasca scriptură ale cei vechi și ale cei noao lege toate care s-au tălmăcit dupre limba elinească spre înțelegerea limbii rumânești cu porunca preabunului creștin și luminatului domn Ioan Șarban Cantacozino Basarabă voievoda ...*¹²⁸. De asemenea, Alexei Mateevici mai amintește de *Octoihul moldovenesc* tipărit la Târgoviște în anul 1713, *Liturghia românească* și în anul 1715, un asemenea, adică românesc, *Ceasoslov*¹²⁹.

Subliniind încă odată că tipăriturile în limba română erau răspândite în Moldova, Valahia și Transilvania, Al. Mateevici concluzionează că acest schimb de cărți a contribuit la unitatea literară la dezvoltarea limbii și, de asemenea, la unitatea religioasă și menținerea ortodoxiei printre românii dispersați din punct de vedere politic¹³⁰. Și mai făcea Al. Mateevici o precizare importantă: „în parohiile din Basarabia cu populație moldovenească și acum cântă și citesc după cărțile tipărite în Moldova, Valahia și Transilvania”¹³¹. Cu alte cuvinte, Al. Mateevici era absolut conștient de unitatea limbii române în întreg spațiul românesc nord-dunărean: limba utilizată în biserică și vorbită de românii-moldoveni din Basarabia, era aceeași limbă pe care o vorbeau și o ascultau în biserică românii din Țara Românească și Transilvania.

Alexei Mateevici se oprește și la problema întemeierii primei tipografii de la Chișinău, la activitatea lui Gavriil Bănulescu-Bodoni (1746-1821) și la tipărirea *Bibliei* de la Petersburg în anul 1819 în „limba moldovenească”. Comitetul din Petersburg, dorind să editeze *Biblia* în „limba moldo-valahă” s-a adresat lui G. Bănulescu-Bodoni, rugându-l să trimită la Petersburg *Biblia* „în limba valahă”, care ar servi drept original pentru editarea *Bibliei* în „limba moldo-valahă”¹³². Așadar, și în acest caz, în conceptul lui Al. Mateevici sintagmele „limba moldovenească”, „limba valahă”, „limba moldo-valahă”, nu semnifică altceva decât o singură limbă, limba

¹²⁴ *Ibidem*, nr. 44, p. 1241.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 1244.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 1247.

¹²⁷ *Ibidem*, nr. 45, p. 1266.

¹²⁸ *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia. 1688. Pars I.*, Iași, Genesis, 1995, p. 133.

¹²⁹ Свящ. А. Матвеевич, *Молдавское церковно-богослужебное книгопечатание в основных моментах его истории*, в: *КЕВ*, 1915, № 45, с. 1271.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 1274.

¹³¹ *Ibidem*, p. 1276.

¹³² *Ibidem*, nr. 46, pp. 1295-1296.

română. Se cunoaște foarte bine faptul că *Biblia* de la Petersburg din anul 1819 a fost publicată după *Biblia* de la Blaj din anul 1795, tipăritură realizată în *limba română* de Samuil Micu (1745-1806), unul dintre reprezentanții de vază al Școlii Ardelene¹³³, care, la rândul său, a utilizat *Biblia* tipărită la București în anul 1688, în aceeași limbă română¹³⁴. În adresarea *Cătră cetitoriu*, S. Micu menționa că „Scriptura Sfântă, carea cu cuvânt elinesc și *Bibliia* să zice, de pre limba elinească, din izvodul celor șaptezeci de dascali, românește tălmăcită, la anul 1688, în București s-au fost tipărit, dar cu foarte întunecată și încurcată așezare și întocmire a graiului românesc și mult osibit de vorba cea de acum obicinuită, și mai ales de graiul și de stilul cel din cărțile besericești, care în toate besericile românești să cetesc, și pentru aceea pretutindinea tuturor și de toți iaste cunoscut și înțeles, cât acea tălmăcire aceii Biblii mai pre multe locuri neplăcută urechilor auzitorilor iaste, și foarte cu anevoie de înțeles, ba pre altele locuri tocmai fără de înțeles iaste, care lucru cu mare pagubă sufletească era neamului și besericii românilor”¹³⁵. Aceste circumstanțe l-au determinat pe S. Micu „să mă apuc de atâta lucru și să îndreptez graiul *Bibliei* ceii mai dinainte românește tipărită; iară, mai vârtos, întru adevăr pociu să zic că mai ales Testamântul cel Vechiu, mai mult de Nou, de pre cel elinesc a celor șaptezeci de dascali l-am tălmăcit, care lucru al meu Măria Sa, prealuminatul și preasfințitul domn Ioann Bobb, vlădica a toată Țara Ardealului și al părților Țării Ungurești și al Făgărașului episcop, iară al meu preabun părinte, nu numai l-au ajutat și l-au ocrotit, ci bine au voit și la sine a-l lua, și ca un bun păstoriu, pururea priveghitoriu împregiurul turmei, și cu de-adinsul străduitoriu și grijitoriu de mântuirea sufletelor celor de la marele și întâiul arhieru, Hristos Dumnezeu, lui încredințate, bine știind că cea mai mare și mai întâie detorie a păstoriului sufletesc iaste propoveduirea cuvântului lui Dumnezeu”¹³⁶, și s-a tipărit „pentru folosul besericii a tot neamul românesc”¹³⁷. Apreciind efortul cărturăresc al lui S. Micu, doi cercetători români contemporani, Niculina Iacob și Ioan Chindriș scriu că „în acest fel, lătită în toată românimea prin reeditările succesive în diferite locuri (S.Petersburg – 1819, Buzău – 1854-1856, Sibiu – 1856-1858, București – 1914 – *I.E.*), *Biblia de la Blaj* a devenit *Biblia națională a românilor*”¹³⁸.

Acest joc al lui Al. Mateevici cu sintagmele „limba moldovenească”, „limba valahă”, „limba moldo-valahă”, în opinia noastră, urmărește doar un singur scop,

¹³³ A se vedea îndeosebi studiul: Gh. Chivu, *Școala Ardeleană și regionalismul*. Disponibil: [http://www.inst-puscariu.ro/SextilPuscariu/SPIII/pagini/CSP_III \[Pages 100 - 110\].pdf](http://www.inst-puscariu.ro/SextilPuscariu/SPIII/pagini/CSP_III [Pages 100 - 110].pdf) (accesat: 03.11.2020); Florica-Elisabeta Nuțiu, *Contribuția Școlii Ardelene la dezvoltarea limbii române literare*. Disponibil: <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A19290/pdf> (accesat: 03.11.2020); *Școala Ardeleană / antologie de texte alcăt. și coord. de Eugen Pavel; pref. de Eugen Simion*, volumul I, București, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, 2018. Disponibil: http://www.inst-puscariu.ro/Scoala-Ardeleana_Vol-01.pdf (accesat: 03.11.2020).

¹³⁴ *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia. 1688. Pars I. Genesis*. Iași, 1995, pp. 34-35.

¹³⁵ Ioan Chindriș, Niculina Iacob, *Samuil Micu în mărturii antologice*, Ed. Silviu Hodiș. Târgu Lăpuș, Galaxia Gutenberg, 2010, p. 27.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 27.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 28.

¹³⁸ Niculina Iacob, Ioan Chindriș, *Biblia lui Victor Smigelschi – cea dintâi versiune exegetică a textului Biblic în cultura românească*, în: *Școala Ardeleană*, III, 240 de ani de la moartea marelui arhieru și luptător național Ioan Inochentie Micu-Klein (1768-2008), volum coordonat de Ioan Chindriș și Ciprian Ghișa, Editura „Episcop Vasile Aftenie”, Oradea, 2009, p. 273.

anume de a indica adevărata identitate a limbii care se vorbea în Basarabia, limbă în care a fost tipărită și *Bibila* de la Petersburg în anul 1819, *anume limba română*, după tipăritura de la Blaj din anul 1795.

Ideile enunțate de Alexei Mateevici erau foarte importante pentru timpul său în Basarabia țaristă: el promova ideea că locuitorii băștinași ai Moldovei, Țării Românești, Transilvaniei și Basarabiei sunt unii și aceeași, ei vorbesc aceeași limbă, pe care s-a arătat, autorul o desemnează cu mai multe sintagme, dar care, în esența ei, este una și aceeași limbă, limba română. Anume acest aspect se educa la țăranul basarabean de către Al. Mateevici în cel de al doilea deceniu al secolului al XX-lea.

Conceptul lui Alexei Mateevici referitor la limba și apartenența națională a locuitorilor băștinași din Basarabia culmina cu discursul ținut la primul Congres al învățătorilor moldoveni din Basarabia din luna mai 1917. Transmițând delegaților Congresului „felicitările mele de moldovean”, Al. Mateevici le dă acestora „unele sfaturi frățești”, dintre care, în legătură cu problema pe care o examinăm în acest articol merită a fi prezentate următoarele: „Lucrul drept poate înflori numai dacă se întemeiază pe idei drepte. Cu mâhnire am văzut astăzi că între d-voastră nu toți sunt uniți asupra unor idei drepte. Unii se socotesc moldoveni, alții — cei mai puțini — români. Ei bine, dacă ați luat asupra d-voastră sarcina de a lumina poporul, apoi trebuie să dați poporului idei adevărate, căci altfel întreg învățământul e fără rost. Da, suntem moldoveni, fii ai vechii Moldove, însă facem parte din marele trup al românismului, așezat prin România, Bucovina și Transilvania. (Aplauze.) Frații noștri din Bucovina, Transilvania și Macedonia nu se numesc după locurile unde trăiesc, ci și zic români. Așa trebuie să facem și noi! (Aplauze.)

Asta nu însemnează separatism, căci și cei din Transilvania, și cei din Bucovina, și cei din America se numesc tot români.

Trebuie să știm de unde ne tragem, căci altfel suntem niște nenorociți rătăciți. Trebuie să știm că suntem români, strănepoți de-ai romanilor, și frați cu italienii, francezii, spaniolii și portughezii.

Aceasta trebuie să le-o spunem și copiilor și tuturor celor neluminați. Să-i luminăm pe toți cu lumina dreaptă”¹³⁹.

Într-o altă luare de cuvânt în cadrul Congresului amintit, Alexei Mateevici a mai menționat: „N-avem două limbi și două literaturi, ci numai una, aceeași cu cea de peste Prut. Aceasta să se știe din capul locului, ca să nu mai vorbim degeaba. (Aplauze.) Unii zic că limba românească e franțuzită. Asta nu-i adevărat! Ce e drept, sunt și în România unii rătăciți în ce privește limba, dar trebuie să se știe că cel mai puternic curent acolo e cel popular în limbă și în literatură. Noi trebuie să ajungem de la limba noastră proastă de astăzi numaidecât la limba literară românească!”¹⁴⁰. Lucrurile sunt spuse de către Al. Mateevici atât de clar, încât orice comentarii ar fi în acest caz de prisos.

Concluzii. În încheiere la cele de mai sus se poate afirma că în persoana lui Alexei Mateevici noi urmărim procesul de căutare de către intelectualitatea

¹³⁹ Al. Mateevici, *Cuvântarea la primul congres al învățătorilor moldoveni din Basarabia*. Disponibil: <http://www.moldovenii.md/section/literature-document/sectionId/473/id/1875> (accesat: 15.09.2020).

¹⁴⁰ *Ibidem*.

basarabeană a identității sale naționale. Exemplul acestuia indică limpede că țarismul ținea masele de țărani din Basarabia într-un întuneric intelectual și tindea să formeze o „națiune moldovenească” rusificată. Succesele acestei politici nu au întârziat să vină, chiar tânărul Alexei Mateevici publica (1910) un articol în care „demonstra” deosebirea limbii moldovenești de limba română. Totuși, acest concept al autorului nu a fost de lungă durată. Studiile la Academia Teologică din Kiev i-au deschis noi orizonturi, iar căutările insistente l-au dus la știința istorică românească a timpului, la specialiști notorii în problemele la care el căuta răspuns, ceea ce ulterior s-a materializat în scrierile și discursurile sale. În procesul evoluției lui Alexei Mateevici cu privire la problemele limbii și apartenenței etnice a populației băștinașe din Basarabia, putem evidenția două etape. Anul 1913, când Al. Mateevici finaliza studiile la Academia Teologică din Kiev, apare limpede ca an distinctiv al acestor două etape, el marchează maturitatea profesională în problemele complicate pe care le examinează. În această perioadă de timp, „limba moldovenească” nu mai apare ca o limbă deosebită de limba română, iar moldovenii-basarabeni sunt recunoscuți și ei parte componentă a națiunii române. Utilizarea sincronică a sintagmelor „limba moldovenească” și limba română pentru a desemna limba vorbită de locuitorii din Țara Românească, Transilvania, Țara Moldovei și Basarabia nu semnifică la Al. Mateevici altceva decât unitatea lingvistică și etnică a locuitorilor, unitate exprimată destul de concis în discursul ținut la Congresul învățătorilor din Basarabia în luna mai 1917, când dânsul a menționat fără echivoc că moldovenii din Basarabia sunt români, iar limba vorbită de ei este limba română.

Ion EREMIA,
doctor habilitat, profesor universitar,
Universitatea de Stat din Moldova,
e-mail: ioneremia2007@gmail.com

Gabriel MOISA

PE TERITORIUL FRONTIEREI. DESPRE ROLUL ELITEI ORĂDENE ROMÂNEȘTI LA GRANIȚA DE VEST ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

**On the border territory. About the role of the Romanian elite from Oradea at
the Western border of Romania during the interwar period**

The interwar period was in itself an extremely complex world. It was a time when the traditional Romanian local elite was joined by an important segment of intellectuals from various other areas of the country, both from Transylvania and the Old Kingdom. The phenomenon was part of a fully justified action of the Romanian state and of an obvious normality, meant to consolidate the union from 1918. Similar phenomena occurred in all Central European states after the First World War, including Hungary and Austria. It is a phenomenon specific to all newly formed nation-states regardless of the era in which this happened. The edges of the new states needed a solid connection with the center for their viability. This was achieved also by culturally balancing these spaces, which are geographically marginal to the center, with intellectuals willing to make this effort.

Keywords: *Border; Romanian elite; Oradea; interwar period.*

Încadrarea Bihorului în România Mare a avut beneficii imense pentru populația românească majoritară din această parte a Transilvaniei. Procesul, unul complex fără îndoială, a fost acompaniat de o serie de fenomene specifice consolidării statului național. Unul dintre acestea a fost constituirea unei elite intelectuale capabile a întări spiritul național în zona frontierei cu Ungaria, într-un spațiu dominat până atunci de lumea maghiară și evreiască. Perioada interbelică a fost în sine o lume extrem de complexă. A fost o vreme în care elitei locale românești tradiționale i s-a adăugat un segment important de intelectuali proveniți din diverse alte zone ale țării, atât din Transilvania, cât și din Vechiul Regat. Fenomenul a fost parte a unei acțiuni pe deplin justificate a statului român și de o normalitate evidentă, menită a consolida unirea din 1918. Fenomene similare s-au întâmplat în toate statele Europei Centrale după Primul Război Mondial, inclusiv în Ungaria și Austria. Este un fenomen specific tuturor statelor naționale nou-constituite, indiferent de epoca în care s-a întâmplat acest lucru. Marginile noilor state aveau nevoie de conectare solidă cu centrul pentru viabilizarea lor. Acest fapt se realiza inclusiv prin echilibrarea culturală a acestor spații, marginale din punct de vedere geografic față de centru, cu intelectuali dispuși să facă acest efort.

În plus, demersul era cât se poate de corect în condițiile în care era nevoie de consolidarea aliajului național, inclusiv în zone în care elementele alogene erau foarte puternice. Pentru a înțelege aceste procese, trebuie cunoscută însă foarte bine epoca în discuție, una în care eferescența națională urma să se consume până în cele mai ascunse unghere ale teritoriului național.

Acest fenomen este numit de către unii dintre cei care analizează momentul aproape exclusiv prin grila prezentului, din teribilism sau oportunitate, politică sau financiară, drept o „românizare forțată”, fără a înțelege sau a vrea să înțeleagă de fapt lucrurile și vremurile, adică fără a contextualiza evenimentele.

Această abordare este una specifică, inclusiv prizonierilor ideii de corectitudine politică, cei care nu înțeleg că trecutul, istoria până la urmă, iese de sub jurisdicția prezentului. El, trecutul, a fost așa cum a fost și trebuie devoalat cu instrumentele specifice istoricului, nicidecum juristului, jurnalistului sau a specialistului în științe politice și relații internaționale în lipsa achiziționării tuturor uneltelor utilizate de istoric în vederea utilării propriului atelier de lucru¹.

Lucrurile devin și mai grave atunci când fenomenul intră în siajul și obișnuința politicului de a trece prin propria grilă argumentativ-politică, în funcție de interesele de moment, aceste evenimente petrecute între cele două războaie mondiale. Ele sunt însă consemnate ca atare de specialiști și nu pot fi luate în calcul în cadrul analizelor istorice decât în situația în care se dorește urmărirea modului în care discursul istoriografic a fost sau este amprentat de către ideologiile politice și discursul politic.

Mult mai periculoase sunt însă punctele de vedere, mai mult sau mai puțin, angajate unor sugestii exterioare meseriei de istoric, avansate de unii specialiști care susțin ideea „românizării forțate”, deși sunt în perfectă cunoștință de cauză asupra a ceea ce s-a întâmplat. Ele sunt periculoase din cel puțin două perspective. Prima este aceea că propagă neadevăruri istorice, iar cea de-a doua că lasă în peisajul public impresia că fiind punctele de vedere ale unor specialiști, reprezintă realitatea așa cum a fost ea². Sunt acei cercetători care s-au situat de-a lungul timpului întotdeauna în preajma subiectelor în vogă, aducătoare de imagine, poziții publice și, de ce nu, de resurse financiare confortabile. Biografiile lor sunt sugestive din această perspectivă și ne arată slalomurile lor intelectuale în funcție de natura, locul și mai ales dimensiunea resurselor financiare puse la dispoziție.

Subiectul este în general unul „mănos” pentru politic și este abordat periodic, atunci când interesele, în primul rând electorale, o reclamă. Tocmai de aceea, pătrunderea în intimitatea vremii ajută foarte mult la înțelegerea a ceea ce s-a întâmplat, putând contribui la detașarea subiectului de ingerințe exterioare meseriei.

Așadar, instaurarea administrației românești la Oradea și Bihor, la fel ca în multe alte provincii istorice populate în majoritate de români, nou-intrate în componența României, a surprins o serie de realități cultural-identitare care trebuiau neapărat remediate. Una dintre acestea, care putea greva enorm asupra stabilității și solidității României, era predominanța elementelor alogene în spațiul cultural local. Asta nu ar fi fost însă o problemă în sine dacă aceste elite locale, maghiare în primul rând dar și cele evreiești, ar fi arătat loialitate față de noua construcție statală românească.

¹ François Furet, *Atelierul istoricului*, București, Corint, 2002, 348 p.

² Vezi în acest sens mai ales Lucian Boia, *Cum s-a românizat România*, Editura Humanitas, București, 2015; Idem, *De ce este România altfel?*, Humanitas, București, 2012; Idem, *Istorie și mit în conștiința românească*, Humanitas, București, 1997; Idem, *În jurul Marii Uniri de la 1918. Națiuni, frontiere, minorități*, Humanitas, București, 2017; Idem, *Primul Război Mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări*, Humanitas, București, 2014.

În cazul elitei maghiare, refuzul de a accepta realitățile românești erau oarecum de înțeles. Pierderea preponderenței în peisajul administrativ local a creat un anumit disconfort acesteia. Cedările erau însă doar aici întrucât teritoriul economic, social și cultural erau mai departe sub controlul maghiarilor, fapt recunoscut și asumat de altfel de istoriografia maghiară³.

Elita evreiască, una economică și culturală în primul rând, a ezitat foarte mult în primii ani interbelici să se racordeze noilor realități ale României interbelice, rămânând un aliat de nădejde al maghiarilor. În problemele principale ale urbei elita celor două comunități făceau un exemplar front comun împotriva celei românești, fapt remarcat adesea în presa românească locală⁴.

Desigur, întrucât administrația se afla în mâna Guvernului de la București și a autorităților locale s-au găsit unele soluții administrativ-politice specifice vremii prin care opoziția maghiaro-evreiască să fie contracarată de mediile românești. Exemplul comisiilor interimare era, bunăoară, edificator din acest punct de vedere.

Comunitatea evreiască a început să nu mai facă front comun cu cea maghiară abia la începutul anilor 1930. Aceasta a realizat, pe de o parte, că în România puteau să se dezvolte nestingherit, iar pe de alta, având deja cunoștința de politicile antisemite din Ungaria lui Horthy, începeau să se teamă de viitorul lor în situația în care Transilvania ar putea reveni Ungariei. În consecință, au renunțat să mai susțină cu la fel de mult aplomb politicile revizioniste ale Budapestei la adresa României.

Au fost însă și câteva excepții, precum Hegedűs Nándor, mare proprietar de ziare, care a rămas cantonat atât el cât și presa controlată de acesta, în siajul revizionismului ungar. A fost însă recompensat în primăvara-vara anului 1944. Atunci, în contextul aplicării de către Budapesta a soluției finale vizând exterminarea evreilor, inclusiv a celor din Oradea ocupată de Ungaria horthistă, Hegedűs Nándor, s-a aflat printre pușinii evrei exceptați de la deportare tocmai datorită serviciilor aduse de-a lungul timpului cauzei ungare. De altfel, după încheierea celui de-Al Doilea Război Mondial a plecat din România stabilindu-se la Budapesta, unde a încetat din viață la vârsta de 85 de ani la data de 19 noiembrie 1969.

Nu aceeași soartă a avut-o Emil Weiszlovics, proprietarul Hotelului Parc din Oradea și unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai comunității evreiești din Bihor. Acesta a fost în întreaga perioadă interbelică un critic ireconciliabil și foarte dur al realităților românești⁵, iar în momentul intrării armatelor ungare în Oradea în septembrie 1940, a fost printre cei care l-au salutat cu multă obediență pe Miklós Horthy.

Rezultatul a fost acela că Emil Weiszlovics a făcut parte din primul tren cu evrei deportați, care în mai 1944 a plecat din Oradea spre lagărul de concentrare de la

³ Pentru o discuție în acest sens vezi: Nándor Bárdi, *Momente de cotitură și grupări generaționale în istoria minorității maghiare din România (1918-1989)*, în: Olti Ágoston, Gidó Attuila (coord.), *Minoritatea maghiară în perioada comunistă*, Cluj-Napoca, Institutul pentru Studiul Problemelor Minorităților Naționale/ Kriterion, 2009, p. 20; Idem, *A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között (Strategiile politicii minoritare maghiare din România din perioada interbelică)*, în: *Regio*, 1977, nr. 2, pp. 32-67.

⁴ Alter Scotus, *Interesele maghiarilor și evreilor*, în: *Gazeta de Vest*, an. III, nr. 434, 20 februarie 1931, p. 1.

⁵ *Cazul lui Emil Weiszlovics. O atitudine caracteristică*, în: *Vestul României*, an. I, nr. 31, 12 octombrie 1923, p. 1; *Proprietarul hotelului Parc*, în: *Vestul României*, an. I, nr. 30, 10 octombrie 1923, p. 3.

Auschwitz. Probabil că autoritățile ungare, centrale și locale, au considerat că nu făcuse suficiente servicii națiunii maghiare.

În acest context, practic, elita românească interbelică era copleșită de cele maghiară și evreiască. Fenomenul era explicabil de altfel. Înainte de 1918 românii fuseseră trimiși la periferia istoriei de guvernării austro-ungari și plasați acolo pentru a nu emite pretenții, iar dacă emit să nu poată fi auzite decât cu mare greutate. În aceste condiții, statul român, dacă dorea să fie unul viabil, avea nevoie de o repartizare echitabilă a ideilor naționale, chiar și acolo unde acestea fuseseră mai firave din motive ce țineau deja de trecut. Era nevoie de o unificare a „sufletelor” românești, după cum sublinia Gheorghe Tulbure spre finalul primului deceniu interbelic.

Pentru aceasta era necesară o elită românească puternică, capabilă să contureze un „suflet” românesc coerent și puternic, capabil a se opune ideologiilor minoritare și, mai ales, de a se ridica la nivelul argumentativ al acestora în dialogul de idei care uneori era extrem de ascuțit⁶.

Acesta este contextul în care în Oradea sosesc încă de la începutul perioadei interbelice un număr important de intelectuali din toate colțurile țării. Rolul lor era acela de a contribui la echilibrarea ideilor și a lumilor, astfel încât comunitatea românească în ansamblul său să beneficieze de lideri capabili și dispuși să susțină idealurile românești, alături de reprezentanții elitelor locale antebelice.

Urmărind întreaga perioadă interbelică, constatăm că așteptările au fost răsplătite. În Oradea s-a reușit constituirea unui contingent elitar românesc comparabil cu cel al minorităților naționale. Acesta și-a șlefuit în timp un discurs puternic circumscris câtorva direcții menite a întări elementul românesc la frontiera de vest a României.

Aproape toate sunt cantonate în jurul câtorva idei care se traduc prin dorința de edificare a unui nivel cultural ridicat și a unei educații solide. Acestea erau considerate principalele elemente ale sedimentării românești, înțelegându-se că permanența se câștigă în primul rând prin cultivarea spiritului, care să acompanieze în mod necesar o administrație puternică și solide investiții economice.

Elita culturală românească locală a înțeles că unele subiecte nu puteau lipsi din peisaj, cu atât mai mult cu cât eludarea lor ar fi creat pericole reale pe termen lung însăși funcționării și statului român. S-a constatat că era nevoie de consolidarea unei ideologii integratoare extrem de vizibile pentru cât mai mulți dintre cetățenii orașului și județului. Cel mai bun exemplu din această perspectivă era însăși întărirea ideii potrivit căreia momentul 1 Decembrie 1918 a fost just și definitoriu pentru statul român. Menținerea lui într-o permanentă actualitate era de datoria celor care activau pe teritoriul culturii.

În atare condiții, tocmai acesta a fost subiectul cel mai preferat al multor reprezentanți ai elitei românești locale între cele două războaie mondiale, conștienți de necesitatea menținerii lui în atenția opiniei publice, cu atât mai mult cu cât Ungaria invoca tot mai insistent necesitatea revizuirii deciziilor Conferinței de Pace de la Paris din 1919-1920, în cazul României a Tratatului de la Trianon.

⁶ Gheorghe Tulbure, *Unirea Ardealului 1918-1928*, în: *Familia*, seria II, an. III, 1928, nr. 11-12, p. 2.

În acest context, consecința directă a fost aceea că realizarea Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918 a generat diverse pasiuni în peisajul cultural local și național. Aproape întreaga elită culturală românească a dezbătut constant această temă asumându-și un rol activ în direcția consolidării României Mari⁷, implicit a armonizării statului național român, fapt semnalat plenar de Gheorghe Tulbure care aprecia, la un deceniu distanță de la momentul 1918, că după realizarea unirii mai era nevoie de realizarea unei „unități a sufletelor, care contopind pe toți într-un gând și într-o singură simțire, formează temelia adevăratei unități naționale”⁸.

Așa cum putem vedea și în selecția textelor din volum, au existat și contestatarii ai unirii Transilvaneiei cu România, însă aceștia au venit exclusiv pe filieră ungară⁹. Desigur că ei erau întreținuți de Budapesta și de unii lideri politici maghiari din România sau plecați în Ungaria. Acțiunile revizioniste au început încă de la venirea la putere în Ungaria a lui Miklós Horthy, însă manifestările revizionismului ungar au fost din ce în ce mai evidente pe parcursul anilor '30.

În capitala Ungariei aveau loc numeroase evenimente cu participarea unor lideri maghiari transilvăneni care făceau în permanență trimitere la Transilvania ca la un pământ unguresc, nereușind să se dezlipească de tarele unei ideologii politice învechite. Un asemenea eveniment simbolic a avut loc la începutul lunii iunie a anului 1923, când la Budapesta s-a desfășurat o acțiune intitulată *Pământ ardelenesc*. Corespondenții de presă bihoreni prezenți au surprins cât se poate de plastic ceea ce s-a întâmplat acolo dimpreună cu conotațiile acordate.

Astfel, unul dintre corespondenți semnala faptul că „ungurii cari au optat pentru cetățenia maghiară, au organizat Duminecă o serbare iredentistă. La locul serbării s'a adus o ladă de fier în care se pusese pământ din toate județele Ardealului. După ce episcopul Ravass a sfințit pământul, lada a fost îngropată, pe când cei prezenți cântau Crezul maghiar”¹⁰. Manifestările iredentiste au fost din ce în ce mai numeroase în perioada interbelică, atât la Budapesta, cât și în alte locuri din Ungaria.

Întreaga perioadă interbelică reliefează dezbaterile consistente de idei ale elitei românești bihorene aflată într-un permanent dialog cu sine însuși, dar mai ales cu contestatarii dreptului la „unitate sufletească” a românilor. Dialogul acesta s-a desfășurat de cele mai multe ori în zodia eleganței intelectuale, utilizând propriile argumente considerate valide de autorii lor.

Una dintre problemele majore aflate în dezbatere a fost aceea a permanentizării revizionismului ungar. Manipulând realitatea, acesta își lăsa amprenta asupra discursului public elitar maghiar din Bihor și Transilvania deopotrivă, invocându-se adesea prezența hazardului în realizarea unirii. În opinia lui George Bota, chestiunile ridicate de acesta erau o vreme pierdută întrucât, spune acesta, „nu mai găsești azi o minte luminată și sinceră care să caute în războiu

⁷ George Bota, *Unificare sau armonizare?*, în: *Familia*, seria II, an. I, nr. 5, 1926, p. 1.

⁸ Gheorghe Tulbure, *Unirea Ardealului 1918-1928*, p. 2.

⁹ Alexandru Olteanu, *Ardealul în planurile revizioniste*, în: *Cele Trei Crișuri*, an. XIV, nr. 11-12, 1933, pp. 140-141; George Bota, *Vreme pierdută*, în: *Familia*, seria II, an. III, nr. 7-8, 1928, p. 1.

¹⁰ *Vestul României*, an. I, nr. 12, 8 iunie 1923, p.4.

*ultima ratio a unui conflict*¹¹ în afară de „frământările ridicole și zadarnice ale unor vecini, cari nu s-au învrednicit a zări și ei raza zilei de mâine”¹².

Abordările interbelice ale celor preocupați de aceste aspecte atât din presa locală, cât mai ales din revistele *Familia* și *Cele Trei Crișuri* vin cu subiecte solide și consistente subliniind apăsător, așa cum o face și Gheorghe Tulbure la un deceniu de la Marea Unire că „unirea n-a fost o simplă izbândă a norocului, nici un abil joc al diplomației. Ea este rezultatul firesc al unor sforțări colective de multe veacuri. Ca orice mare act istoric, ea nu putea fi opera unui singur om. Nici chiar a unei singure generații”¹³. El avertizează pe cei care văd în 1 Decembrie 1918 „doar un capriciu al fatalității sau realizarea unui principiul wilsonian”¹⁴, subliniind că pentru înțelegerea deplină a evenimentului este nevoie să „deschidem cartea neamului, pentru a ne convinge că alături de eforturile vitejești ale contemporanilor el s-a săvârșit din suferințele și aspirațiile acelor cari zac în vechi și scumpe morminte”¹⁵.

Faptul că subiectul era dezbătut arată că tema a fost destul de fierbinte în peisajul elitar și chiar cotidian local, deși, așa cum o dovedește realitatea și toate evidențele, minoritatea maghiară în numele căreia se trimiteau săgeți de la Budapesta, amplificate de vectori locali, se bucura de toate drepturile pe care un tânăr stat național în curs de consolidare le putea oferi. În opinia lui George Bota, maghiarii din Oradea nu au nicio problemă identitară. Astfel, spunea acesta, adresându-se cititorilor revistei *Familia* dar nu numai, „stați vă rog câteva ceasuri în Oradea și vă veți convinge, chiar conte ungar dacă ați fi, că ungurii își pierd bunătațe de vreme în zvârcoliri care-i întârzâie. Se vorbește, se cântă, se petrece, se scrie, se dansează ungrește mai mult decât chiar pe vremea lor... și cu toate acestea, peste Tisa, lumea conților și baronilor, în armuri medievale, pune poporul maghiar să jelească nenorocirea fraților din România”¹⁶.

Pentru a argumenta parcă cele spuse de George Bota, un deceniu mai târziu, în 1939, Augustin Chirilă, primarul orașului Oradea din acel moment¹⁷, vine și aduce dovezi clare în ceea ce înseamnă menținerea unor standarde ridicate de viață și integrare socială pentru minoritățile naționale. Urmărind datele statistice ale vremii, Augustin Chirilă afirmă răspicat că la două decenii de la „încadrarea elementului românesc din Oradea și Bihor în meserii, industrie și comerț”¹⁸ românii nu contează economic, cei care controlează economia județului fiind minoritarii.

În acest sens, primarul Chirilă aducea și date statistice concrete. Potrivit acestora, în mediul urban bihorean firmele comerciale erau deținute de români (27 de societăți), unguri (22 de societăți), evrei (160 de societăți), germani (3). În mediul rural situația era și mai evidentă de vreme ce aici aceștia dețineau 444 de societăți,

¹¹ George Bota, *Vreme pierdută*, în: *Familia*, seria II, an. III, nr. 7-8, 1928, p. 1.

¹² *Ibidem*.

¹³ Gheorghe Tulbure, *Unirea Ardealului 1918-1928*, în: *Familia*, seria II, an. III, nr. 11-12, p. 1.

¹⁴ *Ibidem*, p. 2.

¹⁵ *Ibidem*, p. 1.

¹⁶ George Bota, *Vreme pierdută*, p. 1.

¹⁷ Aurel Chiriac (coord.), *Oradea. Pagini de istorie*, Oradea, Muzeul Țării Crișurilor, 2003, pp. 116-119.

¹⁸ Augustin Chirilă, *După 20 de ani*, în: *Familia*, seria III, an. IV, nr. 1, 1939, p. 27.

ungurii 343, germanii 17, evreii 673, alții 11 societăți¹⁹. Chiar și așa, realitatea era ușor diferită, deoarece „în unele firme industriale și comerciale sociale, într-adevăr numai firma o dau românii și sub numele lor se ascunde capital evreesc”²⁰, spune primarul orașului Oradea.

Acestor realități le corespund altele la fel de favorabile ideii de păstrare a libertăților identitare minoritare în România interbelică. Faptul este iterat și de publicistul Kerestury Sándor care susține cu argumente solide condițiile propice oferite de statul român în direcția unei integrări și evoluții pozitive a maghiarilor, pe unele segmente chiar mai bune decât în Ungaria, afirmând deschis că pe „când cei de la Budapesta nici gând n-aveau măcar să creeze o nouă viață literară–scriitorii maghiari de la Oradea Mare se și grupau după experiențele de lume ale fiecăruia...”²¹.

El sugera clar că în Oradea elita culturală maghiară evolua nestingherit, invocând în acest sens numele unor Tabéry Géza, Emőd Tamás, Szentimrey Kovacs, Kovacs Jenő. Toate acestea vin să sublinieze faptul că democrația românească interbelică, cu plusurile și minusurile sale, a făcut posibilă propășirea fiecărei minorități etnice, în primul rând a celei maghiare, cea mai numeroasă dintre acestea.

Totuși, o parte a elitei maghiare era antrenată de Budapesta în acțiuni revizioniste și critice la adresa unirii Transilvaniei cu România la 1 Decembrie 1918. George Bota îi invita însă pe colegii maghiari din zona presei și a culturii să nu-și mai piardă vremea „ținând isonul strigoilor de la Budapesta”²², deoarece „poporul maghiar va găsi alături de al nostru calea cea nouă și adevărată dacă va ști să scuture jugul unei mentalități ruginite și care caută să-i oprească în vremuri ce au murit...”²³.

Revistele *Familia* și *Cele Trei Crișuri*, precum și presa românească au militat prin condeiele prezente acolo pentru acordarea unei atenții sporite stăvilirii discuțiilor critice la adresa constituirii României Mari. Printre cei mai vehemenți sunt chiar unii dintre actorii principali ai marelui eveniment din istoria României.

Gheorghe Tulbure, bunăoară, este foarte prezent în ambele publicații atrăgând adesea atenția asupra necesității implicării mai active a Bucureștiului în direcția consolidării actului unirii, oferind și sugestii legate de cum trebuie acționat. Într-una dintre opiniile exprimate în 1923 el sublinia că era nevoie de o mobilizare serioasă în primul rând pe tărâm cultural întrucât „sub raportul culturii suntem încă în stare de inferioritate față de elementul minoritar”²⁴, în condițiile în care „aici la granița României se petrece o luptă surdă, dar foarte acerbă între cultura maghiară, stăpânitoare încă și elementul românesc...”²⁵. Afirmatia era una pertinentă și confirmă încă o dată faptul că elita culturală locală maghiară a beneficiat de manifestări de exprimare dintre cele mai largi în statul național român. Gheorghe Tulbure reclamă chiar o anumită delăsare a autorităților centrale și locale care nu ar

¹⁹ *Ibidem*, p. 30.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Kerestury Sándor, *Patru ani de cultură maghiară*, în: *Cele Trei Crișuri*, an. IV, nr. 2, 1923, p. 26; Idem, *Patru ani de cultură maghiară în Ardealul dezrobite*, II, *ibidem*, pp. 42-43; Idem, *Patru ani de cultură maghiară în Ardealul dezrobite*, II, *ibidem*, nr. 4, 1923, pp. 58-59.

²² George Bota, *Vreme pierdută*, în: *Familia*, seria II, an. III, nr. 7-8, 1928, p. 1.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Gheorghe Tulbure, *Cultura românească în Bihor*, în: *Cele Trei Crișuri*, an. IV, nr. 8, 1923, p. 117.

²⁵ *Ibidem*, p. 118.

sprijini „instituții și manifestări demne, care să însemneze o afirmare a culturii noastre și s-aducă prestigiu ideii de stat român...”²⁶ ceea ce duce la concluzia că elementul românesc majoritar nu era deloc favorizat în detrimentul celui minoritar.

În contrast cu tratamentul elegant față de minoritățile naționale din perioada interbelică, în limitele unei democrații românești funcționale, *Familia*, dar mai ales *Cele Trei Crișuri*, prezintă situația minorității românești din Ungaria, una care nu era deloc similară cu ce se întâmpla în materie în România. Fenomenul a mai fost dezbătut și cu alte ocazii²⁷.

Presa culturală orădeană locală semnală adesea problemele cu care se confruntau cei circa 50-60.000 de români din Ungaria după 1918. Concluziile nu erau încurajatoare, însă aduceau în fața publicului din România situația îngrijorătoare a acestora. Asta îl face pe A. Davidescu să afirme în 1930 că în Ungaria „graiul românesc, aproape în întregime a amuțit”²⁸, fiind vorba mai ales de comunitățile greco-catolice românești din cadrul Episcopiei de Hajdúdorog. Autorul articolului aduce în sprijinul afirmațiilor sale exemple concrete de măsuri antiromânești luate de guvernul de la Budapesta precum cele luate împotriva „învățătorului Pelle de la școala confesională, care a trebuit să fugă în țară, (...) iar agenții iredentismului îi amenințau chiar viața”²⁹.

Situații similare erau semnalate în Leta Mare, Poci, Nyírábrány, Nyíradony, Acsád etc. Concluzia lui Davidescu în legătură cu viitorul comunității românești din Ungaria era una pesimistă, afirmând că „românii din Ungaria, deci, destul de numeroși, duc astăzi cel mai dureros calvar. Pe când la noi minoritatea maghiară se răsfață în teatru, în școală, în administrație, peste tot de multe ori refuzând să învețe limba statului, pe când școalele de stat românești au și astăzi învățători și profesori care abia îngână 2-3 cuvinte românești, peste hotare, în țara vecină, frații noștri sunt nimiciți...”³⁰.

O analiză pertinentă din această perspectivă a fost realizată în *Cele Trei Crișuri* și de către diplomatul Vasile Stoica. Bun cunoscător al realităților, acesta a configurat un tablou sumbru al minorității românești din Ungaria, subliniind că „scopul guvernelor ungare este, firește, desființarea totală a acestui element românesc, însă mai evident este fenomenul în comitatele greco-catolice”³¹. Vasile Stoica concluzionează că „românii din Ungaria sunt meniți unei dispariții foarte grabnice, dacă instituțiile lor naționale și mai presus de toate biserica și școala nu vor fi înviate”³².

În aceste condiții, elita românească locală a militat în permanență, *Familia* și *Cele Trei Crișuri* fiind două tribune esențiale din această perspectivă, pentru

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Gabriel Moisa, *Istoriografia românilor din Ungaria 1920-2010*, Giula, Editura NOI, 2010, 311 p.; Idem (coord.), *Cultura și istoria românilor din Ungaria*, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2013, 351 p.

²⁸ A. Davidescu, *Românii din Ungaria*, în: *Cele Trei Crișuri*, an. XI, nr. 1-2, 1930, p. 11.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Vasile Stoica, *Românii din Ungaria*, în: *Cele Trei Crișuri*, an. XI, nr. 1-2, 1930, p. 11.

³² *Ibidem*, p. 10.

consolidarea elementului românesc în cadrele României Mari, dincolo de diferențele locale și regionale.

Soluțiile propuse erau numeroase, însă se insista în mod deosebit pe necesitatea unui demers care să conducă, în ciuda diferențelor firești de mentalitate de la o regiune istorică la alta, la „*așa numita unitate sufletească*”³³ care trebuie realizată, potrivit lui George Bota, „*sub scutul aceluiași ideal național*”³⁴.

El recunoaște că în cazul românilor chestiunea este necesară întrucât „*sub imperiul împrejurărilor istorice diferite, ascultând de legi diferite, de orientări diferite ne apar cu mentalități diferite*”³⁵. Concluzia lui era însă una clară, susținând că „*armonizarea mentalităților nu se poate face decât prin preponderența culturai mame, prin școala românească, printr-o dogoreală a focului din inima românismului*”³⁶, adică de la București.

Modernitatea discursului lui George Bota este surprinzător din această perspectivă, demonstrând încă o dată larga respirație intelectuală a elitei culturale românești locale. Acesta nu vede o „*unitate sufletească*” în sens uniformizator absolut, deoarece, spune acesta, „*nu trebuie să ștergem cu totul deosebiri locale, căci nu o putem face și este absurd să o facem....această diversitate trebuie să fie pusă în slujba aceluiași ideal național*”³⁷.

Un loc aparte urma să fie destinat minoritarilor cărora „*fără să le schimbăm sufletul lor de unguri, sași, ruteni etc, minoritarii cari conviețuiesc cu noi n-au nimic de câștigat de la spinii cu care se prezintă încă mulți în noua formă de stat în care i-a adus fatalitatea și dreptatea istorică*”³⁸. George Bota face apel la trecut și spune că minoritarii nu au a se teme de viitorul lor, deoarece „*după cum românii au fost atât de inteligenți și s-au știut comanda fără să-și piardă caracterul rasei lor, tot astfel credem că și minoritarii noștri vor înțelege că unitatea politică a noului stat le impune să țină seama de mentalitatea românească. E mult până se vor convinge de superioritatea ei și suntem siguri că nu le va fi greu cu ea*”³⁹.

Puncte de vedere similare sunt vizibile și de alți reprezentanți ai elitei românești bihorene, precum Gheorghe Bacaloglu care susține că „*regionalismul impus sau tolerat de la centru*”⁴⁰ ... trebuie să se „*împletească cu interesele superioare ale țării*”⁴¹, în timp ce un editorial al revistei *Cele Trei Crișuri* din martie 1923 semnala faptul că este nevoie de o Românie bine structurată în care toate zonele țării să aibă „*bineînțelele etern stimulent: centrul*”⁴².

În fine, între soluțiile sigure de construcție identitar-națională românească se număra și foarte buna înțelegere a evenimentelor cu semnificație istorică deosebită și a simbolurilor naționale.

³³ George Bota, *Unificare sau armonizare?*, în: *Familia*, an. I, nr. 5, 1926, pp. 1-2.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Gheorghe Bacaloglu, *Din vălmășagul vremii*, în: *Cele Trei Crișuri*, an. VII, nr. 11-12, 1926, p. 149.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Descentralizarea culturală*, în: *Cele Trei Crișuri*, an. VI, nr. 3, 1923, p. 37.

Dintre toate însă, cea mai importantă era înțelegerea și asumarea semnificației zilei de 1 Decembrie 1918 socotindu-se că „*regretele nesăbuite ale unora, defăimările și necazul altora, socotelile, răfuiala și flecăreala altora, nu sunt decât sau umbrele unui egoism tiran al sufletelor înguste sau pripeala unor capete zăpăcite de vârtejul timpurilor sau calcule meschine ale unor meschine ocupațiuni; cu un cuvânt sunt urmele unor zdruncinări de creier sau tulburări de inimă, în orice caz stări patologice*”⁴³. Alături de 1 Decembrie, spune George Bota, trebuie sărbătorit și înțeles momentul 24 ianuarie 1859 „*care a fost o treaptă pe care am pus piciorul ca să ne ridicăm ...*”⁴⁴, însă toate sărbătorile cu semnificație majoră necesită atenție sporită întrucât „*amintirea trecutului să ne fie, prin urmare, pildă a bărbăției noastre pentru viitor*”⁴⁵.

Pentru ca publicul să înțeleagă și să asimileze aceste momente importante ale identității naționale, *Familia*, *Cele Trei Crișuri*, dar și unele ziare locale publicau periodic materiale legate de semnificația lor, în primul rând de 1 Decembrie 1918. De asemenea, erau acordate spații ample prezentării manifestărilor locale prilejuite de sărbătorirea evenimentului care a consfințit unirea Transilvaniei cu România.

Există două categorii majore care vedeau lumina tiparului, ambele având același scop. În prima sunt însemnările memorialistice ale celor care au trăit evenimentul, iar în cea de-a doua texte ale unor nume grele ale istoriografiei și culturii naționale preocupate de moment. În prima semnalăm contribuțiile lui Gheorghe Tulbure⁴⁶, Alexandru Ciura⁴⁷, Andrei Crișanul⁴⁸, Ioan Lupaș⁴⁹, Alexandru Lapedatu⁵⁰, Octavian Goga⁵¹, Sever Bocu⁵², iar din cea de-a doua Radu Rosetti⁵³, Constantin Kirițescu⁵⁴ ș.a.

Interesant de remarcat este faptul că aceste poziționări față de 1 Decembrie 1918 au continuat și în perioada 1940-1944, când România era într-o alianță militară cu Ungaria, prin aderarea României, la 23 noiembrie 1944, la Pactului Tripartit sau Axa Roma-Berlin-Tokio⁵⁵.

Într-un material semnat de redacția revistei *Cele Trei Crișuri* în numărul din noiembrie-decembrie 1940, așadar imediat după Dictatul de la Viena, era invocat discursul generalului Ion Antonescu ținut la Alba-Iulia, în care acesta sublinia apăsăt

⁴³ George Bota, *1 Decembrie*, în: *Familia*, seria II, an I, 1926, nr. 10, p. 1.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 2.

⁴⁵ *Zece ani de la Unirea Ardealului*, în: *Cele Trei Crișuri*, an. IX, nr. 11-12, 1928, p. 161.

⁴⁶ Gheorghe Tulbure, *Zile trăite la Tribuna Bihorului*, în: *Familia*, seria III, an. IV, nr. 1, 1939, pp. 13-21.

⁴⁷ Al. Ciura, *Adunarea de la Alba-Iulia*, în: *Cele Trei Crișuri*, an. I, nr. 13, 1920, pp. 2-7.

⁴⁸ Andrei Crișanul, *1 Decembrie 1918*. În „*Cele Trei Crișuri*”, an. IX, nr. 11-12, 1928, pp. 172-173.

⁴⁹ Ioan Lupaș, *Adunarea Națională de la Alba-Iulia*, în: *Cele Trei Crișuri*, an. IX, nr. 11-12, 1928, pp. 162-166.

⁵⁰ Al. Lapedatu, *La a 25-a aniversare a Unirii de la Alba-Iulia*, în: *Cele Trei Crișuri*, an. XXIV, nr. 11-12, 1943, pp. 204-205.

⁵¹ Octavian Goga, *1 Decembrie*, în: *Cele Trei Crișuri*, an. XII, nr. 11-12, 1931, pp. 133-134.

⁵² Sever Bocu, *Cine a făcut România Mare? – 10 ani de la unire*, în: *Cele Trei Crișuri*, an. X, nr. 5-6, pp. 73-74.

⁵³ Radu Rosetti, *Făuritorii întâmplărilor de la 1 decembrie 1918*, în: *Cele Trei Crișuri*, an. IX, nr. 11-12, 1928, p. 171.

⁵⁴ Constantin Kirițescu, *Ocuparea Budapestei*, în: *Cele Trei Crișuri*, an. IX, nr. 11-12, 1928, pp. 169-170.

⁵⁵ Pactul Tripartit, care s-a mai numit și Pactul celor trei puteri, Pactul Axei sau Pactul celor trei căi, a fost semnat la Berlin pe 27 septembrie 1940 de către reprezentanții Germaniei naziste, Italiei fasciste și Japoniei. Ulterior la acesta au aderat Ungaria, România, Slovacia, Bulgaria și Regatul Iugoslaviei.

faptul că „1 Decembrie nu este anul acesta al bucuriei naționale. 1 Decembrie este ziua durerii naționale, ziua greșelilor trecutului cărora le-au căzut jertfă sfintele noastre granițe. 1 Decembrie este ziua muștrării și judecării...”⁵⁶.

Ion Antonescu, cel care venise la putere după abdicarea regelui Carol I, nu acceptase niciodată pierderile teritoriale și se știe că unul dintre obiectivele sale de politică externă era legat de redobândirea teritoriilor pierdute. El considera că vara anului 1940 a fost o consecință a „greșelilor trecutului” făcute de politicieni, în ciuda asigurărilor liniștitoare date de aceștia începând cu mijlocul anilor 1930⁵⁷.

Acesta nu era, evident, singurul subiect de dezbatere intelectuală în Bihorul interbelic. A fost însă cel mai vizibil și necesar pentru atmosfera din ce în ce mai încărcată odată cu trecerea anilor. Subiectul a contribuit esențial la menținerea ideii de unitate națională în mentalul colectiv. Publicul nu era lăsat astfel pradă discursurilor demobilizatoare din această perspectivă venite dinspre unii reprezentanți ai elitei minoritare din Oradea.

Pe lângă această discuție, care a acaparat o bună parte a spațiului cultural interbelic, au fost și altele, precum: importanța regalității pentru unitatea națională, politica internă și externă a României, revizionismul ungar, identitatea națională românească, rolul elitelor la frontiera de vest a României, nevoia de diplomatie culturală în folos național, dezvoltarea unor instituții culturale naționale puternice pe frontieră, politica duplicitară a maghiarilor și evreilor în raport cu statul român, rolul minorităților naționale.

Gabriel MOISA,
doctor, profesor universitar
Universitatea Oradea
email: gabimoisa@hotmail.com

⁵⁶ *Alba-Iulia (1 Decembrie 1940)*, în: *Cele Trei Crișuri*, an. XXI, nr. 11-12, 1940, pp. 204-205.

⁵⁷ *1 Decembrie 1918-1 Decembrie 1936*, în: *Cele Trei Crișuri*, an. XVII, nr. 11-12, 1936, p. 163.

Alexandru MALACENCO

CINE ACTIVA ÎN SERVICIUL „SPIONAJULUI MOLDOVENESC” ÎN ANII 1944-1945?

Who was working in the "Moldavian espionage" in the period 1944-1945?

After more than three decades since the USSR collapsed, the subject regarding the contribution of the soviet espionage in the process of reestablishing the soviet power in Bessarabia remains unstudied. Based on documents from the Archive of the Security and Intelligence Service of the Republic of Moldova, the author aims to analyze the organizational structure, the duties and the staff of one of the most veiled units of the People's Commissariat for State Security (in Russian: NKGB) of the Moldavian SSR in the period between 1944 and 1945 – unit 1 of foreign intelligence (in Russian: razvedka). Unit 1 of the NKGB of the Moldavian SSR was responsible for foreign intelligence, or, in other words, it was the espionage service of the union republic outside the Soviet Union.

Ethnical composition of the unit 1 of the NKGB' staff of and the peculiarities of its organization will point out at who the soldiers from the first line of the "invisible front" were and their role in the process of institutionalizing the soviet power in the Moldavian SSR in the first post-war years.

Keywords: *Unit 1 of the NKGB; espionage; organizational structure; staff; Moldavian SSR; the Soviet Union.*

Spionajul¹ și istoria au o trăsătură comună – sunt așezate între oglinzi strâmbe, așa încât (de multe ori) nu mai știi cine minte și cine spune adevărul. În general, despre spionaj se vorbește în mod deschis foarte rar și foarte puțin. În mod tradițional, istoriografia oficială lasă cumva într-un con de umbră partitura executată de spionaj și rolul acestuia în cursul evenimentelor istorice.

La mai bine de trei decenii de la destrămarea URSS, contribuția spionajului sovietic în procesul de restabilire a puterii sovietice în Basarabia rămâne a fi un subiect necercetat. Deși istoricul Pavel Moraru are scrise mai multe lucrări ample care vizează tematica serviciilor secrete în Basarabia în perioada secolului XX², este de menționat că în mod expres direcției 1 a NKGB RSS Moldovenești (*serviciul de spionaj al republicii unionale*), nu i-au fost dedicate oarecare studii. O altă lucrare în

¹ Spionaj – activitate prin care se obțin informații de ordin militar, politic, economic sau alte tipuri de informații secrete, prin intermediul spionilor, al agenților secreți sau al mijloacelor ilegale de supraveghere. În anumite cazuri, se diferențiază de categoria mai largă a obținerii de informații prin modul de lucru agresiv și metodele ilegale. Contraspionajul urmărește detectarea și împiedicarea spionajului părții adverse. *Enciclopedia Universală Britannica*, coord. Ilieș Câmpeanu, Cornelia Marinescu, București, Editura Litera, 2010, vol. 14, p. 310.

² Pavel Moraru, *Urmașii lui Felix Dzerjinski: organele Securității Statului în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. 1940-1991*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2008; *Idem, SMERȘ în Basarabia, 1944-1954*, Editura Militară, București, 2013; *Idem, Serviciile Secrete și Basarabia, dicționar 1918-1991*. Editura Militară, București, 2008; *Idem, Organizarea și activitatea structurilor securității statului din RSSM (1940-1991)*, în *Panorama Comunismului în Moldova Sovietică*, editor Liliana Corobca, Polirom, București, 2019, pp. 312-314.

care este menționată tangențial activitatea spionajului sovietic în Basarabia este volumul cu memoriile lui Gavriil Volkov, Președintele KGB al RSS Moldovenești între anii 1979-1989³. De remarcat că autorul se rezumă la cazul spionilor sovietici – „Gheorghe Emanuel și familia Zoti” – ce operau în Basarabia începând cu anul 1931, însă, fără a face mențiuni specifice despre tematica prezentului studiu.

În acest context, în vederea completării vidului istoriografic atestat, în baza unor documente inedite din Arhiva Serviciului de Informații și Securitate al Republicii Moldova, autorul își propune să analizeze structura organizatorică, atribuțiile funcționale și efectivul unei dintre cele mai conspirate subunități ale Comisariatului Poporului pentru Securitatea Statului (în rusă: NKGB) al RSS Moldovenești între anii 1944-1945 – *direcția 1* de informații externe (în rusă: *razvedka*). Direcția 1 a NKGB al RSS Moldovenești era responsabilă de activitatea de informații externe, sau, altfel spus, era serviciul de spionaj al republicii unionale în afara graniței Uniunii Sovietice.

În prezentul demers științific ne vom concentra, în special, pe analiza componentei etnice a efectivului direcției 1 a NKGB al RSS Moldovenești și specificului organizării structurale a acesteia. Elucidarea acestor elemente ne va permite să înțelegem cine erau ostașii invizibili din prima linie a „frontului din umbră”, precum și rolul lor în procesul restabilirii și consolidării puterii sovietice în RSS Moldovenească, începând cu anul 1944.

„Spionajul moldovenesc” al RSSM în anii 1944-1945. În perioada martie-august 1944, Basarabia a fost ocupată și „absorbită” de URSS pentru a doua oară, fiind destrămată teritorial și transformată în republică unională – RSS Moldovenească – conform celeia constituite arbitrar de către Moscova la 02 august 1940⁴. Aceleași organe sovietice de securitate care au operat în anii 1940-1941 au fost implicate în procesul de reocupare teritorială a Basarabiei și în anul 1944⁵, pentru restabilirea și instituționalizarea puterii sovietice.

Astfel, „NKGB-ul sovietic a fost restabilit în RSS Moldovenească odată cu ocuparea etapizată a teritoriului Basarabiei în primăvara-vara anului 1944 de către Ar-

³ Гавриил Волков, *Взгляд Через Десятилетия*, [O privire peste decenii], Chișinău, Editor: SIS al Republicii Moldova, 2004, pp. 113-136.

⁴ În urma anexării Basarabiei la 28 iunie 1940 de către Uniunea Sovietică, la 02 august 1940, în sesiunea Sovietului Suprem al URSS era adoptată *Legea cu privire la formarea Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești*. Mărimea teritorială finală a RSS Moldovenești a fost rezultatul tranzacțiilor dintre conducerea sovietică de la Moscova și cea a RSS Ucrainene. Prin urmare, în componența RSS Moldovenească au fost incluse raioanele Grigoriopol, Dubăsari, Camenca, Rîbnița, Slobozia, Tiraspol din fosta Republică Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească și șase județe ale Basarabiei (Bălți, Bender, Cahul, Orhei, Soroca și Chișinău). Iar Bucovina de Nord, județele Hotin, Ismail, Cetatea Albă au fost incluse forțat, arbitrar în RSS Ucraineană. Astfel, RSS Moldovenească a rămas cu o suprafață de 33, 7 mii km² din Basarabia, care avea 44.422 km². „Prin formarea RSS Moldovenești s-a obținut amputarea teritoriului Basarabiei, dezintegrarea teritorială a populației basarabene, jefuirea și includerea teritoriului ei în diferite unități administrative ale Ucrainei Sovietice”. Pentru mai multe detalii a se vedea: Anton Moraru, *Istoria Românilor: Basarabia și Transnistria 1812-1993*, Chișinău, Editura Aiva, 1995, pp. 324-330; Anatol Petrencu, *Basarabia în al Doilea Război Mondial, 1939-1945*, Chișinău, Prut Internațional, 2006, pp. 29-33; Mihai Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică 1944-1950*, Cluj-Napoca, Dacia, 1995, pp. 17, 29.

⁵ Alexandru Malacenco, *Serviciile de securitate în teritoriile „eliberate” de către URSS în primii ani postbelici*, în „Fațete ale Comunismului în România și în R(A)SS Moldovenească. Politică, Societate și Economie”, coord. Cristina Preutu și Anatol Petrencu, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași 2020, p. 66.

mata Roșie. Din punctul de vedere al structurii organizatorice, NKGB-MGB al RSS Moldovenești reprezenta o replică de dimensiuni mai mici sau o copie în miniatură a «poliției secrete» sovietice a URSS⁶. Prin urmare, numărul, denumirea și atribuțiile subdiviziunilor NKGB al RSS Moldovenești erau în mare parte similare cu cele ale NKGB al URSS, doar că ajustate la suprafața teritorială și la divizarea teritorial-administrativă a republicii unionale în perioada anilor 1944-1946⁷.

Așadar, nomenclatorul subunităților NKGB al RSS Moldovenești începea cu direcția 1 (întâi), responsabilă de *informații externe*, sau, altfel spus, subunitatea de spionaj a republicii unionale. Consecutiv, contraspionajului, conform nomenclatorului NKGB al RSS Moldovenești, îi era atribuită direcția 2 (doi)⁸.

Având la bază ordinul NKGB al Uniunii Sovietice, nr. 00391 din 12 octombrie 1944, Iosif Mordoveț – comisarul NKGB al RSS Moldovenești, la 30 octombrie 1944 a emis ordinul cu nr. 158, prin care stabilea structura statelor de personal a direcției 1 a NKGB RSS Moldovenești⁹. Deci, din start desprindem că la temelia constituirii structurii statelor de personal și a organigramei serviciului de spionaj a RSS Moldovenești în anul 1944 au stat ordonanțele exprese ale NKGB-ului unional de la Moscova.

Analizând conținutul ordinului nr. 158 din 30 octombrie 1944, observăm că ordinul propriu-zis are o anexă ce reprezintă un document tabelar în care sunt enumerate statele de funcții repartizate pentru fiecare subdiviziune a direcției 1 a NKGB RSS Moldovenești¹⁰. Așadar, direcția de spionaj a RSS Moldovenești era formată din trei secții și secretariatul, avea 17 funcții în total, dintre care șase funcții erau de conducere¹¹.

Conform sursei documentare studiate, direcția 1 a NKGB RSS Moldovenești avea următoarea structură organizatorică:

- **conducerea** direcției (2 funcții);
- **secretariatul** (4 funcții);
- **secția 1** – *activitatea informativă în România* (4 funcții);
- **secția 2** – *activitatea informativă în emigrație* (4 funcții);
- **secția 3** – *evidență a informației* (în rusă: *учётная информационное отделение*; 3 funcții)¹².

Adițional, menționăm că șeful adjunct al direcției 1 a NKGB RSS Moldovenești deținea prin cumul și funcția de șef al secției 1 – *activitatea informativă în România*¹³.

⁶ Alexandru Malacenco, *Comisariatul Poporului pentru Securitatea Statului al RSS Moldovenești – Structura Organizatorică între anii 1944-1946*, în: *Akademios*, Revistă de știință, inovare, cultură și artă”, nr. 4(55), 2019, p. 106.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 104.

⁹ *Arhiva Serviciului de Informații și Securitate al Republicii Moldova (ASISRM)*, Fondul administrativ (F.a.), inventar (inv.) 8, dosar (d.) 27, fila (f.) 327.

¹⁰ *Ibidem*, f. 328.

¹¹ *Ibidem*, f. 328.

¹² *Ibidem*, f. 328.

¹³ *Ibidem*, f. 328.

În contextul în care nu au fost identificate alte documente de arhivă care ar explica atribuțiile și competențele secțiilor direcției 1 a NKGB enumerate mai sus, putem doar să le deducem din denumirea arie de activitate a acestora.

Nu este întâmplător că în structura organizatorică a direcției 1 a NKGB RSS Moldovenești, secția cu numărul 1 se ocupa de activitatea informativă anume în România. Aceasta se explică, pe de o parte, prin realitățile politico-geografice din acea perioadă, iar pe de altă parte, prin afinitatea istorică și culturală dintre RSS Moldovenească (Basarabia) și România. Așadar, RSS Moldovenească se afla la granița de vest a URSS, mărginindu-se cu România, țară care, în anii celui de-al Doilea Război Mondial, între 1941-1944, a luptat cu Uniunea Sovietică. Un alt element care nu poate fi neglijat și care, din perspectiva Moscovei, genera amenințări pentru securitatea republicii unionale și, implicit, pentru interesele Uniunii Sovietice, era faptul că Basarabia, în perioada interbelică, a făcut parte din Regatul României. Mai mult decât atât, lingvistic, cultural și istoric, Basarabia era un spațiu geografic inerent României, ceea ce era (și este) evident și bine cunoscut pentru Moscova¹⁴. Acestea fiind spuse, și având în vedere că activitatea informativă pe România era structural situată în prim-plan în organigrama direcției 1 a NKGB RSS Moldovenești, secția fiind condusă nemijlocit de șeful adjunct al direcției 1, se conturează importanța deosebită pe care NKGB-ul o acorda obținerii clandestine a informațiilor de interes din România în primii ani postbelici.

Deși, așa cum am menționat mai sus, autorul nu a identificat documente de arhivă care ar stipula care sunt sarcinile secției 1 a direcției 1 a NKGB RSS Moldovenești, din Ordinul comisarului Iosif Mordoveț cu nr. 0012 din 24 octombrie 1945, deducem că una din prioritățile de activitate ale acesteia era deconspirarea cuiburilor de legionari¹⁵. În documentul menționat, în contextul unui incident în lucrul pe legionari, comisarul NKGB RSS Moldovenești transmitea conducerei direcției 1, și nemijlocit ofițerilor din secția 1 (*responsabilă de activitatea informativă în România*), indicații privind necesitatea asigurării unei pregătiri temeinice și control riguros a agenturii ce urma să fie trimisă în exteriorul republicii¹⁶. Mai mult decât atât, conținutul Ordinului relevă că secția 1, prin intermediul agenților, crea cuiburi de legionari fantomă pentru a le deconspira și supraveghea pe cele autentice din afara republicii, în cazul de față, România. Prin urmare, constatăm că legionarii reprezentau un pericol extern pentru regimul sovietic din RSS Moldovenească, iar, având în vedere că subiectul era la control la însuși Comisarul Mordoveț, apreciem că combaterea acestui element ostil era tratată cu o deosebită atenție și importanță de structura de spionaj a NKGB-ului RSS Moldovenești.

Evidențiem că interesul „spionajului moldovenesc” pentru România se încadra în prioritățile NKGB-ului unional, unde, fiind respectată o anumită simetrie, activitatea informativă privind România făcea parte din direcția 1 a direcției generale

¹⁴ Дмитрий Фурман, *Молдавские молдаване и молдавские румыны: влияние особенностей национального сознания молдаван на политическое развитие Республики Молдова*, в: Доклады Института Европы № 206, Издательство: «Русский сувенир», Москва, 2007, сс. 278-315.

¹⁵ ASISRM, F.a., inv.8, d.7, f. 76.

¹⁶ *Ibidem*, f. 76.

informații externe a NKGB-ului Uniunii Sovietice¹⁷. Analizând structura organizatorică a NKGB-MGB al URSS între anii 1943-1946, deducem că România s-a situat în topul intereselor informative ale NKGB URSS până în 1946, de comun cu Germania, Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Bulgaria, Iugoslavia și Grecia¹⁸. Situația s-a schimbat în 1946, când, după restructurarea NKGB-ului în MGB¹⁹, direcția 1 și 2 a direcției generale informații externe a MGB-ului sovietic se ocupa de SUA și Marea Britanie, în contextul începutului „războiului rece”. La această etapă activitatea informativă în România (precum și în Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Grecia, Iugoslavia, Albania, Bulgaria) era gestionată de direcția 5 a MGB URSS²⁰, fapt ce ne permite să deducem că pentru spionajul sovietic la nivel unional, țările din imediata vecinătate a URSS au trecut în plan secundar în lista priorităților informative.

Revenind la analiza structurii organizatorice a direcției 1 a NKGB RSS Moldovenești, în mod consecutiv urma secția 2 – *activitatea informativă în emigrație*. Din denumirea secției 2 deducem că sarcina acesteia era derularea activității informative (de spionaj) în rândul basarabenilor care s-au refugiat în afara hotarelor URSS. În acest context, menționăm că după ce Basarabia a fost reocupată de către Armata Roșie în primăvara-vara anului 1944, la fel ca și în 1940-1941, mulți dintre basarabeni s-au refugiat cu familiile lor în România²¹. Dar, conform articolului 5 al Convenției de armistițiu semnată la 12 septembrie 1944, „România era obligată să predea Uniunii Sovietice cetățenii sovietici luați cu sila ori evacuați”²². Având în vedere cele expuse, admitem că activitatea informativă a secției 2 a direcției 1 a NKGB RSS Moldovenești era orientată preponderent pe basarabeni refugiați în România.

Referitor la secția 3 a direcției 1 a NKGB a RSS Moldovenești – *de evidență a informației*, presupunem că aceasta era responsabilă de stocarea și sistematizarea informației conform anumitor criterii și algoritmi specifici.

Prin urmare, constatăm că ordinul nr. 158 din 30 octombrie 1944, analizat mai sus, include doar date despre denumirea secțiilor direcției 1 a NKGB RSS Moldovenești și numărul statelor de funcții alocate fiecăreia. În schimb, ordinul nr.108 emis cu an mai târziu, la 2 martie 1945, denumit „Completarea statelor de personal titular al direcției 1 a NKGB RSS Moldovenești”, prezintă datele de identitate ale cadrelor care ocupau funcțiile respective²³.

¹⁷ Н.В. Петров, *Кто руководил органами госбезопасности 1941–1954*, Справочник, Звенья, Москва, 2010, с. 36.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ NKGB (НКГБ – Народный Комиссариат Государственной Безопасности СССР) – Comisariatul Poporului pentru Securitatea Statului al URSS. Acronimul provine de la denumirea oficială a poliției politice secrete a URSS între anii 1941 (februarie-iulie), 1943–1946. Ulterior, din martie 1946 NKGB a reorganizat în Ministerul Securității Statului, cunoscut cu abrevierea MGB, care se tâlmăcește în rusă ca Министерство Государственной Безопасности СССР. A se vedea: А. Н. Яковлев (coord.), авторы-сост.: А.И. Кокурин, Никита В. Петров, Лубянка: ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–МВД–КГБ, 1917-1991, *Справочник* (Россия, XX век. Документы), МФД, Москва, 2003, сс. 7, 634.

²⁰ Н. В. Петров, *op.cit.*, с. 37.

²¹ Mihai Gribincea, *op.cit.*, p. 22.

²² *Ibidem*, p. 22; Convenția de Armistițiu din 12 septembrie 1944 semnat între guvernul român, pe de o parte, și guvernele Uniunii Sovietice, Regatul Unit și Statele Unite ale Americii, pe de altă parte. Pentru detalii a se vedea adresa web: <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/31>

²³ ASISRM, F.a., inv. 8, d. 1, f. 141, 140, 139.

În baza ordinului menționat, autorul a elaborat un tabel care cuprinde structura organizatorică a direcției 1 a NKGB RSS Moldovenești în anul 1945, funcțiile, cadrele subunității, precum și gradul deținut de acestea (*pentru mai multe detalii, a se vedea Tabelul nr. 1 din anexă*). Analiza numelor de familie a celor 17 cadre ale structurii de spionaj a RSS Moldovenești ne permite să deducem că majoritatea covârșitoare a acestora erau de origine străină, adică aduși din URSS. Evidențiem următoarele naționalități: ruși – Breanțev, Kolesnikova, Petrov ș.a., ucraineni – Mordoveț, ș.a., evreu – Vainberg, armean – Madakian²⁴. Remarcăm o singură posibilă excepție, mai exact Muntean Andrei Efimovici, împuternicit operativ superior al secției 3²⁵, care, după nume, ar putea fi băștinaș. Dar, având în vedere că toate celelalte cadre ale direcției 1 erau de origine străină, admitem cu un grad înalt de probabilitate că A. Muntean era fie originar din stânga Nistrului din fosta RASSM, fie din RSS Ucrainească.

Având în vedere că în perioada 1944-1953 tendința politicii de cadre a URSS era de a completa efectivul NKGB-MGB RSS Moldovenești cu personal loial adus din interiorul Uniunii Sovietice²⁶, nu este de mirare că și efectivul uneia dintre cele mai conspirate subunități – direcția 1 a NKGB RSS Moldovenești, era formată din alogeni.

În același context, atestăm că statele de personal ale Secretariatului direcției 1 includ și funcția de traducător. Deși nu este stipulat expres, este logic să admitem că rolul traducătorului în direcție era de a intermedia comunicarea dintre ceilalți 16 „spioni moldoveni” și populația băștinașă a RSS Moldovenești.

De asemenea, pentru consolidarea uneia dintre concluzii evidente care se desprinde din studiul de față, evidențiem indicația Comisarului Iosif Mordoveț nr. 24 din 21 noiembrie 1944, care stipula că tot efectivul operativ al NKGB RSS Moldovenești, printre care și cel al direcției 1, era obligat să studieze „limba moldovenească” conform graficului săptămânal prestabilit²⁷. Prin extensie, putem deduce că efectivul operativ al NKGB a RSS Moldovenești era *in corpore* importat din interiorul Uniunii Sovietice, cel puțin pentru anii 1944-1945. Pe de altă parte, în documentele de arhivă studiate de autor în contextul altor cercetări, „pentru primii ani postbelici (1945-1947) au fost identificate mai multe cadre NKGB RSS Moldovenești cu numele familiei de origine basarabeană, dar care ocupau diverse funcții de ierarhie inferioară în aparatul comisariatului securității republicii, cum ar fi: gardieni ai penitenciarului al NKGB RSS Moldovenești, traducători, șoferi, dactilografi și portari, personal auxiliar”²⁸.

Concluzii. Sursele de arhivă cercetate ne permit să răspundem fără echivoc la întrebările setate de autor la începutul acestui studiu. Astfel, ținând cont de

²⁴ Rm, f. 140, 139.

²⁵ *Ibidem*, f. 139.

²⁶ Alexandru Malacenco. *Poliția Secretă a RSS Moldovenești – Efectiv și Sarcini în primii ani postbelici*, în: *Studia Universitatis Moldaviae, Revistă științifică, seria Științe umanistice*, 2019, nr.10(130), p. 180, 181; Alexandru Malacenco, *Serviciile de securitate în teritoriile „eliberate” de către URSS în primii ani postbelici*, în: *Fațete ale Comunismului în România și în R(A)SS Moldovenească. Politică, Societate și Economie*, coord. Cristina Preutu, Anatol Petrencu, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași 2020, pp. 69-71.

²⁷ ASISRM, F.a., inv.8, d.7, f.25.

²⁸ Alexandru Malacenco, *Serviciile de securitate în teritoriile „eliberate”*, p. 71.

informațiile prezentate negru pe alb în documentele sovietice, și anume: datele de identitate ale cadrelor „spionajului moldovenesc”, care demonstrează că acestea erau importate, dar și necesitatea organizării unor cursuri de „limba moldovenească”, care demonstrează că efectivul direcției 1 nu cunoștea limba populației majoritare din republică, răspunsul clar și irefutabil la întrebarea *Cine activa în „spionajul moldovenesc” în anii 1944-1945?* este *Nici un moldovean!* Intuind acest răspuns, autorul a considerat necesar să pună din start la îndoială sintagma „spionaj moldovenesc” prin utilizarea ghilimelelor.

Așadar, direcția de spionaj a RSS Moldovenești era formată din trei secții și secretariatul, avea 17 funcții în total, dintre care șase funcții erau de conducere. Din cele 17 cadre care activau în direcție, 16 purtau nume de origine rusă, ucraineană, armeană, evreiască, deci erau importate din interiorul Uniunii Sovietice. La indicația Comisarului NKGB RSS a Moldovenești, tot efectivul direcției 1, fără excepții, era obligat să studieze „limba moldovenească”.

Din documentele studiate desprindem clar că la temelia constituirii structurii statelor de personal și a organigramei serviciului de spionaj al RSS Moldovenești în anul 1944 au stat ordonanțele exprese ale NKGB-ului unional. În esență, direcția 1 a NKGB a RSS Moldovenești, atât din prisma componenței etnice a efectivului său, dar și a priorităților de activitate care reies din denumirea secțiilor, era o extensie a spionajului sovietic de la Moscova.

Așadar, rolul direcției 1 a NKGB a RSS Moldovenești era de a proteja regimul sovietic de pericolele externe. Din documentele cercetate, constatăm că unul din pericolele externe pentru regimul sovietic din RSS Moldovenească erau considerați legionarii. Combaterea acestui element ostil era tratată cu o deosebită atenție și importanță de structura de spionaj a NKGB Moldovenești, care, prin agenții gestionați de secția 1, crea cuiburi de legionari fantomă pentru a le deconspira și supraveghea pe cele autentice din afara republicii, în cazul de față, România. Mai mult decât atât, din structura organizatorică a direcției 1 a NKGB a RSS Moldovenești, observăm că în cadrul acesteia activa o secție întreagă – secția 1, care era destinată lucrului informativ în România. De aici deducem importanța deosebită pe care NKGB-ul sovietic, prin intermediul extensiei sale – NKGB RSS Moldovenești, o acorda obținerii clandestine a informațiilor de interes din România în primii ani postbelici.

Totodată, în sursele de arhivă studiate până în prezent de către autor nu au fost identificate documente care ar descrie atribuțiile și competențele direcției 1 a NKGB RSS Moldovenești. Deși cunoașterea expres din documente de arhivă a atribuțiilor funcționale ale fiecărei secții sau a direcției 1 a NKGB RSS Moldovenești ar prezenta un interes științific deosebit pentru istorie, admitem faptul că aceste surse documentare sunt secretizate până în prezent fie în arhivele de la Chișinău sau de la Moscova, motiv din care nu pot fi consultate pentru cercetare.

În eventualitatea în care într-un viitor incert acest tip de documente vor fi declassificate și accesibile pentru cercetători, îndubitabil acest fapt ar avea o contribuție importantă la cunoașterea mai completă a rolului spionajului sovietic în procesul consolidării și instituționalizării regimului sovietic în Basarabia. Dar, având

în vedere că spionajul este o activitate discretă, despre care se speculează mult, dar, în esență, se cunoaște puțin, desecretizarea documentelor care ar explica sarcinile, metodele și mijloacele în domeniu este puțin probabilă. În acest sens, cercetătorul american Michael Parrish, în una din lucrările sale, menționează sugestiv că „serviciile de informații și securitate, chiar și cele din statele democratice, sunt extrem de timide când vine vorba despre dezvăluirea operațiunilor și personalului acestora”²⁹, însă sunt și anumite excepții. Spre exemplu, multe state din fostul lagăr socialist, după căderea „cortinei de fier” și destrămarea URSS (Germania, Polonia, România, Ungaria, Cehia, Bulgaria etc.) pe parcursul primului deceniu postcomunist au trecut prin procesul de deschidere a „arhivelor represiunii”³⁰ a fostelor structuri de securitate către publicul larg, dar acesta este un subiect aparte asupra căruia nu ne vom opri în prezentul studiu.

Anexă

Personalul titular al direcției 1 a NKGB RSS Moldovenești în anul 1945

Denumirea subunităților și funcțiilor	Număr de funcții	Nume, prenume, patronimic	Gradul
Conducere			
Șef de direcție	1	Breanțev Gheorghii Mihailovici	locotenent-colonel al securității statului
Șef-adjunct de direcție (prin cumul, Șef al secției 1)	1	Ciugueveț Evghenii Efimovici	locotenent-major al securității statului
Secretariat			
Secretarul direcției	1	Grineva Maria Nikolaevna	plutonier servicii speciale (старшина спецслужб)
Împuternicit operativ	1	Țișkov Nikolai Ivanovici	locotenent-inferior al securității statului
Dactilograf	1	Kolesnikova Konkordia Mihailovna	plutonier servicii speciale
Traducător	1	Ranov Aleksei Vladimirovici	Fără grad
Secția 1 (activitatea informativă în România)			
Șef al secției (prin cumul, șef adjunct al direcției 1)	-	-	-
Șef-adjunct al secției	1	Madakian Nikolai Iacovlevici	căpitan al securității statului
Împuternicit operativ superior	1	Petrov Serghei Petrovici	locotenent-major al securității statului
Împuternicit operativ	2	Perev Vasilii Nikolaevici	locotenent-inferior al securității statului
		Vainberg Grigorii Samuilovici	Sergent-major al serviciului special

²⁹ Michael Parrish, *Soviet security and intelligence organizations, 1917-1990: a biographical dictionary and review of literature in English*, Editura Greenwood Publishing Group, 1992, p. 12 (XII – prefață).

³⁰ Alina Ilinca, Liviu Marius Bejenaru, *Legislația privind accesul la documentele serviciilor secrete ale fostelor regimuri represive din Europa de Est. O analiză comparativă*, în: *Totalitarism și rezistență, teroare și represiune în România comunistă*, coord. Gheorghe Onișoru, *Colecția Studii – CNSAS*, București, 2001, pp. 298-307.

Secția 2 (activitatea informativă în emigrație)			
Șef al secției	1	Logaciov Semion Semionovici	căpitan al securității statului
Împuternicit operativ superior	1	Dragunov Mihail Danilovici	locotenent al securității statului
Împuternicit operativ	2	Kovkov Gheorghii Gherghievici	locotenent-inferior al securității statului
		Mordoveț Leonid Iosifovici	plutonier servicii speciale
Secția 3 (evidență a informației)			
Șef al secției	1	Salamatov Zosim Fedotovici	căpitan al securității statului
Împuternicit operativ superior	1	Muntean Andrei Efimovici	locotenent-inferior al securității statului
Împuternicit operativ	1	Oleksici Nina Ivanovna	locotenent-inferior al securității statului
Total funcții	17		

*Tabelul a fost elaborat de autor în baza surselor documentare din *ASISRM*, F.a., inv. 8, d. 1, f. 141, 140, 139; d. 27, f. 328.

Alexandru MALACENCO,
doctorand, Facultatea de Istorie și Filosofie,
Universitatea de Stat din Moldova,
e-mail: malacencoalexandru@yahoo.com

Liliana ROTARU

O INSULĂ A UTOPIEI EDUCAȚIONALE SOVIETICE: INSTITUTUL ÎNVĂȚĂTORESC DE LA SOROCA

An island of the soviet educational utopia: the Teaching Institute in Soroca

The history of some pedagogical higher education institutions in the Moldavian SSR, re-established and / or created by the Soviets since the second half of the 1940s, is more or less known, among them are predecessors of some universities in the Republic of Moldova. Others, however, created to cover some urgent needs of the moment, have been left out of historical knowledge and no one remembers their existence. The same happened in the case of the Teachers' Institute from Soroca, created in 1949 to cover the shortage of teachers in the post-war period. The shortage of teachers was deepened in the end of the 1950s by the expansion of the Soviet education system in the Moldovan SSR and the transition to compulsory education of 7 classes in villages and 10 classes in Soviet Moldovan cities. The authorities have decided that by expanding the number of pedagogical higher education institutions, including by creating the Soroca Teacher Training Institute, they will be able to alleviate the crisis of teachers in the Moldavian SSR. The Teachers' Institute in Soroca had an ephemeral existence. For five years, as it existed, it produced several hundred teachers for grades V-VII, but still did not contribute to reducing the shortage of teachers in Soviet Moldova, becoming an island of socialist utopia.

Created on a virgin land in terms of the tradition of higher education, given the lack of qualified teaching and scientific staff, but also a pool for recruiting potential students, the institution was abolished in 1954. Based on unpublished documents, the author, in addition to restoring the short history of the Teachers' Institute from Soroca, tries to decipher the goals pursued by the regime by opening these higher education institutions in the northern part of the Moldovan SSR, where less than 50 km there is a pedagogical institute - the one from Bălți.

Keywords: *higher education; the Teachers' Institute from Soroca; Moldovan SSR; the Soviet educational system.*

Reforma școlară și realitățile RSS Moldovenești de la sf. anilor '40.

Starea de astăzi a învățământului superior este, într-o mare măsură, un rezultat și un produs al istoriei acestuia în perioadele anterioare. În școala superioară din Republica Moldova au fost concentrate toate succesele și deficiențele politicilor educaționale din a doua jumătate a secolului al XX-lea. Astfel, studierea sistemului sovietic de formare a cadrelor pedagogice pentru școala generală și politicile educaționale promovate de regim în și prin învățământul superior, luat într-o perioadă extrem de incertă pentru RSSM (în mare parte, similară cu situația actuală), ar putea ghida autoritățile noastre publice în elaborarea și ajustarea politicilor de pregătire a cadrelor didactice pentru învățământul general din Republica Moldova. Exploatarea lecțiilor istoriei, în mod special a creării, funcționării și închiderii școlilor superioare în RSSM, ar putea permite predicțiile în ce privește longevitatea posibilă a unor instituții de învățământ superior din

Republica Moldova create masiv după obținerea independenței și, de asemenea, ar putea prevedea niște rezultate ale reformelor promovate pe această dimensiune.

Masificarea învățământului superior a fost un fenomen specific postbelic, determinat în mare parte de cele două tendințe principale ale perioadei – refacerea și modernizarea accelerată ale statelor abia ieșite din cel de-al Doilea Război Mondial, pe de o parte, și competiția dintre cele două supraputeri în condițiile *războiului rece*, pe de altă parte. Nou-creata RSSM a ajuns sub incidența fenomenului postbelic general, aici (re-)întemeindu-se în mai bine de doi ani de la sfârșitul războiului – șapte instituții de învățământ superior: câte un institut învățătoresc în orașele Bălți și Tiraspol, altele cinci: un institut pedagogic, unul agricol, unul de medicină, un conservator și o universitate – toate la Chișinău. Deși în RSSM lipseau atât cadrele naționale care ar fi putut crea „învățământul superior moldovenesc și pentru moldoveni”, cât și un bazin de recrutare a studenților (studiile românești ale tinerilor din Basarabia nu corespundeau „rigorilor” școlii superioare sovietice), procesul de creare a instituțiilor de învățământ superior a fost unul forțat și virulent, autoritățile comuniste grăbind constituirea sistemului de învățământ superior din necesitatea de a-și crea aici o bază socială și niște loialități naționale. În mare parte, sistemul educațional superior în RSSM a început a fi creat în 1940-1941, încheindu-se cu întemeierea Universității de Stat de la Chișinău. Cele șapte instituții create în primii ani după război au avut continuitate pe toată perioada sovietică și, redenumite unele, formează și astăzi sistemul școlilor superioare al Republicii Moldova. Cu toate acestea, peste câțiva ani, autoritățile sovietice vor mai deschide încă două școli superioare cu profil pedagogic – una la Soroca în anul 1949 și alta la Cahul în anul 1953 – instituții cu o existență efemeră despre care nu s-a scris nici măcar în literatura de specialitate.

Ne propunem în cercetarea ce urmează să identificăm resorturile politice, economice și sociale care au determinat autoritățile de stat și de partid ale Uniunii Sovietice să organizeze în anul 1949 încă un institut învățătoresc în partea de nord a RSSM, să analizăm „performanțele” activității acestei școli superioare pedagogice în cei cinci ani cât a existat și să descifrăm rațiunile desființării subite a Institutului Învățătoresc de la Soroca în anul 1954.

Deficitul de învățători pentru învățământul general a constituit o caracteristică a sistemului educațional sovietic, inclusiv a celui moldovenesc, pentru toată perioada de după război și niciuna dintre măsurile autorităților nu au reușit să acopere posturile didactice din școlile generale deschise cu vehemență în RSSM în perioada postbelică¹. Extinderea rețelei de școli de diferite nivele și creșterea numărului de copii (persoane) școlarizați, pe de o parte, dar și lipsa de capacitate a instituțiilor de învățământ pedagogic să „producă” un număr suficient sau cel puțin planificat de învățători, au adâncit deficitul de pedagogi, criza de personal didactic (nu insistăm asupra calității lor) transformându-se într-un fenomen specific al

¹ Pentru detalii: Liliana Rotaru, *Un „pompiere” pentru sistemul educațional al RSS Moldovenești – Institutul Învățătoresc din Soroca*, în: *O utopie devenită realitate: învățământul superior în RSS Moldovenească – de la planificare la reproducere*, coord. Liliana Rotaru, Ion Valer Xenofontov, Chișinău, S. n., 2020, pp. 30-57.

școlii sovietice din a doua jumătate a anilor '40 și care a durat până către sfârșitul anilor '50.

Ideea unui învățământ general și obligatoriu a însoțit întreaga istorie a statului sovietic. La 23 iulie 1930 CC al PC(b) din întreaga Uniune dispunea asupra unui învățământ primar obligatoriu, dar abia după cel de al Doilea Război Mondial a fost decretată obligativitatea învățământului de șapte ani. În ce privește instituirea școlii obligatorii de șapte ani în URSS, nu a fost introdusă similar celei primare – printr-un document normativ care ar fi stipulat expres această fapt², ci printr-un set de documente normative, care au fost adoptate într-un interval de circa douăzeci de ani începând cu anul de învățământ 1949-1950³. Spre sfârșitul primului cincinal postbelic, învățământul general și obligatoriu de șapte clase va fi introdus prin mai multe hotărâri și rezoluții ale autorităților unionale de stat și de partid, deciziile Moscovei fiind dublate de cele ale autorităților republicane, de puține ori adaptate la realitățile locale.

RSSM nu dispunea de resurse suficiente pentru a realiza reforma dintr-un singur pas⁴, astfel că autoritățile republicane au decis să treacă etapizat la învățământul general obligatoriu de șapte clase⁵. Hotărârea din 25 mai 1949 a Biroului CC al PC(b) al Moldovei și a Sovietului Miniștrilor al RSSM, prevedea introducerea de la 1 septembrie 1949 a învățământului obligator de șapte clase doar în 21 de raioane ale Moldovei Sovietice și a celui de 10 clase – doar pentru locuitorii orașelor Chișinău, Tiraspol, Bălți, Bender, Soroca, Cahul și Orhei⁶. Hotărârea respectivă responsabiliza Ministerul Învățământului să creeze condițiile necesare pentru trecerea la învățământul universal de șapte clase în cele 21 de raioane ale republicii (deschiderea școlilor, crearea unor clase noi în școlile funcționale, asigurarea școlilor cu personal didactic, convingerea părinților să-și dea copiii în clasele mari, materiale didactice și altele). În urma estimărilor făcute de funcționarii Ministerului, ministrul Artiom Lazarev asigura guvernul că nu va fi nevoie de prea multe cheltuieli pentru realizarea acestei reforme, pentru că majoritatea absolvenților claselor primare, din raioanele vizate, își continuau studiile în școala de șapte clase și în anii precedenți. Pentru punerea în aplicare a hotărârii, estima ministrul, va fi nevoie doar de reorganizarea a 18 școli primare în școli de șapte clase, de deschiderea a nouă internate pentru vreo 200 de elevi și de mărirea numărului de clase de a V-a pentru școlarizarea a circa 2.000 de copii⁷. În ce privește învățământul obligatoriu de 10 clase, ministrul Lazarev considera că cele 26 de școli medii din cele șapte orașe nominalizate în hotărâre, sunt suficiente pentru

² Există o sumă de documente cu referire la învățământul general și obligatoriu, care sunt destul de diverse și greu de încadrat într-o schemă clară.

³ Д.П. Сажин, *Правовое содержание всеобщего в советский период*, в: *Грамота*, 2012, № 10 (24), ч. II, сс. 163-167. Disponibil: <https://www.gramota.net/materials/3/2012/10-2/39.html> (accesat: 13.07.2020).

⁴ *Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova (AOSPRM)*, Fond (F.) 51, inventar (inv.) 8, dosar (d.) 84, filele (ff.) 54-55.

⁵ *AOSPRM*, F. 51, inv. 8, d. 792, f. 4.

⁶ *Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM)*, Fond (F.) 2848, inventar (inv.) 2, dosar (d.) 52, filele (ff.) 356-363.

⁷ *AOSPRM*, F. 51, inv. 8, d. 400, ff. 4-6.

școlarizarea tuturor absolvenților clasei a VIII-a, recomandând doar mărirea numărului de elevi în clase, fără deschiderea altor școli medii⁸. Calculele Ministerului Învățământului au fost însă departe de situația reală, astfel încât Hotărârea guvernului republican din 12 septembrie 1949 cu privire la modificarea planului rețelei de școli în anul de învățământ 1949-1950 prevedea deschiderea pe lângă cele 20 de școli de șapte clase prevăzute anterior, a încă 15 școli de șapte clase și a 4 școli medii, precum și deschiderea a încă 17 clase suplimentare de a VIII-IX-a în școlile medii existente⁹.

Deși în nota informativă ministrul nu aborda problema asigurării cu cadre a posturilor didactice generate de aplicarea hotărârii, Ministerul Controlului de Stat, care a verificat pregătirea școlilor din RSSM pentru anul de învățământ 1949-1950 a semnalat un deficit de 1 700 de învățători, inclusiv 751 de învățători pentru clasele a V-VII-a și 89 de profesori pentru clasele a VIII-X-a¹⁰. Dacă ministrul nu a considerat necesar să abordeze metodele și sursa acoperirii posturilor vacante în școlile noi deschise, autoritățile de partid, atât cele republicane, cât și cele locale erau mai îngrijorate de soarta reformei. Comitetele raionale de partid au semnalat autorităților centrale asupra lipsei învățătorilor ca una dintre cele „mai grave și alarmante probleme ale învățământului” în raioanele republicii¹¹. Iar Constantin Cernenko, șeful Secției propagandă și agitație a CC al PC(b)M, raporta superiorilor de la Moscova că în cea mai mare parte a raioanelor RSS Moldovenești (40 de raioane) reforma nu poate fi implementată din cauza „lipsa cadrelor didactice (mai ales a cadrelor naționale) care pot fi angajate în școlile de șapte clase” și a condițiilor materiale pentru deschiderea noilor școli¹². Pe lângă lipsa cadrelor didactice, pregătirea profesională a persoanelor angajate în școlile Moldovei Sovietice era de cele mai multe ori incertă și insuficientă – o bună parte a celor care ocupau posturile didactice nu aveau studiile necesare, alții – nu absolviseră nici măcar școlile medii¹³.

Misiunea de a pregăti cadre didactice pentru învățământul general din RSS Moldovenească era pusă în seama a șapte instituții de învățământ mediu de specialitate (școlile pedagogice de la Tiraspol, Orhei, Călărași, Bender, Soroca, Bălți și Cahul), care formau învățători pentru clasele primare, a două institute învățătoresți, care pregăteau pedagogi pentru clasele a V-VII-a și a Institutul Pedagogic de la Chișinău care pregătea învățători pentru clasele a VIII-X-a. Pe parcursul primilor cinci ani de funcționare, școlile superioare pedagogice au realizat o activitate intensă de convingere a tinerilor din RSSM să urmeze studii superioare pedagogice, dar un cumul de factori obiectivi nu le-a permis să îndeplinească nici măcar planul de admitere anual. În cazul în care izbuteau să înmatriculeze numărul de studenți fixat de autoritățile statului, fenomenul abandonului studiilor era destul de important, astfel că aceste instituții superioare nu aveau posibilitatea să îndeplinească planul de „producere” a absolvenților. Iar după introducerea

⁸ AOSPRM, F.51, inv. 8, d. 792, ff. 9-10.

⁹ ANRM, F. 2991, inv. 1, d. 50, ff. 186-189.

¹⁰ AOSPRM, F. 51, inv. 8, d. 400, f. 58.

¹¹ AOSPRM, F. 51, inv. 8, d. 219, ff. 179-180.

¹² AOSPRM, F. 51, inv. 8, d. 84, f. 55.

¹³ AOSPRM, F. 51, inv. 8, d. 219, ff. 179-182.

învățământului obligator de șapte clase în localitățile rurale și a celui mediu – în cele urbane, care trebuia să se realizeze etapizat: 1949-1950 în 21 de raioane și șapte orașe și în 1950-1951 – în celelalte raioane și orașe ale republicii, deficitul de profesori școlari a fost sortit să se transforme într-unul cronic.

La 1 februarie 1949, Sovietul Miniștrilor al URSS a adoptat o hotărâre cu privire la pregătirea învățătorilor pentru școlile medii și cele de șapte clase, prin care indica autorităților republicane să repartizeze la muncă pedagogică în școlile medii nu mai puțin de 50% dintre absolvenții universităților de stat care absolvesc specialitățile: istorie, limbă și literatură, geografie, biologie și nu mai puțin de 20% dintre absolvenții cu specialitățile matematică și fizică. De asemenea, guvernul unional dispunea ca absolvenții școlilor pedagogice să fie admiși prin ordin la anul I al institutelor învățătoresci timp de cinci ani. De asemenea, în termen de o lună, ministerele republicane să identifice posibilități de a transforma unele școli pedagogice în institute învățătoresci cu scopul de a pregăti în regim de urgență învățători pentru clasele a V-VII-a¹⁴.

În conformitate cu indicația Moscovei, autoritățile de la Chișinău au dispus la 6 septembrie 1949 reorganizarea școlii pedagogice din Soroca într-un „institut învățătoresc moldovenesc cu durata de studii de doi ani”¹⁵, deși la mai puțin de 50 de km, în orașul Bălți, deja funcționa o instituție de învățământ superior pedagogic, iar la sud de orașul Chișinău – nu a fost creată nicio instituție de învățământ superior, în schimb, la Cahul funcționa o școală pedagogică, care a putut fi reorganizată într-un institut învățătoresc.

De ce au ales autoritățile să organizeze tocmai la Soroca acest institut învățătoresc, este prima întrebare care reiese din acest context. Autoritățile decidente nu argumentează în vreun document accesibil alegerea locului pentru noua școală superioară pedagogică. În urma analizei unor documente inedite de arhivă și a surselor conexe, suntem determinați să considerăm că orașul din nordul Moldovei Sovietice nu a fost ales din întâmplare, mai mult decât atât, așa cum s-a menționat, o instituție de învățământ superior pedagogic care să formeze personal didactic pentru zona de nord a RSSM exista de mai bine de patru ani la Bălți. Obiectivele propagandistice ale autorităților comuniste au prevalat asupra celor pragmatice în acest caz, or județul Soroca era printre cele trei județe ale Basarabiei cu cel mai mare număr de populație românească (79,11%), iar orașul Soroca era printre cele trei orașe basarabene cu mai bine de 50% de populație românească¹⁶, în timp ce în majoritatea orașelor din Basarabia interbelică predominau etnici evrei sau ruși. Cu o populație majoritar românească, județul Soroca era, respectiv, și un centru de civilizație, cultură și învățământ românesc¹⁷. Astfel, regimul și-a propus, în primul rând, să reducă forțat și să dilueze elementul românesc, care locuia compact în această regiune și să-și creeze în partea de nord a RSSM o bază socială și o sumă de loialități naționale. Prin înregimentarea tinerilor din regiunea de nord, puterea

¹⁴ ANRM, F. 2991, inv. 1, d. 47, f. 4.

¹⁵ ANRM, F. 2848, inv. 22, d. 76, ff. 150-153; ANRM, F. 2991, inv. 5, d. 36, f. 1.

¹⁶ *O istorie a Basarabiei*, Chișinău, Serebia, 2015, p. 197.

¹⁷ Nicolae Bulat, *Județul Soroca: File de istorie*, Chișinău, ARC, 2000, p. 248.

sovietică și-a propus să controleze, în primul rând, și apoi prin sistemul școlii sovietice, să-i reeduce în spiritul valorilor comuniste-sovietice și ruse. Trecuți prin râșnița educației comuniste-rusești, acești tineri trebuiau să asigure județul Soroca¹⁸, regiunea de nord a RSSM, și nu doar, cu învățători, dar și cu promotori ai „idealurilor comuniste” și constructori ai societății sovietice. Deschiderea Institutului Învățătoresc la Soroca se înscria perfect în strategia sovietică de sovietizare și rusificare, mascată în felul tradițional sovietic, după lozinci propagandistice și clișee ideologice.

Realizarea misiunii: admitere vs absolvire. În conformitate cu hotărârea Guvernului RSSM din 6 septembrie 1949 Institutul Învățătoresc de la Soroca trebuia să înmatriculeze 200 de studenți la anul I. Conștienți de pericolul neîndeplinirii planului de admitere fixat, Ministerul Educației a dedus numărul de studenți la Institutul din Soroca din planul de admitere la școlile pedagogice din republică¹⁹. Dar nici repunerea cifrelor admiterii dintr-un loc în altul nu crea Institutului de la Soroca condițiile pentru realizarea planului de înmatriculare indicat de autorități. În primul rând, pentru că hotărârea despre înființarea Institutului de la Soroca a fost adoptată foarte târziu²⁰ în raport cu începutul campaniilor de recrutare a studenților. Școlile superioare care funcționau în RSSM începeau racolarea studenților din primăvara devreme, intensificând campaniile în vară și extinzându-și aria de activitate chiar și în afara hotarelor RSSM, în regiunile locuite de populație românofonă.

În rândul al doilea, cifra admiterii fixată în planurile de admitere ale instituțiilor de învățământ superior depășea cu mult numărul de absolvenți ai școlilor medii din RSSM. Pentru că nu erau prea populare, școlile superioare cu profil pedagogic nu realizau an de an planul de admitere, fapt care alarma autoritățile republicane. În notele informative adresate cu regularitate CC al PC(b)M și Guvernului RSSM, Ministerul Învățământului indica asupra neîndeplinirii planurilor de înmatriculare a studenților la institutul pedagogic și la cele învățătorești²¹. Și autoritățile unionale constatau cu îngrijorare faptul că școlile superioare din Moldova Sovietică au admis către data de 15 septembrie 1948 doar 1.275 de studenți, din cei 1.300 fixați în planul pentru anul de studii 1948-1949. Ministerul Învățământului al URSS era alarmat mai ales de situația gravă din instituțiile pedagogice, inclusiv de la Institutul Învățătoresc de la Tiraspol, care a îndeplinit planul de înmatriculare cu doar 73,2% (a admis 183 de studenți în locul celor 250 pe care îi prevedea planul de înmatriculare)²² și indica autorităților republicane să întreprindă acțiuni în vederea completării contingentelor de studenți

¹⁸ Din județul Soroca făceau parte raioanele: Soroca, Otaci, Vertiujeni, Drochia, Zgurița, Cotiujeni; Ocnița, Târnova și Florești. După numărul de școli și elevi în școlile de cele trei trepte ale învățământului sovietic, județul Soroca era pe locul III, după județele Chișinău și Bălți, cu peste 250 de școli și circa 50 mii de copii școlarizați.

¹⁹ ANRM, F. 2991, inv. 1, d. 51, f. 4.

²⁰ Dispoziția Sovietului de Miniștri al URSS cu privire la transformarea școlii pedagogice din Soroca în Institutul Învățătoresc a fost emisă la 24 iulie 1949, iar hotărârea Sovietului de Miniștri al RSSM – abia la 6 septembrie 1949.

²¹ AOSPRM, F. 51, inv. 8, d. 71, ff. 8-9.

²² AOSPRM, F. 51, inv. 8, d. 71, f. 8.

până la cifra planului de admitere. Doar Institutul Pedagogic din Chișinău a raportat îndeplinirea planului de admitere în anul 1948, dar instituția informează autoritățile că, de fapt, a jonglat cu cifrele de admitere la diferite specialități, înmatriculând studenți peste plan la specialitățile filologice (32 de studenți în loc de 25 la limba și literatura rusă, 30 în loc de 25 de studenți la limba engleză și 33 de studenți în loc de 25 la specialitatea științe ale naturii), dar neîndeplinind planul de admitere la specialitățile fizică și matematică (au fost înscriși doar 16 studenți în locul celor 25 prevăzuți în plan) și geografie (au fost înscriși doar 20 de studenți *vs* de cei 25 planificați)²³.

O situație similară se contura și pentru anul academic 1949-1950, or Direcția școli a Ministerului Învățământului raporta CC al PC(b)M că în anul 1949 au susținut examenele de absolvire a școlilor medii „doar 1005 persoane”, inclusiv, „461 – în școlile moldovenești”, 535 – în cele rusești și 9 persoane în școlile cu predarea în limba ucraineană²⁴. În același timp, planul de admitere în școlile superioare nu a fost ajustat acestei cifre, rămânând de 1.300, plus încă 200 de studenți, pe care urma să-i identifice pentru înmatriculare Institutul din Soroca, creat după aprobarea planului general de admitere. Incongruența dintre numărul de absolvenți ai școlilor medii din RSSM și a numărului de studenți, indicați pentru admitere în planul de stat s-a păstrat pe toată perioada de funcționare a Institutului Învățătoresc de la Soroca. Chiar și în anul 1953 – ultimul an de învățământ în care Institutul a făcut admitere, în RSSM au absolvit școlile medii doar 3.344 de elevi (împreună cu restanțierii lăsați pentru sesiunea de recuperare din toamnă), în timp ce planul de admitere doar la instituțiile de învățământ superior pedagogic era de 2/365 de persoane²⁵. Amintim aici că pe lângă instituțiile pedagogice în RSSM mai funcționau Institutul de Medicină din Chișinău, Institutul Agricol, Conservatorul și Universitatea de Stat din Moldova.

Și nu în ultimul rând, doar unii absolvenți de școli medii aveau curajul, dar și posibilitatea de a se înscrie la facultate. O parte a acestor absolvenți, chiar dacă au luat examenul de capacitate, aveau o pregătire generală foarte slabă și nu puteau trece examenele de admitere la instituții de învățământ superior. Drept confirmare a celor susținute mai sus sunt rapoartele semestriale ale inspectorilor Ministerului Învățământului despre calitatea studiilor în școlile din republică. De exemplu, în urma unei verificări punctate a școlilor din RSSM, comisia ministerială a constatat un nivel insuficient de pregătire al elevilor și o cultură generală a celor din clasele a X-a, care „în multe cazuri nici nu se apropie de cerințele programei școlare. Nivelul de pregătire a elevilor este suficient, volumul de cunoștințe, soliditatea cunoștințelor și profunzimea lor, capacitatea de a utiliza cunoștințele teoretice în practică – sunt limitate”, susține ministrul A. Lazarev în preambulul ordinului din 22 martie 1949²⁶.

În altă ordine de idei, chiar dacă absolvenții școlilor medii din republică dețineau suficiente cunoștințe și abilități pentru a trece examenul de admitere în instituțiile de învățământ superior, unii dintre ei nu puteau accede din cauza taxelor

²³ ANRM, F. 1961, inv. 1, d. 78, f. 13.

²⁴ AOSPRM, F. 51, inv. 8, d. 400, f. 24; *Советская Молдавия*, nr. 145(1472), 1949, p. 3.

²⁵ AOSPRM, F. 51, inv.12, d. 347, f. 137.

²⁶ ANRM, F. 2991, inv.1, d. 53, f. 101.

de școlarizare, care fusese introduse încă din 26 octombrie 1940, printr-o hotărâre a Sovietului Comisarilor Poporului al URSS. Și dacă la prima vedere, taxa anuală de 400 de ruble pentru studenții care urmau studii la instituții de învățământ superior din capitală și de 300 ruble pentru studenții care își făceau studiile la cele din alte orașe ale republicii, nu pare foarte mare – suma era de peste puterile financiare ale familiilor de țărani (mediul principal de recrutare a studenților), care trăiau într-o perioadă incertă a sovietizării și colectivizării forțate, a lipsei posibilităților de a transforma surplusul de roadă în lichidități și, mai mult decât atât, având mai mulți copii, oricum banii nu le-ar fi ajuns. Sovietul de Miniștri al RSSM s-a adresat în repetate rânduri autorităților de la Moscova, solicitând argumentat să-i elibereze pe studenții autohtoni de taxa anuală de studii²⁷, or anterior au fost scutiți de taxele de școlarizare kazahii, uzbekii, popoarele din Caucaz și alte etnii conlocuitoare ale URSS. Însă guvernul sovietic a decis anularea taxelor de studii în învățământul superior și mediu de specialitate „pentru moldoveni și găgăuzi” abia la 6 octombrie 1949²⁸, după ce au înțeles că altfel școlile superioare din RSS Moldovenească nu vor realiza un niciun fel planurile de admitere, adică planurile de formare a cadrelor pentru economia națională.

În aceste condiții, autoritatea executivă de profil ordonează la 13 august 1949 repartizarea la studii la Institutul Învățătoresc din Soroca a învățătorilor din școlile republicii. Ministrul Artiom Lazarev obligă șefii secțiilor raionale și orașenești de învățământ să identifice învățători pe care să îi delege la studii în anul I la secțiile de *Limbă și literatură, Fizică și matematică și Științe ale naturii și geografie* a Institutului deschis recent la Soroca (fiecare raion/oraș trebuia să trimită câte un învățător pentru fiecare specialitate). Ținând cont de încălcarea regulilor și a procedurii de admitere la unele școli superioare pedagogice din republică în anii precedenți²⁹, ministrul Lazarev atenționa autoritățile raionale că învățătorii respectivi trebuie să dețină documente originale de absolvire a studiilor medii (școală medie, școală pedagogică, tehnicum sau alte instituții de învățământ egale cu acestea) și „să cunoască în mod obligatoriu limba moldovenească”³⁰. Secțiile de învățământ erau responsabilizate să întocmească câte un dosar pentru fiecare candidat la studii la Institutul Învățătoresc din Soroca (document care atestă studiile medii, autobiografie, foaia de evidență a personalului și trei fotografii), pe care să le expedieze ministerului pentru verificare³¹.

În luna august a anului 1949, direcția Institutului de la Soroca a inițiat și desfășurat o activitate febrilă de recrutare a studenților, care, asociată „ajutorului”

²⁷ ANRM, F. 3021, inv.5, d. 49, f. 65.

²⁸ ANRM, F. 2991, inv.1, d. 54, ff. 130.

²⁹ În urma unui control realizat de Ministerul Învățământului al RSS Moldovenești la Institutul Învățătoresc din Tiraspol, în primăvara anului 1949 au fost identificate încălcări grave al procedurii de înmatriculare a studenților. Din cei 556 de studenți admiși la secția cu frecvență a Institutului din Tiraspol, doar 40 de studenți aveau în dosarele personale originalul documentului de absolvire a studiilor medii, ceilalți au depus documente, care nu pot servi drept bază pentru admiterea lor în școala superioară. O buna parte a studenților nici nu aveau în dosarele lor documente de absolvire a școlilor medii. (ANRM, F. 2991, inv. 1, d. d. 54, ff. 54.).

³⁰ ANRM, F. 2991, inv.1, d. 54, f. 54.

³¹ ANRM, F. 2991, inv.1, d. 54, ff. 54.

ministerului și extinderii campaniei de recrutare în raioanele „moldovenești” ale RSS Ucrainene, s-a încheiat cu înmatricularea a 131 de persoane, contra cifrei de 200 fixată de plan. Prima promoție a Institutului era una deosebit de eterogenă și era constituită din absolvenți ai „gimnaziilor românești”, ai tehnicumului de bibliotecari, ai școlii de felceri și moașe, ai tehnicumului agricol și doar câțiva absolvenți de școli medii – mulți având peste 25 de ani și care terminaseră școala înainte de anul 1949³². Nici prelungirea procesului de admitere și amânarea începutului anului școlar pentru 15 septembrie nu au contribuit la completarea grupelor academice ale Institutului. Situația era destul de gravă la secțiile de limbă și literatură moldovenească și cea de fizică și matematică, unde în loc de 50 de studenți, pe care trebuiau să-i înmatriculeze fiecare secție în parte, au fost înscriși doar 17 și, respectiv, 21 de studenți – o bună parte „cu multe lacune în pregătirea lor generală”. Pe de altă parte, la secția de limba și literatură rusă au fost înmatriculate 62 de persoane în loc de 50³³.

În anii care au urmat, direcția Institutului din Soroca a întreprins numeroase acțiuni de recrutare a studenților, dar nu a reușit decât în ultimul an de funcționare să acopere cifra planului de admitere (*Tab. 1*). „Reușita” din anul 1953 a fost obținută prin „încălcarea gravă” a procedurii de admitere, conform calificărilor biroului de partid al comitetului raional Soroca. Autoritatea raională de partid a găsit în urma verificării Institutului că adjunctul directorului T.F. Popovici a avut o „atitudine antistatală față de obligația sa de a pregăti cadre pentru învățământul sovietic”, atitudine care s-a exprimat prin dezinteresul față de „calitățile politice” ale studenților admiși la studii și „înmatricularea persoanelor fără studii corespunzătoare sau deținătoare de documente cu caracter dubios”. T.F. Popovici a înmatriculat „pe Donici, Golben, Iaman, Revenco, Țurcan și alții în baza copiilor unor certificate emise de instituțiile românești, iar 36 de persoane au fost admise cu documente nevalabile eliberate fraudulos de secțiile de învățământ”³⁴. Vicedirectorul Popovici, care a fost ulterior eliberat din funcție, admițând conștient la studii persoane, actele cărora nu corespundeau rigorilor sovietice³⁵, a încercat să îndeplinească cu orice preț planul de admitere asupra căruia insistau autoritățile centrale. Judecând după cifrele indicate în *Tabelul 1*, studenții care nu corespundeau regulilor sovietice au fost admiși la specialitățile cele mai puțin solicitate: limbă și literatură moldovenească și fizică și matematică, la care pentru prima dată în istoria Institutului au fost completate grupele academice și chiar supraîmplinit planul de înmatriculare. Totuși, se impune concluzia că pentru autoritățile de partid erau mult mai importante „calitățile politice” ale studenților decât cele profesionale și decât realizarea cifrelor planului de admitere.

³² ANRM, F. 2991, inv. 5, d. 36, f. 7.

³³ ANRM, F. 2991, inv. 5, d. 36, f. 51.

³⁴ AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 347, ff. 67-68.

³⁵ Încă la 14 iulie 1945 Comisariatul Poporului pentru învățământ al RSSM a expediat Comitetului unional al școlii superioare o notă informativă prin care indica tipurile de instituții de învățământ românesc care corespund nivelului de pregătire a școlii complete sovietice, iar absolvenții acestor școli românești aveau dreptul să fie înmatriculați în instituțiile de învățământ superior din RSSM. (ANRM, F. 2991, inv. 5, d. 7, f. 14, 66.).

Tabelul 1

Realizarea planului de admitere la Institutul Învățătoresc de la Soroca

Anul de învățământ		1949-1950		1950-1951		1951-1952		1952-1953		1953-1954	
		plan	de facto	plan	de facto	plan	de facto	plan	de facto	plan	de facto
Sectia											
Limbă și literatură moldovenească		50	17	50	15	50	50	125	106	50	60
Fizică și matematică	gr. rusă	50	21	25	11	75	31	125	116	100	108
	gr. mold.			25	23						
Științe ale naturii și geografie		25	21	25	25	50	55	50	59	50	54
Istorie		25	10	25	12	25	35	50	50	25	30
Limbă și literatură rusă		50	62	50	54	50	60	25	30	25	30
TOTAL		200	131	200	140	250	231	375	361	250	282

Tabel elaborat în baza informațiilor din: ANRM, F. 2991, inv. 5, d. 36, f. 51; d. 49, f. 9; d. 60, f. 13; AOSPRM, F. 51, inv.12, d. 320, f. 7; F. 51, inv. 12, d. 347, f. 90.

În actul de constituire, se sublinia că Institutul Învățătoresc de la Soroca este o instituție „moldovenească” și că a fost creată pentru formarea învățătorilor pentru școlile „moldovenești” din RSSM. Dar, structura etnică a primului contingent de studenți de la Soroca nu era una în favoarea națiunii autohtone – studenții înscriși în registre drept „moldoveni” alcătuiau mai puțin de 39 la sută (Tab. 2). Statistica sovietică indică asupra unui număr mare de studenți ucraineni, lucru explicabil prin faptul că județul/raionul Soroca, fiind limitrof RSS Ucainene, era populat și de o comunitate importantă de ucraineni. Pe de altă parte, este interesantă ponderea neimportantă a evreilor în contingentul studentesc al Institutului Învățătoresc, deși orașul Soroca și regiunea avea o comunitate evreiască semnificativă în comparație cu alte orașe ale Basarabiei. Situația poate fi explicată prin puținul interes al tinerilor evrei pentru cariera didactică, aceștia manifestând predilecție pentru medicină, specialitățile Conservatorului din Chișinău, unele specialități tehnice al Institutului Agricol din Chișinău și pentru cele oferite de Universitatea de Stat din Moldova. Tabloul etnic al studenților de la Institutul Învățătoresc de la Soroca era întregit cu cei peste 13% de studenți de etnie rusă – în mare parte copiii „specialiștilor” veniți în regiune după restabilirea puterii sovietice sau chiar acești „trimiși” ai Moscovei care doreau să obțină studii superioare. Statistica etnică a contingentului de studenți al Institutului Învățătoresc din Soroca, așa cum este prezentată în Tabelul 2, indică asupra creșterii ponderii „moldovenilor” până la 78%

în ultimul an de funcționare a instituției pedagogice – un succes important, dacă raportăm la cota de 44,3% a studenților înscriși „moldoveni” în toate școlile superioare din RSSM în anul academic 1953-1954³⁶. Creșterea ponderii studenților autohtoni indică asupra sporirii rolului bazinului local de recrutare a studenților care, provenind din raioanele limitrofe Sorociei, după absolvire – reveneau în localitățile de baștină. Pe lângă cauzele închiderii Institutului în anul 1954, care au fost expuse indirect de autorități și asupra cărora vom reveni mai jos, putem presupune că una dintre ele a fost și teama autorităților comuniste că absolvenții Institutului, cu doar doi ani de aflare într-un proces de ideologizare și „reeducare”, revenind înapoi în școlile de la baștină – de obicei școli cu limba română de predare, vor perpetua tradițiile naționale, limba română și conștiința românească și nu se vor transforma în acei agenți ai puterii sovietice pe care autoritățile și-au propus să-i formeze.

Documentele de arhivă care reflectă activitatea Institutului Învățătoresc de la Soroca sunt foarte zgârcite în informații cu privire la relațiile dintre studenții de diferite etnii, dintre studenții-moldoveni și profesorii lor în majoritate vorbitori de limbă rusă, dintre studenții din grupele ruse și profesorii românofoni, așa cum sunt reflectate acestea la alte instituții de învățământ superior din Moldova Sovietică. Un caz, care vine să le reflecte, este cel înregistrat în procesele-verbale ale organizației primare de partid a Institutului. La adunarea din 7 februarie 1952 organizația de partid a pus în discuție comportamentul neonorabil al comunistului Alexei Bârcă, care de fapt era un student în anul II la secția de fizică și matematică a Institutului și care pretexând că era ocupat cu tot felul de activități obștești pe care i le încredința organizația de partid, nu frecventa deloc orele de curs. Fiind lăsat restanțier la cursul profesorului Oxman, Bârcă a încercat să se excușe și să orienteze discuția în altă parte, găsindu-l vinovat pe profesorul Oxman, care „preda foarte bine lecțiile”, dar îi „protejează nemeritat” pe „copii de culaci”, în schimb „și-a propus drept scop să exmatriculeze un număr de studenți din institut și face tot posibilul pentru a-și atinge scopul. Este interesant faptul că sunt exmatriculați doar studenții-ruși”³⁷. Expresiile studentului Bârcă, deși determinate de animozitățile cu profesorul Oxman, indică asupra prezenței unor disensiuni între etniile formatoare ale contingentului de studenți și ale corpului didactic ale Institutului de la Soroca – situație specifică și pentru celelalte instituții de învățământ superior din RSSM în contextul campaniilor împotriva cosmopolitismului și al intensificării rezistenței sovietice după deportările basarabenilor în vara anului 1949 și 1951³⁸ și a acțiunilor de „identificare a spionilor, diversanților și altor răufăcători lăsați în Basarabia de ocupați”³⁹.

³⁶ ANRM, F. 2848, inv.2, d. 242, f. 23.

³⁷ AOSPRM, F. 121, inv. 69, d. 11, f. 6. Протоколы заседаний партбюро Сорокского Учительского Института за 1952 г.

³⁸ Pentru detalii: Ruslan Șevcenco, *Opoziție și rezistență față de puterea sovietică din RSSM*, în: *Panorama comunismului în Moldova Sovietică*.

³⁹ AOSPRM, F. 121, inv. 64, d. 14, ff. 8-9.

Structura etnonațională a contingentului de studenți, 1949-1954

Anul de studii	Total ⁴⁰ (nr.)	Naționalități									
		Moldoveni		Ruși		Ucraineni		Evrei		Alte națiuni	
		nr.	%	nr.	%	(nr.	%	nr.	%	nr.	%
1949-1950	126	49	38,9	17	13,5	42	33,3	16	12,7	2	1,6
1950-1951	260 (247)	102	41,3	29	11,7	69	28	44	17,8	3	1,2
1951-1952	364	211	57,9	21	5,8	72	19,9	54	14,8	6	1,6
1952-1953	583	436	74,7	22	3,8	64	11	54	9,3	7	1,2
1953-1954	631	494	78,3	18	2,9	67	10,6	47	7,4	5	0,8

Tabel alcătuit în baza informațiilor din: ANRM, F. 2991, inv. 5, d. 36, f. 8; F. 2991, inv. 5, d. 49, f. 10-11; F. 2991, inv. 5, d. 60, ff. 15-16; F. 2848, inv.2, d. 263, f. 2; F.2848, inv.2, d. 222, f. 89.

Înființarea precipitată a Institutului a determinat calitatea studenților admiși și, respectiv, calitatea organizării și realizării procesului didactic în primul an de activitate. Nivelul de studii și de cultură generală al studenților din prima promoție era diferit și aceste diferențe erau determinate atât de tipul de școală absolvită, de anul absolvirii, dar și de faptul că Institutul din Soroca a admis în anul 1949 „ce a mai rămas” după ce au înmatriculat celelalte instituții de învățământ din republică. Statisticile, prezentate de funcționarii Institutului, indică că doar puțin peste 24% dintre studenții admiși au absolvit școala medie în anul 1949, dar și aceștia terminând școli rurale aveau „multe lacune în pregătirea lor generală”⁴¹, susțineau profesorii lor. Studenții care absolviseră școala medie mai devreme, unii chiar înainte de război „în mod firesc, uitase cam multe din cele studiate în școală”, iar cei 60 de tineri, absolvenți ai școlilor medii de specialitate (tehnicumuri)⁴² – probabil erau buni felceri, bibliotecari, moașe, agronomi, dar „erau mai puțin pregătiți în domeniul științelor fundamentale”⁴³. Absolvenții gimnaziilor din sistemul educațional românesc erau bine pregătiți în științe, dar nu cunoșteau „disciplinele din școala sovietică” și nu corespundeau rigorilor educației sovietice. Studenții admiși la anul I au indicat un nivel de studii care corespundea regulilor de admitere în institutele învățătoarești, dar mai mulți dintre ei nu probau cu documente în original, așa cum

⁴⁰ Numărul total de studenți, indicat în acest tabel este diferit decât cel indicat în Tabelul nr. 1, or, Institutul raporta diferitelor instituții și pe parcursul anului sau la sfârșitul anului de studii.

⁴¹ Diferența de vârstă a studenților din contingentul admis în anul 1949 era foarte mare: 8 persoane aveau vârste între 29 și 32 de ani; 33 de persoane – între 25 și 28 de ani; 78 de studenți aveau vârste între 19 și 23 de ani și doar 7 studenți aveau 18 și mai puțini ani. În: ANRM, F. 2991, inv. 5, d. 49, f. 8, 23.

⁴² ANRM, F. 2991, inv. 5, d. 49, f. 8.

⁴³ ANRM, F. 2991, inv. 5, d. 49, ff. 7-8.

cerea prin ordin Ministerul Învățământului. Adjunctul directorului Institutului menționa că până în luna mai 1950 doar 48 de studenți au depus originalele atestatelor de studii medii, ceilalți s-au limitat să aducă „tot felul de certificate, unul mai dubios decât altul”, iar „mulți au fost admiși în baza unor documente fictive, așa-numitele certificate nr. 7 și 8, eliberate de secțiile raionale de învățământ, din raioanele unde și-au făcut studiile aceste persoane”⁴⁴. Carența generală a contingentului de studenți admiși în anul 1949 era, după cum considera directorul Institutului, „puțina știință de carte, în general, și pregătirea insuficientă la matematică, în mod special”⁴⁵.

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ МОЛДАВСКОЙ ССР
объявляет набор студентов на I-й курс вновь открываемого
Сорокского государственного учительского института
на 1949—50 учебный год.

Институт имеет отделения: историческое, филологическое,
 физико-математическое и естественно-географическое.

Срок обучения 2 года.

В институт принимаются граждане обоего пола в возрасте от 17 до 35 лет, имеющие среднее образование.

Желающие поступить в институт сдают вступительные экзамены.

На историческое отделение (молдавское)—по истории народов СССР, географии, русскому языку и литературе, молдавскому языку.

На филологическое отделение (русское и молдавское)—по русскому языку и литературе, молдавскому языку (поступающие на молдавское отделение), истории народов СССР, по одному из иностранных языков (английскому, немецкому, французскому), географии.

На физико-математическое отделение (молдавское)—по математике, физике, химии, русскому языку и литературе, молдавскому языку.

На естественно-географическое отделение (молдавское)—по физике, химии, географии, русскому языку и литературе, молдавскому языку.

По русскому и молдавскому языкам и по математике экзамены проводятся устно и письменно, по остальным предметам только устно.

Окончившие среднюю школу с золотой или серебряной медалью принимаются без экзаменов.

Для лиц, прибывших из других союзных республик и закончивших русские или украинские школы и принятых в институт, вступительные экзамены по молдавскому языку откладываются на один год.

Все студенты обеспечиваются общежитием и столовой.

Успевающие студенты обеспечиваются стипендией.

Прием заявлений до 25 августа 1949 года.

К заявлению необходимо приложить: автобиографию, документ об образовании (в подлиннике), паспорт (предъявляется лично), три фотокарточки (размером 3 x 4), справки об отношении к воинской обязанности (для военнообязанных).

Приемные экзамены начинаются с 25 августа 1949 года.
 Обращаться по адресу: г. Сороки, Ворошилова, 18.

Anunț despre admiterea la Institutul Învățătoresc de la Soroca
 pentru anul de învățământ 1949-1950

Sursa: Советская Молдавия, №160(1487), 10 августа 1949 г., с. 4.

⁴⁴ AOSPRM, F. 121, inv. 69, d. 2, ff. 44-45.

⁴⁵ ANRM, F. 2991, inv. 5, d. 36, f. 8.

Deși doar la secția de limbă și literatură rusă au fost create grupe cu predarea în limba rusă, procesul didactic în grupele cu predarea în limba română a fost realizat în limbile română (numită moldovenească) și rusă în funcție de disponibilitatea de profesori românofoni, care să asigure predarea disciplinelor în limba majorității. Într-o notă informativă care reda situația de la 1 octombrie 1952, șefa secției instituției pedagogice a Ministerului Învățământului al RSS Moldovenești indica faptul că la Institutul Învățătoresc din Soroca se predau în limba „moldovenească” următoarele discipline: istorie, pedagogie (parțial), zoologie, botanică, chimie, geografie (parțial), matematică și fizică⁴⁶. Cursurile *Bazele marxism-leninismului*, *Literatura pentru copii*, *Limba rusă*, *Literatura rusă*, *Bazele statului și dreptului sovietic*, *geografia URSS* și *Metodica geografiei*, *Desen linear* și altele se predau în limba rusă și în grupele moldovenești⁴⁷. Astfel, prin predarea în limba rusă a unor discipline și cu aproape toate manualele, toată literatura metodică și științifică de limbă rusă, școala superioară pedagogică sovietică își realiza misiunea de deznaționalizare și de rusificare a populației autohtone.

Pe deasupra, în vara anului 1952, viceministrul Învățământului al RSS Moldovenești Nikitin a întreprins o încercare de a crea grupe ruse la secția de Fizică și matematică a institutelor învățătorești de la Soroca și Bălți, din contul reducerii numărului de studenți în „grupele moldovenești”. Dar Gosplanul RSS Moldovenești a respins solicitarea viceministrului, susținând că „în condițiile deficitului important și progresiv de învățători de matematică și fizică în școlile moldovenești ale republicii, abordarea viceministrului învățământului este una total greșită”. Tot în aceeași scrisoare N. Mozolevski, vicepreședintele Gosplanului și autorul scrisorii indică o soluție posibilă prin reducerea planului de admitere în grupele ruse la profilul geografie, istorie, științe ale naturii – „acolo, unde avem suficienți învățători care predau în limba rusă”⁴⁸.

Așa cum menționează directorul Bannik în raportul pentru primul an de activitate, planurile de învățământ au fost realizate aproape în întregime, cu excepția cursului de *Literatură pentru copii*, care nu s-a predat din cauza lipsei unui cadru didactic și a literaturii de specialitate⁴⁹. Planurile de învățământ erau aproape identice cu cele ale celorlalte instituții învățătorești din republică: studenților de la toate specialitățile li se predau pe lângă cursurile de specialitate – disciplinele ideologice *Bazele marxism-leninismului* și *Istoria URSS*, precum și un curs intens de limbă rusă. În același timp, planurile nu prevedeau și un curs de limbă „moldovenească”, deși profesorii indicau destul de des asupra puținei cunoașteri a limbii native de către studenții „moldoveni”⁵⁰. În afara orelor normative, studenții au fost antrenați în activități științifice și orientați spre studiu individual pentru a recupera cunoștințele și abilitățile care le lipseau din școala generală și pentru a intensifica formarea lor profesională. Dacă la prima sesiune din iarna anului 1949-1950 reușita studenților a fost mai modestă – doar 18 din cei 131 de studenți au

⁴⁶ AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 347, f. 40.

⁴⁷ AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 347, ff. 47-48.

⁴⁸ ANRM, F. 2848, inv. 2, d. 160, f. 156.

⁴⁹ ANRM, F. 2991, inv. 5, d. 36, f. 9.

⁵⁰ ANRM, F. 2991, inv. 5, d. 36, ff. 24-28.

susținut foarte bine examenele, în sesiunea de vară 26 de studenți au susținut excelent probele de examinare și încă 78 – bine și foarte bine. O singură studentă a fost exmatriculată pentru nereușită academică⁵¹, în rest, ceilalți au susținut examenele și colocviile cu succes.

Deși destul de eterogen după nivelul de pregătire generală, contingentul de studenți a fost în cea mai mare parte păstrat pe parcursul anului de studii, iar abandonul academic la Institutul Învățătoresc de la Soroca a fost unul puțin important în comparație cu cel de la alte instituții de învățământ superior din RSS Moldovenească. De exemplu, în anul academic 1949-1950 au abandonat studiile 20 de studenți, adică circa 15% din numărul total și doar unul a fost exmatriculat pentru nereușită academică⁵². În anul de învățământ 1950-1951 au abandonat 14 studenți (mai puțin de 6% din contingent), inclusiv 8 din cauza pregătirii precare și a puținei științe de carte – cei mai mulți studenți fiind de la secția de *Limbă și literatură rusă*⁵³ și în anul de studii 1952-1953 – au abandonat Institutul mai puțin de 5%. Cifra abandonului academic s-a redus, în general, în cei cinci ani de funcționare a Institutului de la Soroca, dar trebuie să menționăm că în cea mai mare parte erau exmatriculați studenții restanțieri. Dacă în primul an de activitate, instituția a depus eforturi să păstreze contingentul, inclusiv manifestând indulgență față de „puținele cunoștințe” ale studenților⁵⁴, în anii ce au urmat documentele indică asupra creșterii cotei studenților care au abandonat din cauza nereușitei academice⁵⁵.

În anii 1950-1954 calitatea pregătirii studenților înmatriculați la anul I a crescut, totuși anual rapoartele menționau că „în mare parte studenții din anul I nu sunt suficient de bine pregătiți pentru a obține succese frumoase în școala superioară”. Printre cele mai mari neajunsuri ale studenților, considerau directorii⁵⁶ Institutului erau „caracterul formal al cunoștințelor”, „necunoașterea limbii ruse [...] incapacitatea de a se exprima în limba rusă [...] și lipsa interesului pentru lecturile operelor artistice în limba rusă”, precum și nepriceperea de a-și organiza activitatea și reducerea studiilor la învățarea mecanică a conspectelor⁵⁷. De asemenea, funcționarii Institutului remarcau faptul că cea mai mare a candidaților la studii evită să depună dosarul la secția de matematică și fizică, or „sunt conștienți de abilitățile foarte slabe

⁵¹ ANRM, F. 2991, inv. 5, d. 36, ff. 18, 31.

⁵² ANRM, F. 2991, inv. 5, d. 36, f. 31.

⁵³ ANRM, F. 2991, inv. 5, d. 49, f. 9.

⁵⁴ AOSPRM, F. 121, inv. 69, d. 2, ff. 4-5.

⁵⁵ ANRM, F. 2991, inv. 5, d. 80, ff. 16-17.

⁵⁶ Primul director al Institutului Învățătoresc din Soroca a fost numit fostul șef al catedrei de marxism-leninism al Conservatorului din Chișinău – Aleksandr Prokopovici Bannik, ucrainean născut în anul 1891, a absolvit cursurile de doi ani de studiere a marxism-leninismului, organizate de CC al PC(b) din toată Uniunea. În anul 1945 prin ordinul Secției cadre a CC al PC(b) al Moldovei a fost numit șef al catedrei de marxism-leninism a Conservatorului din Chișinău, iar în 1949 a fost numit director al Institutului Învățătoresc de la Soroca. (ANRM, F. 3050, inv. 1a, d. 4, f. 2.) Fiind învinuit de delapidarea fondurilor Institutului și de abandonarea atribuțiilor de funcție, A. Bannik a fost destituit în primăvara anului 1951 din postul de director (AOSPRM, F. 121, inv. 69, d. 2, ff. 19-20). Al doilea director al Institutului a fost numit V.G. Ceban, moldovean născut în anul 1917, de specialitate matematician, care a condus Institutul din Soroca până în luna august 1953, când a fost transferat în funcția de director al Institutului Pedagogic din Bălți (AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 347, f. 73). Și ultimul director a fost numit G.Z. Borovik.

⁵⁷ ANRM, F. 2991, inv. 5, d. 49, ff. 14-15.

de rezolvare a problemelor din cursul școlii medii”. Aceiași situație era specifică și cunoștințelor la chimie: „majoritatea școlilor medii – susțineau profesorii Institutului, nu se isprăvesc cu sarcina predării chimiei și așa cum absolvenții secției de științe ale naturii și geografie a Institutului Învățătoresc trebuie să devină învățători de chimie în școlile de șapte clase, absolvenții noștri vor avea foarte multe lacune în activitatea profesională”⁵⁸.

În cei cinci ani de activitate, Institutul Învățătoresc de la Soroca a „produs” 406 învățători pentru clasele a V-VII-a a școlii de șapte clase din RSS Moldovenească (tabel 3), inclusiv 73 de învățători de „limbă și literatură moldovenească”, 141 de învățători de limbă și literatură rusă, 63 – de fizică și matematică, 82 – de științe ale naturii și geografie și 47 de învățători de istorie⁵⁹. Cea mai mare parte a absolvenților erau, după cum susțin autoritățile „reprezentanți ai naționalității autohtone” și au fost angajați „în școlile moldovenești ale republicii”, deși alt document, semnat de aceleași autorități, indică că doar 41% din absolvenții anului 1951 și 52% din cei din anul 1952 erau „reprezentanți ai naționalității titulare”, deci românofoni, ceilalți – reprezentau etniile ucraineană, evreiască și rusă, în marea lor majoritate⁶⁰.

Tabelul 3

Coraportul dintre numărul de studenți admiși și numărul de absolvenți ai Institutului Învățătoresc de la Soroca, 1949-1953

Anul	Numărul de studenți înmatriculați		Numărul de absolvenți	
	plan	de facto	promovați la examenul de absolvire	au primit diplomă
1949	200	131	-	-
1950	200	140	-	-
1951	250	231	112	100
1952	375	361	124	112
1953	250	283	212	194
TOTAL				406

Tabel elaborat în baza informațiilor din: AOSPRM, F. 51, inv.12, d. 320, f. 7; ANRM, F. 2991, inv. 5, d. 36, f. 51; d. 49, f. 9; AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 347, f. 178.

Într-o notă informativă la adresa CC al PCM de la sfârșitul anului 1953, direcția Institutului de la Soroca aprecia drept „satisfăcătoare” pregătirea cadrelor didactice, menționând că o bună parte a studenților demonstrează în timpul examenelor de absolvire un nivel suficient de pregătire și că dau dovadă de cunoștințe și abilități care le permit să activeze în calitate de cadru didactic în școlile de șapte clase. Totodată, administrația instituției este silită să recunoască că obligativitatea îndeplinirii planului de admitere în condițiile lipsei unui bazin suficient de recrutare a studenților determină înmatricularea tuturor candidaților la studii, fără a ține cont de nivelul lor de pregătire generală prin școala medie și chiar a unor persoane, care

⁵⁸ ANRM, F. 2991, inv. 5, d. 80, f. 17.

⁵⁹ AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 347, f. 178.

⁶⁰ AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 347, f. 40.

nu pot face dovada absolvirii unei instituții medii de învățământ. Cea mai gravă situație, în acest sens, este la secția de fizică și matematică, la care „sunt înmatriculați toți cei care au depus cereri”, iar la examenele de admitere „profesorii dau dovadă de o atitudine mai mult decât liberală în evaluarea cunoștințelor candidaților la studii” pentru a le asigura bursa, lipsa căreia îi face pe studenți să abandoneze studiile⁶¹. În consecință, absolvenții Institutului de la Soroca nu sunt suficient de bine pregătiți pentru activitatea profesională. Unii învățători de „limbă și literatură moldovenească” – absolvenți ai Institutului din Soroca, care au învățat la facultate exclusiv după conspecte, „au lacune serioase în ce privește cunoașterea gramaticii limbii moldovenești”, iar unii „comit chiar câte 14-35 de greșeli într-o dictare”⁶². Pe lângă faptul că aceștia au venit la Institut cu un prerechizit insuficient, lipsa cu desăvârșire a literaturii de specialitate, a ajutorului științifico-metodic din partea Ministerului Învățământului și faptul că în planul de învățământ nu este inclusă și limba latină (o disciplină absolut necesară pentru specialitățile filologice), fac ca succesele pregătirii învățătorilor de „limbă și literatură moldovenească” să fie mai mult decât modeste. Modelul pregătirii învățătorilor de „limbă și literatură moldovenească” este valabil și pentru cei de fizică și matematică, biologie și geografie și mai ales pentru învățătorii de limbă și literatură rusă pentru școlile nonruse. Aceștia din urmă, pe lângă pregătirea profesională insuficientă, pe deasupra „nu cunosc deloc limba moldovenească”, or studerea „limbii moldovenești este pur formală la Institut”, iar numărul de ore rezervate studiului acestei limbi este mai mult decât insuficient (2 ore pe săptămână)⁶³. Nivelul nesatisfăcător de pregătire a studenților era determinat și de durata redusă a studiilor (de doi ani), de supraîncărcarea planurilor de învățământ, de lipsa literaturii didactice și științifice, a utilajului de laborator, și mai ales de deficitul de profesori responsabili și competenți și de fluctuația intensă de cadre⁶⁴.

Între misiunea profesională și purgatoriul ideologic: cadrele didactice

Corpul didactic al Institutului Învățătoresc de la Soroca a fost constituit, în mare parte⁶⁵, din cele 14 persoane din statele de funcție ale școlii pedagogice din Soroca, transferate în anul 1949 la Institut. Niciunul dintre foștii profesori ai școlii pedagogice, care s-au pomenit peste noapte avansați la catedrele unei instituții de învățământ superior, nu deținea vreun titlu științific sau științifico-didactic. Majoritatea lor aveau studiile realizate în școli sovietice și doar Maria Bulat, profesoară de geografie, era absolventă a Universității din Iași, iar Vasiliu Coren își încheiase studiile superioare înainte de revoluția din 1917⁶⁶. Personalul didactic din școala pedagogică nu putea acoperi necesitățile noii școli superioare, astfel că direcția Institutului a identificat și angajat prin cumul mai multe persoane din organizațiile și

⁶¹ AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 347, ff. 183-184.

⁶² AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 347, ff. 182, 193-194.

⁶³ AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 347, f. 189.

⁶⁴ AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 347, ff. 179-180.

⁶⁵ Doar profesorul de muzică Dubinski (în document nu este indicat prenumele) a fost eliberat din funcție în februarie 1950, dar în luna ianuarie a aceluiași an, I. V. Gnedovskaya a fost angajată pe postul de lector superior pentru predarea limbii și literaturii ruse. În: ANRM, F. 2991, inv. 5, d. 36, f. 6.

⁶⁶ ANRM, F. 2991, inv. 5, d. 36, f. 6.

școlile din Soroca, completând statele de personal cu cumularzi. De exemplu, S. I. Maletchii, directorul școlii medii din Soroca a fost invitat să asigure predarea disciplinelor *Literatura rusă veche*, *Folclorul rus* și *Literatura universală* la secția *Limbă și literatură rusă*, în timp ce secretarul redacției gazetei raionale (Lerner) și o învățătoare din școala medie rusă (Hvorova) au fost angajați pentru a preda studenților de la secția *Istorie* disciplinele *Bazele statului și dreptului sovietic* și *Istoria lumii antice*⁶⁷. În primul an de activitate a Institutului de la Soroca, procesul didactic a fost asigurat doar de personal didactic din instituțiile de învățământ mediu cu experiență pedagogică, dar fără experiență de muncă în instituțiile de învățământ superior. Profesorii au fost concentrați să asimileze programele, principiile și metodele de activitate în școala superioară, fără prea mult suport metodologic din partea direcției și a șefilor de catedră, fapt care a influențat calitatea procesului didactic și nivelul de pregătire a studenților. Din cauza deficitului de cadre didactice și a pregătirii necorespunzătoare a celor angajați, nu au fost îndeplinite planurile de învățământ și programele de studii, situația din anul de învățământ 1949-1950 determinând o supraîncărcare a studenților din anul II, care au trebuit să recupereze orele nerealizate în anul precedent.

Procesul de organizare a catedrelor Institutului și de completare cu cadre de conducere și didactice a fost unul îndelungat și anevoios, or deficitul de personal didactico-științific și, în mod special, a celor românofone, era specific și însoțea formarea sistemului educațional superior din RSSM. În anul de studii 1950-1951 corpul didactic a fost completat din contul profesorilor invitați și angajați prin concurs – personal cu experiență și titluri științifico-didactice, care au acordat asistență în organizarea activității didactice și educative la Institut. La 2 iunie 1950 Ministerul Învățământului al RSSM anunța că la Institutul din Soroca mai rămân libere funcțiile de șef la catedrele de *Limbă și literatură rusă*, *istorie*, *fizică* și *matematică*, *pedagogie* și *bazele marxism-leninismului*⁶⁸. Administrația Institutului nu a fost capabilă să orienteze personalul didactic spre dezvoltarea instituției și a fost nevoie de implicarea Ministerului Învățământului pentru a-l înlocui pe directorul Aleksandr Bannik, care „se credea împărat și se comporta mojicește cu angajații Institutului”, cu matematicianul Vasilii Grigorievici Ceban⁶⁹.

În anul academic 1950-1951 corpul didactic al Institutului a ajuns să numere 30 de persoane, organizate, la rândul lor, în câteva catedre de specialitate. Cea mai mare catedră alcătuită din 8 cadre didactice care predau *Bazele marxism-leninismului*, *Istoria URSS*, *Istoria antică* și *Bazele statului sovietic*, era catedra de *Marxism-leninism*. Șeful S. I. Laptev, doctor în științe istorice, avea o experiență de muncă de doar un an când a fost numit în funcție. La catedra de *Științe ale naturii și geografie* erau angajate 4 persoane – conferențiarul N.A. Bem – șeful catedrei și lectorii M.G. Bulat, Z.M. Levina și I.I. Antoniu. Catedra de *Limbă și literatură moldovenească*, condusă de N.A. Corcinschi, era alcătuită din doi membri – șeful de catedră și lectorul R. I. Perelman. Conferențiarul L.A. Bende, șef al catedrei de *Limbă*

⁶⁷ *Ibidem*, f. 7.

⁶⁸ ANRM, F. 2848, inv. 2, d. 107, f. 4.

⁶⁹ A.P. Bannik a fost transferat la Catedra de marxism-leninism în calitate de lector.

și literatură rusă, avea în subordinea sa încă cinci colegi – lectori și asistenți. Doar din trei membri era alcătuită catedra de Fizică și matematică, condusă de directorul Institutului V.G. Ceban. Catedra de Pedagogie și psihologie, condusă de D.Z. Zaițev, era alcătuită dintr-un profesor de psihologie, unul de pedagogie și doi profesori de educație fizică⁷⁰.

Deficitul de cadre didactice a însoțit scurta istorie a Institutului Învățătoresc de la Soroca. Rapoartele, notele informative și alte documente, care purtau semnătura directorilor Institutului, semnalau des faptul că „Institutul nu este suficient completat cu cadre în corespundere cu contingentul admis în acest an de învățământ/nu ne ajung 18 cadre didactice, dar nici nu se întreprinde vreo măsură pentru a completa corpul didactico-științific”⁷¹.

Este important că deși în anul 1951-1952 numărul personalului didactic s-a redus, Institutul a angajat patru doctori în științe, conferențieri și un doctor, lector superior. Dar la sfârșitul anului de învățământ 1951-1952 Ministerul Învățământului, după un control al activității catedrelor, a eliberat din funcții mai multe cadre didactice de la Institutul Învățătoresc de la Soroca pe care le-a găsit că nu corespund profesional. Astfel, conferențiarul S.E. Gluzman era destituit pentru că lecțiile lui „abundă de greșeli politice importante”, că „accentuează atenția asupra rolului personalităților în istorie” și „nu reflectă procesul social-istoric din punct de vedere marxist”⁷². Au mai fost îndepărtați de la catedre pentru „necorespondere postului” și E.D. Hmelnițkaya doctor în istorie, lector la catedra de marxism-leninism, I.A. Oxman, lector la catedra de fizică și matematică, M.G. Bulat – lector la catedra de științe ale naturii și geografie, profesoara de limbă rusă I.V. Gnedovskaya, care „nu și-a adaptat cursul în conformitate cu teoria tovarășului Stalin despre lingvistică” și „și-a transformat lecțiile în dictare”, iar profesoara de istorie antică T.R. Doroganici a fost transferată la altă instituție⁷³. Ulterior, comitetul de partid al raionului Soroca adresează CC al PCM o solicitare de a mai elibera din funcțiile ocupate la Institutul de la Soroca pe șeful catedrei de marxim-leninism Stepan Ivanovici Laptev, care „a avut întotdeauna o atitudine formală față de atribuțiile de funcție, nu predă lecțiile la un nivel ideologic și metodologic necesar, iar studenții frecventează cursul doar prin constrângere administrativă”⁷⁴.

Deși doar unele dintre persoanele indicate de autoritatea raională de partid au fost eliberate din funcții de către Ministerul Învățământului, după destituirile și remanierele de cadre operate, la începutul anului de învățământ 1952-1953 colectivul Institutului era alcătuit din 37 de cadre didactice⁷⁵, inclusiv 16 persoane înscrise „moldoveni” și 4 persoane, deținătoare de tituri științifice și științifico-didactice, cea mai mare parte a cărora (33) aveau o experiență de muncă de până la 5 ani, iar 14

⁷⁰ ANRM, F. 2991, inv. 5, d. 49, ff. 33-34.

⁷¹ AOSPRM, F. 121, inv. 69, d. 9, f. 49.

⁷² ANRM, F. 2848, inv.2, d. 160, f. 203; F. 2991, inv. 5, d. 60, ff. 18.

⁷³ ANRM, F. 2991, inv. 5, d. 60, ff. 10-11, 18, 28.

⁷⁴ AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 347, f. 41.

⁷⁵ În același dosar, la altă pagină este indicată cifra de 44 de cadre didactice angajate la Institutul Învățătoresc din Soroca în anul 1952-1953.

dintre aceștia au locuit în perioada războiului „pe teritoriile ocupate”⁷⁶ – deci nu erau pasibile de încredere politică și nici profesională.

Calitatea cadrelor didactice ale Institutului l-a determinat pe secretarul comitetului raional de partid să mai intervină la sfârșitul anului de învățământ 1952-1953 pe lângă secția școli a CC al PCM cu solicitarea de a destitui pentru „necorespundere” alte câteva persoane: Vasili Usanov, lector la catedra de marxism-leninism; Nicolai Corcinschi, șeful catedrei de „limbă și literatură moldovenească”, care „nu inspiră încredere politică și nici profesională” pentru că a locuit în perioada războiului „pe teritoriile ocupate”; Nicolai Bem, șeful catedrei de științe ale naturii și geografie pentru că „nu cunoaște deloc limba moldovenească [...] în timp ce predarea științelor naturii și a geografiei se realizează doar în limba moldovenească” și vicedirectorul T.F. Popovici pentru „atitudine iresponsabilă” față de calitatea studenților admiși la Institut⁷⁷. La 25 iulie 1953, V. Samohin, secretarul comitetului de partid al raionului Soroca revine la CC al PCM cu o interpelare în care acuză Ministerul Învățământului de lipsă de atitudine principială și loialitate față de angajații Institutului Învățătoresc de la Soroca, care „nu inspiră încredere politică și profesională” și că pe unii chiar i-a luat sub tutelă ministerială. Secretarul de partid invocă cazurile lectorilor Oxman, „care manifestă superioritate față de studenții de naționalitatea moldovenească, el însuși având origini burgheze” și a lui Perelman, care „are concepții sioniste”, iar ministrul Învățământului A. Craciun i-a angajat în școlile din or. Chișinău. De asemenea, secretarului de partid regretă că Ministerul Învățământului îl consideră „de neînlocuit” pe șeful catedrei de „limbă și literatură moldovenească” Nicolae Corcinschi, care de fapt era „periculos de compromis” prin faptul că a rămas în Basarabia în perioada războiului sovieto-german⁷⁸. Pe de altă parte, secretarul de partid din Soroca reclamă re poziționările în funcții a directorului Vasile Ceban și a vicedirectorului S.I. Malețki, care au fost transferați la Bălți, iar în locul lor au fost numite alte persoane, ignorând hotărârile biroului comitetului raional de partid⁷⁹.

Interpelările secretarului de partid din Soroca au produs efecte (nu chiar cele pentru care a optat, or niciun cadru didactic nu a fost eliberat din funcție), pentru că în nota informativă a Ministerului Învățământului se indică faptul că la începutul lunii august 1953 au fost realizate remanieri în componența corpului didactic al Institutului Învățătoresc de la Bălți, 7 persoane fiind transferate în alte posturi în cadrul Institutului (S.I. Malețki, P.C. Petrușin, E.B. Șulman) și în alte instituții de învățământ superior din RSSM pentru consolidarea acestora (V.G. Ceban, I.Ț. Gohberg, D.C. Filip, I.G. Bevz). De asemenea, Ministerul Învățământului a repartizat la Institutul de la Soroca cinci cadre didactice: trei profesori de matematică, inclusiv unul din școala medie (N.C. Petrușin) și doi tineri absolvenți ai Institutului de la Soroca (V.A. Onilă și Dmitrov); și doi profesori de limbă și literatură, ambii absolvenți ai Institutului de la Soroca (A.A. Radul, prof., de „limbă moldovenească” și

⁷⁶ AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 347, f. 39-40. În același timp, la Institutul Învățătoresc de la Tiraspol erau angajați doar 2 doctori în științe și la Institutul de la Bălți niciunul.

⁷⁷ AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 347, ff. 41-42.

⁷⁸ AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 347, f. 64.

⁷⁹ AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 347, f. 65.

I.G. Vdovina prof. de limba rusă)⁸⁰. Cu toate acestea, mai multe posturi rămâneau neacoperite, fapt ce periclita procesul didactic în noul an de învățământ și care l-a determinat pe secretarul comitetului de partid Soroca să insiste pe lângă CC al PCM să repartizeze la Institutul de la Soroca „cadre didactice calificate, care cunosc limba moldovenească” pentru a ocupa posturile vacante de șefi ai catedrelor de marxim-leninism, istorie, limbă și literatură moldovenească, științe ale naturii și geografie, trei posturi de lector la catedra de marxim-leninism, unul de lector superior la cea de istorie și postul de vicedirector pentru învățământul cu frecvență redusă⁸¹.

Pe lângă deficitul numeric de cadre didactice și un deficit de profesionalism, activitatea de formare a cadrelor didactice pentru școala națională a Institutului de la Soroca a fost periclitată și de lipsa personalului didactic românofon și calificat. Informațiile statistice din *Tabelul 4* indică asupra unei prezențe de aproape 40 la sută a elementului autohton românesc în corpul didactic al Institutului, completat de etniile specifice tabloului etnic al RSSM după război. Deși prevala procentual (așa cum era specific și celorlalte instituții de învățământ superior pedagogic din RSSM), reprezentanța românească a corpului didactic de la Soroca era una mai degrabă „sovietică-moldovenească”, în sensul în care toți cei declarați „moldoveni” au absolvit instituții de învățământ superior sovietice înainte de războiul sovieto-german. Astfel, aceștia fiind cetățeni sovietici, originari din stânga Nistrului sau din alte regiuni ale URSS și studiind în școlile sovietice-rusești, fie nu cunoșteau limba română (așa cum era cazul lui Nikolai Bem, șef al catedrei de științe ale naturii și geografie, care se scria „moldovean”, dar care nu cunoștea deloc limba „moldovenească”) sau vorbeau dialectul transnistrian rusificat. Discutând la ședința organizației primare de partid despre pregătirea Institutului pentru anul de învățământ 1952-1953, lectorul E.D. Hmelnițki insista că „noi avem nevoie anume de cadre moldovenești. Avem acum mulți șefi de catedre, care nu cunosc limba moldovenească și astfel nu-și pot exercita atribuțiile de funcție [...]”⁸².

Documentele de arhivă indică doar naționalitatea cadrelor didactice, nu și limba pe care o vorbeau. În așa mod, putem deduce ca cei 14 profesori, care au locuit în perioada războiului „pe teritoriile ocupate”⁸³ și care nu erau doar „moldoveni”, cunoșteau bine limba română. O bună parte a cadrelor didactice angajate la Institut (unele pentru termene destul de scurte) nu vorbeau deloc românește, fapt indicat în notele informative ale secției agitație și propagandă a CC al PCM.

În ce privește apartenența politică a corpului didactic al Institutului de la Soroca nu era unul tocmai „sănătos” din punctul de vedere al autorităților de partid: în anul 1949, doar patru cadre didactice erau membri de partid, ceilalți 10 fiind aparținici ⁸⁴, astfel că Florea, secretarul organizației primare de partid a propus drept obiectiv pentru anul 1950 „să studieze cadrele sistematic” și „să educe comuniști

⁸⁰ AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 347, ff. 72-73.

⁸¹ AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 347, f. 42.

⁸² AOSPRM, F. 121, inv. 69, d. 9, f. 45.

⁸³ AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 347, f. 39-40. În același timp, la Institutul Învățătoresc de la Tiaspol erau angajați doar 2 doctori în științe și la Institutul de la Bălți niciunul.

⁸⁴ *Ibidem*.

tineri” în scopul măririi numărului de membri ai organizației Institutului⁸⁵. În acest sens, profesorii Institutului de la Soroca au fost implicați în toate campaniile ideologice, care au bulversat societatea sovietică în perioada stalinismului târziu, iar organizația primară de partid își exercita cu multă străduință misiunea de a păstra vigilența politică și de a promova linia partidului în educarea cetățenilor sovietici. Așa cum s-a văzut mai sus, mai mulți profesori de la Soroca au fost bănuși de lipsă de loialitate partidului și statului sovietic, autoritățile de partid insistând asupra concedierii lor, inițiativa, desigur venind din partea colegilor de catedre. Astfel, sus-numitul lector E.D. Hmelnițki, în aceeași adunare, susținea că Institutul are nevoie de „cadre moldovenești”, pentru că „șefii de catedre, care nu cunosc limba moldovenească [...] nu pot verifica cadrele didactice, care predau în limba moldovenească”⁸⁶, în timp ce „o mare parte dintre cadrele noastre nu inspiră încredere politică. De exemplu, tov. Bulat a absolvit Universitatea din Iași, dar predă geografie economică a URSS⁸⁷.

Tabelul 4

Structura etnică a corpului didactico-științific, 1949-1954

Anul de învățământ	Total personal academic	Naționalitate									
		moldoveni		ruși		ucraineni		evrei		alte naționalități	
		<i>nr.</i>	%	<i>nr.</i>	%	<i>nr.</i>	%	<i>nr.</i>	%	<i>nr.</i>	%
1949-1950	14	6	42,4	3	21,5	1	7,3	3	21,5	1	7,3
1950-1951	30										
1951-1952	28 (31)	8	25,8	8	25,8	7	22,6	7	22,6	1	3,2
1952-1953	37	15	40,5	9	24,4	5	13,5	-		8	21,6
1953-1954	42	17	40,5	15	35,8	4	9,5	3	7,1	3	7,1

Tabel alcătuit în baza informațiilor din: ANRM, F. 2991, inv. 5, d. 36, f. 6-7; d. 49; d. 60, ff. 10-11; d. 80, ff. 13; F.2848, inv.2, d. 222, f. 95; AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 347, f. 38.

Un alt coleg vigilent, F.F. Țurcan, lector la catedra de marxism-leninism confirma că „Problema cadrelor este una foarte importantă pentru noi. Avem o bună parte a cadrelor didactico-științifice și a personalului auxiliar care nu corespund după calitățile lor politico-ideologice și calitățile profesionale unei instituții de învățământ superior sovietice”⁸⁸. Iar adunarea de partid a decis că corpul didactico-științific al Institutului „nu corespunde, în mare măsură, după calitățile politico-ideologice și calificările profesionale și nu poate asigura realizarea misiunii institutului de a pregăti cadre de o înaltă calificare profesională în spiritul teoriei marxist-leniniste”⁸⁹.

Vânătoarea de „elemente necorespunzătoare” s-a intensificat și mai mult după Congresul al XIX-lea al PCUS (1952) și plenara a III-a a CC al PCM cu privire la îmbunătățirea educației cadrelor în organizația republicană de partid. Discutând despre calitatea „ideologică” și „credibilitatea” unor cadre didactice angajate la catedrele Institutului, comunistul F.F. Țurcan amintea adunării de partid la 27

⁸⁵ AOSPRM, F. 121, inv. 69, d. 1, f. 22.

⁸⁶ AOSPRM, F. 121, inv. 69, d. 9, f. 45.

⁸⁷ AOSPRM, F. 121, inv. 69, d. 9, f. 45.

⁸⁸ AOSPRM, F. 121, inv. 69, d. 9, f. 45.

⁸⁹ AOSPRM, F. 121, inv. 69, d. 9, f. 49.

ianuarie 1953 că „o mare parte a teritoriului Patriei a fost ocupat temporar”, iar „dușmanii au lăsat în urmă mai mulți spioni, diversanți și tot felul de răufăcători”. Țurcan, atenționând colectivul că în Institut sunt mai multe persoane cu un trecut dubios, întreba: „Nu știm noi oare cine sunt R.I. Perelman, N.A. Corcinschi, A.A. Alexandrov, A.A. Joian? [...] Cine este A.A. Alexandrov? Fiul fostului aviator al lui Antonescu. Cine este Corcinschi N.A.? Fiu de culac, în curtea cărui a fost ucis un cekist în timpul războiului civil”⁹⁰. „Cui am încredințat noi educația studenților noștri? – se întreba retoric Țurcan, „unor Perelmani, Bencovici, Corcinschi. Trebuie să scăpăm cât de repede posibil de aceștia”.

Concluzii. Analiza conținutului discursurilor și temelor de discuție a adunărilor de partid ale instituțiilor de învățământ superior din RSSM, în perioada în care a funcționat Institutul Învățătoresc de la Soroca, ne-a permis să observăm că autoritățile de partid nu aveau încredere în cadrele didactice și studenții de la Soroca. Organizația primară de partid și comitetul raional de partid de la Soroca au manifestat în exces vigilență politică și ideologică și au întreprins acțiuni de epurare a colectivului pedagogic și a contingentului de studenți al Institutului de la Soroca, acțiuni determinate, posibil de concentrația de populație românofonă în nordul RSSM, dar și de faptul că cele mai multe acțiuni de rezistență antisovietică au avut loc tot în zonele de nord ale Moldovei Sovietice.

Vigilența politică și ideologică a autorităților nu s-a limitat la observare, organele de partid au întreprins mai multe acțiuni „de purificare politică și ideologică” a colectivului Institutului de la Soroca. Nenumăratele remanieri, destituiri și noi angajări suportate de profesorii Institutului pe parcursul celor cinci ani de activitate, au fost determinate de multe ori de „necorespunderea politică și ideologică”, de lipsa de încredere a autorităților în bunele intenții ale cadrelor didactice și loialitatea lor puterii sovietice. Condițiile vitrege ale sfârșitului anilor '40 și începutul anilor '50 în care a trebuit să se formeze corpul didactic al Institutului au fost amplificate de înșiși membrii colectivului pedagogic, unii dintre care, din exces de zel, au contribuit la îndepărtarea colegilor de breaslă și a studenților din Institut.

În contextul politicii unionale de reorganizare prin comasare a instituțiilor de stat și de partid la începutul „epocii lui Hrușciiov”⁹¹, a „specializării” institutelor pedagogice în formarea învățătorilor la un anumit profil, Sovietul de Miniștri al RSSM aprobă la 6 iulie 1954 hotărârea „Cu privire la îmbunătățirea pregătirii învățătorilor de către instituțiile superioare de învățământ superior pedagogic din republică”, prin care dispune „încetarea admiterii la anul I al Institutului Învățătoresc din Soroca” și „transferarea studenților din anul II ai Institutului de la Soroca la Institutul Pedagogic din Bălți”⁹². La Soroca a fost restabilită școala pedagogică prin transferarea școlilor pedagogice de la Bălți și de la Briceni.

Închiderea Institutului Învățătoresc de la Soroca a fost o acțiune firească a autorităților în condițiile unui număr mic de absolvenți ai școlilor medii din RSSM și a lipsei unui bazin de recrutare a studenților. Nici fraudarea procedurii de admitere și

⁹⁰ AOSPRM, F. 121, inv. 69, d. 14, f. 9.

⁹¹ Pentru detalii: Ruslan Șevcenco, *Viața politică în RSS Moldovenească (1944-1961)*, Chișinău, Pontos, 2007, pp. 115-116.

⁹² ANRM, F. 2848, inv. 22, d. 168, ff. 44-45.

nici extinderea ariei de recrutare a studenților în afara RSSM nu au contribuit la crearea unor contingente suficiente numeric, dar mai ales corespunzătoare nivelului de cultură generală și studii revendicat de școala superioară.

Pe de altă parte, puținele cadre didactice, angajate în acești ani la catedrele Institutului de la Soroca, nu puteau asigura cu deplinătate formarea profesională a învățătorilor pentru clasele a V-VII-a atât din cauza numărului lor insuficient pentru a putea preda toate disciplinele din planurile de învățământ, cât și din cauza nepregătirii celor angajați pentru activitate în școlile superioare. Angajații Institutului Învățătoresc de la Soroca nu au reușit să se constituie într-un colectiv care să muncească în sensul realizării misiunii instituției, și din cauza lipsei de experiență managerială a persoanelor care au asigurat administrarea instituției, dar mai ales din cauza deselor remanieri de cadre operate atât de Ministerul Învățământului, cât și de autoritățile de partid locale și republicane. Desele transferuri din funcție în funcție și din instituție în instituție nu permiteau cadrelor didactice să crească din punct de vedere profesional și nici să realizeze activități științifice și erau însoțite și de hărțuirea personalului didactic al Institutului și a studenților (mai ales a celor cu diplome obținute în instituții de învățământ românești).

Iar în condițiile în care mai bine de 2/3 din contingentele studențești ale Institutului de la Soroca erau scriși în acte „moldoveni” și, probabil, mulți dintre cei înscriși ucraineni, evrei și ruși, de asemenea, erau vorbitori de limbă română, faptul că o bună parte a cadrelor didactice erau vorbitoare de limbă rusă sau vorbeau o „limbă moldovenească” stâlcită contribuia la rusificarea tinerilor care treceau prin „purgatoriul” învățământului superior sovietic și, ulterior, la deznaționalizarea lor.

Cei 406 învățători pentru clasele a V-VII-a, absolvenți ai Institutului Învățătoresc de la Soroca nici pe aproape nu au soluționat problema deficitului cras de pedagogi din școlile RSSM. Pe deasupra, deși școlile din RSSM sufereau de un deficit important de învățători de „limba și literatura moldovenească”, Institutul a produs 141 de învățători de limbă și literatură rusă și doar 73 de învățători de „limbă și literatură moldovenească”. Și puținii învățători-absolvenți ai Institutului sufereau de o pregătire profesională nesatisfăcătoare – „nivelul de pregătire, discursul și cultura generală nu corespund rigorilor impuse învățătorului sovietic” – susținea însuși directorul Borovik.

În acest sens, Institutul Învățătoresc de la Soroca a fost o utopie – o intenție deliberată a statului sovietic proiectată să soluționeze, de rând cu celelalte școli superioare pedagogice, problema deficitului de cadre didactice în sistemul educațional al RSSM, dar care și-ar fi putut realiza misiunea doar în condiții ideale.

Liliana ROTARU,
doctor în istorie, conferențiar universitar,
Universitatea de Stat din Moldova,
e-mail: lilianaefrim@gmail.com

István BANDI

**INFLUENȚAREA PSEUDOISTORIOGRAFICĂ A
STRUCTURILOR DE SECURITATE CEAUȘISTE ASUPRA
GRUPĂRILOR NAȚIONAL-POPULISTE DIN CADRUL
EXILULUI ROMÂNESC. STUDIU DE CAZ:
„PROTOCRONISMUL” LUI IOSIF CONSTANTIN DRĂGAN**

**The pseudo-historiographical influence of the Ceaușescu's security structures
on the national-populist groups within the Romanian exile. Case study: The
"Protochronism" of Iosif Constantin Drăgan**

Romanian exile was a permanent challenge for the Romanian post-war secret services, because the impact of Romanian intellectuals and businessmen established outside the country was huge: the opinions and value judgments issued by prominent figures in exile resonated with both communities. Romanians from other countries (especially Western) as well as on the population of the country. Under these conditions, the discrediting and enmity of those in exile had become goals of the Securitate, especially at a time when anti-regime campaigns and actions of solidarity with those left at home were intensifying.

The Securitate agents, knowing that the international public opinion is receptive to the positions of the leaders of the Romanian exile and to the way they relate to the official ideology of the R.S.R., organized on the territory of other states monitoring and influencing actions. It was not always clear whether these operations served the interests of Romania or the Ceaușescu couple, but the intrusion of the political police enslaved to the totalitarian communist regime in the microcosm of Romanian dissent always aimed at blurring the negative image created in the West about political repression in the country. In addition, the structures of the Securitate also exerted a constant pressure on that Romanian historiography that developed in the environments of exile, trying to impose certain points of view.

The present study presents a succession of operative combinations made by the Securitate with the involvement of the well-known agent of influence Iosif Constantin Drăgan in trying to highlight the way in which the pseudo-historiographical initiatives of the businessman synchronized with the dictator's obsessions, imposing the national populist direction in Romanian historiography and the way in which the agent, among other purposes of the dictatorship, also served the idea of reviving the thesis of "protochronism".

Keywords: Securitate; espionage; Romanian exile; pseudo-protochronism; agents of influence; Iosif Constantin Drăgan.

Noi resurse arhivistice și vechi dileme istorice. Dosarele întocmite despre Iosif Constantin Drăgan de către lucrătorii operativi ai serviciilor secrete pe care le au astăzi în custodie Arhivele CNSAS de la București pot constitui noi puncte de plecare pentru cercetătorii istoriei culturale a regimurilor dictatoriale totalitar comuniste conduse de Gheorghe Gheorghiu-Dej și Nicolae Ceaușescu. Documentele puse acum la dispoziția cercetătorilor adaugă aspecte noi la imaginea deja conturată, confirmând sau infirmând anumite ipoteze istoriografice și deschizând orizonturi noi

cercetării. Pe baza acestor informații, cunoscând viața dublă a lui Iosif Constantin Drăgan, poate fi reevaluat și recontextualizat rolul jucat de acesta în istoria și istoriografia românească recentă.

Nu vom prezenta detaliat problematica protocronistă, dar vom aminti unul dintre cele mai influente studii scrise pe această temă, „Protocronismul românesc” de E. Pappu, făcând succint trimitere și la alte câteva lucrări realizate de oameni de cultură, precum Nicolae Densușianu și Șerban Cioculescu. Vom menționa și un fapt consemnat de istoria ideilor în legătură cu acest tip de discurs: apariția termenului „tracoromania” folosit în anul 1941 de profesorul Cioculescu.

Iosif Constatin Drăgan în colimatorul Securității. Iosif Constatin Drăgan s-a născut la 20 iunie 1907 la Lugoj ca cetățean al Austro-Ungariei. Tatăl lui, un tăbăcar cu atelier propriu, a supraviețuit ambelor conflagrații mondiale, dar s-a stins din viață (prea tânăr) în anul 1946. Fiul lui a urmat mai întâi cursurile Facultății de Drept din București, apoi, în 1939, s-a înscris la Academia Comercială din Milano, unde a obținut și titlul de doctor în economie.

În timpul celui de al Doilea Război Mondial, pe lângă studiile sale universitare, tânărul economist s-a implicat cu succes în activități comerciale, reușind să devină acționar majoritar al Societății petroliere „Dacia”. După anul 1948 el a înființat mai multe firme specializate în prelucrarea, transportul și desfacerea hidrocarburilor. Firmele Butan Gaz (1948), Petrol Chimica (1951), Fingass și Dragochimica (1954) aveau filiale în Austria, Republica Sud-Africană, Belgia, Grecia, Maroc, R.F.G. și Spania.

Drăgan a ajuns un prosper și influent om de afaceri pe piața gazelor lichefiate din Italia, dispunând la sfârșitul anilor '60 de un capital semnificativ (cca 50 mil. de dolari SUA). În paralel, el a deținut și importante funcții în organisme corporatiste ca Sindicatul producătorilor de gaz din Italia (al cărui președinte a fost între 1952-1957) și Camera de Comerț a Italiei, a cărui președinte a fost ales în 1957. El a participat la semnarea tratatului de înființare a Pieței Comune¹, o ceremonie fastuoasă cu influență globală desfășurată la Roma.

Rețeaua lui de relații a constituit, de asemenea, un capital imens pe care serviciile secrete comuniste au dorit să o exploateze. Drăgan și-a creat relații apropiate cu numeroase personalități, în special din Europa. Printre aceștia pot fi menționați președintele Franței Valery Giscard D'Estain²; Giuseppe Pella³, președinte al Consiliului de Miniștri și ministru de Externe al Italiei; Harold MacMillan⁴, prim-

¹ *Piața comună* a fost înființată la 25 martie 1957 de către Franța, Germania de Vest, Italia, Olanda, Belgia și Luxemburg, fiind denumită *Comunitatea Comercială Europeană*.

² Valery Giscard D'Estain (1926-2020) politician de conservator francez. A fost membru al Academiei Franceze. Pe 2 ianuarie 1956 a fost ales parlamentar în Adunarea Națională. Din 1962 până în 1966 a fost ministru de finanțe al Franței, ca și între 1969 și 1974. Între 1974 și 1981 președinte al Franței.

³ Giuseppe Pella (1902-1981) politician creștin-democrat italian. A fost prim-ministru al Italiei între 1953 și 1954. De asemenea, a ocupat funcțiile de ministru al Trezoreriei, Bugetului și Afacerilor Externe în anii 1950 și începutul anilor 1960. Pella a ocupat funcția de președinte al Parlamentului European în perioada 1954-1956 după moartea lui Alcide De Gasperi. A devenit președinte al Comitetului pentru afaceri externe al Senatului în perioada 1968-1972 și a revenit pe scurt la guvernare ca ministru al finanțelor în primul guvern al lui Giulio Andreotti din februarie până în iunie 1972.

⁴ Harold MacMillan (1894-1986) politician conservator britanic. În anii 1950, Macmillan a ocupat funcția de secretar de externe și cancelar al trezorerului sub conducerea lui Anthony Eden. Când Eden a demisionat în 1957, în urma crizei de la Suez, Macmillan l-a succedat ca prim-ministru și lider al Partidului Conservator. A fost prim-ministru al Regatului Unit în perioada 1957-1963.

ministru al Marii Britanii; Enoch Powell⁵, lider al Partidului Conservator din Marea Britanie și numeroși prelați catolici, printre care și reprezentanți de vârf ai Vaticanului.

Urmărit și colaborator. Începând din anul 1958, Iosif Constantin Drăgan a fost contactat de serviciile românești de spionaj „cu scopul apropierii și folosirii lui în munca operativă”, securiștii de pe vremea dictaturii lui Gheorghiu-Dej văzând în omul de afaceri un posibil instrument al politicii de deschidere a României către Occident, care tocmai se contura în acel moment. I-au fost atribuite două nume de cod: „Dunăreanu” și „Olteanu”.

Prima acțiune operativă consemnată în documentele Securității a fost facilitarea încheierii unei înțelegeri între RPR și grupul de interese ENI⁶. Este vorba despre vânzarea-cumpărarea unor instalații petroliere. Pe baza informațiilor economice furnizate de Drăgan, serviciile secrete românești au adoptat deciziile necesare pentru încheierea cu succes a tranzacției.

Ulterior, el și-a asumat continuarea relațiilor economice cu RPR și a dezvoltat o spectaculoasă colaborare cu dictatura ceaușistă. În 1973, guvernul R.S.R. și I.C. Drăgan, încep o cooperare strategică cu implicații serioase prin Grupul Butan Gas-Milano. Ministrul adjunct Gherghe Boldur și I.C. Drăgan au semnat atunci un protocol ce viza producția și comercializarea unor aparaturi de radiocomunicații, sisteme de navigație și diferite componente electronice aferente acestora⁷.

În anii '70 sprijinul lui Drăgan oferit intereselor economice ale regimului comunist de la București s-a permanentizat. Coordonatele colaborării au fost discutate în cadrul unor întâlniri dintre el și conducerea superioară a partidului-stat (Nicolae Ceausescu, Stefan Andrei) și cea a Securității (Nicolae Doicaru, Teodor Coman, Ion Mihai Pacepa, Tudor Postelnicu). Cu ocazia acestor întâlniri, I.C. Drăgan a informat regimul în legătură cu stadiul implementării planurilor comune și în legătură cu acțiunile pe care le întreprinde pe linia dezvoltării relațiilor economice ale RSR cu diferiți parteneri străini. Putem menționa aici înființarea societății mixte DACOMEX, cu sediul la Paris, care avea ca scop popularizarea tracologiei și a României comuniste. În schimb, pe parcursul acestor întâlniri la nivel înalt, conducerea comunistă l-a informat pe Drăgan despre direcțiile tratate de ei cooperării.

În anul 1977, la inițiativa lui I.C. Drăgan, este înființată Camera de comerț franco-română la Paris⁸, iar în 1978 „Camera de comerț italo-română” cu sediul la Milano. Serviciile secrete comuniste românești, exploatând sentimentele patriotice ale milionarului și interesele sale, au facilitat pătrunderea lui Drăgan pe noi piețe, iar

⁵ John Enoch Powell (1912-1998) politician conservator britanic. A fost membru conservator al Parlamentului (1950-1974), apoi deputat al Partidului Unionist Ulster (UUP) (1974-1987) și ministru al Sănătății (1960-1963). Înainte de a intra în politică, Powell a fost un savant clasic, devenind profesor titular de greacă veche la vârsta de 25 de ani în Australia. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, el a slujit atât în funcții de personal, cât și în serviciile de informații, ajungând la rangul de brigadier la treizeci de ani.

⁶ Eni S.p.A. este o companie multinațională italiană de petrol și gaze cu sediul la Roma. Denumirea „ENI” a fost inițial acronimul „Ente Nazionale Idrocarburi” (Autoritatea Națională pentru Hidrocarburi). Considerată una dintre cele șapte companii petroliere „Supermajor” din lume, are operațiuni în 66 de țări cu o capitalizare de piață de 55,61 mld. USD, la 31 decembrie 2019.

⁷ ACNSAS, F. SIE 00028, v. 16. 187-189.

⁸ ACNSAS, F. SIE 00028, vol. 17. 2.

acesta genera oportunități pentru România. Această cooperare constituia pentru magnat și un colac de salvare în eventualitatea iscării unor crize economice occidentale⁹.

De-a lungul anilor în care a colaborat cu Securitatea, Iosif Constantin Drăgan a construit o rețea instituțională prin care regimurile RPR și RSR puteau colecta și disemina informații din/în Europa de Vest. Această rețea a slujit mai târziu și diferite cauze ale propagandei. Partea cea mai importantă a rețelei a constituit-o „Fundația Europeană I.C. Drăgan”, înființată în 1964 la Palma de Mallorca. La sfârșitul anilor '70 aceasta funcționa deja cu numeroase sucursale în mari orașe ale lumii: Atena, Boston, München, Montreal, Paris, Roma etc.¹⁰. Cu toate că în statutul fundației a fost stipulat ca scop primordial construirea unei conștiințe europene comune, practic, membrii ei desfășurau activități de lobby pe lângă acele state aflate de cealaltă parte a Cortinei de Fier în care limbile naționale erau romanice. Apropierea culturală dintre RPR (apoi RSR) și aceste țări a fost urmărită prin conferințe, seminarii, expoziții și publicații. Apoi, în 1976, când I.C. Drăgan a înființat „Centrul European de Studii Tracice”, el și-a asumat public o colaborare ideologică funcțională cu regimul ceaușist.

Urmărind atitudinea sa politică și luările sale de poziție, putem observa că Drăgan, începând cu anul 1971, s-a delimitat de acele grupări ale exilului românesc care puteau fi asociate cu ideile de extremă-dreaptă. În același an el începe să viziteze cu regularitate România. În aceste condiții, nu ne va surprinde nici faptul că tot în acea perioadă, sub numele omului de afaceri începe publicarea unei serii de lucrări cu caracter istoriografic: *În serviciul Europei* (1971); *Romanii din Istria* (1973); *România – țară a două lumi* (1973); *Prin Europa* (1976); *Aurel C. Popovici* (1977). În toate aceste scrieri, dar și în altele, autorul prezenta problema originii poporului român din perspectivă protocronistă¹¹ și lansa aprecieri laudative la adresa orânduirii comuniste din România ceaușistă.

Pe lângă lucrările cu caracter monografic, fundația Drăgan a publicat și o revistă la Milano: „Europa și neamul românesc”. Aparent, scrierile apărute în acest cadru argumentau în favoarea includerii țărilor din Estul continentului în proiectele politice, subliniind insularitatea caracterului latin al culturii române, dar, de fapt, emisarii regimului ceaușist se infiltrau în Occident pe această cale, căutându-și aliați și încercând să atingă anumite scopuri politice.

Relațiile dintre puterea comunistă din România și magnatul italian au fost întreținute și prin agenți acoperiți ai Securității. Spre exemplu, în Franța, știm de trei agenți care îl sprijineau pe Drăgan, inclusiv la nivelul Parlamentului European¹². Desigur, structurile respective s-au ocupat și de influențarea corespunzătoare a lui I.C. Drăgan. O dovadă în acest sens este legătura sa directă, care a fost chiar șeful rezidenței românești din Franța.

În același fel funcționau relațiile dintre oficialitățile RSR și fundațiile lui Drăgan din alte țări ale Europei de Vest. În Austria, lectoratul din Salzburg, iar în Spania un mic institut de cercetări au promovat propaganda regimului ceaușist despre istoria, cultura și literatura română, cu precădere din perspectivă protocronistă. La Veneția fundația lui Drăgan a înființat un „Centru internațional de studii asupra tracilor”.

⁹ ACNSAS, F. SIE 00028, v.16. 241.

¹⁰ ACNSAS, F. SIE 00028, v.17. 80/1.

¹¹ ACNSAS, F. SIE 00028, v.17. 80/2.

¹² ACNSAS, F. SIE 00028, v.17. 99.

Institutul dispunea și de o publicație proprie¹³. Astfel, patronul firmei Butangaz a devenit încet-încet un adevărat tracolog care promova idei protocroniste la nivel internațional pentru ca ulterior să se creeze și în țară impresia că ideile sale au fost acceptate și omologate în Occident. Volumul său *Noi, tracii și istoria noastră multimilenară* și revista „Noi tracii” au fost expresii ale acestor preocupări.

O elocventă ilustrare a sprijinului și încurajării oferite de dictatura ceaușistă activității de propagandă desfășurată de Drăgan este invitarea lui la cea de a II-a Conferință de tracologie. La evenimentul organizat în perioada 4-6 septembrie 1976 la București, I.C. Drăgan a ținut un discurs. Dintr-o notă a Securității datată 7 septembrie 1976 rezultă că în spatele textelor lui Drăgan și a promovării lor sunt activități de influență coordonate de structurile comuniste românești de dezinformare și reprimare. Documentul amintit enumeră în acest sens articolul „Noi tracii”, apărut la Veneția, în revista institutului înființat de Drăgan, volumul II al lucrării „Noi, Tracii; „Buletinul circular tracologic (1974-1976)”; Buletinul „Noi Tracii” nr. 23 și 24 dedicate celui de al II-lea Congres de Tracologie de la București¹⁴.

O dovadă a alinierii milionarului la politica externă și la propaganda RSR a fost publicarea unor lucrări cu caracter pseudoistoric prezentate ca „adevăruri” incontestabile. În aceste „opere”, din păcate, profesionalismul a fost subordonat ideologiei comuniste, căci în anii '70 istoriografia oficială, după o relativă relaxare ideologică, a traversat perioada lansării unor mituri fondatoare amestecate cu marxism¹⁵. În această privință, Drăgan, conformându-se unor aranjamente clandestine cu autoritățile comuniste, a publicat în buletinele fundației sale „Europa și neamul românesc”, „Buletinul European” și „Noi Tracii” o serie de articole semnate de personalități ca: Dumitru Berciu¹⁶, Constantin Giurăscu¹⁷ și Ștefan Pascu¹⁸. Pe lângă acestea, tot în baza unor „indicații” de la București, au apărut lucrări ca: „Falsificatorii istoriei”, prin care s-a încercat combaterea teoriilor lui A.M. Lazarev¹⁹. Traducerea acestor lucrări în limbi de circulație internațională și diseminarea ideilor lui Nicolae Ceaușescu în Europa de Vest și SUA a crescut exponențial efectul acestor publicații.

¹³ ACNSAS, F. SIE 00028, v.17. 80/3.

¹⁴ ACNSAS, F. SIE 00028, v. 16. 216.

¹⁵ Vlad Goergescu, *Istorie și politică. Cazul comunistilor romani. 1944-1977*. București, Editura Humanitas, 1991, pp. 6-66. Autorul prezintă patru etape ale istoriografiei comuniste care în ansamblu copiază servil schimbările politice.

¹⁶ Dumitru Berciu (1907-1998) a fost un istoric și un arheolog român, membru de onoare al Academiei Române. A fost director al Institutului de Tracologie din București.

¹⁷ Constantin C. Giurescu (1901-1977) istoric român. Și-a terminat studiile superioare la București în 1922. Studii la Paris, mai apoi doctor în litere (1925) și docent în istoria românilor (1925). Membru al Școlii Române din Franța (1923-1925). Asistent al Muzeului Național de Antichități din București (1920-1926 și 1963-1975). Director al Fundației „Ion C. Brătianu” (1927-1930). Fondator al Institutului de Istorie Națională (1941) și al Revistei Istorice române (1931). Liberal-georgist. Deputat în mai multe legislaturi. Rezident regal al Ținutului Dunărea de Jos (1939). Ministru al F.R.N. (1939-1940), al propagandei Naționale (1940) și al Cultelor și Artelor (1940). După 1945 a suferit detenție politică în penitenciarul de la Sighet între 1950 și 1955. Cercetător științific principal la Institutul de Istorie „N. Iorga” din București (1948-1950 și 1956-1963). Devine membru al Academiei Române în 1974.

¹⁸ Ștefan Pascu (1914-1998) istoric român. A absolvit Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. A studiat la Academia di Romania din Roma. Și-a luat doctoratul în istorie și filosofie în 1942. Ștefan Pascu a fost pe rând profesor, decan și rector (timp de 8 ani) la Universitatea Babeș-Bolyai. Pentru activitatea științifică pe tărâmul istoriei este ales membru al Academiei Române. A condus timp de 16 ani Secția de Istorie a Academiei Române, fiind și Președintele filialei Cluj. Din anul 1975 a fost Președinte al Comisiei de demografie istorică.

¹⁹ Artiom Markovici Lazarev (1914-1999). Istoric și politician. În lucrările de istorie a susținut ideea existenței unei națiuni moldovenesti diferite de cea românească.

Așadar, în spatele numelor de cod „Olteanu” și „Dunăreanu” cunoaștem un fervent colaborator al Securității, supravegheat și influențat în permanență. Evidențele arată că, începând cu anii '50, Direcția Generală de Informații Externe (DGIE) l-a folosit pe I.C. Drăgan cu succes în realizarea unor planuri și combinații operative de mare anvergură²⁰. Acest fapt explică și adresa permanentă deținută de Drăgan – Lugoj și casa părintească transformată în sediu al Societății de Tracologie și alte câteva beneficii și facilități oferite de sistem. Complexitatea și importanța colaborării lui Drăgan cu structurile Securității și ale Ministerului de Interne este evidențiată și de intervențiile din anul 1977 ale lui Teodor Coman și Nicolae Doicaru în vederea acordării cetățeniei române, a vizelor turistice, eliberarea pașaportului ș.a.m.d.²¹. De asemenea, Drăgan, bucurându-se de un remarcabil prestigiu în rândul conducătorilor emigrației române din Europa și din Statele Unite ale Americii, la indicația organelor de securitate, a acționat pentru atragerea acestora pe poziții loiale față de România comunistă.

Qui prodest? – Dosarul lui I.C. Drăgan păstrat la Uniunea Scriitorilor din R.S.R. constituie o altă mărturie a relațiilor simbiotice dintre milionarul român stabilit în Italia și cinovnicii dictaturii ceaușiste. În anii '70 numeroase publicații românești s-au întrecut în referiri bombastice la contribuțiile lui I.C. Drăgan. Iată câteva dintre acestea: în revista literară „Luceafărul”, Mihai Gafita l-a caracterizat pe magnat drept „exponent al spiritului european, militant al colaborării și înțelegerii între state...”(1973)²², iar un an mai târziu, în 24 iunie 1974, chiar cotidianul „Scânțea”, bine-cunoscutul oficios al regimului, a publicat un amplu articol semnat de Ion Brad care plasa creația literară și istoriografică a lui Drăgan la același nivel cu operele lui Ion Creangă și Nicolae Iorga²³. Șirul elogiilor a fost continuat de Dumitru Berciu care în „Prefața” din 27 ianuarie 1976 nota despre volumul „Noi, Tracii”²⁴, că „deschizând-o, vom găsi formele și ideile dorite de noi, cele ce corespund realităților istorice privind lumea tracică și concepția istoriografiei actuale românești”²⁵. Același Berciu considera (aproape cu evlavie) că în februarie 1977 volumul *Prin Europa* publicat de Drăgan „este o reinterpretare a istoriei naționale”²⁶.

Intelectualii de marcă se simțeau flatați, atunci când primeau invitații de la Fundația Drăgan. Spre exemplu, în 1974, între 27 mai și 2 iunie a avut loc la Veneția un colocviu la care Marin Sorescu²⁷, Ana Blandiana²⁸, Alexandru Caprariu²⁹, Edgar

²⁰ ACNSAS, F. SIE 00028, v.17, p. 99.

²¹ ACNSAS, F. SIE 00028, v. 17, pp. 120-121.

²² ACNSAS, F. SIE 00028, v. 17, p. 12.

²³ ACNSAS, F. SIE 00028, v. 17, p. 12.

²⁴ ACNSAS, F. SIE 00028, v. 17, pp. 16-17.

²⁵ ACNSAS, F. SIE 00028, v. 17, p.17.

²⁶ ACNSAS, F. SIE 00028, v. 17, pp. 17-18.

²⁷ Marin Sorescu (1936-1996), scriitor român. Studiile universitare le-a făcut la Universitatea Al. Ioan Cuza din Iași, la Facultatea de Filologie (1955-1960), licențiat în limbi moderne. A fost membru al *Programului Internațional pentru Scriitori* la Universitatea din Iowa – SUA, debutează în 1964, la vârsta de 28 de ani, cu volumul de parodii *Singur printre poeți*. Până la moartea sa (în 1996) mai publică încă 23 de volume. Devine membru titular din 1992 al Academiei Române.

²⁸ Ana Blandiana (n. 1942). Studii de filologie romanică, licențiată a Facultății de Filologie a Universității din Cluj (1962-1967). a debutat ca poetă în 1954, în reviste de tineret, apoi în “Tribuna” (1959) și în antologia “30 de poeți tineri”. A colaborat la multe periodice din țară, printre care “Viața Studentească” sau “Amfiteatru” (1968-1974). A fost bibliotecară la Institutul de Arte Plastice “N. Grigorescu” din București (1975-1977), redactor la Uniunea Scriitorilor (1977-1979). A obținut o bursă de studii în cadrul Programului Scriitoricesc Internațional al Universității din Iowa City (SUA) (1973-

Pappu³⁰, Eugen Jebeleanu³¹ se numărau printre participanți. Scopul declarat al acțiunii era acela de a oferi posibilități noi de afirmare internațională unor scriitori români deja consacrați. Fundația Drăgan asigură cazare, masă, publicitatea manifestăției (inclusiv un reportaj filmat) și tipărirea comunicărilor. Costurile de transport au fost acoperite de către Uniunea Scriitorilor din România.

I.C. Drăgan a fost primit periodic și la nivelul cel mai înalt. Nicolae Ceaușescu l-a invitat de două ori: în august 1971 și în iunie 1980. Miniștrii de Interne Teodor Coman și George Homostean i-au acordat întrevederi în 1978 și în 1980. În cadrul discuțiilor au fost abordate teme delicate, cum ar fi raportarea sistemului la diferite grupări ale exilului românesc și strategia diseminării unor informații despre RSR în Occident. Magnatul a obținut acordul oficialilor pentru construirea unei clădiri la Lugoj, unde dorea să expună colecții de artă, să organizeze cursuri de marketing, conferințe și colocvii internaționale.

Situația lui Drăgan era atât de privilegiată în raport cu regimul lui Nicolae Ceaușescu, încât el putea să-l tragă la răspundere pe președintele Academiei de Științe Sociale, Mihnea Gheorghiu, în legătură cu aprecierea, în opinia sa, insuficientă a creației sale în materie de tracologie:

„Domnule Președinte, ...iată cum se falsifică istoria sub ochii noștri. Din ordinul cui editurile Țării românești au publicat patru cărți

1974). În decembrie 1989 a făcut parte din Consiliul Provizoriu al Frontului Salvării Naționale, din care a demisionat la 29 ianuarie 1990. A fost unul dintre inițiatorii Alianței Civice și președinte al organizației în perioada 1991-2001. Este președintă a Fundației Academia Civică, director fondator al Memorialului Victimelor Comunismului și al Rezistenței, președintă de onoare a PEN Club România. Este membru corespondent al Academiei Române din 2016.

²⁹ Alexandru Caprariu (1929-1988). Absolvent al Facultății de Filosofie. Frecventează Școala de literatură "Mihai Eminescu"(1951-1952). Din 1957 lucrează la revista „Tribuna” până în 1969, când devine directorul noua înființatei edituri Dacia. Debutează în timpul studiilor universitare (1949) în „Almanah literar”. Firesc pentru evoluția viitoare, colaborează la revistele literare Steaua, Tribuna, Contemporanul, România literară, Luceafărul etc. Între 1957-1969 ocupă funcția de redactor al revistei „Tribuna”, iar din 1969 și până în 1986 este director al Editurii Dacia. Sfârșitul vieții îl va găsi tot la „Tribuna”, revista pentru care lucrase doisprezece ani. Debutul editorial se produce în anul 1963, cu volumul de versuri *Orizonturi* urmat la un interval de trei ani de *Cercurile dragostei* (1966). https://www.poezie.ro/index.php/author/0005557/Alexandru_Caprariu#bio (accesat: 12. 11.2020).

³⁰ Edgar Papu (1908-1993) a fost un eseist și critic literar român, profesor universitar. A urmat Facultatea de Litere și Filozofie între 1927-1932. În 1930 audiază cursuri la Universitatea din Viena, iar în 1932 la *Instituto Interuniversitario Italiano* din Florența. Între 1936 și 1944 activează ca profesor de latină, franceză, germană, italiană, română, la Liceul Național din Iași. Începând din 1945, devine profesor de estetică la Universitatea din București. În 1951 este îndepărtat din învățământ din cauza convingerilor sale religioase și împiedicat să publice. În 1953 este reprimat la facultate, unde predă literatură comparată. În 1961 este arestat și condamnat la 8 ani de închisoare de către autoritățile comuniste. După eliberare, în 1964, duce o viață de om marginalizat, nemaifiind primit la facultate. Apărut în 1977, volumul *Din clasicii noștri* avansează o serie de idei „protocroniste” în ce privește statutul literaturii și culturii românești în raport cu literatura și cultura occidentală. Ipoteza fusese anticipată într-un articol apărut în 1974 în revista „*Secolul 20*” sub titlul „Protocronism românesc”, și în volumul *Poezia lui Eminescu* (1971), sau chiar mai devreme, în *Călătoriile Renașterii* (1967). A fost ales ca membru post-mortem al Academiei Române în 2006.

³¹ Eugen Jebeleanu (1911-1991), poet român. A absolvit Liceul brașovean „Andrei Șaguna”. Debutează încă din anii liceului, în 1927, în revista „Viața literară” condusă de I. Valerian. A urmat Facultatea de Drept din București. Din 1932 devine membru al Societății Scriitorilor Români, iar în 1934 obține Premiul Fundațiilor Regale pentru volumul în manuscris *Inimi sub săbii*. Publica în ziarele „Adevărul”, „Dimineata”, „Cuvantul liber”, lucrează un timp la revista „România literară” condusă de Cezar Petrescu (1939), apoi în cadrul Direcției Presei, până în anul 1945. În 1955 este ales membru corespondent al Academiei. În 1971 i se decernează, la Catania, Premiul „Etna-Taormina”, în 1973 este distins cu premiul Herder al Universității din Viena, iar din 1974 devine membru titular al Academiei.

ale mele care au făcut vâlvă: 1. 1973, (Editura – nota noastră) Eminescu „Prin Europa”, vol. I., 2. 1974 și „Prin Europa”, vol. II; 3. (Editura – nota noastră) Scrisul Românesc, „Noi, Tracii”; 4. 1977, Editura Cartea Românească, „Idealuri și Destine”. „Prin Europa” a avut 22 de recenzii, toate favorabile! (...), „Noi, Tracii” a schimbat viziunea istoriei noastre. Oficial (s.a.) ele nu exista!”³²

Nici Emil Manu, coordonatorul *Dicționarului Cronologic „Literatura Română”* nu a fost menajat. El a fost certat de Drăgan pentru că nu a inclus în prestigioasa publicație anumite referiri la creațiile sale literare și istorice³³.

Pe de altă parte, în 1979, Direcția I a spionajului ceaușist (C.I.E.) intervenea prin 2 agenți ai UM 0199 și UM 0225³⁴, ca Drăgan alias „Olteanu” să publice în buletinele sale urgent materiale prin care să fie demascate acțiunile ostile ale disidentului Paul Goma și cele ale altor elemente din anturajul acestuia³⁵.

În 1981 scopurile operative ale Securității au fost cuprinse într-un plan de dirijare întocmit în cadrul secției IV „Emigrație și contracararea activitatilor ostile”. Aflăm din document că Drăgan a fost contactat prin consilierul ministrului de Interne Șerban Valimarescu „în scopul exploatării sale informative”, privind intențiile și politica administrației Ronald Reagan față de România. Sursa „Dunăreanu” a fost pregătită să susțină în cadrul discuțiilor cu diplomația americană că RSR acționează ca un stat independent și suveran în cadrul Tratatului de la Varșovia și în raporturile sale cu U.R.S.S. Drăgan a primit și sarcina de a-l contacta pe Nicholas Andrews³⁶ și, în cadrul întrevederii, să susțină cauza revalidării clauzei națiunii celei mai favorizate pentru România.

Din același document reiese că „Dunăreanu” a fost prelucrat și folosit pe linia spionajului tehnico-științific, pe linie economică în vederea încheierii unor tranzacții care să asigure necesarul crescând al RSR de gaze lichefiate. El a primit sarcini și pe linia susținerii politicii externe a regimului în cadrul Consiliului Europei, Pieței Comune, precum și la Vatican. Pe linia promovării pe plan internațional a istoriei, culturii și civilizației românești în conformitate cu viziunea regimului, „Dunăreanu” a fost instruit să publice anumite lucrări, pe cheltuială proprie, la tipografiile „Fundației Europene Drăgan” în limbi străine. Pe lângă multe altele, putem aminti în acest sens, volumul II al lucrării „Noi, Tracii”. Drăgan a primit și sarcina de a traduce în germană și engleză propria scriere și a fost asigurat de sprijinul autorităților pentru promovarea acesteia prin agenții de presă, televiziuni, medii universitare și academice. Termenul era cel de-al doilea semestru al anului 1981³⁷.

Planul convenit s-a referit și la influențarea unor organizații, asociații și parohii românești din Occident. Dunăreanu a fost pregătit de către ofițerii spionajului pentru a atrage comunitățile exilului românesc pe poziții convenabile politicii statului comunist.

³² ACNSAS, F. SIE 00028, v. 17, p. 134.

³³ ACNSAS, F. SIE 00028, v. 17, p. 135.

³⁴ UM 0109 Secția I – Europa: A fost format din cinci unități. Acestea furnizau informații politice, economice, tehnico-științifice și militare din principalele țări europene capitaliste. UM 0225 Secția IV-a denumită unitatea pentru „Emigrație și contracararea activităților ostile”: A fost formată din cinci unități și două grupe. Acestea au desfășurat activități de informații și prevenire în rândul emigranților români și ai altor naționalități.

³⁵ ACNSAS, F. SIE 00028 v. 17, p. 147.

³⁶ Nicholas Andrews, director al direcției politice pentru „URSS și țările socialiste europene” din Departamentul de Stat al Statelor Unite.

³⁷ ACNSAS, F. SIE 00028, v. 17, pp. 142-143.

Drăgan a fost dirijat cu sarcină permanentă pe lângă personalități ca Mircea Eliade (SUA), Emil Cioran (Franța), Aurel Răuța (Spania) și mulți alții. Scopul urmărit era acela de a obține sprijinul acestora pentru ceea ce regimul lui Nicolae Ceaușescu a considerat a fi „cauza românească”. Drăgan a mai primit, pe această linie, și sarcina de a selecta tineri scriitori în vederea preluării gazetei „Noi, tracii”. Astfel se urmărea asigurarea continuității și publicarea operativă a unor materiale favorabile dictaturii comuniste din România³⁸.

În acord cu mecanismele procedurale interne, serviciile de spionaj au verificat periodic liniile de acțiune, au evaluat rezultatele obținute de agenți și colaboratori, au analizat stadiul în care se afla îndeplinirea diferitelor misiuni și au stabilit noi sarcini concrete. Pentru a asigura o activitate conspirată „în bune condițiuni”, Dunăreanu/Drăgan a beneficiat din când în când și de instruire contrainformativă.

Recompensele vizau soluționarea favorabilă și promovă a diferitelor solicitări formulate de magnat, precum și la susținerea activității sale economice. Cererile sale de acordare a unor vize turistice lui sau altor persoane din anturajul său au fost soluționate, de obicei, cu celeritate³⁹. Spre exemplu, când Drăgan a solicitat să se aprobe eliberarea de pașapoarte unor scriitori și unor istorici propuși de el, în vederea efectuării unor deplasări în străinătate prin Fundația sa, el a primit sprijin imediat. De asemenea, s-au acordat vize de plecare temporară sau/și definitivă din România unor rude și unor apropiați ai săi⁴⁰.

Utilizând metode clasice de inducere în eroare pentru a obține rezultatele scontate, serviciile românești de securitate au lansat broșura intitulată *Vlad Georgescu la stâlpul infamiei*. Materialul face referiri la diferite articole publicate în ziarul „Stindardul” din R.F.G. Materialele cu tentă de „demascare” au fost elaborate de spionajul românesc, difuzate⁴¹ în rândul unor membri ai grupărilor din exil, cunoscute cu manifestări de extremă dreaptă, iar în final, impactul internațional a fost amplificat prin rețeaua lui Drăgan. Rămâne deschisă întrebarea dacă Drăgan a contribuit conștient la difuzarea acestor informații false în Italia, Franța, Spania și Canada sau a fost doar folosit în această acțiune.

În 1982 Drăgan a publicat în limba italiană la editura sa, NAGARD, o lucrare cu caracter istoriografic care nu concorda cu tezele și cu pseudo-realitățile „epocii de aur”. Un capitol, din această carte intitulată „Dal paese di Dracula” (Din țara lui Dracula) este consacrat frământărilor studentești din perioada interbelică. În lucrare doctrina legionară este prezentată pe un ton aparent neutru, dar în esență favorabil. Autorul susținea că atât în modul de organizare, cât și ideologii ar exista similitudini între mișcarea comunistă și cea legionară⁴². Spre exemplu, în opinia autorului, „serviciul străjerilor... fusese creat pentru contrabalansarea influenței exercitate asupra tinerilor prin «frățiile de cruce» și de «cuiburile» legionare care practic erau un fel de «celulele comuniste»”⁴³.

În relațiile simbiotice ale lui Drăgan cu regimul comunist, au fost implicați mulți oameni de cultură, scriitori, juriști, istorici care au alcătuit o adevărată rețea. Astfel creația literară și istoriografică a omului de afaceri se amplifică neconținut. Ar fi nevoie

³⁸ ACNSAS, F. SIE 00028, v. 17. 143. v.

³⁹ ACNSAS, F. SIE 00028, v. 17. 143. v.

⁴⁰ ACNSAS, F. SIE 00028, v. 17. 165-165v.

⁴¹ ACNSAS, F. SIE 00028, v. 18. 45.

⁴² ACNSAS, F. SIE 00028, v. 18. 99.

⁴³ Iosif Constantin Dragan *Dal paese di Dracula*, NAGARD, 1982, p. 351.

de cercetări consistente pentru a răspunde la întrebarea dacă aceste persoane au fost motivate de banii lui Drăgan sau de prietenia lui. Fapt este că un sfătuitor al lui, scriitorul Eugen Barbu, l-a convins pe magnat să reediteze pe propria cheltuială *Istoria literaturii române* de George Calinescu, să publice *Dacia preistorică* de Densușianu și opera completă a lui Mihail Eminescu⁴⁴. În schimb, I.C. Drăgan a reușit în 1983 să-l convingă pe academicianul Ștefan Pascu să contribuie la canonizarea științifică a lucrării sale *Noi, Tracii* (volumul al doilea), scriindu-i o prefață. Ulterior, lucrarea urma să apară la Editura Științifică și Enciclopedică din București⁴⁵. Conținutul volumului *Noi, Tracii* reinsertat cu mici modificări în lucrarea *Imperiul milenial*, primind aprobare din partea Suzanei Gâdea, a fost inclus în planul Editurii Științifice și Enciclopedice (1984).

Tot în anul 1984, Drăgan primește sarcina de a disemina anumite informații despre RSR în cadrul Conferinței pentru securitate și cooperare în Europa (CSCE) de la Madrid. El urma să subvenționeze din fonduri proprii anumite publicații destinate unor grupări românești din Occident, lansând informații favorabile regimului ceaușist. Editura NAGARD înființată și finanțată de Drăgan urma să publice lucrări redactate în România⁴⁶. În contrapartidă⁴⁷ persoanele pentru care Drăgan a intervenit la autorități urmau să primească pașapoarte, magnatul urma să fie sprijinit în finalizarea construcțiilor sale de la Lugoj și primea exceptare de la restricțiile de circulație în vigoare la acea dată⁴⁸.

Raporturile dintre Drăgan și serviciile de spionaj ale RSR s-au răcit în 1985, când magnatul a criticat politica regimului și a publicat în revista „Europa și neamul românesc”, nr. 157-158 din iulie-august 1985 protestul Asociației pentru protecția monumentelor și așezărilor istorice din România, intitulat „Patrimoniul istoric și spiritual al României este în pericol”. Documentul afirma că România asistă la o politică de distrugere sistematică și pe scară largă a tuturor urmelor de istorie și spiritualitate. Tot în acea perioadă Drăgan este obstrucționat în realizarea unei donații către fosta biserică greco-catolică „Adormirea Maicii Domnului” din Lugoj.

După această scurtă perioadă de tensiuni, în 1986, relațiile dintre Drăgan și serviciile românești de securitate se ameliorează și ajung la cote înalte de intensitate. Atunci a fost redactată lucrarea intitulată *Mistificarea istoriei Europei – adevăr și impostură* de o sursă a organelor de spionaj din România și predată pentru publicare unei edituri finanțate de I.C. Drăgan. Textul trebuia diseminat în mod dirijat la universitățile și bibliotecile principalelor țări occidentale. Erau vizați politicieni și istorici, dar și „emigrația română loială.” Această acțiune a fost inițiată de Securitate ca urmare a ordinelor primite cu avizul Secției de Propagandă a C.C. al P.C.R.”⁴⁹.

În același an, Drăgan a avut întrevederi la București cu persoane influente care făceau parte din eșalonul superior al nomenclurii regimului ceaușist. Magnatul tracolog a fost primit de Suzana Gâdea, președintă a C.C.E.S; de Ion Iliescu, la acea dată

⁴⁴ ACNSAS, F. SIE 00028, v. 18. 45v.

⁴⁵ ACNSAS, F. SIE 00028, v. 18. 44.

⁴⁶ ACNSAS, F. SIE 00028, v. 18. 14-14. v.

⁴⁷ ACNSAS, F. SIE 00028, v. 18. 4-6.

⁴⁸ Începând cu anul 1980, din considerente economice, a fost introdus o nouă reglementare pentru uzul autovehiculelor proprietate personală. În consecință la un sfârșit de săptămână se circula numai cu mașinile personale, care aveau numere de înmatriculare impare, urmând ca la sfârșitul săptămânii următoare să circule doar mașinile cu numere pare.

⁴⁹ ACNSAS, F. SIE 00028, v. 18. 101.

director al Editurii Tehnice și Enciclopedice și mulți alți potențați ai vremii. Au fost discutate probleme concrete de actualitate, cum ar fi tipărirea unor lucrări ca *Mileniul imperial al Daciei*; *Țara lui Dracula* și altele. I.C. Drăgan a primit asigurări că lucrările sale vor fi tipărite eșalonat în prima parte a anului 1986 și s-au semnat câteva contracte în acest sens⁵⁰. Aceste întâlniri au facilitat continuarea fructuoasei colaborări dintre I.C. Drăgan și sistemul comunist aflat la putere în România.

În conformitate cu planul convenit, a avut loc lansarea volumului intitulat *Mileniul imperial al Daciei* la Casa „Pogor” din cadrul Complexului muzeistic ieșean. Evenimentul a fost girat din punct de vedere profesional de istoricul Mircea Petrescu-Dîmbovița, membru corespondent al Academiei R.S.R.⁵¹. Prezentarea a fost una caldă și elogioasă.

La sfârșitul aceluiași an (decembrie 1986), I.C. Drăgan a participat, în calitate de invitat oficial, la Simpozionul consacrat „aniversarii a 2.500 de ani de la înființarea statului dac centralizat”. Evenimentul a fost organizat de Comisia de istorie militară din cadrul Ministerului Apărării Naționale. Au participat Mihnea Gheorghiu⁵², Ștefan Pascu, Dumitru Berciu, Sanda Ghimpu, Eugen Barbu⁵³ și alții. Cei pe care i-am nominalizat au luat cuvântul și s-au referit laudativ la activitatea desfășurată de către I.C. Drăgan pe linia promovării în străinătate a istoriei poporului român. Cu acest prilej, I.C. Drăgan a susținut o prezentare cu titlul „Istoria statelor traco-geto-dace înainte de anul 106.e.n.”⁵⁴.

În noiembrie 1987 a avut loc la Spoleto (Italia) cel de al V-lea simpozion internațional de tracologie. Tema supusă dezbaterii era „Civilizația tracilor: tradiții clasice și cercetări arheologice moderne”. Evenimentul a fost organizat de Centrul european de studii tracice sub egida Fundației Europene Drăgan. La simpozion au participat 40 de invitați din România, Bulgaria, Italia, Iugoslavia, Grecia și Spania. Delegația română a fost compusă din 8 istorici și filologi, care au beneficiat de sprijin material din partea lui I.C. Drăgan.

Se cunosc mai puține detalii despre afacerile lui Drăgan cu autoritățile ceaușiste. Documentele Securității consemnează laconic faptul că milionarul a acționat conform instructajului primit „identificarea de noi posibilități în vederea dezvoltării și diversificării exportului de produse românești”. Între altele, prin firma MARIMEX Import Export s-a obținut sprijinul societății FRAM SHIPPING LTD din Bermude în negocierea privind vânzarea a 15 nave petroliere de mare tonaj (9.600 t) produse în RSR. Valoarea tranzacției a fost de circa 90 mil. \$. Tot prin Drăgan s-a obținut un acord de principiu din partea unor factori de decizie din Maroc în negocierile privind întreprinderi românești din domeniul construcțiilor de căi ferate. Miza era obținerea

⁵⁰ ACNSAS, F. SIE 00028, v. 18. 103-103 v.

⁵¹ ACNSAS, F. SIE 00028, v. 18. 127-127. v.

⁵² Mihnea Gheorghiu (1919-2011), poet, prozator, traducător. Între 1944 și 1946 a fost redactor-șef al ziarului „Scânteia tineretului”. A urmat studii de litere și filozofie la Universitatea din București, iar în 1947 și-a dat doctoratul. A fost ales în 1996 membru titular al Academiei Române.

⁵³ Eugen Barbu (1924-1993), jurnalist, romancier și senator român. A terminat Facultatea de Litere a Universității București în 1947. A lucrat ca jurnalist pentru presa de stânga, fiind parte a aparatului de cenzură comunist. În 1963, Eugen Barbu a fost numit la conducerea revistei „Luceafărul” și a condus această revistă până în 1968. În 1969, Eugen Barbu a fost ales membru supleant al CC al PCR. În 1975, Eugen Barbu a devenit deputat în Marea Adunare Națională. Din 1970 până în 1989, Eugen Barbu a condus revista „Săptămâna”. După 1989 a înființat, partidul România Mare, pe care l-a reprezentat în Parlamentul României în legislatura 1992-1996.

⁵⁴ ACNSAS, F. SIE 00028, v. 18. 141-141. v.

unui contract vizând construirea unei linii ferate de aproximativ 1.000 km lungime între Marakesh–Aiouin. Valoarea tranzacției era de circa un miliard de \$. Toate aceste contracte au fost tranzacționate prin misterioasa firmă I.C.E. Dunarea⁵⁵. Există dovezi și în sensul implicării sale într-o afacere negociată în anul 1988, vizând exportul a 20.000 de autoturisme românești în SUA⁵⁶.

Cu toate că în 1971 Drăgan s-a distanțat de gruparea exilului românesc condusă de Ion Rațiu, ulterior, relația lor s-a îmbunătățit. Pe această bază Securitatea a pus la cale o combinație operativă pentru a crea un nucleu al exilului românesc favorabil politicii RSR. În anul 1988 profesorul Șerban Andronescu stabilit la New York a fost dirijat spre Drăgan pentru a-i sugera să preia conducerea exilului cumulând conducerea unor grupări românești aflate în zone occidentale strategice: la Paris, în Spania și SUA. Oferta a fost declinată elegant de Drăgan, care avea mai multă încredere în forța propriilor organizații. „Miscarea românilor pentru unirea Europei” aniversată în 1989 i s-a părut o soluție mai bună și de aceea l-a invitat pe profesorul Șerbănescu să adere la aceasta⁵⁷.

În iunie 1989 Iosif Constantin Drăgan a atras atenția contraspionajului românesc, pentru că s-a întâlnit cu Apul Anghel. Acesta, abia întors de la Chișinău, i-a înmânat lui Drăgan o scrisoare din partea Frontului Popular al Românilor Moldoveni, semnată de Andrei Țurcanu. În scrisoare conducerea Frontului i se adresează lui Drăgan cu rugămintea de a sprijini lupta lor pentru obținerea unor libertăți. Românii moldoveni solicitau mașini de scris cu caractere latine, aparate de fotocopiere și câteva aparate moderne pentru tipărit. În scrisoare se apelează la Drăgan să intervină pe lângă conducătorii unor universități occidentale ca acestea să ofere burse, de studii pentru studenții români din R.S.S. Moldovenească. În legătură cu aceste burse, se face precizarea că în eventualitatea acordării lor, ele trebuie transmise direct guvernului de la Chisinau, și nu autorităților de la Moscova. Reprezentanții Frontului doreau și o întâlnire personală cu Drăgan în România, dar ca urmare a măsurilor operative întreprinse de Securitate magnatul a fost determinat să nu-i primească pe moldovenii pe teritoriul R.S.R. Astfel, Drăgan și-a afirmat disponibilitatea de a se întâlni cu Andrei Țurcanu la Milano.

Una dintre ultimele întâlniri care au avut loc între reprezentanții nomenclaturii regimului ceaușist și I.C. Drăgan s-a petrecut la 27 noiembrie 1989. Magnatul l-a invitat atunci pe ambasadorul României, Gheorghe Dolgu, la un restaurant aflat în incinta Palatului Națiunilor Unite din Geneva. Cei doi au reafirmat dorința de a conlucra și au discutat propunerea de a organiza în RSR o conferință pe tema protecției bunurilor culturale și a monumentelor istorice românești. Drăgan semnala ambasadorului faptul că în ianuarie 1990 intenționează să se deplaseze la București pentru a conveni asupra detaliilor cu forurile românești competente în această materie⁵⁸. Întâlnirile, desigur, nu au mai avut loc.

În loc de concluzii. Cu toate că documentele păstrate în Arhiva CNSAS reflectă o strânsă colaborare între Iosif Constantin Drăgan și agenții Securității, este dificil de delimitat unde încep interesele propagandistice ale sistemului ceaușist și

⁵⁵ ACNSAS, F. SIE 00028, v. 18. 134.-134 .v.

⁵⁶ ACNSAS, F. SIE 00028, v. 18. 225. v.

⁵⁷ ACNSAS, F. SIE 00028, v. 18. 269-270-v.

⁵⁸ ACNSAS, F. SIE 00028, v. 18. 367.

unde se termină pasiunea tracomană a magnatului. Nu este ușor de stabilit unde se întâlnesc și unde se despart interesele economice ale celor două părți.

Cercetătorul simte că, în ciuda unei conlucrări de mare anvergură ce a fost continuată timp de câteva decenii, regimul totalitar comunist l-a tratat cu suspiciune și l-a supravegheat permanent pe omul de afaceri cu preocupări istoriografice. Deslușim cu greu motivele acestor persistente suspiciuni, care, se pare că au fost reciproce, dar putem documenta detaliat faptul că ori de câte ori omul de afaceri vizita locurile sale natale a fost urmărit prin tehnică operativă (ascultarea telefoanelor, interceptarea corespondenței, microfoane plasate la reședință etc.) și prin intermediul unor ofițeri acoperiți sau colaboratori ai Securității. Se poate afirma, totodată, că activitatea lui desfășurată în diferite țări a fost adesea dirijată și îndeaproape controlată de rezidenturile Securității.

Ar fi nevoie de o extindere și o aprofundare a cercetării pentru a răspunde pertinent la întrebarea privind cunoștințele lui I.C. Drăgan referitoare la bazele teoretice ale studiilor de tracologie. Putem constata însă o efervescență a discutabilei sale activități istoriografice intensificată brusc în anii '70, datorită unei conjuncturi favorabile creată de grandomania lui Nicolae Ceaușescu. Documentele Securității dovedesc faptul că Drăgan și-a asumat cu entuziasm promovarea trecutului idealizat al României și este evidentă convergența dintre ideile lui și glorificarea excesivă a realizărilor culturale ale dictaturii ceaușiste. Pe lângă toate acestea, colaborarea sa cu regimul comunist dezvăluie și o latură mai puțin cunoscută a propagandei, și anume felul în care obiectivele nedecarate ale dictaturii au fost îndeplinite prin mijloace de *intelligence*.

Protocronismul, adoptat de regim ca poziție oficială, a atins apogeul ridicolului în 1974, când, la cel de al XI-lea congres al Partidului Comunist Român, strania fuziune a marxismului cu protocronismul a pus în scenă spectacolul festiv al sărbătoririi lui Ceaușescu în ipostaza de succesor al lui Burebista. Indubitabil, acest amalgam științifico-fantastic a supraviețuit regimului tocmai grație aportului material substanțial oferit de către Iosif Constantin Drăgan în acest scop, dar impactul acestui discurs cultural asupra istoriografiei de azi este încă dificil de evaluat, pentru că resursele arhivistice actuale nu reflectă ceea ce s-a întâmplat între 22 decembrie 1989 și decesul magnatului survenit în 2007. Această parte a subiectului excede, pe cale de consecință, cadrul prezentului studiu.

István BANDI,
doctorand la Universitatea Națională de Servicii
Publice (NKE) Budapesta, Ungaria
consilier principal, Departamentul de cercetări
științifice, Arhiva Istorică a Serviciilor Secrete
din Ungaria (ÁBTL), Budapesta, Ungaria,
e-mail: istvanbandi@gmail.com

Ruslan ȘEVCENCO

SUPRAVEGHEREA ORGANELOR DE PARTID ȘI DE STAT ALE RSS MOLDOVENEȘTI ASUPRA RELAȚIILOR MOLDO-ROMÂNE

Supervision of Moldovan party and state bodies on moldo-romanian relations

This article examines various issues related to the supervision of the party and state bodies of the Moldovan SSR on Moldovan-Romanian relations. The attitude of the party and state officials of Romania towards this process is presented. The indicative periodization of the attitude of the MSSR authorities towards the relations with Romania: 1) 1944-1949 – the information about the relations between the Romanian People's Republic (RPR) and the MSSR at official level is missing; 2) 1950-1953 – contacts of women's organizations and various representatives of culture; 3) 1953-1955 – the essential enlargement of the Moldovan-Romanian contacts, which include at this stage in itself the relations between the party and state officials, the scientific ones, of the peasants, etc.; 4) 1956-1961 – the „flowering period” of the Moldovan-Romanian contacts; 5) 1962-1967 – the gradual tightening of the attitude of the party and state officials of the MSSR towards the contacts with Romania; 6) 1968-1971-1972 – strengthening supervision over personal relationships, correspondence and travel to and from Romania; 7) 1971/1972 – late 1980s – the MSSR authorities engage in an active scientific and political controversy with the Romanian leadership on various issues of culture, language, history and traditions of Eastern Moldova (MSSR). The materials presented are based on documents, which in its absolute majority they are unique in the republic and represent a special interest both for the scientific community and for the general public in Moldova.

Keywords: relations; visits; authorities; leadership; party bodies.

Contactele moldo-române în perioada sovietică (1944-1991) reprezentau un subiect de atenție deosebită din partea regimului totalitar sovietic, care atunci guverna în RSSM. Acest lucru a fost condiționat de faptul că relațiile cu România prezentau un pericol esențial pentru autoritățile sovietice. Ele creau o alternativă politică și ideologică a propagandei sovietice, iar în continuare, din anii 1960, și alternativă cultural-lingvistică și istorică. Acest lucru pune în pericol pozițiile regimului sovietic de ocupație în Moldova, pentru că această alternativă stârnea îndoială în ceea ce privește „legalitatea drepturilor” ei asupra RSSM. Dar până în prezent această importantă pagină a relațiilor moldo-române rămânea relativ slab reflectată.

În primii ani ai regimului sovietic (1944-1949), o informație veridică despre vizitele persoanelor private sau ale reprezentanților structurilor de stat și de partid ai RSSM în România sau din România în Moldova lipsește. Dacă aceste contacte și au avut loc între persoane, probabil, au fost doar la nivel individual, în special, repatriate. Ele însă lipsesc în documentele fostei Arhive a CC al PCM și a

Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM, pe care noi le-am studiat pe parcursul ultimilor 25 de ani¹.

Deși au existat o serie de tentative în stabilirea unor schimburi culturale, acestea nu s-au materializat în vreun fel până în anul 1952, când avem de-a face cu o deschidere din ambele părți. În perioada stalinistă sunt stabilite doar câteva contacte „oficiale” între reprezentanții Moldovei și României. Acestea fiind concertele Ansamblului de cântec și dans al Confederației Muncii din România (28-30 august 1950) și concertele Orchestrei de instrumente populare a României, în ianuarie 1952, care a efectuat, înainte de a veni la Chișinău, un turneu îndelungat în diferite regiuni ale URSS. Prima delegație română a primit în dar de la oamenii de cultură din republică costume naționale moldovenești și operele compozitorilor moldoveni, iar cea de a doua delegație a venit la Chișinău cu cadouri: tablouri ale pictorilor români, culegeri de cântece românești ș.a. Se aștepta ca colectivele muzicale ale Filarmonicii Moldovenești să organizeze în republică concerte de muzică românească. Însă, în pofida faptului că ambele vizite au fost efectuate sub un control riguros din partea structurilor de partid (altfel în perioada sovietică nici nu putea fi), informația despre prezența oaspeților români era prezentată în așa mod, de parcă funcționari de partid nici nu erau prezenți acolo, ci a avut loc o simplă întâlnire a oamenilor de cultură din Moldova și România. Nu există nici informație, cum a fost realizat acest control².

Primele informații mai detaliate despre contactele moldo-române apar după moartea lui I.Stalin. La 16 mai–4 iunie 1953 a avut loc prima vizită a oamenilor de cultură și știință ai Moldovei în România. Aceștia au plecat în România pentru prima dată într-o vizită oficială în anii postbelici. Inițial, în componența delegației au fost incluse 74 de persoane. Însă, după un control efectuat de MAI (Ministerul Afacerilor Interne), din componența ei au fost excluse 20 de persoane, pentru că „nu inspirau încredere politică”. Ceilalți, rămași în listă, sub conducerea vicepreședintelui Filialei AȘ a URSS din Chișinău, A.Baranovski, totuși au plecat în România. La 18 mai 1953, ei, împreună cu conducerea supremă a României, au participat la o serată solemnă, consacrată Decadei RSS Moldovenești în România. Ansamblul Coral Moldovenesc de Stat „Doina” a prezentat concerte în diferite orașe ale României – Iași, Stalin (astăzi Brașov, numele oficial al orașului Brașov între 8 septembrie 1950 și 24 decembrie 1960 – R.Ș.), Cluj, Târgu-Mureș, Timișoara, Craiova. La 4 iunie 1953 delegația moldovenească a fost primită de conducerea României (Gh.Gheorghiu-Dej, I.Kișiniovski, S.Bughici, Gh.Apostol). La 7 iunie 1953 membrii delegației, care au revenit la Chișinău, s-au întâlnit cu orașenii la Teatrul Muzical-Dramatic. La această întâlnire a asistat toată conducerea de vârf a republicii – prim-secretarul CC al PCM D.Gladchi, Președintele Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM I.Codița, Președintele Consiliului de Miniștri G.Rudi. Conducătorul delegației, A.Baranovski, a prezentat o dare de seamă publică cu privire la vizita efectuată, după încheierea căreia membrii delegației au prezentat un concert pentru spectatori³.

¹ R. Șevcenco, *Relațiile internaționale ale RSS Moldovenești (1945-1955)*, în: *Revista științifică a Universității de Stat din Moldova*, 2009, nr. 4(24), p. 41.

² *Ibidem*.

³ R. Șevcenco, *Relațiile internaționale ale RSS Moldovenești (1953-1955)*, în: *Revista științifică a Universității de Stat din Moldova*, 2011, nr. 4(44), p. 83.

Perioada anilor 1953-1955 se caracterizează prin creșterea esențială a relațiilor moldo-române, lărgirea serioasă a componenței sociale și profesionale a celor care au participat în aceste contacte din partea republicii. Dacă până în 1953 la stabilirea relațiilor moldo-române au participat în exclusivitate oameni de cultură și știință, apoi după 1953 la ei s-au alăturat și funcționarii de partid și de stat. Moldova a început să fie vizitată și de colegii lor din România. În august 1954, Moldova a fost vizitată de delegația femeilor din România, condusă de președintele Comitetului de Femei Democratice S. Enescu. Ele au fost primite de către șefa secției CC al PCM pentru munca cu femeile N. Pisarenko, Președintele Sovietului Orășenesc Chișinău B. Tanasevski, secretarul Comitetului Orășenesc de Partid Chișinău F. Mediokritskaia. De asemenea, au avut loc întâlniri cu medici, pedagogi, ingineri, pionieri, muncitori de la întreprinderile industriale, au vizitat instituțiile de iluminare culturală, creșe, Centrala Hidroelectrică de la Dubăsari, unele colhozuri și sovhozuri ș.a.⁴ La 26 noiembrie 1955, la Chișinău a venit în vizită ministrul Cultelor din România P. Constantinescu-Iași, care a luat cunoștință de mai multe locuri istorice ale Chișinăului, Filiala Moldovenească a AȘ a URSS și s-a întâlnit cu un grup de oameni de cultură și știință ai republicii⁵.

Data de 18 decembrie 1955 poate fi considerată cu adevărat istorică în relațiile postbelice moldo-române. În această zi, în România a fost trimis primul grup de turiști (21 de persoane). Din componența lui făceau parte poezii E. Bucov și B. Istru, sculptorul B. Krakoveak, biologul V. Grimalski (Institutul Agricol din Chișinău), lăcătușul Uzinei „G. Kotovski” V. Komov și alte persoane. În România ei au vizitat mai multe teatre, muzee, locuri de odihnă (Azuga, Bușteni, Predeal, Sinaia), Palatul Republicii, unele uzine ș.a.⁶.

Perioada anilor 1956-1960 poate fi numită „secolul de aur” al relațiilor moldo-române în perioada sovietică. Liberalizarea modului de viață în URSS, existența contactelor strânse moldo-române, evitarea de către autoritățile române a temelor, neplăcute pentru URSS, legate de istoria Moldovei, limba moldovenilor și atitudinea față de ocupația țaristă și sovietică a Moldovei de Est au contribuit la faptul că organele de partid nu introduceau restricții pentru relațiile moldo-române, astfel ele trecând printr-o perioadă de ascensiune. Desigur, multe contacte erau pur formale, în special, prietenia dintre mecanizatori, colective de femei⁷. Dar tot mai des aveau loc și vizitele persoanelor oficiale ale României în Moldova. Spre exemplu, în aprilie 1956, la Chișinău a venit delegația Marii Adunări Naționale a României. Oaspeții români au vizitat locurile istorice ale Chișinăului, s-au întâlnit cu rectorul și cu studenții Universității de Stat din Moldova, au fost la întreprinderi, colhozuri și sovhozuri ale republicii⁸.

Dar, totodată, aceste vizite aveau și altă latură, mai puțin vizibilă, însă nu mai puțin importantă: ele contribuiau la stabilirea contactelor personale între oamenii de cultură, sport, știință, funcționari de stat și de partid ș.a. ai Moldovei și

⁴ *Ibidem*, p. 84.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Дружба механизаторов Молдавии и Румынии, в: Советская Молдавия, 1956, 3 января; В гостях у друзей, в: Советская Молдавия, 1956, 26 апреля.

⁸ Пребывание делегации Великого Национального Собрания Румынской Народной Республики в Молдавии, в: Советская Молдавия, 1956, 26 апреля.

României⁹. Doar în 1959-1961 Moldova a fost vizitată de 18 delegații românești (245 de persoane), iar România – de 15 delegații moldovenești (250 de persoane)¹⁰.

Secția Moldovenească a Societății de Prietenie sovieto-română, creată la Chișinău la 2 aprilie 1959, a devenit unul din principalele centre al relațiilor moldo-române. Președintele acestei secții, A. Lazarev, a fost ales ministru al Culturii RSSM. Din partea României la această manifestare au participat profesorul Academiei de Arte E. Popa și pictorul C. Baba, Om Emerit în Arte al României, membru de onoare al Academiei de Pictură al URSS¹¹.

În această perioadă și oamenii de cultură și artă ai Moldovei au început să viziteze manifestările, organizate de colegii din România. Unul dintre primele foruri, la care au participat ei, a fost Congresul I al Scriitorilor din România, care și-a desfășurat lucrările în iulie 1956. Din partea RSS Moldovenești a participat scriitorul E. Bucov, care a subliniat în articolul său, consacrat acestui eveniment, relațiile prietenești între locuitorii Moldovei și României. „Trebuie, totodată, de menționat, că scriitorii români în toată perioada, cât s-a desfășurat congresul, au avut o atitudine caldă, frățească față de delegați și oaspeți. Noi am plecat din frumoasa capitală a Republicii Populare Române, simțind, că noi am fost nu doar între scriitori talentați, dar și între frați sensibili”¹².

Publicațiile de acest gen apăreau în presa republicană de atunci într-un mod regulat. „Momente conflictuale” ale istoriei, de exemplu, aniversările a 135-a (1947), a 140-a (1952), a 145-a (1957) a Păcii de la București (16 mai 1812), în conformitate cu care Rusia a cucerit Moldova de Est, numită „Basarabia”, în presa de atunci practic nu se menționau. Această situație a durat până la sfârșitul a.1961.

Dar în 1962 situația brusc s-a schimbat. La 20 martie 1962 Biroul CC al PCM, la inițiativa Academiei de Științe a republicii, a adoptat Hotărârea „Cu privire la aniversarea 150-a de la eliberarea poporului moldovenesc de sub jugul turcesc și alipirea Basarabiei la Rusia”. Această decizie, care a inclus în sine principalele măsuri, propuse de AȘ a republicii, prevedea desfășurarea unui șir de manifestări: sesiunile științifice ale AȘM și Institutului de Istorie a Partidului, ședințele catedrelor științelor sociale în instituțiile de învățământ superior, lecțiile și convorbirile în raioane. Uniunile de creație (cele ale scriitorilor, compozitorilor, pictorilor) erau obligate să creeze opere, care reflectă lupta comună cu cotropitori străini. Ministerul Culturii și Consiliul Republican al Sindicatelor erau impuși să organizeze o activitate amplă de propagandă și agitație, inclusiv excursiile pe locurile de luptă ale armatei ruse în acest război. Ziarele, radio, TV au primit indicația să prezinte publicațiile respective la temă¹³. La 29 noiembrie 1962, a fost adoptată Hotărârea Biroului Secției Științe Sociale al AȘM și Cărmuirii de Conducere a Uniunii Scriitorilor din Moldova „Cu privire a starea și problemele studierii moștenirii clasice al poporului moldovenesc”. Decizia cerea crearea unei

⁹ *Ibidem*; *Молдавские туристы выехали в Румынию*, 1956, 14 июня; Солтанович Л., *Экипа «Буревестник», а обцинут о бируйнцэ*, în: *Молдова Сочилистэ*, 1957, 23 август; *Пентру декада културий ромыне ын Униуня РСС*, în: *Молдова Сочилистэ*, 1958, 20 август; *Посылки из Румынии*, în: *Советская Молдавия*, 1960, 23 августа.

¹⁰ AOSPRM, F. 51, inv. 22, d. 345, ff. 79, 81.

¹¹ *Создано молдавское отделение Общества советско-румынской дружбы*, в: *Советская Молдавия*, 1959, 3 апреля.

¹² Е. Буков, *На первом съезде румынских писателей. Заметки участника съезда*, в: *Советская Молдавия*, 1956, 7 июля.

¹³ AOSPRM, F. 51, inv. 22, d. 25, ff. 187-188; d. 201, ff. 19-22.

liste de persoane istorice și oameni de cultură ai Moldovei, care trebuiau fi incluși între cei „progresivi”, care corespundeau cerințelor autorităților și puteau fi numiți în exclusivitate moldovenesți¹⁴.

Aceste hotărâri erau, evident, provocări evidente ale autorităților republicii, inspirate de Moscova. Ele încălcau status-quo în relațiile sovieto-române și confirmau intenția URSS de a întări „drepturile” sale asupra Moldovei de Est, chiar cu prețul conflictului cu România, populația căreia la nivel psihologic nu putea să accepte pierderea definitivă a regiunii estice a fostului Principat Moldova. Acest fapt a provocat un lanț de evenimente, care a stimulat înrăutățirea relațiilor sovieto-române. Inițial, însă părea altfel. După inerție, în aprilie 1963, în conformitate cu Hotărârea Secretariatului CC al PCM colaboratorii Institutului de Istorie a Partidului pe lângă CC al PCM C. Oleinic și I. Bobeico erau trimiși în România pentru selectarea informației despre mișcarea subversivă comunistă în „Basarabia” interbelică¹⁵. Dar tot atunci, la ședința Prezidiului CC al PCM din 26 aprilie 1963 conducerea ziarului „Cultura Moldovei” a fost supusă unei critici aspre și concediată pentru publicarea articolului lui I. Vasilenko cu „mascarea” viziunilor adevărate ale lui C. Stere¹⁶.

Provocarea a fost observată, și nu doar în România, dar și în Occident. Ziarul britanic „Gardian” a publicat în a.1963 un articol, în care, „în spirit mincinos”, se reflecta „sărbătorirea aniversării a 150-a de la eliberarea de sub jugul turcesc”, organizat în Moldova¹⁷. În scurt timp, au început să apară și simptomele creșterii nivelului de respingere de către autoritățile române a noului curs al conducerii RSSM. Semenciuk, șeful Detașamentului Moldovenesc de grăniceri, în septembrie 1963 îl informa pe prim-secretarul CC al PCM I. Bodiul, cu privire la faptul că se observă „înrăutățirea serioasă” a atitudinii părții române față de URSS”. Semenciuk afirma că autoritățile române „mint, ascund informații cu privire la trecerea frontierei pe teritoriul său din Moldova” și chiar îi înjură, într-un mod brutal, pe funcționarii din republică¹⁸.

Dar cele întâmplare nu au oprit acțiunile conducerii republicii. La 20 mai 1964 CC al PCM și Sovietul de Miniștri al RSS Moldovenesți au adoptat hotărârea nr.218-14 „Cu privire la dezvoltarea turismului străin în republică”. Unul din principalele scopuri, puse în fața funcționarilor de partid în acest document, era propaganda succeselor RSSM în ultimii 40 de ani, consacrată aniversării a 40-a de la înființarea RASSM. Se sublinia dezvoltarea rapidă a republicii în deceniile sovietice, iar cei 22 de ani de aflare a malului drept al republicii în componența României intenționat erau prezentați doar în culori negre¹⁹. În afară de aceasta, ministrul telecomunicațiilor RSSM, I. Dobândă, în iunie 1964, a propus conducerii republicii să efectueze bruierea emisiunilor stațiilor europene de radio în limba română, pentru a întări izolarea Moldovei de emisiunile, difuzate în limba română²⁰.

Acest proces a fost imediat supus analizei în emisiunile stațiilor europene de radio, care difuzau atunci și în Moldova. Însă conducerea republicii nu știa cum să

¹⁴ AOSPRM, F. 51, inv. 23, d. 224, ff. 6-10.

¹⁵ AOSPRM, F. 51, inv. 23, d. 78, ff. 57, 59-60.

¹⁶ AOSPRM, F. 51, inv. 23, d. 55, f. 101.

¹⁷ AOSPRM, F. 51, inv. 23, d. 5, f. 38.

¹⁸ AOSPRM, F. 51, inv. 23, d. 109, ff. 77-78.

¹⁹ AOSPRM, F. 51, inv. 24, d. 35, f. 85-86.

²⁰ AOSPRM, F. 51, inv. 24, d. 90, ff. 148-149.

riposteze acestei presiuni ideologice. Președintele Comitetului de Stat pentru radiodifuziune și televiziune de pe lângă Guvernul RSSM V. Croitor, la 3 august 1964 a fost nevoit să se adreseze cu cererea către secretarul CC al PCM D.Cornovan, în legătură cu activizarea bruscă a propagandei occidentale, care difuza în Moldova în mare parte în limba română, „dezinformând” și „falsificând” politica PCUS și URSS în republică, să permită crearea în cadrul Radioului Moldovenesc a Redacției Principale de Contrapropagandă²¹.

A tensionat situația articolul economistului sovietic Valev într-o revistă, editată de Universitatea de Stat din Moscova. În acest articol se menționa despre necesitatea cooperării mai multor raioane ale Moldovei, Ucrainei, României și Bulgariei sub controlul sovietic. În România acest articol a fost tratat drept o pretenție asupra teritoriilor românești. El a fost tradus în limba română și discutat la ședințele închise de partid. Rolul său l-au jucat și informațiile, care veneau în România din Moldova: rudele românilor, care locuiau în RSSM, îi informau des despre sărăcia colhoznicilor din Moldova. Aceste fapte doar confirmau atitudinea creată atunci în România, referitoare la cursul economic, și în special agrar sovietic, că este greșit²².

Înrăutățirea relațiilor moldo-române imediat s-a reflectat asupra turiștilor români, care vizitau Moldova în a.1964. Numărul lor s-a redus considerabil, iar cei care totuși veneau în republică, după informațiile conducerii agenției „Inturist”, „în ultimul timp au devenit foarte pretențioși, meticuloși, a devenit greu să lucrezi cu ei”²³. S-a redus esențial și numărul de locuitori ai județelor de frontieră a României, care veneau în Moldova. La unele invitații de a veni în Moldova autoritățile române deja nu reacționau. Organele de partid ale republicii se plâneau atunci la „atitudinea neprietenoasă” a autorităților române față de oaspeții din Moldova. Lor, uneori, nu li se acorda cuvântul la manifestări și presa nu menționa despre prezența lor²⁴. Ca răspuns, conducerea RSSM s-a orientat la îmbunătățirea relațiilor cu Bulgaria. Începând cu anul 1965, Prezidiul CC în fiecare an aproba planuri de relații prietenești între RSSM și regiunile de frontieră și raioane nu doar ale României, dar și ale Bulgariei. Prioritate evidentă i se acorda Bulgariei²⁵.

În scopurile luptei cu „radiovocile” occidentale, conducerea sovietică a mers la o acțiune neordinară pentru acele timpuri. Ambasadorul URSS în Franța, V. Zorin, în aprilie 1965 a propus autorităților Moldovei să întărească relațiile cu „Asociația Basarabeană”, care până nu demult era considerată drept un cuib de dispoziții antisovietice, pentru a răspândi cu ajutorul ei informația despre dezvoltarea rapidă a Moldovei sub ocupația sovietică²⁶. Răspunsul nu a urmat. Însă, în februarie 1967, Zorin a trimis la CC al PCM a doua scrisoare, cu un conținut similar. De data aceasta, Bodiul a răspuns pozitiv și a dat dispoziția de a trimite „Asociației Basarabene” peste 1000 de cărți, albumuri, buclete și alte materiale despre Moldova²⁷.

²¹ AOSPRM, F. 51, inv. 24, d. 169, f. 51.

²² AOSPRM, F. 51, inv. 25, d. 106, f. 66.

²³ AOSPRM, F. 51, inv. 25, d. 295, f. 33.

²⁴ AOSPRM, F. 51, inv. 25, d. 100, ff.2-3.

²⁵ AOSPRM, F. 51, inv. 25, d. 39, f.26, 90-91; d. 43, ff. 28-29.

²⁶ AOSPRM, F. 51, inv. 25, d. 105, ff. 38-43.

²⁷ AOSPRM, F. 51, inv. 28, d. 91, f.46.

În acești ani, autoritățile republicii au început să atragă atenția și la „pericolul” relațiilor moldo-române. În iulie 1965 I.Bodiul și noul secretar al doilea al CC al PCM, N. Șiolokov informau Moscova că, din motivul capacităților tehnice slabe ale stațiilor de transmisie ale televiziunii și ale radioului, populația, în special în raioanele de frontieră, preferă să privească televiziunea română și să asculte emisiunile altor țări, care, deseori, aveau o atitudine dușmănoasă față de URSS. În acea perioadă, conducerea RSSM doar constata cele întâmplate și nu venea cu propuneri, cum trebuie de luptat cu această influență²⁸.

Dar, în scurt timp, au urmat și măsurile concrete pentru lupta cu acest „pericol”. La 13 ianuarie 1966 I.Bodiul, într-un demers adresat la Moscova, menționa că în România se întăresc „tendențe naționaliste”, nu se informează populația despre „rolul eliberator” al armatei ruse în războaiele din sec. XVIII-XIX în Peninsula Balcanică și „falsificarea” rolului armatei ruse în cel de-al Doilea Război Mondial, ascunderea faptelor, legate de crimele armatelor germane și române în Moldova, că în presa română permanent se afirmă, că moldovenii sunt români ș.a. În scopul luptei cu aceste viziuni, reflectate în Moldova prin ziarele românești, radio și TV, Bodiul propunea aplicarea largă a tematicii revoluționare și istorice, „lupta populației cu ocupația română” pentru „reunificarea” cu URSS, despre „prietenia multiseculară” între popoarele moldovenesc, rus și ucrainean. În afară de aceasta, în opinia lui Bodiul, trebuia fi „reglementată” răspândirea presei străine și, în special celei românești, să fie interzisă aducerea în URSS a operelor, care „falsifică” trecutul Moldovei și moldovenilor, retragerea din rețeaua de comerț a cărților și revistelor cu acest conținut și în continuare să distribuie în Moldova exact atâtea exemplare ale revistelor și ziarelor românești, cât sunt abonați la ziarele moldovenești în România, să organizeze sărbătorirea în proporții a zilei de 28 iunie, zilelor de naștere și de deces ale revoluționarilor, originari din Moldova (P. Tcacenco, T. Crucioc, ziua primului congres al PC (b)M, adoptării Constituției ș.a.²⁹. La 1 iulie 1966 Bodiul a expediat și cea de-a doua scrisoare către CC al PCUS cu conținut similar – despre „revederea” și „falsificarea” istoriei în România și necesitatea de a edita ca răspuns la toate acestea în Moldova literatura care „reflectă adevărul istoric”³⁰.

Măsurile propuse de I. Bodiul au fost acceptate de Moscova. La 1 februarie 1966, Prezidiul CC al PCM a adoptat hotărârea „Cu privire la întărirea controlului asupra literaturii străine venite în republică”. Limitarea abonării la ziarele românești a provocat nemulțumirea din partea secretarului CC al PCM pentru ideologie D. Cornovan, care a spus, că în URSS are loc lărgirea abonării la ziarele străine, iar în Moldova se face invers. El a fost susținut de ministrul Telecomunicațiilor V. Russu. Însă Prezidiul CC nu le-a susținut. La aprobarea acestei decizii Bodiul a explicat că trebuie de înăspriț ordinea abonării: „a le ordona, iar în continuare de a interzice și de a nimici literatura, care dăunează educației ideologice”³¹. La aceeași ședință au fost aprobate și „Măsurile cu privire la propaganda și sărbătorirea datelor și evenimentelor marcante din istoria poporului moldovenesc”³².

²⁸ AOSPRM, F. 51, inv. 25, d. 100, f. 170.

²⁹ AOSPRM, F. 51, inv. 25, d. 179, ff. 15-21.

³⁰ AOSPRM, F. 51, inv. 27, d. 98, ff. 35-45.

³¹ AOSPRM, F. 51, inv. 27, d. 43, f. 12, 15-16, 27-28.

³² AOSPRM, F. 51, inv. 27, d. 43, ff.51-56.

La 31 mai 1966, Biroul CC al PCM adoptă Hotărârea „Cu privire la sărbătorirea aniversării a 25-a de la restabilirea Puterii Sovietice în Basarabia și reunificarea poporului moldovenesc într-un stat socialist unic”. Printre altele, documentul prevedea „reflectarea largă” la TV și radio a „măsurilor de luptă cu ocupanții români” și „reunificării cu URSS”, sublinierea ajutorului PCUS, guvernului URSS și altor republici în dezvoltarea economiei și a culturii republicii³³. La 14 noiembrie 1966, prin Hotărârea Secretariatului CC al PCM au fost serios restricționate și plecările turiștilor sovietici în „țările europene socialiste” (în cazul dat, în special în România – R.Ș.)³⁴. La cererea conducerii republicii, AȘM a prezentat CC al PCM în decembrie 1966 un raport detaliat cu privire la starea relațiilor savanților moldoveni cu colegii din Iași, menționând că, în ultimii ani, ele au slăbit simțitor³⁵. Moscova a acceptat și altă propunere a lui I. Bodiul – cu privire la editarea literaturii, care conține adevărul istoric: CC al PCUS a adoptat hotărârea „Cu privire la elaborarea în continuare și elucidării problemelor de istorie a relațiilor sovieto-române”. La ședința Biroului CC al PCM din 28 februarie 1967 Bodiul a propus folosirea lor pentru „dezmințirea falsificărilor”³⁶.

Decizia respectivă, cu denumirea „Cu privire la măsurile CC al PCM pentru continuarea elaborării și reflectării problemelor de istorie al RSSM și a relațiilor sovieto-române”, Biroul CC a adoptat-o la 18 martie 1967. În conformitate cu acest document, a fost creat un grup de savanți, care urmărea apariția tuturor publicațiilor despre Moldova în Occident. Se cerea îmbunătățirea esențială a predării în instituțiile de învățământ superior și școli a „Istoriei URSS”, iar în școlile moldovenești să promoveze mai activ internaționalismul proletar, patriotismul sovietic și prietenia popoarelor³⁷. În afara acestuia, la 22 august 1967, Biroul CC a adoptat altă hotărâre „Cu privire la difuzarea materialelor Radioului Unional pentru România”. În conformitate cu aceasta, Radioul Moldovenesc trebuia să ofere 30-40 minute pentru difuzarea materialelor speciale în România³⁸. În urma măsurilor „explicative”, realizate de autoritățile sovietice, numărul de abonați la ziare și reviste românești în a.1967 s-a redus de câteva ori. Dacă în 1966 printre locuitorii Moldovei au fost distribuite 63.500 de ziare și reviste românești, în 1967 au fost permise doar 8.500 de exemplare. Mai mult, I. Bodiul considera că acest nivel este prea înalt³⁹.

La Plenara a V-a a CC al PCM (13 februarie 1967) Bodiul a descris, cu lux de amănunte, starea relațiilor moldo-române. El a criticat tezele autorităților române față de RSSM, în special expresia „Moldova este un pământ românesc”. Bodiul declara că, în România, intenționat sunt editate și lucrările social-democraților de dreaptă, în principal, ca în aceste opere să fie reflectată ură față de Rusia. În legătură cu aceasta, el a supus criticii savanții din Moldova, care manifestau „pasivitate” și nu acordau o ripostă destoinică României. Bodiul a cerut trecerea la activitatea contrapropagandistică, atrăgându-i la aceasta pe cei mai buni savanți, și să-i anunțe pe români despre toate succesele RSSM⁴⁰. Totodată, autoritățile republicii activ

³³ AOSPRM, F. 51, inv. 27, d. 43, f.39.

³⁴ AOSPRM, F. 51, inv. 27, d. 77, ff. 120-123.

³⁵ AOSPRM, F. 51, inv. 27, d. 257, f. 21.

³⁶ AOSPRM, F. 51, inv. 28, d. 35, f. 33.

³⁷ AOSPRM, F. 51, inv. 28, d. 35, f. 33.

³⁸ AOSPRM, F. 51, inv. 28, d. 47, f. 103.

³⁹ AOSPRM, F. 51, inv. 28, d. 91, f. 16.

⁴⁰ AOSPRM, F. 51, inv. 28, d. 28, f. 38, 40, 46.

participau în campania propagandistică pentru sărbătorirea în 1968 a aniversării a 20-a de la semnarea Acordului de prietenie, colaborare și ajutor reciproc între URSS și RSR. Cu acest scop, erau organizate o serie de articole în servicii mass-media, discursuri la radiouri și TV, serate de prietenie și alte manifestări⁴¹.

Însă membrii Biroului CC al PCM își dădeau foarte bine seama că zvonurile despre sărăcia țăranilor din Moldova nu sunt niște născociri. În informația lui I. Bodiul și a șefului Guvernului URSS A. Kosâghin (22 mai 1966) se menționa că în pofida faptului că paralel cu frontiera moldo-română sunt amplasate 142 de localități ale republicii, 44 de colhozuri și 8 sovhozuri, însă ele sunt, din punct de vedere economic, cele mai slabe în republică: salariile cu 45% mai scăzute decât în medie pe colhozurile republicii, localitățile nu sunt amenajate și fără iluminare, aproape jumătate din casele colhoznicilor sunt vechi, cu acoperișuri din paie și stuf. Deși în România, în zona Prutului, se aflau satele cu infrastructura destul de dezvoltată pentru acea perioadă și cu sistemul bun de irigare⁴².

Starea acestor sate insufla autorităților o mare îngrijorare, pentru că ele reprezentau drept o „vitrină” a regimului sovietic în confruntarea cu România. Dar situația în aceste sate pe parcursul anilor doar se agrava: criminalitatea, religiozitatea populației era în creștere, în mai multe sate nu erau cluburi și biblioteci, oamenii aveau mari probleme cu aducerea mărfurilor de primă necesitate. Examinând situația dată în baza raionului Kotovsk (astăzi Hâncești – R.Ș.) la 10 decembrie 1968, Biroul CC a adoptat hotărârea, care obliga autoritățile republicane și locale să îmbunătățească radical situația în toate aceste domenii⁴³. Plus la toate acestea, I. Bodiul, în iunie 1969, s-a adresat la CC al PCUS, în afară de măsurile prevăzute de hotărârea menționată, să mai construiască pe lângă frontiera cu România un traseu auto pentru a stimula ritmuri de dezvoltare a satelor, aflate în lunca Prutului și de a crea aici zona de frontieră, pentru a reduce numărul de fugari pe malul românesc al acestui râu⁴⁴.

Situația în Moldova, formată sub influența propagandei occidentale și celei românești crea tot mai mare alertă la Moscova. De aceea, CC al PCUS la 3 iunie 1968 a adoptat o hotărâre specială „Cu privire la măsurile de ajutor al RSSM în îmbunătățirea lucrului ideologic în republică”, care a permis autorităților republicii trecerea la bazele de paritate cu România în sistemul de abonare la ziare și reviste și se începe editarea mai multor reviste în limbile română și rusă⁴⁵. Dar ocupația de către țările socialiste, în frunte cu URSS, a Cehoslovaciei în august 1968, oricum a provocat un scandal, pentru că din neatenția Ministerului Telecomunicațiilor republicii ziarele românești cu o critică dură a invaziei în Cehoslovacia au ajuns la abonații din Moldova. Ministrul Telecomunicațiilor V. Russu a fost nevoit să prezinte explicații la Biroul CC pentru cele întâmplate⁴⁶.

Anul 1969 a aprofundat conflictul creat în relațiile moldo-române, pentru că critica la adresa conducerii românești, și în special personal a lui N. Ceaușescu, a ajuns și la nivelul secretarilor comitetelor raionale de partid și a funcționarilor

⁴¹ AOSPRM, F. 51, inv. 29, d. 33, ff. 130-131.

⁴² AOSPRM, F. 51, inv. 28, d. 97, f. 201.

⁴³ AOSPRM, F. 51, inv. 29, d. 54, ff. 1-14.

⁴⁴ AOSPRM, F. 51, inv. 30, d. 91, ff. 118-119.

⁴⁵ AOSPRM, F. 51, inv. 29, d. 40, f. 37; d. 67.f. 4.

⁴⁶ AOSPRM, F. 51, inv. 29, d. 49, ff. 10-15; 40-4.

puterii locale și savanților de rând⁴⁷. În al doilea rând, la 15 aprilie 1969 a avut loc ședința Biroului CC al PCM, la care s-a discutat situația la Institutul de Limbă și Literatură al AȘM. Bodiul, în cadrul acestei ședințe, a constatat că literatura română a revenit la aprecierile, care au fost date până la a.1944, iar o bună parte dintre filologii din Moldova, pur și simplu, urmează exemplul român. Bodiul a considerat necesar „acordarea ajutorului”, pentru ca în Institut să nu mai existe acest fenomen”⁴⁸.

Cei care încercau să se abată de la cursul oficial în istoriografie și să prezinte evenimentele, reducând rolul armatei sovietice și URSS în „eliberarea” României în 1944, au început să fie pedepsiți și pe linie de partid. De acest lucru s-a convins și istoricul A. Moșanu, care, pentru articolul „Pe calea socialismului”, publicat în „Sovietskaia Moldavia” din 23 august 1970, a primit o muștrare aspră cu includerea în fișă de evidență, fiind la un pas de excluderea din partid. După cuvintele lui I. Bodiul că „Moșanu se află pe partea României”, afirmațiile lui Moșanu precum că el „nu este un specialist, niciodată nu a scris la această temă” lui nu i-au mai ajutat⁴⁹.

Atitudinea autorităților române față de cursul schimbat al conducerii moldovenești Biroul CC a „verificat” în urma vizitei membrului Comitetului Executiv al CC al PC al României, viceprim-ministrului în guvernul român Rădulescu (1-2 august 1970). Lui i s-a arătat Chișinăul, l-au adus chiar la Odesa și încercau să-l mai scoată la vorbe. Însă Rădulescu se purta destul de reținut și, după spusele lui I. Bodiul, a început să fie mai deschis numai după ce a aflat că în a.1969 Moldova a fost vizitată de 14.400 de români, ceea ce era de trei ori mai mult decât moldovenii, care au fost în România în aceeași perioadă (4.500), că românii, deseori, se rețin în republică pentru 2-3 luni și unii dintre ei se ocupă cu specula, fiind după aceasta deportați din URSS. Rădulescu a spus reprezentanților RSS Moldovenești că conducerea României se abține de vizite în Moldova, pentru a nu provoca zvonuri și a nu permite unora tratarea greșită a atitudinii lor față de Moldova⁵⁰.

În decembrie 1970 I.Bodiul din nou a informat CC al PCUS despre starea lucrurilor în România și atitudinea conducerii acestei țări față de „problema moldovenească”. El scria că în România se află în creștere „dispozițiile naționaliste”, sunt propagate ideile „socialismului național”, sunt inspirate dispozițiile șovine față de RSSM, sunt susținuți politicieni și savanți burghezi, ajunși tot mai activi fugari din Moldova în 1944: foștii „contrarevoluționari”, „chiaburi”, „fasciști”, „naționaliști”, preoți și alții, care se străduie tot mai des să viziteze RSSM, atrăgând aici susținătorii și cerând neadmiterea rusificării și plecării moldovenilor din republică. Unii chiar îl susțin pe Mao Zedong în lupta cu URSS și cred că în cazul războiului sovieto-chinez România va „reîntoarce” „Basarabia”. De aceea, constata Bodiul, în condițiile de activizare a propagandei burgheze și „politicii române șovine” față de Moldova, CC al PCM vede necesitatea în studierea mult mai profundă a vieții politice și ideologice în România, formulând în baza acestuia măsurile de contraofensivă. Pentru aceasta, în aparat trebuie să fie creat un grup de lucrători calificați de partid. În legătură cu aceasta, Bodiul a solicitat crearea Secției de Informații și relații externe (12 persoane) în cadrul CC al PCM, pentru a studia

⁴⁷ AOSPRM, F. 51, inv. 30, d. 88, ff. 21, 44-45.

⁴⁸ AOSPRM, F. 51, inv. 30, d. 57, f. 74.

⁴⁹ AOSPRM, F. 51, inv. 31, d. 64, f. 66, 69, 430.

⁵⁰ AOSPRM, F. 51, inv. 31, d. 93, f. 119-122.

direcțiile propagandei dușmănoase față de URSS și să elaboreze recomandările la contrapropagandă, și să creeze postul de viceministru al afacerilor externe, care putea să rezolve toate aceste probleme la nivel profesionist⁵¹.

Opinia lui Bodiul era susținută, practic, și de Ambasada sovietică în România. Ambasadorul URSS în această țară, A. Basov îi scria lui Bodiul, în septembrie 1970, că Ambasada are nevoie de cărți, broșuri, articole despre istoria RSSM, „luptă cu ocupanți români”, consacrată diferitelor probleme ale vieții social-culturale și culturale ale Moldovei, legăturilor ei cu „marele rus” și cel ucrainean popor ș.a.⁵².

În această perioadă, relațiile moldo-române, în pofida volumului lor destul de mare în acești ani, se acutizează într-o așa măsură, că Secția de știință și cultură a CC al PCM, în martie 1971, a raportat Secretariatului CC al PCM despre o „mare responsabilitate” la desfășurarea oricăror manifestări comune cu România⁵³.

Altă metodă de luptă cu influența română au fost tentativele autorităților moldovenești să arate apropierea sa față de poporul rus. Spre exemplu, la 7 mai 1971 I. Bodiul informa CC al PCUS despre provocarea de către Occident a dispozițiilor „naționaliste” și „antiruse” în republică. Pentru a se lupta cu ele, Bodiul propunea activizarea propagandei internaționaliste, în special prin organizarea Zilelor de cultură a Federației Ruse în Moldova⁵⁴.

CC al PCM a menționat că în ajunul aniversării a 160-a de la ocuparea „Basarabiei” de către Rusia în 1812, în România a crescut brusc numărul de publicații și emisiuni, prin care se condamnă divizarea Moldovei între ocupanți ruși și turci. De aceea, I. Bodiul, la 30 martie 1972, a expediat la CC al PCUS propunerile cum poate fi organizată rezistența față de „ofensivă ideologică” a României. Bodiul considera că această data poate fi folosită pentru „reflectarea obiectivă a adevărului istoric” și „factorilor politici și istorici, care au adus la aceasta”, pentru că în URSS această problemă nu a fost suficient studiată și propaganda occidentală se folosește de ea, făcând referiri chiar la K. Marx. Bodiul mai propunea din nou să mai povestească despre succesele RSSM în cadrul URSS⁵⁵.

Conducerea republicii se pregătea atunci și la remanieri de cadre, intenționând să scape de persoane, orientate spre România. La ședința structurilor de conducere ale CC al PCM (20 noiembrie 1970), președintele Comitetului de Stat pentru Televiziune și Radiodifuziune S. Lozan a informat că la primirea Moldovei în sistemul de „Intervidenie” în 1967 delegația română a întârziat intenționat, la instalarea drapelului Moldovei el, într-un mod secret, a fost pus lângă cel român. România refuză să obțină emisiunile moldovenești, în schimb insistă, ca Moldova să obțină cele românești. În răspuns, după recunoașterea lui S. Lozan, se pregătește reducerea masivă a personalului, pentru a scăpa de susținătorii „naționalismului” și orientării spre România. Dar, cum a constatat secretarul CC pentru ideologie D. Cornovan, în republică se face puțin pentru lupta cu influența străină, intelectualitatea artistică este „pasivă” în acest sens⁵⁶.

Din 1973 se începe o nouă etapă de luptă contra influenței românești, de data aceasta – cea religioasă, care a continuat și în anii 1980. La 9 ianuarie 1973 a fost

⁵¹ AOSPRM, F. 51, inv. 31, d. 94, ff. 159-161, 166.

⁵² AOSPRM, F. 51, inv. 31, d. 98, f. 59.

⁵³ AOSPRM, F. 51, inv. 32, d. 79, f. 30.

⁵⁴ AOSPRM, F. 51, inv. 32, d. 92, f. 130.

⁵⁵ AOSPRM, F. 51, inv. 33, d. 81, ff. 74-75.

⁵⁶ AOSPRM, F. 51, inv. 33, d. 201, ff. 9-10, 39.

adoptată Hotărârea Biroului CC „Cu privire la măsurile de prevenire a pătrunderii în republică a literaturii religioase din RSR”. Biroul CC a considerat că numărul acestor cazuri a crescut vertiginos – prin poștă, schimb cultural, prin aducerea turiștilor ș.a. Cei mai activi, în acest sens, au fost Patriarhia Română, Biblioteca Centrală de Stat a României și Federația Comunităților Evreiești din România. Toate organizațiile de profil (Consiliul Republican al Sindicatelor, CC al ULCT, Societatea de prietenie și relații culturale ș.a.) au fost însărcinate să îmbunătățească lucrul cu cetățeni străini și cei sovietici, care pleacă peste hotare, cu scopul respectării stricte a regulilor vamale, iar Comitetul Securității Statului și Ministerul de Interne trebuiau să elaboreze măsuri eficiente pentru stabilirea și contracararea acestor cazuri⁵⁷. Autoritățile republicii informau, cu regularitate, Moscova și despre editarea în România a cărților cu conținut ideologic antisovietic, în care sunt justificate evenimentele din a.1918 și se declara că Moldova „este parte a României”⁵⁸. În legătură cu aceasta, șeful Secției de informații și relații internaționale al CC al PCM, M. Șleahței raporta la CC al PCM că o bună parte din bibliotecile republicii răspândesc, fără niciun control, cărțile „cu distribuție limitată, în care, printre altele, se află și tezele din conceptul istoric român”⁵⁹.

În iunie 1975, I. Bodiul a revenit la tema relațiilor moldo-române. În informația pentru CC al PCUS el a analizat evoluția viziunilor istoricilor români asupra istoriei Moldovei și României, menționând, că până la sfârșitul anilor 1950 ele erau prosovietice și se schimbă doar în anii 1960. Bodiul scria că în ultimii 5 ani editurile moldovenești au scos de sub tipar peste 80 de lucrări, în care contestau teza despre rusificarea forțată a moldovenilor, că autoritățile republicii au elaborat și exercită un complex de măsuri pentru neadmiterea „conceptelor naționaliste, antiruse, antimoldovenești”, însă ele oricum apar în lucrările, editate la Moscova. În legătură cu aceasta, Bodiul a propus ca edițiile periodice românești să nu mai apară în alte republici sovietice ale URSS, pentru ca ele să nu fie trimise pe urmă în Moldova, și toată abonarea la aceste ediții să fie concentrată doar în Moldova. Bodiul atrăgea atenție și la faptul că Telecentrul s-a învechit fizic și moral, nu mai corespunde cerințelor, care stau în fața lui și solicită finanțarea pentru construcția noilor clădiri și reutilizarea celor existente, cerea activizarea Societății de Prietenie cu alte țări, în special cu cele unde sunt mulți emigranți din România, limitarea intrării românilor în Moldova prin vize libere, cu admiterea lor în continuare pe teritoriul republicii doar în cadrul grupelor. Pasivitatea organelor puterii republicii față de aceste procese este considerată în România drept o manifestare a slăbiciunii URSS și duce la apariția noilor forme de presiuni⁶⁰.

Informațiile de acest gen provocau Moscova doar la noi măsuri restrictive în sfera contactelor moldo-române. La 12 ianuarie 1976, Biroul CC al PCM a adoptat Hotărârea CC al PCUS „Cu privire la măsurile suplimentare în domeniul lucrului ideologic în legătură cu intensificarea propagandei naționaliste românești, care atinge interesele URSS”. În executarea acestei decizii a fost conturată o nouă campanie de luptă cu propaganda „istorică” românească, editarea unui set de monografii și manuale în domeniul dat, realizarea în instituțiile de învățământ a

⁵⁷ AOSPRM, F. 51, inv. 34, d. 42, ff. 33-34.

⁵⁸ AOSPRM, F. 51, inv. 34, d. 118, ff. 25-30; F. 51, d.119. F.51-58.

⁵⁹ AOSPRM, F. 51, inv. 34, d. 132, ff. 81-82.

⁶⁰ AOSPRM, F. 51, inv. 36, d. 110, ff. 144-158.

unei critici argumentate a conceptului istoric român, sublinierea viziunii marxiste a trecutului, prietenia cu popoarele rus și cel ucrainean, crearea ciclului de filme documentare despre succesele RSSM, propagarea acestora printre turiști, editarea broșurilor despre Moldova pentru străini ș.a.⁶¹. În același context, a fost adoptată și Hotărârea Secretariatului CC al PCM din 20 aprilie 1976 „Cu privire la cea de a 100-a aniversare de la data eliberării României și Bulgariei de sub jugul otoman”. În lista lor se înscriau conferințe științifice, lecții, serate de prietenie, articole, lecții, discuții⁶².

În mai 1976, Bodiul a expediat o nouă informație pentru Moscova, scriind despre creșterea continuă a numărului articolelor „naționaliste” atât în cărțile românești, cât și în ziare și reviste. Aceste idei, menționa el, sunt răspândite activ de turiști. Apar și teme noi: de exemplu, despre relațiile economice inegale a țărilor socialiste cu URSS. Aici Bodiul, practic, pentru prima dată îl numește pe I. Druță drept un îndrumător ideologic al „naționaliștilor moldoveni”. În calitate de măsuri de protecție Bodiul propunea, în afară de articole științifice, monografiile și crearea Muzeelor de glorie militară, activizarea Societății de relații cu alte țări ș.a.⁶³.

Deși în august 1976 N. Ceaușescu a declarat că România nu are pretenții teritoriale către URSS, el nu vroia să oprească publicarea materialelor cu aprofundarea tezei cum că RSSM este o parte României. În continuare, valul de publicații respective era doar în creștere continuă. Bodiul informa despre acest fapt cu mai multe exemple, subliniind că această părere este împărtășită public și de o parte din funcționari de partid din România. Probabil, Bodiul aștepta unele explicații și recomandări, cum trebuie de procedat în situația dată, însă nu există informații, dacă el le-a primit⁶⁴.

Din nou la tema luptei cu propaganda română, care se răspândește în RSSM, au revenit doar după instalarea la putere a noului lider de partid al republicii, S.Grossu. La 29 decembrie 1981, Biroul CC al PCM a adoptat o nouă hotărâre „Cu privire la întărirea în continuare a luptei cu propaganda burgheză și revizionistă, îndreptată spre RSSM”. Aici se atrăgea atenție la faptul că se efectuează prelucrarea ideologică a intelectualității tehnice și artistice, ceea ce impune trecerea ei în tabăra opoziției antisovietice. Se menționa că propagandiștii români subliniază caracterul inegal al relațiilor RSSM cu alte republici, nu recunosc existența poporului moldovenesc. Se menționa și despre coincidența pozițiilor prevând „problema moldovenească” între istoricii occidentali și români. Răspunsul regimului sovietic era același: articole, emisiuni tele- și radiofonice despre dezvoltarea RSSM în cadrul URSS, cu privire la relațiile moldo-ruso-ucrainene, aspectele pozitive ale socialismului real ș.a. În cazul dat se mai planificau și întâlnirile cu oamenii de cultură și intelectualii cu scopul de a convinge în „superioritatea” URSS asupra Occidentului⁶⁵. Altă măsură de luptă contra influenței românești a fost introducerea

⁶¹ AOSPRM, F. 51, inv. 36, d. 17, ff. 10-27.

⁶² AOSPRM, F. 51, inv. 36, d. 84, ff. 50-53.

⁶³ AOSPRM, F. 51, inv. 40, d. 24, ff. 98-109.

⁶⁴ AOSPRM, F. 51, inv. 47, d. 3, ff. 57-60, 79-83.

⁶⁵ AOSPRM, F. 51, inv. 55, d. 122, ff. 12-14.

în 1983 în instituțiile de învățământ superior a cursului special „Istoria Moldovei”⁶⁶.

Dar, aceasta a fost, practic, ultima acțiune, adoptată concret contra propagandei române de către autoritățile RSSM. Deși lupta contra „naționalismului” și „influența burgheză” continua în rândurile PCM până 1989, însă lupta contra influenței române mai mult nu se mai separa într-o direcție aparte.

Ruslan ȘEVCENCO,
doctor în istorie,
Institutul Politici Eficiente, Chișinău
e-mail: rsevcenco@gmail.com

⁶⁶ AOSPRM, F. 51, inv. 55, d. 72, f.51.

IV. PATRIMONIUL ȘI MEMORIA ISTORICĂ

Ivan MOROZ, *Patrimoniul istorico-cultural în dezvoltarea turismului din bazinul cursului Inferior al râului Nistru*

Ion Valer XENOFONTOV, Lidia PRISAC,
Mănăstirea Hagimus: așezarea geografică și natura

Emanuel BĂLAN, *Despre Holocaust ca memorie a locurilor*

Ion Valer XENOFONTOV, Lidia PRISAC, *Școala auto a Universității de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu” din Republica Moldova*

Ivan MOROZ

PATRIMONIUL ISTORICO-CULTURAL ÎN DEZVOLTAREA TURISMULUI DIN BAZINUL CURSULUI INFERIOR AL RÂULUI NISTRU

Historical-cultural heritage in the development of tourism in the lower course of the Dniester River

According to the National Register of Monuments¹, in BCIRN are registered 595 anthropic objects and complexes, with historical-cultural value. In the case of their arrangement and promotion, many of these objectives can become important points of tourist attraction and edifying elements of the tourist circuits, as well as formative and promoting elements of the image of the administrative districts and tourist areas of BCIRN. The maximum number of monuments were registered in the districts of Anenii Noi (122 or about 20%), Ialoveni (97 or about 16%), Straseni and Criuleni. At the same time, most monuments are represented by Soviet memorial complexes and historical-archaeological monuments, most of which are not known and included in tourist circuits.

Keywords: heritage; Dniester; monuments; objectives.

Introducere. Destinul istoric al unui teritoriu, și al persoanelor care trăiesc pe el, într-o mare măsură, sunt determinate de factori geografici. Oamenii sunt întotdeauna asociați cu mediul natural prin activitatea economică activă. Anumite peisaje și destinele oamenilor sunt legate în mod indispensabil. În valorificarea, popularea și dezvoltarea Nistrului ca teren au existat trei cei mai importanți factori: pădurea, râurile și relieful².

Teritoriul Nistru este situat în zona de sud-est a Europei. Teritoriul pădurilor ce se întinde de la nord la sud pe mai mulți kilometri a determinat felul în care oamenii traiesc, activități economice, obiceiuri și atitudini. De unde au avut suport – hrăniți și îmbrăcați, încălziți și apărați.

Atât râurile mici, cât și cele mari au determinat repartiția și activitățile popoarelor antice. Râurile sunt sursa de apă pentru gătit, sunt arteră de traffic, folosit pe tot parcursul anului. Râul oferă putere, cu particularitățile râurilor au fost legate diferite forme ale economiei.

Odată cu creșterea numerică a populației, cu dezvoltarea vertiginoasă a construcțiilor de locuințe, a economiei, științei, tehnicii, a infrastructurii de transport, nevoile de recreere în mediul natural devin din ce în ce mai mari. Turismul, ca fenomen social ce contribuie la dezvoltarea durabilă, reprezintă, în etapa actuală, domeniul de preocupare științifico-practică în majoritatea țărilor lumii. Cunoașterea

¹ Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr. 1531-XII din 22 iunie 1993 (cu completări și modificări) privind aprobarea *Registrului monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat*, în: *Monitorul Oficial al RM*, 2010, 2 februarie, nr. 15-17, art. 24, pp. 10-109.

² В.М. Кабузан. *Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья*, Штиинца, Кишинев, 1974, сс. 123-142.

dezavantajelor posibile în activitățile turistice asupra ariilor cu potențial ridicat este deosebit de importantă, cu atât mai mult, cu cât conștientizarea lor trebuie să conducă la acțiuni de diminuare a acestor efecte negative care să sprijine dezvoltarea durabilă a oricărei forme de turism. Această regiune dispune de un potențial turistic al patrimoniului istorico-cultural bogat, care fiind valorificat la justa valoare ar putea avea mari perspective în dezvoltarea turismului. Acest studiu este făcut la nivel bazinal ceea ce este pentru prima dată în țara noastră, când se evaluează componentele patrimoniului istorico-cultural și cu atât mai mult aspectul obiectivelor turistice și recreaționale.

La sfârșitul anilor '80, Valea Nistrului era una dintre cele mai solicitate destinații turistice din cadrul fostei URSS. De o mare popularitate se bucurau obiectivele turistice și recreaționale din proximitatea capitalei Republicii, îndeosebi stațiunea Vadul lui Vodă, orașele Tiraspol, Tighina și Râbnîța. Aceste zone beneficiau și de cel mai mare număr de unități de cazare și agrement, iar infrastructura de transport asigura un flux maxim de turiști. De asemenea, Valea Nistrului dispune de un potențial balneoclimatic ridicat, care era valorificat într-o măsură mult mai mare în comparație cu celelalte regiuni turistice ale Republicii. Cu toate acestea, de la începutul anilor 1990 nu au fost elaborate studii complexe, care să pună în valoare patrimoniul turistic foarte valoros al acestei regiuni³.

Ca urmare a conflictului armat de pe Nistru din 1991-1992 și a relațiilor tensionate dintre autoritățile din stânga și dreapta Nistrului, numărul de vizitatori al acestei zone s-a diminuat considerabil, iar activitățile turistice și de agrement au scăzut semnificativ din intensitate. În plus, o bună parte din zona Nistrului Inferior este controlată de autoritățile ilegale din stânga Nistrului, de unde provin și majoritatea vizitatorilor. Astfel, autoritățile oficiale ale Republicii Moldova dispun de o informație incompletă și nu colaborează cu subdiviziunile abilitate din partea stângă a Nistrului. În ultimii ani, în urma eforturilor agențiilor și ONG-urilor turistice, se atestă o relansare a acestei regiuni turistice, în special în zona Nistrului de Jos⁴.

Integritatea teritorială și economică a Republicii nu este posibilă fără relansarea social-economică a regiunii și edificarea unor relații mutuale și de încredere reciprocă dintre ambele maluri ale Nistrului. Turismul ocupă un loc central în procesul realizării acestor obiective. Interesele comune pentru promovarea și optimizarea activităților turistice și recreaționale ale regiunii, beneficiile complexe derivate vor stimula apropierea și reintegrarea politică și economică a celor două maluri. Totodată, evaluarea insuficientă a obiectivelor turistice și recreaționale, reglarea problemelor geopolitice din regiune reprezintă unul din principalele impedimente ale dezvoltării industriei turistice și economiei regionale și locale. În plus, patrimoniul turistic valoros, pe de o parte, și liniștea, securitatea, stabilitatea politică, pe de alta, al regiunii va contribui semnificativ la atragerea turiștilor străini și a investițiilor străine. Prin urmare, importanța majoră a turismului și insuficiența

³ В. Г. Ефрос, *Рекреационные ресурсы ССР Молдова и их рациональное использование*, Кишинёв, 1991, сс. 57-62.

⁴ P. Bacal, I. Cocoș, *Geografia turismului*. Note de curs, Ed. ASEM, Chișinău, 2010, pp. 97-101.

studiilor actualizate asupra patrimoniului regiunii în cauză impun elaborarea unor studii geografice complexe în acest domeniu⁵.

Prezența celei mai mari artere de apă a Republicii, microclimatul favorabil, apele minerale valoroase și peisajele riverane superbe oferă cadrul natural pentru manifestarea diverselor activități de odihnă și balneare, înalt apreciate nu doar de localnici și vizitatori din diverse colțuri ale țării, dar și de turiștii străini. În perioada sovietică, în valea râului Nistru, în special din partea centrală a Republicii, s-au format cele mai mari fluxuri turistice și recreaționale și s-a construit cea mai variată și dotată infrastructură turistico-recreațională și balneară⁶.

Scopul acestei lucrări constă în evaluarea patrimoniului istorico-cultural din bazinul Cursului Inferior al Râului Nistru și influența lui asupra dezvoltării turismului.

Pentru realizarea studiului, a fost selectat bazinul Cursului Inferior al râului Nistru de pe teritoriul Republicii Moldova. Suprafața de cercetare ocupă teritoriul integral sau parțial a mai multor unități administrativ-teritoriale ale țării (Fig. 2).

Acest teritoriu a fost selectat în baza următoarelor criterii: poziția geografică, starea actuală, patrimoniul istorico-cultural, obiectivele turistice și recreaționale, hidrografie, relief, hotare și altele.

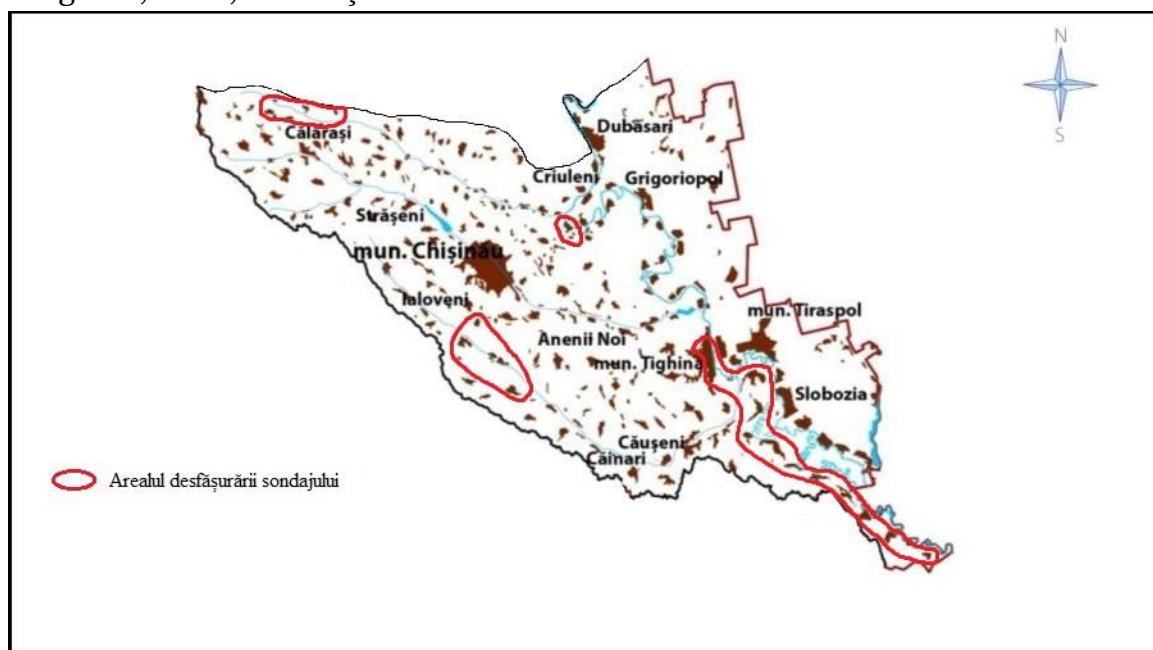

Fig. 1. Rețeaua de așezări umane și arealul de desfășurare a sondajului din cadrul BCIRN. Sursa: Adaptat de autor după PGDBHN

Pentru efectuarea sondajului în teren, au fost selectate câteva regiuni mai importante, care din punct de vedere geografic să acopere întreaga regiune a BCIRN (Fig. 1). În așa mod, a fost selectat din partea nordică – localitățile din raionul Călărași (Răciula, Hârbovăț, Mândra Frumoasa, Leordoiaia, Palanca, Hârjauca); din partea centrală a regiunii – localitățile din raionul Ialoveni (Rezeni, Horești, Costești, Mileștii Mici); din partea estică a regiunii – municipiul Chișinău (Vadul lui Vodă); și

⁵ P. Bacal, I. Moroz, *Activitățile socio-economice. Turismul*, în: *Regiunea de Dezvoltare Centru. Aspecte geografice, socioeconomice și ecologice*, Chișinău, Edit. Dira-Ap, 2020, pp. 86-100.

⁶ *Op. cit.*, pp. 86-100.

din partea sudică a regiunii – localitățile din raionul Ștefan Vodă (Palanca, Tudora, Crocmaz, Olănești, Purcari, Răscăieți, Ciobruciu, Talmaz, Căușeni (Grădinița, Leuntea, Copanca, Chițcani, Hagimus), UTASN (Tighina). Astfel, din punct de vedere geografic, a fost luată în considerație toată regiunea unde au fost efectuate ieșiri în teren personal de către autor.

Analiza bibliografică și istoricul studiilor geografice a turismului în regiunea de studiu.

Turismul reprezintă un domeniu de activitate, care, în ultimele decenii, se află permanent în atenția oamenilor de știință. Astfel, ramura turistică a constituit o preocupare științifică a mai multor cercetători.

În ceea ce privește gradul de studiere a temei de cercetare, în Republica Moldova, menționăm că, deși problematica turismului persistă într-o serie de lucrări de specialitate, modul de abordare este unul sectorial, lipsind o abordare globală și pluridisciplinară a mecanismelor și strategiilor prin care industria turistică a țării poate deveni competitivă, în raport cu alte destinații turistice.

În acest sens, putem evidenția teza de doctor habilitat în științe economice „Politica turistică a Republicii Moldova ca factor de dezvoltare economică durabilă și integrare internațională”, elaborată de Elena Turcov. În această lucrare este prezentată fundamentarea teoretică și metodologică a politicii turistice și strategiei de dezvoltare durabilă a turismului necesare integrării internaționale. De asemenea, merită menționată teza de doctor habilitat în științe economice „Strategia de dezvoltare a turismului internațional în contextul proceselor de globalizare”, elaborată de Iurie Crotenco, în care este investigat turismul internațional, ca derivată și premisă a proceselor integraționale în economia mondială în baza modelului dezvoltării economice endogene și a contradicției dialectice a subiectivului și obiectivului în relațiile economice mondiale.

Baza metodologică și informațională de cercetare:

- metoda *istoriografică*, care reprezintă o reflectare a istoriei fenomenului turistic, a etapelor de dezvoltare a acestuia. Importanța acestei metode constă în posibilitatea de a cunoaște, în dinamică, etapele desfășurării anumitor evenimente, a diverselor aspecte a realității. Metoda respectivă urmărește dezvăluirea legităților, care controlează istoria;

- metoda *cartografică*: la reprezentarea spațială a impactului asupra ecosistemelor și componentelor naturale, elaborarea tipologiei spațiale respective;

- metoda *observațiilor in teren*: la evaluarea stării componentelor naturale și a impactului asupra acestora;

- metoda *analizei și sintezei* a fost folosită la studierea literaturii de specialitate, precum și a procesării informației statistice privitor la evaluarea elementelor naturale ale potențialului turistic.

Materiale utilizate: a) Legislația europeană și națională în domeniul analizat; b) planurile de gestionare a districtului bazinului hidrografic Nistru [3]; c) surse din cadrul Direcțiilor Raionale de Statistică, primăriilor; d) strategiile Guvernului Republicii Moldova, Agenției Turismului, Ministerului Economiei și Infrastructurii etc.; e) sursele bibliografice cu referințe la tema de studiu, teze de

doctor, master și licență în domeniu; f) expedițiile autorului; g) consultările experților și autorităților guvernamentale în domeniu și alte surse informaționale accesibile în Internet.

Arial de cercetare. Teritoriul bazinului cursului Inferior al râului Nistru este situat între paralelele 46°37' și 47°39' latitudine nordică și meridianele 28° 00' și 30°16' longitudine estică, la distanțe aproximativ egale de ecuator și polul Nord, în centrul zonei climatice temperate a Europei. Punctele extreme sunt situate în următoarele localități după cum urmează – cel de Nord-Curtoiaia (Ungheni), cel de Vest-Poiana (Ungheni) și cele de Sud și Est-Palanca (Ștefan Vodă)⁷.

Fig. 2. Poziția fizico-geografică a BCIRN pe harta administrativ-teritorială a R. Moldova

Suprafața acestui teritoriu este de 7873,608 km². Bazinul este repartizat asimetric față de axa principală a văii Nistrului, astfel încât suprafața de stânga a bazinului (în limitele Republicii Moldova) este de 2123,603 km² (26,97 %), iar a celei de dreapta, de 5750,005 km² (73,02 %).

Analizând Figura 2, vedem că hotarele BCIFN la nord sunt cu bazinul râului Răut, în nord-vest cu subbazinele râurilor din bazinul fluviului râului Prut, în vest se învecinează cu bazinul râului Cogâlnic și sud cu subbazinele râurilor mici ale bazinului Mării Negre.

Suprafața teritoriului constituie 7873.608 km². Administrativ bazinul cursului Inferior a râului ocupă integral următoarele teritorii: mun. Chișinău, Anenii Noi, UTA Transnistria (Grigoriopol, Slobozia), mun. Tighina și Tiraspol, și parțial: Criuleni, Dubăsari, Orhei, Călărași, Ungheni, Nisporeni, Strășeni, Hâncești, Ialoveni, Cimișlia, Căușeni și Ștefan Vodă și UTA Transnistria (Dubăsari) cu 366 de localități. Hotarele

⁷ I. Moroz, *Turismul, o pârgie spre dezvoltare durabilă pentru cursul inferior al bazinului râului Nistru*, în: *Materialele Conferinței științifice cu participare internațională „Biodiversitatea în contextul schimbărilor climatice”*, ediția a III-a, 22 noiembrie 2019, USDC, Chișinău, pp. 434-437.

sale de nord, vest și sud sunt în majoritate cu teritoriile administrative ale Republicii Moldova, iar hotarul de est cu regiunea Odesa din Ucraina.

Rezultate și discuții. În BCIRN sunt înregistrate 263 de *monumente istorico-arheologice* din numărul total al monumentelor țării noastre înregistrate în Registrul Național. Cele mai multe monumente istorico-arheologice sunt concentrate în văile adânci și abrupte ale fluviului Nistru și afluenții săi, sau deasupra acestora (Tab. 1), localitățile situate pe terasele râului Nistru (raioanele Criuleni și Anenii Noi). În plus, în zonele respective se găsesc și mănăstiri rupestre, iar pe locul fostelor fortificații antice au fost construite cetăți medievale renumite⁸.

Circa 2/3 din complexe și obiectele incluse în această categorie sunt *siturile arheologice reprezentate de așezări umane*. De asemenea, în regiune sunt 60 de monumente funerare, reprezentate de necropole și tumuli, din care cele mai multe au fost descoperite în raioanele situate în văile fluviului Nistru. În plus, în BCIRN se găsesc 14 *situri de fortificații antice și medievale* (cetățui), care sunt concentrate în preajma vechilor așezări de pe malurile Nistrului. Frecvent, se poate observa suprapunerea fortificațiilor din diverse perioade antice cu fortificațiile medievale, în special din perioada invaziilor și dominațiilor mongolo-tătare⁹. Elementele arheologice de importanță turistică sunt siturile unor orașe medievale, târgurile medievale ca, de exemplu, Costești.

Tabelul 1

Numărul monumentelor istorico-culturale din raioanele BCIRN

Raionul	Istorigo-arheologice	Religioase	Memoriale	Rezidențiale	Economice	Total, %	
Ștefan Vodă	20	6	14	0	1	41	6,9
Căușeni	14	14	28	3	1	60	10,1
Orhei	3	4	5	2	0	14	2,4
Criuleni	46	13	14	3	2	78	13,1
Anenii Noi	70	14	24	4	10	122	20,5
Ialoveni	58	17	16	2	4	97	16,3
Strășeni	27	23	22	4	2	78	13,1
Dubăsari	7	2	11	2	1	23	3,9
Călărași	9	21	15	5	9	59	9,9
Ungheni	2	4	7	0	0	13	2,2
Nisporeni	1	1	1	0	0	3	0,5
Total BCIRN	263	119	158	23	30	595	100,0

Sursa: Elaborat de autor după Registrul Național al monumentelor¹⁰.

În lista monumentelor BCIRN sunt incluse 158 de *complexe și obiecte memoriale*. Peste 80% din complexe și obiectele memoriale sunt de *proveniență sovietică*, fiind reprezentate, de regulă, de obeliscurile și statuile dedicate ostașilor sovietici căzuți în al Doilea Război Mondial. Acestea se găsesc aproape în fiecare

⁸ *Ibidem*, pp. 86-100.

⁹ V. Miron, *Turismul rural în Moldova*, Chișinău, Ed. Știința, 2002, pp. 11-15.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 10-109.

localitate nu doar din BCIRN sau Republica Moldova, dar și din fosta URSS. Astfel, numărul de monumente obiecte memoriale sovietice este direct proporțional cu numărul localităților raioanelor, iar numărul maxim se observă în raioanele cu dimensiuni mai mari, precum Căușeni, Aneii Noi și Strășeni. Cel mai mare complex de acest gen este localizat în satul Șerpeni, Anenii Noi, fiind inclus frecvent în circuitele turistice, care includ și municipiile Bender, Tiraspol și alte localități și atracții turistice din stânga Nistrului și din perimetrul din dreapta Nistrului controlat de autoritățile separatiste. Cu regret, există doar câteva memoriale construite recent în cinstea soldaților români, precum și în memoria deportărilor și terorii staliniste (Răciula). De asemenea, în Registrul Monumentelor din BCIRN sunt doar patru obiecte memoriale dedicate ostașilor din Primul Război Mondial, care au fost recent construite sau reconstruite și sunt reprezentate de troițe și crucifixe, inclusiv la Bardar, Țipala și Nimoreni, raionul Ialoveni¹¹.

În lista monumentelor BCIRN sunt incluse șase *monumente dedicate diverselor personalități și evenimente istorice* (secolele XVIII-XIX), care se găsesc în număr de 1-3 unități aproape în toate raioanele regiunii. Printre acestea menționăm: monumentele lui Ion Creangă din Onișcani, raionul Călărași; Alexandru Donici din satul Donici, raionul Orhei; Masa lui Petru I (1711) din Semeni și monumentul lui Grigorii Potiomkin (1791) din Rădeni, raionul Ungheni; monumentele lui Mihai Eminescu din orașul Criuleni¹².

Tabelul 2

Cele mai importante obiective istorico-culturale cu valoare turistică din bazinul
Cursului Inferior al Râului Nistru

Stațiuni preistorice	Predominant paleolitice, concentrate predominant în zonele turistice a Parcului Național Orhei, localitățile situate pe terasele fluviului Nistru.
Monumente antice	Cetăți de promontoriu , plasate pe maluri abrupte și izolate de un val de protecție de restul câmpiei care predomină pe malurile Nistrului. Cetăți inelare la Pojăreni (Ialoveni). Cetăți dreptunghiulare : la Hansca (Ialoveni).
Complexe monastice	Mănăstirile rupestre de pe malurile Nistrului, Molovata (r-nul Dubăsari)
	Bisericile din lemn din raioanele mai împădurite Călărași (4) și Strășeni (3).
	Mănăstirile și bisericile construite în secolele XVIII-înc. sec. XX și reconstruite recent, în raioanele Călărași și Strășeni, precum Căpriana, Condirița, Suruceni, Țigănești, Răciula, Hârjauca ș.a.

¹¹ *Ibidem*, pp. 10-109.

¹² *Ibidem*, pp. 86-100.

Cetăți medievale	Fortificațiile de pământ din sec. IX-XIV se găsesc, de obicei, în locul fortificațiilor antice, care au fost reconstruite în Evul Mediu, iar în prezent se află într-o stare deplorabilă: Costești, r-nul Ialoveni.
Monumente de arhitectură locală	Lăcașurile rupestre , zidite în stâncile de pe malurile Nistrului, îndeosebi în locul sau în apropierea peșterilor și grotelor și care au servit în calitate de chilii monahale sau de adăposturi pentru oamenii săraci.
	Case țărănești tradiționale , cu renumita „Casa Mare” destinată oaspeților. Casele cu un decor bogat sculptat în piatră pot fi mai des întâlnite în zona satelor nistrene din raioanele Orhei. Casele cu coloane frumoase din lemn se găsesc, mai frecvent, în zona Codrilor.
	Casele nobiliare (conacele boierești), construite în secolele trecute de către nobilii locali, cu respectarea unor stiluri de arhitectură europeană. Unele din aceste case au fost transformate în muzee. Conacul lui Zamfirache Ralli din Dolna, Donici; Conacul familiei Cristi, Teleșeu; Conacul lui Dinu Ruso, Păulești.
Construcții ingineresti	Renumitele vinării subterane de la Mileștii Mici, Cricova, Cojușna, care aduc un venit substanțial acestor obiective turistice edificii rezidențiale și economice , mori vechi, poduri și tuneluri.

Sursa: Adaptat de autor după V. Miron, *Turismul rural în Republica Moldova*¹³¹⁴.

O deosebită valoare turistică, culturală și spirituală prezintă **bisericile și mănăstirile** regiunii. În Registrul Național al Monumentelor sunt incluse 119 obiecte religioase din BCIRN din numărul total. În plus, în regiune sunt concentrate cele mai numeroase și mai vizitate mănăstiri din Republica Moldova, iar proximitatea față de municipiul și aeroportul internațional Chișinău generează un flux permanent și consistent de vizitatori și pelerini. Cele mai vechi mănăstiri atestate documentar ca, de exemplu, Căpriana (1422).

Amplasarea mănăstirilor era făcută după criterii riguroase. Astfel, o concentrare mai mare se atestă în sectoarele mai izolate și greu accesibile ale Podișului Codrilor, versanților stâncoși ai Nistrului: în cadrul unor masive silvice (Căpriana, Condrița, Țigănești, Frumoasa), în văile râurilor. În prezent, pitorescul peisajului în care sunt amplasate mănăstirile contribuie la valorificarea în scop turistic a acestora¹⁵. Mănăstirile sunt căutate de persoane care caută liniște sufletească, un refugiu de cotidianul urban tot mai stresant. Cele mai vizitate complexe

¹³ V. Miron, *op. cit.*, pp. 11-15.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 10-109.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 86-100.

monastice sunt cele de la Căpriana, Suruceni, Condrița, Țigănești (r-nul Strășeni), Răciula, Hârjauca, Hârbovăț, Frumoasa (r-nul Călărași)¹⁶.

Mănăstirea Căpriana a fost întemeiată de Alexandru cel Bun în 1429 și extinsă pe timpul domniei lui Ștefan cel Mare și Alexandru Lăpușeanu, și a servit mult timp drept reședință a mitropolitului Moldovei. O arhitectură deosebită are *mănăstirea Veverița*: aripa dreaptă, cu biserica de iarnă, este realizată în stil rusesc, iar cea stângă – în stil gotic, așezată într-un loc foarte pitoresc și silențios.

Un loc aparte printre acestea îl ocupă cele șapte *biserici vechi* (sec. XVIII-XIX) *de lemn* din satele Palanca, Păulești, Nișcani, Mândra, raionul Călărași; Voinova, Vorniceni și Roșcani din raionul Strășeni.

În lista monumentelor BCIRN sunt incluse **25 de complexe rezidențiale vechi**, inclusiv patru de case și vile urbane, opt conace boierești, zece case memoriale și trei case și gospodării tradiționale (Tab. 2). Majoritatea *conacelor boierești* au fost construite în sec. al XIX-lea. Printre acestea menționăm: conacul familiei Ralli-Arbore (filiala muzeului „A.S. Pușkin”) din satul Dolna, r-nul Strășeni, conacul familiei Donici din comuna Donici, r-nul Orhei, conacul familiei Russo din s. Micăuți, r-nul Strășeni ș.a.

Printre *casele muzeu* (memoriale) merită vizitate Casa lui Alexandru din satul Donici, r-nul Orhei; Casa scriitorului Vlad Ioviță din Cocieri, r-nul Dubăsari; Casa scriitorului Alexei Mateevici din Zaim și Căinari, r-nul Căușeni; *Casele tradiționale* pot fi găsite în satele Răciula și Nișcani din r-nul Călărași; Lozova și Pânășești din r-nul Strășeni; Cobușca Nouă, r-nul Anenii Noi¹⁷.

În BCIRN sunt localizate 30 de obiective social-economice vechi cu semnificație turistică, inclusiv *24 de clădiri* a fostelor școli, bănci, primării, prefecturi sau zemstve, 6 mori ș.a. Cele mai multe clădiri vechi cu funcții social-economice se află în r-nele Călărași (8) și Anenii Noi (7). *Mori de vânt* pot fi găsite la Mileștii Mici, r-nul Ialoveni și Troița Nouă, r-nul Anenii Noi, *morile cu abur* – în Sipoteni din r-nul Călărași, Mereni și Gura Bâcului din r-nul Anenii Noi și Molești, r-nul Ialoveni.

Printre atracțiile culturale de importanță națională și locală se remarcă în special muzeele¹⁸, care formează o rețea ramificată pe întreg teritoriul regiunii, întrunind zeci de instituții muzeale cu profil de istorie, etnografie și istorie naturală, artă plastică, arheologie, care însumează circa sute de mii de piese.

Centrul muzeistic al țării este orașul Chișinău, în care funcționează 10 muzee incluse în lista monumentelor istorico-culturale ocrotite de stat, dar interes major pentru turism îl prezintă, în special, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală; Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei și Muzeul Național de Arte Plastice¹⁹.

Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, este cel mai vechi din R. Moldova (fondat în 1889), fiind amplasat într-o clădire construită în stil arhitectonic original (*pseudomauritan*), în prezent deține un patrimoniu de peste 135 mii de piese. *Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei* cuprinde colecții de

¹⁶ V. Miron, *op. cit.*, pp. 97-101.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 10-109.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 86-100.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 434-437.

arheologie (peste 17 mii de piese), de istorie, de arme și armuri, numismatică ș.a., care ilustrează istoria acestui teritoriu din cele mai vechi timpuri până în prezent. *Muzeul Național de Arte Plastice* dispune de cea mai bogată colecție din țară de opere de artă, având în sălile și depozitele sale peste 18 mii de obiecte de artă. Muzeul „A.S. Pușkin” conține obiecte din prima jumătate a sec. al XIX-lea, legate de viața marelui poet rus la Chișinău. O filială a muzeului se află în s. Dolna (r-nul Strășeni). În același timp, slaba mediatizare a valorii exponatelor din muzeele țării face ca acestea să fie puțin cunoscute, prin urmare ele beneficiază de cererea turistică sub capacitatea sa²⁰.

Printre **manifestările culturale** și **sportive** de importanță internațională se evidențiază festivalul de operă „Invită Maria Bieșu” și festivalul „Mărțișor”; Federația Națională Sportivă de Armwrestling; Campionatul Național de MMA/K-1; Maratoanele din Chișinău, Cricova, Purcari; Cupa Presedintelui la ciclism, Criterium, Velo Hora etc.

Printre **monumentele tehnicii populare**, cele mai răspândite în BCIRN sunt cramele, care s-au păstrat în satele Onișcani, r-nul Călărași; Onești, r-nul Strășeni (Tab. 2). O importanță deosebită prezintă **meșteșugurile populare**, în special, lemnăritul și olăritul. Olăritul și meșteșugurile din lemn sunt mai răspândite în comunele mai împădurite, în special din raioanele Strășeni, Ialoveni, Nisporeni (ceramist Zaharia Triboi, Omul care imblinzeste lutul, s. Cioresti) și Călărași. În localitățile din văile fluviului Nistru și afluenții săi sunt practicate meșteșugurile din piatră.

Unele dintre cele mai importante **parcuri antropice** cu o bogată istorie a patrimoniului și atmosferă prielnică pentru o recreere sunt:

Parcul Hîrbovăț, r-nul Anenii Noi. Parcul se află în pădurea Hîrbovăț; parcela 33, subparcela 29. El a fost creat în 1912 în calitate de dendrariu, având suprafața de 2,2 ha, detalii despre fondator nu au fost găsite. Parcul a fost amenajat lângă casa pădurarului, în condiții uscate favorizate de un versant de cumpănă a apelor și include o colecție dendrologică bogată de specii de arbori și arbuști printre care chiparosul de baltă (*Taxodium distichum* L. Rich.) și altele²¹.

Parcul Ciolac-Malski, r-nul Călărași. Acest parc a fost amenajat în satul Bahmut – perioada înființării datează din secolul XIX și făcea parte din complexul arhitectural și peisajer moșieresc al familiei Ciolac-Malski. Ansamblul era format dintr-un conac în stil neoclasic cu o alee de marmură, străjuită simetric de două rânduri de castani și pini și un parc cochet cu arbori și arbuști exotici și un lac²². Parcul ansamblului Ciolac-Malski este parcul descoperit de noi în cadrul cercetărilor efectuate până acum.

Parcul Păulești, r-nul Călărași. Parcul este situat în satul omonim Păulești și a fost amenajat la finalul secolului XIX, având suprafața inițială de 2 ari. El cuprindea o serie de arbori și arbuști – specii autohtone și decorative plantate după o schemă specială, în care a fost inclus și un grup de pini plantați în jurul unui teren, care prin

²⁰ V. Miron, *op. cit.*, pp. 86-100.

²¹ В. Кирилук, *Микроэлементы в компонентах биосферы Молдовы*, Chișinău, Pontos, 2006, сс. 121-143.

²² *Conace boierești din Basarabia (II)*. [http://www.timpul.md/articol/conace-boieresti-din-basarabia-\(ii\)-14289.html](http://www.timpul.md/articol/conace-boieresti-din-basarabia-(ii)-14289.html), (accesat 22.08.2012).

forma lor seamănă cu un hipodrom²³. Conform altei opinii²⁴, acest teren reprezenta un „ceasornic natural” format din 24 de pini, sădiți în cerc la distanțe egale unul de celălalt. Acest „ceas” colossal indica boierilor vremea exactă. În prezent, din măreția parcului, care este introdus în Registrul monumentelor Republicii Moldova, au rămas doar două elemente importante: cel mai bătrân platan de pe teritoriul țării noastre cu vârsta de 290 de ani²⁵ și un monument natural inedit – ceasornicul natural.

Parcul Bălăbănești, r-nul Criuleni. Parcul a fost creat la sfârșitul secolului XIX, în satul Bălăbănești, având suprafața inițială de până la 5 ha²⁶. Compoziția parcului de-a lungul timpului a avut mult de suferit: rețeaua de poteci și cărări a fost aproape pierdută, clădirea conacului a fost distrusă. Din această cauză, în prezent se pot trage doar concluzii despre unele principii ale compoziției. Printre speciile exotice în parc sunt: stejarul alb (*Quercus alba* L.), tamarixul de Odesa (*Tamarix rarosissima* Ledeb.) ș. a.²⁷.

Parcul Miclești, r-nul Criuleni. Parcul a fost amenajat la finalul secolului XIX, în satul Miclești, lângă conacul moșieresc a lui Șincari, pe un teren de 2 ha. Printre plantele exotice în parc se evidențiază speciile de brad, castan, pin, tuia și altele. Unele elemente păstrate ale parcului mărturisesc că structura compozițională a acestora era subordonată conacului moșieresc, care era elementul principal, deci speciile de plante formau în plan compoziției de o structură regulată. În prezent, parcul să află într-o stare nesatisfăcătoare: în perioada de timp ce s-a scurs, compoziția și ansamblul incipient al parcului au fost distruse, cauzele fiind tăierile haotice și noile plantări²⁸.

Parcul Micăuți, r-nul Strășeni. Acest parc a fost creat în satul Micăuți la sfârșitul secolului XIX pe un teren cu aria de 6 ha. Parcul a avut o soartă analogică parcului Bălăbănești. Pe parcursul timpului, au fost distruse construcțiile, rețeaua de drumuri, cărărușe etc. În prezent din parc au rămas doar masive de vegetație și unele plante crescute haotic pe teren, care fac dificilă sau imposibilă evaluarea și stabilirea structurii și legitățile compozițiilor vegetale ale obiectului;

Parcul Rassvet, r-nul Strășeni. Parcul a fost amenajat în satul Rassvet, el a fost creat la sfârșitul secolului XIX pe un teren de 6 ha și a aparținut moșierului Foca. Parcul avea o compoziție complexă de tip peisajer cu un masiv de brazi, alei de pini, larice, tei și altele, iar la parter a fost ornamentat cu specii de soforă din Japonia (*Sophora japonica* L.) și arțar Șvedler (*Acer platanoides* „Schwedleri”). În prezent de la compoziția și amenajările inițiale ale parcului au rămas doar pâlcuri de arbori lângă conac și o alee complexă, reprezentată de unica alee de larice din republică de circa 120 m lungime, ce trece în una de tei (120 m lungime), și continuă în una de plop (60 m lungime). Finalul compoziției acestei alei neobișnuite s-a pierdut. În prezent fosta moșie este în totalitate

²³ ГОСТ 26423-85. http://ohranatruda.ru/ot_biblio/normativ/data_normativ/28/28684/index.php.

²⁴ P. Tarhon, *Parcuri vechi boierești din Republica Moldova*, Chișinău, Pontos, 2013. 637 p.

²⁵ *Ibidem*, pp. 10-109.

²⁶ Ю. Кравчук, Верина В. *Заповедники и памятники природы Молдавии*, Штиинца, Кишинев, 1976, сс. 265-275.

²⁷ P. Cocîrță, C. Ciobanu, *Parcurile vechi moșierești și grădinile dendrologice*, în: *Calitatea factorilor de mediu în contextul dezvoltării durabile a Regiunii de Dezvoltare Nord, Bălți* 2015, pp. 103-105.

²⁸ P. Cocîrță, C. Ciobanu, *Parcurile vechi moșierești din zona centrală a Republicii Moldova*, în: *Mediul Ambient*, 2013, nr. 2 (68) aprilie, pp. 41-45.

ocupată de construcții individuale și doar aleile rămase sunt sub protecția Legii privind fondul ariilor naturale protejate de stat²⁹ [76].

Parcul Zamfir Ralli-Arbore (Pușkin), r-nul Strășeni. Parcul a fost întemeiat în satul Dolna, la începutul secolului XIX pe o suprafața mică de 1 ha de boierul Zamfir Ralli-Arbore. Parcul avea o compoziție complexă de tip peisajer, chiar și acum nu și-a pierdut din măreție. Compoziția și amenajările inițiale ale parcului au suferit diferite schimbări, însă imaginea generală a obiectului s-a păstrat. Parcul este impregnat de sentimentalismul romantismului care vine din faptul că aici venea deseori poetul rus A. Pușkin, reprezentant al curentului romantic. În conac a fost amenajat un muzeu dedicat vieții și activității poetului rus³⁰.

Concluzii. Patrimoniul istorico-cultural din BCIRN este unic, important și irepetabil, ceea ce constituie resurse turistice care trebuie să fie valorificate la justa lor valoare ce va crea noi locuri de muncă și va atrage turiști din țară și de peste hotare.

Această regiune are un patrimoniu istorico-cultural deosebit de variat, în majoritate reprezentat de monumente și obiective antropice cu o valoare turistică și culturală foarte mare, în plus manifestările culturale, sportive, meșteșugurile din diferite localități.

Ivan MOROZ,
doctorand, cercetător științific,
Institutul de Ecologie și Geografie al MECC
e-mail: morozbye@yahoo.com

²⁹ *Ibidem*, pp. 10-109.

³⁰ C. Ciobanu, *Potențialul turistic al parcurilor moșierești din Republica Moldova*, în: *Materialele Conferinței Internaționale „Managementul bazinului transfrontalier Nistru în cadrul noului Acord bazinal”*, Chișinău, 20-21 septembrie, 2013, pp. 480-483.

Ion Valer XENOFONTOV
Lidia PRISAC

MĂNĂSTIREA HAGIMUS: AȘEZAREA GEOGRAFICĂ ȘI NATURA

Hagimus Monastery: Geographical Location and Nature

*Marta and Maria Monastery is located in the southern and southeastern part of the Republic of Moldova, 75 km from Chișinău, 13 km from Căușeni district, 7 km from Bender, 400 m from route Căușeni-Tighina. When was identifying the geographical positioning of the monastic hearth Hagimus, the spatial and typological objective of creating a nunnery was targeted, as such a settlement is missing in the mentioned part of the Republic of Moldova. The geographical location of the monastic complex is not an ally one, but in harmonious cohabitation with the nature, the zonal specificity, of the geographical framework and the sociodemographic processes. From geographic-economical perspective, Hagimus Monastery is located in the Southern Geographical Region, the smallest in the republic with an area of 7,370 km² or 22 percent of the total state area. The location of the monastery is directly related to the southwestern slope of the Eastern European Plain (Eastern European Platform), strongly influenced by the Dobrogea Massif in the south and the Eastern Carpathians, being a more gentle, low altitude. Located in the Prut-Dniester interfluvium, the place is part of a large relief structure, the Moldavian Plateau, a unit that stretches west from the Subcarpathians of Moldova and Obcinele Bucovinei, to the Dniester in the east. Near the monastic place is the Protected Area "Hârbovăț Forest", a valuable forest area, attributed to the category of landscape reservations. In the Republic of Moldova, only at Hagimus is found in natural habitat (oak-pendulous forest with expensive) critically endangered species *Leontica-de Odessa* (*Gymnospermium odessanum*), occupying about 0.25 ha of surface. The flora in the vicinity of the monastery is beneficial for the cultivation and collection of medicinal and aromatic plants, an activity aimed at the nuns of the monastic complex.*

Keywords: *Marta and Maria Monastery; Nature; Geographical Location; Hagimus; Republic of Moldova.*

În corespondența din 27 octombrie 1997 adresată Primăriei satului Hagimus, raionul Căușeni se menționa că Mănăstirea Noul-Neamț „construiește pe teritoriul fostei tabere „Poienița” o mănăstire de maici pentru *doritoarele de viață călugărească din sudul Moldovei* (s.n.)”¹. La identificarea poziționării geografice a lăcașului sfânt s-a luat în considerare atât obiectivul spațial, cât și cel tipologic, de creare a unei mănăstiri de maici, pe lângă faptul că în această parte a republicii nu era atestată nicio mănăstire monahală.

Așezarea geografică a complexului monahal nu este una aleatorie, ci în coabitare armonioasă cu natura, cu specificul zonal, al cadrului geografic și al proceselor sociodemografice, constatându-se o influență benefică reciprocă. Comunitatea monahală se roagă pentru pace, roadă, ploi, iar particularitățile

¹ Adresarea din 27 octombrie 1997 a starețului Dorimedont de la Mănăstirea Noul-Neamț către Primăria satului Hagimus, raionul Căușeni, în: *Arhiva curentă a Mănăstirii Marta și Maria*.

geografice, naturale etc., înserează tacit o binecuvântare a divinității. Natura din proximitatea mănăstirii este una fascinantă, diversă, specifică.

Mănăstirea Marta și Maria este poziționată în partea de sud și de sud-est a Republicii Moldova, la 75 km de municipiul Chișinău, la 13 km de centrul raional Căușeni, la o distanță de 7 km de orașul Bender, la 400 m de traseul Căușeni-Tighina. În proximitatea complexului monahal se află satele Hagimus, Ursoaia, Tănătari și Chircăiești.

Hagimus, la fel ca alte localități din Republica Moldova (Abaclia, Agichioi, Acui, Baurci, Borogani, Gaidar), are la origine un toponim de origine tătară².

Cele mai apropiate lăcașuri sfinte de Mănăstirea Hagimus, monumente de istorie și arhitectură de categorie națională, sunt Mănăstirea Noul-Neamț (sec. XIX-lea)³ și Biserica „Adormirea Maicii Domnului” din Căușeni (sec. XVIII-lea)⁴.

Potrivit cercetătorului Vitalie Sochircă, din perspectiva repartiției geografice și a cadrului natural, așezămintele monastice creștin-ortodoxe din Republica Moldova sunt incluse în patru areale de concentrare: a) Podișul Codrilor; b) Culoarul Nistrului; c) Podișul și câmpiile Moldovei de Nord; d) Câmpiile și colinele Moldovei de Sud. Autorul include Mănăstirea Hagimus, alături de alte 11 mănăstiri și un schit din raioanele Ocnița, Soroca, Florești, Râbnia, Rezina și Căușeni, în Culoarul Nistru.

Mănăstirile Hagimus, Călărășeuca, Rudi, Cosăuți, Calagur sunt poziționate în cadrul unor masive silvice⁵. Pe bună dreptate, V. Sochircă menționează că lăcașurile monahale concepute ca spații de reculegere și rugăciune sunt fondate în locuri mai retrase de tumultul vieții cotidiene, mai izolate de laici. Locul identificat pentru amplasament poate fi peșterile, grotle, văile izolate, desișul pădurii. Astfel, alături de funcția de oficiere a serviciului divin, se mai desprinde și o altă dimensiune, cea de adăpost. Din această perspectivă, Mănăstirea Hagimus este localizată pe o terasă fluvială (cum sunt poziționate, de altfel, mănăstirile Japca, Cușelăuca, Noul Neamț)⁶. Prin urmare, se desprinde sacralitatea spațialității, ca o verigă de legătură triplă dintre divinitate, spațiu și om. Se întrevăd și funcțiile așezământului monahal, de: *mediere* (între Dumnezeu, comunitatea monahală și laici), *consolidare* (spații cu încărcătură istorico-culturală), *terapeutică* (de vindecare a sufletului și a trupului), de protecție a naturii (implică atitudine și comportament de pioșenie și responsabilitate)⁷.

² Sergiu Cornea, *Organizarea teritorială a puterii locale în Republica Moldova: abordare politologică și oportunități de reformare: Teză de doctor habilitat în științe politice* / Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, Chișinău, 2019, p. 281, Anexa 2.

³ Ion Negrei, Maria Danilov, *Mănăstirea Noul Neamț*, în: *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova: studii enciclopedice*, coord. de proiect: C. Manolache; red. șt. A. Eșanu; resp. de ed.: Mihai Aduge, Ion Xenofontov, Institutul de Studii Enciclopedice, Chișinău, 2013, pp. 469-505.

⁴ Vezi C.I. Ciobanu, *O mărturie importantă privind „tocmirea” bisericii Adormirii Maicii Domnului din Căușeni*, în: *Patrimoniul cultural al Județului Tighina*, Chișinău, 2003, p. 24.

⁵ Vitalie Sochircă, *Repartiția geografică și cadrul natural al așezămintelor monastice*, în: *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova: studii enciclopedice...*, p. 44.

⁶ *Ibidem*, p. 46; Xenofontov, Ion Valer, *Complexul monahal Japca: istorie și spiritualitate*, Cons. șt.: Octavian Moșin, red. șt.: Constantin Manolache, ed.: Eduard Potângă; Bibl. Științifică (Institut), „Andrei Lupan”; Centrul de Cercetări Enciclopedice, Chișinău, Lexon-Prim, 2020, p. 26.

⁷ Vitalie Sochircă, *op. cit.*, p. 47.

Din perspectivă geografico-economică, Mănăstirea Hagimus se află în Regiunea Geografică de Sud (RGS), cea mai mică din republică cu o suprafață de 7 370 km² sau 22% din suprafața totală a statului. La hotarul de sud-vest Regiunea se învecinează cu România, iar la hotarul de sud-est – cu Ucraina. Avantajul strategic al Regiunii sub aspectul așezării teritoriale este ieșirea la Marea Neagră prin Portul Internațional Liber Giurgiulești, unicul port din Republica Moldova accesibil pentru navele maritime de pe Dunăre. Fluviul propriu-zis și canalul Rin-Main-Dunăre creează o legătură de transport fluvial între Marea Neagră, Marea Nordului și 14 state europene. Cel mai utilizat tip de transport în regiune este transportul rutier.

Regiunea are în componență opt raioane (Basarabeasca, Cahul, Căușeni, Cantemir, Cimișlia, Leova, Ștefan Vodă, Taraclia) și Unitatea Autonomă cu un Statut special Găgăuzia (Gagauz-Yeri, „pământul găgăuzilor”). Include 326 de localități, cea mai mare fiind or. Cahul. Alături de populația băștinașă regiunea este locuită de găgăuzi, bulgari, ucrainenii ș.a. Numărul populației constituie 15,1% din totalul de cetățeni ai Republicii Moldova. Densitatea medie a populației este de 74 de locuitori /km². Cca 2/3 din populație locuiește în mediul rural. În anul 2015, comunele și satele din regiune erau de mărime variată (de la 6 locuitori, s. Popovca r-nul Cantemir la cca 7 mii locuitori în satul Talmaza, Ștefan Vodă). Mărimea medie a unei localități rurale din RDS după numărul populației este de 1.393 locuitori. Regiunea are cel mai mic grad de industrializare (10%). Dispune de tradiții viti-vinicole și infrastructură extinsă a vinăriilor. Sectorul industrial din Regiune este specializat preponderent în producerea vinurilor naturale (25% din total pe republică), a divinului (27%). La 1 ianuarie 2015 populația stabilă în Regiune a fost de 533,9 mii locuitori fiind în scădere continuă cu 9,2 mii persoane față de 01 ianuarie 2009⁸. Potrivit specialiștilor, în funcție de bilanțul natural, cu o tendință demografică mai bună (*optimistă*) este Gagauz-Yeri, Cantemir și Cahul; cu o stare demografică medie (*medium*) sunt raioanele Ștefan Vodă și Căușeni; cu un nivel demografic mai dificil (*pesimist*) sunt raioanele Taraclia, Basarabeasca, Cimișlia⁹. Declinul demografic, evident, lasă amprente nefaste asupra evoluției economice, sociale și spirituale a regiunii, în general, și al lăcașului monahal, în mod special.

Relieful de amplasament al Mănăstirii Marta și Maria este în legătură directă cu panta sud-vestică a Câmpiei Europei de Est (Platformei Est-Europene), puternic influențat de Masivul Dobrogei în sud și de Carpații Orientali, fiind unul mai domol, de altitudine joasă. Amplasat în interfluviul Prut-Nistru, lăcașul este parte componentă a unei structuri ample de relief, *Podișul Moldovenesc*, unitate ce se întinde în vest de la Subcarpații Moldovei și Obcinele Bucovinei și până la Nistru în est¹⁰.

⁸ *Strategia de Dezvoltare Regională. Regiunea de Dezvoltare Sud 2016–2020*, Chișinău, 2015, p. 8. Disponibil: http://www.adrsud.md/public/files/Proiectul_SDR_SUD_2016-2020.pdf (accesat: 23.05.2020).

⁹ Vitalie Sochircă, Viorica Păun, *Considerații privind procesele geodemografice din Regiunea de Sud a Republicii Moldova*, în: *Conferința „Integrare prin cercetare și inovare”*, Chișinău, Moldova, 10–11 noiembrie 2015, pp. 64-66; *Descoperă Regiunea de Dezvoltare Sud*. Disponibil: http://www.adrsud.md/public/files/Ghid_turistic_RDS.pdf (accesat: 23.05.2020).

¹⁰ Nicolae Boboc, Tudor Castraveț, *Potențialul turistic și recreativ al reliefului*, în: *Mediul Ambiant*, 2007, nr. 6 (36), p. 10; Nicolae Boboc, Ghenadie Sârodoev, *Relieful*, în: *Republica Moldova. Ediție enciclopedică*, Chișinău, Tipografia Centrală, 2009, p. 6.

Din perspectiva specificului morfometric, al alcătuirii geologice, istoriei formării și proceselor de morfogeneză, a categoriilor de relief, pământul de la așezământul monahal se află în podișurile și câmpiile Moldovei de Sud, în subregiunea Câmpia Hagiderului Superior. Se caracterizează prin câmpii sculpturale cu altitudini între 160 și 240 m, având un grad înalt de dezvoltare a eroziunilor torențiale¹¹.

Din punctul de vedere al unității tectonice, vatra monahală este situată în *Depresiunea cretacic-paleogenă a Mării Negre*, cu o structură tipică de platforme. Potrivit specialiștilor, din Depresiunea Mării Negre, după o perioadă extinsă de regim continental, au pătruns apele marine, bazinul marin cretacic s-a extins ca rezultat al scufundării Depresiunii Mării Negre, considerent ce a generat sedimentarea în acest bazin a unor mături biogene fine, formând depozite de cretă și calcare cretacice. Totodată, s-a format un regim continental supus unor ample procese de spălare, alterare și dezagregare. În locurile de adâncime mică s-au depus sedimente carbonato-nisipoase și argiloase¹². Cea mai înaltă colină din zonă este cea spre Ursoaia și atinge altitudinea de 125 m.

Cercetările paleozoologice relevă reminiscențe scheletice de animale nevertebrate și vertebrate din diferite perioade și ere geologice în spațiul actual al localității Hagimus. Viețuirea faunei din Pleistocenul inferior este demonstrată prin diverse cochilii și oseminte ale moluștelor de apă dulce, ostracode, reptile și mamifere¹³. Potrivit specialiștilor, măsurătorile resturilor scheletice din siturile complexului Tamanian de la Cișmichioi, Hagimus și Tănătari sunt atribuite speciei *Bison tamanensis*¹⁴.

Sub aspect pedogeografic, Mănăstirea Marta și Maria se poziționează în Districtul stepei Câmpiei Sud-Basarabene, aflată la limitele de sud și de sud-est ale Republicii Moldova. Este parte componentă a stepei de păiuș-negară cu pelin, constituită din areale mici ale solurilor cenușii tipice și de cernoziomurile levigate¹⁵. Solurile cenușii molice și cernoziomuri levigate din Câmpia de Sud constituie rarități pedologice¹⁶. Pedologii atrag atenția asupra faptului că principala bogăție naturală a Republicii Moldovei este solul unicat, deoarece în niciun alt stat din lume în componența solurilor nu predomină cernoziomul (din rusește, „pământ negru”) –

¹¹ *Ibidem*, pp. 10-11.

¹² Anatol Drumea, Vasile Neaga, *Structura geologică*, în: *Republica Moldova. Ediție enciclopedică...*, p. 16.

¹³ Anatol David, *Fauna*, în: *Republica Moldova. Ediție enciclopedică...*, p. 67.

¹⁴ A. David, V. Șuşpanov, T. Obadă, R. Croitor, *Evoluția terio-faunei Republicii Moldova în Pleistocenul superior-Pleistocenul mediu*, în: *Diversitatea și ecologia lumii animale în ecosisteme naturale și antropizate*, Chișinău, 1997, pp. 205-217; Anatolie David, Viorelia Rusu, *Răspândirea bizonului *Bison priscus* Boj pe teritoriul Republicii Moldova în Pleistocen*, în: *Oltenia. Studii și comunicări. Științele naturii*, vol. XIX. Craiova, România, 2003, pp. 28-29; *Ibidem*, *Oseminte de bizon din depozitele plio-pleistocene ale bazinului Nistrului de Jos (Republica Moldova)*, în: *Buletin Științific. Revista de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie (Serie Nouă)*, 2006, nr. 4 (17), p. 162.

¹⁵ Nicolae Florov, *Agrogeologia regiunii Copanca, jud. Tighina*, în: *Buletinul Facultății de Științe Agricole Chișinău = Bulletin de la Faculté des Sciences Agricoles Chișinău, „Tiparul Moldovenesc”*, vol. II, nr. 3, 1938, 53 p.; Andrei Ursu, *Solurile*, în: *Republica Moldova. Ediție enciclopedică...*, pp. 51-52.

¹⁶ В.А. Фильков, И.З. Рабинович, *Черноземы Каушенского района*, в: *Уч. зап. Кишиневского Ун-та*, т. 57 (почвенный), Кишинев, 1961; Andrei Ursu, Aureliu Overcenco, Ion Marcov, Stela Curcubăt, *Solurile pădurilor Câmpiei de Sud*, în: *Mediul Ambient*, 2012, nr. 2 (62), p. 43; *Ibidem*, *Rarități pedologice în Câmpia de Sud a Moldovei*, în: *Buletinul AȘM. Științele vieții*, 2012, nr. 1 (316), pp. 168-174.

regele solului (80%)¹⁷. Comunitatea monahală a inițiat mai multe acțiuni de construcție a instalațiilor hidrotehnice pentru combaterea proceselor de eroziune și consolidare a alunecărilor de teren¹⁸.

Mănăstirea este situată în subregiunea Câmpiei de silvostepă a Botnei, care include 5,96% din teritoriul Republicii Moldova. Se caracterizează printr-un relief reprezentat, în cea mai mare parte, de terasele de vârstă pliocenă ale fluviului Nistru, cu altitudini de 200-220 m. Ponderea terenurilor agricole depășește 80% (peste medie în Republica Moldova)¹⁹.

Caracteristica de ansamblu a climei denotă dimensiunea ei temperat continentală instituită în urma interacțiunii radiației solare, a proceselor de circulație atmosferică și a caracterului suprafeței subiacente. Dacă vara este călduroasă și lungă, atunci iarna este blândă și scurtă. În sudul Republicii Moldova se înregistrează în medie pe an mai multe ore cu soare decât în nord, respectiv 2.150 de ore cu soare și, 1.950. Temperatura medie anuală a aerului în sud constituie 10,1°C, cu un 1°C mai mult decât în nordul republicii²⁰. Mănăstirea Hagimus se află în perimetrul unei microregiuni unde temperatura medie a lunii ianuarie este de circa -3,3°C, a lunii iulie 21°C, precipitațiile anuale alcătuiesc 500-550 mm. După nivelul de asigurare cu umezeală și căldură, utilizate în dezvoltarea anumitor grupuri de culturi agricole, vatra monahală se află în limitele regiunii agroclimaterice de sud. Este regiunea cea mai bine asigurată cu căldură din Republica Moldova, fiind, totodată, inclusă în intervalul cu cea mai lungă perioadă de vegetație activă și a celei fără înghețuri. Dacă ultimele înghețuri de primăvară în aer au loc la mijlocul lunii aprilie, atunci primele înghețuri de toamnă au loc în a treia decadă a lunii octombrie, iar la suprafața solului se produce în prima decadă a lui octombrie. Această regiune agroclimaterică permite cultivarea cerealelor, florii-soarelui, culturilor etero-oleaginose și aromatice, pomilor fructiferi, legumelor, viței-de-vie etc.²¹. De menționat că la cultivarea plantelor, a legumelor și fructelor de pe terenul vetrei monahale se ține cont de specificul regiunii agroclimaterice.

Resursele de apă ale Mănăstirii Marta și Maria se încadrează în bazinul fluviului Nistru²², care constituie 57% din suprafața totală a Republicii Moldova. Această rețea hidrografică a fost generată de factorul climateric și de evoluția paleografică. Ihtiofauna bazinului Nistru include cca 70 de specii și subspecii de pești. Unul dintre cele 31 de monumente hidrologice ale naturii din Republica Moldova este *Izvorul lui Suvorov*, întins pe o suprafață de 0,5 ha, amplasat la 1,5 km nord-vest de

¹⁷ Andrei Ursu, Stela Curcubăt, *Istoria cernoziomului moldovenesc*, în: *Buletinul AȘM. Științele vieții*, 2018, nr. 1 (334), p. 156.

¹⁸ *Mănăstirea cu hramul Sfințelor Femei Mironosițe Marta și Maria Hagimus, Căușeni. Contract de achiziție*. Disponibil: <http://openmoney.md/institution/53:38> (accesat: 24.05.2020).

¹⁹ Nicolae Boboc, *Probleme de regionare fizico-geografică a teritoriului Republicii Moldova*, în: *Buletinul Academiei de Științe a Moldovei. Științele vieții*, 2009, nr. 1 (307), pp. 167-168.

²⁰ Tatiana Constantinov, Maria Nedelcov, *Clima*, în: *Republica Moldova. Ediție enciclopedică...*, p. 27.

²¹ *Ibidem*, pp. 34-35.

²² Nistru, cel mai mare fluviu din Republica Moldova, izvorăște din munții Carpați, la o înălțime de 759 m, are o lungime totală de 1.362 km. Face parte din cele nouă cursuri importante de apă din Europa. Are 25 de afluenți: 10 pe malul drept și 15 pe malul stâng. A fost numit în Antichitate de către romani *Tyras*, iar de sarmați – *Doniester*. Turcii îi ziceau *Turla*. Pe parcursul istoriei, pe malul drept al fluviului Nistru au fost edificate patru cetăți: Hotin, Soroca, Tighina, Cetatea Albă.

satul Hagimus, în vâlcea²³. La cca 30 m, în amonte de izvor, se află soseaua/drumul Tighina-Ursoaia. Obiectul hidrologic de valoare națională, cu un debit foarte mare (cca 200 l/min.), dispune de un spațiu amenajat al rezervorului cu apă, cu pereți de piatră tencuiți, uși de metal, o țeavă de scurgere a apei. Potrivit clasificării hidrologice, este un izvor cu apă rece, descendent de vale. Dacă după gradul de mineralizare este izvor oligomineral, atunci după compoziția chimică este hidrocarbonată-sodiu-magnezică²⁴. Potrivit specialiștilor, apele subterane din monumentele naturale hidrologice din nordul și centrul republicii au un conținut de nitrați mai mic de 50 mg/L spre deosebire de cele din sud, apa cărora conține 58,9-82,3 mg/L NO₃ (s. Hagimus, r-nul Căușeni; s. Proteagailovca, mun. Tighina și s. Copceac, r-nul Taraclia)²⁵.

Resursele de aprovizionare cu apă a Mănăstirii Hagimus țin de apele subterane, care aparțin bazinului artezian al Mării Negre. De menționat că RGS ocupă 22% din suprafața Republicii Moldova și deține 15,1% din populația republicii, ponderea rezervelor subterane de apă se ridică doar la 13,2%. Cele mai importante rezerve subterane de apă sunt amplasate în raioanele Căușeni (59,9 mii m³ pe zi) și Ștefan Vodă (54,1 mii m³ pe zi). În funcție de poziția scoarței terestre, modul de alimentare, particularitățile hidrodinamice și geoclimaterice, apele subterane sunt clasificate în ape freatică (cu scurgere liberă, fără presiune) și ape subterane de adâncime sau ape interstratiale (de obicei, cu presiune hidrostatică, numite și ape arteziene)²⁶. Ambele tipuri de ape subterane sunt utilizate pe larg la Mănăstirea Hagimus. Pe teritoriul mănăstirii se mai află o resursă acvatică – un lac.

În funcție de condițiile climaterice, geomorfologice, pedologice, s-au format ecosistemele și asociațiile forestiare. Sunt cunoscute trei regiuni cu vegetație forestieră diferită – cea de la nordul, centrul și sudul Republicii Moldova. Din punct de vedere climatic, sudul Moldovei este mai cald și mai arid. Altitudinea absolută (301 m). Vegetația forestieră s-a format mai ales pe lanțurile înălțimilor care pornesc din Codri²⁷. Dacă în trecut peisajele silvice și de silvostepă ocupau majoritatea fluviului Prut-Nistru, atunci în prezent, în funcție de rolul său economic și după suprafața ocupată sunt dominante peisajele agricole, care alcătuiesc 75% din

²³ *Legea nr. 1538 din 25.02.1998 privind Fondul Ariilor Naturale Protejate de Stat*, în: *Monitorul Oficial*, nr. 66-68 din 16.07.1998, art. nr. 442, anexa nr. 3.

²⁴ A. Begu, M. Sandu, *Izvorul de lângă satul Hagimus*, în: *Ariile naturale protejate din Moldova. Vol. 1: Monumente ale naturii geologice, paleontologice, hidrologice, pedologice*, coord. Gheorghe Postolache, Chișinău, Știința, 2016, p. 143.

²⁵ Maria Sandu, Raisa Lozan, Anatolie Tăriță, Sergiu Țurcan, Ana Comarnițchi, Alexandru Zlote, *Indicele de poluare cu nitrați a apei monumentelor naturale hidrologice protejate*, în: *Conferința „Impactul antropic asupra calității mediului”*. Culegere de articole științifice dedicată dlui Ion Dediu membru corespondent al AȘM la 85 de ani de la naștere și 62 ani de activitate științifică, Chișinău, Moldova, 14 februarie 2019, p. 117. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Culegere_Dediu_4_309_2019.pdf (accesat: 22.05.2020).

²⁶ Nicolae Boboc, Orest Melniciuc, Elena Zubcov, Viorica Gladchi, *Apele*, în: *Republica Moldova. Ediție enciclopedică...*, p. 41.

²⁷ Gh. Postolache, *Ecosistemele naturale. Vulnerabilitatea și adaptarea la schimbarea climei*, în: *Schimbarea climei cercetări, studii, soluții culegere de lucrări*, Chișinău, Bons Offices, 2000, pp. 43-46.

suprafața totală²⁸. Regiunea de Sud-Est a Republicii Moldova, unde este situat și complexul monahal vizat, se caracterizează printr-un grad mic de împădurire (8,6%), fapt explicat atât prin condițiile naturale nefavorabile (climă mai uscată, altitudini mai joase), cât și prin ponderea înaltă a terenurilor agricole. Pe culmile interfluviale se întâlnesc peisaje silvice reprezentate de stejar pufos și gorun. Potrivit raionării geobotanice a Moldovei, realizată în anul 1985 de T. Gheideman, membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei, Mănăstirea Hagimus s-ar situa în Districtul nr. 5 al dumbrăvilor subaride din stejar pufos²⁹. Doctorul habilitat Gheorghe Postolache propune o altă clasificare pe care o denumește Districtul nr. 6 al pădurilor de stejar pufos, în cadrul căruia delimitează mai multe microraiioane³⁰.

În apropierea lăcașului monahal se află Aria protejată „Pădurea Hârbovăț”, o suprafață de pădure valoroasă, atribuită la categoria rezervații peisagistice³¹. În acest amplasament, într-o depresiune, se află 17 stejari (*Quercus robur L.*). Dintre aceștia 10 au fost validați pentru a fi protejați de stat. Se evidențiază arborele 8, care are o vârstă de 110 ani³². De menționat că însăși Mănăstirea Hagimus este zidită la poale de pădure. O altă perlă o reprezintă Rezervația naturală silvică „Misilindra”, cu o suprafață de 1,7 ha, amplasată la sud de satul Hagimus, ocolul silvic Căușeni, parcela 21, subparcela 6, administrat de Gospodăria Silvică de Stat Bender. Diversitatea floristică este formată din 90 de specii de plante vasculare, dintre care opt specii de arbori, 12 specii de arbuști și 70 de specii de plante ierboase³³.

În Republica Moldova, **doar la Hagimus se găsește în habitat natural (pădure de stejar-pendulat cu scumpie) specia critic periclitată *Leontica-de Odesa* (*Gymnospermium odessanum*)**, ocupând cca 0,25 ha din suprafață. Este o plantă perenă, geofită, polenizată de insecte, care se înmulțește prin semințe și vegetativ și a cărui ciclu de vegetație începe la sfârșitul lunii martie și durează până la începutul lunii mai. Planta înflorește începând cu anul al treilea, din martie și până la începutul lui aprilie. Specia este ocrotită de lege, fiind inclusă în *Cartea Roșie a Republicii Moldova* (2015)³⁴. Au fost transplantate câteva exemplare în Grădina Botanică de la Chișinău. Tot în categoria speciilor rare, critic periclită, care habitează în împrejurimile lăcașului sfânt, menționăm Fluturile-

²⁸ Boboc Nicolae, Iurie Bejan, Pavel Țițu, *Considerații cu privire la evoluția peisajelor silvice pe teritoriul Republicii Moldova*. În: *Buletinul Academiei de Științe a Moldovei*, în: *Științele vieții*, 2007, nr. 3 (303), p. 138.

²⁹ Gheorghe Postolache, *Vegetația Republicii Moldova*, Editura Știința, Chișinău, 1995, p. 168.

³⁰ *Ibidem*, p. 180.

³¹ *Legea privind fondul ariilor natural protejate de stat*, în: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 66-68, 16 iulie 1998; В. Верина, *Памятники природы Молдавии*, «Карта Молдовеняскэ», Кишинев, 1980, с. 150; Gheorghe Postolache, Ion Cebotarenco, Victoria Covali, Aliona Miron, Ludmila Talmaci, Ghenadie Titică, *Aria Protejată Pădurea Hârbovăț*, în: *Mediul Ambient*, 2010, nr. 1 (49), pp. 32-40; T. Popușoi, A. Cantîr, Gh. Sîrodoev, *Evaluarea parametrilor morfometrici în Rezervația Peisagistică „Pădurea Hârbovăț” cu suportul geoinformațional*, în: *Buletinul Institutului de Geologie și Seismologie al AȘM*, 2012, nr. 2, p. 110.

³² Gheorghe Postolache, *Ariile naturale protejate din Moldova*. Vol. 2: *Arborii seculari*, coord. Gheorghe Postolache, Chișinău, Știința, 2015, p. 22.

³³ Gheorghe Postolache, Ion Cebotarenco, *Aria Protejată „Misilindra”*, în: *Mediul Ambient*, 2008, nr. 4 (40), pp. 33-34; *Doctor habilitat Gheorghe Postolache: Biobibliografie*, resp. ed.: Ion Valer Xenofontov; bibliogr.: Valentina Gurieva, Elena Negrețchi, Chișinău, Biblioteca Științifică (Institut „Andrei Lupan”, 2019, p. 179.

³⁴ *Cartea Roșie a Republicii Moldova*, ediția a treia, Chișinău, Știința, 2015, p. 32.

căpitan-al-ungherașului (-cu pensulă) (*Carcharodus floccifera*), care locuiește în poienile și lizierele de pădure. Specia dezvoltă două generații pe an. Pășunatul și cositul fânului din habitat reprezintă factorii limitativi, de aceea ca măsuri de protecție a acestei specii ocrotite de lege specialiștii recomandă conservarea habitatelor naturale specifice³⁵.

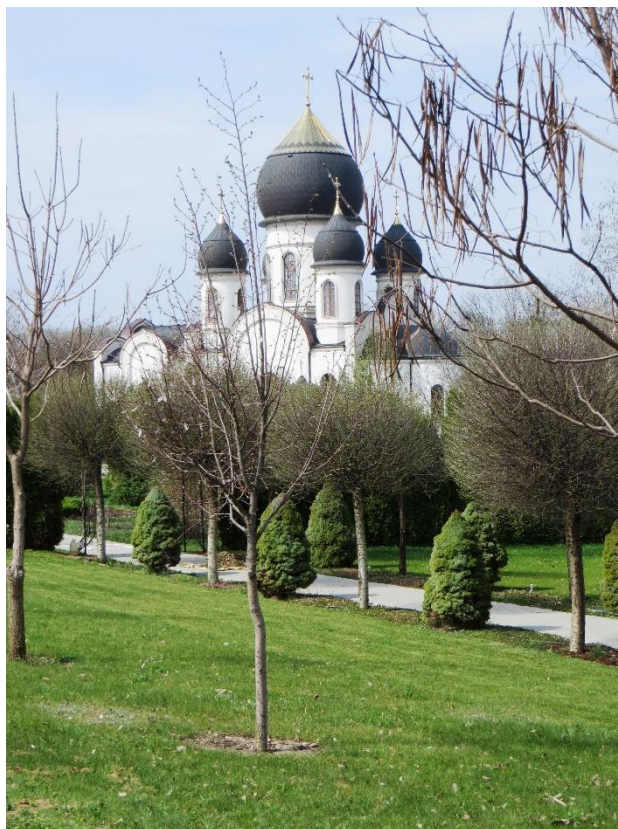
Flora din proximitatea mănăstirii este benefică pentru cultivarea și colectarea plantelor medicinale și aromatice, activitate avută în vizorul călugărițelor de la complexul monahal. În prezent, cca 40% din preparatele medicinale sunt de sorginte vegetală, iar peste 17 000 de specii de plante au utilizări medicinale. Flora sponată a spațiului Pruto-Nistean numără cca 200 de specii de plante medicinale. În Republica Moldova, industria farmaceutică este asigurată, parțial, de materie locală din plante medicinale adunate sau cultivate în ecosisteme naturale. Din perspectiva distribuției spațiale a resurselor climaterice importante pentru dezvoltarea plantelor medicinale, Mănăstirea Marta și Maria este poziționată în regiunea agloclimaterică de sud. Or, acest spațiu este caracteristic prin cultivarea următoarelor plante medicinale: anghinare, armurariu, brusture, busuioc, ciulin, coriandru, harmal, salcâm-alb, osul-iepurelui, talpa-gâștei, traista-ciobanului, trifoi-de-luncă, zmeur, pelin-negru, lemn-dulce, nalba-de pădure, mentă, mușețel, roibă etc.³⁶. O bună parte din aceste plante medicinale sunt utilizate și de comunitatea monahală de la Hagimus.

Călugărițele adoră florile pe care le îngrijesc pe teritoriul mănăstirii, considerându-le ca fiind printre cele mai mari binecuvântări ale Domnului.

Astfel, din cele relatate, bazându-ne pe literatura de specialitate și datele de arhivă, putem conchide că alegerea spațiului pentru deschiderea vetrei monahale Marta și Maria nu a fost una întâmplătoare, fiind gândită din perspectiva includerii atât a dimensiunii spirituale, cât și a celei ecologice, economice etc.

³⁵ *Ibidem*, p. 407.

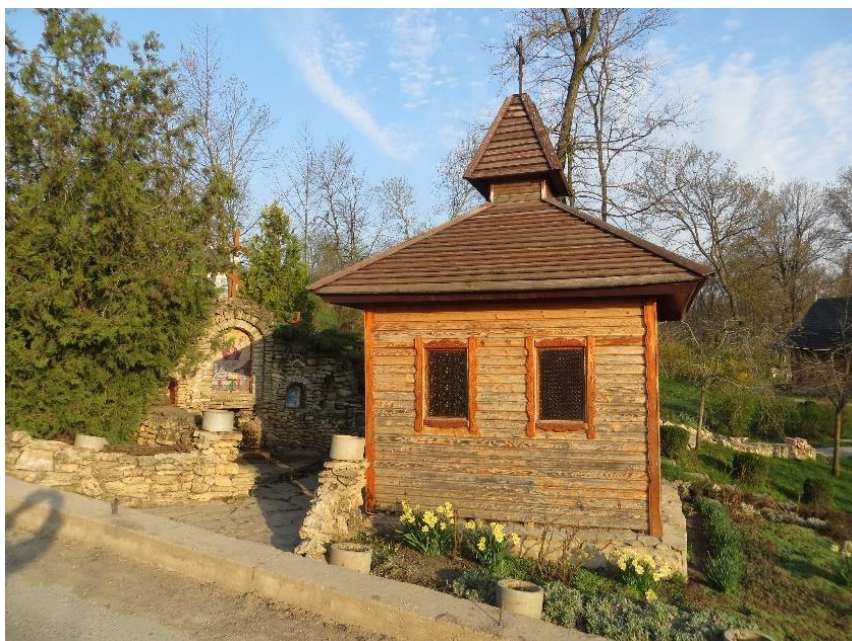
³⁶ A. Teleuță, Maricica Colțun, C. Mihailescu, Nina Ciocarlan, *Plante medicinale*, Litera, Chișinău, 2008, 335 p.; Maricica Colțun, *Plante medicinale și aromatice – ieri, azi și mâine*, în: *Akademios*. Revistă de știință, inovare, cultură și artă, 2016, nr. 2 (41), pp. 56-51.

Catedrala, pe doua niveluri: Biserica Sfintelor Femei Mironosițe Marta și Maria (biserica de vară) și Biserica Sfântul Apostol Andrei cel Întâi Chemat (biserica de iarnă)

Biserica de lemn Sfântul Dreptcredinciosul Voievod Ștefan cel Mare

Izvorul Maicii Domnului Dătător de Viață

Iazul Mănăstirii Marta și Maria

(foto realizate de Ion Valer Xenofontov)

Ion Valer XENOFONTOV, doctor în istorie,
cercet. șt. coord., lector universitar, Facultatea de
Istorie și Filosofie a USM; Biblioteca Științifică
(Institut) „Andrei Lupan”, MECC
ionx2005@yahoo.com

Lidia PRISAC, doctor în istorie, cercet. șt. superior,
Institutul Patrimoniului Cultural al MECC
lidiaprisac@yahoo.com

Emanuel BĂLAN

DESPRE HOLOCAUST CA MEMORIE A LOCURILOR

About the Holocaust as a memory of places¹

The memory of the Holocaust in Romania during the communist period was a taboo subject, often hidden. This has made it impossible to recover the historical truth, the living memory, or the cultural-artistic representations of this tragic moment in our contemporary history. It was only after 1990, and especially after the publication of the Final Report (2004), that the subject was more widely addressed. This material deals with the history of Holocaust memorialism in Romania, starting from the absence of cultural representations and insisting on the memory of places reminiscent of this tragic moment, places that can be included in a cultural route of memory with social, historical and why not economic benefits. Even if these cultural manifestations of memory are still few, they show that there is a critical opening of the public consciousness, but especially the proof of the recovery of the cultural memory of the Holocaust.

This cultural journey of memory can be an act of cultural and artistic reconstruction of the trauma of the Holocaust that preserves memory because it is important: To know and not to forget, so as not to repeat!

Keywords: Holocaust in Romania; cultural memory; Holocaust in Romanian literature and film; cultural journey of memory; Antonescu regime.

Vom începe studiul nostru cu un apel la memoria unui contemporan al evenimentelor Holocaustului din spațiul românesc, scriitorul Mihail Sebastian, care nota în jurnalul său, în 29 decembrie 1937: „Guvernul Goga s-a instalat – și nu e, cum credeam până a fi sosit la București, o combinație provizorie, ci o formulă stabilă. Va face noi alegeri, va governa, va realiza programul cuzist, la care toți miniștrii s-au referit azi în discursurile lor. Pentru prima oară s-a putut înregistra într-un discurs oficial vocabularul Poruncii Vremii: jidan, jidănime, dominația lui Iuda etc., etc.”². Era astfel, debutul unei perioade de persecuții, care va cuprinde inclusiv acte de violență și crime în masă.

Dacă este să vorbim despre antisemitismul românesc, existent în mentalul colectiv, popular³, încă din Evul Mediu, acesta dobândise, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, organizarea ideologică⁴, și va deveni politică de stat în perioada interbelică, după ascensiunea nazismului în Germania.

La început persecuțiile sunt legislative și economice, însă după fatidica vară a anului 1940, ele vor fi violente. Primele astfel de manifestări au loc la Dorohoi, la 1 iulie 1940, la câteva zile de la ultimatumul sovietic privind cedarea Basarabiei și

¹ This work is supported by project POCU 125040, entitled "Development of the tertiary university education to support the economic growth - PROGRESSIO", co-financed by the European Social Fund under the Human Capital Operational Program 2014-2020.

² Mihail Sebastian, *Jurnal*, București, Editura Humanitas, 1996, p. 137.

³ În acest sens, a se vedea lucrarea lui Andrei Oișteanu, *Imagina evreului în cultura română*, Iași, Editura Polirom, 2012.

⁴ A se vedea și lucrările lui Leon Volovici, *Ideologia naționalistă și «problema evreiască» în România anilor '30*, București, Editura Humanitas, 1995; Carol Iancu, *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*, București, Editura Hasefer, 1996 și Carol Iancu, *Evreii din România. De la emancipare la marginalizare, 1919-1938*, București, Editura Hasefer, 2000.

nordul Bucovinei, în timpul retragerii autorităților. Aici vor fi uciși de către soldații români 50 de evrei, după cifrele oficiale. Cu doar o zi înainte, pe 30 iunie, la Galați, vor fi uciși 136 de evrei⁵.

În timpul rebeliunii legionare din 21-23 ianuarie 1941, vor fi uciși în București 125 de evrei⁶. Era doar începutul a ceea ce urma a fi politica de stat, declanșată imediat după 21 iunie 1941 și până în 1944. Au avut loc pogromuri, precum cel de la Iași din 28-30 iunie 1941, când au murit circa 14.800 de evrei, inclusiv cei din trenurile morții⁷.

De asemenea, cel puțin până la finalul anului 1942, asupra populației evreiești din Vechiul Regat și Transilvania de Sud a planat amenințarea deportării în lagărele de exterminare din Polonia⁸. Imediat după august 1944, au apărut numeroase relatări ale martorilor despre crimele autorităților, unele dintre acestea și cu sprijinul membrilor comunității evreiești.

Unul dintre martori, F. Brunea-Fox, celebrul fotoreporter și scriitor, va publica în toamna anului 1944, jurnalul ținut în perioada ianuarie-februarie 1941, în timpul rebeliunii legionare⁹. Marius Mircu, jurnalist și scriitor cunoscut în epocă, va publica între 1944 și 1947, în cadrul unor broșuri, evenimentele tragice prin care a trecut populația evreiască, intitulate: „Pogromul de la Iași” (1944), „Pogromurile din Bucovina și Dorohoi” (1945) și „Pogromurile din Basarabia și alte câteva întâmplări” (1947).

Însă cea mai importantă mărturie postevenimente este opera lui Matatias Carp, *Cartea neagră. Suferințele evreilor din România: 1940-1944*, în trei volume apărute între 1946 și 1948¹⁰. Cartea sa, un punct de reper în cercetarea problematicii Holocaustului, a fost scrisă folosind atât documente din arhiva Uniunii Comunităților Evreiești, al cărei secretar a fost, dar și mărturiile martorilor, supraviețuitorilor și deciziile celor două Tribunale Populare care au judecat crimele comise pe teritoriul țării și al teritoriilor anexate și cele de pe teritoriul Transilvaniei de Nord-Est, de la București și Cluj-Napoca. Au fost puse sub acuzare 2.700 de persoane, fiind condamnate 668 dintre acestea¹¹.

⁵ Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu (eds.), *Raport final al Comisiei Internaționale pentru studierea Holocaustului din România*, Iași, Editura Polirom, 2004, pp. 83-84; Adrian Cioflâncă, *Informații noi despre masacrele antisemite din 1940*, în: *Revista 22*, 11 august 2015. Disponibil la: <https://revista22.ro/dosar/informaii-noi-despre-masacrele-antisemite-din-1940> (accesat: 20.09.2020).

⁶ Dumitru Tucan, *Recuperarea istoriei traumatice și jocurile memoriei. Despre memoria Holocaustului din România*, în: *Transilvania*, 6/2020, p. 8.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, 3rd edition, vol. II, Yale University Press, 2003, pp. 831-845. Din nord-vestul Transilvaniei au fost deportate și au sfârșit la Auschwitz circa 132.000 de evrei, deportați de autoritățile maghiare și germane. Ca o completare care să întregască acest tablou sumbru, trebuie spus și că din teritoriile românești dinaintea războiului, cedate Ungariei după Dictatul de la Viena și revenite ulterior la trupul țării, vor sfârși în Holocaust 132.000 de persoane deportate la Auschwitz de autoritățile maghiare și germane ale timpului.

⁹ F. Brunea-Fox, *Orașul măcelului. Jurnalul rebeliunii și al crimelor legionare*, București, Editura Hasefer, 1997.

¹⁰ Matatias Carp, *Cartea neagră. Suferințele evreilor din România: 1940-1944*, volumul 1, *Legionarii și rebeliunea*, București, Editura Socec, 1946; volumul II, *Pogromul de la Iași*, București, Societatea de Editură și Arte Grafice „Dacia Traiană”, 1948 și volumul al III-lea, *Transnistria*, București, Societatea de Editură și Arte Grafice „Dacia Traiană”, 1947.

¹¹ Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu (eds.), *op. cit.*, p. 330.

Imediat după 1944, sovietizarea țării a impus o abordare aparte asupra problematicei Holocaustului, iar „ocupația sovietică și regimul comunist impuse [...] au împiedicat o dezbateră reală despre fascismul românesc [...]”¹², fapt dovedit după 1989, respectiv că aceste procese au fost viciate politic¹³. Deceniul cinci a dus și mai mult la ștergerea memoriei despre Holocaust și uitarea vinovaților, subiectul devenind unul tabu, deoarece trebuia edificată noua societate, iar dușmanii erau alții. Perioada edificării naționalism-socialismului românesc, în timpul regimului Ceaușescu, s-a bazat inclusiv pe disculparea vinei și, mai mult, pe evitarea termenilor *Holocaust*, „*soluție finală*” sau *genocid*¹⁴. Nici în primul deceniu postdecembrist, memoria Holocaustului nu a fost altfel tratată decât în perioada de dinainte de 1989, această memorie fiind marcată de diverse forme de negaționism și trivializare prin comparație, lucru remarcat și de către Michael Shafir¹⁵.

Recuperarea memoriei Holocaustului în România a avut loc cu întârziere, din cauza nevoii de a recupera trauma totalitarismului. Această traumă a totalitarismului a eclipsat memoria Holocaustului, dând naștere și polemicilor intelectuale și chiar politice de negare, fiind nevoie de o intervenție legislativă și instituțională. Una dintre măsuri a fost înființarea *Comisiei Internaționale pentru Investigarea Holocaustului din România*, prezidată de Elie Wiesel, care, în 2004, a prezentat un raport ce documenta, istoric, pe lângă faptele guvernului Antonescu, și partea ideologică și culturală care a condus la Holocaust¹⁶. A fost înființat Institutul Național pentru studierea Holocaustului din România, „Elie Wiesel”, a fost stabilită ziua națională de comemorare a Holocaustului – 9 octombrie, s-a făcut propunerea unor cursuri opționale pentru ciclul preuniversitar al învățământului. Interesul academic pentru studierea problematicei a crescut.

Memoria culturală este descrisă de către Jan Assmann ca o parte a memoriei umane, alături de memoria comunicativă și politică: „Indivizii au diferite identități aflate în legătură cu diferitele grupuri, comunități, sisteme de credință, sisteme politice etc. de care aparțin: memoriile lor comunicative și culturale, adică memoriile colective sunt, toate, extrem de variate. La orice nivel am privi, putem observa că memoria este un sistem deschis. Totuși, nu e în totalitate deschisă și difuză. Există întotdeauna anumite cadre care leagă memoria de un orizont specific de timp și identitate care pot fi observate la nivel individual, generațional, politic și cultural. Dacă această legătură e absentă, avem de-a face mai degrabă cu cunoașterea decât cu memoria. Memoria este cunoașterea indexată identitar”¹⁷.

Memoria culturală, parte a memoriei colective, este reprezentată de muzeele, expozițiile muzeale, memorialele și documentarele văzute ca artefacte instituțional-istorice și artistice, adică filme și literatură. În privința muzeului, în octombrie 2019,

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 321.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 346-352.

¹⁵ Michael Shafir, *Între negare și trivializare prin comparație. Negarea Holocaustului în țările postcomuniste din Europa Centrală și de Est*, Iași, Editura Polirom, 2002.

¹⁶ Friling, Ioanid și Ionescu, eds., *op. cit.*, p. 390.

¹⁷ Jan Assmann, *Globalization, Universalism, and the Erosion of Cultural Memory*, în: *Memory in a Global Age. Discourses, Practices and Trajectories*, coord. Aleida Assmann, Sebastian Conrad, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2010, p. 123.

a intrat în vigoare legea privind înființarea *Muzeului Național de Istorie a Evreilor și al Holocaustului*¹⁸. Partea filmografică românească a Holocaustului este extrem de redusă, dar sunt câteva filme care ar putea fi studiate. Primul dintre ele este *Actorul și sălbaticii* (1974), regizat de Manole Marcus. Filmul insistă pe imaginea mistic-violentă a legionarilor și o pune în antiteză cu aceea a umanității personajelor Caratase (inspirat milimetric din figura celebrului Constantin Tănase) și a textierului Ionel Friedman (inspirat din figura textierului lui Tănase – Ion Pribeagu/Isac Lazarovici). Filmul indică, într-o manieră mai degrabă ambiguă, dar reperabilă, violența istorică a epocii.

După 1990, primul film care tratează această problematică este cel al lui Radu Mihăileanu, *Trenul vieții* (*Train de vie*), din 1998, un film basm presărat cu umor, în fapt o altă față la tragedia Holocaustului, cu atât mai mult cu cât regizorul este fiul unui supraviețuitor al deportării transnistriene.

În 2008, Radu Gabrea realizează *Călătoria lui Gruber*, după un scenariu al lui Răzvan Rădulescu, care face referire la Pogromul de la Iași și se axează pe imaginea autorităților române, vinovate de masacre. În 2001, Radu Gabrea realiza documentarul *Struma*, un film realizat pe un scenariu de Stelian Tănase, care spune povestea tragică a celor 769 de evrei îmbarcați, la 12 decembrie 1941, pe vasul „Struma” la Constanța, vas scufundat apoi, pe 23 februarie 1942, în apele Mării Negre. Documente, fotografii, interviuri, printre care o convorbire cu unicul supraviețuitor al dezastrului, David Stoliar, reconstituie acest tragic episod al Holocaustului.

Un act de recuperare a memoriei Holocaustului, găsim la Radu Jude, atât în *Aferim!* (2015), o poveste care are în centru robia romilor, și indirect în *Inimi cicatrizate* (2016), unde povestea suferinței fizice și a vitalității creative a lui M. Blecher e amestecată cu referințe la antisemitismul românesc din preajma războiului. Recent, în *Țara moartă* (2017), Jude construiește un documentar apelând la secvențe din *Jurnal din vremuri de prigoană* al lui Emil Dorian, cu fotografii din colecția recent descoperită a lui Costică Acsinte, reușind să surprindă tensiunile sociale și etnice ale epocii. Tot un documentar este recentul film *Ieșirea trenurilor din gară*, din 2020, realizat de Jude împreună cu istoricul Adrian Cioflâncă, film care evocă Pogromul de la Iași.

Literatura despre Holocaust a fost săracă în perioada comunistă, lucrările fiind axate pe memoria vie. Dan Sergiu (pseudonimul lui Isidor Rotman), supraviețuitor al deportării în Transnistria, scrie romanele *Unde începe noaptea* (1945) și *Roza și ceilalți* (1946). Isac Peltz publică, în 1946, *Israel însângerat*, un roman care rememorează atât atrocitățile comise de legionari în timpul rebeliunii din 1941, cât și infernul aducător de moarte al lagărelor din Transnistria.

Matei Gall publică, în 1956, un roman autobiografic, *Masacrul*, care prezintă ficțional deportarea sa la Vapniarka și supraviețuirea în urma masacrului de la Râbnița din mai 1943. În anii '60, romanul *Șatra* de Zaharia Stancu, apărut în 1968, face referire la deportarea romilor în Transnistria. Abia în 1981, Norman Manea, în *Octombrie, ora opt*, o carte cu accente autobiografice, se prezintă pe sine,

¹⁸ <https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/institutul-wiesel-a-lansat-concursul-pentru-viitorul-muzeu-national-de-istorie-a-evreilor-si-al-holocaustului-din-romania-1383075> (accesat: 20.10. 2020).

supraviețuitor al Transnistriei, unde e deportat împreună cu părinții la numai cinci ani. Memorialistica Holocaustului românesc, destul de abundentă de altfel, a fost masiv recuperată editorial după 1989.

Holocaustul reprezintă și o întoarcere la memorie, deoarece este important să știm și să nu uităm pentru a nu repeta. După 1945, au fost ridicate, în locurile unde au avut loc masacre și crime, monumente comemorative care să amintească că nu trebuie să uităm, toate putând fi încadrate într-un tur al memoriei. Acest drum al memoriei poate porni de la Dorohoi. Aici, la 1 iulie 1940, au fost uciși 50 de evrei, iar alte zeci răniți. Unii istorici, precum Carol Iancu, Jean Ancel, Lya Benjamin, susțin că numărul celor uciși a fost de 165 până la 200. Potrivit lui Dinu C. Giurescu, în 2 iulie 1940, militari din Regimentul 3 grăcineri au intrat în conflict cu evreii din oraș¹⁹.

Monumentul consacrat victimelor Pogromului de la Dorohoi²⁰

În cimitirul din Haifa în Israel există un monument al victimelor Holocaustului din Dorohoi și Rădăuți
<http://ehpes.com/>

În urma pogromului de la Iași, din iunie 1941, au rămas mai multe gropi comune, unele știute, altele nu. Astfel de gropi se găsesc în cimitirele din Iași, Podu Iloaiei, Târgu-Frumos, Roman și Călărași. Comunitatea evreiască s-a preocupat ca mereu după război să aibă loc pelerinaje la gropile comune și pomeniri ale victimelor. Plângerea morților și comemorarea au fost, mai mereu, restrânse la lumea evreiască, tot mai mică după Holocaust și emigrarea evreilor în timpul comunismului. Plăcile memoriale din cimitire au fost puse imediat după război de Federația Comunităților Evreiești, iar textele combină limbajul religios cu vulgata comemorativă comunistă. Abia în anii '70, PCR a permis publicarea unei cărți despre pogrom (*Zile însângerate la Iași*, scrisă în cea mai mare parte de istoricul de partid Aurel Kerețki, care,

¹⁹ Radu Ioanid, *Holocaustul în România*, Iași, Editura Polirom, 2019, pp. 84-85; Petru Clej, Dorohoi, 1 iulie 1940: Armata română omoară civili evrei neînarmați. Disponibil :<https://m.rfi.ro/cultura-122542-dorohoi-1-iulie-1940-armata-romana-omoara-civili-evrei-neinarmati> (accesat la 20.10.2020).

²⁰ Monumentul consacrat victimelor Pogromului de la Dorohoi. (<https://www.rfi.ro/cultura-122542-dorohoi-1-iulie-1940-armata-romana-omoara-civili-evrei-neinarmati> accesat la 20.10.2020).

răstălmăcind sursele, îi face responsabili exclusiv pe germani pentru violențe) și ridicarea unui monument în memoria victimelor. În acea perioadă, Ion Iliescu era prim-secretar al Comitetului Județean Iași al PCR. Acest monument a fost ridicat în fața Sinagogii Mari din Iași și refăcut în 2011, la 70 de ani de la pogrom²¹.

Monumentul inițial și refăcut în 2011²²

În Cimitirul evreiesc din Iași, pe lângă gropile comune de la pogrom (acoperite imediat după război cu straturi de flori, apoi cu plăci de beton), se mai găsesc rămășițele celor uciși la Stâncă și în pădurea Vulturi. Gropile comune de la Stâncă (trei din patru) au fost deschise în septembrie 1945, iar cele 311 cadavre descoperite (raportul militar vorbea doar de 40 de evrei executați) au fost mutate cu camioanele în cimitirul evreiesc. O placă din cimitir le pomenește memoria. Tot acolo au fost aduse, în 2011, rămășițele găsite prin cercetările de arheologie contemporană din 2010, de la Popricani, iar în 2011 a fost ridicat un monument care subliniază responsabilitatea regimului Antonescu.

Gropile comune ale pogromului de la Iași și Mormântul evreilor masacrați în pădurea Vulturi, comuna Popricani²³

²¹ Dezvelirea noului Obelisc în memoria victimelor pogromului, în: *Realitatea Evreiască*, nr. 366-367, 1-31 iulie, 2011, p. 14.

²² https://ro.wikipedia.org/wiki/Monumentul_Victimelor_Pogromului_de_la_Iași (accesat: 20 octombrie 2020).

Groapa comună de la Popricani, descoperită în vara lui 2010, în urma unei investigații, este situată în pădurea Vulturi, Popricani, la 11 km de Iași. Aici au fost descoperite cadavrele a 36 de persoane (12 copii, 9 femei și 15 bărbați). Investigația a fost începută în 2002, mai întâi prin publicarea, în ziarul „Monitorul de Iași”, a unor mărturii ale unor localnici din satele comunei Popricani, care au văzut, în vara anului 1941, evrei din Iași aduși în pădurea din satul Vulturi. Cercetarea a fost imediat oprită, fără a se oferi explicații, fiind reluată abia în 2010. Una dintre cele mai importante mărturii a fost cea a lui Vasile Enache, dată în 2010²⁴, martor direct la împușcarea evreilor în timp ce păștea vacile în pădure: „Soldații au scos patru evrei și ăia au făcut o groapă mare, mare, mai mare decât statul unui om. Erau trei gropi cu totul, una lângă alta. [Pe] evreii cu haine bune îi dezbrăca[u]. Era unul Stefan Clim din sat care îi dezbrăca. După aia, puneau câte zece evrei pe malul gropii, în fund și cu picioarele în groapă. Iar românii noștri trăgeau cu pușca și ei cădeau în groapă. Era soldatul și evreul, fiecare ochea câte unul de la doi metri. După aia cobora[u] patru evrei în groapă ca să aranjeze morții. (...) Gropile sunt lângă un dâmb, mai jos 10-15 metri, într-o poiană. Erau mai mult de o sută de evrei și nu a scăpat niciunul. Zac acolo și acuma”²⁵.

O altă groapă comună a fost descoperită în toamna lui 1945, pe un islaz din comuna Stânca, la 14 km de Iași. Aici au fost descoperite trei gropi comune, cu 95 de cadavre în groapa 1; 119 în groapa 2 și 97 în groapa 3, în total 311 cadavre care au fost reînhumate în Cimitirul evreiesc din orașul Iași, unde se află și astăzi. Pe locul masacrului a fost ridicat un monument comemorativ în 2010²⁶.

În urma pogromului de la Iași, au rămas mai multe gropi comune, în oraș și în localități prin care au trecut „trenurile morții”. După acest masacru, câteva mii de evrei au fost arestați și duși la Chestura Poliției, de unde au fost îmbarcați în două garnituri de tren cu destinația Bărağan. Din cauza condițiilor inumane, circa 2.700 de evrei au murit de sufocare sau de sete. În primul tren, care urma să plece în direcția Călărași, au fost băgați 5.000 de evrei, dintre care au supraviețuit 1.011, în timp ce, dintr-un număr de 2.500 de evrei îmbarcați în trenul cu direcția Podu Ilioaiei, au supraviețuit doar 700.

²³ <http://adriancioflanca.blogspot.com/2012/05/la-cimitirul-evreiesc-din-iasi-pacurari.html> (accesat: 20 octombrie 2020).

²⁴ Adrian Cioflâncă, *Groapa comună de la Popricani (Iași)*. Disponibil: <https://www.pogromuldelaiasi.ro/gropi-comune/groapa-comuna-de-la-popricani-iasi/> (accesat: 20 octombrie 2020).

²⁵ Vlad Stoicescu, *România se înșurubează definitiv pe harta Holocaustului*, în „Evenimentul Zilei”, 5.11.2010, p. 5; Nicoleta Bunduc, *Gropi comune la 10 km de Iași*, în „Ziarul de Iași”, 5.11.2010, p. 4; Alison Mutler, *Holocaust-Era Mass Grave Found in Romania*, Associated Press, 5.11.2010; știrea a fost preluată de zeci de publicații electronice din întreaga lume (BBC, Agence France-Presse, Reuters, CNN, Fox News, The Washington Post, MSNBC, CBS, USA Today, Herald Sun, Daily Mail, Haaretz, Jerusalem Post, China Post, The Seattle Times etc); publicația „Time” a dedicat un material larg subiectului: Rupert Wolfe Murray, *A Mass Grave Raises Ghosts of Romania's Holocaust Past*, în „Time”, 12.11.2010. Disponibil: <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,2031066,00.html> (accesat: 20.10.2020).

²⁶ Adrian Cioflâncă, *Gropile comune de la Stânca*. Disponibil: <https://www.pogromuldelaiasi.ro/gropi-comune/gropile-comune-de-la-stanca/> (accesat: 20.10.2020).

Principalele cauze ale deceselor au fost asfixierea și deshidratarea. Primul tren a ajuns la destinație după 9 zile, iar al doilea după opt ore²⁷.

Traseul primului tren, plecat spre Călărași la 30 iunie 1941 și ajuns la destinație pe 6 iulie, este presărat cu multe gropi comune nemarcate.

La Podul Iloaiei, în cimitirul evreiesc, există o groapă comună și un monument comemorativ dedicat celor morți în al doilea tren al morții ajuns aici. Din 2.500 de evrei plecați din Iași, au ajuns la destinație jumătate, iar 1.194 de evrei au murit²⁸.

La Târgu-Frumos, în cimitir, se află o imensă groapă comună (25 m lungime, 2,5 m lățime și 2,5 m adâncime), săpată pentru îngroparea cadavrelor descărcate la Târgu-Frumos din „primul tren al morții”. Groapa comună este marcată de un monument comemorativ, cu o inscripție în limbile română și ebraică: „În memoria celor 540 de evrei îngropați aici victime ale barbariei fasciste uciși în „trenul morții” în zilele 29-30 iunie și 1 iulie 1941. Să nu uităm crimele fascismului!”. Acesta este un alt punct pe traseul memoriei. Este primul pe drumul celui de al doilea „tren al morții”.

Monumentul de la Târgu-Frumos. Se știe, conform documentelor, că au fost scoase din vagoane cadavre la Iugani, Săbăoani, Mărășești, Inotești și Hălăucești. La Iugani, au fost date jos 327 de cadavre, pe 2 iulie 1941²⁹.

Gropile nemarcate: cazul Mircești. În privința acesteia, martorii nu au o părere unanimă, dar cert este că, în cimitirul evreiesc de la Roman, există două gropi comune, iar pe monumentul funerar stă scris: „În aceste două gropi, sînt 413

²⁷ Radu Ioanid, *op. cit.*, p. 125.

²⁸ *Ibidem*, p. 139.

²⁹ Cifra a fost notată de locotenentul de jandarmi Aurel Triandaf, cel care conducea garda trenului, pe un petec de hârtie care s-a păstrat în arhive.

victime din care 53 date jos în Gara Roman și 360 deshumate din Comuna Mircești – Iugani”³⁰.

Următorul punct este Săbăoani, unde au fost înhumate circa 300 de cadavre, în 3 iulie 1941, provenind din primul tren al morții³¹. La Roman, o parte dintre ei au fost salvați în gara Roman prin intervenția energică a președintei Crucii Roșii din Roman, Viorica Agarici³², iar 53 de cadavre au fost înhumate în cimitirul evreiesc³³.

Monumentul funerar din cimitirul evreiesc din Roman³⁴

Mărturiile despre intervenția sa în calitate de președinte al filialei locale de Cruce Roșie sunt edificatoare. Unul dintre supraviețuitori nota în memoriile sale: „Joi, dimineața, trenul s-a oprit în gara Roman. Toate vagoanele au fost deschise și din ele au început să coboare oamenii, complet dezbrăcați și mai ales înspăimântați. Spre marea noastră surpriză, o doamnă împărțea căni de apă și bucățele de zahăr, a patra parte dintr-o felie de zahăr. Doamna se numea Agarici și reprezenta Crucea Roșie”³⁵.

Un alt supraviețuitor spunea: „După foarte puțin timp, trenul s-a oprit în gara Roman. Ajutat de alții, m-am dat jos din tren. Eram gol pușcă. Tot ajutat de alții am fost pus să fac un duș cald. Mi-a făcut bine, foarte bine. După aceea o doamnă de la Crucea Roșie ne-a adus bucăți de zahăr și căni cu apă curată, am revenit la viață. Mai târziu am aflat că numele ei era doamna Agarici. O femeie simplă, dar autoritară. Un nume care merită să fie binecuvântat mereu și mereu. Un om de bine! O femeie cu suflet mare!”³⁶.

³⁰ Matatias Carp, *Cartea Neagră*, vol. II, p. 35.

³¹ *Ibidem*, p. 36, 197.

³² La 8 iunie 1983, Institutul Yad Vashem din Ierusalim i-a acordat, post mortem, diploma și titlul de “Drept între popoare”, un arbore fiind plantat în memoria ei pe „Aleea Celor Drepti” (Marius, Mircu, *Poporul evreu nu uită pe binefăcătorii săi*, în: *Revista Culturii Mozaic*, An. XXVII, nr. 532, 15 iunie 1983, p. 5).

³³ Matatias Carp, *op. cit.*, p. 186.

³⁴ Adrian Cioflâncă, Traseul memoriei, 27 octombrie 2012. Disponibil: <http://adriancioflanca.blogspot.com> (accesat la 20.10. 2020).

³⁵ Dr. Iosef Finkelstein, *Iași, orașul meu Iași*, Iași, Editura Dan, 2009, p. 68.

³⁶ Adrian Radu-Cernea, *Pogromul de la Iași. Depoziție de martor*, București, Editura Hasefer, 2002, p. 85.

La procesul criminalilor de război, la Tribunalul Poporului din București, audiată în 26 iulie 1945, Viorica Agarici spunea: „M-am dus la gară; am vorbit cu comandantul militar al gării despre acest lucru, mi-a spus că nu este voie să dăm apă la oamenii [aceia]. Atunci m-am adresat dlui colonel Graur, comandantul garnizoanei [din Roman], i-am spus că Crucea Roșie este împiedicată să îndeplinească misiunea. D-și mi-a spus că nu poate dispune singur și trebuie să întrebe [pe] un superior al dlui. M-am dus cu dânsul la mașină, ne-am dus la Cercul Militar unde la acea dată lua masa dl General Tătăranu, care a autorizat să se dea apă la oameni. M-am întors la locul unde trenul [era] oprit și am spus că avem ordin [care permite] să dăm apă la oameni... Într-un strat gros de murdărie de om și de sânge [zăceau] zeci și zeci de oameni în fiecare vagon, goi, înnebuniți, lipiți între ei ca sardelele, morți, muribunzi și vii [împreună]... Duhnea îngrozitor....”³⁷.

Monumentul închinat Vioricăi Agarici din Gara Roman³⁸

În noaptea de 4/5 iulie, în gara de la Mărășești, au fost date jos din tren 10 cadavre, iar la Inotești alte 40 de cadavre³⁹. Punctul terminus al călătoriei este Călărași, acolo unde au ajuns evreii din primul tren. Lagărul de la Călărași, unde au fost aduși evreii din primul tren al morții după pogromul de la Iași, din 29 iunie 1941, nu mai există. Mai există clădirea cazarmii Regimentului 23 Infanterie, unde au fost închiși cei 1111 evrei supraviețuitori ai trenului morții. Aici, dar și pe drumul spre Călărași, și-au găsit moartea circa 100 de evrei. După război, lângă gropile comune din cimitirul evreiesc, a fost ridicat un monument, însă în Călărași nimic nu

³⁷ Marius Mircu, *Viorica Agarici*, în „Revista Cultului Mozaic”, nr. 432, 15 martie 1979, p. 1.

³⁸ <https://primariaroman.ro/vernisajul-expozitiei-muzeale-viorica-agarici-3-iulie> (accesat: 20.10.2020).

³⁹ Matatias Carp, *op. cit.*, pp. 137-138.

amintește de lagărul unde, în vara lui 1941, au fost închiși peste o mie de evrei, nici măcar o placă comemorativă⁴⁰.

În 1978-1979, într-o operațiune secretă aprobată de Federația Comunităților Evreiești și regimul Ceaușescu, cel puțin o parte dintre morții din gropile comune din Călărași au fost exhumați și transportați în Israel, într-un cimitir din orașul Holon.

Monumentul de la Călărași într-o fotografie din 1950. Fototeca CSIER
Foto Adrian Cioflâncă

Ce a rămas astăzi din monumentul cimitirul evreiesc din Călărași

Un alt punct al drumului ajunge la București, unde, în ianuarie 1941, a avut loc pogromul legionar, în timpul rebeliunii acestora 120 de evrei fiind uciși⁴¹.

În București a fost inaugurat, la 8 octombrie 2009, Memorialul Holocaustului, cu ocazia Zilei Holocaustului din România, zi de comemorare a celor peste 250.000 de evrei care au murit ca urmare a deportării lor în Transnistria, în 1941⁴². Memorialul, realizat de artistul Peter Jacobi, cuprinde, pe lângă Memorialul central, Coloana memorială, Via Dolorosa, Roata Romilor, Steaua lui David și Epitaf⁴³.

Holocaustul a fost o formă de crimă menită nu doar a distruge fizic evreii din Europa, ci și de a le anula identitatea, demnitatea și memoria. Gropile comune reprezintă cel mai teribil semn al acestei duble crime comise de Germania nazistă și aliații ei, între care și România antonesciană. Acestea sunt presărate peste tot în Europa de Est și pe teritoriul fostei Uniuni Sovietice. Câteva gropi comune se găsesc și în România. Altele, mai multe, se află pe teritoriile controlate de autoritățile române după declanșarea Operațiunii Barbarossa.

⁴⁰ Adrian Cioflâncă, *Lagărul uitat de la Călărași*, 21 februarie 2019. Disponibil: <https://www.scena9.ro/articole/lagarul-uitat-de-la-calarasi>(accesat la 20.09.2020).

⁴¹ Radu Ioanid, *op. cit.*, p. 95.

⁴² Vlad Stoicescu, Să ne amintim pentru a nu se mai repeta niciodată. În: „Evenimentul Zilei, 8 octombrie 2009. Disponibil: <https://newskeeper.ro/articol?id=2353CF4F2CF4AEC0FB0B349F950F2327&data=2009-10-08> (accesat la 20.09.2020).

⁴³ <https://www.mediafax.ro/cultura-media/memorialul-holocaustului-din-romania-inaugurat-joi-in-capitala-4972070>(accesat: 20 septembrie 2020).

Traseele celor două trenuri ale morții din vara anului 1941⁴⁴

Emanuel BĂLAN,
doctorand,
Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava,
e-mail: emanuel.balan_tgn@yahoo.com

⁴⁴ <http://adriancioflanca.blogspot.com/> (accesat: 20 septembrie 2020).

Ion Valer XENOFONTOV
Lidia PRISAC

**ȘCOALA AUTO A UNIVERSITĂȚII DE STAT DE MEDICINĂ ȘI
FARMACIE „NICOLAE TESTEMIȚANU”
DIN REPUBLICA MOLDOVA**

**Driving School of the Medicine and Pharmacy „Nicolae Testemițanu” State
University from Republic of Moldova**

The Driving School is a subdivision of the Medicine and Pharmacy "Nicolae Testemitanu" State University of from Republic of Moldova created throw the Decision of the College Health Ministry (July 10, 2009). The concept of opening belongs to acad. Ion Ababii – "I had a work visit to the USA and I was pleasantly surprised that all the medical staff in this country had a driver's license. I realized that such kind of approach also must be applied in the medical education system from the Republic of Moldova". The university subdivision holds an Activity License from February 10, 2016 for a period of five years of the continuous professional training program, the initial training of drivers being for category B (B1)". At the Driving School are working seven employees: the administrator, three teachers and three instructors. Since 2014, the administrator of the Driving School is Nicolae Cernolev, electromechanical engineer, retired military. The school instructs students and residents, University employees and other categories of beneficiaries to carry out medical activity. The training is done in Romanian and Russian. In the process of the studying, foreign students, face a language impediment. In the time of the training, the practically examples are extracted from medicine field.

Keywords: *Driving School; driver's license; students/residents; medical staff; Medicine and Pharmacy "Nicolae Testemitanu" State University; Republic of Moldova.*

Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu” din Republica Moldova (*infra*: Universitatea „Nicolae Testemițanu”) este o instituție publică de învățământ superior, care are drept scop formarea medicilor și farmaciștilor, în conformitate cu exigențele europene. Este principalul centru științific și științifico-didactic în domeniul medical și farmaceutic din Republica Moldova. Fondatorul instituției este Ministerul Sănătății, Muncii și Protecției Sociale al Republicii Moldova. În ianuarie 2007, Universitatea „Nicolae Testemițanu” a fost înregistrată ca instituție publică cu termen de activitate nelimitat. Din anul 2013, Universitatea „Nicolae Testemițanu” funcționează în condiții de autonomie financiară, fapt ce-i oferă o mai mare libertate în gestionarea resurselor proprii, în special în dezvoltarea bazei tehnico-materiale și a patrimoniului universitar. Universitatea „Nicolae Testemițanu” este acreditată în plan național de Agenția Națională de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare (*infra*: ANACEC). Universitatea este poziționată printre cele mai bune 50 de școli de medicină din Europa din cele 250 existente. În primăvara anului 2019, instituția a fost acreditată la nivel internațional, pentru o perioadă de cinci ani, de Comisia Externă de Experți din

România, F. Rusă, Lituania, Kazahstan a Agenției Independente de Acreditare și Rating (IAAR), conform standardelor Federației Mondiale pentru Educație Medicală.

Pentru dezvoltarea abilităților practice ale cadrelor medicale și farmaceutice, sub egida Universității „Nicolae Testemițanu” au fost instituite mai multe structuri. Una dintre acestea este Școala Auto, care reprezintă o subdiviziune a Universității „Nicolae Testemițanu” creată în baza Hotărârii Colegiului Ministerului Sănătății (MS) nr. 4/6 din 10 iulie 2009. Această structură se subordonează prorectorului pentru educație și probleme sociale, iar din perspectiva exploatarei tehnice, șefului Serviciului de administrare a patrimoniului. Inițiativa și conceptul de deschidere a Școlii îi aparține acad. Ion Ababii, rectorul instituției, cu anumite intermitențe, în anii 1994–2019: „Am avut o vizită de documentare în SUA și am rămas plăcut surprins că toate cadrele medicale din această țară au permis de conducere. Am conștientizat faptul că o astfel de abordare trebuie aplicată și în sistemul educațional medical din Republica Moldova”¹. Într-adevăr, specificul *activității umane*² în domeniul medicinei și farmaceuticii implică, *volens-nolens*, formarea unor abilități practice ce necesită o mobilizare rapidă la destinație (în cazul nostru, la bolnavi), deoarece sunt situații în care în lupta pentru supraviețuire valorează fiecare clipă³.

Subdiviziunea universitară deține Licența de activitate Seria A MMII nr. 050770 din 10 februarie 2016. În anul 2017, reprezentanții Școlii au elaborat un raport de autoevaluare în scopul acreditării programului la ANACEC⁴. În vederea susținerii cu succes a acreditării s-a muncit mult: „Am avut foarte mult de lucru, s-au făcut reparații capitale în cadrul Școlii Auto, a fost achiziționat mobilier nou, s-au achiziționat calculatoare performante, s-au procurat cărți noi pentru instruire, altfel nu am fi avut șansa promovării”⁵.

La 23 martie 2018, dosarul a fost depus la ANACEC. A fost instituită Comisia de evaluare externă (președinte: Veaceslav Ursu; membri: Petru Voleac și Marcel Burduniuc), aprobată la ședința Consiliului de Conducere ANACEC din 25 mai 2018, proces-verbal nr. 3⁶. La 28 iunie 2018, Comisia de evaluare externă a efectuat o vizită de documentare. Pe baza concluziilor prezentate în raportul de evaluare externă și a dezbaterilor, a fost emisă Decizia nr. 35 din 10 octombrie 2018 a Consiliului de Conducere al ANACEC, în care se specifică: „s-a constatat că standardele de acreditare corespund cerințelor stabilite și standardelor de evaluare minim obligatorii

¹ Informație furnizată autorilor acestui material de către acad. Ion Ababii la 23 august 2019.

² În cazul de față avem în vedere conceptul de *activitate umană* abordat din perspectivă psihologică, ca „o stare de acțiuni eficace, orientată spre realizarea scopurilor puse conștient, legate de satisfacerea trebuințelor și intereselor lui, de îndeplinirea cerințelor, ce stau în fața lui și care vin din partea societății și a statului”. A se vedea: C. Ețco, I. Fornea, E. Davidescu ș.a., *Psihologia generală: Suport de curs* /Univ. de Stat de Medicină și Farmacie Nicolae Testemițanu. Catedra de econ., management și psihopedagogie, Chișinău, Universitatea „Nicolae Testemițanu”, 2007, p. 96.

³ А. И. Вайсман, К. Д. Дятлова, *Методические подходы к изучению речемыслительной деятельности при помощи словесно-ассоциативного эксперимента*, В: *Проблемы автотранспортной медицины: сб. науч. тр.*, под ред. А.И. Вайсмана, Москва, НИИ гигиены, 1988, сс. 104-114.

⁴ Arhiva Curentă a Școlii Auto a USMF „Nicolae Testemițanu” (infra: ACȘAUSMF). *Raport de autoevaluare a Școlii Auto a USMF „Nicolae Testemițanu”*, Chișinău, 2017.

⁵ *Interviu realizat cu Lidia Prisac cu Nicolae Cernolev la 22 august 2019.*

⁶ *Raport de activitate pentru anul 2018. Agenția Națională de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare*, p. 35. Disponibil: <http://www.anacip.md/index.php/ro/transparenta/consultari-publice-2> (accesat: 28.08.2019).

realizate. Ca urmare, în baza atribuțiilor legale pe care le deține, Consiliul de Conducere a ANACEC a decis să propună acreditarea pentru o perioadă de cinci ani a programului de formare profesională continuă, instruirea inițială a conducătorilor auto categoria B (B1)”⁷.

La Școala Auto activează șapte angajați: administratorul, trei profesori și trei instructori. Inițial, subdiviziunea universitară a fost administrată de Paladi, urmat de Valeriu Mocanu. Din anul 2014, administratorul Școlii Auto este Nicolae Cernolev, inginer electromecanic, militar în rezervă.

Școala Auto instruieste studenți și rezidenți, salariați ai Universității „Nicolae Testemițanu” și alte categorii de beneficiari, prin prisma formării profesionale inclusă în programul de instruire postuniversitară a medicilor-rezidenți, necesară pentru desfășurarea activității de medic.

Necesitatea organizării unei Școli Auto are la bază parametri pragmatici: „Toate raioanele sunt înzestrate cu mașini de asistență medicală primară, sunt multe cazuri în care se angajează șoferi, însă atunci când sunt anunțați să meargă la pacient, din diferite motive nu au posibilitate, sau e miezul nopții etc. Și atunci, în anul 2009, s-a făcut o solicitare la Ministerul Sănătății ca Universitatea „Nicolae Testemițanu” să organizeze o Școală Auto. Inițial, a fost constituită ca un proiect, s-a făcut o subdiviziune a Universității „Nicolae Testemițanu” care oferea astfel de servicii de instruire”⁸.

Evidența viitorilor studenți ai Școlii Auto este elaborată în conlucrare cu decanatele Universității „Nicolae Testemițanu”. Sunt admise la studii persoanele care au împlinit vârsta de 18 ani. De obicei, se înscriu la studii studenții din anul II, deoarece cei din anul I trec printr-o perioadă de adaptare. Până la sfârșitul anului VI de studii, este obligatorie susținerea cursului auto. Din componența celor care fac Școala Auto prevalează studentele, în proporție de 75 la sută, întrucât „băieții, cum au făcut 18 ani, din clasele X-XII, sunt îndrumați de către părinți să facă școli auto în centre raionale, acolo unde locuiesc. Când vin la Universitate, mulți dintre ei deja au permis de conducere”⁹.

Cursurile sunt cu plată. Sunt admise la studii și persoane din afara Universității „Nicolae Testemițanu” care achită studiile la prețul de piață: „Studenții Universității achită jumătate de preț, doar cei care vin din afara instituției achită prețul integral, studenții achită doar orele practice. Actualmente, prețul este de 2 465 lei. Pentru cei din afară este de 4 910 lei. Pentru studenți este foarte avantajos”¹⁰.

Instruirea se face în limbile română și rusă. Studenții străini se confruntă cu impedimentul lingvistic, în procesul de studii la Școala Auto. „Pe parcursul anului avem cinci-șase studenți din Israel, pentru că ei cunosc limba rusă. Profesorul predă în limba rusă”¹¹.

Școala activează practic pe tot parcursul anului. Cea mai solicitată perioadă de instruire este în lunile martie-aprilie: „vin prea mulți, dar facem tot posibilul ca să-i putem lua pe toți; ei doresc ca până la finele examenelor să termine și cursul de

⁷ ACȘAUSMF, Decizia nr. 35 din 10 octombrie 2018 a Consiliului de Conducere al ANACEC.

⁸ Interviu realizat de Lidia Prisac cu Nicolae Cernolev, la 22 august 2019.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

auto”¹². Vara grupele sunt mai mici, sunt constituite din 15-19 studenți, dintre cei rămași la practică, iar pe parcursul anului – din 25 de studenți. Potrivit specialiștilor, „șoferii pregătiți în plină iarnă sunt mai bine pregătiți ca cei de vară. Ei au posibilitatea să simtă derapajele de iarnă, pe zăpadă”¹³.

Cursul de instruire durează trei luni de zile, de trei ori pe săptămână: luni, miercuri și vineri sau marți, joi și sâmbătă. Programul este ajustat după cerințele studenților. Instruirea începe la ora 15:00. În funcție de numărul de studenți, se organizează și grupele de instruire. De obicei, câte două grupe.

Structura cursului auto include 184 de ore, inclusiv, 4 ore – examinare; 40 – instruirea practică; 12 – primul ajutor medical, 8 – narcologie. Spațiul destinat lecțiilor teoretice este de 78 m² și este suficient pentru o grupă de 25 de persoane.

Potrivit Regulamentului rutier, șoferii sunt obligați să aibă cunoștințe de acordare a primului ajutor medical. Pe parcursul a 12 ore academice, Ala Corcinscaia le ține aceste lecții. „Studenții, ca viitori medici, au cunoștințe în domeniu și se mai contrazic cu instructorii”¹⁴. Se studiază mecanica, de aceea, pentru vizualizare sunt expuse exponate cu descrierea părților componente ale motorului, piese de suspensie, anvelopele.

Terenul asfaltat de 6 ari, destinat instruirii practice, este amplasat în apropierea satului Bardar, raionul Ialoveni, la Centrul Științific de Cultivare a Plantelor Medicinale. Școala Auto are în dotare două automobile, unul de marca *Dacia* și unul *Nissan*. Mașinile sunt dotate cu cutie mecanică. Tehnica este testată periodic.

În procesul de instruire practică se apelează la comparații extrase din domeniul medicinei: „Este necesar să ai un anumit simț pentru a putea schimba vitezele. Facem o asociere cu momentul când faci respirație artificială, nu pulsăm brusc, ci lin, ca să nu traumăm, așa și aici, apăsăm lent pedala de accelerare, sau luăm piciorul de pe pedala de ambreiaj... poate pe parcurs vom apela la un simulator ca să se obișnuiască studenții, este important, deoarece se formează niște deprinderi necesare în șoferie”¹⁵.

Personalul Școlii Auto frecventează, o dată pe an, cursurile de instruire la Universitatea Tehnică a Moldovei, la Institutul de Științe al Ministerului Educației, Culturii și Cercetării sau la Agenția de Achiziții Publice. De asemenea, participă la ședințele speciale organizate de ANACEC pentru administratorii și directorii de școli auto, instruire necesară pregătirii rapoartelor de autoevaluare.

Așadar, în comparație cu alte instituții de învățământ superior din Republica Moldova, toți studenții Universității „Nicolae Testemițanu” sunt instruiți la Școala Auto, obținând în final permis de conducători auto categoria B (B1). Este o abordare pragmatică ce rezidă în realitățile conjugate din specificul aplicării specialității. Instruirea este realizată prin prisma abordării comparative extrasă din perimetrul medicinei.

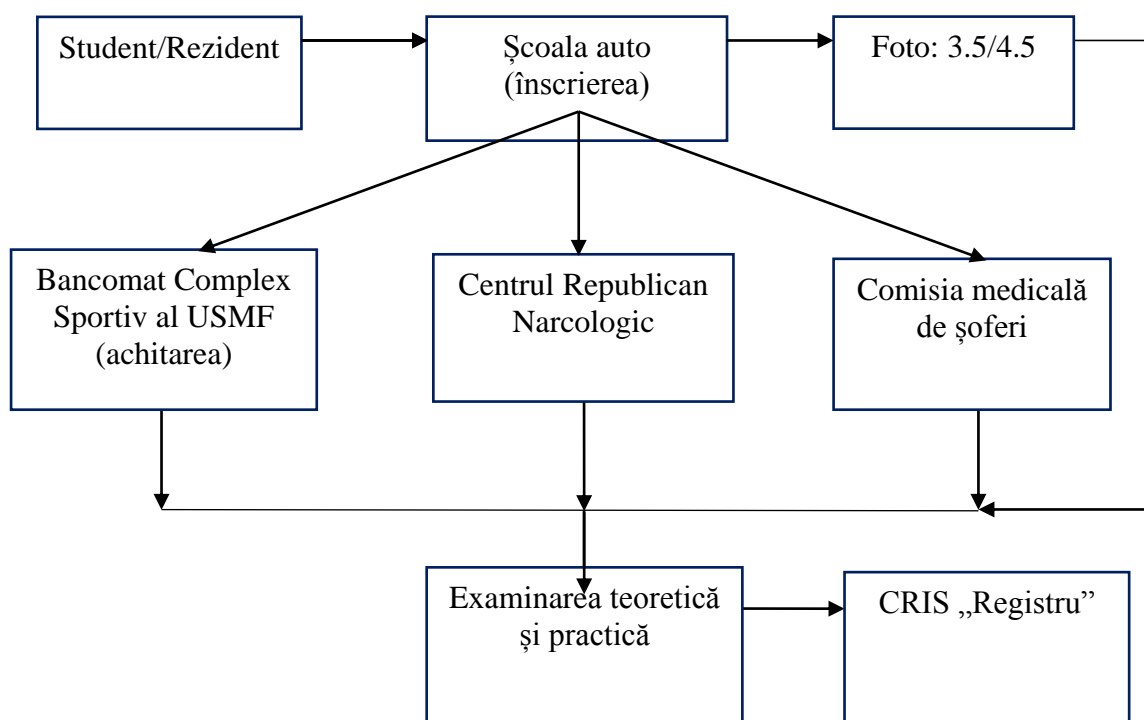
¹² *Ibidem.*

¹³ *Ibidem.*

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ *Ibidem.*

Anexa 1. Descrierea grafică și narativă a procesului de instruire în cadrul Școlii Auto a USMF „Nicolae Testemițanu”

Sursa: Arhiva curentă a Școlii Auto a Universității „Nicolae Testemițanu”

Anexa 2. Surse iconografice

Terenul destinat instruirii practice din cadrul Școlii Auto. Satul Bardar, raionul Ialoveni, 2017. *Sursa: Arhiva foto a Universității „Nicolae Testemițanu”*

Viitorii șoferi studiază mecanica pe baza exponatelor expuse, 22 august 2019.

Foto: *Lidia Prisac*

Ion Valer XENOFONTOV,
doctor în istorie, cercetător științific coordonator,
Facultatea de Istorie și Filosofie,
Universitatea de Stat din Moldova,
Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”, MECC,
e-mail: ionx2005@yahoo.com

Lidia PRISAC,
doctor în istorie, cercetător științific superior,
Institutul Patrimoniului Cultural, MECC,
e-mail: lidiaprisac@yahoo.com

V. LATINITATEA ȘI ROMÂNITATEA DIASPORELOR ȘI COMUNITĂȚILOR

Radu SĂGEATĂ, *Euroregiunile și comunitățile transfrontaliere românești din bazinul Inferior al Dunării*

Raisa MALIEROVA, *Momente istorice ale meleagurilor din interfluviul Dunăre, Prut și Nistru*

Cristina CHIRVAS, *Influența diasporei asupra evoluției nivelului de educație financiară din Republica Moldova*

Radu SĂGEATĂ

EUROREGIUNILE ȘI COMUNITĂȚILE TRANSFRONTALIERE ROMÂNEȘTI DIN BAZINUL INFERIOR AL DUNĂRII

Euroregions and Romanian Cross-Border Communities in the Lower Danube Basin

Since a number of transversal issues have been cropping up, the need was felt for the existence of a unitary sistem to tackle them. So, the building of some cross-border co-operation structures both at local level (cross-border zones) and at regional level (cross-border euroregions) appeared as highly necessary and desirable. Their typology depends of the intensity and character of cross-border fluxes, the existence of local convergence cores, and of depends of complementariness and homogeneity between the frontier spaces. Starting from these theoretical-methodological considerations, the article presents the cross-border continuity of the Romanian ethnic element, the historical and geopolitical premises in which it evolved, with a case-study on the cross-border sector in the Prut Basin.

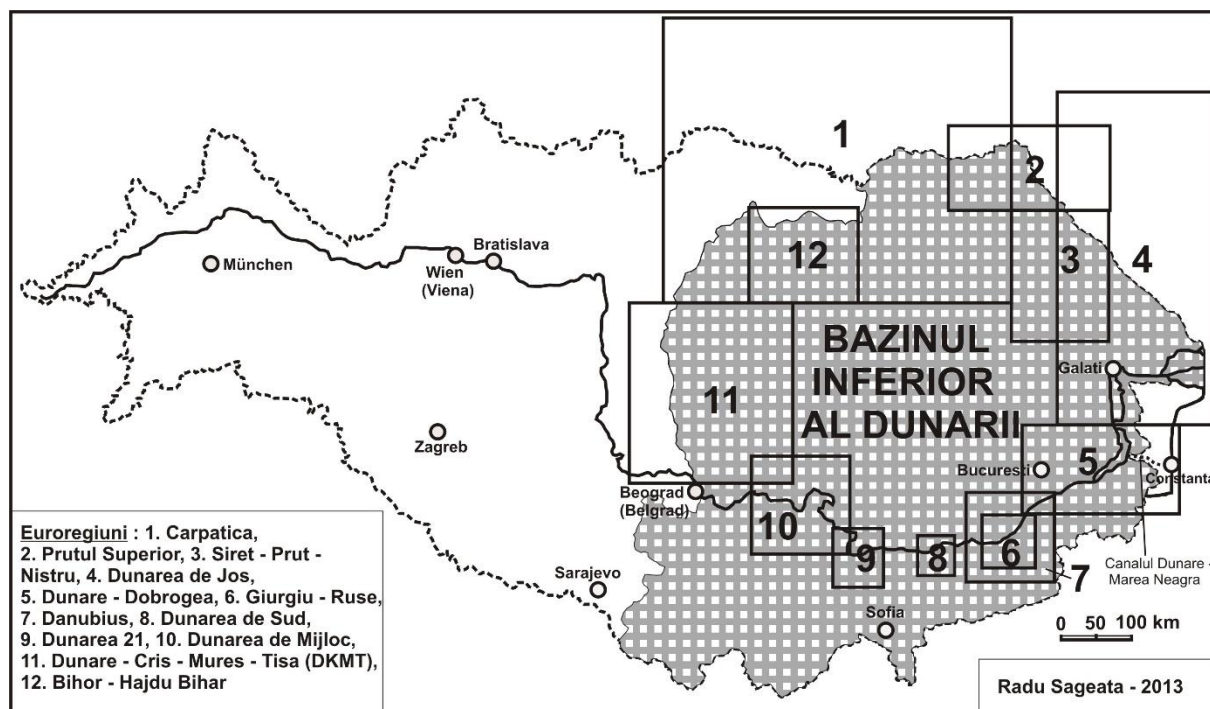
Key-words: *Cross-Border Euroregions; Romanian Cross-Border Communities; Doublet settlements; Lower Danube Basin; Prut Basin.*

Scopul studiului și delimitarea arealului studiat. Lucrarea își propune să contribuie la îmbunătățirea cadrului teoretico-metodologic cu privire la definirea și caracteristicile zonelor transfrontaliere și a euroregiunilor de cooperare transfrontalieră și să evidențieze principalele caracteristici ale euroregiunilor de cooperare transfrontalieră cu participare românească, în lumina continuității blocului etnic românesc de o parte și de alta a frontierelor politice.

Bazinul Inferior al Dunării a fost delimitat în amonte, pe partea stângă de Tisa, iar pe cea dreaptă de Sava cu afluentul său Drina, ambele râuri vărsându-se în Dunăre în apropierea Belgradului. Cuprinde un sistem alcătuit din 12 euroregiuni de cooperare transfrontalieră: Carpatică, Prutul Superior, Siret–Prut–Nistru, Dunărea de Jos, Dunăre-Dobrogea, Giurgiu-Ruse, Danubius, Dunărea de Sud, Dunărea 21, Dunărea de Mijloc, Dunăre-Criș-Mureș-Tisa (DKMT) și Bihor-Hajdú Bihar, toate cu participare românească. Acestea sunt formate din două sau trei state, cu excepția euroregiunii Carpatice, formată prin participarea a cinci state, dar care are cea mai slabă coeziune teritorială. Funcționarea acestor euroregiuni este bazată pe vectorii de cooperare transfrontalieră induși de centrele polarizatoare, precum și de așezările dublete situate de o parte și de alta a frontierelor, prin care acești vectori se canalizează.

Cadrul teoretico-metodologic. Contradicția dintre fragmentarea instituțională a teritoriului și existența unor probleme transnaționale, care au impus un sistem unitar de abordare și deci o colaborare transfrontalieră, a creat premisele apariției structurilor de cooperare regională suprapuse frontierelor statale: *zonele transfrontaliere și euroregiunile de cooperare transfrontalieră*. Acest tip de

cooperare trebuie să țină seama că între cele două zone frontaliere se interpune o fâșie de graniță și, de cele mai multe ori, între ele există legislații diferite care impun exigențe diferite ale cadrului de cooperare. Prin urmare, principalul pericol care poate afecta regiunile transfrontaliere este reprezentat de *procesul de fragmentare*; dacă acesta nu este bine coordonat la nivel central, există riscul pierderii autorității, zona transfrontalieră gravitând către unul dintre statele coparticipante¹.

Euroregiunile de cooperare transfrontalieră din bazinul Inferior al Dunării

Problemele care stau la baza dinamicii zonelor transfrontaliere derivă din gradul de armonizare al politicilor de dezvoltare a zonelor frontaliere ce vin în contact. Spațiile situate de o parte și de alta a frontierelor au sau nu tendința de a evolua în același sens, tendință dată de politicile centrale și locale față de acestea, dar și de situațiile particulare din teren, care determină tipul de zonă transfrontalieră.

Într-o accepțiune largă, *zona transfrontalieră* reprezintă spațiul situat de o parte și de alta a frontierei, cu lățimi ce variază între 30 și 60 km, caracterizat printr-o variație sesizabilă a fluxurilor umane și materiale. Elementele determinante ce stau la baza definirii spațiului transfrontalier sunt date de structura și configurația granițelor de stat, ce imprimă fluxurilor transfrontaliere anumite particularități legate de intensitate și structură, cât și de dispunerea nucleelor de convergență locală care determină orientarea acestor fluxuri. Identitatea spațiului transfrontalier este, prin urmare, determinată de elementele de complementaritate și omogenitate dintre cele două spații frontaliere, iar polarizarea vectorilor de cooperare transfrontalieră este condiționată de dispunerea așezărilor umane, îndeosebi a celor cu rol de polarizare locală și regională. Caracterul omogen sau eterogen al populației, prezența

¹ Ilie Bădescu, Dan Dungaciu, *Sociologia și geopolitica frontierei*, vol. I, Edit. Floarea Albastră, București, 1995. 354 p.

sau nu a minorităților naționale, gradul de dezvoltare al infrastructurii și antecedentele istorice, care au favorizat sau limitat în timp fluxurile transfrontaliere, au făcut ca zonele transfrontaliere să prezinte particularități diferite. Intensitatea și variația fluxurilor transversale cu caracter local au condus la individualizarea a două modele teoretice de zone transfrontaliere²:

- zone transfrontaliere caracterizate printr-o variație bruscă a fluxurilor, determinate de caracterul omogen al populațiilor celor două zone frontaliere ce vin în contact, granițe relativ închise, care se suprapun unor regiuni de inaccesibilitate naturală, cu un potențial redus de locuire și cu o infrastructură slab dezvoltată. Acestea se suprapun zonelor montane și deșertice sau ale unor mari cursuri de apă, care au funcționat de-a lungul timpului ca bariere în schimburile de populație și în funcție de care s-au conturat marile decupaje etnoculturale ale lumii;

- zone transfrontaliere în care fluxurile transversale variaza lent, datorită unui amestec progresiv de populație, a prezenței minorităților de o parte și de alta a frontierei, rezultat al unor vechi raporturi de interacțiune stabilite în timp, în condițiile unui cadru natural favorabil, a unor sisteme de așezări umane bine individualizate și a unor economii complementare. Frontierele interioare ale Uniunii Europene constituie un exemplu caracteristic în acest sens, identitatea zonelor transfrontaliere fiind dată de modul în care frontierele au transgresat și regresat de-a lungul istoriei. Acestea devin din elemente de ruptură între entități politice cu caracteristici diferite, spații de sudură, de armonizare între acestea, având particularități economice și culturale specifice.

Apariția *euoregiunilor* este legată de intensă colaborare transfrontalieră din spațiul vest-european, nucleeele urbane de polarizare transfrontalieră și configurația granițelor de stat constituind principalii lor factori generatori. Acestea pot fi definite ca fiind „zone sau regiuni de interferență economică, dar nu numai, în care două sau mai multe state își pun în valoare, în comun, resursele umane și materiale prin inițierea și derularea de activități și programe agricole, industriale, de transport și comunicații, turistice, comerciale etc. Acestea includ, practic, teritoriile aflate în interacțiune activă situate de o parte și de alta a frontierelor de stat”³. Tot în acest sens, *Dicționarul de geografie umană* definește euoregiunea (de cooperare transfrontalieră – *n.n.*) ca fiind un „spațiu transfrontalier în care au loc schimburi între regiuni administrative din două sau mai multe țări europene în scopul impulsivării și dinamizării economiei acestor regiuni”⁴.

Euroregiunile constituie deci structuri teritoriale create în scopul intensificării cooperării interregionale și transfrontaliere, pentru realizarea unui spațiu mental coerent de dezvoltare economică, științifică, socială și culturală.

La nivel european, are loc o intensă dispută între adepții statului-națiune și cei ai regionalizării, pe principii federaliste. Conceptul de stat național este supus atacului din două direcții: pe de o parte, ca urmare a globalizării, care prin internaționalizarea și

² *Ibidem*, pp. 311-312.

³ Silviu Neguț, *Les eurorégions*, în *Revue Roumaine de Géographie*, 42, 1998, pp. 75-85.

⁴ George Erdeli, Melinda Cândeș, Cristian Braghină, Silviu Costachie, Daniela Zamfir, *Dicționar de geografie umană*, București, Edit. Corint, 1999, p. 121.

interdependența economiei mondiale și a mijloacelor de comunicație (internet și mass-media) creează structuri suprastatale, iar pe de altă parte, la nivel substatat, unde regiunile reprezintă o amenințare pentru legitimitatea statului-națiune atât în sfera economiei, cât și în cea administrativă și politică. Acest cadru general a favorizat intensificarea colaborărilor transfrontaliere și proliferarea euroregiunilor, mai întâi în Europa Centrală și de Vest, iar ulterior, după anii 1990, și în estul Continentului. Euroregiunile reprezintă „structuri teritoriale care rezultă din cooperări transfrontaliere între mai multe comunități teritoriale și au un anumit grad de autonomie locală, adică un consiliu de conducere, grupuri de lucru și un secretariat”⁵. Criteriile de clasificare a acestora, pe care le propunem, sunt:

1. Factorii care au determinat formarea euroregiunilor: euroregiuni formate pe baza aglomerațiilor urbane transfrontaliere (*Regio Basiliensis*, *Regio Genevensis*, *Regio Insubrica* etc.); euroregiuni formate pe baza orașelor dublete (euroregiunile de la frontiera germano-poloneză, cele de la frontiera germano-cehă etc.); euroregiuni formate pe baza structurii etnice unitare (euroregiunile *Carpatică*, *Prutul Superior*, *Dunărea de Jos*); euroregiuni formate pe baza axelor de comunicație transfrontaliere (euroregiunile *Nord*, *Saar-Lor-Lux* etc.); euroregiuni formate pe baza unor bazine marine sau lacustre exploatate în comun (ex., *Euroregiunea Pomerania*); euroregiuni formate pe baza omogenității potențialului natural (ex., *Euroregiunea Barents*).

2. Gradul de simetrie al dezvoltării economico-sociale a regiunilor frontaliere ce le compun: euroregiuni simetrice, formate din regiuni frontaliere cu grad de dezvoltare economico-social și tehnico-edilatar relativ similar (*Asociația de cooperare transfrontalieră Dunărea 21*; euroregiunile *Bihor-Hajdu Bihar*; *Prutul Superior*; *Dunărea de Jos* etc.) și euroregiuni asimetrice, formate prin asocierea unor regiuni frontaliere cu grad diferit de dezvoltare (euroregiunile de la granița germano-poloneză, cele de la granița germano-cehă etc.).

3. Numărul de state ce le formează: euroregiuni formate la frontierele a două state, formate pe baza extinderii a două regiuni transfrontaliere (euroregiunile *Bihor-Hajdu Bihar*, *Giurgiu-Ruse* etc.); euroregiuni formate la frontierele a trei state (euroregiunile *Dunăre-Criș-Mureș-Tisa*, *Prutul Superior* și *Dunărea de Jos* etc.); euroregiuni formate la frontierele a patru sau mai multe state (macroeuroregiuni) (euroregiunile *Carpatică*, *Pomerania* etc.);

4. Continuitatea elementului etnic: euroregiuni omogene și eterogene etnic.

Zonele transfrontaliere și euroregiunile de cooperare transfrontalieră cu participare românească. Analizând zonele transfrontaliere cu participare românească din perspectiva tipurilor de variație a fluxurilor transfrontaliere, se poate afirma că cele din sud (româno-bulgară și româno-sârbă) prezintă variații bruște (în principal, datorită barierei naturale impuse de Dunăre), iar cele cu Republica Moldova și Ucraina, datorită omogenității blocului etnic românesc de o parte și de alta a graniței, se încadrează mai curând în cele cu variații lente.

⁵ Petre Deică, Lucian Dobraca, Liliana Guran, Radu Săgeată, Veselina Urucu, *România și colaborarea transfrontalieră în contextul integrării europene*, Grant ANSTI no. 6207/2000, Institutul de Geografie, București, p. 1.

Tot din această ultimă categorie se poate considera că face parte și zona transfrontalieră româno-ungară, aceasta fiind privită de România ca o poartă de deschidere către Vest, către structurile europene și euroatlantice, în vreme ce autoritățile de la Budapesta o privesc ca pe o punte de legătură cu comunitățile de origine maghiară din Transilvania. Este și motivul pentru care această zonă transfrontalieră a fost extinsă prin constituirea primelor euroregiuni cu participare românească: *Euroregiunea Carpatică*, *Euroregiunea Dunăre-Criș-Mureș-Tisa (DKMT)* și *Euroregiunea Bihor-Hajdú-Bihar* axată pe colaborarea dintre orașele Oradea și Debrecen.

Prima euroregiune de cooperare transfrontalieră din statele fostului bloc comunist a fost constituită începând cu anul 1993, la inițiativa Ungariei. *Euroregiunea Carpatică*, cum avea să fie denumită, se dorea grefată pe structura „Bazinului Carpatic”, concept introdus în circulație după *Tratatul de pace de la Trianon*, pentru a desemna fosta Ungarie Mare de dinainte de 1920⁶. Factorul liant al cooperării euroregionale s-a dorit a fi moștenirea comună austro-ungară, care s-ar reflecta asupra unei infrastructuri unitare, dar mai ales prezența populației maghiare în toate zonele naționale componente. Dacă la înființare cuprindea un teritoriu de doar 64 592 km², constituit în proporție de 35,7% din teritoriu maghiar și 19,8% teritoriu ucrainean, evoluția ulterioară a transformat această euroregiune într-o structură teritorială de nivel macroregional, caracterizată printr-un veritabil mozaic etnic⁷.

În acest context, au apărut, inevitabil, tendințele de fragmentare: pe de o parte, după criterii identitare, iar pe de altă parte, ca urmare a nucleelor de cooperare transfrontalieră ce au indus vectori preferențiali de cooperare și implicit apariția unor euroregiuni mai mici și mult mai viabile, „incluse” în Euroregiunea Carpatică. Euroregiuni cum sunt Slana-Rimava sau Košice-Miskolc de la frontiera slovac-ungară sau Bihor – Hajdú-Bihár, centrală pe axa de cooperare Oradea-Debrecen au „spart” ulterior unitatea Euroregiunii Carpatice, punând sub semnul întrebării viabilitatea sa.

Mult mai funcțională pare a fi *Euroregiunea Dunăre-Criș-Mureș-Tisa (DKMT)*. Constituită în 1997, euroregiunea alătură patru județe românești, patru comitate ungare și regiunea autonomă Voivodina din Serbia, fiind relativ echilibrată sub raport teritorial și demografic între cele trei componente ale sale (română, ungară și sârbă)⁸. Corespunzător, axele de structurare macroteritorială se sprijină pe trei nuclee de polarizare: Timișoara, Novi Sad și Szeged. Principala restricție cu care se confruntă însă cooperarea transfrontalieră la nivelul euroregiunii DKMT rezultă din cadrul diferit de cooperare cu Serbia: dacă frontiera româno-ungară este o frontieră internă a UE, caracterizată printr-un grad mare de permeabilitate, frontiera sârbă este încă relativ greu permeabilă, fiind percepută ca o frontieră dintre UE și un

⁶ Petre Deică, *Sensul geopolitic al Bazinului Carpatic*, în: *Comunicări de Geografie*, III, 2000, pp. 371-376.

⁷ Ucraineni – 35% din total, maghiari – 22%, români – 16%, polonezi – 13%, slovaci – 8%, țigani – 3%, ruși – 2%, alte etnii – 1% (Alexandru Ilieș, *România. Euroregiuni*, Edit. Universității din Oradea, 2004, p. 45).

⁸ Partea română: 32 028 km², 1 941 000 loc, partea ungară: 23 922 km², 1 777 000 loc, partea sârbă: 21 506 km², 2 014 000 loc (în 1997, anul constituirii euroregiunii).

spațiu, ex-iugoslav, caracterizat printr-un grad mare de instabilitate politică și criminalitate organizată.

La frontiera estică a României, Prutul se configurează tot mai pregnant ca o graniță relativ stabilă a Uniunii Europene. O graniță care va trebui să facă față unor noi provocări determinate de ambivalența dintre restricțiile necesare unei cât mai bune „filtrări” a fluxurilor transfrontaliere care bat la porțile estice ale Uniunii Europene și configurația etnică, caracterizată printr-o remarcabilă omogenitate a românilor pe ambele maluri ale Prutului, ce impune o intensificare a cooperării transfrontaliere.

În acest context, celor trei euroregiuni de cooperare transfrontalieră circumscrise axei Prutului, li se impune o redimensionare a cadrului de cooperare, de la îmbunătățirea micului trafic de frontieră pe baza afinităților comune – etnice, culturale și chiar de sânge – a populației de pe cele două maluri, la un control cât mai riguros al traficului către țările Uniunii Europene.

Legea nr. 315 din 2004 privind dezvoltarea regională în România, elaborată după modelul Consiliului Europei, enunță trei obiective care stau la baza politicilor de cooperare transfrontalieră (art. 3°):

a. promovarea cooperării între regiunile, comunitățile și autoritățile situate de o parte și de alta a frontierelor, în rezolvarea unor probleme comune, prin conceperea și implementarea unor strategii transfrontaliere și a unor proiecte care să contribuie la dezvoltarea comunităților respective sub aspectul creșterii nivelului de trai și al dezvoltării economico-sociale;

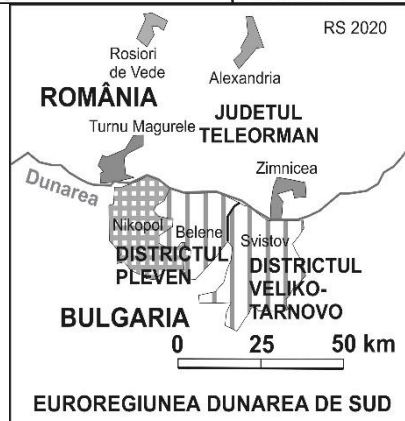
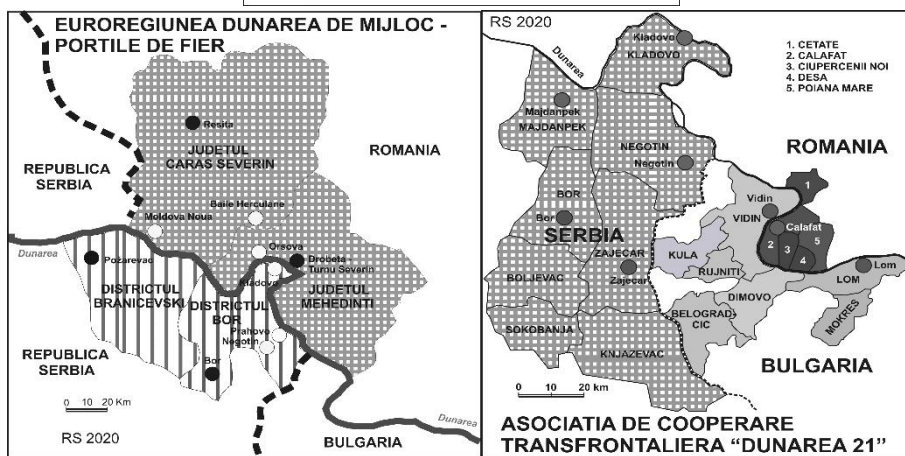
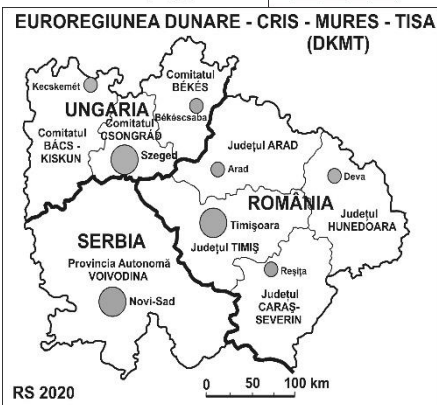
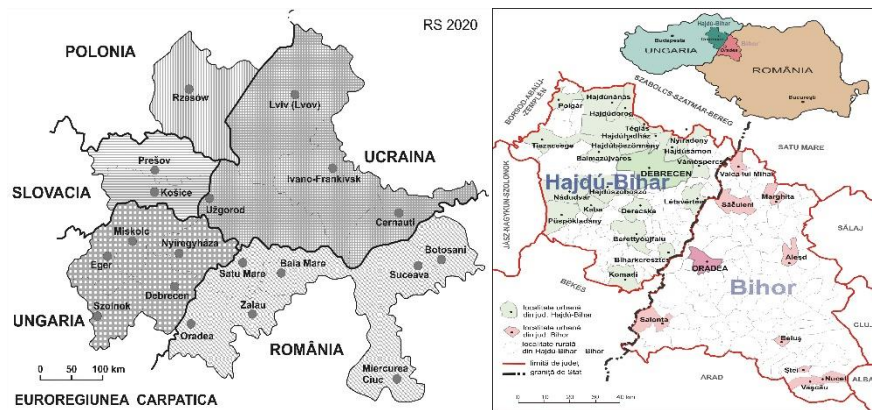
b. promovarea bunei vecinătăți, a stabilității sociale și progresului economic din regiunile de frontieră, prin finanțarea unor proiecte cu beneficii vizibile pentru regiunile și comunitățile din aceste regiuni;

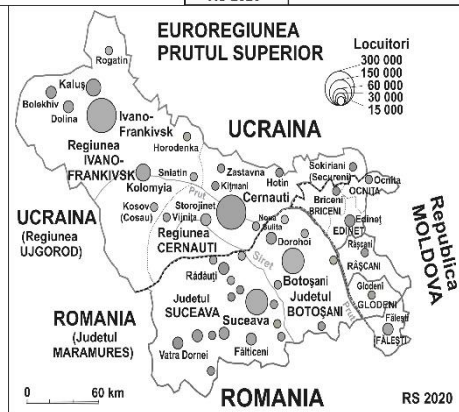
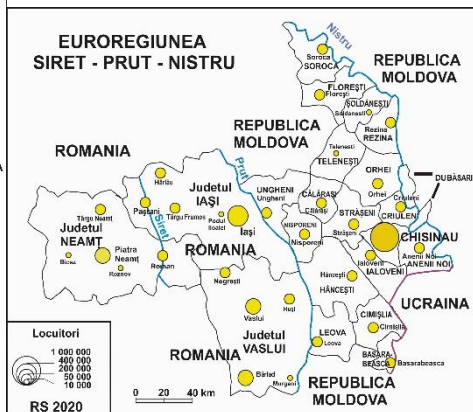
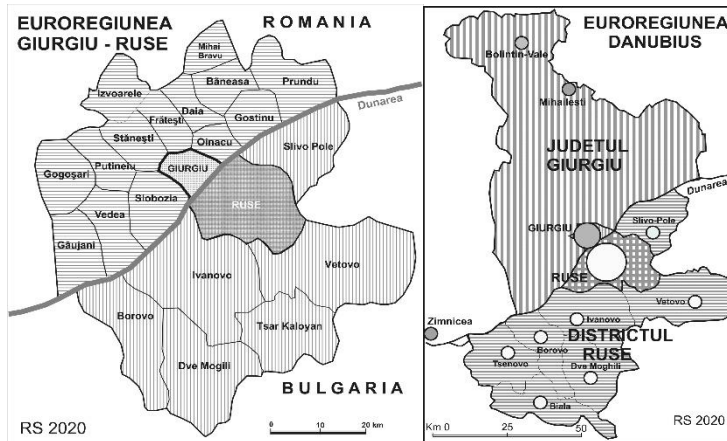
c. sprijinirea realizării descentralizării responsabilității, prin promovarea inițiativelor locale, realizate în cadrul strategiilor locale.

Ca o concluzie, se poate afirma că spațiile transfrontaliere reprezintă domenii extrem de sensibile și vulnerabile la schimbările geografice, identitatea acestora fiind rezultatul asocierii unor factori etnici, culturali, geografici, istorici, economici, demografici și politici specifici.

Intensificarea fluxurilor transfrontaliere ca urmare a urbanizării și industrializării unifică spații altădată divizate politic și economic; euroregiunile devin din ce în ce mai mult structuri teritoriale cu o personalitate proprie, generate de fluxuri transfrontaliere și promotoare, la rândul lor, de fluxuri globalizante.

Euroregiunile de cooperare transfrontalieră cu participare românească

Evoluția frontierelor de stat ale României și impactul acestora asupra dinamicii teritoriale și etnice. Unirea Principatelor Române, la 24 ianuarie 1859, și întrunirea, trei ani mai târziu, a primului parlament reunit al celor două principate a marcat constituirea pe harta lumii a unui nou stat: România. Lipsită de aportul Transilvaniei, dar și al Basarabiei, Bucovinei și Dobrogei, aceasta avea o formă sinuoasă, hotarul mergând pe linia Carpaților, Siretului, apoi a Prutului și Dunării, cuprinzând și cele trei județe din sudul Basarabiei (Cahul, Bolgrad și Ismail) care i-au fost retrocedate Moldovei de către Rusia în urma *Războiului Crimeii* (1853-1856). Paradoxal, acestea aveau să fie pierdute în urma *Războiului pentru independență* (1877), când România, deși s-a numărat printre puterile învingătoare, nu a putut face față tendințelor hegemonice ale Rusiei. În compensație, România avea să primească de la Imperiul Otoman, marele perdant al războiului, Dobrogea, asigurându-și prin aceasta poarta maritimă⁹. Era momentul de început al renașterii funcțiilor portuare ale Constanței. Plasarea pe orbita geopolitică și geoeconomică germană, favorizată de accederea la tron a principelui Carol I, a constituit un serios imbold în acest sens.

Secolul al XX-lea avea să se impună în configurația teritorială a României prin două momente importante: deceniul al doilea și îndeosebi *anul 1918*, marcat de sfârșitul Primului Război Mondial și de dispariția marilor imperii multinaționale europene, fapt ce i-a favorizat desăvârșirea unității statale, și *anul 1940*, când, în contextul geopolitic al celui de-al Doilea Război Mondial, pierderile teritoriale impuse de marile puteri ale vremii au făcut ca suprafața țării să se reducă cu 33,8%, iar populația sa, cu 34,1%. Avangarda Marii Uniri din 1918 a constituit-o integrarea Cadrilaterului (7 726 km², 293 707 loc¹⁰) în hotarele țării, în urma Războiului Balcanic (1912-1913). România beneficia astfel de o frontieră de sud-est situată într-o regiune cu populație majoritar românească, dar cu o mare eterogenitate etnică. Înainte de Primul Război Mondial, suprafața României era de 131 357 km², învecinându-se la est cu Rusia pe Prut, la sud cu Bulgaria și Serbia pe Dunăre, iar la nord și vest cu Austro-Ungaria, urmând creasta Munților Carpați. Cât de nejuste erau aceste frontiere reiese din faptul că provincii cu populație majoritar românească erau în afara teritoriului național. Referindu-se la această situație, George Vâlsan caracteriza statul român de dinainte de Primul Război Mondial, astfel: „a fost una dintre cele mai ciudate formațiuni geografice care se pot închipui (...). O fâșie îngustă dând ocol Carpaților și sprijinindu-se numai pe Dunăre ale cărei guri erau închise. Supt Regele Carol I această formațiune devine mai organică. Își capătă o fațadă la Mare, capătă gurile Dunării, dar rămâne un stat dominat și veșnic amenințat de vecinii săi puternici”. În continuare, citându-l pe geograful francez Leon Roussel, Vâlsan afirma: „România este o țară în echilibru geografic instabil: centrul său de gravitate cădea în afară de teritoriul pe care evenimentele istorice i le-au delimitat”¹¹.

Descompunerea Imperiului Țarist și a monarhiei Austro-Ungare la sfârșitul Primului Război Mondial a dat prilejul populațiilor din Basarabia, Bucovina,

⁹ Prin *Tratatul de la San Stefano*, din 3 martie 1878.

¹⁰ La recensământul din 1912.

¹¹ George Vâlsan, *Evoluția statului român în cadrul său geografic*, în: *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*, LVII, București, 1937.

Transilvania și Banat să-și exprime în mod liber voința politică în virtutea dreptului popoarelor la autodeterminare. Mai întâi, au făcut-o basarabienii prin *hotărârea Sfatului Țării de la Chișinău* (27 martie 1918), apoi bucovinenii prin *Congresul de la Cernăuți* (28 noiembrie 1918), iar locuitorii provinciilor intracarpătice au desăvârșit voința unanimă de alipire a acestora la Regatul României prin *Hotărârea Marii Adunări de la Alba Iulia* (1 decembrie 1918). La fel, au cerut această alipire sașii din Transilvania în adunarea lor de la Mediaș (9 ianuarie 1919) și șvabii din Banat în adunarea de la Timișoara (10 august 1919). Toate aceste hotărâri au fost ratificate prin tratatele internaționale de pace.

Astfel s-a desăvârșit statul național unitar român, ale cărui hotare s-au suprapus în mare măsură peste cele ale blocului etnic omonim, dar pe care vicisitudinile istoriei nu l-au menținut decât 22 de ani (1918-1940).

Dacă Primul Război Mondial a avut drept consecință reunificarea țării (1918), cel de-al Doilea a însemnat fragmentarea sa. Supus unei duble presiuni, din nord-est și nord-vest, statul român a fost nevoit să cedeze în 1940 teritorii importante (Basarabia, Bucovina de Nord, Ardealul de Nord și Cadrilaterul), mai ales datorită unor dictate de forță, teritorii ce însumau 99 790 km², populate în cea mai mare parte de români.

Mai mult de jumătate din lungimea totală a hotarelor țării au fost modificate, România pierzând circa o treime din teritoriu¹², expresie a compromisului realizat între marile puteri occidentale și Kremlin, în privința organizării postbelice a lumii. Cu toate că armata română a luptat dând un greu tribut de sânge pentru eliberarea nordului Transilvaniei, apoi a Ungariei, Cehoslovaciei și Austriei, până la victoria finală asupra Germaniei hitleriste, la *Conferința de Pace de la Paris* din 1946, marile puteri ale vremii nu au fost de acord cu schimbarea statutului de „țară învinsă” impus prin *Convenția de armistițiu* în cel de „țară cobeligerantă”, fapt ce a avut grele consecințe în formularea clauzelor politice, economice și militare ale *Tratatului de Pace cu Puterile Aliate și Asociate*, ce avea să fie semnat la Paris, la 10 februarie 1947. Acesta anula prevederile *Dictatului de la Viena*, redând României județele din nordul Transilvaniei¹³, însă avea să mențină granițele de est și de sud impuse României în anul 1940, menținând astfel efectele *Pactului Ribbentrop-Molotov* din 23 august 1939 și ale agresiunii revizioniste sovietice¹⁴.

Lungimea totală a frontierelor actuale ale României este de 3 149,9 km, dintre care 681,3 km (21,63% din total) cu Republica Moldova; 649,4 km (20,62%) cu Ucraina; 631,3 km (20,04%) cu Bulgaria; 546,4 km (17,35%) cu Serbia și 448,0 km (14,22% din total) cu Ungaria, în vreme ce frontiera maritimă are 193,5 km (6,14% din totalul lungimii frontierelor)¹⁵.

¹² 34,47% din teritoriu, respectiv 101 902 km², din care: Ardealul de Nord: 43 492 km², Basarabia: 44 422 km², Bucovina de Nord: 6 262 km² și Cadrilaterul: 7 726 km², dintr-un total de 295 641 km².

¹³ Prin *Dictatul de la Viena* au fost smulse din teritoriul României, următoarele județe: Satu Mare, Maramureș, Sălaj, Someș, Năsăud, Mureș, Ciuc, Odorhei, Trei Scaune, cea mai mare parte a județului Cluj și jumătatea nordică a județului Bihor, unindu-se astfel, peste un bloc compact de populație românească, insula secuiască din centrul Transilvaniei cu blocul etnic maghiar.

¹⁴ *Spațiul istoric și etnic românesc*, I, București, Edit. Militară, 1992, pl. XXVII bis (ed. princeps, 1942).

¹⁵ *Anuarul Statistic al României*, Institutul Național de Statistică, București, 2019.

Frontiera de est a României în context geopolitic și geoistoric.

Amplul proces al integrării europene presupune, între altele, și o reconciliere cu trecutul, chiar dacă aceasta înseamnă, în multe cazuri, asumarea unor răni adânci ale istoriei. Dar este și mai dureros ca această asumare să se facă prin ignoranță, prin necunoașterea adevărului istoric, a circumstanțelor geopolitice și geoistorice în care arbitrariul a putut deveni realitate ca urmare a unor dictate de forță sau al speculării unor conjuncturi internaționale de moment, neconforme cu realitatea și cu dreptul internațional, deopotrivă. Printre aceste răni ale istoriei românilor se înscrie și frontiera de est și de nord a României, ce separă blocul etnic românesc în două state, contribuind în același timp și la configurarea unor importante minorități românești transfrontaliere în nordul Bucovinei și în Maramureșul transcarpatic.

Din punct de vedere juridic, granițele unui stat se stabilesc sau se modifică prin tratate, care devin legi interne prin ratificare. Dacă nu există un asemenea tratat, o graniță nu poate fi modificată din punct de vedere juridic.

În acest sens, *Tratatul de Pace între Puterile Aliate și Asociate cu România*, semnat la Paris, la 10 februarie 1947, prevedea în articolul I, aliniatul (2) că „granița sovieto-română este în conformitate cu *Acordul sovieto-român din 28 iunie 1940* și cu *Acordul sovieto-cehoslovac din 29 iunie 1945*”.

Acordul sovieto-român din 28 iunie 1940 reprezintă de fapt răspunsul guvernului român la cea de-a doua notă ultimativă sovietică¹⁶ prin care acesta declara că „pentru a evita gravele urmări pe care le-ar avea recurgerea la forță și deschiderea ostilităților în această parte a Europei, se vede silit să primească condițiile de evacuare specificate în răspunsul sovietic”¹⁷.

Dar iată, pe scurt, împrejurările geopolitice și geoistorice care au precedat această ultimă notă ultimativă.

Basarabia a fost ocupată de Rusia în urma Păcii de la București din 16/28 mai 1812 și a fost stăpânită de aceasta până în 1917, fapt ce a determinat puternice mutații în structura etnică a populației. Astfel, ponderea românilor, ca element dominant autohton a scăzut considerabil în favoarea alogenilor ruși și evrei.

Obținerea independenței României în urma Războiului ce a opus armatele românești și rusești, pe de o parte, celor turcești de cealaltă parte, s-a tradus și prin redarea României a nordului Dobrogei și, prin aceasta, a accesului la Marea Neagră.

¹⁶ Iată conținutul cele de-a doua note ultimative sovietice: „Guvernul URSS consideră răspunsul guvernului regal al României din 27 iunie ca imprecis, deoarece în răspuns nu se spune direct că el primește propunerea guvernului sovietic de a-i restitui neîntârziat Basarabia și partea de nord a Bucovinei. Însă cum ministrul României la Moscova, domnul Davidescu, a explicat că răspunsul menționat al guvernului regal al României înseamnă acceptarea propunerii guvernului sovietic, guvernul sovietic, primind această explicație a domnului Davidescu, propune: 1. În decurs de patru zile, începând de la orele 14.00 după ora Moscovei, la 28 iunie să se evacueze teritoriul Basarabiei și Bucovinei de trupele românești; 2. Trupele sovietice, în același timp, să ocupe teritoriul Basarabiei și partea de nord a Bucovinei; 3. În decursul zilei de 28 iunie trupele sovietice să ocupe următoarele puncte: Cernăuți, Chișinău, Cetatea Albă; 4. Guvernul regal al României să ia asupra sa răspunderea în ceea ce privește păstrarea și nedeteriorarea căilor ferate, parcurilor de locomotive și vagoane, podurilor, depozitelor, aerodromurilor, întreprinderilor industriale, uzinelor electrice, telegrafului... Guvernul sovietic insistă ca guvernul regal al României să răspundă la propunerile sus-menționate nu mai târziu de 28 iunie, ora 12 (ora Moscovei) (Sursa: istoria.md/articol/146/Pactul_Ribbentrop_Molotov_Nota_ultimativa).

¹⁷ istoria.md/articol/146/Pactul_Ribbentrop_Molotov,_Nota_ultimativa (accesat: 12.10.2019).

Congresul de la Berlin (1878)¹⁸, consfințează însă pierderea de către România în favoarea Rusiei a celor trei județe din sudul Basarabiei: Ismail, Chilia și Bolgrad, care mai fuseseră smulse Moldovei în 1812, dar redade ulterior, în urma *Războiului Crimeii* (1856).

Tabelul 1

Evoluția structurii etnice a Basarabiei între 1812 și 1910¹⁹

Anul	Total	Români	%	Ruși	%	Evrei	%	Sursa
1816	491 000	420 000	86	30 000	8	21 000	6	Recensământ
1835	535 000	406 000	75			42 000	8	Koepen
1856	990 000	685 000	71	144 000	15	79 000	9	Zasciuk
1897	1 935 000	1 092 000	56	373 000	19	229 000	11	Durnovo
1910	2 440 000	1 366 000	56	461 000	19	286 000	12	Durnovo

Tratatul încheiat în urma *Păcii de la București* (1812) a fost însă denunțat de URSS prin *Tratatul de prietenie și frăție sovieto-turc* din 16 martie 1921, prin urmare, acesta nu putea fi invocat ca act juridic. Pe de altă parte, la 2/15 noiembrie 1917, Comitetul Comisarilor Poporului din Rusia proclamase *Declarația drepturilor popoarelor din Rusia* care recunoștea dreptul popoarelor la autodeterminare, până la independență. În baza acestei declarații, Ucraina s-a declarat republică sovietică la 11/24 decembrie 1917, iar fostul guvernământ al Basarabiei s-a proclamat Republica Democratică Moldovenească, la 15/28 decembrie 1917, pentru ca la 27 martie/10 aprilie 1918, Sfatul Țării din Chișinău să-i proclame unirea cu România²⁰.

Unirea Basarabiei cu România, stipulată juridic în *Tratatul de Pace de la Paris* din 28 octombrie 1920, semnat de Marea Britanie, Franța, Italia și Japonia, nu a fost acceptată de Moscova. URSS nu a recunoscut niciodată drepturile României asupra teritoriilor locuite de românii dintre Prut și Nistru și, în pofida multor contacte româno-sovietice, situația dintre cele două țări a rămas conflictuală. Încă din februarie 1918, noua putere sovietică, prin Consiliul Comisarilor Poporului din Petrograd a hotărât să rupă relațiile cu România în condițiile în care unirea Basarabiei cu România era tot mai evidentă. Operațiunile de instaurare a puterii sovietice în partea sudică a Basarabiei și Tatarbunarului, desfășurate în perioada 12-17 septembrie 1924 au dus la confruntări deschise între forțele infiltrate de sovietici și armata română, soldate cu morți și răniți. Ca urmare a infiltrării elementelor sovietice și a eșuării tentativei de a include cu forța Basarabia în sfera de influență a

¹⁸ *Congresul de la Berlin*, finalizat prin *Tratatul de la Berlin* a pus capăt Războiului Ruso-Turc din anii 1877-1878. Prin acest tratat a fost recunoscută de jure independența României, Serbiei și Muntenegrului. Deși se angaja să respecte toate prevederile Tratatului, Rusia a alipit teritorii care aparținuseră României (județele Cahul, Ismail și Bolgrad), astăzi parte integrantă a Ucrainei. Sursa: [ro.wikipedia.org/wiki/Tratatul_de_la_Berlin_\(1878\)](http://ro.wikipedia.org/wiki/Tratatul_de_la_Berlin_(1878)).

¹⁹ Nicolae Popp, *Românii din Basarabia și Transnistria*, în: *Revista Societății Regale Române de Geografie*, LX, 1941, București, p. 45-87; *Geopolitica*, Iași, Edit. Glasul Bucovinei, 1994, p. 207.

²⁰ „Republica Democratică Moldovenească, în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Dunăre, Marea Neagră și vechea graniță cu Austria, ruptă de Rusia acum mai bine de o sută de ani din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului istoric și a dreptului de neam, pe baza principiului ca noroadale sigure să-și hotărască soarta lor – de azi înainte și pentru totdeauna se unește cu mama sa, România”.

URSS, a fost formată, la 19 aprilie 1925²¹, Republica Autonomă Sovietică Moldovenească, cu capitala la Balta, subordonată RSS Ucraina, care avea scopul de a menține ideea existenței unui teritoriu moldovenesc în limitele URSS. Fragilitatea acestei formațiuni statale a fost demonstrată prin însăși evoluția sa: în cei numai 15 ani de existență și-a modificat atât suprafața (7 516 km² în 1925, 8 288 km² în 1926 și 8 484 km² în 1934), cât și capitala (de la Balta la Tiraspol, în 1934). Sub raport etnic, aceasta era dominată de ucraineni, care asigurau o majoritate relativă. Românii dețineau circa o treime din totalul populației, înregistrând o diminuare constantă pe fondul creșterii majorității ucrainene.

Tabelul 2

Evoluția structurii etnice a R(A)SSM²²

Etnia	1920	%	1926	%
Români (moldoveni)	174 266	31,9	172 419	30,2
Ucraineni	248 942	45,6	277 515	48,7
Alte naționalități	122 390	22,5	120 049	21,1
Total	545 598	100,0	569 983	100,1

În calitate de membră a Societății Națiunilor, România a depus ample eforturi pentru stingerea conflictului cu URSS. Problema unui tratat de neagresiune între URSS și România a fost pusă, pentru prima dată, la Riga, în ianuarie 1932, sovieticii rămânând însă în continuare pe poziții conservatoare și afirmând că în tratat vor lipsi termenii precum *integritate*, *inviolabilitate* și *suveranitate*.

În mai 1934 Nicolae Titulescu, ministru de Externe al României și Maxim Litvinov, ministrul de Externe sovietic, au definitivat un acord privind reluarea relațiilor reciproce. Poziția URSS a rămas însă cea exprimată în 1932 la Riga, sovieticii nerecunoscând integritatea teritorială a României. La 14 iulie 1936 au fost puse la București bazele unui tratat româno-sovietic, care însă nu a mai fost semnat, deoarece în urma îndepărtării din guvern a lui Nicolae Titulescu, la 29 august 1936, sovieticii au refuzat să mai continue discuțiile, nefiind interesați să recunoască integritatea teritorială a unui stat cu un potențial militar inferior.

Cele două note ultimative sovietice²³ sunt o consecință directă a *Tratatului secret de neagresiune germano-sovietic (Ribbentrop-Molotov)*, din 23 august 1939, prin care cele două puteri militare își împărțeau sferile de influență și în care, la punctul trei, se prevedea ca Basarabia să intre în sfera de influență a URSS. În plus, prin nota trimisă de ministrul sovietic de Externe Molotov ministrului de Externe german Ribbentrop, la 23 iunie 1940, acesta extindea pretențiile URSS și asupra Bucovinei, care, după sovietici, ar fi fost populată de ucraineni²⁴.

²¹ Data întrunirii la Balta a primului congres pan-moldovenesc pentru ratificarea constituției Republicii, considerată oficial data de naștere a Republicii.

²² Nicolae Popp, *op. cit.*, p. 224.

²³ Notele ultimative din 26 iunie, respectiv din noaptea de 27/28 iunie 1940.

²⁴ *Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele lui pentru Basarabia*, Chișinău, Edit. Universitas, 1991.

Tabelul 3

Structura etnică a județelor românești trecute sub administrația URSS²⁵

Județul	Total	Români	Ruși	Ucraineni	Polonezi	Germani	Bulgari	Găgăuzi	Evrei
Bălți	386 721	270 942	46 569	29 288	3165	1623	66	8	31 695
Cahul	196 693	100 714	14 740	619	100	8 644	28 565	35 299	4 434
Cetatea Albă	341 176	62 949	58 922	70 095	252	55 598	71 227	7 876	11 390
Hotin	392 430	137 348	53 453	163 267	1 017	323	26	2	35 985
Ismail	225 509	72 020	66 987	10 655	270	983	43 375	15 591	6 306
Lăpușna	419 621	326 455	29 770	2 732	1 662	2 823	712	37	50 013
Orhei	279 292	243 936	10 746	2 469	305	154	87	1	18 999
Soroca	316 368	232 720	25 736	26 039	850	417	69	13	29 191
Tighina	306 592	163 673	44 989	9 047	483	10 524	19 599	39 345	16 845
Cernăuți	306 194	78 589	3 295	136 380	15 243	19 586	92	19	51 247
Storojineț	169 894	57 595	1 582	77 382	7 985	8 990	8	-	15 322
TOTAL Basarabia Bucovina de Nord	3 340 490	1 746 941	356 789	527 973	31 332	109 665	163 826	98 191	271 427

Restul până la total o formează alte naționalități: unguri, cehi, slovaci, huțani, greci, albanezi, armeni, turci, tătari și țigani.

Au rămas în afara țării 11 județe (Bălți, Cahul, Cernăuți, Cetatea Albă, Hotin, Ismail, Lăpușna, Orhei, Soroca, Storojineț și Tighina) la care se adăugau plasele Herța (jud. Dorohoi) și Ungheni (jud. Iași), România pierzând 2 454 localități (32 orașe și 2 422 sate). Pretențiile teritoriale ale URSS nu s-au limitat asupra Basarabiei și Bucovinei de Nord, ulterior acestea îndreptându-se și asupra Deltei Dunării, a cărei anexiune se urmărea.

Tabelul 4

Evoluția structurii etnice în teritoriile trecute sub administrația URSS (1940)²⁶

Teritoriul	Anul	Structura populației							Total
		Români	Ruși, ruteni, ucraineni	Evrei	Bulgari, găgăuzi	Germani	Unguri	Alții	
Basarabia și nordul Bucovinei	1930	1 787 364 52,3%	899 667 26,3%	275 419 8,1%	163 828 4,8%	111 342 3,3%	1 506	170 543 5,2%	3 409 669 100,0%
Republica Moldova	1959	1 886 566 65,4%	713 750 24,8%	95 107 3,3%	157 508 5,4%	?	-	31 546 1,1%	2 884 477 100,0%
Republica Moldova	1989	2 794 700 64,5%	1 155 500 26,6%	65 800 1,5%	241 700 5,5%	7 200 0,2%	-	70 500 1,7%	4 335 400 100,0%
Regiunea Cernăuți	1944	184 836 19,7%	729 161 77,5%	16 469 1,8%	-	-	-	10 344 1,0%	940 810 100,0%

²⁵ Sursa: Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930, IX, Institutul Central de Statistică, București.

²⁶ Spațiul istoric și etnic românesc, III, Edit. Militară, București, 1993, p. 86 (ed. princeps, 1942).

În acest context geopolitic de presiune continuă asupra fruntariilor sale estice, România a declarat război Uniunii Sovietice, alături de Germania, în noaptea de 22 iunie 1941. După lupte înverșunate au fost recucerite orașele Cernăuți pe 5 iulie și Chișinău pe 16 iulie, iar pe 25 iulie 1941, un comunicat de presă anunța că „lupta pentru dezrobirea brazdei românești de la răsărit s-a terminat”. Aceasta nu a însemnat însă finalizarea campaniei armatelor române la est de Prut, trupele române înaintând în continuare, alături de cele germane, pentru a consolida recucerirea Basarabiei și pentru a elibera marele număr de români ce trăiau la est de Nistru. Era ocupată Odesa la 16 octombrie 1941 și înființat un guvernământ al Transnistriei sub administrare românească (19 august 1941 - 29 ianuarie 1944), ce cuprindea teritoriul dintre Bug și Nistru.

Frontiera și dezechilibrele regionale. Fixarea graniței de stat pe Prut a determinat ruperea legăturilor firești existente între sistemul de așezări umane din Basarabia și cel din Moldova rămasă între hotarele României. Datorită indicelui mare de hipertrofiere al Chișinăului în raport cu orașul de rang II – Cetatea Albă (3,84), principalele perturbări s-au resimțit la nivelul superior al ierarhiei urbane, prin ruperea relațiilor tradiționale existente între Chișinău și celelalte două orașe mari, cu funcții polarizatoare din spațiul moldovenesc: Iași și Galați. Totodată, sistemele de așezări coordonate de acestea și-au restrâns mult suprafețele prin trecerea unor orașe mici și așezări rurale (unele cu rol polarizator) situate în apropierea frontierei, în aria de atracție (difuză) a Chișinăului. Pierderea acestor teritorii a făcut ca linia de graniță să separe teritorii compact sau majoritar românești, așezări umane, familii și destine, dezorganizând atât sistemul de transport, cât și viața economico-socială în ansamblu.

Pe 2 august 1940 a fost proclamată RSS Moldovenească (care includea și Transnistria), ca stat component al URSS. Printr-o hotărâre a lui I.V. Stalin, județele basarabene din nord (Hotin) și din sud (Ismail și Cetatea Albă) au fost despărțite de Basarabia istorică și incluse, alături de județele din Bucovina de Nord (Cernăuți și Storojineț) în RSS Ucraina, în Regiunea Odesa, alcătuită din 12 raioane. Centrul și sudul Basarabiei a fost unit, cu scopul de a i se diminua ponderea populației românești, cu o fâșie de teritoriu din stânga Nistrului, formând RSS Moldovenească, organizată, după model sovietic, în raioane. La aceasta s-au adăugat deportările și colonizările care au contribuit substanțial la schimbarea structurii etnice, mai ales în mediul urban.

De peste șapte decenii, Prutul constituie o veritabilă axă de discontinuitate, consecință a arbitrariului deciziilor politice ce i-au atribuit funcția de graniță. O frontieră relativ greu permeabilă, mai ales în anii 1950-1960, ceea ce a determinat ruperea relațiilor firești existente între sistemul de așezări umane din Basarabia și cel din restul Moldovei rămasă între fruntariile României. Iași și Galați au devenit orașe de graniță; caracterul închis al frontierei a determinat restrângerea considerabilă a zonelor de influență a celor două orașe și redimensionarea sistemelor de așezări polarizate de acestea. Pe de altă parte, datorită indicelui mare de hipertrofiere a Chișinăului (108 483 loc., 1930) în raport de orașul situat pe locul al doilea în Basarabia istorică²⁷ (Cetatea Albă, 28 258 loc., 1930), principalele perturbări funcționale s-au resimțit la nivelul superior al sistemului urban, prin ruperea relațiilor

²⁷ Datele se referă la recensământul din 29 decembrie 1930.

tradiționale dintre Chișinău și celelalte două orașe mari, cu funcții de polarizare macroteritorială a spațiului moldovenesc – Iași și Galați. Aceste disfuncționalități au fost amplificate tot ca urmare a deciziilor politice, prin despărțirea județelor Hotin, Ismail și Cetatea Albă de județele din Basarabia istorică și includerea acestora, alături de județele din Bucovina de Nord (Cernăuți, Storojineț și nordul județului Rădăuți) în regiunile ucrainene Odesa și Cernăuți.

Pe de altă parte, pierderea jumătății nordice a Bucovinei a determinat dezorganizarea sistemului său de așezări umane. De la o suprafață totală de 10 442 km² a Marelui Ducat al Bucovinei, integrat României la 28 noiembrie 1918, Bucovina românească a ajuns, după cea de-a doua notă ultimativă sovietică din 28 iunie 1940, la doar 5 200 km² ²⁸, iar din cele 11 județe²⁹, reduse în 1926 la 5 (Câmpulung, Cernăuți, Rădăuți, Storojineț și Suceava), au rămas în hotarele României doar județele Câmpulung, Suceava și partea sudică a județului Rădăuți. Cernăuți, nucleul polarizator al întregului ansamblu macroteritorial a rămas în afara granițelor țării, iar sistemul urban bucovinean a fost fragmentat în două părți distincte: una ucraineană, centrată în continuare pe Cernăuți, a cărei zonă de influență a fost mult diminuată și alta românească, caracterizată, la rândul său, printr-o mare fragmentare, deoarece orașele Suceava, Rădăuți și Câmpulung Moldovenesc se aflau la acea dată în competiție, având un potențial demografic și economico-social relativ similar. Prin desființarea județelor în 1950 și includerea acestor orașe în structuri administrative de nivel regional, după model sovietic, care includeau și suprafețe întinse din teritoriul Moldovei, nu numai că specificul identitar al Bucovinei a fost mult estompat, dar s-au produs schimbări și la nivelul relațiilor funcționale dintre așezările umane, accentuându-se rolul coordonator al orașului Suceava, în vreme ce Rădăuți, Câmpulung și Fălticeni s-au stabilizat pe un nivel ierarhic subordonat.

La nivel local, fluxurile umane și materiale, stabilite în mod spontan între comunitățile locale situate de o parte și de alta a Prutului, s-au diminuat considerabil, fiind canalizate pe câteva direcții prioritare: Iași-Ungheni și Vicșani-Vadu Siret pentru cele feroviare, respectiv Siret-Porubne și Albița-Leușeni pentru cele rutiere.

Deschiderea politică de la începutul anilor 1990 a fost imediat urmată și de o deschidere a relațiilor interumane. Înscrise la început acțiunilor de *restitutio in integrum*, „podurile de flori” dintre românii de o parte și de alta Prutului au reunit familii și destine frânte în iunie 1940, găsind un amplu ecou favorabil atât la nivelul clasei politice din România postrevoluționară, cât și a celei din tânărul stat independent moldovean. Au fost deschise noi puncte de vamă, generate de potențialul de favorabilitate al așezărilor dublete, au fost intensificate cursele rutiere regulate și schimburile de mărfuri și de persoane, punându-se bazele primelor acțiuni de constituire a unor euroregiuni transfrontaliere. Dificultățile economice, războiul din Transnistria, tendințele secesioniste ale populației găgăuze ca și teama unei părți a populației rusofile de o eventuală unire cu România au estompat treptat acest elan de moment. Creșterea criminalității organizate, a migrațiilor ilegale pe fondul lipsei unei

²⁸ Dumitru Rus, *Teritorii locuite de români din afara granițelor țării*, Deva, Edit. Sigma Plus, 1997, p. 129.

²⁹ Câmpulung, Cernăuți, Coțmani, Gura Humorului, Rădăuți, Siret, Storojineț, Suceava, Vășcăuți, Vijnița și Zastavna.

infrastructuri adecvate de control vamal au impus măsuri de securizare a traficului transfrontalier, amplificate după 1995 odată cu depunerea candidaturii de aderare a României la Uniunea Europeană. În aceste condiții, fluxurile transfrontaliere dintre România și Republica Moldova au suferit mutații semnificative.

Pe întreaga porțiune cât străbate teritoriul românesc (716 km dintr-un total de 953 km), Prutul este un râu de graniță. Izvorăște din Carpații Păduroși (Ucraina) și intră pe teritoriul României în aval de Noua Suliță, cam în dreptul satului Oroftiana din jud. Botoșani. Formează granița româno-ucraineană pe o lungime de aproximativ 36 km, trecând printr-un areal cu o pronunțată omogenitate a elementului etnic românesc atât pe malul său drept, cât și pe cel stâng. Acest fapt este argumentat atât prin antecedentele istorice, cât și prin datele recensământului ucrainean din 2001, sau prin mărturii toponimice care s-au păstrat nealterate până în prezent, în pofida vicisitudinilor istoriei. Ținutul Herța, vechi teritoriu românesc intrat în componența URSS la 29 iunie 1940, ca urmare a celei de-a doua note ultimative sovietice din noaptea de 27/28 iunie 1940, nu a fost menționat nici în tratatul Ribbentrop-Molotov și nici în ultimatumul sovietic ce a urmat-o³⁰.

Herța, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a devenit reședință de ținut administrativ în Moldova, iar Ținutul Herței, cu o suprafață de 304 km², s-a unit, în 1834, cu Ținutul Dorohoi. Astăzi, raionul Herța, restabilit ca atare în structura administrativă a regiunii Cernăuți în 1991, reprezintă un areal etnic compact românesc, având în componența sa doar un singur sătuc de ucraineni: Mamornița ucraineană. La recensământul sovietic din 1989, raionul Herța avea o populație totală de 29 611 locuitori; populația românească constituia 27 517 persoane, respectiv 92,93% din total. Dintre aceștia, 23 539 se declarau români, iar 3 978 moldoveni, cei din urmă fiind din satele Ostrița, Țureni și Marmonița românească din fostul raion rural Cernăuți, format imediat după război, unde românii erau arbitrar trecuți în pașaport ca „moldoveni”³¹. După 12 ani, compactitatea elementului etnic românesc s-a păstrat, recensământul din 2001 consemnând o populație totală 32 316 locuitori, dintre care 29 554 români (91,45%) și 756 moldoveni (2,34%), foarte mulți moldoveni declarându-se români. De altfel, populația neromânească era alcătuită mai ales din grăniceri și familiile acestora, precum și din specialiști și funcționari sosiți aici prin repartizare. Așezări umane precum Mogoșești, Godinești sau Molnița din raionul Herța, sau Mămăliga din raionul Noua Suliță au denumiri care atestă fără echivoc continuitatea elementului etnic românesc. În sectorul românesc, zona transfrontalieră româno-ucraineană riverană Prutului este alcătuită din trei comune și un oraș: Suharău, Hudești, Concești, respectiv orașul Darabani.

Zona transfrontalieră cuprinsă între România și Republica Moldova se caracterizează prin aceeași continuitate a elementului etnic românesc, care variază între 90% și 100% din totalul populației. Extremitatea nordică a acesteia este dată de satele Cuzlău (România), respectiv Criva (Rep. Moldova), iar cea sudică de Galați, respectiv Giurgiulești, singurul port al Republicii Moldova la Dunăre. Administrativ,

³⁰ Lupan, *apud*. Stamate Grigore, *Frontiera de stat a României*, Edit. Militară, București, 1997, p. 88.

³¹ Ion Popescu, *Românii din raionul Herța (Ținutul istoric Herța)*, în: *Dacoromania*, nr. 17, 2004, pp. 12-15.

alături 11 raioane din stânga Prutului (Briceni, Edineț, Râșcani, Glodeni, Fălești, Ungheni, Nisporeni, Hâncești, Leova, Cantemir și Cahul) și patru județe din dreapta acestuia (Botoșani, Iași, Vaslui și Galați).

Așezările duble și euroregiunile de cooperare transfrontalieră din bazinul Prutului. Separarea datorată axei hidrografice, asociată cu presiunea antropică mare și cu existența unor vaduri de trecere de o parte și de alta a Prutului, a favorizat apariția unui sistem de așezări duble³² bine conturat, dar care a fost anihilat de caracterul închis al graniței din perioada comunistă. Acest lucru este evidențiat și de satele ce formează duble toponimice de o parte și de alta a Prutului: Sculeni-Sculeni, Medeleni-Medeleni, Grozești-Grozești, Răducani-Tochil Răducan, Pogonești-Pogonești etc.

Așezările duble funcționează în timp ca embrioni de constituire a euroregiunilor prin extinderea micului trafic de frontieră la nivel macroteritorial, pe baza relațiilor existente în cadrul sistemelor de așezări din unitățile administrativ-teritoriale limitrofe.

Pe baza sistemului de așezări duble riverane Prutului, începând cu anul 1997 au fost instituționalizate la frontiera estică a României, trei euroregiuni: Dunărea de Jos, Siret-Prut-Nistru și Prutul Superior. Constituite pe teritoriul a două, respectiv trei state, acestea sunt formate la frontiera externă a Uniunii Europene, incluzând pe de o parte teritoriul românesc cu statut de membru al UE, iar pe de altă parte, teritorii din Republica Moldova și Ucraina, state care au făcut parte din fosta URSS, situate în vecinătatea răsăriteană a Uniunii Europene din 2007. În acest context, se poate afirma că sectorul de frontieră aferent Prutului trebuie să beneficieze de un grad sporit de securizare, funcționând ca un „filtru” pentru fluxurile umane și materiale orientate spre și dinspre Uniunea Europeană.

Coeziunea euroregiunilor se bazează, în primul rând, pe elementul etnic, reunind teritorii cu populație compact sau majoritar românească, intrate în componența URSS în urma celei de-a doua note ultimative sovietice din 28 iunie 1940, consecință directă a tratatului secret de neagresiune germano-sovietic (Ribbentrop-Molotov). La aceasta se adaugă intensă locuire pe ambele maluri ale Prutului, așezările duble funcționând ca relee de interconectare a celor două sisteme de așezări, cristalizate pe un fundament istoric comun.

Însă, dacă unitatea etnică și densitatea locuirii constituie principalele elemente de liant al teritoriilor din stânga și din dreapta Prutului ce alcătuiesc cele trei euroregiuni, integrarea României în structurile de cooperare europeană și euroatlantică au impus necesitatea securizării frontierei sale estice și controlul fluxurilor migratorii pe această relație. Prutul se conturează astfel, pe de o parte, ca o *axă de integrare*, dată de continuitatea elementului etnic și lingvistic la care se adaugă

³² De-a lungul graniței dintre România și Republica Moldova, s-a conturat următorul sistem de așezări duble: Rădăuți Prut-Lipcani, Krasnaleuca-Tețcani, Horia-Grimești, Mitoc-Viișoara, Liveni-Bădragii Noi Șerpenița-Bădragii Vechi, Stânca-Costești, Ștefănești-Branișteea, Berza-Bisericani, Vladomira-Herești, Șendreni-Miclăușani, Sculeni-Sculeni, Medeleni-Blândești, Iași-Ungheni, Grozești-Grozești, Albița-Leușeni, Săratu-Răzeși, Răducani-Tochil Răducan, Bumbăta-Leova, Rânzești-Țiganca, Cârja-Gotești, Vădeni-Cocora, Oancea-Cahul, Vlădești-Crihana, Brănești-Manta, Măstăcani-Vadu lui Isac, Stoicani-Colibași, Tămăoani-Brânza, Frumușița-Văleni, Tuluțești-Slobozia Mare, Galați-Giurgiuștii.

densitatea și continuitatea locuirii pe ambele sale maluri, iar pe de altă parte, ca o *axă de fragmentare*, indusă de caracterul de frontieră, relativ stabilă, a NATO și Uniunii Europene, fapt ce impune un cadru specific cooperării transfrontaliere.

Așezările dublete și axele de dezvoltare transfrontalieră de-a lungul frontierei dintre România și Republica Moldova:

1. Nuclee de polarizare regională; 2. Nuclee de polarizare locală; 3. Orașe; 4. Areele de dezvoltare periurbană; 5. Puncte de vamă rutiere pentru trafic internațional; 6. Puncte de vamă rutiere pentru mic trafic vamal; 7. Puncte de vamă feroviare pentru trafic internațional; 8. Porturi fluviale; 9. Aeroporturi; 10. Zone libere; 11. Conexiuni: A. Trafic rutier internațional, B. Mic trafic rutier, C. Trafic feroviar internațional; 12. Frontieră terestră; 13. Artere fluviale/țărături; 14. Axe principale de dezvoltare; 15. Axe de dezvoltare locală

Euroregiunea Dunărea de Jos își bazează funcționarea în sectorul transfrontalier aferent Prutului pe sistemul de așezări Galați-Cahul-Giurgiulești-Reni. Conexiunile transfrontaliere se realizează pe relațiile Oancea-Cahul (cele rutiere) și Galați-Giurgiulești-Reni (cele feroviare). În acest sens, în sectorul Prutului

ar mai fi necesare și alte conexiuni între cele două sisteme umane românești din stânga și din dreapta Prutului pe baza unor așezări dublete, cum sunt Măstăcani-Vadul lui Isac (Colibași), Tulucești-Slobozia Mare sau Vădeni-Palcu³³.

Euroregiunea Dunărea de Jos asociază unități administrative foarte inegale ca mărime teritorială și demografică: o regiune ucraineană (Odesa), foarte extinsă (33 310 km², 2 377 230 loc., 2020), trei județe românești (Brăila, Galați și Tulcea), cele din urmă două frontaliere, ce totalizează 17 731,3 km² și 1 059 286 loc. (rec. 2011) și două raioane din Republica Moldova (Cantemir și Cahul) care au împreună 2 413 km² și 157 439 loc (2014). Prin urmare, fluxurile transfrontaliere, mai active în zona de graniță, se estompează treptat, devenind aproape nule către zonele mai depărtate de frontieră din Ucraina și România. La aceasta se adaugă și particularitatea tuturor celor trei euroregiuni estice, de a se afla pe o frontieră între două spații total diferite ca legislație și apartenență geostrategică: Uniunea Europeană și spațiul ex-sovietic, fapt ce a necesitat o securizare a frontierei în vederea filtrării fluxurilor migraționale din Est, ce bat la porțile UE.

Ca nuclee de polarizare, se detașează net portul ucrainean Odesa, urmat la mare distanță de cele trei centre administrative românești (Galați, Brăila și Tulcea) și centrele raionale din Rep. Moldova, Cahul și Cantemir.

Euroregiunea Siret-Prut-Nistru situată în partea centrală a zonei transfrontaliere estice, este singura dintre cele trei euroregiuni formată între două state: România și Republica Moldova. Se caracterizează, prin urmare, printr-o puternică omogenitate etnică și lingvistică, elemente care îi asigură coeziunea.

Dintre cei 681,3 km cât reprezintă lungimea totală a frontierei dintre cele două state, circa 70% este inclusă în arealul Euroregiunii Siret-Prut-Nistru.

Euroregiunea este alcătuită din 22 de structuri administrative, dintre care trei în România (județele Iași, Neamț și Vaslui) și 18 raioane plus municipiul Chișinău în Rep. Moldova.

Cea mai mare parte a conexiunilor transfrontaliere se realizează pe relația Iași-Ungheni. Principalele nuclee de convergență euroregională sunt date de orașele Chișinău în Republica Moldova și Iași în România, la care se adaugă Tiraspol, respectiv Piatra Neamț, Vaslui și Bârlad, celelalte centre urbane acționând ca nuclee de polarizare locală.

Euroregiunea Prutul Superior (Prutul de Sus) este suprapusă, în mare parte, bazinului Superior al acestei artere hidrografice și alături județele Botoșani și Suceava (România), raioanele moldovene Briceni, Edineț, Fălești, Glodeni, Ocnița și Râșcani, respectiv regiunile ucrainene Cernăuți și Ivano-Frankivsk.

În pofida unui potențial ridicat de cooperare transfrontalieră, permeabilitatea frontalieră a euroregiunii de-a lungul Prutului se realizează doar pentru traficul auto, pe baza a două sisteme de așezări dublete: Rădăuți Prut-Lipcani și Stânca-Costești, lipsa acestora fiind determinată de prezența lacului de la Stânca-Costești.

La nivelul Euroregiunii, cele mai mari orașe sunt situate în sectorul ucrainean: Cernăuți și Ivano-Frankivsk, urmate de reședințele celor două județe din sectorul românesc (Botoșani și Suceava) și de alte câteva orașe, unele declarate municipii,

³³ Ilieș Alexandru, *op. cit.*, p. 103.

care depășesc 20 000 de locuitori: Dorohoi în jud. Botoșani, respectiv Fălticeni și Rădăuți în jud. Suceava. În sectorul moldovean, cel mai mare oraș este Edineț (15 520 loc., 2014).

Concluzii. Analiza complexă a interacțiunilor care au loc la nivelul spațiilor transfrontaliere între deciziile cu caracter politico-administrativ ce stau la baza dinamicii fenomenelor economico-sociale și organizarea spațiului geografic prin intermediul sistemelor de așezări umane scoate în evidență particularități distincte, specifice fiecărui nivel de organizare spațială. În acest sens, au fost evidențiate relațiile complexe dintre componentele naturale, istorice, politice, sociale și teritoriale, dintre deciziile politico-administrative și impactul pe care acestea îl generează la nivel teritorial și economico-social. O atenție deosebită a fost acordată identificării disfuncționalităților actuale, cauzelor acestora, dar și căilor care au fost considerate viabile pentru a fi urmate în vederea eliminării lor.

Ca o **concluzie generală**, se poate afirma că spațiile transfrontaliere și în particular cele cu participare românească, reprezintă domenii extrem de sensibile și vulnerabile la schimbările geografice și geopolitice, identitatea acestora fiind rezultatul asocierii unor factori etnici, culturali, geografici, istorici, economici, demografici și politici specifici. Intensificarea fluxurilor transfrontaliere ca urmare a urbanizării și industrializării unifică spații altădată divizate politic și economic; euroregiunile transfrontaliere devin din ce în ce mai mult structuri teritoriale cu o personalitate proprie, generate de fluxuri transfrontaliere și promotoare, la rândul lor, de fluxuri globalizante.

Radu SĂGEATĂ,
doctor, conferențiar universitar,
cercetător științific,
Institutul de Geografie, Academia Română,
e-mail: rsageata@gmail.com,

Raisa MALIEROVA

MOMENTE ISTORICE ALE MELEAGURILOR DIN INTERFLUVIUL DUNĂRE, PRUT ȘI NISTRU

Historical moments of the region between the Danube, Prut and Dniester

The advantageous geographical location of the rivers Prut, Dniester and the Danube led to its attractiveness for many nations. A huge time range of the historical development of the Bessarabia region contains many important events and phenomena that have left deep traces in the region's fate. The complexity of ethno-cultural processes in the lower reaches of the Danube, especially the intervention of the great powers, did not contribute to strengthening the position of the Danube principalities. The brilliant historical period of the formation of Moldova and Wallachia will take place under the influence of empires that sought to dominate the Northern Black Sea region. The possibility of dialogue with several civilizations at the same time has created in Moldova a unique phenomenon of accelerated cultural development.

Keywords: *Bessarabia; nomads; advantageous position; Moldavian principality; confrontation; Cossacks.*

Meleagurile dintre Nistru, Prut și Dunăre au fost scena unor migrații intense, o regiune în care s-au traversat interesele multor popoare și state. Istoria lor a fost creată de reprezentanți ai culturilor slave, elenistice și orientale, nomazi, autohtoni și migranți.

Cele mai vechi urme ale prezenței umane pe aceste terenuri datează din epoca paleolitică. Epoca de piatră, cupru și bronz au fost o perioadă de îmbunătățire ulterioară a formelor de guvernare, de organizare socială care a dus la alocarea unor zone relativ permanente de așezare a unor grupuri mari de populație.

Urmele siturilor în regiune au fost găsite în apropierea satelor Krasnaya Kosa și Shirokoe (districtul Belgorod-Dnestrovsk) – epoca paleolitică; Marazlievka (districtul Belgorod-Dnestrovsk), Zheleznodorozhny (districtul Bolgrad), Krasny Yar și Mirnoe (districtul Kiliya), Mikhailovka și Mirnopolye (districtul Sarata), Belolesye și Divizya (districtul Tatarbunar) – epoca mezolitică; Ozernoye și Nagornoye (districtul Ismail), Bolgrad – epoca cuprului¹.

Procesul istorico-cultural al interfluviului Dunăre, Prut și Nistru din primul mileniu î. Hr. a determinat apariția unui popor special de păstori vorbitori iranieni – nomazi care au venit din est și au acoperit stepele eurasiatice de la Dunăre (în vest) până în Altai (în est). Forțele motrice ale schimbărilor socioeconomice au fost răspândirea formei nomade de pastoralism (nomadism) și creșterea influenței culturale, economice, sociale, politice a civilizației antice.

La începutul mileniului II-I î. Hr. apar cimerienii – prima națiune din Europa de Est al cărui nume este păstrat în „Odiseea” lui Homer (sec. VIII î. Hr.). Pe teritoriul

¹ *Південна Бессарабія з найдавніших часів до кінця XVIII ст.: навчально-методичний посібник, Л. Циганенко (ред.), О. Лебеденко, А. Дізанова та інші, Ізмаїл, «СМІЛ», 2011, сс. 8-25.*

Basarabiei au fost descoperite zeci de monumente din această perioadă. Cel mai izbitor sit arheologic al cimerienilor din zona Dunării de Jos este cimitirul Suvorov.

Conform datelor de arheologie și surselor scrise, cimerienii au fost înlocuiți de un nou val de nomazi – sciți care au ieșit din „adâncurile Asiei”. Cea mai mare distribuție a așezărilor scitice din regiune aparține mijlocului secolului al V-lea î. Hr. Până în prezent au fost studiate peste 400 de monumente scitice din această perioadă, concentrate pe teritoriul Bugeacului (interfluviul Nistru, Prut și Dunăre). Cele mai faimoase dintre cimitirele scitice din Bugeac sunt situate în apropierea satelor Plavni (districtul Reni) și Vinogradovka (districtul Bolgrad)².

În etapa finală a Marii colonizări grecești (secolele VIII-VI î. Hr.), așezările grecești antice apar și în interfluviul Prut, Nistru și Dunăre. În a doua jumătate a secolului al VII-lea î. Hr. la sud de Delta Dunării a fost fondată colonia Istria, iar în a doua jumătate a secolului al VI-lea – începutul secolului al V-lea î. Hr. – colonia Nikoniy (așezarea Roksolana), întemeiată de imigranți din Ionia și colonia Tyra (Belgorod-Dnestrovsk), fondată de imigranți din Milet. Locuitorii orașelor erau angajați în agricultură, meșteșuguri și comerț.

La sfârșitul secolului al III-lea î. Hr. a crescut activitatea politică a popoarelor barbare. Strabon a remarcat că în acea perioadă triburile geților, sciților, bastarnilor, sarmaților treceau deseori Dunărea.

Unul dintre popoare care a capturat regiunea în această perioadă erau celții, cunoscuți și sub alte nume – galii sau galatenii. Celții s-au stabilit în regiune și până la sfârșitul secolului al II-lea î. Hr. au fost asimilați de populația geto-dacică locală, cu toate acestea, tradițiile celtice au avut o mare influență asupra culturii geto-dacice.

În mileniul I d. Hr. în zona carpatică, s-a format o uniune puternică tribală de geto-daci, condusă de Burebista. Cercetătorul I. Nikuliță notează că societatea geto-dacică a atins un nivel relativ ridicat de dezvoltare³. Burebista a desfășurat campanii militare către orașe-state bogate grecești – Olvia, Tira, Istria și altele. Dacii au construit fortificații în Aliobriksi (Orlovka), Dachiporata (Reni) etc.

După prăbușirea statului Burebista, hoardele de sarmați din est au ajuns pe ținuturile dunăriene. Conform surselor scrise, la sfârșitul secolului I î. Hr.-primul sfert al secolului I d. Hr. sarmații au devenit oaspeți frecvenți pe Dunărea Inferioară⁴. Movile sarmatice în Basarabia de Sud au fost găsite lângă satele Shabo, Semenovka, Primorskoe (districtul Belgorod-Dnestrovsk), Belolesye și Vasilyevka (districtul Sarata).

Sfârșitul dominației a sarmaților a fost pus de goți – triburi germanice din estul al Mării Baltice. Goții au apărut în regiunea de nord a Mării Negre în prima jumătate a secolului al III-lea d. Hr. și au cucerit sarmații.

Este semnificativ că, în același timp, cultura Chernyakhov a încetat să mai existe în regiune de lângă Dunăre. Cele mai renumite monumente ale culturii Chernyakhov pe teritoriul Dunărean sunt: Limanskoye, Nagornoye, Orlovka (districtul Reni), Novaya Nekrasovka, Staraya Nekrasovka, Pervomayskoye (districtul Ismail), Vasilyevka, Mirnoe, Furmanovka (districtul Kiliya), Sarata, Svetlodolinskoye, Tuzly

² А. Тичина, *Давня історія України*, навчальний посібник, Ізмаїл, ІДГУ, 2002, сс. 19-21.

³ И. Никулицэ. *Северные фракийцы в VI – I в. до н.э.*, Изд. «Штиинца», Кишинев, 1987, с. 235.

⁴ О. Дзиговський, *Історія сарматів Карпато-Дніпровського регіону: дисертація доктора історичних. наук*, Одеса, 2003, с. 2.

(districtul Tatarbunar)⁵. Distribuția așezărilor din cultura Chernyakhov, care a unit populația gotică cu sarmații occidentali și geto-dacii, aparține aceleiași perioade.

În 375, alianța ostrogotică a fost învinsă de hunii (sunnū, hunnu) – nomazi din Asia Centrală. Dovadă acestui fapt este prezența movilelor de „origine hunică” descoperite în apropierea așezării Sarata, lângă Akkerman, a căror săpături au fost efectuate de profesorul din Kiev F. Knauer în anii 1889-1891⁶.

Hunii au dat impuls mării migrații a popoarelor, care a schimbat radical harta politică a Europei⁷. Perioada mării migrații a popoarelor a transformat, de fapt, lumea europeană, dispariția de pe scena istorică a unor grupuri etnice și nașterea unor noi națiuni și state, au definit viața în Europa și Asia în următorii o mie de ani.

Informațiile arheologice și cercetările istorice indică faptul că regiunea Dunăreană a jucat un rol semnificativ în istoria timpurie a slavilor. La sfârșitul secolului al V-lea – începutul secolului al VI-lea d. Hr. în istoria acestei regiuni se începe o nouă etapă, asociată cu mișcarea slavilor spre sud-estul Europei. Prezența așezărilor slave în stepa Basarabiei este dovadă acestui fapt. În anul 1949, a fost explorată una dintre primele, o veche așezare slavă în apropierea satului Glubokoe (Eskipolos, districtul Tatarbunar). Așezările slavice de sud au fost deschise, de asemenea, în anii 1957-58, în apropierea satelor Krinichnoye, Vladycheni, Vinogradovka, (districtul Bolgrad), Utkonosovka, Safyany (districtul Ismail) etc.

Pe teritoriul dintre Prut și Nistru și pe zonele inferioare ale Dunării s-au stabilit triburi slave estice – anții (antes), neobișnuit de dezvoltate și organizate. Pe malul stâng al Dunării de Jos s-au înrădăcinat slavii, formând un întreg cu anții.

La mijlocul secolului al VI-lea, în regiunea de nord a Mării Negre, au apărut hoardele nomade de limbă turcă de avari, care de-a lungul timpului și-au creat propria asociație de stat – Khaganatul, unde, în afară de avari, locuiau slavii-anții și triburi bulgare cucerite. Deținerile Khaganatului Avar s-au extins până la Dunărea de jos.

La interfluviul Dunăre-Nistru, în secolul al VII-lea a ajuns o parte din bulgari, conduși de Asparukh după căderea Marii Bulgarii în stepele regiunii Azov. În anul 680, bulgarii au trecut Dunărea și au învins armata bizantină⁸. În anul 681, a fost creat statul bulgaro-slav – Primul Regat Bulgar sau „Bulgaria Dunăreană”, care a inclus malul stâng al Dunării de Jos timp de aproximativ trei secole.

În prima jumătate a secolului al IX-lea, ugrii sau maghiarii, reprezentanți ai familiei de limbi finno-ugrice, au apărut la periferia estică a ținuturilor slave. Casa ancestrală a maghiarilor a fost localizată în Siberia de Vest, la poalele Uralului de Sud⁹.

În ajunul formării statului Rusia Kieveană, în regiune trăiau triburi slave de tivertși și ulici, care erau, de asemenea, numiți „podunaytsy”, strămoșii ai căror au venit în Europa împreună cu hunii.

⁵ О. Лебеденко, *Українське Подунав'я: минуле та сучасне*, навчальний посібник. О. Лебеденко, А. Тичина, Астропринт, Одеса, 2002, сс. 27-29.

⁶ Е. Яровой, *Начало изучения курганов Бессарабии*, Kallatida, Mangalia, 2014, p. 354.

⁷ *Етнічна історія давньої України*, колективна монографія, П. Толочко (керівник авторського колективу), Д. Козак, О. Моця, В. Мурзін, В. Отрощенко, С. Сегеда, К., 2000, с. 169.

⁸ Л. Циганенко. *Болгари у Подунав'ї (V-початок VIII ст.)*, в: *Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту*, 2000, вип. 9, сс. 45-47.

⁹ А. Светлов. *Средневековые кочевники Северного Причерноморья в предмонгольский период (исторический период)*, в: *Східний світ*, 2005, № 1, сс. 85-89.

O parte s-a stabilit în Onglos (Bugeac) – zona dintre Nistru și Dunăre. Uniunile tribale de ulici și tiverti au trăit în epicentrul luptei pentru ținuturile Carpaților-Mării Negre între Rusia Kieveană, Bizanț, Bulgaria, maghiari și pecenegi ce nu a permis Kievului a răspândi influența sa politică asupra lor până în anul 940¹⁰.

În cursul contactelor romano-slave a existat un proces de formare a unei noi comunități etnice – vlahi. În limbile slave termenul „vlah” – înseamnă crescători de vite și păstori de munte, el este răspândit ca etnonim, ceea ce denotă populația est-română din Balcani și Carpați. În timpul mișcării slavilor din Europa Centrală și de Est în Balcani (secolele VI-VII), pe lângă populația slavă sud-bulgară, în sudul interfluviului Prut, Nistru și Dunăre locuia o populație romanizată, care se formase în timpul stăpânirii romane. Contactele dintre populația slavă și daco-romană au fost pașnice. Pe baza amestecării vlahilor și slavilor în regiunea Carpaților Orientali în secolul al XII-lea s-a format o naționalitate romană estică – moldovenească, populația căreia se ocupa, în principal, de creșterea bovinelor. Contactele dintre moldoveni și slavi au contribuit la creșterea nivelului de agricultură¹¹.

În secolul al X-lea în stepele regiunii Mării Negre dominau pecenegii. Trași de Bizanț și Bulgaria în războaiele lor de la Dunăre, pecenegii au început pătrundă și mai mult spre vest. La începutul secolului al X-lea pecenegii au expulzat complet maghiarii, continuând în același timp a se deplasa constant prin Carpați și de-a lungul stepelor dunărene spre vest.

În interfluviul Prut, Dunăre și Nistru pecenegii coexistau mai întâi cu o populație slavă sedentară, iar la mijlocul secolului al X-lea au stăpânit complet stepa Bugeac, cea ce este confirmat de datele arheologice. În mormântările de pecenegi au fost descoperite în apropierea așezărilor Sarata și Tuzla (districtul Tatarbuniar).

Sosirea pecenegilor în stepele Bugeacului a schimbat semnificativ relațiile internaționale în regiune. Pecenegii nu s-au remarcat prin constanță în orientarea lor politică și au folosit contradicții în rândul vecinilor lor: Rusia Kieveană, Bizanț, Bulgaria și Khazaria, trecând alternativ de la unire la dușmănie. Puterea militară a pecenegilor a fost folosită de statele vecine. Deci, detașamentul peceneg a luat parte la Campania Kievului împotriva Bizanțului în anii 943-944¹².

Stepa eurasiatică devine o arenă pentru mișcarea numeroaselor hoarde de polovțieni, popor de origine turcă. Ei au apărut la Dunăre în 1078, și aproape până la mijlocul secolului al XII-lea, au folosit ocazional aceste meleaguri ca coridorul de tranzit pe drumul spre Bizanț¹³. După ce au expulzat pe pecenegi din stepele Mării Negre, triburile polovțiene s-au îndreptat spre Nipru și ajungând la Dunăre au format o asociație de stat numită „Kumania Dunăreană”. Nomazii au efectuat raiduri repetate pe ținuturile Rusiei Kieveane.

Istoricul și etnograful rus Pompey Batyushkov caracterizează astfel dominația pecenegilor și a polovțienilor din regiune: „... Acest șuvoi furtunos de Pechenegi și Polovțiyeni nu a inundat complet populația sedentară locală din ținuturile dunărene, care au continuat să stea în orașe. Pe drumul prinților de la Kiev către

¹⁰ Е. Титова. «... А улчи и тиверцы сядяху по Днестру ...». Этнический состав населения Карпато-Днестровских земель в VI-XIII вв., в: Русин, 2008, № 1-2 (11-12), сс. 206-212.

¹¹ История Республики Молдова. С древнейших времен до наших дней, ред. кол. В. Андрущак, П. Бойко и др., «Elan-Poligraf», Chișinău, 2002, сс. 34-36.

¹² Н. Яковенко, Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст., Генеза, Київ, 1997, с. 65.

¹³ И. Князькин, Половцы в Нижнем Подунавье, в: Вопросы истории, 2000, № 3, с. 121.

Bulgaria și Bizanț, sunt menționate orașele – Kiliya, la gura Dunării și la gura Nistrului, peste mare – Belgorodul...”¹⁴.

Dimitrie Cantemir, precum și geograful german Johann Tunmann, au remarcat că la mijlocul secolului al XIII-lea reședința prinților Polovțieni, numită Karabun („kara” – negru, „Bunaru” – fântână, sursă) se afla în zona de lângă Tatarbunari¹⁵.

Nomazii vorbitori de turcă din secolele IX-XIII au lăsat pe teritoriul Basarabiei numeroase toponime care au supraviețuit până în zilele noastre. Denumirile lacurilor și râurilor: Yalpus, Cahul, Chaga, Turla (Nistru)-Torchesk sunt de origine polovțiană. Potrivit unor cercetători, descendenți ai populației Pechenezh-Torchesk și ai polovțienilor sunt găgăuzii, care au migrat din regiunea Mării Negre în Balcani și locuiesc acum în partea de sud-vest al interfluviului Dunăre, Prut, Nistru. Lingvistul F. Angeli în lucrarea *Eseuri despre istoria găgăuzilor ...* remarcă faptul că elementul torchesk prevalează în poporul găgăuz, iar componența kâpchak (polovțiană) – este mai mică în el¹⁶.

Statul Bizanț, de asemenea, își răspândește puterea pe terenurile dunărene în perioada istorică specifică. Pe malul stâng al Dunării în anii 1081-1118, au apărut așezări noi, inclusiv pe locul viitoarelor cetăți Ismail și Kiliya. Pentru răspândirea influenței Bisericii Ortodoxe Bizantine, la sfârșitul secolelor XI-XII au fost întemeiate primele mănăstiri. Este probabil că orașul Kiliya a apărut în această perioadă. Sursele scrise conțin informații despre prezența unei biserici în orașul Kiliya în secolul al XII-lea¹⁷. În secolele XIII-XIV Dunărea de Jos a continuat să rămână în sfera intereselor bizantine.

Teritoriul principatului Galicia, în anii 40 ai sec. al XII-lea, a fost extins datorită anexării terenurilor dintre Nistru, Carpați și zonele inferioare ale Dunării. Autorul „Cuvântului despre Regimentul lui Igor” îl descrie pe prințul galic Vasilko astfel: „... a sprijinit munții maghiari cu rafturile sale de fier...a închis porțile Dunării”. Potrivit cercetătorului ucrainean S. Vegerchuk, expresia „Poarta Dunării” înseamnă conceptul adevărat geografic¹⁸. În Evul Mediu, faimoasa traversare în zona Dunării Inferioară, lângă actualele sate Orlovka și Novoselsky (regiunea Reni), vizavi de orașul românesc Isakcea, a fost numită „poarta de fier” de pe Dunăre.

Dupa cum vedem, în ajunul invaziei mongolo-tătarilor, terenurile din interfluviul Dunăre, Nistru și Prut au fost locuite de diverse popoare.

Sosirea mongolo-tătarilor în regiune a influențat semnificativ dezvoltarea etno-socială în secolele XIII-XV. Cursul Inferior al Dunării a devenit un loc de concentrare. Șederea destul de lungă a unităților militare mongolice a provocat prejudicii majore demografice, economice și politice. Populația locală a continuat să trăiască în zonele de coastă (Kiliya, Belgorod), în timp când tătarii au luat în stăpânire stepa Bugeac,

¹⁴ П. Батюшков, *Бессарабия. Историческое описание: с 3-мя фототипиями, 53-мя гравюрами и картой* / посмерт. вып. ист. изд. П. Н. Батюшкова, Тип. Т-ва "Обществ. Польза", Санкт-Петербург, 1892, XLIII, 6, 177, с. 30.

¹⁵ А. Запчук, *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Бессарабская область. Часть 2*, Издательство, Тип. Э. Веймара, Место издания, СПб., Год издания, 1862, с. 195.

¹⁶ Ф. Ангели, *Очерки истории гагаузов – потомков огузов (середина VIII-начало XXI вв.)*, I.S.F.E.-P, «Tirogr. Centrala», Кишинев, 2007, с. 215.

¹⁷ Б. Райнов, *История Килии, книга I*, СМИЛ, Измаил, 2008, с. 29.

¹⁸ С. Вегерчук, *Етнополітичний фон української колонізації Карпато-Причорноморських земель у XII-першій половині XIII ст.*, в: *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*, Запоріжжя, Просвіта, 2005, вип. XIX, с. 19.

unde condițiile naturale au făcut posibil conducerea unui stil de viață nomad. În regiune aproape nu existau așezări rurale sedentare.

Decalajul teritorial al regiunii dintre Carpați și Nistru, din cauza invaziei mongolo-tătariilor, a pus de fapt bazele alocării regiunii istorice care mai târziu a devenit cunoscută sub numele de Basarabia.

Depărtarea terenurilor dintre Nistru și Dunăre de la regiunile centrale ale Ulus Jochi a determinat interesul crescut al statelor est-europene. O ofensivă activă începe Ungaria, apoi urmează Polonia și Lituania. După victoria asupra mongolilor-tătari din 1340, în regiune s-a început o expansiune intensivă maghiară. La mijlocul secolului al XIII-lea pe țărmul stâng al Dunării s-a răspândit puterea regilor maghiari, terenurile din bazinul râului Moldova au intrat sub stăpânirea lor, iar knezatele și voievodatele de pe teritoriul Țării Românești au fost obligate să le plătească tribut.

Sursele confirmă faptul apariției în Muntenia a statului Valahia, condus de guvernatorul Basarab la începutul secolului al XIV-lea. În cărțile economice din acea perioadă există denumiri „Ugrovlakhia” sau „Țara Românească”, „Țara Basarabului”, ulterior se găsește denumirea „Țara Românească”. Profitând de conflictele interne din Ungaria, Bizanț, Bulgaria, Serbia – Basarab a unit knezatele și voievodatele într-un singur stat, care a devenit independent în 1359. Unul din voievodate se afla în valea râului Moldova, de unde provine denumirea „Țara Moldovei”. Formarea principatelor Țării Românești și Moldovei a contribuit la dezvoltarea socioeconomică a ținuturilor dintre Carpați și Dunăre¹⁹.

În ultimul deceniu al secolului al XIV-lea, s-a intensificat activitatea agresivă a Turciei în Balcani. În anul 1420 Poarta a atacat Belgorodul și Kiliya și în anul 1456 a obținut primul tribut din partea Moldovei, acesta a fost primul pas către stabilirea stăpânirii otomane în regiune. Din anii 80 de secolului al XV-lea ținuturile dintre râurile Nistru, Prut și Dunăre au căzut sub jurisdicția Imperiului Otoman, iar cetățile acestor locuri s-au transformat în centre ale unităților administrative otomane, unde se aflau garnizoane militare turcești²⁰.

Astfel, amplasarea interfluvului Prut, Dunăre și Nistru de-a lungul rutelor strategice de pe coasta Mării Negre a determinat atractivitatea geopolitică, dezvoltarea istorică și politică din secolul al XV-lea. Ungaria, Polonia, Lituania, Țara Românească, Moldova și Turcia au concurat pentru regiune. Însăși, dominația Imperiului Otoman în regiune a fost consolidată timp de aproape trei secole.

Cazacii erau o forță puternică care putea rezista invadatorilor. Timp de aproape 200 de ani, cazacii ucraineni au vizitat adesea Dunărea, ei cunoșteau particularitățile condițiilor naturale și climatice ale acestei regiuni, păstrau legătura cu populația slavă din regiune, duceau o luptă acerbă cu turcii-busurmani.

În interfluviul Dunăre, Prut și Nistru a continuat procesul de formare a unei componente polietnice a populației.

Se pot distinge câteva fluxuri de colonizare etnice în timpul guvernării otomane. Primul flux este asociat cu tătarii. În secolul al XVII-lea a avut loc prosperitatea hoardei Bugeacului care a unit, de fapt, tătarii din Bugeac cu descendenții Nogai.

¹⁹ *История Бессарабии (от истоков до 1998 года)*, координатор Иоан Скурту, Кишинэу, Культурное общество «Онисифор и Октавиан Гибу», 2001, с. 18.

²⁰ С. Паламарчук, *Забывтая земля: историческая область Бессарабия*, монография, Астропринт, Одесса, 2008, с. 129.

Tătarii din Bugeac (așa-numiți Dunăreni) au capturat câmpia de stepă dintre râurile Nistru, Prut și Dunăre²¹.

La sfârșitul secolului al XVII-lea hoardele așa-numitelor „Nogai albi”, fugiți de pe Volga, au migrat în stepa Bugeac. Din cauza mișcărilor treptate ale cazacilor ucraineni și ruși spre sud densitatea populației creștea, iar suprafața pășunilor scădea. Din anii 20 a secolului XVIII autoritățile au reinstalat treptat tătarii de la Bugeac în Crimeea. Tătarii au fost evacuați cu totul în 1806, iar coloniștii slavi s-au așezat în principal pe pământurile lor²².

Următorul flux semnificativ de colonizare este asociat cu relocarea vechilor credincioși – nekrasovtsy (lipoveni) la Dunăre. Nekrasovtsy, sunt cazacii care au emigrat de la Don la începutul secolului al XVIII-lea și s-au stabilit lângă Dunăre. Vechii credincioși care au fugit de persecuția religioasă au constituit o categorie separată de coloniști ruși în Basarabia de Sud.

Următorul flux – cel mai mic din punctul de vedere al indicatorilor cantitativi, dar cel mai reprezentativ în ceea ce privește diversitatea grupurilor etnice – este colonizarea comercianților. Printre grupurile comerciale etnice erau: armeni, italieni, greci, evrei. Majoritatea covârșitoare a comercianților nonetnici și-a deschis posturi comerciale sau birouri în orașele de lângă Dunăre și Nistru: Akkerman, Kiliya, Ismail etc.

În ultima treime a secolului al XVIII-lea Imperiul Otoman își pierde treptat pozițiile în regiunea nord-vestică a Mării Negre.

Conform Tratatului de pace de la București din 16 mai 1812, Basarabia a devenit parte a Imperiului Rus, mai întâi în statutul de guvernator, iar mai târziu ca provincie. După anexare, s-a format regiunea basarabeană (din 1873 – provincie), care a inclus opt județe, printre care erau Akkerman și Ismail. Pe teritoriul regiunii a fost introdus sistemul de guvernare rus.

Dorind s-ă se stabilească în țări noi și să creeze un sprijin social de încredere în fața coloniștilor străini bogați, guvernul țarist a început să dezvolte stepele Bugeac slab populate. În timpul domniei Ecaterinei a II-a și a lui Alexandru I, a fost dezvoltat un cadru legislativ amplu (decretele din 1762-1764, 1801, 1802, 1807), care a determinat condițiile de reinstalare în Rusia și aranjamentul coloniștilor străini, drepturile, privilegiile și beneficiile acestora. Colonizarea a contribuit exact la consolidarea suplimentară a compoziției multietnice a populației din interfluviul Dunăre, Prut și Nistru. Așezarea regiunii a avut loc în principal prin intermediul guvernului, proprietarului și colonizarea populară spontană.

Unul din principalele fluxuri de așezare în regiune a fost relocarea ucrainenilor. Potrivit cercetătorului de la Odesa, E. Bacinski, majoritatea covârșitoare a populației urbane ucrainene, aproximativ 75%, provenea din teritoriile ucrainene. În districtele Akkerman și Ismail, în locurile așezărilor tătare și Nogai au apărut peste 20 de așezări ucrainene noi: Plakhtievka, (districtul Sarata 1830), Shahany (Primorskoe, districtul Tatarbunar, 1812), Zolokary (Liman, districtul Tatarbunar, 1812), Karamakhmet (Shevchenkovo, districtul Kiliya, 1790), Akmangit (Belolesye, districtul

²¹ А.Бачинский, А.Добролюбовский, *Буджакская орда в XVI-XVII вв. (историко-археологический очерк)*. Социально-экономическая и политическая история Молдавии периода феодализма, Кишинёв, Штиинца, 1988, с. 90.

²² В.Каширин, *Вступление русских войск в Бессарабию и ликвидация Буджакской татарской орды в начале русско-турецкой войны 1806-1812 гг.*, Disponibil: <https://zapadrus.su/rusmir/istf/738-18061812.html>

Tatarbunar, 1807), Safyany (districtul Ismail, 1790), Kugurlui-Matroska districtul Ismail, 1843) și altele²³.

După aderarea interfluviului Dunăre, Prut și Nistru la Imperiul Rus, s-a intensificat procesul de colonizare spontană în regiune. Majoritatea covârșitoare de ucrainenii au trecut Nistru, Dunărea și Prutul fără permisiune. Ucrainenii au devenit un grup etnic de frunte din regiune.

În anul 1818 în orașul Tuchkov și în teritoriile adiacente, ucrainenii dețineau de fapt conducerea printre alte grupuri entice. Din cele 11 ferme care erau subordonate orașului Tuchkov, în 9 majoritatea populației era etnic ucraineană. Cea mai mare din punctul de vedere al populației a fost ferma Karacheban, următoarea a fost ferma nobilei Broska, ferma Baranova închide primele trei. O singură așezare din districtul Ismail în care locuiau doar ucrainenii a fost ferma Sofiano (satul modern Safyany).

Pe lângă cazaci, care locuiau în regiune în timpul dominației otomane, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, pe ținuturile Bugeacului au fost organizate alte trupe cazace: Ust-Dunăreană (Bugeatskoye) și Dunăreană (Novorossiyskoye), care cuprindeau peste 30 de așezări. Aceasta a fost, de fapt, a doua etapă a colonizării ucrainene în regiune, care a durat până la mijlocul secolului al XIX-lea și s-a caracterizat printr-o combinație de colonizare oficială și spontană. Populația ucraineană locuia aproape în toate orașele din regiune: Akkerman, Kiliya, Tuchkov-Ismail, Reni.

În anii 1812-1829, a avut loc relocarea oficială a vechilor credincioși ruși în regiunea Dunăreană care a petrecut în două fluxuri – întoarcerea a Nekrasovtsy din posesiunile turcești și relocarea vechilor credincioși din provinciile centrale și sudice ale Rusiei.

Vechii credincioși au dezvoltat zone cu toponimie turcă, în care populația Nogai a trăit anterior: Sary-Kyoi (literalmente „sat galben”), Kara-Shikir („ținut negru”), Dere-Kyu („balka”), Haji Ibrahim („pelerin Ibrahim”) etc. Aceste toponime inițial străine au fost atribuite și percepute în forme rusificate: SaryKoy – Serkovo, Sarikova; Kara-Shikir – Karyachka, Karyachkova, Haji Ibrahim – Jebrieni etc.²⁴. Geografia așezărilor vechilor credincioși din regiune se formează în sfârșit în secolul al XIX-lea. S-au fondat următoarele așezări: Lipovanskoe (Muravlevka, districtul Ismail, 1813), Jebriyani (Primorskoe, districtul Kiliya), Karyachka (Mirnoe, districtul Kiliya, 1821) și altele.

În conformitate cu decretele regale s-a început colonizarea regiunii de către coloniștii din țările europene. La mijlocul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, în timpul războaielor ruso-turce, bulgarii s-au mutat în masă pe teritoriul Imperiului Rus, fugind de represiunile turcești împotriva populației creștine.

Majoritatea coloniștilor a emigrat din nord-estul Bulgariei. Coloniștii s-au stabilit în patru sate: Chishma-Varuita (satul Krinichnoe, districtul Bolgrad, 1813), Babel (satul Ozernoe, districtul Ismail, 1812), Anadolu (satul Dolinskoe, districtul Reni, 1819) și Kubei (Chervonoarmeyskoe, districtul Bolgrad, 1809).

Printre migranții bulgari se aflau oameni din Bulgaria de Sud. Migranții au fondat satele: Kodkitai (satul Ostrovnoe, districtul Artsiz, 1817), Shikirli-Chitai (satul

²³ О.Бачинська, *Українське населення Придунайських земель XVIII-початок XX ст. (заселення й економічне освоєння)*, монографія, Астропринт, Одеса, 2002, с. 114.

²⁴ А.Пригарин, *Отражение процессов формирования в исторической памяти группы русских старообрядцев на Дунае*, в: *Гуманитарная мысль Юга России*, 2006, с. 109.

Suvorovo, districtul Ismail, 1819), Troyan (satul Starye Troyany, districtul Kiliya, 1819) și Kairakliya (satul Loshchinovka, districtul Ismail, 1821).

În perioada anilor 1828-1834 au apărut în interfluviul Dunăre, Nistru și Prut 26 de sate noi: (în districtul Bugeacul de Jos – 17, în Bugeacul de sus – 6, în Ismail – 3). Printre acestea: Deljiler (satul Dmitrovka, districtul Tatarbunar, 1818), Eskipolos (Glubokoe, districtul Tatarbunar, 1822), Iserliya (Volnoe, districtul Tarutino, 1828), Glavan (Glavani, districtul Artsiz, 1830), Davlet-Agach (Deleni, districtul Artsiz, 1830), Selioglo (Kholmsk, districtul Artsiz, 1830), Vaisal (Vasilyevka, districtul Bolgrad, 1830), Golitsa (Karamarin, districtul Bolgrad, 1830), Kulevcha (Sarata, 1830), Chumlekioi (Vinogradovka, districtul Tarutino, 1830), Gyulmyan (Yarovoe, districtul Tarutino, 1830), Kamchik (Zarya, districtul Sarata, 1831) și altele²⁵.

După includerea interfluviului Prut, Dunăre și Nistru în Rusia, coloniștii moldoveni din Moldova dincolo de Prut și din alte regiuni s-au mutat aici, determinând astfel o proporție mare de moldoveni în rândul populației din regiune. Cercetătorul rus V. Kabuzan notează că, după plecarea tătarilor, moldovenii, bulgarii, rușii și ucrainenii au început să se stabilească în Bugeac (districtele Akkerman, Ismail) într-un număr mare. La aceea vreme, moldovenii predominau numeric, dar nu constituiau o majoritate absolută a populației²⁶.

Moldovenii s-au stabilit cel mai compact în regiunea Akkerman – 40% și regiunea Ismail – 29%. Cercetătorul V. A. Tuchinsky remarcă că, până la mijlocul secolului al XVIII-lea, mișcarea de relocare a moldovenilor a fost spontană și a fost direcționată în principal către Nistru de pe malul stâng și abia din anii 60 ai secolului al XVIII-lea acest proces capătă un caracter intenționat, masiv. Autorul vede motivul mișcării de relocare în masă în politica Imperiului Rus, care în orice mod posibil a încurajat migrații către teritoriile cucerite²⁷.

Așezările moldovenești erau fie compacte, fie mixte, dar își păstrau identitatea etnică peste tot. Moldovenii locuiau în satele: Erdek-Burno (Utkonosovka, 1752), Khadzhi-Kurda (Kamyshovka, 1830), Orman (Furmanovka, 1760), Fricacey (Limanskoe, 1812), Anadolu (Dolinskoe, 1819), Kartal (Orlovka, 1814), Barta (Plavni, 1814).

După sfârșitul războiului din Crimeea (estic), în regiune există o anumită creștere a numărului populației moldovenești. Conform materialelor Primului Recensământ al populației din Rusia (1897) care estimează apartenența lingvistică a populației – 134 601 persoane din Basarabia de Sud considerau limba moldovenească ca limbă maternă. Numărul lor a fost distribuit în așa fel: în județul Akkerman (fără orașe) – 43.200 de persoane; în districtul Ismail (cu excepția orașelor) – 85.401 persoane. Populația moldovenească din orașele: Akkerman, Ismail, Kiliya, Reni era de 10%.

Un anumit număr de găgăuzi locuiau, de asemenea, în stepele Bugeacului. Cultura etnică a găgăuzilor a reflectat influențe bulgare, grecești și seljuce. Relocarea

²⁵ В. Дроздов, *Болгарська колонізація Південної Бессарабії наприкінці XVIII-в першій половині XIX ст.*, в: *Краєзнавство*, 2013, № 1, с. 34.

²⁶ В. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья: (конец XVIII-первая половина XIX в.)*, под ред. В. С. Зеленчука, АН Молдав. ССР, Отд. этнографии и искусствоведения, Штиинца, Кишинев, 1974, с. 28.

²⁷ В. Тучинський, *Молдавани півдня України в II половині XIX-початку XX ст. Соціально-економічний та культурний розвиток*: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, Чернівці, 2001, с. 9.

găgăuzilor în Basarabia de Sud datează din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Această mișcare a fost spontană.

În anii 1806-1812, migrarea poporului găgăuz a fost mai organizată și realizată sistematic. La acea vreme, aproximativ 20 de mii de familii găgăuze s-au mutat de peste Dunăre. În anul 1821 în sudul Basarabiei au fost create 57 de sate găgăuze, în care locuiau 14.600 de coloniști²⁸.

În regiunea Dunăreană găgăuzii au fondat următoarele sate: Kurchi, Karakurt, Karagach (satul Nagornoye, districtul Reni, 1812), Imputsita (satul Vladycheni, districtul Bolgrad, 1812), Taraclia (1813), Chiyishia (satul Ogorodnoe, districtul Bolgrad, 1813), Tashbunar (satul Kamenka, districtul Ismail, 1814), Bolboka (satul Kotlovina, districtul Reni, 1814) și altele.

Dintre numeroșii coloniști care s-au așezat pe ținuturile dunărene în secolul al XIX-lea erau germanii. După cum observă academicianul L. Berg, în 1813-1815 germanii din Ducatul de Varșovia (Regatul Virtemberg) s-au stabilit pentru prima dată în sudul Basarabiei în cantitate de aproximativ 1.500 de familii. Ei au fondat prima colonie germană – Tarutino în districtul Akkerman, în anul 1814²⁹.

În același an, au fost fondate încă șase colonii germane în regiune: Aleksandrivka (Borodino), Lizavetivka (Tarutino), Kulm, Maloyaroslavets, Roșie, Leipzig, Klyastits. Până în anul 1816 la așezările existente au fost adăugate încă patru așezări: Ferschampenuaz, Brienne, Paris, Artsis, în care locuiau 1033 de familii de coloniști germani. În următoarele câteva decenii relocarea germanilor la interfluviul Dunăre-Nistru a fost regulată. Printre noile așezări fondate de germani, putem numi coloniile: Teplitskaya, Gnadental, Lichtental, Fridental, Dennewice, Plotsk, Gofnungetal și altele. Datorită creșterii naturale a populației, au fost create coloniile: Maloyaroslavets-2, Fershampenuaz-2 și Artsisul Nou. Până la mijlocul anilor 50 ai secolului XIX numărul total de colonii germane din interfluviul Dunăre-Nistru a crescut până la 25, iar numărul de locuitori-etnici germani – 24, 3 mii de oameni.

Pe teritoriul Ucrainei moderne, evreii au apărut mai bine de două mii de ani în urmă, în coloniile din Crimeea fondate de greci. Negustorii evrei tranzacționau în Akkerman și Kiliya încă din secolele XIII-XIV. În regiunea de lângă Dunăre, populația evreiască s-a așezat în timpul domniei gospodarului moldovean Roman I (1393-1394). Apariția lor în această regiune este precedată de o împletire complexă a diverselor evenimente politice, militare și diplomatice interne. Majoritatea din evrei locuiau în orașe.

Se crede că prima mențiune a evreilor din Ismail datează din 1769. Conform documentelor de arhivă, în toamna anului 1811, în cetățuia Ismail locuiau doar 32 de persoane de origine evreiască: 8 persoane erau capete de familie, 7 evrei erau burlaci, restul (17 persoane) – membri ai familiei (femei, copii).

În descrierea așa-numitei Basarabia, sau Bugeac, se menționează: „Conform informațiilor furnizate de Expediția Economică a Trezoreriei Guvernului Regional Basarabian de la Poliția orașului și Zemstvo, în 1827 erau 112.722 de locuitori din Basarabia sau Bugeac, inclusiv: ruși mici – 21.395 de suflete, vechii credincioși –

²⁸ М.Ярмоленко, *Розселення та облаштування гагаузів у Бессарабії (XIX-початок XX ст.): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук*, Львів, 2001, с. 9.

²⁹ Л.Берг, *Население Бессарабии: этнографический состав и численность: (с 10-верстной этнографической картой)*, Петроград, Рос. гос. акад. тип., 1923, с. 25.

2.265 de suflete, moldoveni – 37.859 de suflete, bulgari – 2.567 de suflete, germani – 6.407 de suflete, evrei – 2.660 de suflete ...”³⁰.

Populația evreiască n-a fost suficient de mare în sudul Basarabiei, dar totuși, evreii au dus la dezvoltarea economică a regiunii propria lor contribuție, destul de vizibilă și organică. Soarta evreilor basarabeni a fost asociată cu toate zigzagurile dramatice istorice din aceasta regiune.

Din punct de vedere istoric, în ultimele două milenii, teritoriul dintre Dunăre, Prut și Nistru se afla în zona intereselor permanente ale diferitelor state și popoare. Coliziunile puternicelor fluxuri civilizaționale din est și vest au lăsat în regiunea Dunăreană nu numai o moștenire complexă, ci și o moștenire istorică.

Ciocnirea diferitelor popoare de-a lungul mai multor secole a influențat tabloul etnic, viața populației și istoria regiunii Dunărene. Fiecare dintre popoare și-a lăsat amprenta pe harta etnică, adăugând o parte din cultură, tradițiile, cunoștințele și abilitățile la pușculița comună a regiunii.

Înterpenetrarea culturilor a devenit o sursă de formare a unei mentalități speciale, a caracterului locuitorilor din regiunea basarabeană, a particularității culturii materiale și spirituale a populației locale.

Raisa MALIEROVA,
bibliotecar, Universitatea Umanistă de Stat din Ismail,
Ucraina, email: malerova@i.ua

³⁰ И.Сапожников, *Арид. Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака с приложением генерального плана его края*, Типография И.М. Гринштейна, Аккерман, 1899, с. 25.

Cristina CHIRVAS

INFLUENȚA DIASPOREI ASUPRA EVOLUȚIEI NIVELULUI DE EDUCAȚIE FINANCIARĂ DIN REPUBLICA MOLDOVA

The influence of diaspora on the evolution of financial education level in Republic of Moldova

The economic integration is a phenomenon that exceeded now long time ago the limits of international trade or the movement of capital and is increasingly characterizing the free movement of persons.

If initially the Republic of Moldova evaluated the diaspora's merits through the volume of remittances that it was able to transfer to the country, gradually this potential generator of positive economic effect, was felt due to its non-financial merits such as: the spreading of financial skills and lifestyle specific to the host society by interacting with those who had rested home, accessing various financial products when returning from a country with a higher level of financial inclusion, transposing the need for financial security of their savings and expenses by using formal methods of saving up or transfer and even launching economic activities.

The article presents an approach to the interaction between the financial behavior of diaspora and the evolution of the level of financial education of the population in Republic of Moldova, as well as the opportunity to transform this aspect in a real component of economic development.

Keywords: diaspora; development; financial education; countries of origin; evolution.

Cu toate că migrația în toate formele ei constituie un domeniu amplu abordat în cadrul diverselor studii de cercetare, subiectul de cercetare al diasporei moldovenești și al impactului acesteia asupra anumitor domenii din țările de origine reprezintă un aspect de cercetare relativ nou, de altfel ca și fenomenul în sine, determinat continuu de diverși factori declanșatori, circumstanțe actuale de influență și aspirații de viitor ale migranților.

Inițial, puterea de influență a organizațiilor diasporale era relativ redusă, fie din cauza localizării lor regionale neuniforme, a numărului insuficient al asociațiilor consolidate raportat la numărul total al migranților, susținerea sau reputația nesemnificativă în mediul comunității de destinație, posibilitatea limitată în deplasare sau comunicare a migranților cu alți conaționali sau, pur și simplu, reticența migranților de a se implica intens în activitatea asociațiilor diasporale, motivată prin prioritatea acordată scopului primordial al migrării – acela de a câștiga și economisi. Treptat însă, tot mai multe asociații și organizații din diasporă contribuie atât la păstrarea și transmiterea identității etnoculturale a comunităților de migranți, la integrarea lor în societatea locală a țărilor gazdă, cât și la implicarea activă în proiecte comunitare durabile în localitățile/țara de origine.

În prezent, diaspora Republicii Moldova este structurată în peste 250 de asociații în mai mult de 30 de țări, inclusiv în diverse grupuri de inițiativă și de excelență

profesională, iar tipologia asociațiilor diasporei este complexă și diversă, în funcție de statutul juridic, modelul de gestionare a activităților și domeniul de activitate¹.

Pe parcursul anului 2019, conform datelor Băncii Naționale a Moldovei, valoarea remiterilor recepționate în țară a însumat 1,3 mld. USD, o expresie incontestabilă a potențialului migrantilor originari din Republica Moldova.

Cu toate că cel mai mare merit al diasporei este considerat volumul remitențelor pe care aceasta are capacitatea de a-l orienta spre casă, treptat s-au făcut resimțite și meritele nefinanciare ale diasporei, precum:

- transferul de noi cunoștințe și competențe acumulate în țările de destinație;
- crearea și consolidarea relațiilor dintre țările de origine și cele de destinație;
- promovarea imaginii și culturii țării de origine pe arena internațională;
- favorizarea contactelor utile ambelor părți și contribuția la promovarea produselor autohtone;
- accelerarea investițiilor străine directe, impulsionarea dezvoltării sectorului bancar și imobiliar;
- transpunerea în momentul revenirii în țara de origine a deprinderilor și modului de trai specific societății gazdă și răspândirea acestora prin interacțiunea cu cei rămași acasă.

În prezent, procesul de dezvoltare al produselor financiare evoluează mai repede decât cunoștințele oamenilor și abilitatea de a le utiliza corespunzător. Prin urmare, educația financiară reprezintă un set de abilități și cunoștințe care ajută individul să-și gestioneze într-un mod corect și eficient resursele financiare, iar o persoană este considerată educată financiar, dacă înțelege deplin 3-4 noțiuni financiare.

La nivel mondial, 1 din 3 adulți înțelege noțiunile financiare de bază. În SUA de exemplu, unde rata de utilizare a cardurilor de credit este de 60% (spre deosebire de doar 2% în RM), doar 57% dintre deținătorii de carduri sunt capabili să înțeleagă conceptul de dobândă. În China, doar 50% dintre deținătorii de carduri de credit au capacitatea de a efectua calcule simple legate de dobândă. În Republica Moldova rata alfabetizării financiare constituie 27%, ceea ce reprezintă o valoare mult sub mediile altor state (ex. rata alfabetizării constituie 40% în Ucraina și 70% în Norvegia)².

Referindu-ne la specificul migrațional al RM, educația financiară este un atu care contribuie la dezvoltarea capacității lucrătorilor migranți de a planifica și economisi, precum și la abilitatea de a solicita noi servicii financiare care să răspundă nevoilor lor specifice. Odată cu sporirea nivelului de educație financiară al migrantilor, potențialul uman și creativ al diasporei poate fi valorificat prin implementarea și diversificarea programelor de susținere a inițiativelor inovative de afaceri ale diasporei și ale migrantilor reîntorși, influențând totodată și sporirea nivelului de educație financiară din țara de origine.

¹ Hotărârea de Guvern Nr. 200 din 26.02.2016 cu privire la aprobarea Strategiei naționale „Diaspora-2025” și a Planului de acțiuni pentru anii 2016-2018 privind implementarea acesteia. Publicat în Monitorul Oficial Nr. 49-54 din 04.03.2016.

² *The Global Findex Database*, The World Bank Group, Washington DC, ISBN (electronic): 978-1-4648-1268-2, p.1-7.

Factorii prin care diaspora poate influența nivelul de educație financiară în țara de origine sunt:

- schimbarea percepției generale privind modul de gestiune a resurselor financiare atât al migranților, cât și al celor rămași acasă;
- experiența de utilizare a produselor și serviciilor financiare acumulată într-o țară cu un nivel mai înalt de incluziune financiară transpusă în opțiuni bancare în țara de origine;
- necesitatea accesării în țara de origine a unor servicii financiare – o pârghie în satisfacerea necesității de siguranță financiară a individului (economii);
- apartenența națională și civică a diasporei care se implică în activități economice în țara de origine;
- inovații și idei de afaceri ale diasporei și migranților reîntorși în țara de origine etc.

Incluziunea financiară este expresia finală a nivelului de educație financiară și reprezintă accesul persoanelor la produse financiare accesibile și adaptate necesităților lor (plăți, carduri de plată, depozite etc.). La nivel mondial, în anul 2017, 69% dintre adulți dețineau un cont bancar, iar în țările dezvoltate acest indicator ajunge până la valoarea de 94%. În Republica Moldova ponderea incluziunii financiare este de 44%. Totodată, în întreaga lume, circa 2 mld. de locuitori nu dețin conturi.

Sectorul bancar din țară, în paralel cu extinderea accesului la mecanismele formale de remitere a banilor, a încurajat migrații să-și deschidă conturi și depozite bancare. În așa mod, clienții serviciilor de remiteri de bani devin treptat clienți bancari, motivați să-și păstreze economiile la bancă și care indirect contribuie la dezvoltarea altor produse financiare. Studiile privind opțiunile de valorificare ale remitențelor menționează că anume economiile acumulate de migranți, și nu remitențele periodice ale acestora, au cel mai înalt potențial de influențare a dezvoltării țării pe termen lung. Economii reprezintă acumulările mijloacelor bănești făcute de emigrant, fie în străinătate, fie în țara de origine și care au un alt scop decât finanțarea consumului, ele sunt adesea destinate unor potențiale investiții de viitor. Conștientizând potențialul enorm al unui nou segment de clienți, instituțiile financiare dezvoltă produse complexe pentru a motiva emigranții să remită și să economisească la condiții preferențiale sau să investească profitând de facilitățile oferite.

Deschiderea unui cont reprezintă adesea primul produs bancar accesat de un consumator (conform datelor Băncii Mondiale, 13% din deținătorii totali de conturi la nivel mondial, își deschid primul cont anume cu scopul recepționării transferurilor private de mijloace bănești), iar odată cu revenirea dintr-o țară cu un nivel mai înalt al incluziunii financiare și al gradului de bancarizare, cetățenii din diasporă sunt preocupați de utilizarea zilnică eficientă și convenabilă a economiilor lor sau de realizarea obiectivelor financiare pe termen lung. Ulterior, beneficiarii de remiteri de bani sunt cu 65% mai predispuși în accesarea altor produse bancare (credite, depozite, carduri etc.) decât restul persoanelor. Tot beneficiarii de remitențe sunt cei

care constituie în proporție de 20% conturi de depozit, spre deosebire de 8% pentru restul clienților băncilor.

Atunci când menționăm necesitatea accesării în țara de origine a unor servicii financiare ca o pârghie în satisfacerea necesității de siguranță financiară a individului (economii), adeseori este analizată interdependența dintre volumul remitențelor receptionate în Moldova și volumul depozitelor plasate. Aceste concluzii sunt prezente în multe studii efectuate asupra efectelor volumului de remitențe orientat spre țările de origine.

În încercarea de a determina la modul practic influența diasporei asupra nivelului de educație și incluziune financiară din Republica Moldova, am preluat pentru analizat un alt produs financiar care nu este la fel de static, precum depozitul (ce ar putea fi constituit fără ca în următoarele luni/ani să fie cumva utilizat), dar care ar avea proprietatea să ilustreze evoluția modului în care utilizatorii își formează și dezvoltă deprinderi de utilizare a produselor financiare. Astfel, am mers pe perspectiva unui produs flexibil, capabil în timp să furnizeze și alte informații despre profilul utilizatorului și noile sale opțiuni de banking – și anume cardul bancar, cu atât mai mult cu cât contul de card reprezintă unul dintre cele mai frecvente produse suplimentare solicitate de beneficiarii de remitențe.

Ca și oricare altă activitate economică, anual prestatorii emitenți de carduri de plată, planifică activitatea de emiterie luând în considerare factori care influențează majorarea sau diminuarea cererii pe parcursul anului. Evoluția concretă a numărului de carduri emise în decursul unui an, în cadrul unei entități emitente de carduri de plată, poate fi observată în Figura 1.

În încercarea de a determina factorii care influențează cel mai mult procesul de emiterie, a fost realizată diagrama care prezintă numărul cardurilor planificate spre emiterie pentru anul 2018 și, respectiv, numărul cardurilor emise de facto. După cum se poate observa, atunci când se realizează prognoza pentru anul următor, lunile iulie-septembrie sunt considerate perioade mai intense datorită fluxului mare de clienți reveniți în țară pe perioada concediilor. Menționăm aici faptul că și la nivel național, proiectele destinate diasporei se desfășoară anume în luna august (ex., Zilele Diasporei; Congresul Diasporei; Diaspora Business Forum etc.). Odată reveniți, cetățenii Republicii Moldova profită neapărat de oportunitatea de a emite, prelungi sau închide cardurile deținute, dat fiind faptul că la moment, în majoritatea băncilor din Republica Moldova, opțiunile menționate fie nu sunt disponibile a fi efectuate la distanță, fie sunt destul de costisitoare.

Observăm, așadar, la modul practic, o tendință ce contribuie la sporirea gradului de bancarizare a populației.

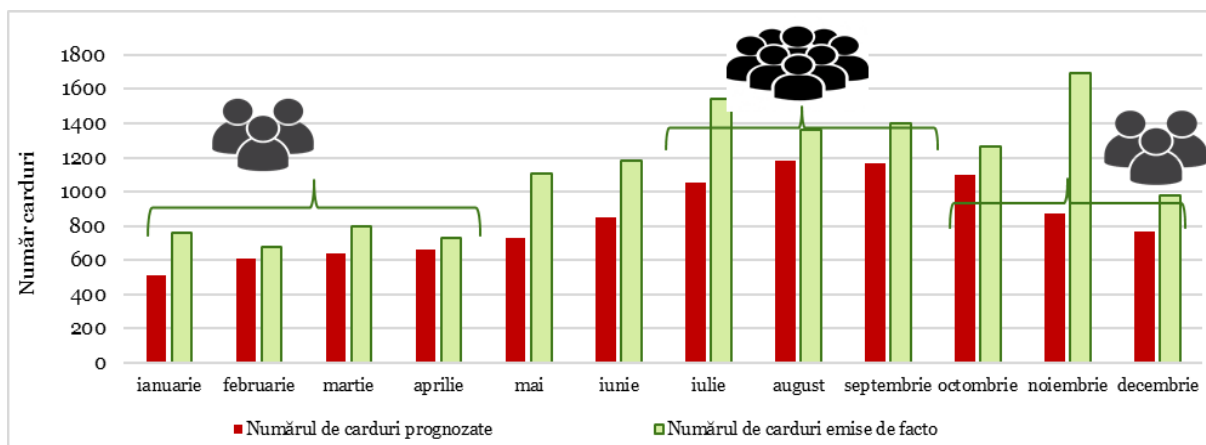

Fig. 1. Activitatea de emiteră a cardurilor de plată în cadrul unei sucursale a unui prestator de servicii de plată, 2018*

* Figura a fost elaborată de autor în baza observațiilor proprii efectuate pe parcursul anilor 2017-2018³.

Odată definită interferența dintre diasporă și activitatea de emiteră a cardurilor, se conturează necesitatea studierii continuității acestui fenomen. Ce se întâmplă în timp cu cardul emis? Dacă a fost obținut acest produs bancar, ar putea reda el în vreun fel deprinderile financiare ale utilizatorilor?

Prin urmare, analizând numărul operațiunilor efectuate peste hotare în ultimii 6 ani cu cardurile de plată emise în Republica Moldova, observăm în anul 2019 un număr al plăților efectuate de aproximativ 6 ori mai mare decât în anul 2014. La moment, nu există date disponibile cu privire la distribuția pe arii geografice a plăților efectuate, însă comparând curba evoluției plăților cu cea a numărului populației din Republica Moldova care este în continuă scădere având ca factor de influență fenomenul migrator, remarcăm ușor interdependența.

Un alt factor care influențează utilizarea peste hotare a cardului de plată emis în Republica Moldova este faptul că, potrivit sondajului realizat în cadrul ciclului de studii *Cartografierea diasporei moldovenești din Germania, Marea Britanie, Israel, Italia, Portugalia și Rusia*, publicat de Organizația Mondială a Migrației, Misiunea în Moldova în anul 2017, 94% din migranții moldoveni sunt titulari ai unui pașaport moldovenesc valid, în timp ce doar 20% dețin pașaportul țării de ședere⁴. Prin urmare, această necesitate de siguranță financiară poate fi mai rapid satisfăcută prin gestiunea unui cont de card deschis în băncile din Republica Moldova și acceptat spre plată la nivel internațional.

³ Cristina Chirvas, *Impactul diasporei asupra evoluției indicatorilor activității cu carduri de plată din Republica Moldova*, în: *Culegerea de articole a conferinței științifice internaționale „Competitivitate și inovare în economia cunoașterii”*, ediția a XXI-a, ASEM, Moldova, Chișinău 2019, pp.374-380.

⁴ Valeriu Moșneaga, *Cartografierea diasporei moldovenești din Germania, Marea Britanie, Israel, Italia, Portugalia și Rusia* (Ciclu de studii), IOM Moldova, 2017, p. 70-72. ISBN 978-9975-4469-9-0.

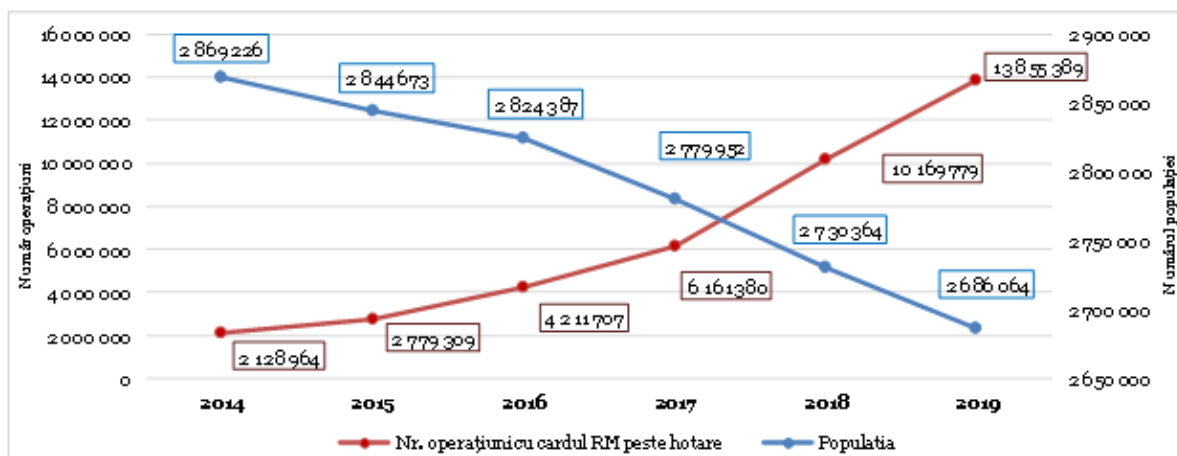

Fig. 2. *Evoluția operațiunilor efectuate peste hotare cu cardurile emise în Republica Moldova versus numărul populației, 2014-2019**

* Figura a fost elaborată de autor în baza datelor publicate pe pagina web oficială a Băncii Naționale a Moldovei și a Biroului Național de Statistică. Disponibil: <http://bnm.md/bdi/pages/reports/dsp/DSP1.xhtml>; <https://statistica.gov.md/> (accesat 02.12.2020).

Treptat însă, putem observa un revers al fenomenului, adică majorarea plăților efectuate în Republica Moldova prin intermediul cardurilor de plată emise peste hotare. Odată acumulate pe un card emis în străinătate, fie din salarii, fie din alte surse de venit, economiile migranților din diasporă vor fi utilizate pentru efectuarea plăților în țara de origine în momentul revenirii temporare a acestora.

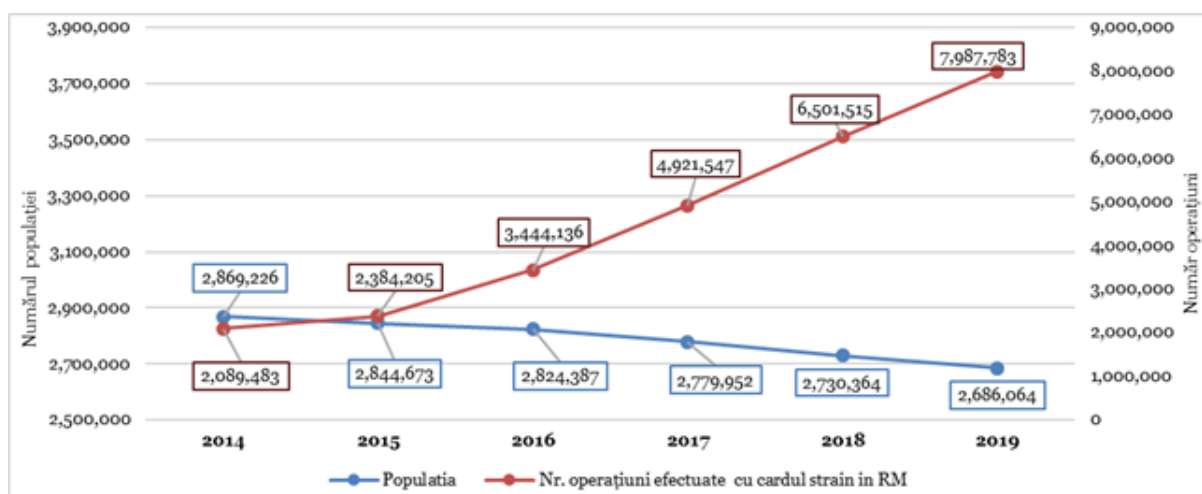

Fig. 3. *Evoluția operațiunilor efectuate în RM cu cardurile emise în străinătate vs numărul populației, 2014-2019**

* Figura a fost elaborată de autor în baza datelor publicate pe pagina web oficială a Băncii Naționale a Moldovei și a Biroului Național de Statistică. Disponibil: <http://bnm.md/bdi/pages/reports/dsp/DSP1.xhtml>; <https://statistica.gov.md/> (accesat 02.12.2020).

Ca și în primul caz analizat, numărul plăților efectuate este în raport invers proporțional cu numărul populației din Republica Moldova, dar probabil și în corelare cu alți factori de influență ce nu pot fi subestimați, precum achitățile efectuate de persoanele venite în scop de turism, dezvoltarea platformelor locale de comerț electronic sau evoluția cursului firesc al plăților fără numerar impulsionat de

dezvoltarea tehnologiilor informaționale. Totuși, influența acestor din urmă factori menționați nu poate fi considerată la fel de semnificativă.

În 2012, Organizația Internațională a Migrației în lucrarea *Comment associer les diasporas au développement* definește termenul de „diaspora” utilizând varianta propusă de profesorul Gabriel Scheffer (University of Ierusalim): „*Diasporele moderne sunt grupuri etnice minoritare aparute ca rezultat al migrației, care locuiesc și activează în țări de destinație păstrând legături spirituale și materiale strânse cu țara lor de origine*”⁵. Pentru Republica Moldova, considerăm că anume sentimentul de apartenență care caracterizează diaspora reprezintă un atu important în extinderea oportunităților de contribuție a diasporei la dezvoltarea economică. Indiferent că vorbim de factori sentimentali, precum legătura cetățenilor stabiliți peste hotare cu familiile și comunitatea din țară, factori sociali ca necesitatea de a reveni periodic în țară din cauza restricțiilor de ședere, fie aspecte economice legate de anumite achiziții sau investiții efectuate acasă, această apartenență este tangibilă și poate fi folosită drept un catalizator al mobilizării și implicării diasporei. Conform datelor aferente traversării frontierei de stat, numărul cetățenilor moldoveni plecați din țară la sfârșitul anului 2018 a fost de 751.552 persoane, 447.175 se aflau pentru o perioadă de până la 1 an, iar 304.377 de la 1 an și mai mult, ceea ce înseamnă că totuși cei stabiliți peste hotare au tendința de a reveni frecvent în țară și că legătura cu Moldova este una foarte reală, fie că în final unii se vor întoarce în țară, fie că nu⁶. Apartenența națională și civică este factorul integrator pentru toate structurile diasporei care necesită consolidare, valorificare și susținere din partea autorităților din Republica Moldova în vederea eficientizării activității lor pentru ambele părți.

În același timp, migranții reîntorși în țările de origine sunt, de regulă, mai predispuși la inițierea unei activități economice, dat fiind faptul că ei deja și-au asumat riscul de a-și părăsi țările de origine căutând oportunități în locuri noi și prin urmare, sunt mai bine pregătiți să ia decizii, sunt mai adaptabili, mai încrezători și au o toleranță mai mare la incertitudine (În Georgia de exemplu, 17% din totalul companiilor private înregistrate în țară aparțin cetățenilor aflați în diasporă).

Conform datelor disponibile pentru anul 2019, 80% din guvernele statelor unde ponderea remitențelor în PIB este mai mare de 5% au implementat politici de promovare și maximizare a efectelor pozitive ale fluxurilor de mijloace bănești⁷. Republica Moldova, ca și majoritatea țărilor unde remitențele reprezintă un factor de influență a creșterii economice, a implementat diverse politici cu scopul valorificării potențialului acestor resurse financiare. Programul de activitate al Guvernului Republicii Moldova (2015-2018) a inclus în premieră domeniul diaspora în aspectele dezvoltării sociale, economice și culturale ale țării, cu elaborarea unei politici de stat pentru susținerea diasporei. Unul dintre obiectivele programului vizează implicarea directă și indirectă a diasporei în dezvoltarea economică durabilă a RM.

⁵ *Comment associer les diasporas au développement. Manuel a l'usage des decideurs et praticiens dans les pays d'origine et d'accueil*, OIM, MPI, 2012, p.15. ISBN 978-92-9068-658-3.

⁶ *Profilul migrațional extins al Republicii Moldova 2014-2018*, MAI, BMA, Chișinău, 2019, pp.21-22, 60.

⁷ *International Migration 2019 Report*, United Nations, New York, 2019, p.40, ISBN: 978-92-1-148338-3.

Printre programele destinate dezvoltării capitalului uman, promovării competențelor și culturii antreprenoriale, stimulării investirii economiilor în lansarea și dezvoltarea afacerilor sunt Programul de atragere a remitențelor în economie „PARE 1+1”, (în cadrul căruia au fost intruite în total peste 2.000 de persoane); „Start pentru Tineri: o afacere durabilă la tine acasă”; Programul de instruire continuă „Gestionarea eficientă a afacerii” (în cadrul căruia au fost organizate 93 de cursuri de instruire pentru 2.494 de antreprenori); Programul Național de Abilitate Economică a Tinerilor (care a oferit instruire pentru 260 de tineri antreprenori) etc.

De ce este important să creștem continuu nivelul de educație financiară? Pentru că educația financiară nu ajută diaspora doar să economisească, dar și să identifice servicii financiare care corespund necesităților lor, să își dezvolte abilități antreprenoriale și să faciliteze atragerea veniturilor sale în economia națională.

În concluzie, menționăm câteva aspecte ce determină influența diasporei asupra evoluției nivelului de educație financiară din Republica Moldova:

1. Pentru Republica Moldova, pe lângă volumul de remitențe capabil să îl orienteze în țară, **meritele nefinanciare ale diasporei** reprezintă o veritabilă oportunitate de dezvoltare economică.
2. **Nivelul de educație financiară în Republica Moldova** este în prezent mult sub valorile înregistrate în țările dezvoltate (destinație a diasporei) și este un domeniu ce necesită eforturi sporite de consolidare.
3. Posibilitatea și capacitatea de a accesa servicii financiare utile și accesibile individului (migrantului) determină **gradul de incluziune financiară** a acestuia și influențează nivelul de bancarizare a populației în țările de origine.
4. Diaspora reprezintă un **segment important al clientelei băncilor** licențiate din Republica Moldova exprimat prin intenția de explorare a potențialului acesteia, precum și prin elaborarea unui spectru larg de servicii financiare destinate migranților.
5. Numărul operațiunilor efectuate prin intermediul cardurilor de plată (precum și numărul altor produse bancare asociate) a crescut odată **cu intensificarea procesului de migrare a cetățenilor** Republicii Moldova.
6. **Sentimentul de apartenență** care caracterizează diaspora moldovenească reprezintă un atu important în extinderea oportunităților de contribuție a diasporei la dezvoltarea economiei naționale.
7. **Programele** ce vizează implicarea directă/indirectă a diasporei în dezvoltarea economică a RM sunt esențiale pentru creșterea continuă a nivelului de educație financiară a populației, dezvoltarea abilităților antreprenoriale și atragerea investițiilor în țară.

Referindu-ne la impactul diasporei asupra evoluției nivelului de educație financiară în Republica Moldova și la oportunitatea valorificării acestui binom, propunem următoarele recomandări:

- ▶ Consultarea diasporei în vederea elaborării serviciilor financiare accesibile, inovative și robuste, bazate pe necesitățile migranților.
- ▶ Asigurarea unui mediu financiar favorabil atragerii remitențelor din diasporă prin intermediul programelor și strategiilor guvernamentale.

- ▶ Creșterea nivelului de educație financiară a populației în vederea sporirii eficacității sectorului financiar și îmbunătățirii bunăstării economice.
- ▶ Promovarea competențelor antreprenoriale ale diasporei prin preluarea celor mai bune practici acumulate în statele gazdă ale migranților.
- ▶ Facilitarea accesului diasporei la informații cu privire la oportunitățile de business din Republica Moldova, la posibilitățile de finanțare, precum și încurajarea spiritului inovator și a contribuției la dezvoltarea țării de origine.

Cristina CHIRVAS,

doctorand,

Academia de Studii Economice a Moldovei,

e-mail: cristinachirvas@yahoo.com

Volumul cuprinde comunicările prezentate la cea de a IV-a ediție a conferinței științifice internaționale „Latinitate, Romanitate, Românită”, conferință care a devenit deja o tradiție a toamnelor academice de la Universitatea de Stat din Moldova. Articolele și studiile științifice reunite în acest volum sunt documentate cu responsabilitate de către autori de la Chișinău și Oradea, București și Suceava, Kiev, Odesa și Budapesta în intenția de a reflecta cât mai onest și a înțelege cât mai bine trecutul în diversitatea lui politică, economică, socială și culturală. Ediția a IV-a a conferinței a reunit și colegi din domenii de cunoaștere conexe istoriei, respectiv, volumul de față conține cercetări ale filologilor, geografilor, antropologilor, muzeografilor, preocupările științifice ale cărora sunt atât de importante pentru a păstra și perpetua moștenirea noastră culturală și spirituală.

dr. Liliana Rotaru (coord.)

LATINITATE,
ROMANITATE,
ROMÂNITATE